كشف الباري
عما في
صحيح البخاري

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان شیخ الحدیث
جامعه فاروقیه کراچئ

کتاب بدء الخلق

خصوصیات

جلد (۲۱)
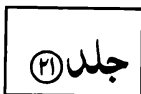
- د احادیثو تخریج
- د تعلیقات بخاری تخریج
- د اسماء الرجال مختصر تعارف
- د گرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
- ماقبل باب سره د ربط پوره تحقیق
- د شرحی دهرې خبرې لاندې په حاشیه کښې حواله
- د ترجمة الباب مقصد بیانولو کښې پوره تحقیق
- د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
- د بخاری د احادیثو اطراف خودل

خورونکی: ← فیصل کتب خانه محله جنگی پیښور
موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

دکتاب نوم:- کشف الباری عما فی صحیح البخاری

شارح:- صدروفاق المدارس مولاناسلیم الله خان

شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچۍ

د ملاویدو پتې: د فیصل کتب خانه پېښور څخه علاوه

- رحیمی کتب خانه خوست -- ۰۷۹۹۱۶۱۳۱۳
- اسلامی کتب خانه خوست --
- دیوبند کتب خانه خوست -- ۰۷۹۹۸۸۶۶۸۰
- روغانیول کتب خانه جلال آباد
- دعوت کتب خانه جلال آباد -- ۰۷۷۶۰۹۷۹۶۵
- رشیدیه جدید کتب خانه کابل
- انتشارات نعمانیه کابل
- انتشارات علامه تفتازانی کابل -- ۰۷۷۷۴۹۰۵۰۰
- قدرت کتب خانه کابل --
- واحدی کتب خانه خوست
- صداقت کتب خانه کابل -- ۰۷۰۰۳۰۵۴۰۷
- مکتبة القرآن والسنة کابل
- مکتبه صدیقیه غزنی
- مکتبه فریدیه خوست
- مسلم کتب خانه جلال اباد -- ۰۷۷۶۰۰۶۴۱۶
- غزنوی کتب خانه غزنی -- ۰۷۴۸۵۷۵۱۹۹

خورونکی: ← فیصل کتب خانه محله جنګی پیښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۲۱۷

د مرتب عرض

الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين، والصلاة والسلام على أشرف الأنبياء والمرسلين، وعلى آله وصحبه اجمعين، ومن تبعهم بإحسان إلى يوم الدين.

اللهم لك الحمد لا أحصي ثناء عليك كما أثنيت على نفسك، اللهم لك الحمد كما ينبغي لجلال وجهك وعظيم سلطانك د رب رحيم او كريم ډير زيات احسانات او كرم او د هغه ډير لطف ،مهرباني او انعام دې چې صرف په خپل فضل او كرم سره ئې احقر ته دا توفيق وركړو چې ستاسو په لاسونو كښې دعظيم الشانې شرح كشف الباري د يو بل جلد وړاندې كولو سعادت ورته حاصليږي.

دا جلد د صحيح بخاري د ،،بدء الخلق،، په مباحثو باندې مشتمل دې د كوم ځائې څخه چې د صحيح بخاري د تاريخونو حصه شروع كيږي په دې جلد كښې ټول ١١٧ بابونه د تشريح تعليق تحقيق او ترتيب سره راغلي دي.دا خبره دې ياده وي چې په دې جلد په اردو ژبه كښې غالباً په دې موضوع باندې دا اولنې مرتب شوې كار دې.

په دې جلد كښې هم د الله تعالى په فضل و كرم د هغه ټولو خبرو التزام شوې دې د كومو اهتمام چې په كتاب الايمان، كتاب العلم، او كتاب الوضوء كښې شوې دې.دغه شان د كتاب الجهاد په دواړو جلدونو كښې شوې دې. او د ترتيب او تعليق په دوران كښې د هغه نهج او انداز برقرار پاتې كولو كوشش شوې دې د كوم اهتمام چې په پوره ته ذكر شوو جلدونو كښې شوې دې.

د احاديثو په تشريح كښې چې په كومو ځايونو كښې عربي عباراتونه نقل كړې شوي دي نو د هغې ترجمه هم شوې ده چې د پښتنو د پاره هم د دې څخه فائده اخستل آسان وي.

د دې څخه علاوه په تراجم رجال كښې په سند كښې د راويانو حالاتو ذكر كولو اهتمام شوې دې. چونكه كتاب بدء الخلق د صحيح بخاري د جلد اول تقريباً په آخر كښې دې او د كتاب د اول څخه تر كتاب الجهاد پورې د ډيرو كتابونو د كشف الباري كار لا تراوسه پورې چهاپ شوې نه دې.د دې وجې چې په كوم ځائې كښې هم په حاشيه كښې ليكلي شوي وي مثلاً د دوی د حالاتو د پاره اوګورئ كتاب الوضوء، باب .... يا د دوی د حالاتو د پاره اوګورئ كتاب الصوم باب .... نو د دې څخه به مراد د صحيح بخاري ذكر شوې كتاب او باب وي او كه د يو راوي يا شخصيت نوم په اول ځل په كتاب بدء الخق كښې راغلی وی نو هلته د هغه تذكره ليكلې شوې ده او كه د كشف الباري په اولنو جلدونو كښې يا د كتاب الجهاد په دريو جلدونو كښې د هغوی تذكره وي نو د صفحې او كتاب د حوالې سره هغه په ګوته كړې شوې ده.

احقر ته د خپل علم د كمي او د تحقيق په ميدان كښې د خپلې ناتجربه كارئ نه پوازې دا چې احساس دې بلكه د دې پوره اقرار دې خو صرف په الله تعالى باندې بهروسه كولو او د حضرت شيخ الحديث صاحب دامت بركاتهم د حكم او د دوی د عاګانو او توجوهاتو او د دوی د قبول شوو دعاګانو په طفيل مې دې عظيم الشان خدمت ته غاړه كيخوده ده كه په دې كښې بغير د څه قصد او ارادې څه غلطيانې شوې وی نو

د اهل علم حضراتو په خدمت کښې په ادب سره خواست دې که په کتاب کښې ئې په څه غلطئ باندې نظر پروزی نو احقر دې د هغې څخه خبر کړی

د دې کتاب د اول څخه تر آخره پورې د ترتیب او تحقیق په دوران کښې چې احقر ته د کومو حضراتو راهنمائی حاصله وه په هغو ټولو کښې د ټولو څخه لوړ حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم نه پس استاذ مکرم حضرت نور البشر صاحب حفظهم الله دې د دوی راهنمائی بنده ته قدم په قدم حاصله وه الله تعالی دې دوی ته د دې بهترینې بدلې ورکړی

او د دې شعبې د پاره د خپل وس مطابق خپل صلاحیتونه خرچ کوی نو الله تعالی دی دوی ته د دې بهترینه بدله او جزاء خیر او د نورو توفیق ورکړی

د کتاب پروف ریډنګ (تصحیح) احقر په خپله کړې ده.خو په څو ځایونو کښې د بعضو دوستانو تعاون راته حاصل وو الله تعالی دې ټولو مدد کونکو ته د د دې غوره بدله ورکړی او علمی او عملی ترقیانې دې ورکړی او په دنیا او آخرت کښې دې کامیاب کړی دغه شان بنده د هغه ټولو استاذانو مخلصینو او محبینو هم ډیر زیات شکر ګذار دې د چا حوصله افزایانې او دعاګانې چې د احقر سره وې.

په آخر کښې ټولو لوستونکو څخه د حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت معالیهم دپاره د خصوصی دعاګانو خواست دې.چې الله تعالی دې د حضرت د مهربانئ سیورې تر ډیره وخته پورې په عافیت سره قائم او دائم اوساتی او په ملک (پاکستان) کښې دننه او بهر چې دعلمی افاداتو کومه سلسله (خاص کرد جامعه فاروقیه کراچئ په صورت کښې) تقریباً د نیمئ صدئ راسې جاری ده دا دې ترقیامته پورې جاری اوساتی او د هغوی دپاره دې صدقه جاریه اوګرځوی الله آمین

دغه شان د احقر مرتب دپاره هم د خصوصی دعاګانو درخواست دې چې الله تعالی باقی کار آسان کړی زر ترزره د پوره کولو توفیق ورته ورکړی او په خپل دربار کښې ورته قبولیت ورکړی او زمونږ دپاره ، او زمونږ د استاذانو مشائخو والدینو او متعلقینو دپاره ئې د آخرت ذخیره او د نجات ذریعه اوګرځوی .

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد وعلی آله وصحبه اجمعین.

حبیب الله زکریا

رفیق شعبه تصنیف وتالیف

د فقه اسلامی اوادب عربی استاذ جامعه فاروقیه کراچئ

اولنې د صفرې میاشت کال ۱۴۳۷ هجری

فهرست مضامين

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

صفحه	عنوانات

عنوانات	صفحه

صفحه	عنوانات

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

◈◈◈◈◈◈◈◈◈◈

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

٦٣ - كتاب بدء الخلق

دلته نه امام بخاري رحمه الله كتاب بدء الخلق شروع كوى د امام بخاري رحمه الله دا كتاب جامع الصحيح دي او جامع هغه كتاب ته وائي په كوم كښې چه په قول د عبدالعزيز محدث دهلوى رحمه الله (1) دحديث اته واړه ابواب موجود وى. اود بعض محققينو خيال دي چه هغه عام مضامين ته جامع وى هم په دغه مضامينو كښې يومضمون د تاريخ هم دي (2)

امام بخاري رحمه الله ددې ځائى نه د تاريخ مضمون شروع كوى اود كتاب المغازى پورې هم دغه د تاريخ مضمون روان دې. د تاريخ دوه حصې دى د يوتعلق د تخليق د دنيا سره دې اود دويم تعلق سرور كائنات سردار دوعالم ﷺ سره دې. حضرات علماؤ په دواړو اجزاؤ او دواړو قسمونو باندې مستقل كتابونه ليكلى دى. حضرت شاه عبدالعزيز محدث دهلوى رحمه الله فرمائي: د تاريخ اوسير د احاديثو دوه قسمونه كړې شوى دى. ① هغه احاديث چه د آسمان، زمكې، حيوانات، شياطين، د فرښتو پيدائش د تيرو شوو انبياء عليهم السلام اود پخوانو امتونو سره متعلق دى. دا قسم احاديث بدء الخلق په نوم سره يادولې شي. ② هغه احاديث كوم چه زمونږ دپيغمبر عليه السلام وجود بامسعود اود صحابه كرامو رضي الله عنهم اود رسول الله ﷺ د عظيم آل اولاد سره متعلق دى اود سرور دوعالم ﷺ د پيدائش نه د وفات په حالاتو باندې مشتمل دى هغه د سير په نوم باندې موسوم دى لكه سيرت ابن اسحاق، سيرت ابن هشام، سيرت ملاعمر دې نه علاوه په دې موضوع باندې نور ډير زيات كتابونه ليكلې شوى دى. (3)

د بدء الخلق اوسيرت ابتدائى مؤلفات: ددنيا د شروع كيدو په موضوع باندې دحضرت امام بخاري رحمه الله هم يو مستقل تاليف دې دكوم نوم چه كتاب بدء المخلوقات دې. بل البدء والتاريخ په نوم سره د ابوزيد احمدبن سهل بلخى رحمه الله دكتاب تذكره هم ملاويږى. (4) او سيرت نبويه على صاحبها الف الف تحية په سلسله كښې خو بلامبالغه په سوونو زرګونو كتابونه ليكلې شوى دى چه هغه شميرلې هم نه شي. دحاجى خليفه وينا ده چه په سيرت باندې د ټولو نه اول محمدبن اسحاق رحمه الله كتاب ليكلى دې او ابوالقاسم عبدالرحمن سهيلى رحمه الله تحقيق دادې چه د سيرت په موضوع باندې د ټولو نه اول امام ابن شهاب زهرى رحمه الله قلم اوچت كړې دې. (5)

---

(1) بحواله نافعه قارى، مطبوعه فولكر جامعه، ص: ٧٨، اقسام كتب حديث.
(2) د تفصيل دپاره اوګورئى كشف البارى: ١٥/١-١٤ اووم بحث د مقدمه.
(3) بحواله نافعه اردو، ص: ٢٣٥-٢٣٣.
(4) فوائد جامعه شرح عجاله نافعه: ٢٣٤.
(5) كشف الظنون ١٠١٢/٢ والروض الأنف للسهيلى: ١٢٢/١.

راجح قول: ليكن صحيح خبره داده چه د سيرت نگارنې شروع حضرت ابان بن عثمان رضي الله عنه نه شوې ده. بيا عروه بن زبير رحمه الله په دې موضوع باندې قلم اوچت كړو. بيا د شرجيل بن سعد رحمه الله نوم راځي اوبيا د امام زهرى رحمه الله.[1] واقدى رحمه الله او ابن سعد رحمه الله وغيره هم په دې موضوع باندې كتابونه ليكلى دى. ابن سعد رحمه الله الطبقات الكبرى ليكلې دې. دې خوداد طبقات كتاب ليكن په هغې كښې هغه د رسول الله ﷺ مكمل سيرت ليكلې دې. د امت بعض علماء داسې دى چاچه مستقل تاريخ ليكلې دې اود تاريخ دغه دواړه جزونه يعنى د دنياد آباديدو شروع او د سيرت نبويه على صاحبها الف الف تحية ذكركړې دې. لكه امام ابن جرير طبرى رحمه الله او حافظ ابن كثير دمشقى رحمه الله. اوامام بخارى رحمه الله هم دا دواړه زمانې په خپل جامع صحيح كښې جمع كړې دى.

چنانچه مصنف علام رحمه الله اوس دلته بدء الخلق ذكركوى اوحضرات انبياء عظام عليهم السلام چونكه دالله تعالى په مخلوق كښې د ټولو نه زيات اعلى او اكمل، اشرف او اوچت دى. لهذا ددوى ذكر اول دې او په انبياء كرام عليهم السلام كښې اشرف او اكمل سيد المرسلين خاتم النبيين حضرت محمد ﷺ دې. لهذا دحضورپاك سيرت تذكره هم امام بخارى رحمه الله كړې ده اود حضور پاك د سيرت يو بنكلې باب صحابه كرام رضي الله عنهم دى. نودهغوى مناقب اومحاسن نې هم ذكركړې دى. دغه شان د رسول الله ﷺ د سيرت طيبه يووسيع او زړه رابنكونكې باب مغازى هم دې په دې وجه امام بخارى رحمه الله د مغازى هم اهتمام سره ذكركړې دې چه دمغازى په ذريعه عروج اوترقى اسلام ته حاصله شوه هغه دنيا پيژنى.[2]

د نسخواختلاف او راجح قول: اكثرد بخارى شريف رواة دلته بسمله ذكركړې ده سواد ابوذر نه چه دهغه په نسخه كښې بسمله نشته دې. بل د اكثر په نيزعنوان د كتاب سره معنون دې خود نسفى په نسخه كښې عنوان «أبواب بدء الخلق» سره معنون دې[3] خو راجح د اكثرناسخينونسخې دى ځكه چه مؤلف علام رحمه الله ددې ځائ نه بالكل يونوې بحث شروع كوى ځكه دهغوى دعادت موافق دلته بسمله هم كيدل پكاردى او عنوان هم په لفظ كتاب سره معنون كيدل پكاردى.

---

[1] دمصر نامور متكلم شيخ الاسلام مصطفى صبرى رحمه الله ليكى: "إن المؤلفين كثيرون، وليس ابن هشام المتوفى: ۲۱۸هجرى أقدمهم، والتأليف يبتدئ من أبان بن عثمان رضي الله عنه، المولود: ۲۰هجرى، ثم عروة بن الزبير، المولودبعد أبان بقليل، ثم شرحبيل بن سعد، ثم الزهرى، المولود: ۵۰هجرى، وهو أستاذ أستاذ البخارى، وإمام كبير فى الحديث، لقى عبدالملك بن مروان، وعمر بن عبدالعزيز، ويحتمل أن يكون تأليفه فى المغازى بإشارة الأخير". موقف العقل والعلم والعالم من رب العالمين: ۴۷/۱ بحواله فوائد جامعه برعجاله نافعه: ۲۳۵.

ابومعشر نجيح سندهى رحمه الله دا نجيح بن عبدالرحمن دې ابو معشر ددوې كنيت دې، د سنده سره تعلق لرلو په وجه ورته سندهى وائى. او چونكه د بنى هاشم آزادكړې شوې غلام وو په دې وجه د ولاء هاشمى نسبت لرى دى د دويمې صدئى د نصف آخر يونوموړې سيرت نگارونه دې خو په علم روايت حديث كښې ضعيف اوكمزورې شميرلې كيږى. اوګورئى خلاصة الخزرجى: ۴۰۶ فصل التفاريق حرف النون، والكنى والأسماء لمسلم بن الحجاج وتعليقاته ۶: ۸۱۲/۲ رقم :۳۲۸۶.

[2] تعليقات اللامع ۳۲۱/۷ والكنز المتوارى: ۱۳/ ۱۱۶-۱۱۵.

[3] عمدة القارى: ۱۰۷/۱۵ فتح البارى: ۲۸۷/۶ وشرح القسطلانى: ۲۴۸/۵.

لفظ بدء: په فتح د باء سکون د دال او په آخره کښې همزه - د فعل په وزن باندې مصدر دې. بدء الشيء، د بدأ معنى ده ابتدأت به، چه ما دا کار شروع کړو. د باب افعال نه هم دې دغه معنی ده. او فظ خلق په معنى د مخلوق يعنې مصدر په معنى د مفعول دې او د بدء الخلق نه مراد خلق المخلوق دې. په دې کتاب کښې امام بخاري رحمه الله د الله تعالى د مخلوقاتو په شروع کيدو باندې بحث کوی.[1]

ماقبل کتاب سره مناسبت: دکتاب بدء الخلق د ماقبل بحثونو جهاد، خمس وجزيه سره دوه مناسبتونه بيان کړې شوی دی. ① حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانى چه په جهاد کښې د خان نه هم بعض وخت لاس وينځلې کيږى. چنانچه ددې مضمون ذکرکولو نه پس بدء الخلق ذکرکولو سره دې طرف ته اشاره کړې شوې ده چه مخلوقات حادث دى آخر دوى به يوه ورځ فنا کيږى او د الله تعالى لم يزل نه علاوه هيڅاته هم هميشه والې اودوام حاصل نه دې. په هدى السارى کښې حافظ رحمه الله ليکى: ((....... إنما ذكر بدء الخلق عقيب كتاب الجهاد، لما أن الجهاد يشتمل على إزهاق النفس، فأراد أن يذكر أن هذه المخلوقات محدثات، وأن مآلها إلى الفناء، وأنه لا خلود لأحد))[2]

② خود حضرت شيخ الحديث رحمه الله په خيال کښې دا احتمال هم لرې نه دې چه د نبى عليه السلام دمغازى تذکره د کتاب الجهاد تکمله ده چه مغازى د جهاد په ډيرو مسائلو کښې اسوه اومقتدا دې. چنانچه مقصود هم دغه ذکرد مغازى وو هم دغه وجه ده چه حضرت مصنف رحمه الله ابحاث مغازى په ډير تفصيل سره ذکر کړې دى اوکله چه هغوى مغازى ذکر کړو اودې ته نې دومره حيثيت او اهميت ورکړو نو مناسب دا وو چه د نبى عليه السلام احوال هم ذکرکولې شو چه د حضورپاك تذکره هم دمقاصد نه ده. چنانچه ددې احوالو هم ښه وضاحت اوکړې شو. بيا د رسول الله صلى الله عليه وسلم د صحابه کرامو رضى الله عنهم تذکره اوکړې شوه چه دهغوى په مغازى کښې هم دغه مجاهد اومقاتل وو. دې نه علاوه د نبى پاك عليه السلام په تذکره مبارکه باندې دحضرات انبياء کرام عليهم السلام تذکره په تمهيد کښې مقدم کړه په دوى کښې دټولو نه اول حضرت آدم عليه السلام دې. چنانچه دهغوى تذکره اوکړې شوه اودهغوى د پيدائش اوتخليق تذکره اوکړې شوه. دې نه وړاندې تمهيداً بدء الخلق بيان کړې شو چه راتلونکى ابحاث تعلق هم دې بدء الخلق سره دې. فتأمل.[3]

۱- باب: ما جاء في قول الله تعالى: ﴿وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ﴾ /الروم: ۲۷/

قَالَ الرَّبِيعُ بْنُ خُثَيْمٍ وَالْحَسَنُ: كُلٌّ عَلَيْهِ هَيِّنٌ. وَهَيْنٌ وَهَيِّنٌ مِثْلُ لَيْنٍ وَلَيِّنٍ، وَمَيْتٍ وَمَيِّتٍ، وَضَيْقٍ وَضَيِّقٍ. ﴿وَأَفَعَيِينَا﴾/ق: ۱۵/: أَفَأَعْيَا عَلَيْنَا حِينَ أَنْشَأَكُمْ وَأَنْشَأَ خَلْقَكُمْ. ﴿لُغُوبٌ﴾/فاطر: ۳۵/و/ق: ۳۸/: النَّصَبُ. ﴿وَأَطْوَارًا﴾/نوح: ۱۴/: طَوْرًا كَذَا وَطَوْرًا كَذَا، عَدَا طَوْرَهُ أَيْ قَدْرَهُ.

دترجمة الباب مقصد: ددې باب مقصود دادې چه د الله تبارك وتعالى نه علاوه څومره څيزونه دى هغه ټول په ټول مخلوق دې. هم هغه يوقديم ذات دې. حضرت گنگوهى رحمه الله فرمانى: ((والمقصود من هذا

---

[1] عمدة القارى: ۱۵/۱۰۷فتح البارى:۶/۲۸۷.

[2] هدى السارى: ۶۵۵ذکرمناسبة الترتيب المذکور.......

[3] الأبواب والتراجم للكاندهلوى: ۱/۲۰۹والكنز المتوارى: ۱/۳۲۹المقدمة الفائدة الثالثة عشرة.

الباب إثبات أنه ليس شيء سواه تبارك وتعالى قديما، بل الكل محدث ومخلوق،، [1] نور تفصيل به وړاندې په خپل مقام باندې راځي ان شاء الله.

مكمل ايت شريف اودهغې مختصر توضيح: امام بخاري رحمه الله دلته د ترجمة الباب لاندې چه كم آيت ذكر كړې دې هغه مكمل داسې دې:

﴿وَهُوَ الَّذِي يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ ۚ وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾

ترجمه: اوهم هغه دې چه په اول خل باندې جوړول كوى، بيا به هغه دوباره كوى اودا آسان دى په هغه باندې اود هغه شان د ټولو نه اوچت دې په زمكه او آسمان كښې اوهم هغه دې د زبردست حكمتونو والا. [2] شيخ الاسلام شبير احمد عثماني رحمه الله ددې آيت لاندې ليكى: "يعنى د الله تعالى د قدرت په وړاندې خو ټول برابر دې ليكن ستاسو د محسوساتو په اعتبارسره د اول خل پيداكولو په نسبت سره په دويم دوباره پيداكول آسان كيدل پكار دى. بيا دا عجيبه خبره ده چه په اول خل پيداكولو باندې هغه قادر منئى او په دويم خل راپيداكول مستبعد اوګڼړى. يعنى د اعلى نه اعلى صفات اود اوچت نه اوچت شان هم دهغه دې د آسمان اوزمكې يوشئ په خپل حسن اوښكلا كښې د هغه د شان او صفت سره لګاؤ نه شى ساتلې مساوى كيدل خو لرې خبره ده. هغه خوددې نه هم اوچت او بالادې. تركومې چه مخلوق دهغه د جمال اوجلال تصور كولې شى بلكه كومه خوبى چه چرته موجود ده دغه دهغه د كمالاتو يوه ادنى نمونه ده....." [3]

قوله: وقال الربيع بن خثيم والحسن: كل عليه هين اوحضرت ربيع بن خثيم رحمه الله اوحسن بصرى رحمه الله دواړه فرمائى چه دا ټول دهغه دپاره اسان دى.

دمذكوره اثر مطلب او مقصد: په دې اثر كښې "كل" نه مراد بدء او اعاده ده. اومطلب دادې چه مخلوق پيداكول، بيا دا واپس راګرځول دادواړه كارونه دالله تعالى دپاره آسان دى. دالله تعالى د قدرت كامله په وړاندې ټول برابر دى. اود امام بخاري رحمه الله مقصد ددې اثر ذكركولونه دلته داخبره ده چه په آيت مبارك كښې كوم لفظ ﴿أَهْوَنُ﴾ راغلې دې هغه اګرچه اسم تفضيل دې ليكن مراد دې نه صفت محضه دې. داخبره داسې اوګڼړئى چه اسم تفضيل د فعل نه مشتق داسې صفت ته وائى چه په دوو څيزونو كښې مثلاً مشترك وى ليكن په دې كښې په يو كښې هغه صفت څه زيات موندلې شى لكه خليل أعلم من سعيد په دې مثال كښې خليل اوسعيد دواړه دعلم په صفت كښې مشترك دى خو دا صفت د سعيد په مقابله كښې په خليل كښې زيات دې دا خو شو د اسم تفضيل اصل مطلب اومفهوم ليكن اسم تفضيل كله كله دتفضيل دمعنى نه خالى اوعارى هم استعماليږى لكه چه الله اكبر، دغه شان د مشهور شاعر فرزدق دا شعر:

---

[1] الأبواب والتراجم للكاندهلوى: ۲۰۹/۱ ولامع الدرارى: ۳۲٤/۷ والكنز المتوارى: ۱۲۲/۱۳.

[2] ترجمه شيخ الهند مطبوعه مع تفسير عثمانى: ٥٤١

[3] حواله بالا. قال الإمام الكشميرى رحمه الله: فيض البارى: ۱/٤ أتى بصيغة التفضيل رعاية لحال المخاطبين و مجاراة لهم، فان الإعادة عندهم أسهل من الإبداع، وإلا فالكل سواء بالنسبة إلى قدرته، فإن الله تعالى لا مكره له.

إن الذي سمك السماء بنى لنا بيتا دعائمه أعز وأطول[١]

كه چرې دآيت مبارك لفظ ﴿أَهْوَنُ﴾ په تفضيل باندې محمول كړې شي نومطلب به داشي چه د خلق په مقابله كښې اعاده د الله تعالى دپاره آسانه ده كوم چه خلاف مقصود دې. مقصود خود الله تعالى د قدرت كامله بيان دې په دې وجه ﴿أَهْوَنُ﴾ دلته د هين په معنى كښې دې كوم چه صفت محضه دې چه دالله تعالى د پاره دواړه فعل آسان دى. چنانچه اسم تفضيل دلته په خپل اصل مفهوم باندې نه دې. علامه كرمانى رحمه الله فرمانى «وغرضه أن أهون بمعنى هين، أي: لاتفاوت عندالله بين الإبداء والإعادة، كلاهما على السواء في السهولة»[٢] دا خو شود حضرت ربيع حضرت حسن اوحضرت امام بخارى رحمهم الله وغيره رائې. صحابه كرامو رضي الله عنهم كښې دحضرت ابن عباس او ابن مسعود رضي الله عنهم هم دغه قول دې بلكه د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه خو قراءت ﴿وَهُوَعَلَيْهِ هَيِّنٌ﴾ دې.[٣]خو ډير مفسرين په كوم كښې چه حضرت مجاهد رحمه الله هم شامل دې لفظ ﴿أَهْوَنُ﴾ په معنى د تفضيل باندې محمول كوى. هم دا شيخ الاسلام شبيراحمدعثمانى رحمه الله هم په خپل مختصر كښې اختيار كړې دې اود آيت مبارك محمل محسوسات انسانى دې چه په عام توگه د خلقو په نيز په اول خل يوشې جوړول مشكل وى. يوځل چه كله شې تيارشو نودهغې په شان جوړول بيا گران نه وى. اوس دا څومره عجيبه خبره ده چه الله تعالى خو خالق منى خو ولې معيد دې اونه منلې شې؟[٤] بهرحال دواړه تفسيرونه په خپل خپل ځائى صحيح دى. ليكن امام بخارى رحمه الله اولنې تفسير اختيار كړې دې.[٥]

قوله: هَيْن، وهَيِّن، مثل: لَيْن ولَيِّن، ومَيْت ومَيِّت، وضَيْق وضَيِّق: په دې تولو كلماتو كښې اولنې لفظ تخفيف سره او دويم تشديد سره دې. په دې عبارت كښې امام بخارى رحمه الله دې خبرې طرف ته اشاره كړې ده چه دلته په دې كلماتو كښې دوه لغتونه دى.[٦] امام ابوعبيده رحمه الله دسورة الفرقان آيت ﴿لِّنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَّيْتًا﴾[٧] په تفسير كښې فرمانى: «هي مخففة بمنزلة هين ولين وضيق بالتخفيف فيها والتشديد»[٨] دې سره متعلق څه ابحاث كتاب التفسير كښې مونږ بيان كړى دى.[١]

---

[١]) انظر هداية النحو:٨٢وجامع الدروس العربية:١٤٩ الباب الثانى...(أفعل)لغير التفضيل. وديوان الفرزدق وروح المعانى:٢١/٢٢الروم:٢٧.

[٢]) شرح الكرمانى:١٣/١٥٠وعمدة القارى: ١٥/١٠٧.

[٣]) فتح البارى:٦/٢٨٧وتفسيرالإمام ابن كثير: ٥/٨٤وروح المعانى:٢١/٥٢-٥١والكشاف: ٣/٤٦٢-٤٦١.

[٤]) حواله جات بالا. آيت مبارك كښې نور احتمالات هم دى دهغې دپاره اوگورئى محوله بالا كتب او نور كتابونه د تفسير.

[٥]) قال الإمام السندى رحمه الله: ((كل عليه هين)): يريد أن أهون مجرد عن معنى التفضيل لاستواء الكل. وغالب العلماء حملوه على التفضيل بالنسبة إلى قياس العباد، أي هوأسهل عليه بالنظر إلى قياسكم، فيكف تنكرونه مع إثبات البدء. حاشية السندى على البخارى المطبوع مع صحيح البخارى: ١/٤٥٣ (قديمى).

[٦]) عمدة القارى:١٥/١٠٧وشرح الكرمانى: ١٣/١٥٠.

[٧]) سورة الفرقان: ٤٩.

[٨]) فتح البارى: ٦/٢٨٧ومجاز القرآن: ٢/٧٦سورة الفرقان.

الربيع بن خُثَيم: دا كبير تابعي حضرت ربيع بن خثيم[2] عائذ بن عبدالله بن موهبة بن منقذ ثوري كوفي رحمه الله دی.[3] ابويزيد د دوی كنيت دی.[4] دی د نبی كريم ﷺ نه مرسلاً روايت كوی. بل حضرت ابن مسعود، ابوايوب انصاري، يو انصاری ښځه، عمرو بن ميمون اودي اوعبدالرحمن بن ابی ليلی رضی الله عنهم وغيره نه د حديث روايت كوی. ددوی نه د حديث روايت كونكوكښې دهغوی خامن عبدالله. نيز منذر ثوری شعبی هلال بن يساف ابراهيم نخعی او بكر بن ماعز رحمهم الله وغيره شامل دی.[5]

هغوی رحمه الله د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه د اجل اومحبوب تلامذه نه وواكثر به هغوی سره اوسيدو. د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه خوئی ابو عبيده رحمه الله فرمائی چه د ابن مسعود رضی الله عنه په مجلس كښې به ئی چه كله تشريف راوړو نودواړه به په افاده و استفاده كښې مشغول كيدل. د مجلس والونه به چاته تر هغه وخته پورې د پاسيدو اجازت نه وو تركومې چه به دا دواړه فارغ شوی نه وو. اوحضرت ابن مسعود رضی الله عنه به ربيع رحمه الله ته وئيل ابويزيد! كه رسول الله ﷺ تاته كتلی نوضرور به ئی تاسره محبت كولو اوزه چه كله هم تاته گورم نوماته مخبتين راياديږی.[6] دی مخضرم تابعی دی هغه د نبوت زمانه خوليدلې ده ليكن د نبی كريم ﷺ زيارت ئی نه دی كړی په دی وجه به د ده د نبی پاك ﷺ نه روايت مرسل شميرلې شی.[7] د دوی فضائل اومحاسن بې شميره دی د څه مونږ دلته تذكره كوو يحيی بن معين رحمه الله فرمائی: «لايسأل عن مثله»[8] حضرت شعبی رحمه الله فرمائی: «كان من معادن الصدق»[9] د مشهور تابعی ابووائل شقيق بن سلمه رحمه الله نه تپوس اوكړې شو «أيما أكبر؟ أنت أو الربيع بن خثيم؟» وئی فرمائيل: «أنا أكبر منه سنا، وهو أكبر مني عقلا»[10] يعنی په عمر كښې خو زه لوئی يم ليكن په عقل اوفهم كښې هغه لوئی دی. امام عجلی رحمه الله فرمائی: «تابعي ثقة، وكان خيارا»[11] حافظ ذهبی رحمه الله

---

[1] كشف الباری كتاب التفسير، اول سورةُ النحل ص: ٣٥١.

[2] دَ دې لفظ مشهور ضبط خاء معجمه ضمه اوثاء مثلثه فتحه ده. يعنی تصغيرسره. خو دادَ خاء فتحه سره هم لوستلې شوې دې اوياء په مينځ كښې ده يعنی خَيْثَم ليكن رومبې ضبط راجح دې چه مصغر دې. تعليقات تهذيب ابن حجر: ٢٤٢/٣ والتقريب له: ٢٩٤/١ رقم : ١٨٩٣ وحلية الأولياء: ١٠٥/٢ وخلاصة الخزرجي: ١١٥، من اسمه ربيع.

[3] تهذيب الكمال: ٧١/٩-٧٠ وسير أعلام النبلاء: ٢٥٨/٤ وإكمال مغلطاي: ٣٣٣/٤.

[4] حواله جات بالا وطبقات ابن سعد: ١٨٢/٦.

[5] دَ شيوخ اوتلامذه دَتفصيل دَپاره اوگورئی تهذيب الكمال: ٧١/٩.

[6] دَ آيت مبارك جزء ﴿وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ﴾[الحج: ٣٤]طرف ته اشاره ده، دَ مخبت دوه معانی خودلې شوی دی: ① المطمئن ② المتواضع الخاشع لربه، وتعليقات سير أعلام النبلاء: ٢٥٨/٤. تهذيب الكمال: ٧٤/٩-٧٣ وتهذيب ابن حجر: ٢٤٢/٣ وحلية الأولياء: ١٠٧/٢ وسير أعلام النبلاء: ٢٥٨/٤ والطبقات ابن سعد: ١٨٢/٢.

[7] تقريب ابن حجر: ٢٩٤/١ رقم: ١٨٩٣ وسير أعلام النبلاء: ٢٥٨/٤.

[8] تهذيب الكمال: ٧٢/٩ وتهذيب ابن حجر: ٢٤٢/٣ الجرح والتعديل: ٤٢٢/٣.

[9] حواله جات بالا. دغه شان شعبی رحمه الله فرمائی: ((كان الربيع أورع أصحاب عبدالله)) سير أعلام النبلاء: ٢٦١/٤.

[10] تهذيب الكمال: ٧٢/٩.

[11] تهذيب ابن حجر: ٢٤٢/٣.

فرمائی: «الإمام، القدوة، العابد،.....أحد الأعلام»(١) حضرت شعبي رحمه الله وائي چه حضرت ربيع رحمه الله د بلوغت نه پس کله هم چرته په يو مجلس کښې کينه ناستو. فرمائيل به ئې چه زه په دغه مجالسو کښې خکه نه کينم چه په چا باندې ظلم کونکې اووينم اود هغه نصرت او امداد نه شم کولې يا يو سړې په بل سړي باندې د دروغو الزام اولګوي نوبيا خو به معامله چونکه زما په وړاندې وي په دې وجه به د شهادت د پاره مجبور کولې شم يا د نظر حفاظت اونه کړې شم، يا يو مسافرته لار اونه خودلې شم، يا د چا نه څه شې پريوځي اوزه هغه اوچتولو سره هغه ته ورنه کړې شم.(٢)

حضرت ابووائل رحمه الله فرمائي يوځل مونږ حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه سره سيل د پاره لاړو ربيع هم مونږ سره وو. په تلو تلو کښې مونږ په يو لوهار تيريدو حضرت ابن مسعود رضي الله عنه اوسپنه په اور کښې سوزيدلو سره اوليدله. ربيع هم هغه اور اوليدلو اوچکر خوړلو سره راپريوتلو. حضرت ابن مسعود رضي الله عنه وړاندې تيرشو ترديې چه مونږ ټول د دريا، فرات په غاړه يوې بهټئي ته اورسيدو کله چه حضرت عبدالله رضي الله عنه په هغه بهټئي کښې دننه اور اوليدلو نودا آيت ئې اولوستلو ﴿إِذَا رَأَتْهُم مِّن مَّكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ۝ وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُّقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا ۝ لَّا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا ۝﴾ (٣)

نوحضرت ربيع رحمه الله بې هوشه شو نومونږ هغه راوچت کړو اودهغه کورته مو اورسولو هغه سحر بې هوشه شوې وو او ګذاره ئې د ماښام نه پس اوشوه.(٤) فرمائيل به ئې چه په هر يو کار کښې چه دالله تعالى رضا شامل نه وي هغه ختميږي. «كل ما لا يراد به وجه الله يضمحل»(٥) د شپې به ئې خوب نه کولو يوځل ورته لور عرض اوکړو پلاره تاسو ولې نه اوده کيږئ؟ وئې فرمائيل چه داسې کس به ولې اوده کيدلو په چا چه دحملې کولو خطره وي؟(٦)

دحضرت ربيع رحمه الله د وفات په وخت دهغه لور ژړل نوونې فرمائيل لورې دا ژاړې ولې؟بلکه داسې وايه چه زما خوش نصيبي چه زما پلار ته خير ملاؤ شو.(٧) د عبيدالله بن زياد د حکومت په زمانه کښې ۶۴ هجرى کښې وفات شوې.(٨)

د ائمه سته په نيز د هغوی روايات دی خو امام ابوداؤد د سنن په څانې خپل کتاب القدر کښې د هغوی نه روايت اخستې دې.(٩) اود حضرت حسن بصری رحمه الله حالات کتاب الإيمان باب ﴿وَإِن طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا...... ﴾ لاندې تير شوی دی (١)

---

(١) سير أعلام النبلاء: ٢٥٨/٤ نور فرمائي ((وكان يعد من عقلاء الرجال)).

(٢) تهذيب الكمال: ٧٥/٩ وحلية الأولياء: ١١٦/٢ والطبقات الكبرى لابن سعد: ١٨٣/٦.

(٣) سورت الفرقان آيت: ١٤-١٢.

(٤) تهذيب الكمال: ٧٥/٩ وحلية الأولياء: ١١٠/٢.

(٥) تهذيب الكمال: ٧٢/٩ وسير أعلام النبلاء: ٢٥٩/٤ والطبقات الكبرى لابن سعد: ١٨٦/٦.

(٦) سير أعلام النبلاء: ٢٦٠/٤ وحلية الأولياء: ١١٥/٢-١١٤.

(٧) تهذيب الكمال: ٧٦/٩ وحلية الأولياء: ١١٤/٢.

(٨) تهذيب الكمال: ٧٦/٩ والطبقات الكبرى لابن سعد: ١٩٣/٦ وخلاصة الخزرجي: ١١٥. ابن قانع دهغوی دوفات کال ۶۱ هجری ليکلې دې

(٩) تهذيب الكمال: ٧٦/٩ وخلاصة الخزرجي: ١١٥ وإكمال مغلطائي: ٣٢٣/٤.

ددوارو اثارو تخريج: د حضرت ربيع رحمه الله اثر امام طبرى رحمه الله په خپل تفسير كښې ابن وكيع، عن يحيى، عن سفيان، عن منذر په سند سره د حضرت ربيع رحمه الله نه موصولاً نقل كړې دى.(٢) او د حضرت حسن رحمه الله اثر هم طبرى رحمه الله د قتاده رحمه الله په طريق سره موصولاً نقل كړې دې. په دې كښې سره د دې چه د حضرت حسن رحمه الله تصريح نشته دې خو بيا هم د حافظ رحمه الله خيال هم دغه دې چه قتاده د حسن نه روايت كوى بيا د دې الفاظ هم مختلف دى. والله اعلم.(٣)

قوله:: ﴿أَفَعَيِينَا﴾: أَفَأَعْيَا عَلَيْنَا حِينَ أَنْشَأَكُمْ وَأَنْشَأَ خَلْقَكُمْ: په دې كښې امام بخارى رحمه الله د يوبل آيت مبارك طرف ته اشاره كړې ده . ارشاد بارى تعالى ﴿أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ ۚ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِّنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾ (٤) د آيت ترجمه داده: ولې مونږ ستړى شو په اول خل جوړولو سره؟هيڅ نه؛ دوى ته دهوكه شوې ده په يو نوى جوړولو كښې. حضرت شبير احمد عثمانى رحمه الله د دې آيت په تفسير كښې ليكي: يعنى دوباره د نوى سر نه پيدا كولو كښې دوى ته فضول دهوكه لګيدلې ده. چا چه په اول خل پيدا كړل په دويم خل پيدا كول څه ګران دى؟ ولې دوى ګمان كوى چه (معاذ الله) هغه په اول خل دنيا جوړولو سره به ستړې شوې وى؟ د هغه قادر مطلق په نسبت داسې داسې توهمات قائم كول سخت جهالت او ګستاخى ده.(٥)

د دې آيت مفهوم چونكه د سابقه آيت موافق د بدء او اعاده حامل دې په دې وجه امام بخارى رحمه الله دا دلته ذكر كړې دې. بيا په دې خبره باندې خان پوهه كړنى چه په قرآن كښې لفظ عيينا راغلې دې عيى (عي) په معنى د عاجزنى نه مشتق دې.(٦) او ﴿بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ﴾ كښې باء سببيه ده يا د عن په معنى كښې ده. په رومبى صورت كښې به مطلب داسې شى چه مونږ د اول خل تخليق سره ستړې شوى نه يو چه په دويم خل اعاده او تخليق كولونه به عاجز او ستومانه شو. او په دويم صورت كښې به مطلب داشى چونكه مونږ په اول خل تخليق سره عاجز شوى نه يو په دې وجه په دويم خل اعاده كولو سره به هم نه عاجز كيږو. بل ﴿أَفَعَيِينَا﴾ كښې همزه استفهام انكارى په معنى د نفى د پاره ده. علامه سليمان الجمل رحمه الله فرمائى:

"الباء سببية أو بمعنى عن، والاستفهام إنكاري بمعنى النفي، قال الكازروني: معناه: لم نعجز عن الإبداء، فلان تعجز عن الإعادة، لأن الظاهر أن معنى قوله: ﴿أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ﴾ لم نعجز بسبب الخلق الأول."

دا خو شو د آيت مبارك وضاحت ليكن مؤلف همام رحمه الله دلته يو عبارت بل هم ذكر كړې دې يعنى: «حين أنشأكم وأنشأ خلقكم» نو دا التفات دې په دې كښې د تكلم نه د غيبت طرف ته التفات كړې شوې دې. په ظاهر په دې عبارت كښې امام بخارى رحمه الله د يوبل آيت ﴿ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَإِذْ

---

(١) كشف البارى: ٢/٢٢٣-٢٢٠.
(٢) رواه الطبرى فى تفسيره: ٢١/٢٤.
(٣) فتح البارى: ٦/٢٨٧ وعمدة القارى: ١٥/١٠٧ وتغليق التعليق: ٣/٤٨٦.
(٤) سورت ق آيت:١٥.
(٥) تفسير عثمانى سورت ق:٦٨٩
(٦) فتح البارى: ٦/٢٨٧ والقاموس الوحيد، مادة:عيي

﴿أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ﴾ [1] اوددې دتفسير طرف ته اشاره کړې ده. چنانچه امام بخاری رحمه الله دلته دوه کارونه کړی دی. اول خودا چه عبارت «حين أنشأكم» په ذريعه د مذكوره بالاآيت طرف ته نی اشاره اوکړه اوعبارت «أنشأخلقكم» سره نی ددې تفسير واضح کړو چه د أنشأكم نه مراد أنشأخلقكم دې [2]

يوسوال اودهغې دوه جوابونه: خودلته سوال دا پيدا کيږی چه په آيت مبارك کښې ﴿إِذْ أَنْشَأَكُمْ﴾ دې ليكن مصنف رحمه الله چه كوم عبارت ذكر كړې دې په هغې كښې «حين أنشأكم» دې دا فرق ولې دې؟

ددې سوال علامه کرمانی رحمه الله دوه جوابونه ورکړی دی. ① امام بخاری رحمه الله عبارت بالمعنى ذکر کړې دې اوچونکه دحين او اذ دواړو معنی يوه ده په دې وجه د إذ په ځانې د حين لفظ اوليکلو ② إذ محذوف في اللفظ دې. چونکه دحين په ذريعه په دې باندې دلالت کيدلو په دې وجه إذ حذف کړې شو اودمفسر د پاره مفسر باندې اکتفاء اوکړه. [3]

امام بخاری رحمه الله د آيت مبارك ﴿أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ﴾ چه كوم تفسير دلته اختيار كړې دې دا دحضرت مجاهد رحمه الله نه هم مروی دې كوم چه طبری رحمه الله موصولاً روايت كړې دې فرمانی: «أفأعيى علينا حين أنشأناكم خلقا جديدا فتمتروا بالبعث؟» [4]

قوله:: ﴿لُغُوبٌ﴾: اَلنَّصَبُ: دلته د يوبل آيت مبارك طرف ته اشاره کيږی. د الله تعالی ارشاد دې ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ﴾ [5] اود لغوب وضاحت کولې شی.

د آيت مبارک شان نزول: د حضرت ابوبکرصديق رضی الله عنه نه روايت دې چه يهوديان نبی اکرم صلی الله عليه وسلم له راغله وئې وئيل اې محمد (صلی الله عليه وسلم) په دې شپږو ورځو کښې الله تعالی کوم کوم څيزونه پيدا کړی دی؟ حضورپاك اوفرمائيل الله تعالی د اتوار او پير په ورځ زمکې، د نهې په ورځ غرونه، چارشنبې په ورځ ښارونه، خوراکونه، آبادئې او بيابانونه د زيارت په ورځ آسمانونه اوفرښتې پيدا کړې او د جمعې په دريو ساعاتو کښې درې څيزونه تخليق کړل، په اول ساعت کښې مرګونه، دويم کښې آفتونه مصيبتونه او په دريمه ګهړئ کښې حضرت آدم عليه السلام پيدا كړو. يهودو اووئيل كه چرې تاسو خبره پوره كړې وه نو ربښتونې به وې. حضورپاك دهغوی په مقصد باندې پوهه شو نو ډير زيات خفه شو د هغې نه پس الله تعالی دا آيت نازل كړو چه مونږ خو هيڅ ستړې شوی نه يوتاسو ددوی په فضولياتو باندې صبر اوكړئ..... [6]

---

[1] سورت النجم آيت: ٣٢.

[2] عمدة القاري: ١٠٧/١٥وشرح الكرماني: ١٥٠/١٣وفتح الباري: ٢٨٨/٦-٢٨٧.

[3] عمدة القاري: ١٠٧/١٥وشرح الكرماني: ١٥٠/١٣.

[4] تفسير الطبري: ٢٦،٩٨/١١سورة ق. وفتح الباري: ٢٨٨/٦وتعليقات اللامع: ٣٢٢/٧والكنزالمتواري: ١١٨/١٣ وعمدة القاري: ١٠٧/١٥.

[5] سورت ق: آيت:٣٨.

[6] جامع البيان (طبري):١١/١١، ٢٦.

د يهوديانو مقصد: دهغوى مقصد څه وو؟دهغې دپاره د قتاده رحمه الله دا روايت اولولئ: «قالت اليهود: إن الله خلق السماوات والأرض في ستة أيام، ففرغ من الخلق يوم الجمعة، واستراح يوم السبت؟ فأكذبهم الله، وقال: ﴿وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ﴾»[1]

يعني يهوديانو اووئيل چه الله تعالى زمكې او آسمانونه په شپږو ورځوكښې پيدا كړل، د جمعه په ورځ د تخليق نه فارغ شو اود هفتې په ورځ ئې آرام اوكړو.... نوالله تعالى هغوى دروغژن اوګرځول او وئې فرمائيل چه مونږ ته د هيڅ قسم ستړيوالي نه دې شوې چه د آرام ضرورت پېښ شي.

هم د حضرت قتاده رحمه الله په يوروايت كښې راغلى دى چه يهود د هفتې ورځ ته يوم الراحة يعنى دآرام ورځ وئيله. «يسمونه يوم الراحة»[2]

د ايت مبارك ترجمه سره مناسبت: په دې آيت مبارك كښې چونكه دتخليق كائنات ذكر دې په دې وجه دا دلته ذكر كړې شوې دې چه كوم ذات په تخليق اول باندې قادر وى هغه به لازماً اويقيناً په اعاده باندې هم قدرت لرى. اوچه كله حقيقى ذات ته په اول ځل تخليق كولوسره دڅه قسم ستومانتيااو ستړيوالي اوپريشانى نه وه شوې په دې وجه په اعاده كښې به هم د څه قسم مشكل نه وى. «لأن الإعادة أهون من الإبداء عادة».

چنانچه حافظ ابن كثير رحمه الله ددې آيت مبارك لاندې ليكى: «فيه تقرير للمعاد، لأن من قدر على خلق السماوات والأرض، ولم يعي بخلقهن قادر على أن يحيى الموتى بطريق الأولى والأحرى»[3]

د لغوب معنى: امام بخارى دلغوب معنى نَصَب بيان كړې ده اونصب، وزناًاومعنى دتعب په شان دې يعنى ددې دواړو وزن هم يو دې اومعنى ئې هم يوه. علامه زمخشرى د لغوب معنى "الإعياء" بيان كړې ده. هم دا ابن جرير طبرى هم اختياركړې ده[4] خوبياهم په دواړومعانى كښې څه خاص تعارض نشته. الإعياء معنى عاجزى ده اود النصب معنى ستړيوالي، مګر مصنف رحمه الله النصب اختياركړې دې

دمذكوره تعليق تخريج: امام بخارى رحمه الله چه دا للغوب كوم تفسير النصب سره كړې دې هغه د مجاهد رحمه الله د اختياركړې شوى تفسيرنه ماخوذ دې. كوم چه ابن ابى حاتم رحمه الله په خپل تفسيركښې موصولاً نقل كړې دې.[5]

قوله: ﴿وَأَطْوَارًا﴾: طَوْرًا كَذَا وَطَوْرًا كَذَا: په دې عبارت كښې امام بخارى رحمه الله د يو بل آيت مبارك ﴿وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا﴾[6] د لفظ أطوارا تفسير ئې ذكركړې دې. دا لفظ د طور جمع ده د هيئت اوحالت په معنى كښې دې. اوس د اطوار معنى شوه احوال مختلفه.[ ]

---

[1] جامع البيان فى تفسير القرآن: ١١١/٢٦/١١وفتح البارى: ٢٨٨/٦.
[2] حواله جالات بالا.
[3] تفسير ابن كثير الدمشقى: ٦٨٢/٥سورة ق، والكنزالمتوارى: ١١٨/١٣.
[4] جامع البيان الطبرى: ١١٦، ٢٦/١١وفتح البارى: ٢٨٨/٦وعمدة القارى:١٠٨/١٥وشرح الكرمانى:١٥١/١٣والكشاف عن حقائق غوامض التنزيل: ٤/٣٩٢.
[5] جامع البيان للطبرى:١١٦، ٢٦/١١وفتح البارى: ٢٨٨/٦عمدة القارى: ١٠٨/١٥وتفسير مجاهد:٦١٥/١سورة ق.
[6] سورة نوح آيت:١٤.

حضرات مفسرينو د اطوار ډير مطلبونه بيان كړى دى: ① د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه ددې معنى دا نقل ده چه د انساناتو مختلف حالات دى كله صحت دې نوكله بيمارى. ([2])
② د انسانانو مختلف قسم رنګ، څوك سپين، اوڅوك تور وغيره، دغه شان د انسانانو مختلف خبرې د چا ژبه عربى ده نود چا اردو ده وغيره.([3])
③ اكثر مفسرين حضرات لكه عكرمه قتاده يحيى سدى رحمهم الله اوپه يوروايت كښې حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه ددې په تفسير كښې دا نقل دى چه الله تعالى تاسو اول د نطفه، بيا علقه او بيامضغه نه پيدا كړنى. ([4])
④ ابن الاثير جزرى رحمه الله ددې په تفسير كښې فرمائيلى دى چه مراد دادې انسان كله د ترقئى منازل سركوى نوكله ښكته راپريوځى، كله په پريشانو كښې وى نوكله په نعمت اوخوشحالو كښې وى.([5])
ترجمة الباب سره د ايت مناسبت: ددې آيت مضمون هم هغه دې كوم چه د ترجمة الباب د مقصد وو چه په دې كښې هم د الله تعالى د قدرت قاهره شامله عامه اثبات وو چه كوم ذات انسان په مختلف مدارج كښې پيدا كولې شى دهغې نه پس د هغه پالنه كولې شى نود مرګ نه پس هم هغه راپيدا كولې شى. علامه آلوسى رحمه الله ددې آيت لاندې فرمائى: ((وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا) أي: **والحال أنكم على حال منافية لما أنتم عليه بالكلية، وهو: أنكم تعلمون أنه عزوجل خلقكم مدرجا لكم في حالات عناصر، ثم أغذية، ثم أخلاطا، ثم نطفا، ثم علقا، ثم مضغا، ثم عظاما ولحوما، ثم خلقا آخر، فإن التقصير في توقير من هذا شأنه في القدرة القاهرة والإحسان التام مع العلم بذلك، مما لا يكاد يصدر عن العاقل.........))** ([6])
قوله: عَدَا طَوْرَهُ: أي قَدْرَهُ: دعدا طوره معنى ده چه هغه د خپل حد اومرتبې نه تجاوز اوكړو. امام بخارى رحمه الله په دې جمله كښې د لفظ طور يو بله معنى بيان كړې ده. دراصل د طور ډيرې معانى دى مثلاً: ① كله ② حد ③ هغه شئ چه د څه شئ مقابل وى ④ هيئت اوحالت وغيره.([7])
دا لفظ په دې معنى كښې چرته راغلې دې؟ غالباً ددې لفظ د ذكر اوددې دمعنى د بيان باره كښې امام بخارى رحمه الله د يو حديث طرف ته اشاره كړې ده. چرته چه دا لفظ طور د قدر اوحد په معنى كښې استعمال شوې دې. په حديث نبيذ كښې راغلى دى: ((تعدې طوره))([8]) والله اعلم.

---

[1]) القاموس الوحيد مادة: طوروفتح البارى: ٢٨٨/٦وعمدة القارى: ١٠٨/١٥قال الجزرى فى النهاية: ١٢٨/٣الأطوار: الحالات المختلفة، والتارات والحدود، واحدها طور.
[2]) فتح البارى: ٢٨٨/٦وعمدة القارى: ١٠٨/١٥.
[3]) فتح البارى: ٢٨٨/٦وعمدة القارى: ١٠٨/١٥.
[4]) تفسير القرآن العظيم لابن كثير: ٣١٥/٦ سورة نوح. وفتح البارى: ٢٨٨/٦ وعمدة القارى: ١٠٨/١٥والكشاف للزمخشرى: ٦١٨/٤
[5]) النهاية فى غريب الحديث والأثر: ١٢٨/٣ باب الطاء مع الواو. مادة: طور. وعمدة القارى: ١٠٨/١٥وتعليقات اللامع = ٣٣٣/٧والكنزالمتوارى: ١١٩/١٣-١١٨.
[6]) روح المعانى: ٨٢/١٥سورة نوح.
[7]) القاموس الوحيدمادة: طوروعمدة القارى: ١٠٨/١٥.
[8]) په دې وجه نې ضمناً ددې هم ذكر كړې دې چه دا لفظ په يو بله معنى كښې هم مستعمل دې.

علامه کرماني رحمه الله فرماني: «واعلم أن عادة البخاري إذا ذكر آية أو حديثا في الترجمة ونحوها يذكر أيضا بالتبعية على سبيل الاستطراد ماله أدنى ملابسة، تكثيرا للفائدة»[1]

دحضرت مولانا گنگوهي رحمه الله رائې: حضرت گنگوهي رحمه الله دا جمله دلته د ذکر کولو وجه دا خودلې ده چه طور په اصل کښې مطلقًا قدر (حد) دپاره موضوع دې ليکن روستو دا د خپلې معنی موضوع له نه تجاوز او کړو او په نورو معانو کښې هم استعماليدل شروع شو. هم ددغه خودلو دپاره مصنف رحمه الله دا عبارت دلته ذکر کړې دې. لامع الدراری کښې دی «قوله: (طوره أي قدره) يعني بذلك أنه في الأصل للقدر، ثم صار معناه قدرا من الزمان أو غيره»[2]

دې نه پس دا اوګنړئ چه امام بخاری رحمه الله ددې باب لاندې څلور احاديث ذکر کړی دی.
په کوم کښې چه اولنې حديث دحضرت عمران بن حصين رضي الله عنه دې.

الحديث الاول

[۳۰۱۸/۳۰۱۹]-حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جَامِعِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مُحْرِزٍ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: جَاءَ نَفَرٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «يَا بَنِي تَمِيمٍ أَبْشِرُوا» قَالُوا: بَشَّرْتَنَا فَأَعْطِنَا، فَتَغَيَّرَ وَجْهُهُ، فَجَاءَهُ أَهْلُ اليَمَنِ، فَقَالَ: «يَا أَهْلَ اليَمَنِ، اقْبَلُوا البُشْرَى إِذْ لَمْ يَقْبَلْهَا بَنُو تَمِيمٍ»، قَالُوا: قَبِلْنَا، فَأَخَذَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَدِّثُ بَدْءَ الخَلْقِ وَالعَرْشِ، فَجَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا عِمْرَانُ رَاحِلَتُكَ تَفَلَّتَتْ، لَيْتَنِي لَمْ أَقُمْ[3]

تراجم رجال

محمد بن کثير: دا محمد بن کثير عبدی بصری رحمه الله دې. ددوی تذکره كتاب العلم باب الغضب في الموعظة والتعليم...... لاندې تيره شوې ده.[4]

سفيان: دا مشهور امام محدث سفيان بن ثوری رحمه الله دې. ددوی حالات «كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم» لاندې بيان کړې شوی دی.[5]

جامع بن شداد: دا ابوصخر جامع بن شداد رحمه الله دې. ددوی مختصر حالات كتاب العلم باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم په ذيل کښې تيرشوی دی.[6]

---

[1]) شرح الكرماني: ۱۵۱/۱۳.
[2]) لامع الدراري: ۳۳۲/۷ والأبواب والتراجيم: ۲۱۰/۱ والكنز المتواري: ۱۱۸/۱۳ نو اوګورئ کشف الباری کتاب التفسير: ۶۹۷
[3]) قوله: عن عمر ان بن حصين رضي الله عنهما: الحديث. أخرجه البخاري في نفس هذا الباب رقم الحديث ۳۱۹۱ وأيضا كتاب المغازي باب وفد بني تميم، رقم: ۴۳۶۵ وباب قدوم الأشعريين رقم: ۴۳۸۶ وكتاب التوحيد باب ﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾ رقم الحديث: ۷۴۱۸ والترمذي أبواب المناقب، باب في ثقيف وبني حنيفة رقم: ۳۹۵۱.
[4]) كشف الباري: ۵۳۶/۳
[5]) اوګورئ کشف الباري: ۲۷۸/۲.
[6]) كشف الباري: ۱۶۱/۴.

صفوان بن محرز: دا صفوان بن محرز بن زياد المازني بصري رحمه الله دی.[۱]

عمران بن حصين رضي الله عنه: دامشهور صحابي حضرت عمران بن حصين بن عبيد خزاعي رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب التيمم باب الصعيد الطيب وضوء المسلم..... لاندې تيرشوی دی.[۲]

قوله: : قال: جاء نفر من بني تميم إلى النبي صلى الله عليه وسلم: حضرت عمران بن حصين رضي الله عنه فرمائي چه د بنوتميم څه خلق د نبی كريم صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضرشو.

د بنوتميم د وفد راتګ: دا سنة الوفود، يعنى د ۹هجرى واقعه ده. په دې كال د بنوتميم وفد د نبی عليه السلام په خدمت كښې حاضريدو سره فيضياب شوی وو.[۳] ابن اسحاق رحمه الله ليكلى دی چه په وفد كښې د بنو تميم دا اشراف خلق حاضرشوي وو: عطارد بن حاجب دارمي، اقرع بن حابس قلوهی، زبرقان بن بدر سعدي، عمرو بن الاهتم منقري، حباب بن يزيد مجاشعي، نعيم بن يزيدبن قيس، عيينه بن حصين او قيس بن عام منقري رضي الله عنهم.[۴]

قوله: : فقال: يابني تميم، أبشروا: نبی كريم صلى الله عليه وسلم هغوی ته اوفرمائيل اې بنو تميم زيرې قبول كړئ. **أبشروا:** همزه قطعيه سره د **بشارة** نه صيغه د امر ده.[۵]

د بشارت نه څه مراددې؟: د نبی كريم د بشارت نه مراد دادې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم هغوى ته د دين د اصولو تلقين اوكړو په كوم باندې چه عمل كولوسره هغوى د جنت حقدار كيدې شي. مثلاً مبدا او معاد باندې يقين، بل د دين پوهه اوپه هغې باندې عمل وغيره.[۶]

قوله: : قالوا: بشرتنا فأعطنا.......: هغوى اووئيل چه تاسو بشارت راكړې دې نو اوس څه مال وغيره هم راكړه. ابن جوزي رحمه الله ليكلى دي چه دا جمله ويونكې حضرت اقرع بن حابس رضي الله عنه وو په هغه كښې كلى وال خويونه څه زيات وو.[۷]

قوله: : فتغير وجهه: چنانچه د رسول الله صلى الله عليه وسلم مخ مبارك متغير شو.

دمخ مبارک متغير كيدووجه: شراح حضراتو د مخ مبارک متغير كيدو دوه وجوهات ليكلى دى. ① د افسوس د وجې نه چه زه خودوی ته د آخرت د كاميابئ چل ورښايم اودوی د دنيا د طلب په فكركښې لګيدلى دى. ② يا هغه وخت چونكه نبی پاک عليه السلام سره څه نه وو په كوم سره چه حضورپاک دهغوی د زړه تسلى كړې وې په دې وجه په مخ مبارک باندې د افسوس آثار ښكاره شو. ددې نه يوه

---

[۱] ددوى د حالاتو دپاره اوګورئ كتاب المظالم......، باب قوله تعالى: ﴿أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾.
[۲] كشف البارى كتاب التيمم: ۴۱۰.
[۳] عمدة القارى: ۱۰۸/۱۵.
[۴] فتح البارى: ۸۳/۸كتاب المغازى والسيرة النبوية: ۵۶۲/۴-۵۶۰قدوم وفد بنى تميم......
[۵] فتح البارى: ۸۳/۸عمدة القارى: ۱۰۸/۱۵وشرح الكرمانى: ۱۵۱/۱۳.
[۶] حواله جات بالا.
[۷] فتح البارى: ۸۳/۸عمدة القارى: ۱۰۸/۱۵.

وجه هم كيدې شي اودواړه هم. حافظ رحمه الله فرمائي: «إما للأسف عليهم كيف آثروا الدنيا؟ وإما لكونه لم يحضره ما يعطيهم، فيتألفهم به، أولكل منهما» [1].

حافظ رحمه الله كتاب التوحيد كښې ددې روايت ټول طرق جمع كولونه پس كوم څه چه د متقدمين شراح نه نقل كړې دى د هغې نه رومبې وجه راجح معلوميږى هغوى فرمائى: «وسبب غضبه صلى الله عليه وسلم استشعاره بقلة علمهم، لكونهم علقوا آمالهم بعاجل الدنيا الفانية، وقدموا ذلك على التفقه في الدين الذي يحصل لهم ثواب الآخرة الباقية» [2].

قوله: فجاءه أهل اليمن: بيا حضورپاك له اهل يمن راغلل

د اهل اليمن نه څوک مراددى؟: بعض شراح رحمهم الله د اهل يمن نه مراد دلته اشعريين اخستي دى علامه عينى رحمه الله فرمائى: «هم الأشعريون، قوم أبي موسى الأشعري» [3] او حافظ صاحب رحمه الله فرمائى په ظاهره هم دغه صحيح معلوميږى چه اشعريين مراد دى. ليكن روستود غور اوفكرنه پس دا واضحه شوه چه داهل يمن نه مراد دلته اشعريين نه دى بلكه حضرت نافع بن حمير رضي الله عنه په مشرئى كښې، د قبيله حميرچه كوم وفد راغلې وو هغه مراددې.

ددې امر نور تفصيل دادې چه امام بخارى رحمه الله په كتاب المغازى كښې يوباب قائم كړې دې. «باب قدوم الأشعريين وأهل اليمن» [4] په ظاهره خوددې عبارت نه دا متبادركيږى چه عطف العام على الخاص د قبيل نه دې چه اشعريين ئې اول ذكركړى دى بيائې اهل يمن ذكركړى دى حالانكه اشعريين په اهل يمن كښې د اول نه داخل وو. ليكن دا عطف العام على الخاص د قبيل نه نه دى بلكه د اهل يمن نه مراد وفد حمير دې، اشعريين نه دى، دغه شان دا جدا جدا وفود شو. د ابن شاهين رحمه الله كتاب الصحابة كښې اياس بن عمير حميرى په واسطه سره دا روايت نقل دې: «قدموا وافدا على رسول الله صلى الله عليه وسلم في نفر من حمير، فقالوا: أتيناك لنتفقه في الدين» [5] چه هغه د قبيله حمير يوجماعت سره د وفد په صورت كښې د نبى كريم صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضر شو اود راتلو غرض ئې دا بيان كړو چه مونږ تاسوله د دين تفقه (پوهه) حاصلولودپاره راغلى يو.

د اول احتمال دغير راجح كيدو وجه: علامه عينى رحمه الله وغيره چه كوم احتمال ذكركړو چه داهل يمن نه اشعريين مراد دى، نوددې غير راجح كيدو او صحيح نه كيدو وجه داده چه كه چرې اشعريين په حديث باب كښې اهل يمن اوګرځولې شي نودا په تاريخى اعتبارسره هم صحيح نه دى. هغه داسې چه د ابوموسى اشعرى رضي الله عنه حاضرى د رسول الله صلى الله عليه وسلم په درباركښې ۷هجرې كښې شوې وه. [6] خو په حديث باب كښې ذكركړې شوې واقعه سنة الوفود ۹هجرى ده. كمامرآنفا. اوهغه دحمير وفدهم

---

[1] فتح البارى: ۸۳/۸عمدة القارى: ۱۰۸/۱۵شرح القسطلانى: ۲۴۸/۵.

[2] فتح البارى: ۴۰۹/۱۳تحت رقم: ۷۴۱۸.

[3] عمدة القارى: ۱۰۸/۱۵شرح القسطلانى: ۲۴۸/۵.

[4] صحيح بخارى: ۲۷۹/۲قديمى.

[5] فتح البارى كتاب المغازى: ۹۷/۸.

[6] د حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه د هجرت د واقعې دپاره اوګورئى كشف البارى كتاب الجزية: ۲۴۸.

۹هجري كښې راغلې وو. كما صرح به ابن سعد في طبقاته.(١) هم دغه وجه وه چه بنوتميم اوبنوحمير اجتماع اوشوه او په حديث باب كښې ذكركړې شوې واقعه پيښه شوه چه دبنوتميم د رسول الله ﷺ د پيشكش په بدله كښې د مال غوښتنه ښكاره كړه اوبنوحمير كوم چه د يمن نه وو هغوى دا بشارت قبول كړو.(٢)

قوله: :فقال: ياأهل اليمن، اقبلوا البشري، إذلم يقبلها بنوتميم قالوا: قبلنا: نونبي كريم ﷺ اوفرمائيل اې د يمن والو زيرې قبول كړئى ځكه چه بنوتميم خودا قبول كړې نه دي. حميري قبيلې اووئيل مونږ ستاسو زيرې قبول كړو. قاضي عياض رحمه الله فرمائيلي دي چه د اصيلي په نسخه كښې البشرى په ځائې باندې اليسرى دې د كوم معنى چه آساني ده. خو صحيح هم هغه اولني دې. ((والصواب الأول)).(٣) إذ كلمه ظرفيه ده اودلته د حين په معنى كښې استعمال شوې دې. (٤) او په يو روايت كښې د إذ په ځائې أن دې. يعنى أن لم يقبلها مطلب دادې چه هغوى خو بشارت قبول نه كړو په دې وجه ئې هم تاسو قبول كړئى.(٥)

قوله: :فأخذ النبي صلى الله عليه وسلم يحدث بدء الخلق والعرش: چنانچه نبي كريم ﷺ د مخلوقاتو ابتداء اودعرش باره كښې خبرې كولې. دلته تقديرى عبارت داسې دې. ((يحدث عن بدء الخلق وعن حال العرش)) چه د مخلوقاتو ابتداء او دعرش په احوالو باندې ئې خبرې كولې لكه چه يحدث د يذكر په معنى كښې دې.(٦)

رسول الله ﷺ هم دغه موضوع ولې خوښه كړه؟: نبي كريم ﷺ دلته بدء الخلق اود عرش د ابتداء كيفيت او حالات دخپلو خبرو موضوع جوړه كړې ده. غالبًا ددې وجه داده چه اهل يمن زمونږ ددې موجوده كائنات باره كښې استفسار كړې وو. دحافظ رحمه الله په قول دا احتمال زيات واضحه او ظاهر دې. په دې صورت كښې د سياق مقتضا داده چه نبي كريم ﷺ هغوى ته اوخودل چه زمونږ په دې كائنات كښې كوم څيز د ټولو نه اول په وجود كښې راغلې دې هغه زمكه او آسمان دې. دويم احتمال دادې چه د اهل يمن پوښتنه كول په جنس مخلوقات كښې چه دټولو نه اول كوم څيز په وجود كښې راغلې باره كښې وو. په دې صورت كښې به مقتضاء د سياق دا شى چه د زمكې او آسمان نه وړاندې

---

(١) قال الإمام ابن سعد رحمه الله (انظر الطبقات الكبرى: ٣٥٦/١ذكر وفادات العرب.....): قدم على رسول الله صلى الله عليه وسلم مالك بن مرارة الرهاوي رسول ملوک حمير بكتابهم وإسلامهم، وذلک في شهر رمضان سنة تسع فأمر بلالا أن ينزله، ويكرمه، ويضيفه، كتب رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى الحارث بن عبد كلال وإلى نعيم بن عبد كلال وإلى النعمان قَيل ذي رعين ومعافروهمدان: أما بعد ذلک، فإني أحمد الله الذي لا إله إلا هو، أما بعد، فإنه قد وفد بنا رسولكم مقفلنا من أرض الروم، فبلغ ما أرسلتم، وخبر عما قبلكم، وأنبأنا بإسلامكم، وقتلكم مشركين فإن الله تبارک وتعالى قد هداكم بهداه إن أصلحتم، وأطعتم الله ورسوله وأقمتم الصلاة وأتيتم الزكوة وأعطيتم من المغنم خمس الله نبيه وصفيه، وما كتب على المؤمنين من الصدقة.

(٢) فتح الباري: ٩٧/٨كتاب المغازي رقم: ٤٣٨٤ و ٢٨٨/٦.

(٣) فتح الباري: ٢٨٨/٦عمدة القاري: ١٠٨/١٥.

(٤) عمدة القاري: ١٠٨/١٥.

(٥) فتح الباري: ٢٨٨/٦.

(٦) حواله بالا، وقال القسطلاني: ((يحدث بدء الخلق)): نصب بنزع الخافض. إرشادالساري: ٢٤٨/٥.

عرش او ماء (اوبو) تخليق شوې وو. چنانچه داد نافع بن زيد حميرى ﷺ په قصه كښې دا الفاظ ذكر دى: «نسألك عن أول هذا الأمر»[1]

قوله: فجاء رجل، فقال: يا عمران، راحلتك تفلتت، ليتني لم أقم هم دغه دوران كښې يو سړي راغلو او وئيل عمران! ستا سورلى ورانه شوه. افسوس چه زه د نبى عليه السلام د مجلس نه (سورلئى پسې) نه وې پاسيدلې. دلته د رجل نه څوك مراد دي؟ ددې تعيين اونه كړې شو.[2]

تفلتت: صيغه دماضى واحد مؤنث غائب ده. ضمير دمستتر راحلة طرف ته راجع دې. ددې معنى ده د قبضې نه وتل، شراح د دې معنى تشردت سره كړې ده. يعنى ستااوښه ستاد قبضې نه اووتله او اوتختيدله. راحلتك كښې دوه اعراب دى مرفوع يا منصوب. مرفوع خود مبتداء كيدو په وجه دې اود نصب وجه فعل محذوف دې. يعنى ادرك، په دې صورت كښې د تفلتت جمله حال واقع كيږى. دې نه علاوه ابن عساكر او ابوالوقت په نسخو كښې «إن راحلتك» دې. دلته خو نصب واضح دې.

قوله: ليتني لم أقم: دا د حضرت عمران بن حصين ﷺ مقوله ده. په دې كښې هغه د نبى كريم ﷺ د مجلس مبارك نه د پاسيدو او د يوې اوښې په لټون كښې په تللو باندې د افسوس اظهار كړې دې چه كاش زه دهغه خاني نه نه وې پاسيدلې. دهغې د وجې نه چه ما كوم كلام د نبى عليه السلام نه اوريدلې شو د هغې نه محروم شوم افسوس چه ما داسې نه وې كړې.[3]

ددې جملې نه دهغه حرص على العلم معلوميږى چه هغوى ﷺ د علم څومره حريص اوطالب وو.[4]

الحديث الثاني

[٣٠١٩] - حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا جَامِعُ بْنُ شَدَّادٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مُحْرِزٍ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَعَقَلْتُ نَاقَتِي بِالْبَابِ، فَأَتَاهُ نَاسٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ فَقَالَ: «اقْبَلُوا الْبُشْرَى يَا بَنِي تَمِيمٍ»، قَالُوا: قَدْ بَشَّرْتَنَا فَأَعْطِنَا، مَرَّتَيْنِ، ثُمَّ دَخَلَ عَلَيْهِ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ، فَقَالَ: «اقْبَلُوا الْبُشْرَى يَا أَهْلَ الْيَمَنِ، إِذْ لَمْ يَقْبَلْهَا بَنُو تَمِيمٍ»، قَالُوا: قَدْ قَبِلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالُوا: جِئْنَاكَ نَسْأَلُكَ [ص: ١٠٦] عَنْ هَذَا الأَمْرِ؟ قَالَ: «كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ شَيْءٌ غَيْرُهُ، وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ، وَكَتَبَ فِي الذِّكْرِ كُلَّ شَيْءٍ، وَخَلَقَ السَّمَوَاتِ

---

[1] فتح الباري: ٢٨٨/٦.

[2] إرشادالساري: ٢٤٩/٥.

[3] حواله بالا. وعمدة القاري: ١٠٨/١٥ وشرح كرماني: ١٥١/١٣.

[4] وقال الحافظ في الفتح: ٢٩٠/٦: وفيه ما كان (عمران) عليه من الحرص على تحصيل العلم وقد كنت كثير التطلب لتحصيل ما ظن عمران أنه فاته من هذه القصة، إلى أن وقفت على قصة نافع بن زيد الحميري، فقوى في ظني أنه لم يفته شيء من هذه القصة بخصوصها، لخلو قصة نافع بن زيد عن قدر زائد على حديث عمران، إلا أن في آخره بعد قوله: وما فيهن، واستوى على عرشه عزوجل.

وَالْأَرْضَ» فَنَادي مُنَادٍ: ذَهَبَتْ نَاقَتُكَ يَا ابْنَ الْحُصَيْنِ، فَانْطَلَقْتُ، فَإِذَا هِيَ يَقْطَعُ دُونَهَا السَّرَابُ، فَوَاللَّهِ لَوَدِدْتُ أَنِّي كُنْتُ تَرَكْتُهَا، [۴۱۰۷، ۴۱۲۵، ۶۹۸۲] (۱)

تراجم رجال

عمر بن حفص بن غياث: دا شيخ بخارى عمر بن حفص بن غياث نخعى كوفى رحمه الله دى.

ابى: اب نه مراد حفص بن غياث بن طلق نخعى كوفى رحمه الله دى. ددى دوارو حضراتو حالات كتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فى الجنابة كښې تيرشوى دى.(۲)

الاعمش دامشهورمحدث ابومحمدسليمان بن مهران اسدى الاعمش دى. ددوى حالات «كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تيرشوى دى(۳)دسند د نورو رواتو دپاره دباب سابقه حديث اوګورئى.

قوله: قال: دخلت على النبى صلى الله عليه وسلم، وعقلت ناقتى بالباب، فأتاه ناس من بنى تميم، فقال: اقبلوا البشرى يا بنى تميم. قالوا: قد بشرتنا فاعطنا (مرتين).

حضرت عمران بن حصين رضي الله عنه فرمائى چه زه نبى كريم صلى الله عليه وسلم كره داخل شوم او خپله اوښه مې په دروازه كښې اوتړله. چنانچه حضورپاك له د بنوتميم څه خلق راغلل نوحضورپاك هغوى ته اوفرمائيل بشارت قبول كړئى. هغوى اووئيل تاسو مونږ ته بشارت راكړو ليكن مونږ ته مال راكړئى (هغوى دا د مال د غوښتلو خبره دوه ځل اوكړه). داحديث عمران رضي الله عنه دويم طرق دې. په كوم كښې چه د سابقه طريق په نسبت څه زياتې فائدې دى.

قوله: قالوا: جئناك نسألك عن هذا الأمر: اهل يمن وئيل مونږ ددې معاملې په بابت تاسو نه د پوښتنې دپاره راغلې يو. دلته په روايت كښې «جئناك نسألك» راغلې دې. خو د كتاب التوحيد په روايت كښې عبارت داسې دې: «جئناك لنتفقه فى الدين، ولنسألك عن هذا الأمر».(۴)

د هذاالامر نه څه مراد دې؟ د الامر نه مراد دلته موجوده كائنات دې كوم چه مشاهد او ښكارى بعض وخت د امر نه مراد مامور وى. غالباً هغوى د دغه كائنات باره كښې تپوس كړې وو. تفصيل په تيرشوى حديث كښې راغلې دې.(۵)

قوله: قال: كان الله، ولم يكن شىء غيره: رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل الله تعالى په ازل كښې منفرد وودهغه نه علاوه بل هيڅ څيز نه وو. د حديث باب الفاظ ستاسو په وړاندې دى او په كتاب التوحيد كښې «ولم يكن شىء قبله» وارد شوې دې.(۶)

---

(۱) قوله: أنه حدثه عمران...: الحديث، مر تخريجه آنفا فى الحديث السابق.
(۲) كشف البارى كتاب الغسل: ۴۶۷-۴۶۴.
(۳) اوګورئى: كشف البارى:۲۵۱/۲.
(۴) صحيح البخارى كتاب التوحيد باب (وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ) رقم: ۷۴۱۸.
(۵) فتح البارى: ۲۸۸/۶وعمدة القارى: ۱۵/۱۰۹إرشادالسارى: ۲۴۹/۵.
(۶) صحيح البخاري كتاب التوحيد باب (وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ) رقم: ۷۴۱۸.

دې نه علاوه ددې روايت يو طريق کښې «ولم يكن شيء معه»() الفاظ دي. قصه چونکه هم يوه ده په دې وجه به دا منلې کيږي چه دا روايت بالمعنى وارد شوې دې. د دې ټولو طرق مفهوم تقريبا متحد دې خو روايت باب په عدم کښې زيات صريح دې. (٢)

دې نه علاوه د باب په روايت کښې په دې خبره باندې دلالت دې چه د الله تعالى نه علاوه بل هيڅ شې نه وو نه اوبه اونه عرش اونه ددې دواړونه علاوه بل څه څيز «لأن كل ذلك غير الله تعالى» په دې صورت کښې راتلونکې جملې ﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَآءِ﴾ معنى به دا شي چه خالق لم يزل اول اوبه پيدا کړې بيانې په دغه اوبو باندې عرش پيدا کړو. دې نه پس څه ترتيب وو؟ نو په دې سلسله کښې د حضرت نافع بن زيد حميرى رحمه الله په قصه کښې الفاظ څه داسې دي.

«وكان عرشه على الماء، ثم خلق القلم، فقال: أكتب ما هو كائن، ثم خلق السموات والأرض، وما فيهن».

اود هغه عرش په اوبو باندې وو بيا هغه قلم پيدا کړو اوونې فرمائيل چه راتلونکې وخت کښې څه کيدونکې دى هغه اوليکه. بيا ئې آسمانونه او زمکه او څه چه په هغې کښې دى پيدا کړل. په دې روايت کښې د اوبو او د عرش د تخليق نه پس د نورو مخلوقاتو د پيدا کولو ترتيب بيان کړې شوې دې. (٣)

قوله: وكان عرشه على الماء، وكتب في الذكر كل شيء، وخلق السموات والأرض:

او د الله تعالى عرش په اوبو باندې قائم وو او هغه هر يو څيز (محل) په ذکر کښې اوليکلو او اسمانونه او زمکې ئې پيدا کړې. په حديث کښې د ذکر نه مراد محل ذکر يعنى لوح محفوظ دې په کوم کښې چه د مخلوقاتو احوال ليکلې شوى دى. (٤)

د رواياتو اختلاف او راجح قول: بيا داسې اوګڼړئ چه دلته د الله تعالى د دريو مخلوقاتو ذکر راغلې دې. عرش، لوح محفوظ او آسمانونو او زمکو، درېواړه په واؤ عاطفه سره ذکر کړې شوى دى. خو د کتاب التوحيد په روايت کښې «ثم خلق السماوات والأرض»[٥] لفظ ثم سره دې کوم چه دال على الترتيب دې. مطلب دا چه د عرش اوبو وغيره تخليق اول شوې وو بيا آسمانونه او زمکې پيدا کړې. دې مفهوم تائيد د حضرت عبد الله بن عمرو رضي الله عنهما د مسلم شريف حديث نه هم کيږي، فرمائى «سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: كتب الله مقادير الخلائق قبل أن يخلق السماوات والأرض بخمسين ألف سنة، قال: وعرشه

---

(١) لم أجد في كتب الحديث بعد تتبعي الكثير. والله أعلم. وانظر كذلك تعليقات حسن أحمد أسير على نقد مراتب الإجماع لابن تيمية: ٣٠٤/١.

(٢) فتح الباري: ٢٨٩/٦ عمدة القاري: ١٠٩/٥.

(٣) فتح الباري: ٢٨٩/٢.

(٤) فتح البار: ٢٩٠/٦ وعمدة القاري: ١٠٩/١٥ إرشاد الساري: ٢٤٩/٥ والكرماني: ص ١٥٢/١٣.

(٥) صحيح البخاري كتاب التوحيد باب ﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَآءِ﴾ رقم: ٧٤١٨.

على الماء» (١) چنانچه معلومه شوه چه د زمکې او آسمان د تخليق نه پنځوس زره کاله مخکښې د مخلوقاتو تقديرونه ليکلې شوې وو. په دې وجه راجح روايت د ثم والا دې. كمافي التوحيد. (٢)

يو اهم تنبيه: بعض خايونوکښې په دې روايت کښې دا الفاظ ذکرکړې شوی دی: «كان الله، ولاشيء معه، وهوالآن على ماعليه كان» امام تقي الدين ابن تيميه رحمه الله ددې الفاظونه انکارکړې دې اودائي غيرثابت خودلی دی. (٣) ليکن حافظ رحمه الله فرمائي چه د امام ابن تيميه رحمه الله داخبره «وهوالآن على ماعليه كان» کښې خو مسلم ده ليکن ددې نه وړاندې چه کومه جمله ده «كان الله، ولاشيء معه» کښې صحيح نه ده. ځکه چه د حديث باب الفاظ اوددې الفاظو معنی کښې هيڅ فرق نشته دې. صرف د الفاظوفرق دې اودا روايت بالمعنی دې. دې نه علاوه نافع بن زيد حميری رضي الله عنه الفاظ هم ددې په شان دی: «كان الله، لاشيءغيره» البته دومره فرق شته چه په دې روايت کښې واؤ نشته. (٤) دلته څه نور مباحث هم شته کوم چه به ان شاء الله وړاندې ذکرکولې شي.

دامام اخفش رحمه الله يو استدلال: د نحومشهور امام اخفش رحمه الله دحديث باب نه په دې امر باندې استدلال کړې دې چه «كان وأخواتها» په خبر باندې واؤ داخلول جائز دی. چنانچه دحديث باب الفاظ «ولم يكن شيءغيره» دهغوی د مذهب مطابق دی کوم چه په كان الله کښې د كان خبر دې. ددې نحوی مثال «كان زيد وأبوه قائم» دې چه وأبوه قائم پوره جمله واؤ سره دكان خبر دې.

د جمهورو په نيز هم دا دويم ترکيب راجح دې. هغه واؤ چه د کان په خبر داخل وی هغه ته: «الواو الداخلة على خبر الناسخ» ونيلی شی او امام اخفش رحمه الله چه کوم استدلال کړې دې هغه كالقليل النادر دې. وهوكالمعدوم. (٥) جمهوريه دې صورت کښې چه خبر کان وغيره باندې واؤ سره داخل شی نو دوه ترکيبونه بنائی. ① جمله حال اوكان تامه. ②محذوف الخبر دې د ضرورت د وجې نه اوکان ناقصه دې. (٦)

ددې جملې يوبل ترکيب هم کيدې شی چه «ولم يكن...» پوره جمله حال اوګرځولې شی يعنی «كان الله حال كونه لم يكن شيءغيره» (٧)

---

(١) صحيح مسلم كتاب القدر باب حجاج آدم وموسى عليهماالسلام: رقم: ٢۶۵٣.

(٢) فتح الباري: ۶/٢٨٩.

(٣) فتح الباري: ۶/٢٨٩وعمدة القاري: ١٠٩/۵وشرح القسطلاني: ٢٤٩/۵مجموع فتاوى شيخ الاسلام ابن تيميه: ١٤٤/٢-١٤٢. ملاعلى قاري رحمه الله ليکلی دی چه و (هو) الأن على ما عليه كان" دا اضافه د صوفياو ده. مرقاة المفاتيح: ٢٤۶/١٠كتاب احوال القيامة باب بدء الخلق... رقم: ۵۶۹٨. (؟)جاری

(٤) فتح الباري: ۶/٢٨٩نور اوګورئی الأسرار المرفوعة في الأخبار الموضوعة: ٢۶١/١ رقم: ٣٣۶.

(۵) النحوالوافي: ٤٩٣/١المسألة: ٤٢نواسخ الابتداء زيادة والتفصيل.

(۶) حواله بالا.

(٧) إرشادالساري: ٢٤٩/۵.

په ازل کښې صرف د الله تعالی ذات وو: د ټولو نه اول خو په دې خبره باندې خان پوهه کړئ چه په ازل کښې صرف د الله تعالی ذات وو باقي هيڅ هم نه وو. نه عرش نه اوبو نه نه دا زمکه نه آسمان او نه مشاهده او غير مشاهد دا مخلوقات د الله تعالی رب العزت.
اوس دا سوال پيدا کيږی چه کله هيڅ هم نه وو الله تعالی څه مخلوق هم نه وو پيدا کړې نو هغه وخت ذات باری تعالی چرته وو؟
ددې جواب د ترمذی شريف په يو روايت کښې راغلې دې کوم چه د حضرت ابورزين عقيلی رضی الله عنه نه مروی دې فرمائی: «قلت: يارسول الله صلی الله عليه وسلم، أين كان ربنا قبل أن يخلق خلقه؟ قال: كان في عماء، ما تحته هواء، ولا فوقه، وخلق عرشه على الماء، وقال يزيد بن هارون: العماء: أي ليس معه شيء»[1] يعنی ما اوونيل اې د الله تعالی رسول ﷺ! زمونږ رب دخپلو مخلوقاتو د پيدائش نه وړاندې چرته وو؟ ونی فرمائيل چه هغه په عماء کښې ونه دهغې لاندې هوا وه نه دهغې د پاسه او هغه عرش د اوبو د پاسه پيدا کړو.
شيخ ترمذی يزيد بن هارون رحمه الله فرمائی چه د العماء معنی ده چه رب سره بل څه څيز نه وو.
دعماء معنی اومراد: په دې حديث کښې راغلی دی چه رب تعالی په عماء کښې وو. نو اوس دا لفظ عماء معمه جوړ شو. مختلف شراح ددې مختلف معانی بيان کړی دی. چا د دې مطلب نرنی شان اوريخ خودلې نو چا کثيف او قط په قط اوريخ. بعض فرمائيلی چه ددې معنی ده هغه لوګې «دهوند» کوم چه د اوچتو غرونو په څوکو ښکاری او په قاموس کښې دی: «هو السحاب المرتفع أو الكثيف أو المطر الرقيق أو الأسود أو الأبيض، أو هو الذي هراق ماءه»[2] په دې کښې هيڅ شك اوشبه نشته دې چه دا ټولې معانی اومطالب ذات باری تعالی دمقام اومرتبت سره بالکل مناسب اولائق نه دی. په دې وجه ابوعبيد قاسم بن سلام رحمه الله فرمائی: «لا يدري أحد من العلماء كيف كان ذلك العماء»[3] بعض رواياتو کښې دا لفظ مقصور يعنی عمی وارد شوې دې دکوم معنی چه د نظر دتللو ده يعنی ذهاب البصر.
ابوالهيثم رحمه الله ددې تفسير کولوسره فرمائی چه: «هو كل أمر لا يدركه عقول بني آدم، ولا يبلغ كنهه الوصف، ولا يدركه الفطن»[4] علامه توريشتی رحمه الله فرمائی چه روايت ممدود وی يا مقصور دواړو صورتونو کښې معنی يو ده. څکه چه دممدو کيدو په صورت کښې هم ددې مطلب هم دغه دې چه هغه شئ د کوم په ذريعه چه الله تعالی دعقول نه حجاب اختيار کړو چه د هغوی د دې پورې رسائی ممکن نه وی. خلاصه دا شوه چه د عماء معنی حجاب ده[5] همدا ملاعلی قاری اختيار کړې دې فرمائی. «إن

[1] جامع الترمذي كتاب التفسير سورة هود، رقم: ۳۱۰۹ وابن ماجة كتاب السنة باب فيما أنكرت الجهمية: رقم: ۱۸۲ وكتاب السنة لابن أبي عاصم: ۲۷۱/۱ رقم: ۶۱۲
[2] القاموس المحيط للفيروز آبادي: ۳۶۸/٤ باب الواؤ فصل العين.
[3] الميسر للتوربشتي: ۱۲٤۱/٤ والطيبي: ۲۳۶/۱۰ والمرقاة: ٤۰٥/۱ وغريب الحديث: ۲/۹ باب عمي.
[4] حواله جات بالا.
[5] كتاب الميسر: ۱۲٤۱/٤ رقم: ٤۳۲٤.

السحاب كناية عن حجاب الجلال، وهو عبارة عن حجاب الذات، الباعث على سر الصفات المتعلقة بالعلويات والسفليات»[١]

په سوال اوجواب کښې مطابقت: د رسول الله ﷺ دا جواب د اوريدونکی د فهم په اعتبار سره وو چه د حضرت ابورزين رضي الله عنه د پوهولو په غرض سره حضورپاك جواب ورکړو چه «كان في عماء.....» خکه چه عماء ونيلو سره دلته خلاء مراد اخستې شوې ده کوم چه عبارت دې دعدم بدن نه بنکاره خبره ده چه که چرې عماء په خپل حقيقت باندې محمول کړې شي نو په دې سره تجسيم لازم راخي. بل دې نه مکان هم لازم راخي حالانکه ذات باری تعالى تجسيم مکان او زمان ټولونه منزه او برى دې.
دې نه علاوه که چرې عماء موجود وې نولازماً به مخلوق هم وو خکه چه د هغه ذات جل جلاله نه علاوه هرشئ مخلوق دې کوم چه هغه پيدا کړې دې. ګنی سوال خو «أين كان ربنا قبل أن يخلق خلقه؟» وو. دغه شان به په سوال او جواب کښې مطابقت نه کيږى. په دې وجه حضورپاك د جواب دپاره دا طريقه اختيار کړه ونی فرمائيل ګنی د حقيقت پورې د چا رسيدل ممکن نه دى. حضرت قاضى ناصر الدين رحمه الله فرمائى: «المراد بالعماء ما لا تقبله الأوهام، ولا تدركه العقول والأفهام، عبر عن عدم المكان بما لا يدرك ولا يتوهم وعن عدم ما يحويه ويحيط به الهواء، فإنه يطلق ويراد به الخلاء الذي هو: عبارة عن عدم الجسم، ليكون أقرب إلى فهم السامع، ويدل عليه أن السؤال عما خلق قبل أن يخلق خلقه، فلو كان العماء أمرا موجودا لكان مخلوقا، إذ ما من شيء سواه إلا وهو مخلوق، خلقه وأبدعه، فلم يكن الجواب طبق السؤال»[٢] خلاصه دا شوه چه ذات بارى تعالى وعز اسمه تجسيم مكان او زمان وغيره ټولونه منزه اوپاك دې اودا چه د مخلوقاتو د تخليق نه وړاندې صرف د الله تعالى خانله والې او يوازې ذات وو او نور هيڅ هم نه وو.

اول المخلوقات څه دې؟: د الله تعالى نه علاوه چه څومره هم څيزونه دى هغه ټول مخلوق دى. په دې کښې د اهل حق هيڅ اختلاف نشته ټول هم دغه وائى چه هغه مخلوق اوحادث دى. د ټول اديان سماوى هم دغه عقيده ده. حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائى: «..... سائر العالم بنقيره وقطميره حادث.....، ثم إن هذه عقيدة الأديان السماوية كلها، وما من دين حق إلا ويعتقد بحدوث الأكوان إلا الله»[٣]
البته په دې کښې اختلاف دې چه اول المخلوقات څه دى؟ اوخالق لم يزل د خپل صفت خلق اظهار د ټولو نه اول کوم يوڅيز پيدا کولوسره کړې دې؟ په دې کښې مختلف اقوال دى:
① امام ابن جرير طبرى، امام ابن الجوزى، تابعين نه حضرت حسن بصرى، حضرت عطاء بن ابى رباح اوحضرت مجاهد رحمهم الله وغيره ددې خبرې قائل دى چه د ټولو نه اولنې مخلوق قلم دې. ددې حضراتو استدلال د حضرت عباده بن صامت رضي الله عنه دا مرفوع حديث دې «إن أول ما خلق الله القلم، ثم قال له: اكتب، فجرى في تلك الساعة بما هو كائن إلى يوم القيامة». «اللفظ لأحمد»[٤] يعنى الله تعالى وتبارك د

[١]) مرقاة المفاتيح: ٤٠٥/١ الفصل الثانى من كتاب احوال القيامة...... باب بدء الخلق.....
[٢]) انظر مرقاة المفاتيح: ٤٠٥/١٠ كتاب أحوال القيامة باب بدء الخلق الفصل الثانى وشرح الإمام الطيبى: ٣٢٦/١٠ باب بدء الخلق رقم: ٥٧٢٦.
[٣]) فيض البارى: ٢٩٩/٤.
[٤]) رواه الإمام أحمد فى مسنده: ٥٤٧/٧ رقم: ٢٣٠٨١. أبوداؤد الطيالسى: ٢٠٥/١ رقم: ٥٧٨ والترمذى كتاب القدر باب إعظام أمر الإيمان بالقدر رقم: ٢١٥٥.

ټولو نه اول قلم پيدا کړو بيانی هغه ته او ونيل چه ليکه......: نوهغه هم هغه وخت د قيامت پورې ټکاره کيدونکی واقعاتو او حوادث په کتابت کښې مشغول شو.

② دويم طرچه يو جماعت وائی چه د ټولو نه اولنې مخلوق عرش دې. حافظ ابوالعلاء همدانی رحمه الله دا قول د جمهور نه نقل کړې دې.(١) هم دا قول ابن جرير رحمه الله دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما طرف ته منسوب کړې دې. ددې حضراتو استدلال د صحيح مسلم هغه حديث دې کوم چه اوس تيرشو چه: ((كتب الله مقادير الخلائق قبل أن يخلق السماوات والأرض..........))(٢) جمهور فرمائی چه په دې حديث کښې دکتابت تقدير ذکر دې. چنانچه دا حديث په واضحه توګه دلالت کوی چه دا کتابت د خلق عرش نه پس شوې وو. نو د عرش دتخليق دقلم په تخليق باندې مقدم کيدل ثابت شو. حديث باب د جمهورومويد دې په کوم کښې چه دی چه ((كان الله، ولم يكن شيء غيره، وكان عرشه على الماء........)).

دحضرت عباده رضی الله عنه د حديث متعلق جمهور دا فرمائی چه دا حديث هم صحيح دې خو په دې کښې ذکرشوې اوليت د قلم دهغه مشاهد کائنات باره کښې دې. مطلب دادې چه زمونږ د دې کائنات اولين تخليق قلم دې. ليکن په ټولو کائناتو کښې اولين تخليق د عرش دې.

③ يو دريم جماعت دا وائی چه د ټولو نه اول تخليق د اوبو دې. رب کائنات د ټولو نه اول اوبه پيدا کړې دی. ددې قول په قائلينو کښې ابن جرير رحمه الله د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ابن مسعود رضی الله عنه او نورو بعض صحابه کرامو رضی الله عنهم ذکر کړې دې. دا حضرات فرمائی: ((إن الله كان عرشه على الماء، ولم يخلق شيئا غير ما خلق قبل الماء)) اود ابن اسحاق رحمه الله رائې داده چه د ټولو نه اول نور او ظلمت پيدا کړې شو د ظلمت نه شپه او د نور نه ورځ جوړه کړه. فرمائی: ((أول ما خلق الله عزوجل النور والظلمة، ثم ميز بينهما، فجعل الظلمة ليلا أسود مظلما، وجعل النور نهارا مضيئا مبصرا))(٣)

بهرحال په دې مسئله کښې دامختلف اقوال دی او په دې کښې اولنی دوه اقوال ډير مشهور دی چه اول المخلوقات قلم دې يا عرش. والله اعلم بالصواب.(٤).

---

(١) حافظ ابن کثير رحمه الله دا قول نقل کړې دې البداية والنهاية: ٨/١ په کوم کښې چه د جمهورو نه مراد کوم حضرات دی ددې څه تعيين نشته دې. په ظاهره د جمهورو طرف ته ددې نسبت صحيح نه دې والله اعلم.

(٢) صحيح مسلم كتاب القدر باب حجاج آدم و موسى عليهما السلام رقم: ٢٦٥٣، ٦٧٤٨.

(٣) ددې ټولو اقوالو او د نورو اقوالو د پاره اوګورئی البداية والنهاية: ٩/١-٨أول فصل من الكتاب وتاريخ الأمم والملوك للطبري: ٢٩/١ وعمدة القاري: ١٠٩/١٥وفتح الباري: ٢٨٩/٦وإرشادالساري: ٢٥٠/٥.

(٤) علامه عينی رحمه الله دريم قول راجح ګرځولې دې. ليکی ((فإن قلت: إذا كان العرش والماء مخلوقين أولا. فأيهما سابق في الخلق؟ قلت: الماء لما روى أحمد والترمذي مصححا من حديث أبي رزين العقيلي. رضي الله عنه. مرفوعا: إن الماء خلق قبل العرش).

تنبيه احقر ته په ترمذی او مسنداحمد کښې خو څه چه مجموعه احاديث صحيحه اوضعيفه کښې چرته دا حديث په دې الفاظو سره ملاؤنه شو. داحديث دعلامه عينی رحمه الله نه علاوه حافظ صاحب رحمه الله هم ذکر کړې دې. حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: (واستدلال ابن حجر بحديث أبي رزين أن الماء خلق قبل العرش. فغير صحيح، لأنه لم يرد في أبي رزين هذا اللفظ، وإنما ورد فيه: ثم خلق عرشه على الماء، وليس في هذا ما يدل على أولية الماء). العرش للذهبي: ٣١٣/١المبحث الأول: خلق العرش وهيته بيا هغوی په دې معامله کښې مذکور ټول اقوال ليکلوسره په هغې کښې داسې تطبيق ورکړې دې ((قلت التوفيق بين هذه الروايات بأن الأولية نسبي، وكل شيء قيل فيه: إنه أول، فهو بالنسبة إلى مابعدها. (عمدة القاري:١٠٩/١٥))

يواهم تنبيه: بعض خلقو يوحديث نقل كړې دې «أول ما خلق الله العقل». [۱] چه الله تعالى د ټولو نه اول دعقل تخليق فرمانيلې دې.
حافظ رحمه الله ددې حديث په جواب كښې دافرمانيلى دى:
① ددې حديث هيڅ يوطريق دثبوت درجې ته نه رسى. [۲]
② اوكه چرې داحديث صحيح اومنلې هم شى نو مطلب به داشى چه په جنس عقل كښې د ټولو نه اول دعقل تخليق الله تعالى كړې دې. چنانچه اوليت اضافيه مراد دې. [۳]

قوله: : فنادى مناد: ذهبت ناقتك يا ابن الحصين. فانطلقت، فإذا هى يقطع دونها السراب، فوالله لوددت أنى كنت تركتها: په دې دوران كښې يوآواز كونكى اواز اوكړو ابن الحصين ستا اوښه لاړه، نوزه دهغې په لټون كښې لاړم، چه اومې كتل نوزما د اود هغې په مينځ كښې خود بيابان پرقيدونكى سراب حائل دې. په الله تعالى قسم زما داخواهش پيدا شو چه افسوس ما هغه پريخودې وه.

شرح حديث: يقطع كښې دوه احتمالات دى، كه ياء سره وى نودا دمجرد نه به دمضارع صيغه وى. كه تاء سره وى نو په هغه صورت كښې دباب تفعيل نه د ماضى صيغه ده. اوددې جملې مطلب دادې چه هغه اوښه په بيابان كښې دومره لرې وتلې وه چه د شگونه علاوه به هيڅ نه ښكاريدل يعنى اوښه ډيره لرې وتلوسره د سترگونه غائبه شوې وه. [۴] لفظ السراب مرفوع دې چه هغه د يقطع فاعل دې. [۵]

د حديث نه مستنبط فوائد: علامه مهلب رحمه الله فرمانى چه د شيانو مبادى دهغې حقيقت اود هغې بارد كښې بحث اومباحثه كول جائز دى اود عالم دين ذمه وارى ده چه د خپل علم مطابق دهغې جواب وركړى اوسائل مطمئن كړى. اوكه د سائل باره كښې دا شك وى چه د هغې په وجه د سائل عقائد متزلزل كيدې شى اوهغه د شبهاتو ښكار كيدې شى نوجواب دې نه وركوى بلكه دا شان معاملاتوكښې د نه پريوتلو تلقين دې اوكړى. [۶]
بل د حديث نه داهم معلومه شوه چه جنس زمان اود هغې لاندې راتلونكى ټول انواع حادث دى اودا چه هم الله تعالى د دې ټولو مخلوقاتو موجددې. حالانكه دا ټول معدوم وو په دې وجه نه چه هغه د دې د پيداكولونه اول عاجز وو اوس قادر شو. داسې نه ده بلكه د قدرت باوجود ئې نه وو پيدا كړى. [۷]

---

[۱] أخرجه الديلمى فى الفردوس: ۱۳/۱رقم: ٤وأبونعيم فى الحلية:۳۱۸/۷.

[۲] دې حديث نه بعض محدثينو موضوع اوبعض ضعيف وئيلې دې ځكه چه ددې دارومداربه قول دَ دې حضراتو، داؤد بن المحبر دې چه كذاب يا كم نه كم ضعيف ضرور دې اوگورئى المقاصد الحسنة: ۹۹/۱ رقم: ۲۳۳موضوعات الصنعانى:۲/۱ومجموع الفتاوى: ۳۳۶/۱۸وغيره.

[۳] فتح البارى: ۲۸۹/۶.

[۴] قال الإمام الكشميرى رحمه الله: معناه أنها بعدت بعدا لا يظهر دونه السراب، مع أنه يلمع من البعد. فإذا لم يظهر السراب أيضاً، دل على قطعها بعدا بعيدا. والفرض بيان بعدها فقط. فيض البارى على صحيح البخارى: ۳۰۰/٤.

[۵] الفتح : ۲۹۰/۶ والعمدة: ۱۰۹/۱۵ وإرشادالسارى: ۲٤۹/۵وشرح الكرمانى: ۱۵۲/۱۳.

[۶] عمدةالقارى: ۱۰۹/۱۵وفتح البارى: ۲۹۰/۶.

[۷] فتح البارى: ۲۹۰/۶.

بعض حضراتو حديث باب کښې د کائنات باره کښې ذکر شوې د اشعريين د هغه سوالاتو نه په دې امر باندې استنباط کړې دې چه اصول دين او حدوث عالم باندې خبرې اترې او په دغه دواړو امورو کښې شوق ساتل دهغوی اولاد ته هم منتقل شو. لکه چه دهغوی په ګهوتی (خمير) او وينه کښې شامل دی. چنانچه هم د دوی نه امام ابوالحسن اشعری رحمه الله هم دې. د چاچه په انمه کلام کښې لوئی شان دې. أشار إلى ذلك ابن عساكر.(۱).

د باب دويم حديث دحضرت عمر بن الخطاب په شکل د تعليق دې.

الحديث الثالث

[۳۰۲۰]-وَرَوىٰ عِيسَى، عَنْ رَقَبَةَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَامَ فِينَا النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَقَامًا، فَأَخْبَرَنَا عَنْ بَدْءِ الخَلْقِ، حَتَّى دَخَلَ أَهْلُ الجَنَّةِ مَنَازِلَهُمْ، وَأَهْلُ النَّارِ مَنَازِلَهُمْ، حَفِظَ ذٰلِكَ مَنْ حَفِظَهُ، وَنَسِيَهُ مَنْ نَسِيَهُ

تراجم رجال

عيسیٰ: دا ابواحمد عيسیٰ بن موسیٰ الازرق بخاری رحمه الله دې. د بنو تميم طرف ته په اعتبار د ولاء منسوب کيدو سره تيمی يادېږی. اوبعض ورته تيمی ونيلې دې. د مخ د سور والی د وجې نه غنجار(۲) سره ملقب وو. المعروف بغنجار، لقب بذلك لحمرة لونه. (۳)

دې د عبدالله بن کيسان مروزی، سفيان ثوری، زهير بن معاويه، طلحه بن زيد شامی، حفص بن ميسره، ابراهيم بن طهمان، عبيده بن بلال تيمی، عتاب بن ابراهيم، نوح بن ابی مريم، ياسين الزيات، ابوحمزه سکری رحمهم الله وغيره نه علاوه يولوئی جماعت نه دحديث روايت کوی.

ددوی نه روايت کونکو کښې يعقوب بن اسحاق حضرمی، وهومن أقرانه، اسحاق بن حمزه بن فروخ ازدی، ابواحمد بحير بن نصر بخاری، محمدبن اميه ساوی، محمد بن سلام بيکندی رحمهم الله وغيره شامل دی.(۴)

امام حاکم رحمه الله فرمائی ((هوثقة....))(۵) مسلمه بن قاسم رحمه الله فرمائی: ((كان ثقة جليلا مشهورا بخراسان))(۶) خليلی رحمه الله فرمائی ((زاهد ثقة.....))(۷) حافظ ذهبی رحمه الله اوابن حجر رحمه الله هغه ته صدوق ونيلې دې.(۸)

---

۱) حواله بالا

۲) بضم المعجمة وسكون النون، بعدها جيم. تقريب التهذيب: ۷۷۵/۱رقم الترجمة: ۵۳۴۷

۳) تهذيب الكمال: ۳۷/۲۳رقم الترجمة: ۴۶۶۲وتهذيب التهذيب: ۲۳۲/۸.

۴) د شيوخ اوتلامذه د پاره اوګورئ تهذيب الكمال: ۲۳/ ۳۹-۳۸.

۵) تهذيب الكمال: ۴۱/۲۳وتهذيب التهذيب:۲۳۳/۸.

۶) تهذيب التهذيب: ۲۳۳/۸وتعليقات تهذيب الكمال: ۴۱/۲۳.

۷) تهذيب التهذيب: ۲۳۳/۸وتعليقات تهذيب الكمال: ۴۰/۲۳.

۸) ميزان الاعتدال: ۳۲۵/۳الترجمة: ۶۶۱۴وتقريب التهذيب: ۷۷۵/۱الترجمة: ۵۳۴۷.

بل طرف ته دار قطني رحمه الله وغيره په هغه باندې سخت تنقيد كړې دې. اوهغه ته ئې لاشيء ونيلي دې. خو امام بيهقي رحمه الله فيه ضعف فرمائيلي دي.[١] چنانچه عيسى بن موسى رحمه الله د بخاري شريف د رواة نه دې كوم چه مختلف فيه دې. اودده د وجې نه امام بخاري رحمه الله ته مطعون ونيلي شوې دې.[٢]
په عيسى بن موسى رحمه الله باندې مختلف قسم جرحې شوي دي لكه د ثقات مخالفت، دمناكير روايت، د مجاهيل نه تحديث، تردې چه امام حاكم رحمه الله وغيره ليكلي دي چه دې د سلو نه زياتو مجاهيل نه روايت كوي، بل دا چه تدليس ئې هم كولو. خوددې ټولو اتهاماتو دفاع كولوسره امام حاكم نيسابوري رحمه الله ليكلي دي چه دې دخپلې زمانې مقتداء وو. د ده جمات اودده مسكن په بخارا كښې مشهو دې. ما د هغه په جمات كښې مونځ هم كړې دې. د علم په طلب كښې د بوډا والي په حالت كښې وتلې. د حجاز، شام، عراق اوخراسان سفرونه ئې كړي. دخپل ذات په اعتبارسره صدوق او رښتوني وو. په بخاري شريف كښې د هغه نه احتجاج او استدلال هم كړې شوې دې. خوچه كله دې د مجاهيل نه روايت كوي نود هغه روايتونه د مناكير نه ډك وي په كوم كښې چه دهغه هيڅ قصور نشته. ما د ثقات نه دهغه د مرويات تتبع كړې ده اوهغه ټول مې صحيح او مستقيم موندلي دي.[٣] په يو بل مقام كښې فرمائي: «ثقة، مقبول، غير أنه يروي عن أكثر من مئة شيخ من المجهولين، لا يعرفون، أحاديث مناكير، وربما توهم طالب هذا العلم أنه جرح فيه، وليس كذلك»[٤] هم دغه خبره خليلي رحمه الله هم ليكلي ده فرمائي: «ربما روي عن الضعفاء، فالحمل على شيوخه، لا عليه، والبخاري قد حتج به في أحاديث، ولا يضعفه، وإنما يقع الا ضطراب من تلامذته، وضعف شيوخه، لا منه»[٥] - كله كله د ضعيف راويانو نه روايت كوي. په كوم كښې چه قصور دهغوى د شيوخ دې، نه چه دعيسى بن موسى، امام بخاري رحمه الله په څه احاديثو كښې د هغه نه احتجاج كړې دې او هغه ضعيف نه ګرځوي. دهغه په مرويات كښې اضطراب دهغه د تلامذه او شيوخ د طرف نه كيږي نه چه دهغوى د طرف نه".
ابن حبان رحمه الله دهغوى ذكر كتاب الثقات كښې كړې دې اودهغوى تدليس كړې شوي رواياتو بابت فرمائيلي دي چه كه چرې عيسى رحمه الله د شيخ نه دسماع تصريح اوكړي نو د ثقات نه روايت كړې شوي رواياتو كښې دا د احتجاج قابل دې اوكه چرې تصريح اونه كړي نوهغه روايات قابل احتجاج نه دي. ليكي: «والاحتياط في أمره: الاحتجاج بما روي عن الثقات إذا بين السماع عنهم، لأنه كان يدلس عن الثقات ما سمع من الضعفاء عنهم، وترك الاحتجاج بما روي عن الثقات إذا لم يبين السماع في روايته عنهم»[٦]
د دې ټول تفصيل نه واضحه شوه چه د عيسى بن موسى رحمه الله د وجې نه امام بخاري رحمه الله مطعون كول صحيح نه دي چه هغه ثقه اوقابل احتجاج دې. بيا امام بخاري رحمه الله په بخاري شريف كښې دهغه

---

[١] تهذيب التهذيب: ٢٣٣/٨ وتعليقات تهذيب الكمال: ٤٠/٢٢ وموسوعة أقوال أبي الحسن الدارقطني في رجال الحديث وعلله: ٥٠٩/٢ رقم: ٢٧١٥ الطبعة الأولى.
[٢] هدى الساري: ٤٤٥
[٣] تهذيب التهذيب: ٢٣٣/٨ تهذيب الكمال: ٤٠/٢٣-٣٩.
[٤] تهذيب التهذيب: ٢٣٣/٨ تهذيب الكمال: ٤٠/٢٣.
[٥] تهذيب التهذيب: ٢٣٣/٨.
[٦] كتاب الثقات لابن حبان: ٤٩٣/٨-٤٩٢.

صرف هم دغه يو روايت اخستې دې اوهغه هم د تعليق په توګه (١) دامام بخارى رحمه الله نه علاوه امام ابن ماجه رحمه الله هم دهغه نه په خپل سنن كښې روايت اخستې دې (٢)
عبيد الله بن واصل بخارى رحمه الله فرمائي چه د ١٨٥يا ١٨۶هجرى اواخر يا ١٨٧هجرى په اوائل كښې دعيسى بن موسى رحمه الله انتقال شوې (٣) ابن حبان رحمه الله او امام بخارى رحمه الله ١٨۶هجرى تاريخ وفات خودلې دې (٤)
رقبه: دا ابوعبدالله رقبه براء وقاف مفتوحتين (٥) بن مصقله عبدى كوفى رحمه الله دې. بعض حضراتو پوره نسب داسې ليكلې دې. رقبه بن مصقله بن عبدالله بن خوته بن صبره. (٦) د يوقول مطابق دې د حضرت انس رضى الله عنه نه د حديث روايت كوى. بل دې د يزيد بن ابى مريم، ابواسحاق، عطاء بن ابى رباح، قيس بن مسلم، مجزأة بن زاهر، عبدالعزيز بن صهيب، طلحه بن معرف، ثابت بنانى، د خپل پلار مصقله او نافع مولى ابن عمر رحمهم الله غوندې اساطين علم حديث نه روايت كوى.
د هغوى نه روايت كونكوكښې سليمان تيمى، وهومن أقرانه، ابراهيم بن عبدالحميد بن ذي حمايه، جرير بن عبدالحميد، ابوعوانه، ابن عيينه اومحمدبن فضيل رحمهم الله وغيره شامل دى. (٧)
امام احمد رحمه الله فرمائي: «**شيخ، ثقة من الثقات، مأمون**» (٨) امام عجلى رحمه الله فرمائي: «**ثقة، وكان مفوّها، يعد من رجالات العرب، وكان صديقا لسليمان التيمى**» (٩) يعنى دې ثقه دې لوئې قادرالكلام، بليغ خطيب وو. په رجال العرب كښې دهغوى شمير كيږى بل دا چه د سليمان تيمى رحمه الله دوست وو. حافظ ذهبى رحمه الله فرمائي: «**الإمام، الثبت، العالم**» (١٠) دارقطنى رحمه الله هم هغه ته ثقه وئيلې دې. (١١) يحيى بن معين رحمه الله فرمائي ثقة. (١٢) ابن حبان رحمه الله د هغوى ذكر كتاب الثقات كښې كړې دې. (١٣) دا د ائمه سته راوى

---

(١) تهذيب الكمال: ٤٠/٢٣،وهدى السارى: ۶٤٥ وتحفة الأشراف: ٣١/٨رقم: ١٠٤٧٠.
(٢) تهذيب التهذيب: ٢٣٣/٨تهذيب الكمال: ٤١/٢٣-٤٠.
(٣) تهذيب الكمال:٤٠/٢٣.
(٤) الثقات: ٤٩٢/٨وتاريخ الكبير: ٣٩٤/۶رقم الترجمة:٢٧٥١.
(٥) تعليقات تهذيب ابن حجر: ٢٨۶/٣.
(٦) تهذيب الكمال: ٢١٩/٩وتهذيب ابن حجر:٢٨۶/٣وسيرأعلام النبلاء : ١٥۶/۶.
(٧) شيوخ اوتلامذه دپاره اوګورئى تهذيب الكمال: ٢٢٠/٩-٢١٩رقم الترجمة: ١٩٢٣.
(٨) تهذيب الكمال: ٢١٩/٩ وتهذيب ابن حجر ٢٨۶/٣وسيرأعلام النبلاء: ١٥۶/۶ وكتاب العلل لابنه:١٨٤/١وكتاب الثقات لابن شاهين الترجمة: ٣٧٣
(٩) تهذيب الكمال: ٢١٩/٩تهذيب ابن حجر: ٢٨۶/٣سيرأعلام النبلاء:١٥۶/۶.
(١٠) سيرأعلام النبلاء:١٥۶/۶.
(١١) تهذيب ابن حجر: ٢٨٧/٣ رقم: ٥٤١.
(١٢) تهذيب الكمال: ٢٢٠/٩تهذيب ابن حجر: ٣/٢٨٧.
(١٣) ۶/٣١١

دي البته ابن ماجه رحمه الله د سنن په خاني خپل تفسير كښي دهغه نه روايت اخستې دي.[1] ابن الاثير رحمه الله دهغوى تاريخ وفات ۱۲۹هجرى بيان كړې دي. رحمه الله تعالى رحمة واسعة.[2]

قيس بن مسلم: دا قيس بن مسلم جدلى ابوعمرو كوفى رحمه الله دي.

طارق بن شهاب: دا طارق بن شهاب احمسى كوفى رحمه الله دي.

عمر بن الخطاب: دا خليفه ثانى اميرالمؤمنين حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه دي. ددې دريواړو بزرګانو تذكره كتاب الايمان باب زيادة الايمان ونقصانه كښې راغلې ده.[3]

يواهمه تنبيه: اكثر ناسخين حضرات دا سند داسې بيان كړې دې عيسى عن رقبة مګر په دې سندكښې سقط واقع شوې دې. ابوعلى جيانى رحمه الله فرمانى چه دلته عيسى بن موسى اورقبة بن مصقله په مينځ كښې يو راوى پريوتلې دې چه ابوحمزة سكرى دې. د كوم نوم چه محمدبن ميمون دې. ددې اضافه نه بغير به سند متصل نه وى. په دې باندې ابونعيم رحمه الله هم جزم كړې دې.

هم دغه خبره ابومسعود دمشقى رحمه الله هم فرمائيلې ده چه داحديث عيسى عن ابى حمزة عن رقبة په طريق سره نقل كړې دې. ددې دليل دادې چه طبرانى كښې دا روايت عيسى عن ابى حمزه عن رقبه په طريق سره موجود دې. دې نه علاوه عيسى په دې معامله كښې متفرد هم نه دې. چنانچه حافظ ابونعيم رحمه الله هم داحديث د على بن حسين عن ابى حمزة په طريق سره ذكر كړې دې سره ددې چه ددې سند ضعيف دې. بيا داخبره هم چه عيسى بن رقبه نه روايت خو څه؟ ملاقات هم ثابت نه دې هغه خود رقبه د شاګردانونه روايت كوى.[4]

قوله:: سمعت عمر رضى الله عنه يقول: قام فينا النبى صلى الله عليه وسلم مقاما طارق بن شهاب رحمه الله وائى چه ما حضرت عمر رضي الله عنه فرمائيلوسره واوريدوچه يوخل حضور نبى اكرم صلى الله عليه وسلم مونږ ته د خطاب كولودپاره اودريدو.

د خطبې مقام اودهغې دورانيه: دمقام نه مراد منبر دې. چنانچه مسلم اومسنداحمد وغيره كښې د حضرت ابوزيد بن اخطب رضي الله عنه د روايت نه دا مستفادكيږى چه په حديث باب كښې ذكر شوې خطبه حضورپاك د سحر نه د نمر د ډوبيدو پورې په منبر باندې په ولاړه وركړې وه. دهغه روايت الفاظ دا دى: «صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم صلاة الصبح، وصعد المنبر، فخطبنا، حتى حضرت الصلاة، ثم نزل فصلى بنا الظهر، ثم صعد المنبر، فخطبنا، ثم العصر كذلك، حتى غابت الشمس، فحدثنا بما كان، وما هو كائن، فأعلمنا أحفظنا».[5]

---

[1] تهذيب الكمال: ۲۲۰/۹سير أعلام النبلاء: ۱۵۶/۶.

[2] الكامل فى التاريخ: ۳۷۷/۵وتعليقات تهذيب الكمال: ۲۲۰/۹وتهذيب التهذيب: ۲۸۷/۳وإكمال مغلطاى: ۳۹۹/٤رقم: ۱۶۰۸.

[3] كشف البارى: ٤۷٤-٤۷۱/۲د حضرت عمر رضي الله عنه د پاره نور اوګورئى ۱/۲۳۹.

[4] تهذيب الكمال: ۱/۲۳٤عمدة القارى: ۱۱۰/۱۵فتح البارى: ۲۹۰/۶والتوضيح: ۱۷/۱۹وتقييد المهمل للجيانى: ۶٤۵/۲وفى تعليقات تهذيب الكمال: ٤۱/۲۳ ذكر البخارى فى الرواة عنه، وهو وهم، فإنه لن يدركه، إنما روى عن أصحابه".

[5] صحيح الإمام مسلم كتاب الفتن باب إخبار النبى صلى الله عليه وسلم فيما يكون إلى قيام الساعة، رقم: ۷۲۶۷/۲۸۹۳ومسندالإمام أحمد: ۶۰۱/۷رقم: ۲۳۲۷۶.

حافظ صاحب رحمه الله وغيره د حضرت ابوزيد رضي الله عنه دا حديث نقل كولوسره ليكي: ((وأفاد حديث أبي زيد بيان المقام المذكور زمانا ومكانا في حديث عمر رضي الله عنه، وأنه كان على المنبر، من أول النهار إلى أن غابت الشمس))(١)

قوله: فأخبرنا عن بدء الخلق، حتى دخل أهل الجنة منازلهم، وأهل النار منازلهم

نورسول الله ﷺ مونږ ته د مخلوقاتو د ابتداء باره كښې ارشاد اوفرمائيلو تردې چه اهل جنت خپلو خپلو خايونو كښې او دوزخيان خپل خپل خاني ته اوانجام ته اورسيدل. ((حتى دخل أهل الجنة)) داد أخبرنا دپاره غايت دې. مطلب دادې چه حضورپاك مونږ ته د مخلوقات عالم د ابتداء باره كښې لږ لږ شان خودل تردې چه كله جنتيان جنت كښې اودوزخيان دوزخ كښې داخل شي ددې باره كښې ئې هم اوخودل.(٢)

د سياق نه د عدول وجه: د سياق حديث وجه خودا وه چه "يدخل" (مضارع) ئې فرمائيلې مگر صيغه دماضي "دخل" ئې استعمال كړه چه ددې خبرې طرف ته اشاره ده چه داخبرې د مخبر صادق د طرف نه دى. لكه چه دا هرڅه شوى دى جنتيان په جنت كښې او دوزخيان دوزخ ته تلى دى.(٣)

د رسول الله ﷺ ښكاره معجزه: د پورته دغه تفصيل نه معلومه شوه چه هم په يومجلس كښې د ټولو مخلوقاتو د عالم د شروع نه واخله تر انجام پورې حالات ئې بيان كړل چنانچه په دې كښې مبدا، معاش او معاد دريواړو به لازمي ذكر شوې وى. دا معجزه نه ده نوڅه دى؟ هم په يومجلس كښې دومره تفصيلات خودل خارق عادت امر دې اوهم دې ته معجزه وائي.

دحديث باب يوبل مثال: حديث باب سره يوشان يوه واقعه امام ترمذى رحمه الله هم نقل كړې ده. حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما فرمائي چه رسول الله ﷺ مونږ له راغلو دهغوى په لاس كښې دوه كتابونه (رجسترې) وې. بيا په خپل ښى لاس كښې موجودكتاب طرف ته اشاره كولوسره اوفرمائيل چه دا د رب العالمين د طرف نه يوكتاب دې په كوم كښې چه د جنتيانو نومونه قبيلې اوغيره درج دى اوس په دې كښې زياتوالى كيدې شى نه كمې واقع كيدې شى بيا حضورپاك په خپل كس لاس كښې موجود كتاب طرف ته اشاره كولوسره د جهنميانوباره كښې هم دغه شان اوفرمائيل روستو هغه دواړه كتابونه حضورپاك لرې اوغورزول اوونى فرمائيل ((فرغ ربكم من العباد، فريق في الجنة وفريق في السعير))(٤) يعنى ستاسو خلقو رب د بنديگانود فيصلو نه فارغ شو يو ډله به جنت كښې وى نودويمه به دوزخ كښې وى.

په دې دواړو احاديثو كښې د شك وجه داده چه رومبې حديث (حديث باب) كښې په لږشان وخت كښې د ډيرمضمونونو او ارشادات عاليه په آسانئى سره بيان دې نو په دويم حديث كښې په تنگ شان ظرف (كتاب) كښې ډير زيات مواد د خانې كولوذكر دې چه په يوكتاب كښې دټولو جنتيانو ذكر وو او په بل كتاب كښې د ټولو دوزخيانوذكر. ښكاره خبره ده چه دا معمولى خبره نه ده بلكه ډيره غيرمعمولى

---

(١) فتح الباري: ٦/٢٩١عمدة القاري: ١٥/١١٠وإرشادالساري: ٥/٢٥٠.

(٢) شرح الطيبي: ١٠/٢٩٧رقم: ٥٦٩٩وعمدة القاري: ١٥/١١٠وفتح الباري: ٦/٢٩٠ أوإرشادالساري:٥/٢٥٠.

(٣) حواله جات بالا، والكنزالمتواري: ١٣/١٢٠.

(٤) جامع الترمذى أبواب القدر باب ماجاء أن الله كتب كتابا لأهل الجنة...... رقم: ٢١٤١.

خبره ده.(١) اود حديث ترمذى الفاظ ((فمنهما)) نه هم دغه متبادر كيږى چه هغه دواړه كتابونه صحابه كرامو رضى الله عنهم ته باقاعده ښكاريدل هم. والله اعلم. (٢)

يوبل خصوصيت: د معجزې د اثبات سره دا هم ثابت شو چه نبى پاك عليه السلام كه يوطرف ته په ډيرو زياتو خصوصياتو سره مشرف كړې شوې وو نوبل طرف ته نى ورته جوامع الكلم هم وركړې وو. داحديث د دې واضحه مثال دې. حافظ صاحب رحمه الله فرمائى: ((ودل ذلك على أنه أخبر فى المجلس الواحد بجميع أحوال المخلوقات، منذ ابتدأت إلى أن تفنى، إلى أن تبعث، فشمل ذلك الإخبار عن المبدأ والمعاش والمعاد، وفى تيسير إيراده ذلك كله فى مجلس واحد، من خوارق العادة، أمر عظيم)) (٣)

قوله: : حفظ ذلك من حفظه، ونسيه من نسيه: چاچه ياد ساتل هغه دغه ټول ياد اوساتل او چاله چه هيرول وو هغه ټول هير كړل. مطلب دادې چه دحضور پاك دغه پورته بيان كړې شوې بيان يقيناً خو به اوريدلې ډيرو زياتو صحابه كرامو مگر چا ته ياد پاتې شو په كوم كښې چه زه هم شامل ووم چه الله تعالى ماته دهغه ټولو خبرو د ياد ساتلو توفيق رانصيب كړو. امام ترمذى رحمه الله ليكلى دى چه په دې باب كښې (حضرت ابوسعيد خدرى رضى الله عنه نه علاوه) د ډيرو صحابه كرامو نه روايات دى. لكه حضرت حذيفه بن يمان، حضرت زيد بن اخطب، حضرت ابومريم اوحضرت مغيره بن شعبه (دحضرت عمر دحديث باب تذكره هغوى اونه كړه) رضى الله عنهم ټول حضراتو ته هغه خبرې يادې وې. (٤)

دمذكوره تعليق تخريج: دا تعليق امام طبرانى رحمه الله المعجم الكبير كښې او ابن منذر رحمه الله په خپل امالى كښې موصولاً نقل كړې دې. (٥)

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: دحضرت عمر رضى الله عنه د دې حديث ترجمة الباب سره مطابقت بالكل واضح دې چه په دې كښې دمخلوقاتو د ابتداء وغيره ذكر دې.

د باب دريم حديث د حضرت ابوهريره رضى الله عنه دې كوم چه حديث قدسى هم دې:

الحديث الرابع

[٣٠٢١]- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، عَنْ أَبِي أَحْمَدَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أُرَاهُ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: يَشْتِمُنِي ابْنُ آدَمَ، وَمَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَشْتِمَنِي، وَيُكَذِّبُنِي وَمَا يَنْبَغِي لَهُ، أَمَّا شَتْمُهُ فَقَوْلُهُ: إِنَّ لِي وَلَدًا، وَأَمَّا تَكْذِيبُهُ فَقَوْلُهُ: لَيْسَ يُعِيدُنِي كَمَا بَدَأَنِي [٤٦٩٠، ٤٦٩١] (١)

---

(١) فتح البارى: ٢٩١/٦.

(٢) حواله بالا.

(٣) فتح البارى: ٢٩٠/٦ وإرشادالسارى: ٢٥٠/٥ والكنز المتوارى: ١٢٠/١٣.

(٤) جامع الترمذى أبواب الفتن، باب ما أخبر النبى صلى الله عليه وسلم أصحابه بما هو كائن إلى يوم القيامة، رقم: ٢١٩١ وفتح البارى: ٢٩١/٦.

(٥) هدى السارى: ٤٨ الفصل الرابع كتاب بدء الخلق والتغليق التعليق: ٤٨٧/٣.

تراجم رجال

عبدالله بن ابی شیبه: دا عبدالله بن محمد بن ابی شیبه عبسی کوفی رحمه الله دې.[۲]

ابواحمد: دا ابواحمد محمدبن عبدالله زبیری ازدی رحمه الله دې.[۳]

سفیان: دامشهورامام محدث سفیان بن سعیدبن مسروق ثوری رحمه الله دې. ددوی حالات «کتاب الإیمان باب علامة المنافق» لاندې بیان کړې شوی دی.[۴]

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذکوان رحمه الله دې.

الاعرج: دا عبدالرحمن بن هرمزالاعرج قرشی رحمه الله دې. ددې دواړو محدثینوحضراتو تذکره کتاب الإیمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الإیمان لاندې تیره شوې ده.[۵]

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې. ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کښې تیرشوی دی.[۶]

قوله: :قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: قال الله تعالی: يشتمني ابن آدم، وما ينبغي له أن يشتمني، ويكذبني، وما ينبغي له، أما شتمه، فقوله: إن لي ولدا: دحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم ارشاد فرمائیلې دې چه الله تعالی عزوجل فرمائی چه بنیادم ماته بدې ردې وائی حالانکه دهغه د پاره دا بالکل مناسب نه ده چه ماته دې بدې ردې اووائی. اوهغه ماته دروغژن کوی دا هم هغه سره ښه نه لګی. ترکومې چه دهغه د بدو ردو ونیلوتعلق دې نودهغه زما باره کښې دا وینا کول چه زما خوئی دې (یعنی زما هم اولاد دې).

یشتمني باب ضرب نه دې شتما ددې مصدر دې چاته کنځلې کول تنقیص کول اوبدې ردې وئیل وغیره. د الله تعالی د پاره اولاد ثابتولوسره لویه ګستاخی اوتنقیص د الله تعالی په شان کښې نور څه کیدې شی؟ ځکه چه داد حدوث امکان ته مستلزم دې اوداد الله تعالی په شان اقدس کښې ډیره لویه ګستاخی دد په دې وجه دا په شتم سره تعبیر کړې شوې ده.[۷]

قوله: :وأما تكذيبه، فقوله: ليس يعيدني كما بدأني: او ترکومې چه د بنیادم زما دروغژن کولو تعلق دې نودهغه دا وینا کول لکه چه ځنګه زه الله تعالی په شروع کښې پیدا کړم دوباره نه شی پیداکولې. «ليس يعيدني كما بدأني....» دا په ورځ د قیامت د بت پرستو مقوله ده څوک چه په حیات

---

[۱] قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري أيضاً، كتاب التفسير سورة قل ﴿هُوَ اللهُ أَحَدٌ﴾ باب ١، رقم: ٤٩٧٤ وباب قوله: ﴿اللهُ الصَّمَدُ﴾ رقم: ٤٩٧٥ والنسائي كتاب الجنائز باب أرواح المؤمنين رقم: ٢٠٨٠.

[۲] كتاب العمل في الصلاة باب لا يرد السلام في الصلاة.

[۳] كتاب الأذان باب المكث بين السجدتين.

[۴] اوګورئی کشف الباري: ۲/۲۷۸.

[۵] کشف الباري: ۲/۱۱-۱۰.

[۶] کشف الباري: ۱/۶۵۹

[۷] فتح الباري: ۶/۲۹۱.

بعد الممات باندې يقين نه لرى اود قيامت انكاركوى. الله عزوجل دهغوى دا مقوله د خپل قدرت كامله دروغ گرځولو سره فرمائى چه څومره لويه زياتى ده چه كومه شروع بغيرد څه سبب ظاهرى يوڅيز پيدا كولې شى نو په دويم ځل يا په دريم ځل ولې نه شى كولې؟حالانكه په عقلى اعتبار سره اعاده كول هم آسان دى. سبحان الله وبحمده سبحان الله العظيم. [1]

ترجمة الباب سره دَحديث مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت په دې دويمه جمله كښې دې: «ليس يعجزني كما بدأني» چه اول هم الله تعالى مخلوقات عالم پيدا كړى دى او دوباره هم هغه په دې قدرت لرى، دهرڅيز خالق هم هغه دې. [2]

د باب څلورم او آخرى حديث هم د ابوهريره رضي الله عنه نه نقل دې:

الحديث الخامس

٣١٩٤- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مُغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ القُرَشِيُّ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمَّا قَضَى اللَّهُ الخَلْقَ كَتَبَ فِي كِتَابِهِ فَهُوَ عِنْدَهُ فَوْقَ العَرْشِ إِنَّ رَحْمَتِي غَلَبَتْ غَضَبِي» [٦٩٦٩، ٦٩٨٦، ٧٠١٥، ٧١١٤، ٧١١٥] [3]

تراجم رجال

قتيبه بن سعيد: دا ابوالرجاء قتيبه بن سعيد بن جميل ثقفى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب الايمان باب إفشاء السلام من الإيمان لاندې تيره شوې ده. [4]

مغيره بن عبدالرحمن قرشي: دا مغيره بن عبدالرحمن بن عبدالله اسدى مدنى رحمه الله دې. دَ دوى دَ حالاتو دَپاره اوګورئ: [5]

قوله: :عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لما قضى الله الخلق: دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى چه كله الله تعالى مخلوقات راپيدا كړل.......

دَقضا مختلف معانى: د قضى معنى د خلق دې. لكه چه بل ځائى كښې ارشاد ربانى دې: ﴿فَقَضٰهُنَّ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ﴾ [1]

---

[1] عمدة القاري: ١١٠/١٥وفتح الباري: ٢٩١/٦وإرشادالساري: ٢٨٥/٥.

[2] حواله جات بالا.

[3] قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري أيضاً، في التوحيد باب قول الله ﴿وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهٗ﴾ رقم: ٧٤٠٤ وباب ﴿وَكَانَ عَرْشُهٗ عَلَى الْمَآءِ﴾ رقم: ٧٤٢٢ وباب قول الله تعالى ﴿وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِيْنَ﴾ رقم: ٧٤٥٣وباب قول الله تعالى ﴿فِيْ لَوْحٍ مَّحْفُوْظٍ﴾ رقم: ٧٥٥٤-٧٥٥٣وابن ماجه في الزهد باب مايرجى من رحمة الله يوم القيامة: رقم:٦٩٢٦-٦٩٢٤

[4] كشف الباري:١٨٩/٢.

[5] كتاب الاستسقاء باب دعاء النبي صلى الله عليه وسلم.....

او او جد جنسه معنى كښې هم كيدې شي. چنانچه د قضا اطلاق په ډيرو څيزونو اومعانى باندې كيږى لكه حكم جارى كول د يوكار نه فارغ كيدل، فيصله نافذ كول او پوخوالي اومضبوطوالي وغيره. دا ټولې معانى دلته چليدې شي. قاضى ته هم په دې وجه قاضى وئيلى شى چه هغه خپل حكم نافذ او جارى كولوسره د فريقين دمعاملې نه فارغ كيږى.(١)

قوله: :كتب في كتابه: خپل كتاب كښې ئې اوليكل. كتب..... د أمر القلم په معنى كښې دې چه الله تعالى قلم ته حكم اوكړو چه لوح محفوظ اوليكه. اوس نيزدې دحضرت عبادة بن صامت ﷛ حديث تيرشوې دې چه «فقال للقلم: اكتب، فجري بما هو كائن» په دې اعتبارسره د كتاب نه مراد لوح محفوظ دې.

خو دويم احتمال دادې چه د كتاب نه مراد هغه الفاظ دى د كوم د ليكلو چه فيصله كړې شوې وه يعنى دا جمله «ان رحمتى سبقت غضبى» دغه شان به د مكتوب معنى شى، ددې مثال دا ارشاد ربانى دې. ﴿كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِىْ﴾(٢)، دلته مكتوب مراددې يعنى ﴿لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِىْ﴾ په دې كښې د كتب معنى ده. «قضى وأوجب»(٤)

قوله: :فهو عنده فوق العرش: اوس دغه هغه سره دعرش دپاسه ليكلې شوى دى. يعنى هغه مكتوب يا كتاب دعرش دپاسه دې.

دَدې جملې مختلف مطالب: بعض حضراتو (٥)فوق د دون (بنكته) معنى كښې اخستلو سره دا مطلب بيان كړې دې چه هغه څيز دعرش نه لاندې دې لكه چه د الله تعالى ارشاد ﴿بَعُوْضَةً فَمَا فَوْقَهَا﴾ (٦)كښې د فوق نه دون مراد دې يعنى د مچ نه هم وړوكې څيز. ددې مطلب اومفهوم خيال دادې چه يوڅيز د عرش دپاسه څنګه كيدې شى؟ په دې وجه فوق د دون په معنى كښې اخستې شوې دې. خو كه فوق په خپل ظاهر باندې كيخودې شى نوبيا څه حرج نشته دې. څكه چه عرش هم بهرحال مخلوق دې.(٧)

دا هم احتمال دې چه د عند نه مراد ذكر يا علم وى نوبيابه عنديه مكانيه نه وى يعنى په يومخصوص طرف كښې به اشاره نه وى بلكه هغه طرف ته به اشاره وى چه هغه څيز په پوره توګه د خلقو نه پټ وى اودهغوى د ادراك اوشعور نه ماورا وى. دې نه علاوه بعض حضراتو دلته فوق زانده ګرځولې دې

---

(١) سورت فصلت آيت:١٢.

(٢) العمدة: ١١٠/١٥والفتح: ٢٩٠/٦وإرشادالسارى: ٢٥١/٥وأعلام الحديث للخطابى: ١٤٧١/٢.

(٣) سورت المجادلة:٢١.

(٤) العمدة: ١١٠/١٥والفتح: ٢٩١/٦ وإرشادالسارى:٢٥١/٥والتوضيح: ١٩/١٩.

(٥) قاله أبوعبيدة فى مجاز القرآن: ٣٥/١.

(٦) سورة البقرة: ٢٦.

(٧) ذكر ابن الأنبارى أن فوق من الأضداد، فهى بمعنى أعظم كقولك: هذا فوق فلان فى العلم وتأتى بمعنى دون. كقولك أن فلانا لقصير وفوق القصير انظر الأضداد ص: ٢٥٠ رقم: ١٥٣.

اوونيلی دی چه بعض وخت په کلام کښې ددې اضافه کولې شی مګر هغه لغو وی. ددې مثال په کلام الله کښې دا دوه آیاتونه دی: ﴿ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ ﴾ [1] او ﴿ فَإِن كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ ﴾ [2]
په دې دواړو مقاماتو باندې کلمه فوق زائده ده چونکه د فوق نه بغیرد هم دلته معنی اومطلب صحیح دی.
مګر دااحتمال دلته بالکل صحیح نه دې. په آیت ذکرکړې شوی کښې که چرې فوق حذف کړې شی نو بیا هم ﴿اثْنَتَيْنِ﴾ د آیت دمفهوم واضح کولو دپاره کافی دې خوکه په حدیث باب کښې داسې اوکړې شی نوعبارت به داسې شی «فهوعندالعرش» ددې فساد محتاج بیان نه دې.[3]
راجح قول: په دې دواړو اقوالو کښې راجح قول دا دویم قول دې. هم دا عینی، ابن حجر، ابن الملقن او کرمانی رحمهم الله وغیره اختیارکړې دې. ددریم قول فساد مونږ بیان کړې دې. ترکومې چه د اول قول تعلق دې چه د عرش دپاسه یوڅیز څنګه کیدې شی؟ نو په دې کښې هیڅ استبعاد نشته ځکه چه عرش بهرحال مخلوق دې په دې کښې هیڅ استحاله نشته چه یوکتاب مخلوق هغې سره اولګی یا دهغې دپاسه پاتې شی. په روایاتوکښې راځی چه فرشتو عرش په خپلو اوږو باندې اوچت کړې دې. ښکاره خبره ده چه د اوچتولو دپاره ورسره لاس لګول یا مس کول ضروری دی او په دې کښې څه حرج نشته دې نود یوکتاب عرش سره لګیدل او دهغې دپاسه کیدو کښې هم څه حرج نه دی کیدل پکار.[4]

اوس به ددې جملې مطلب داشی ددې علم د عرش د پاسه الله تعالی سره دې په کوم کښې چه نسخ ممکن ده نه بدلون، یا داسې اووایئی چه ددې جملې ذکرد عرش دپاسه الله تعالی سره دې. لفظ علم یا لفظ ذکربه مقدر ګرخولې شی.[5]
دتخصیص بالذکروجه: دلته دا جمله مخصص بالذکرکولوڅه وجه ده؟حالانکه ښاته تیرشوی دی چه قلم په لوح محفوظ باندې ټول هرڅه لیکلونه فارغ شوې. دخلقو عمرونه ئې هم لیکلی دهغوی رزق ئې هم لیکلې دهغوی انجام ئې هم اولیکلو نو دا جمله ئې ولې مخصص بالذکرکړې ده؟
.ددې جواب دادې په دې کښې رجاء کامل ده د امید لمن ده دې سره به دا امید لګیدلې وی چه الله تعالی به معافی اوکړی، د آسانئی معامله به اوکړی. بل دې سره ددې امر هم اظهار کیږی چه دهغه رحمت هرڅیز ته محیط دې. ابن الملقن رحمه الله فرمائی: «وإنما اختص هذا بالذکر،وإن کان القلم کتب کل شيء لما فیه من الرجاء، فمن علم أنه نقبل هداه دخل في هذا، ومن أبي عاقبه، وختم علی سمعه وقلبه»[6]

---

[1] سورت الأنفال: ١٢.
[2] سورت النساء:١١.
[3] فتح الباري: ٢٩١/٦وعمدة القاري: ١١١/١٥والتوضیح: ٢٠/١٩-١٩.
[4] حواله جات بالا. ابن الملقن رحمه الله لیکی: ((....علی أن العرش مخلوق، ولا یستحیل أن یمسه کتاب مخلوق، فإن الملائکة حملة العرش، روی أن العرش علی کواهلهم، ولیس بمستحیل أن یمسوه إذا حملوه.....)) التوضیح: ٢٠/١٩وکذا انظر الأسماء والصفات للبیهقي: ٢٧٩/٢باب ماجاء فی العرش والکرسی......
[5] فتح الباري: ٢٩١/٦وعمدة القاري:١١١/١٥والتوضیح: ٢٠/١٩.
[6] عمدة القاري: ١١١/١٥والتوضیح: ٢٠/١٩.

قوله: :أن رحمتي غلبت غضبي: زما رحمت زما په غصه او غضب باندې غالب دې. أن یا خو مفتوحه دې چه کتب سره بدل دې یا مکسوره دې د ابتداء د وجې نه چه د کتاب د مضمون حکایت کوي.[۱] د کتاب التوحید شعیب عن ابن الزناد روایت کښې غلبت په ځانې سبقت دې.[۲]

دَالله تعالی دَ پاره دَ غضب معنی: غیظ او غضب کوم چه مونږ په غصه سره تعبیر کوو دا ټول د قوت شهوانیه د هیجان په شکل کښې وقوع پذیر کیږي. دا د مخلوقات صفت دې د الله تعالی او چت شان د دې امور شنیعه او قبیحه نه منزه او بالا دی.

د الله تعالی د غضب معنی د دې لازمه ده یعنی کوم چه د غصې سبب جوړ دې هغې ته عذاب رسول د هغه نه د بدلې اخستلو اراده کول ځکه چه سبقت او غلبه دواړه په اعتبار د تعلق دی. مطلب دا چه د رحمت تعلق غالب او سابق دې په تعلق د غضب باندې. ځکه چه رحمت د هغه د مقدس ذات مقتضا دې لیکن غضب د عبد حادث د یو خراب او بد حرکت نتیجه وی.

یو اشکال او دَ هغې جواب: د دې تقریر سره هغه اشکال هم ختم شو کوم چه بعض حضراتو دلته کړې وو چه دا ځنګه رحمت دې د کوم ظهور چه بعض مقاماتو کښې نه کیږي لکه موحدین (عصاة مومنین) چه هغوی به په اول ځل باندې دوزخ کښې اچولې شی بیا به د انبیاء کرام علیهم السلام وغیره په شفاعت باندې هغوی د هغه ځانې نه راویستلو سره جنت ته منتقل کولې شی. د هغوی په حق کښې خو هم د دغه رحمت ظهور کیدل پکار وو؟

خود پورته تقریر سره دا اشکال اوس لرې شو ځکه شروع د دغه عصاة مومنین نه شوې ده، که د دوی نه د ګناهونو او بدو صدور نه کیدلو نو د هغوی به دا انجام هم نه کیدلو. بیا به هم د الله تعالی رحمت په جوش کښې راځی او د الله تعالی د طرف نه به د سفارش اجازت ملاویږي د کوم په نتیجه کښې چه به د هغوی سزا ختمیږي ګنی هلته د چا څه مجال چه رف او وهلی شی.[۳]

د بعض حضراتو یو قول دا هم دې چه د غلبه معنی کثرت او شمول هم ده. چنانچه وئیلی شی «غلب علی فلان الکرم» د کوم معنی چه هم دغه ده چه د هغه نه اکثر وختونو کښې هم کرم او سخاوت صادر کیږي.

دَ حدیث شریف یو بله توجیه: پورتنې ټول تفصیل په د دې اعتبار سره دې چه رحمت او غضب ته د ذات صفتونه او وئیلې شی خو بیا هم بعض علماء کرامو فرمائیلی دی چه رحمت او غضب د صفات افعال نه دی نه چه د صفات ذات نه. بل د بعض افعالو په بعض باندې د تقدم سره څه شی مانع نه وی. نو اوس به داسې وئیلی شی چه د رحمت په ذریعه د پیدا کیدو نه پس حضرت آدم علیه السلام په جنت کښې د حصاریدلو طرف ته اشاره کړې شوې ده او ددې په مقابله کښې د جنت نه د هغه ویستل او د دنیا طرف ته رالیګل دی.[۴]

هم دغه حال د ټولو امتونو پاتې دې. الله تعالی د رحمت د صفت مظاهره کولو سره هرامت او قوم ته بنه

---

[۱] فتح الباری: ۲۹۱/۶وعمدة القاری: ۱۱۱/۱۵.

[۲] صحیح البخاری کتاب التوحید، باب ﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾ رقم: ۷٤۲۲.

[۳] فتح الباری: ۲۹۲/۶وعمدة القاری: ۱۱۱/۱۵وإرشادالساری: ۲۵۱/۵.

[۴] فتح الباری: ۲۹۲/۶عمدة القاری: ۱۱۱/۱۵ أرشادالساری: ۲۵۱/۵وشرح ابن بطال: ۳۹۵/۱۰کتاب التوحید رقم: ۳۹۱۸وشرح النووی علی صحیح مسلم: ۶۷/۱۷

وركړه اوكړه، ترقي وركړه په رزق كښې فراخي او وسعت وركړو بياچه كله هغوى په كفرباندې ملا اوتړله اود الله تعالى ناشكرى كول شروع كړه نودهغه عذاب په هغوى باندې راغلو. چنانچه د رحمت نزول او مظاهره هميشه شروع شوې بيا په ناشكرئى باندې رانيول اوشو. عصاة مومنين په دوزخ كښې اچول اوبياچه د راويستلو تركومې پورې تعلق دې دا هم د جزئيات رحمت مظهردې كه چرې دا دومره ډير رحمت نه وې نوهغوى به هميشه په دوزخ كښې پراته وې.([1])

بغيرد استحقاق دَ الله تعالى دَ رحمت حصول: علامه طيبى رحمه الله فرمائى چه د رحمت په سبقت كښې دې امر طرف ته اشاره ده چه په مخلوق كښې د هغه حصه په نسبت دحصې د غضب زياته ده : بل ددې خبرې طرف ته هم اشاره ده چه دالله تعالى رحمت بغيرد استحقاق هم حاصليدې شى بلكه كيږى د روز مره مشاهده په دې باندې شاهدعدل دې. مگر غضب بغيرد استحقاق نه نه كيږى. چنانچه د الله تعالى رحمت هغه وخت هم بنده سره شامل حال وى كوم وخت چه هغه د مور په خيټه كښې وى. بيا چه كله د پينو څكلو زمانه راځى. بيا چه كله هغه په مزه مزه ترقى كوى لوئيږى. حالانكه تردغه وخته پورې هغه د نيكئى څه كار نه وى كړې. اود الله ﷻ غضب هغه وخت نازليږى كوم وخت چه دهغه نه د گناهونو صادركيدل كيږى.هم ددغه گناهونوپه وجه هغه د الله ﷻ دعذاب مستحق كيږى ددې نه وراندې هيڅ كله نه كيږى.چنانچه ليكى:(فى سبق الرحمة إشارة إلى أن قسط الخلق منها أكثر من قسطهم من الغضب، وأنها تنالهم من غير استحقاق، وأن الغضب لا ينالهم إلا باستحقاق، فالرحمة تشمل الشخص جنينا، ورضيعا، وفطيما، وناشئا قبل أن يصدر منه شيء من الطاعة، ولا يلحقه الغضب إلا بعد أن يصدر عنه من الذنوب ما يستحق معه ذلك.)([2])

يوه اهمه فائده: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه داحديث، حديث قدسى دې كوم چه الهيات سره هم تعبيركولې شى. علامه كورانى حنفى رحمه الله فرمائى چه دې قسم احاديثوته احاديث قدسيه وئيلې شى څكه چه په دې كښې الفاظ د الله تعالى رب العزت د طرف نه القاء كولې شى ليكن هغه الفاظ د قرآن كريم په شان معجز نه وى. كوم خلق چه دا وائى چه حديث قدسى هغه حديث ته وائى كوم چه الله تعالى دخپل نبى په زړه كښې الهام كوى اوهغه دا په خپلو الفاظوكښې تعبيركولوسره بيانوى نودا تعريف صحيح نه دې څكه چه په دې صورت كښې حديث قدسى د تخصيص څه وجه نشته دې. چونكه دنبى هريو كلام الهام من الله وى نود حديث قدسى څه خاصيت نه معلوميږى.([3])

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله كښې دې: ((لما قضى الله الخلق))([4]) په دې كښې دتخليقات د ابتداء طرف ته اشاره ده. والله اعلم.

دَ ابليس او شيخ تُسترى مناظره: حضرت كشميرى رحمه الله نقل كړى دى چه ابليس او مشهور صوفى بزرگ شيخ عبدالله تسترى رحمه الله مناظره اوشوه. نو ابليس اووئيل چه ته وائې ماته به د دوزخ عذاب راكولې شى بنه دا به څنگه كيږى؟ حالانكه الله تعالى پخپله دا خودلى دى چه زما رحمت هرشى ته

---

[1]) فتح البارى: ۲۹۲/۶.

[2]) انظر شرح الطيبى: ۲۹۷/۱۰رقم : ۵۷۰۰كتاب أحوال القيامة باب بدء الخلق.... فتح البارى: ۲۹۲/۶وعمدة القارى: ۱۱۱/۱۵وإرشادالسارى: ۲۵۱/۵ولكن الإمام القسطلانى رحمه الله نسبه إلى التوربشتى، ولم أجده عنده فى كتاب الميسر له. والله أعلم. لعله فى مصنف آخر له، غير كتاب الميسر.

[3]) الكوثر الجارى: ۱۶۰/۶.

[4]) عمدة القارى: ۱۱۱/۱۶.

شامل دي. دهرشئ پورې زما رحمت خور شوې دې. نو ولې زه په شئ کښې هم داخل نه یم؟ نوزه ولې د الله تعالى په رحمت کښې داخل نه یم؟
تسترى رحمه الله په جواب کښې اوفرمائيل چه رحمت دالله تعالى خو دهغه خلقو دپاره دی څوك چه مونځ کوی زکوة ورکوی او په خپل رب باندې ایمان کامل ساتی اونه دې نه ینی نه، په تا کښې دا صفات نشته دې.په دې باندې ابلیس مسکې شو ونی وئیل ما خو ته لونی عالم فاضل اوعارف بالله ګڼړلې مګر تاته خو هیڅ نه درځی. تاخو دالله تعالى صفات مطلقه مقید کړل. الله تعالى خو قادر مطلق دې خالق مطلق دې دغه شان رحیم مطلق هم دې او ته دهغه صفات مقید کوې؟ دغه شان تسترى لاجواب شودهغه نه څه جواب جوړنه شو.
حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائی چه پته نشته تسترى رحمه الله ولې لاجواب شو؟ البته د دغه لعین ددې ارشاد باری تعالى سره څه تعلق؟ په حدیث قدسی کښې خو صرف د الله تعالى د رحمت وسعت بیان کړې شوې دې لکه چه هغوی وائی په دې حویلی کښې زر بندیان راتلې شی سره ددې چه په دې کښې فی الحال څوك هم نه وی. چنانچه په دې مثال کښې د حویلئ ګنجائش خودلې شوې دې ددې مطلب هیڅ کله دا نه دې چه په دې کښې بالفعل زر بندیان موجود دی.
دغه شان دالله تعالى رحمت هم ټول کائناتو ته شامل دې ابلیس لعین ته هم شامل دې. نو که هغه ددې رحمت لاندې داخلیدل غواړې. د رحمان د چهترئ لاندې راتلل غواړی نوهغه به د الله تعالى رحمت هیڅ کله تنګ نه وینی. خو که چرې دا بدبخت خپل خان پخپله د هغې د داخلیدو نه منع کړی او په هغې کښې نه راځی نو په دې کښې د الله تعالى د رحمت څه قصور دې؟﴿أَنُلْزِمُكُمُوهَا وَأَنتُمْ لَهَا كَارِهُونَ﴾ (سورت هود آیت: ۲۸.)([1])

۲ ـ ماجاء فی سبع أرضین

ماقبل سره مناسبت: په تیرشوی باب کښې اجمال وو، مطلقًا په مخلوقات ربانی باندې خبره کیدله. ددې ځائی نه امام بخاری رحمه الله د یوڅو مشهور تخلیقات ذکرکوی چه د ټولو مخلوقاتو احاطه او استقصاء خو ناممکن ده اود انسانی حد اوطاقت نه بهرځیز دې. چنانچه د ټولو نه اول ارض (زمکې) ذکر کوی دکوم په ضمن کښې چه به د آسمانونو ذکر هم راځی. چونکه دا دواړه لازم اوملزوم دی عمومًا د دواړو ذکر هم یو ځائی کولې شی.

دترجمة الباب مقصد: ① حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه د سبع ارضین ترجمه قائمولوسره حضرت مؤلف رحمه الله د زمکو دتعدادباره کښې د اختلاف طرف ته اشاره کړې ده، په دې باره کښې خپله فیصله هم صادر کړې ده چه دا هم اووه دی او په دې کښې بل د یوقول څه حیثیت نشته دې. چنانچه د آیت مبارك او د باب لاندې ذکرکړې شوې احادیث په دې امر کښې صریح دی چه دآسمانونو په شان زمکې هم اووه دی.([2])
② دحضرت شیخ الحدیث رحمه الله رائې داهم ده چه امام بخاری رحمه الله دې ترجمه سره تفضیل الارض علی السماء یا ددې عکس تفضیل السماء علی الارض بیانول غواړی. تفصیل وراندې راځی.)([3])

---

[1]) فیض الباری: ۴/۳۰۴-۳۰۱.
[2]) الکنز المتواری: ۱۳/۱۲۲وتعلیقات اللامع: ۷/۳۳۷.
[3]) الکنز المتواری: ۱۳/۱۲۳وتعلیقات اللامع: ۷/۳۳۷.

③ حضرت گنگوهي رحمه الله فرماني چه د ترجمه مقصد داخودل دی چه زمکه هم د الله تعالی مخلوق دي قديم نه دي دغه شان آسمان او هر لونی وړوکي څيز د الله تعالى مخلوق دي.[1]

وَقَوْلُ اللهِ تَعَالَى: ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾/الطلاق: ۱۲/. ﴿وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ﴾/الطور: ۵/ السماء. ﴿سَمْكَهَا﴾ /النازعات: ۲۸/ بِنَاءَهَا، كَانَ فِيهَا حَيَوَانٌ. ﴿الْحُبُكِ﴾ /الذاريات: ۷/ اسْتِوَاؤُهَا وَحُسْنُهَا. ﴿وَتَخَلَّتْ﴾/الانشقاق: ۵/سَمِعَتْ وَأَطَاعَتْ. ﴿وَأَلْقَتْ﴾ أَخْرَجَتْ مَا فِيهَا مِنَ الْمَوْتَى ﴿وَتَخَلَّتْ﴾/النشقاق: ۴/: عَنْهُمْ. ﴿طَحٰهَا﴾ /الشمس: ۶/: دَحَاهَا. ﴿بِالسَّاهِرَةِ﴾ /النازعات: ۱۴/: وَجْهُ الْأَرْضِ، كَانَ فِيهَا الْحَيَوَانُ، نَوْمُهُمْ وَسَهَرُهُمْ.

وَقَوْلُ اللهِ تَعَالَى: ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ﴾ اود الله تعالى قول چه هم الله دي چاچه اووه آسمانونه پيدا كړل او ددي په شان ئي اووه زمكي.

اووه زمكي ښكته پورته يا څيل مينځ كښي ملاؤشوى دي؟: ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ......﴾ نه معلوميږي چه الله تعالى څنګه اووه آسمانونه پيدا كړي دغه شان اووه زمكي هم پيدا كړي دي. اګرچه اكثر مواضع كښي خلق السموات په مقابله كښي خلق ارض كښي د واحد صيغه استعمال كړي شوه. د كوم نه چه هم دغه متبادر دی چه آسمانونه اووه دي او زمكه هم يوه طبقه ده. ليكن په دي آيت كښي دا تصريح واقع شوي ده لكه چه څنګه اووه آسمانونه دی، زمكي هم اووه دي لكه چه دي باب كښي دي. بل جامع ترمذى او بعض سنن ()په رواياتو كښي دی چه دا اووه زمكي د آسمانونو په شان قط په قط نه وى بلكه احتمال دادي چه په اعتبارد بعض حالاتو وى او بعض حالاتو كښي ممكن دی چه هغه ددي زمكي نه پورته وى. لكه مريخ وغيره د كوم په نسبت چه د نن صبا د يورپ د حكماء خيال دي چه په هغي كښي غرونه دريابونه او آبادني دي. اودا هم كيدي شي چه دا زمكي قط په قط وى د يو بل د پاسه وى زمونږ دا موجوده زمكه د ټولو دپاسه وى. د سنن ثلاثه وغيره د يوروايت نه هم ددي تائيد كيږي اوهم دغه راجح دي.[2] نودغه شان د اووه زمكو شمير پوره كيدي شي.باقي دا مسئله خونه داصول دين نه ده چه په دي باندي پوره شان سره ځان پوهه كړي شی اوددي د تحقيق كولو نه

---

[1]) حواله جات بالا.

[2]) حافظ ابن كثير رحمه الله د سبع ارضين احاديث نقل كولونه پس ليكى(فهذه الأحاديث كالمتواترة فى إثبات سبع أرضين والمرادبذلك أن كل واحدة فوق الأخرى). البداية والنهاية ۴۳/۱.

[3]) دحضرت ابوهريره رضي الله عنه د يوطويل روايت په آخره كښي دی حضورپاک دصحابه كرامو رضي الله عنهم نه تپوس اوكړو: (هل تدرون مالذى تحتكم؟ قالوا: الله ورسوله أعلم قال: إن تحتها أرضا أخرى، بينهما مسيرة خمس مئة سنة، حتى عد سبع أرضين، بين كل أرضين مسيرة خمس مئة سنة،، ثم قال: والذى نفس محمدبيده، لو أنكم دليتم بحبل إلى الأرض السفلى لهبط على الله، ثم قرأ: ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾). رواه الترمذى كتاب التفسير، باب ومن سورة الحديد رقم: ۳۲۹۸وأبوداؤد رقم: ۴۷۲۳ وابن ماجه، رقم: ۱۹۳ومسندأحمد: ۳۷۲/۲-۳۷۱رقم: ۸۸۱۴ومشكوة المصابيح رقم: ۵۷۳۵باب بدء الخلق، الفصل الثالث. ددي حديث نقل كولونه پس حجة الاسلام حضرت مولانا محمد قاسم نانوتوى قدس الله سره ليكى: ددي حديث نه علاوه دا زمكه په ټولو كښي پورته ده د اووه زمكو كيدل اوهغه هم ښكته پورته كيدل اود هرې يوې زمكي د بلي زمكي پورې اووه واړو زمكو كښي د پنځه پنځه سوو كالو مسافت كيدل په تصريح سره ثابت دى. تحذير

بغير ايمان كامل نه وى نوضروري نه ده چه مونږ ددې هم داسې تحقيق او تشريح پابند يو لكه څنګه چه د اسلام د نورو اصولو اجمالاً دغه شان تصور د كوم طرف ته چه اشاره كړې شوې ﴿ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ ﴾ مفهوم باندې پوهيدلو دپاره كافي دې...

داووه زمكوسره متعلق روايت د ابن عباس رضي الله عنهما تحقيق: تركومې چه ددې روايت تعلق دې كوم چه د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه موقوفاً نقل دې.(١) په كوم كښې دادى چه دا اووه زمكې دى د كومې نه چه په هره زمكه كښې آدم دې. ستاسو د آدم په شان او نوح دې دحضرت نوح عليه السلام په شان او ابراهيم دې د حضرت ابراهيم عليه السلام په شان او عيسى دې د حضرت عيسى عليه السلام په شان . نو محدثينو په اصول سره دا روايت شاذ دې. قابل اعتبار او صحيح نه دې شمير كړې شوې. په دې وجه ددې تحقيق او تجسس كښې د پريوتو په ځائې بهتره هم دغه ده چه د الله تعالى د علم حواله كړې شى.

كيدې شى په هغه زمانه كښې چا سرى د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د بيان كړې شوى اثر په رڼا كښې په څه شك او وهمونو كښې د خلقو اخته كولو كوشش كړې وى يائى دا كوشش كړې وى چه ددې روايت نه معلوميږى چه د رسول الله ﷺ نبوت سره (العياذبالله) د بل نبوت هم امكان دې. په دې وجه مناسب ده چه ددې په يوه اندازه باندې تحقيق اوكړې شى دې دپاره چه دا قسم باطل وهمونو څه امكان پاتې نه شى. امام بيهقى د ابن عباس رضي الله عنهما ددې روايت راويان معتبر كيدو په سبب اسناد ته قابل د اعتبار خو اوئيل مګر د محدثينو او اصوليين د يومسلمه قانون په رڼا كښې دا حديث د نورو معروفه احاديثو خلاف دې. په دې وجه باندې شاذ اومعلول دې. او شاذ احاديث محدثينو حضراتو قابل اعتبار نه دى ګڼړلى. دلته د حضرت مولانا محمد ادريس كاندهلوى رحمه الله يو قيمتى تحقيق قارئينوته وړاندې كولې شى. دا تحقيق الحمدلله د ايمان اواستقامت ضامن اوكفيل دې. فرمائى د اسلام دعوت ذدې زمكې نه علاوه د زمكې په نورو طبقاتو كښې د كتاب اوسنت نه چرته ثابت نه دې. كه چرې وې نو ضرور به په دې باره كښې څه نص راغلې وې او حضورپاك به هغه خامخا بيانولو. په دې وجه علماء كرامو دا اثر باوجود د صحيح الاسناد كيدو نه شاذ خودلې دې اوكه چرې صحيح هم اومنلې شى نو ددې مختلف تاويلونه كيدې شى:

تاويل نمبر ①: ممكن دى چه مراد دا وى چه د زمكې په هره طبقه كښې يو هادى وى چه ددې طبقې د نبى په نوم ئې نوم وى. نو په دې تحتانى طبقاتو كښې ادم، نوح، موسى، عيسى اومحمد رسول الله عليهم السلام په نومونو سره هادى وى. چه په حقيقت كښې انبياء نه وو بلكه صرف هادى وو اوددې

الناس: ٤٧. حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله هم دا اختيار كړې ده الكنز المتواري: ١٣/١٢٣ نور اوګورئى فتح البارى: ٢٩٣/٦ وعمدة القارى: ١١١/١٥.

(١) الحديث أخرجه الحاكم فى المستدرك: ٥٣٥/٢ رقم: ٣٨٢٢ وكتاب الأسماء والصفات للبيهقى مع تعليقاته للحاشدى: ٢٦٧/٢ رقم: ٨٣٢ باب بدء الخلق. وقال البيهقى: إسنادهذا عن ابن عباس رضى الله عنهما صحيح، وهو شاذ بمرة (يودم شاذ دى) لا أعلم لأبى الضحى عليه متابعا، والله أعلم. وذكره السيوطى فى تدريب الراوى فى باب الشاذ: ٢٣٣/١، وقال: ولم أزل أتعجب من تصحيح الحاكم له، حتى رأيت البيهقى قال: إسناده صحيح ولكنه شاذ بمرة (چه يودم شاذ دى). نور اوګورئى تحذير الناس: ٨٢-٨٤ حضرت ابن عباس د اثر تحقيق.

طبقې په شان نومونه ئي وو او په څه اعتبارسره ددې طبقې د انبياء او رسولانو مشابه وو. لکه چه په حديث کښې دی: «علماء أمتي كأنبياء بني إسرائيل»[۱]

اوپه مشابهت سره مماثلت اومساوات لازم نه راځي چه مشبه دمشبه به مماثل او برابر وی. لهذا په دې سره داخبره ثابتول چه د نبی کريم ﷺ هم څوك مثل او يوشان دې په يوشان سره صحيح نه ده.. بل د الله تعالى د دې قول ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ نه معلوميږی چه نبوت اولاد آدم سره مخصوص دې اود جمهور علماؤ هم دغه قول دې چه په جناتو کښې رسول نه دې راغلې. دتحتانی طبقات اوسيدونکی هم ددې زمکې د طبقې د پيغمبرانو تابع پاتې دی.[۲]

تاويل نمبر②: داهم ممکن دی چه د حضرت ابن عباس ﷺ مراد دا وی چه څنګه د زمکې په دې طبقه کښې د نبوت سلسله جاري وه دغه شان د زمکې په تحتانی طبقات کښې هم د هدايت دپاره د نبوت او بعثت سلسله جاري وی. اوچونکه په عقلی دلائلو اونقلی دلائلو د سلسله غير متناهی کيدل باطل دی. په دې وجه ضروری شو چه په هره طبقه کښې به يو مبدا سلسله وی چه زمونږ د آدم عليه السلام مشابه وی او يوه آخری سلسله وی کومه چه زمونږ د خاتم النبيين ﷺ مشابه وی. پس په دې بنابه طبقات تحتانيه په اواخر انبياء باندې به د خواتم اطلاق صحيح وی. مګر د هغه خاتميت به دهغه طبقې سره مخصوص وی عام به نه وی. بلکه اضافی به وی اوزمونږ د خاتم الانبياء خاتميت عام تام مطلق او دائم وی څکه چه دحضورپاك ﷺ دعوت اوبعثت عام دې هيڅ فرد بشر ددې نه مستثنی نه دې لهذا د عقائدو مطابق اهل سنت سره دا عقيده لرل پکار دی چه حضورپاك خاتم النبيين دې اود حضورپاك نبوت اورسالت عام دې اود قيامته پورې تام او په جن او انس باندې د رسول الله ﷺ د شريعت تابعداری کول فرض اولازم دی. بالفرض والتقدير که دحضورپاك په زمانه کښې د زمکې په يوه طبقه کښې څوك نبی هم وې نوهم د حضورپاك د شريعت متبع به وې اوهغه به صرف هم د خپلې طبقې خاتم وی. بل دهغه خاتميت به اضافی وی اودحضوراکرم خاتميت عام، تام او دائم دې. حضورپرنور ﷺ چه د زمکې په کومه طبقه باندې مبعوث شو په هغه طبقه د زمکې باندې چه څوك هم د نبوت دعوی کوی هغه به دمسيلمه په شان بيشکه او بې شبې دجال کذاب وی. مسيلمه که د يمن وی اوکه د پنجاب دټولو هم يوحکم دې. اود طبقات تحتانيه په خواتم کښې عقلاً درې احتماله دی اول دا چه هغه خواتم د نبی کريم د نبوت د زمانې نه پس وی.دا احتمال قطعاً باطل دې څکه چه حديث «لانبي بعدي»[۳] په دې باره کښې نص صريح دې. دويم احتمال دادې چه دنورو خواتم نه مقدم وی او دريم احتمال دا چه هغه د حضورپاك په زمانه کښې وی. په دې صورت کښې ضروری دی چه هغه به خامخادشريعت محمديه متبع وی اود هغه خاتميت به اضافی وی اوزمونږ دخاتم الانبياء ﷺ خاتميت او دعوت به عام اوتام وی. بهرحال که خاتميت حقيقی وی اوکه اضافی د ظهور خاتم نه پس په هره

---

[۱]) دا بې اصل او موضوع روايت دې كشف الخفا: ۶۴/۲ والمصنوع في معرفة الحديث الموضوع: ۱۲۳ دنور تفصيل دپاره اوګورئی کشف الباری کتاب العلم: ۲۳۷/۳.

[۲]) كشاف اصطلاحات الفنون: ۲۶۱/۱۱.

[۳]) الحديث متفق عليه عن رواية أبي هريرة، صحيح البخاري رقم: ۳۴۵۵ وصحيح مسلم رقم: ۱۸۴۲ ومشكوة المصابيح كتاب الإمارة رقم: ۳۶۷۵ ومسند الإمام أحمد: ۸۳/۴ رقم: ۱۱۲۹۲ مسند أبي سعيد الخدري: ۲۲۵/۷ رقم: ۲۳۷۵ مسند حذيفة بن اليمان.

طبقه د زمكې كښې به د نبوت دعوى كفر او دجل وى. اودهرې طبقې مدعى نبوت به كذاب اودجال او مسيلمه او اسودعنسى په شان واجب القتل وى. او على هذا كوم سړې چه د حضورپاك نبوت اودعوت هم دې طبقې د زمكې سره مخصوص گڼړى اود هرې طبقې خاتم صاحب شرع جديد گڼړى نو بيشكه كافر اودجال دې.

تاويل نمبر③: داهم ونيلې كيدې شى لكه چه بعض علماء داوانى چه د ابن عباس رضي الله عنهما دا قول په عالم مثال باندې محمول دې چه په هره طبقه د زمكې كښې ددې طبقې د زمكې په شان صورمثاليه او اشباه او امثال موجود دې لكه څنگه چه د ابن عباس رضي الله عنهما يو روايت ددې معنى تائيدكوى. هغه دا چه د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه يو روايت كښې داهم راغلى دى چه په دې زمكوكښې زما په شان ابن عباس هم دې او په هره زمكه اوهر آسمان كښې يوه خانه كعبه موجود ده. دغه شان په زمكه اوآسمانونوكښې څوارلس خانه كعبې موجود دى.(١) د حضرات اهل كشف په نيز دا روايت صحيح دې او عالم مثال يعنى رؤيت مثاليه باندې محمول دې. او فتوحات مكيه كښې ددې قسم مثالونه په كثرت سره موجود دى. والله سبحانه وتعالى اعلم.(٢)

دَ جديد فلاسفه نظريه: د قرآن اوحديث نه ثابته ده چه اووه آسمانونه دى او اووه زمكې دى. ددې زمانې فلاسفه د آسمان دَ وجود خو د سرنه هډو قائل نه دى اود زمكې متعلق داوانى چه صرف هم يوه زمكه ده اود اووه زمكو قائل نه دى. بل د هغوى منل دى چه په فضاكښې دا كوم شين بخن رنگ ښكارى داد فضا يا ايتهر رنگ دې څكه چه لونى لونى رانيزدې كونكى دوربينونونه سوا دكواكب په فضا كښې بل څه وجود په نظر نه راځى.

دَمغالطه مذكوره جواب: ددې جواب دادې چه د يوڅيزپه نظرنه راتلل د نه كيدو دليل نه شى كيدې ممكن ده چه د لريوالى د مسافت د وجې نه آسمان په نظرنه راځى په دې وجه دا انكار د التفات قابل نه دې. بل د عصر د فلاسفه مذهب دادې چه ددې فضاء او خلا څه انتها نشته دې او ښكاره خبره ده چه د خوردبين رسانى غيرمحدود نه ده. نو ممكن ده چه آسمان د دغه غيرمحدود فضاء او غير متناهى خلا دننه په دومره فاصله باندې واقع وى چه د لريوالى د مسافت د وجې نه دخوردبين رسانى نه شى كيدې او دا شين رنگ كوم چه مونږ ته ښكارى هغه ددنيا د آسمان پلستر وى. كټونكوته خو اصل عمارت نه ښكارى بلكه دهغې پلستر ښكارى.

دغه شان د فلاسفه د اووه زمكو د وجود نه انكار كول هم بالكل بې دليل دى. څنگه چه يوه زمكه موجود كيدې شى دغه شان اووه زمكې هم موجود كيدې شى. د اووه زمكو وجود عقلاً محال او ممتنع نه دې. بل چونكه مخبر صادق ﷺ مونږ ته ددې د وجود خبر راكړې دې. (٣)لهذا په دې باندې

---

(١) تفسير روح البيان: ٨١/٣سورة الأنعام، الآية: ١٣٠.

(٢) معارف القرآن كاندهلوى بتصرف يسير: ١٦١/٨-١٥٩سورة الطلاق: آيت: ١٢بل اوگورئى تحذير الناس عن انكار اثر ابن عباس: ٧٦-٦٤

(٣) وعن أبى هريرة رضي الله عنه قال: بينما نبى الله ﷺ جالس وأصحابه، إذ أتى عليهم سحاب، فقال نبى الله صلى الله عليه وسلم: هل تدرون ما هذا؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: هذا العنان، هذه روايا الأرض، فيسوقها الله إلى قوم لايشكرونه، ولا يدعونه، ثم قال: هل تدرون ما فوقكم؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: فإنها الرقيع، سقف محفوظ وموج مكفوف. ثم قال: هل تدرون كم بينكم وبينها؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: بينكم وبينها خمس مئة عام. ثم قال: هل تدرون ما فوق ذلك؟ قالوا الله ورسوله أعلم. قال: سماء ان بعد ما بينهما خمس مئة سنة. ثم قال كذلك، حتى عد سبع سموات، ما بين كل سمائين ما بين السماء والأرض. ثم قال:

ايمان راوړل ضروري دي. د فلاسفه بې دليل خبرو سره په قرآن اوحديث كښې شكونه اووهمونه پيدا كول يومسلمان ته زيب نه وركوي.([1])

اسمان غوره دې كه زمكه؟ په دې كښې د علماء اسلاف اختلاف دې چه آسمان غوره دې كه زمكه؟ د اكثروشوافع علماؤ رائې داده چه آسمان غوره دې په دې وجه چه په دې كښې د الله تعالى نافرمانى نه ده كړې شوې. ابليس لعين بيشكه د سجدې نه انكاركړې وو مګر هغه هم يوه واقعه ده چه د شاذ اونادر په درجه كښې به ګرځولې شي په نسبت د هغه ډيرو زياتو واقعاتو په مقابله كښې كومې چه په زمكه كښې واقع كيږي. او په زمكه باندې خوهروخت د الله ﷻ د معصيت اونافرمانئ سلسله جاري ده لهذا آسمان غوره دې. يو قول دادې چه زمكه غوره ده دا قول هم د اكثرو حضراتو نه نقل كړې شوې دې ځكه چه داد انبياء كرامو عليهم السلام دخښيدو ځائې دې. د ابن حجرمكي هيثمي رحمه الله فتاوي حديثيه كښې دي:

«سئل–نفع الله به–أيما أفضل: السماء أو الأرض؟ فأجاب بقوله: الأصح عند أئمتنا، ونقلوه عن الأكثرين: السماء، لأنه لم يعص الله فيها، ومعصية إبليس لم تكن فيها، أووقعت نادرا، فلم يلتفت إليها. وقيل: الأرض، ونقل عن الأكثرين أيضا، لأنها مستقر الأنبياء ومدفنهم» ([2]).

دمذهب مالكيه مشهور كتاب الشرح الكبير كښې دي. «الأكثر على أن السماء أفضل من الأرض، والله أعلم بحقيقة الحال»([3])علامه نووي رحمه الله فرمائي چه داكثرجمهورعلماؤرائې داده چه آسمان د زمكې نه غوره دې.

خوبيادې هم دا خبره واضحه وى كه چرته آسمان ته د زمكې نه غوره اوونيلې شي نوهغه بقعه مباركه چرته چه سرور دوعالم حضوراكرم ﷺ آرام فرما دې هغه به مستثنى كولې شي. چونكه علماؤ ليكلي دي چه هغه بقعه شريفه چرته چه رسول الله ﷺ آرام فرما دې هغه دټولو مخلوقاتو نه افضل دې. تردې چه دعرش اوكرسئ نه هم افضل دې. عرش اوكرسئ هم مخلوق دې. اوس كه د محمد رسول الله ﷺ د فضيلت د وجې نه هغه بقعه چرته چه رسول الله ﷺ آرام فرما دې دعرش اوكرسئ نه افضل شي نو په دې كښې د حيرانتيا هيڅ خبره نه ده. ملاعلى قاري رحمه الله فرمائي: «والخلاف فيما عدا موضع القبر المقدس، فما ضم أعضاءه الشريفة فهو أفضل بقاع الأرض بالإجماع، حتى من الكعبة، ومن العرش على ما صرح به بعضهم، وقد صرح التاج الفاكهي بتفضيل الأرض على السماء، لحلوله صلى الله عليه وسلم بها، وحكاه بعضهم عن الأكثرين، لخلق الأنبياء منها، ودفنهم فيها. وقال النووي: الجمهور على تفضيل السماء»([4])

هل تدرون ما فوق ذلك؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: إن فوق ذلك العرش، وبينه وبين السماء بعد ما بين السمائين. ثم قال: هل تدرون ماالذي تحتكم؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: إن تحتها أرضا أخرى، بينهما مسيرة خمس مئة سنة، حتى عد سبع أرضين، بين كل أرضين مسيرة خمس مئة سنة. ثم قال: والذي نفس محمد بيده، لو أنكم دليتم بحبل إلى الأرض السفلى لهبط على الله، ثم قرأ: ﴿هُوَالْأَوَّلُ وَالْآخِرُوَالظَّاهِرُوَالْبَاطِنُ ۚ وَهُوَبِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ الحديث. مرتخريجه آنفا.

[1]) معارف القرآن كاندهلوى بتصرف :۱۶۱/۸،فيض البارى:۳۰۳/۳.

[2]) الكنزالمتوارى: ۱۲٤/۱۳والفتاوى الحديثية: ۲٤۸ رقم: ۱۸۶مطلب فى أيما أفضل: السماء أو الأرض؟

[3]) حاشية الدسوقى مع الشرح الكبير:۲/۱۷٤باب الأيمان، فصل فى النذر.

[4]) الكنزالمتوارى: ۱۲٤/۱۳وشرح المناسك لعلى القارى: ۵۳۲ باب زيارة سيدالمرسلين ﷺ فصل.

حضرت الامام خليل احمد سهارنپوري رحمه الله فرمائي. «فإن البقعة الشريفة الرحبة المنيفة، التي ضم أعضاءه صلى الله عليه وسلم أفضل مطلقاً، حتى من الكعبة ومن العرش والكرسي، كما صرح به فقهاؤنا رحمهم الله.» ()

حضرت اقدس شيخ الاسلام مولانا محمد قاسم نانوتوي رحمه الله خيال هم دې طرف ته دې چه زمكه د آسمان نه افضل ده. د دې تصريح هغوی په خپل نعتيه كلام قصيده بهاريه كښې فرمائيلې دې.(٢)

يواشكال اودهغې جواب: كه چرته څوك اووائي چه الله تعالى په عرش باندې دې محمد فرش باندې دې. تاسو فرش ته افضل وايئى چونكه هغه مكان دمحمد ﷺ دې حالانكه عرش افضل كيدل پكار دى ځكه چه هغه مكان د الله تعالى دې. نوددې جواب دادې چه الله تعالى د مكان په قيد سره مقيد نه دې، محمد ﷺ خو بدن دې هغه دمكان د قيد سره مقيد دې ليكن الله تعالى دمكان قيد سره مقيد نه دې په دې وجه دا دليل قابل قبول نه دې. خبره هم هغه ده چه دا ټول څيزونه مخلوق دى محمد رسول الله ﷺ هم مخلوق دې، حضورپاك افضل الخلائق دې نودهغوى بدن مبارك به هم افضل الخلائق والاجسام وى. دغه شان كوم ځائې سره چه رسول الله ﷺ لګيدلې وى هغه به افضل الامكنه والبقاع وى.

يوه اهم فائده: د قرآن كريم د اعجاز او بلاغت يو اړخ خو داهم دې چه بعض الفاظ اوكلمات داسې دى دكوم عموم چه بلغاء او فصحاء نه استعمالوى. دهغې استعمال د بلاغت خلاف ګڼړلې شى لكه د ارض دوه جمعې راځى "إراضي" او "أرضون" يا "أرضين" نودا دواړه جمعې داسې دى چه اهل عرب په كلام بليغ كښې ددې استعمال نه كوى اودا دواړه كلمات ثقيل ګڼړى.

پورته په آيت كريمه كښې دا مضمون بيان كړې شو چه اووه آسمانونه او اووه زمكې الله تعالى پيدا كړى.اوس كه چرې فرمائي: سبع أرضين يا سبع أراضي نودا د كلام بلغاء نه خلاف كيږى په دې وجه الله تعالى چه كوم تعبير اختيار كړې دې هغه دادې: ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ﴾ چه د أراضي يا أرضين د استعمالولو هډو ضرورت پيښ نه شو او مفهوم هم ادا شو.(٣)

---

(١) المهندعلى المفند، السوال الأول والثاني توضيح الجواب ص: ٦٧ادارة الرشيد، كراچي. وفي نسيم الرياض: ولا خلاف بين العلماء والمحدثين في أن موضع قبره أي الموضع الذي قبره فيه صلى الله عليه وسلم، وضم جسده الشريف أفضل من سائر بقاع الأرض كلها، بل هي أفضل من السماوات والعرش والكعبة، كما نقله السبكي، رحمه الله، لشرفه صلى الله عليه وسلم وعلو قدره. نسيم الرياض شرح شفاء القاضي العياض: ١٢١/٥القسم الثاني فيما يجب على الأنام..... فصل في حكم زيارة قبره ﷺ

(٢) الكنزالمتواري: ١٢٤/١٣. د دې قصيدې بعض اشعار دادى

پہنچے کے شجر طور کو کہیں طوبیٰ مقام یار کو کب پہنچے مسکن اغیار ؟
زمین وچرخ میں ہو کیوں نہ فرق چرخ وزمین یہ سب کا بار اٹھائے وہ سب کے سر پہ سوار
کرے ہے ذرۂ کوے محمدی سے خجل فلک کے شمس وقمر کو زمین لیل ونہار
فلک پہ عیسیٰ وادریس ہیں تو خیر سہی زمین پہ جلوہ نما ہیں محمد مختار
فلک پہ سب سہی، پر ہے نہ ثانی احمد زمین پہ کچھ نہ ہو، پر ہے محمدی سرکار

[الامام محمد قاسم نانوتوی، حیات، افکار، خدمات ص: ٣٦٠ - ٣٦١].

(٣) البيان والتبيين للجاحظ: ٢١/١مقدمة، وقد يستخف الناس ألفاظا، ويستعملونها..... والطراز لأسرار البلاغة: ٢٥/٣-٢٤الصنف الثاني عشر في تحويل الألفاظ...... والنبراس شرح شرح العقائد للتفتازاني: ١١٢.

دٰ ايت ترجمة الباب سره مناسبت: په آيت مبارك كښې د اووه آسمانونو په صراحت سره ذكر دې او د اووه زمكو هم ذكر دې. په آيت كښې مثل نه مثليت في العدد مراد دې.(١) ترجمه هم دې سره متعلق ده نو مناسبت واضح دې.

قوله: ﴿وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ﴾ السماء: دسورت طور آيت ﴿وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ﴾(٢) تفسير فرمائي چه ﴿وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ﴾ يعنى د اوچت چت نه مراد آسمان دې لكه څنګه چه د هريو كور يو چت وى دغه شان دا آسمان د دنيا اوزمكې لكه چه چت دې. دا دحضرت مجاهد رحمه الله تفسير دې.(٣)

دٰ مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق امام ابن ابي حاتم رحمه الله وغيره د ابن ابى نجيح رحمه الله په طريق سره دحضرت مجاهد رحمه الله نه موصولاً نقل كړې دې.(٤)

قوله: ﴿سَمْكَهَا﴾ بِنَاءَهَا: په دې آيت مبارك كښې ﴿رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّاهَا﴾(٥) د لفظ سمك توضيح كولې شى چه د سمك معنى بناء يعنى دبنياد ده. دا معنى دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه مراد ده.(٦) سمك بفتح السين وسكون الميم چت اودهغې پيروالى ته هم وائى او اوچتوالى ته هم.(٧)

دٰ مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق ابن ابى حاتم رحمه الله د ابن ابى طلحه رحمه الله په طريق سره دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه موصولاً نقل كړې دې.(٨)

قوله: ﴿الْحُبُكِ﴾ اسْتِوَاؤُهَا وَحُسْنُهَا: په دې عبارت كښې آيت مبارك ﴿وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ﴾(٩) طرف ته اشاره كړې ده. حبك جمع ده ددې مفرد حبيكة دې. ددې يوه معنى مطلقًا د لارې ده. دويمه معنى د ستورى ده خود يو قول مطابق هغه لارو ته وائى كومې چه د اوريخونه جوړيږى. دا ټولې معانى متقارب دى چه ددې ټولوسره د آسمان زينت وى.(١٠)

قوله: ﴿أَذِنَتْ﴾ سَمِعَتْ وَأَطَاعَتْ: پدې عبارت كښې آيت مبارك ﴿وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ﴾(١١) طرف ته اشاره كړې شوې ده اوفرمانيلى دى چه د أذنت معنى أطاعت ده. ضمير تانيث ماقبل آيت كښې د السماء طرف ته راګرځى. امام نسفى رحمه الله فرمائى چه أذن الشيء معنى ده د يوڅيزطرف ته غوږ

---

(١) تحذير الناس ۶۵ فتح الباري: ٦/٢٩٣ عمدة القاري: ١٥/١١١ والكنز المتواري: ١٣/١٢٢.

(٢) سورة الطور: ٥.

(٣) عمدة القاري: ١٥/١١٢.

(٤) عمدة القاري: ١٥/١١٢.

(٥) سورت النازعات: ٢٨.

(٦) عمدة القاري: ١٥/١١٢.

(٧) القاموس الوحيد، مادة: سمک، ومعارف القرآن للكاندهلوي: ٨/٣٦١.

(٨) عمدة القاري: ١٥/١١٢.

(٩) سورت الذاريات: ٧.

(١٠) التوضيح: ١٩/٢٤.

(١١) سورت الانشقاق: ٢٥.

لګولوسره په غور خبره اوريدل، اطاعت کول او حکم منل. اوس د آيات مطلب دا شو چه د قيامت په ورځ به د آسمان د شليدلوحکم کيږي نو آسمان به د حکم منلودپاره سرښکته کوی خکم به په خانی راوړی او شليږی به خکه چه داد خبري اوريدل او په هغي باندي عمل کول دهغي ذمه واري ده [۱]

قوله:: (وَأَلْقَتْ) أَخْرَجَتْ (مَا فِيهَا) مِنَ الْمَوْتَى (وَتَخَلَّتْ) عَنْهُمْ: په دي عبارت کښي آيت مبارك ﴿وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ﴾ [۲] تفسير کړي شوي دي چه زمکه به دخپل دننه نه هرڅه بهر راؤغورزوی که هغه خزاني وی اوکه معدنيات وی يا مړی اود هغي اجزاء وغيره ټول به بهر راؤباسی. په خپله خيټه کښي به هيڅ هم پرينږدی اودهغي نه به بالکل خالی شی. ددي آيت تعلق ارض سره دي د سابقه آيت تعلق د سماء سره وو. مقصد هم دغه دي چه هرو دواړو ته به د الله تعالی د طرف نه حکم ورکولي شی اوهغه به دوی پوره کوی.

د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق ابن ابی حاتم رحمه الله دحضرت سعيدبن جبير رحمه الله په طريق سره د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه موصولاً نقل کړي دي. [۳]

قوله:: (طَحَاهَا) دَحَاهَا: آيت مبارك ﴿وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا﴾ [۴] طرف ته اشاره فرمائيلي ده چه طحاها معنی دحاها ده. د کوم معنی چه د خورولوده. طحاالشیء طحوا: خورول او کولاوول. اوس د آيت معنی دا شوه "اوقسم دي د زمکي اوڅنګه چه هغه خوره کړي شوه چه څنګه په عجيبه حکمت اوقدرت سره تی زمکه خوره کړه چه په دي کښي اوسيدل په آسانئی سره اوکړي شی، بيائی په دي کښي د مخلوق د ضرورت ټول څيزونه پيدا کړل". [۵] اودا تعليق عبدبن حميد په خپل تفسيرکښي دحضرت مجاهد رحمه الله نه موصولاً نقل کړي دي. او طبری رحمه الله هم روايت کړي دي. [۶]

قوله:: (بِالسَّاهِرَةِ) وَجْهُ الْأَرْضِ، كَانَ فِيهَا الْحَيَوَانُ، نَوْمُهُمْ وَسَهَرُهُمْ: په دي عبارت کښي ﴿فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ﴾ [۷] طرف ته اشاره کولوسره لفظ ساهره معنی بيان کړي شوي ده چه ددي معنی مخ د زمکي دي. دي ته د ساهره ونيلووجه داده چه حيوان په دي ويښ هم وی او اوده کيږی هم، سهر ويښيدو ته وائی. [۸]

د قيامت په ورځ چه به په کومه زمکه باندي خلق راجمع کولي شی يعنی محشر دهغي نوم هم ساهره دي. ابن ابی حاتم رحمه الله وائی دي نه مراد د قيامت زمکه ده. دغه شان سپينه هواري زمکي ته هم ساهره وائی. امام بخاری رحمه الله چه کومه معنی اختيارکړي ده هغه دحضر ت عکرمه رحمه الله نه نقل ده. اودا

---

[۱] عمدة القاری: ۱۱۲/۱۵ تفسير النسفی (مدارک التنزيل: ۶۱۸/۲) الانشقاق.

[۲] سورت الانشقاق: ٤.

[۳] عمدة القاری: ۱۱۲/۱۵ وفتح الباری: ۲۹٤/۶.

[۴] سورت الشمس: ۶

[۵] معارف القرآن از کاندهلوی: ٤۶۵/۸ القاموس الوحيد مادة: طحو، وعمدة القاری: ۱۱۳/۱۵.

[۶] عمدة القاری: ۱۱۳/۱۵ جامع البيان (تفسير الطبری): ۶۰۱/۱۲ وتفسير الإمام مجاهد: ۷۲۳/۲ وفتح الباری: ۲۹٤/۶.

[۷] سورت النازعات: ١٤

[۸] عمدة القاری: ۱۱۳/۱۵ والقاموس الوحيد، مادة: سهر. قال سندهی رحمه الله: اشاربه إلی وجه تسميتها بالساهرة، حاشية علی البخاری (قديمی ٤۵٤/۱)

تعليق ابن ابي حاتم رحمه الله دهغه نه موصولاً نقل كړې دې.(١)

ترجمه سره د ايات مناسبت: ددې تولو آياتونو ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې چه په دې تولو كښې د زمكې او آسمان د مختلف صفاتو ذكركړې شوې دې. ددې باب لاندې امام بخارى رحمه الله څلور احاديث ذكركړى دى. په كوم كښې چه اولنې حديث د حضرت عائشه رضي الله عنها دې.

الحديث الاول

[٣٠٢٣]-حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُبَارَكِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَكَانَتْ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أُنَاسٍ خُصُومَةٌ فِي أَرْضٍ، فَدَخَلَ عَلَى عَائِشَةَ فَذَكَرَ لَهَا ذَلِكَ، فَقَالَتْ: يَا أَبَا سَلَمَةَ، اجْتَنِبِ الْأَرْضَ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ ظَلَمَ قِيدَ شِبْرٍ طُوِّقَهُ مِنْ سَبْعِ أَرَضِينَ».-[ر ٢٣٢١](٢)

ترجمه: دمشهور تابعى حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن رحمه الله نه روايت دې چه دهغه څه خلقو سره د زمكې تنازعه وه. يو ځل هغه حضرت عائشه رضي الله عنها له راغلو او صورت حال ئې د هغې مخې ته كيخودو نوام المؤمنين رضي الله عنها اوفرمائيل اې ابوسلمه د زمكې نه بچ شه، ځكه چه ما د رسول الله ﷺ نه فرمائيلوسره اوريدلى دى چه كوم سړې د چانه يو ليشت زمكه هم په زور واخلى (د قيامت په ورځ) به هغه ته د اووه زمكو نه طوق (بېړئ) وراغوستلې شى. يعنى په هغې كښې به ورخښولې شى.

دا حديث كتاب المظالم كښې تيرشوې دې.(٣)

تراجم رجال

على بن عبدالله: دا مشهور محدث على بن عبد الله المدينى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب العلم باب الفهم فى العلم لاندې تيره شوې ده.(٤)

سفيان: دامشهورامام محدث سفيان بن عيينه رحمه الله دې. ددوى مختصر حالات بدء الوحى كښې او مفصل حالات كتاب العلم باب قول المحدث : حدثنا أو أخبرنا.... كښې تير شوى دى.(٥)

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك مروزى رحمه الله دې. ددوى حالات بدء الوحى پنځم حديث كښې تير شوى دى.(٦)

يحيى بن ابى كثير: دا يحيى بن ابى كثير طائى يمانى رحمه الله دې. دد وى تفصيلى حالات كتاب العلم باب

---

١) عمدة القاري: ١١٣/١٥ والتوضيح: ١٩/٢٩ وتفسير الطبري: ١٢/ ٤٣٠-٤٢٩.

٢) قوله: فدخل على عائشة: الحديث مر تخريجه، كتاب المظالم باب إنهم من ظلم شيئا من الأرض.

٣) صحيح البخاري، كتاب المظالم باب إثم من ظلم شيئا من الأرض رقم: ٢٤٥٣.

٤) كشف الباري: ٢٩٧/٣.

٥) كشف الباري: ٢٣٨/١ الحديث الأول: ١٠٢/٣.

٦) كشف الباري: ٤٦٢/١.

کتابة العلم کښې راغلی دی.([1])

محمدبن ابراهیم بن الحارث: دامحمد بن ابراهیم بن الحارث بن خالد تیمی مدنی دې ددوی اجمالی تذکره بدء الوحی اوتفصیلی تذکره کتاب الایمان باب ماجاء أن الأعمال بالنیة والحسبة لاندې راغلی دی.([2])

ابوسلمه بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعی حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف مدنی رحمه الله دې. ددوی مفصل حالات کتاب الایمان باب صوم رمضان احتسابا من الایمان کښې راغلی دی.([3])

عائشه رضی الله عنها: د ام المؤمنین حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها حالات بدء الوحی دویم حدیث لاندې راغلی دی.([4]) د باب دویم حدیث د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دی.

الحدیث الثانی

[۳۰۲۳]-حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَخَذَ شَيْئًا مِنَ [ص:۱۰۷] الأَرْضِ بِغَيْرِ حَقِّهِ، خُسِفَ بِهِ يَوْمَ القِيَامَةِ إِلَى سَبْعِ أَرَضِينَ».-[ر ۲۳۲۲] ([5])

تراجم رجال

بشربن محمد: دا بشر بن محمد مروزی سختیانی رحمه الله دې.

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارک مروزی رحمه الله دې. ددې دواړو بزرګانو حالات بدء الوحی پنځم حدیث کښې تیر شوی دی.([6])

موسی بن عقبه: دا امام مغازی حضرت موسی بن عقبه اسدی مدنی رحمه الله دې. ددوی حالات کتاب الوضوء باب إسباغ الوضوء لاندې راغلی دی.([7])

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن خطاب قرشی عدوی رحمه الله دې. ددوی تذکره کتاب الایمان باب الحیاء من الایمان کښې راغلی دی.([8])

ابیه. دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم بنی الإسلام.... لاندې بیان کړې شوی دی.([9])

---

[1]) کشف الباری: ۲۶۷/۴.

[2]) اوګورئی کشف الباری:۲۳۸/۱، ۷۳۹/۲.

[3]) کشف الباری: ۳۲۳/۲.

[4]) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

[5]) قوله: عن أبیه: الحدیث مر تخریجه، کتاب المظالم باب إثم من ظلم شیئا من الأرض رقم: ۲۴۵۴.

[6]) کشف الباری بشر: ۴۶۵/۱ کشف الباری ابن المبارک: ۴۶۲/۱.

[7]) کشف الباری: ۱۷۷/۵.

[8]) کشف الباری:۱۲۸/۲.

[9]) کشف الباری:۶۳۷/۱

ددې حديث شرح هم په كتاب المظالم كښې تېره شوې ده.[1]
دباب درېم حديث دحضرت ابوبكرة نفيع بن حارث رضي الله عنه دې.

الحديث الثالث

[۳۰۲۵] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنِ ابْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "الزَّمَانُ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضَ، السَّنَةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا، مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ، ثَلاَثَةٌ مُتَوَالِيَاتٌ: ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمُ، وَرَجَبُ مُضَرَ، الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ" [ر ٦٧] [2]

ترجمه: رسول الله ﷺ فرمائيلي دي چه زمانه خپل اولني حالت ته واپس شوې ده. په كومه ورخ چه الله تعالى زمكه او آسمان پيدا كړو. دكال خو هم دولس مياشتې دي په كوم كښې چه څلور حرام مياشتې دي، درې يو بل پسې دي. ذوالقعده، ذوالحجه او محرم اودمضر قبيلې مياشت رجب ده چه جمادى ثانيه اوشعبان په مينځ كښې وى.

تراجم رجال

محمد بن المثنى: دا محمدبن المثنى عنزى كوفى رحمه الله دې.

عبدالوهاب: دا عبدالوهاب بن عبدالمجيد ثقفى رحمه الله دې.

ايوب: دا ايوب بن كيسان بصرى سختيانى رحمه الله دې. ددې دريواړو محدثينوحضراتو تذكره كتاب الايمان باب حلاوة الايمان كښې راغلې ده.[3]

محمدبن سيرين: دا مشهور معبر محمدبن سيرين انصارى بصرى رحمه الله دې. ددوى حالات كتاب الايمان باب اتباع الجنائز من الايمان لاندې راغلى دى.[4]

ابن ابى بكرة: دا عبدالرحمن بن ابى بكرة نفيع بن حارث ثقفى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب العلم باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: رب مبلغ أوعى..... په ضمن كښې تېره شوې ده.[5]

ابوبكره: دا مشهور صحابى حضرت ابوبكرة نفيع بن حارث رضي الله عنه دې. د دوى تذكره كتاب الايمان باب ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا.....﴾ كښې تېره شوې ده.[1]

---

[1] صحيح البخارى كتاب المظالم باب إثم من ظلم شيئا من الأرض رقم: ٢٤٥٤.

[2] قوله: عن أبى بكرة رضى الله عنه: الحديث مرتخريجه فى كشف البارى: كتاب العلم باب رب مبلغ أو عى من سامع: ٢٢٢/٣.

[3] كشف البارى:٢/٢٦-٢٥.

[4] كشف البارى:٢/٥٢٤.

[5] كشف البارى: ٢٢٦/٣.

قوله: الزمان قد استدار كهيئته يوم خلق....: د حضرت ابوبكرة نفيع بن حارث رضي الله عنه دغي حديث تعلق خطبه حجة الوداع سره دي. دكوم شرح چه كتاب العلم اوكتاب المغازى وغيره كښې راغلي دے.[2] د باب څلورم حديث دحضرت سعيد بن زيد رضي الله عنه دے.

الحديث الرابع

[۳۰۲۶]- حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ نُفَيْلٍ، أَنَّهُ خَاصَمَتْهُ أَرْوَى فِي حَقٍّ زَعَمَتْ أَنَّهُ انْتَقَصَهُ لَهَا إِلَى مَرْوَانَ، فَقَالَ سَعِيدٌ: أَنَا أَنْتَقِصُ مِنْ حَقِّهَا شَيْئًا أَشْهَدُ لَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ أَخَذَ شِبْرًا مِنَ الأَرْضِ ظُلْمًا، فَإِنَّهُ يُطَوَّقُهُ يَوْمَ القِيَامَةِ مِنْ سَبْعِ أَرَضِينَ» قَالَ ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ لِي سَعِيدُ بْنُ زَيْدٍ، دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -[ر ۲۳۲۰] [3]

تراجم رجال

عبيدبن اسماعيل: دا عبيد بن اسماعيل بهارى كوفى رحمه الله دے. ددوى تذكره كتاب الحيض باب نقض المرأة شعرها...... په ذيل كښې راغلي دے.[4]

ابواسامه: دا ابواسامه حماد بن اسامه بن زيد كوفى رحمه الله دے. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب فضل من علم وعلم كښې تيرشو.[5]

هشام: دا هشام بن عروه بن زبيربن عوام اسدى رحمه الله دے.

ابيه: دا عروه بن زبيربن عوام رحمه الله دے. ددې دواړو حضراتو تذكره بدء الوحى دويم حديث كښې اجمالاً اوكتاب الايمان باب أحب الدين إلى الله أدومه كښې تفصيلاً تيرشوى دى.[6]

سعيدبن زيدبن عمرو بن نفيل: دا صحابى رسول صلى الله عليه وسلم حضرت سعيد بن زيدبن عمرو بن نفيل عدوى رضي الله عنه دے.[7]

په حديث كښې ذكرشوې واقعې خلاصه: په دې حديث كښې چه د كومې واقعې ذكر دے دهغې

---

[1]) كشف البارى: ۲۲۵/۲.

[2]) كشف البارى كتاب العلم: ۲۳۲/۳-۲۲۷كتاب المغازى: ۶۲۵وكتاب التفسير: ۲۶۵.

[3]) قوله: عن سعيدبن زيد: الحديث: مرتخريجه كتاب المظالم باب إثم من ظلم شيئا من الأرض رقم: ۲۴۵۲.

[4]) كشف البارى كتاب الحيض: ۳۹۸.

[5]) كشف البارى:۴۱۴/۳.

[6]) كشف البارى: ۲۹۱/۱، ۴۳۶/۲-۴۳۲.

[7]) ددوى د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الجنائزباب غسل الميت وضوئه بالماء.......

تفصيل كتاب المظالم كښې راغلې دې (١)

دکوم خلاصه چه داده. د مشهور صحابي حضرت سعيد بن زيد رضي الله عنه خلاف اروىٰ بنت انيس نومې يوې ښځې دا دعوىٰ اوکړه چه حضرت سعيد بن زيد رضي الله عنه دهغې نه زمکه په زور اخستې وه. اومقدمه د مشهور اموى حکمران مروان بن الحکم چه هغه وخت دمدينې ګورنر وو په عدالت کښې پيش کړه دمروان په وړاندې چه کله حضرت سعيد بن زيد رضي الله عنه پيش شو نو په دغه موقع باندې هغه ارشاد اوفرمائيلوچه زه د دغه ښځې حق څنګه ګيرولې شم؟ حالانکه ما د نبي کريم دا مبارک ارشاد اوريدلې دې چه حضورپاک فرمائيلى وو چه کوم سړې د څانه يو ليشت ځائي هم ګير کړي غصب ئې کړي په هغې باندې ناحق قبضه کوي نو د قيامت په ورځ به هغه ته د اووه زمکو طوق وراغوستلې شي. دومره سخت وعيد اوريدو نه پس بيا به ده څنګه زه داسې کولې شم؟

ددې نه پس حضرت سعيد بن زيد رضي الله عنه خپله زمکه هم دهغه ښځې دپاره پريخوده اودهغې خلاف ئې بددعا اوکړه. الله تعالى د دغه ښځې خلاف د حضرت سعيد بن زيد رضي الله عنه دعا قبوله کړه (٢)

قوله: قال أبوالزناد: عن هشام عن أبيه، قال: قال لي سعيد بن زيد: دخلت على النبي صلى الله عليه وسلم

دمذکوره تعليق مقصد اوتخريج: ددې تعليق مقصد صرف داخودل دى چه دحضرت عروه بن زبير رحمه الله دحضرت سعيد بن زيد رضي الله عنه سره ملاقات ثابت دې اوهغوى پخپله د دوى نه داحديث اوريدلې دې. علامه عينى رحمه الله فرمائى: «وأراد البخاري بهذا التعليق بيان لقاء عروة سعيداً، وتصريح سماعه منه الحديث المذكور» (٣)

اوددې تعليق متعلق حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دا روايت موصولاً ماته نه دې ملاؤشوې. (٤)

د باب رومبي دويم او څلورم حديث مناسبت خو ترجمة الباب سره بالکل واضح دې چه په دې ټولو کښې په صراحت سره د اووه زمکو ذکردې البته د باب دريم حديث (حديث ابوبکره) کښې لفظ الأرض مفرد راغلې دې. دغه شان داحديث د ترجمة الباب مطابق نه دې چه د آسمانونوخو دلته د متعدد کيدو ذکر شته ليکن دزمکې دپاره دمفرد صيغه استعمال کړې شوې ده.

جوابات: چنانچه حضرت ګنګوهى رحمه الله خو دا ونيلى دى چه الأرض کښې الف لام د جنس دپاره دې لهذا د ارضين تعدد به راؤخى يا ددې طرف ته اشاره دپاره دې چه ارض نه مراد معهود يعنى جمع ده.

① علامه عينى رحمه الله هم دغه فرمائيلى دى چه سره ددې چه دلته ذکرشوې لفظ الأرض دې مګر مراد ترې نه سبع ارضين دي. (٥)

② علامه قسطلانى رحمه الله فرمائى چه د ابن عساکر په نسخه کښې لفظ ارضين جمع سره دې (حاشيه کښې هم ددې ذکر دې) بل حضرت ګنګوهى رحمه الله هم فرمائى چه که روايت دجمع والا دې نومناسبت

---

(١) صحيح البخاري: كتاب المظالم باب إثم من ظلم شيئا من الأرض رقم: ٢٤٥٤.

(٢) عمدة القاري: ١١٤/١٥ فتح الباري: ٢٩٥/٦ وشرح القسطلاني: ٢٥٦/٥.

(٣) حواله جات بالا، والتوضيح: ٢٦/١٩.

(٤) هدى الساري: ٤٨.

(٥) عمدة القاري: ١١٣/١٥.

بالكل ښكاره دي. (١) ليكن دويم احتمال ضعيف دي. دا په اختلاف نسخ باندې محمول كول لږ شان گران دى خكه چه هم دغه روايت امام بخارى رحمه الله هم په دې سند سره مغازى كښې هم نقل كړې دې. په دې كښې لفظ ارض مفرد واقع شوې دې. (٢)

③ حافظ ابن كثير رحمه الله فرمائى چه ددې حديث ذكركولوسره امام بخارى رحمه الله خپل مراد اومقصد په يومختلف تعبيرسره اداكړې دې. او آيت مبارك ﴿ اَللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَّمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ ﴾ مضمون مؤكد اوثابت فرمائيلودپاره داحديث ذكركړې دې چه لكه په كال كښې دولس مياشتې دى او د دولسو مياشتو دا عدد دهغه ورځ نه دې په كومه ورځ چه الله تعالى زمكه اوآسمان پيدا كړل. مگر په جاهليت كښې د خلقو د شرارت د وجې نه دا مياشتې وړاندې روستو شوې وې او اوس دامياشتې دوباره واپس راؤگرځيدې او په خپل اصلى اوصحيح ترتيب باندې راغلى دى. دغه شان دا اووه زمكې هم د اووه آسمانونو په شان په عدد كښې مطابق دى لكه د شروع ورځې نه اووه آسمانونه دى دغه شان زمكې هم دهغه ورځ نه اووه دى. چنانچه د كال د دولسو مياشتو مطابقت مطابقت زمانى دې اود آسمان او زمكې د عدد مطابقت مطابقت مكانى دې. والله اعلم بالصواب. (٣)

٣- باب: فِي النُّجُومِ

ماقبل سره مناسبت: دالله تعالى د مخلوقاتو ذكر د شروع نه راروان دې. په سابقه باب كښې د زمكو تخليق بيان كړې شوې وو اودا باب د ستورو په بيان كښې دې. ستورى هم دالله تعالى د مخلوق نه يو مخلوق دې.

دنجوم لغوى او اصطلاحى تحقيق: نجوم د نجم جمع ده. هر هغه څيز چه ظاهروى يا د زمكې نه راټوكيږى هغې ته نجم وئيلى شى. چونكه مختلف نباتات كوم چه د زمكې نه د زيلو په شكل كښې راټوكيږى مثلاً كدو تورئى وغيره په دې باندې هم د نجم اطلاق كيږى. د حماسى شعر دې:

ولو أني أشاء لكنت منه مكان الفرقدين من النجوم (٤)

په دې شعر كښې نجوم په يومعنى نبات الارض دې. او ستورى هم چونكه د دنيا په آسمان باندې ښكاره كيږى په دې وجه دې ته نجم وئيلى شى. (٥)

او اصطلاحا نجوم دهغه اجرام سماويه د پاره وئيلې شى چه په آسمان باندې ښكارى. داخپل كلك مادى وجود لرى. ددې رڼا ذاتى وى لكه نمر چه هغه هم د يواوسط درجې ستورې دې. چنانچه دا اجرام بذات خود د رڼا او حرارت منبع اومركز دى اودوى ته د بل وجودنه اكتساب نور اوحرارت ضرورت نه وى. په آسمان باندې يو بل څيز هم وى كوم ته چه سياره وائى. د سيارو رڼا ذاتى نه وى

(١) الكنز المتوارى: ١٢٧/١٣شرح القسطلانى: ٢٥٥/٥صحيح البخارى (قديمى): ٤٥٤/١.

(٢) صحيح البخارى كتاب المغازى باب حجة الوداع رقم: ٤٤٠٦.

(٣) البداية والنهاية: ٤٢/١شرح القسطلانى: ٢٥٥/٥والكنز المتوارى: ١٢٨/١٣-١٢٧.

(٤) ديوان الحماسه لأبى تمام: ٣٣ قال بعض بنى أسد طبع قديمى.

(٥) حديث شريف كښې د نبى كريم صلى الله عليه وسلم د ولادت باسعادت باره كښې راغلى دى «هذا إبان نجومه. أى:ظهوره..تاج العروس مادة:ن،ج،م. بل اوگورئى تاريخ الخميس فى أحوال أنفس النفيس: ٢٣٩/١وأعلام النبوة: ١٩٨/١والروض الأنف للسهيلى:٣٠/٢ذكر الرسول صلى الله عليه وسلم ينتشر، وسمط النجوم العوالى للعصامى:٣١٦/١.

بلکه داد نمر نه اکتساب نور او حرارت کوی لکه سپوږمئ. د ستورو په مقابله کښې سیارې ډیرې کمې دی. تراوسه پورې د تحقیق مطابق د سیارو تعداد ۱۷۰۰ دې خو ستوری کوم ته چه ثوابت هم ونیلی شی د سیارو نه په کرورونو زیات دی.(۱)

ستوری متحرک دی که ساکن؟ : پخوانی حکماء او یونانی فلاسفه وغیره خیال هم دغه وو چه دا ستوری په آسمانونو کښې ور خښ شوی دی په دې کښې حرکت نشته صرف هم سکون دې په یوځائې ولاړ دی. لیکن د بعض فلاسفه جدید او ماهرین فلکیات دا ونیلی دی چه دا ستوری په آسمان پورې انختی نه دی بلکه په حرکت کښې دی. د قرآن کریم نه هم دغه ثابتیږی. ارشاد ربانی دې: ﴿كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾(۲) چه دا ټول اجرام فلکی په حرکت کښې دی فضاء کښې ګرځی راګرځی.

دلته لفظ کل د جمع دپاره دې دې نه مراد ټول ستوری سره د نمر اوټولې سیارې سره د سپوږمئ. سره ددې چه آیت مبارك کښې لفظ کل ضمیر شمس اوقمر طرف ته راجع دې. خودې نه مراد ټول ستوری او سیارې دی. علامه نسفی رحمه الله مدارك کښې فرمائی: ﴿وَكُلٌّ﴾ التنوين فيه عوض عن المضاف إليه، أي: وكلهم، والضمير للشموس والأقمار.(۳) حضرت موسی روحانی بازی رحمه الله هم دا اختیارکړې دې.(۴)

اولکه څنګه چه مونږ اوس اوخودل چه د نن صباجدید تحقیق هم دغه دې.

یواعتراض اودهغې جواب: په قرآن کریم کښې چه دا الله تعالی ارشاد فرمائیلې دې ﴿ وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ﴾ (۵) یعنی تحقیق مونږ ښائسته کړې دې آسمان ددنیا، چه د انسانانود نظرونو مخکښې دې پرقیدونکی چراغونو سره اودا جوړ کړل مونږ د غورزولو ویشتلو ذریعه د پاره د شیطانانو.... دې نه خو هم دا معلومیږی چه دا اجرام فلکی ددنیا آسمان سره انختی دی. اوچه کله دا انختی وی نو لامحاله په حرکت کښې به نه وی؟ خو تاسو دې ته متحرك واینی.

ددې اشکال جواب دادې چه د دنیا آسمان ښائسته کولودپاره دا ضروری نه دی چه ستورې په آسمان کښې دننه یا ددې دپاسه لګیدلې وی بلکه تزیین په دې صورت کښې هم صادق دې چه ستوری د آسمان نه ډیر ښکته په خلا کښې وی. لکه چه په جدید تحقیق سره ددې مشاهده کیږی دادددې منافی دی اود آیاتونو په مینځ کښې هیڅ تعارض هم نشته.

په اصل کښې هرکس اوناکس د فلکیات دا باریکو باندې نه شی پوهیدلې. چنانچه په آیت مبارك کښې د عام انسانی نظر اعتبار کړې شوې دې چه په کتلو کښې هم داسې معلومیږی لکه چه دا د دنیا د آسمان ستوری دی په حقیقت کښې داسې نه دی دا ستوری د آسمان نه ډیر ښکته په خلا کښې ګرځی.(۶)

---

(۱) الهیئة الکبری: ۸۱/۱فصل فی بیان تقسیم الکواکب وفهم فلکیات: ۱۸۸-۱۸۲ملخصاً.

(۲) سورت یس:۴۰.

(۳) تفسیر النسفی المسمی بمدارک التنزیل وحقائق التأویل: ۱۰۵/۳سورة یس. وفهم فلکیات: ۲۴۳.

(۴) الهیئة الکبری: ۸۵/۱-۸۱ فصل فی بیان تقسیم الکوکب.

(۵) سورت الملک:۵.

(۶) د نور تفصیل دپاره اوګورئی معارف القرآن دیوبندی: ۵۱۹/۸وکاندهلوی: ۱۸۸/۸-۱۸۵.

په شياطين باندې کوم يوځيز ورغورزولې شي؟: ددې نه پس په دې خبره باندې پوهه شئ چه په آيت مبارك کښې دا هم فرمائيلې شوی دی چه دا ستوری پټ په پټه د آسمانی خبرو په لټون کښې راتلونکی شيطانانو باندې ورغورزولې او ويشتلې شی. او هغوی دغه شان د آسمان نه لرې کولې شی. پورته دا خبره عرض کړې شوې ده چه ستوری کلك وی او هغې ته ثوابت ونيلی شی. ددې مضمون په تفسير کښې حضرت مولانا عبدالمالك کاندهلوی رحمه الله فرمائی:

دلته آيت کښې ﴿وَجَعَلْنَاهَا﴾ ضمير جنس مصابيح طرف ته راجع دې نه چه عين مصابيح طرف ته. حافظ ابن کثير رحمه الله (۱)فرمائی: دادې دپاره چه شيطانانوباندې دا ستوری نه شی غورزولې کوم چه په آسمان باندې دی. نواصل دادې چه لفظ مصابيح يا کوکب اونجوم هغه ستورو دپاره ونيلی شی کوم چه په آسمان باندې دی اوهغه پړق او شعاګانوته هم ونيلی شی کوم چه ستورو سره دی. هم دغه پړق او شعاګانې ماتيږی او هم دغه ورغورزولې شی. د زمکې نه کوم د لوګی والامادې چه اوچتيدو سره فضاکښې پورته خيژی نو کره نار ته نيژدې رسيدو سره په هغې کښې اور لګی اوهغه داسې معلوميږی لکه چه لګيدلې شغله ويشتلې شی (دې ته شهاب ونيلی شی) دا د پړقيدونکو ستورو په شان وی په دې وجه دا هم د کواکب او نجوم د جنس نه شمير کړې شوی مګر دا ټول د الله تعالی په حکم سره کيږی. کوم د لوګی والامادې ته چه الله تعالی په خپل حکم سره د ګرځيدو او خوريدو حکم ورکوی هم هغه به داسې کيږی ګنی نه کيږی. يعنی ددې دا ماتيدل اوخوريدل پخپله ددې طبعی تقاضا نه ده اوچونکه داهم دستورو يوقسم شان شو په دې وجه د شليدو نه پس په زمکه باندې نه پريوځی. حالانکه د دوی طبعی راتګ (دکشش ثقل دقانون په رنړا کښې) د زمکې طرف ته کيدل پکار وو بلکه ديوطرف نه بل طرف ته داسې شيندلې شی لکه چه چا ويشتلې وی.(۲)

دترجمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چه د ترجمة الباب سياق او ددې لاندې کوم څه چه مؤلف رحمه الله درج کړی دی ددې نه په ظاهره دا معلوميږی چه د ستورو دتخليق نه کوم معتبر مقاصد د شريعت نه ثابت دی هغه بيانول دی. بل په دې ستورو کښې چه کوم څه مخترعين اومبتدعين دخپل طرف نه خبرې پيداکړی دی په هغې باندې رد کول دی.(۳)

وَقَالَ قَتَادَةُ: ﴿وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ﴾ /الملك:۵/: خَلَقَ هٰذِهِ النُّجُومَ لِثَلَاثٍ: جَعَلَهَا زِينَةً

---

(۱) قال ابن كثير الدمشقى رحمه الله: عاد الضمير فى قوله ﴿وَجَعَلْنَاهَا﴾ على جنس المصابيح، لا على عينها، لأنه لا يرمى بالكواكب التى فى السماء، بل بشهب من دونها، وقد تكون مستمدة منها، والله أعلم. تفسير ابن كثير، سورة الملك، الآية:۵. وللاستزادة انظر التفسير الكبير للإمام الرازى: ۲۶/۱۰۸-۱۰۴الصافات:۱۰-۶

(۲) معارف القرآن كاندهلوی:۸/۱۸٤سورت الملک. حضرت مفتی محمدشفيع رحمه الله ددې آيت مبارك لاندې ليکی اوستوری د شيطانانود دفع کولودپاره سکروټې جوړولو مطلب داکيدې شی چه د ستورونه يوه ماده آتيشن دهغوی طرف ته پريخودلې شی، ستوری په خپل ځائی پاتې شی. دعوامو په نظرکښې چونکه دا شغله دستورو په شان حرکت کونکی ښکاری په دې وجه دې ته ستوری ماتيدل او په عربی کښې انقضاض الكواكب وائی (قرطبی: ۱۸/۲۱۱)،
معارف القرآن: ۸/۵۱۸-۵۱۷. امام خازن رحمه الله فرمائی: (فإن قلت: جعل الكواكب زينة للسماء يقتضى بقاءها، وجعلها رجوما للشياطين يقتضى زوالها، فكيف الجمع بين الحالتين؟) قلت: قالوا: إنه ليس المراد أنهم يرمون بإجرام الكواكب، بل يجوز أن تنفصل من الكواكب شعلة، وترمى الشياطين بتلك الشعلة، وهى الشهب، مثلها كمثل قبس يؤخذ من النار، وهى على حالها. تفسير الخازن: ٤/۳۱۹سورة الملك:۵.

(۳) الكنز المتوارى:۱۳/۱۲۸.

لِلسَّمَاءِ، وَرُجُومًا لِلشَّيَاطِين، وَعَلَامَاتٍ يُهْتَدَي بِهَا، فَمَنْ تَأَوَّلَ فِيهَا بِغَيْرِ ذَٰلِكَ أَخْطَأَ، وَأَضَاعَ نَصِيبَهُ، وَتَكَلَّفَ مَا لَا عِلْمَ لَهُ بِهِ.

او حضرت قتاده رحمه الله (۱) د آيت مبارك ﴿وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ﴾ په تفسير كښې فرمائي چه الله تعالى دا ستورى د دريو مقاصدو دپاره پيدا كړى دى. ددې په ذريعه ئې آسمان له ښائست وركړو، د شيطانانو دفع كولودپاره ئې ذريعه جوړكړل اوداسې نشانې ئې جوړكړل دكوم په ذريعه چه لار خودنه اوكړې شى. نوكوم كسان چه ددې دريو مقاصدونه علاوه ددې كوم تاويل كوى نوهغه به يقينا خطاكاروى. د خپل آخرت نصيب به ضائع كونكې وى اوددې د معلومولودپاره به بې خايه تكلف كوى.دكوم چه هغه ته علم نه وى.

د قتاده رحمه الله د اثر مقصد: حضرت قتاده چه د تخليق نجوم كوم فوائد په دې عبارت كښې ذكركړى دى په هغې كښې څو په دوو باندې تفصيلى خبره په تيرو صفحاتوكښې شوې ده. خوددې ستورو دريمه فائده داده چه ددې په ذريعه په سفر كښې لارخودنه كيدې شى. چنانچه دزمكې خيزونه صرف د لارو علامتونه نه دى بلكه د خوشې تشې صحراګانو بيابانونو دريابونو سمندرونو اوګنړو ځنګلو كښې ستورى هم د لارو علامتونه دى چه قافلې د دوى په ذريعه روانې وى. د سمت طرف او لارو پته دستورو په ذريعه لګى. كه چرې دا علامتونه نه وونو ډيرمشكلات به پيښيدل. خاص كر د نن صبا جديد خلائى دوركښې ددې اهميت ډيرزيات دې.. د لونى لونى لوګى والاجهازونو د كپتانانو اسره هم دغه قطب نما (كمپاس) وى چه قطب ستورى.سبحان الله الخالق العلام(۲)سمت اوطرف متعين كوى.(۳) خلاصه دا شوه چه الله تعالى دا ستورى د دريو مقاصدو دپاره پيدا كړى دى. ددې نه علاوه كه څوك په دې كښې تاويلونه كوى نوهغه خطاكار دې اوبې خايه تكليفونه اوچتوى(۴) ددې نه د حضرت قتاده مقصدپه نجوميانو باندې رد كول دى چه دستورو په ذريعه نيك بختى اوبدبختى معلوموى.(۳)

د حضرت قتاده رحمه الله دا اثر دلته مختصراً نقل كړې شوې دې. ددې نور تفصيل عبدبن حميد په دې الفاظوسره نقل كړې دې:((إن ناساً جَهَلَةً بأمر الله قد أحدثوا في هذه النجوم كهانة: من غرس كذا كان كذا، ومن سافر بنجم كذا كان كذا، ولعمري ما من النجوم نجم إلا ويولد به الطويل والقصير، والأحمر والأبيض، والحسن والدميم، وما علم هذه النجوم وهذه الدابة وهذا الطائر شيء من الغيب))(۵)

يعنى څه خلق چه دالله تعالى دامر نه بې خبره دى هغوى دا ستورى د كهانت ذريعه جوړه كړى دى. كله وائى چه د فلانكى ستورى د راختو په وخت چه كومه ونه (بوټې) اولګولې شى هغه ته به دا دا فائده وى اوكله وائى چه څوك د فلانكى ستورى د راختو په وخت سفركوى هغه سره به دامعامله كيږى وغيره وغيره. په خدائې ستورو كښې هريو ستورى سره اوږده هم پيدا كيږى بنكته قد والاهم

(۱) ددوى حلات كشف البارى كتاب الإيمان: ۳/۲ باب الإيمان أن يحب لأخيه .... كښې تير شوى دى

(۲) قطب ستورى (Polaris) هميشه د شمال طرف ته وى د دې په امداد سره د طرفونو پيژندل په آسانتى سره كيږى. په صحراګانو اوسمندرونوكښې د مسافرو لارخودنه كوى ددې دزمكې نه فاصله ۴۶۶ نورى كاله ده دا د نمر نه ۱۶۳۰ درجې زيات روښانه دى فهم فلكيات ۲۱۱ دستورو فاصلې نورى كال

(۳) ملخصاً وبتصرف يسير من تفسير ماجدي، سورة النحل: ۷۷۵/۲النحل: ۱۶.

(۴) قال الإمام الكشميري رحمه الله تعالى: أما النحوسة والبركة، فإنها أهون على الله من ذلك. كيف! وأنها مسخرة تصعد وتغرب، تغيب وتشرق، وتدور كل ساعة كالخدام، فهي أصغير على الله من أن تكون فيها النحوسة والبركة. نعم، يعلم من القرآن أن في السموات دفاتر، وفيها تدابير أيضا، وإليه أشار البخاري من قوله: فمن تأول فيها بغير ذلك أخطا. فيض البارى: ۳۰٤/٤.

(۵) فتح البارى: ۲۹۵/۶ والكنزالمتوارى: ۱۲۸/۱۳ وعمدة القارى: ۱۱۵/۱۵.

پيدا كيږي سره هم او سپين هم، ښه صورت والا او بدصورت هم. نودې ستورو دې خناورو او دې مرغو ته د غيب څه خبر دې؟ (ټولې اټكلي خبرې دى د كومې چه هيڅ حقيقت نه وى).

دمذكوره اثر تخريج: دا اثر عبدبن حميد رحمه الله په خپل تفسير كښې يونس عن شيبان عن قتادة په طريق سره د سورة النحل كلمه ﴿وَعَلَامَاتٍ﴾[1] دتفسير لاندې نقل كړې ده.[2]

دمذكوره اثر ترجمة الباب سره مناسبت: دحضرت قتاده رحمه الله ددې اثر مناسبت ترجمة الباب سره واضح دې چه په دې كښې دتخليق نجوم حكمتونه او فوائد بيان كړې شوى دى او په نجوميانو باندې رد كړې شوى دې.

دداؤدى اعتراض اودحافظ صاحب جواب: علامه داؤدى رحمه الله دلته دحضر قتاده رحمه الله د قول په دې جمله «أخطأوأضاع نفسه» باندې اعتراض كولو سره وئيلى دى چه دلته د حضرت نه تسامح شوې دې ددې په ځائى هغوى له داسې وئيل پكاروو «قائل ذلك كافر» چه داسې عقيده لرونكې خو كافر دې.[3]

حافظ صاحب رحمه الله فرمائى چه څوك داسې عقيده اولرى نودهغه كفر متعين نه دې بلكه دلته دوه خبرې دى: ① د چا دا عقيده لرل چه ستورى مؤثر بالذات دى او په امور كائنات كښې تصرف لرى. دا كفردې. ② په زمكه باندې ښكاره كيدونكې يوه معامله باندې كه چرې ستورى په ښه كړې شى چه د ستورو په اوڅتو راوختو سره دا بدلونونه واقع كيږى نودا د كفر عقيده نه ده.[4] لكه چه موسمياتو والاچه د مختلفو حسابونو او آلاتو په ذريعه سره كله د باران اوكله د واورې وريدو يا د نورو موسمى بدلون اطلاع وركوى كه دا مؤثر بالذات نه ګنړلې شى نو كفر نه دې.[5] په دې باره كښې به نور تفصيل ان شاء الله كتاب الاستسقاء كښې راځى.

دعلم نجوم باره كښې احاديث: خطيب بغدادى رحمه الله ذم النجوم كښې دحضرت عمر رضي الله عنه نه مرفوعاً نقل كړى دى: «لاتسألواعن النجوم»[6] يعنى د ستورو باره كښې پوښتنه كونكى مه ګرځئ. دحضرت على رضي الله عنه نه روايت دې: «نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن النظر فى النجوم»[7] يعنى حضورپاك صلى الله عليه وسلم د ستورو باره كښې غور اوفكر نه منع كړې ده. د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه نه روايت دې چه حضورپاك

---

[1] سورت النحل:۱۶.

[2] فتح البارى: ۲۹۶/۶عمدة القارى: ۱۱۵/۱۵.

[3] فتح البارى: ۲۹۵/۶والتوضيح: ۲۷/۱۹.

[4] حواله جات بالا، وعمدة القارى: ۱۱۵/۱۵.

[5] وفى كتاب الأنوار لأبى حنيفة: المنكر فى الذم من النجوم نسبة الأمر إلى الكواكب، وأنهاهى المؤثرة، فأما من نسب التأثير إلى خالقها، وزعم أنه نصبها أعلاما، وضربها آثارا على ما يحدثه، فلا جناح عليه. عمدة القارى:۱۱۵/۱۵وكذا انظر الأنواء فى مواسم العرب لابن قتيبة الدينورى: ۲۰-۹۱معنى العرب فى نسبة المطر إلى النوء.

[6] التوضيح: ۲۷/۱۹والفردوس للديلمى: ٤١/٥رقم: ۷٤۷۰.

[7] التوضيح:۲۸/۱۹والضعفاء الكبير:۵۰/۲رقم: ٤٨٠والكامل لابن عدى: ٤٢/٤-٤١ رقم: ۶۵۳

فرمائی: «إذا ذكر أصحابي فأمسكوا، وإذا ذكر النجوم فأمسكوا، وإذا ذكر القدر فأمسكوا»[1] د نورو صحابه كرامو نه هم داشان احاديث نقل دی.[2] مشهور عباسی خليفه مامون رشيد قول دې چه دوه علوم داسې دی په كوم كښې چه ما ډيره دلچسپي واخستله اود هغې د ژوروالی پورې لاړم مګر هغه مې صحيح اونه موندل، يو علم نجوم او بل علم سحر.[3]

قوله: وقال ابن عباس: ﴿هشيما﴾: متغيرا: د ﴿هشيما﴾ په ذريعه د قرآن كريم آيت ﴿فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ﴾[4]. اشاره فرمائيلې ده، د حضرت ابن عباس ﷺ تفسيری قول كولو سره مصنف رحمة الله عليه ددې لفظ وضاحت كول غواړی چې ددې ﴿هشيما﴾ معنی متغير او بدل شوی ده[5].

او ابوعبيده رحمه الله ددې لفظ معنی يابسا متفتتا سره كړې ده. دا چونكه د وښو صفت دې په دې وجه به دلته ددې معنی وی اوچ واښه كوم چه هوا اخوا ديخوا الوزوی.[6]

دمذكوره اثر تخريج: حافظ رحمه الله فرمائی چه ماته موصولاً ددې طريق نه دې ملاؤ شوی خو اسماعيل بن ابی زياد رحمه الله په خپل تفسير كښې دا قول د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روايت كړې دې.[7]

قوله: والأب: ما يأكل الأنعام: په دې عبارت كښې آيت مبارك ﴿وَفَاكِهَةً وَأَبًّا﴾[8] طرف ته اشاره كړې شوې ده. اود الاب تفسيرئی كړې دې. داتفسيری جمله هم دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما ده. چنانچه دهغوی په قول الأب هغه څيز ته وائی كوم چه څناور خوری. هسې په لغت كښې الأب شنه يا اوچ وښوته وائی.[9] بعض حضراتو فرمائيلی دی چه د الأب په څناورو كښې هم هغه درجه ده كوم چه د فواكه (ميوو) په انسانانو كښې ده.[10]

دَ مذكوره اثر تخريج: دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما دا تفسيری اثر ابن ابی حاتم رحمه الله د عاصم بن كليب عن أبيه په طريق سره په خپل تفسير كښې ذكر كړې دې. په هغې كښې دی: «الأب: ما أنبتت الأرض مما تأكله الدواب، ولا يأكله الناس»[11]

قوله: والأنام: الخلق: په دې كښې امام بخاری رحمه الله د آيت مبارك ﴿وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ﴾[12]

---

[1] رواه الطبرانی فی الكبير: ۱۰/۱۹۸ رقم: ۱۰۴۸۰ وأبونعيم فی الحلة: ۴/۱۰۸.
[2] دتفصيل دپاره اوګورئی تعليقات التوضيح: ۱۹/۲۸.
[3] التوضيح: ۲ی۱۹/۹.
[4] سورة الكهف: ۴۵
[5] عمدة القاری: ۱۵/۱۱۵
[6] فتح الباری: ۶/۲۹۵ ومجاز القرآن: ۱/۴۰۵ سورة الكهف.
[7] حواله بالا، وعمدة القاری: ۱۵/۱۱۵ والتوضيح: ۱۹/۳۰ وتغليق التعليق: ۳/۴۹۰.
[8] سورت عبس: ۳۱.
[9] القاموس الوحيد مادة: الأب.
[10] التوضيح: ۱۹/۳۰.
[11] حواله بالا، عمدة القاری: ۱۵/۱۱۵ وفتح الباری: ۶/۲۹۶ وتغليق التعليق: ۳/۴۹۰.
[12] سورت الرحمن: ۱۰.

طرف ته اشاره کولوسره د لفظ الانام تفسیر بیان کړې دې. مذکوره تفسیر هم د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دې چه لفظ الانام په معنی خلق یعنی مخلوق دې. دا د علی بن ابی طلحه رحمه الله طریق دې خو د سماك عن عکرمه په طریق سره حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه ددې لفظ معنی الناس نقل ده. اوس به په دواړو کښې د عموم خصوص نسبت پیداشي. یعنی ناس خاص دې او خلق عام دې. او د حضرت حسن بصری رحمه الله په طریق سره الأنام معنی الجن والانس بیان کړې شوې ده. او د حضرت شعبی رحمه الله نه روایت دې چه هر ژوندی څیز ته انام وائی.[۱]

دَ مذکوره اثر تخریج: د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دا اثر هم ابن ابی حاتم د علی بن ابی طلحه رحمه الله په طریق سره موصولاً نقل کړې دې.[۲]

قوله: ﴿برزخ﴾: حاجب: په دې کښې آیت مبارك ﴿بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ﴾[۳] لفظ برزخ طرف ته اشاره ده او د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه ددې تفسیر حاجب نقل کړې شوې دې. د کوم معنی چه حائل او بندیز دې. د آیت مطلب دادې چه نمکین او شیرین دواړو په مینځ کښې یو نه ښکاریدونکې قدرتی بندیز دې چه دواړه قسم اوبه په خپل مینځ کښې یو ځائی کیدو ته نه پریږدی.[۴]

اکثر په نسخ بخاری کښې هم دغه شان حاجب دې خو د مستملی او کشمیهنی په نسخو کښې حاجز دې. یعنی د باء موحده په ځائی زاء معجمه دې. معنی د دواړو تقریباً هم یوه ده.[۵]

دَ مذکوره اثر تخریج: په دې عبارت کښې آیت مبارك ﴿وَجَنّٰتٍ اَلْفَافًا﴾[۶] تفسیر کړې شوې دې چه په اصل کښې د حضرت مجاهد رحمه الله تفسیری کلام دې چه الفافا په معنی د ملتفة دې. د کوم معنی چه ګڼر او ډیره ده. د آیت ترجمه ده "او ګڼر باغات".[۷]

دَ الفاف تحقیق: د الفاف واحد څه دې؟ په دې کښې د اهل لغت اختلاف دې. د ابن الملقن رحمه الله په قول ددې واحد لف دې. خود یوقول مطابق ددې واحد لفیف دې. لیکن امام کسائی رحمه الله دا جمع الجمع ګرځولې دې. امام ابوجعفر طبری رحمه الله فرمائی چه د اهل عربیت د الفاف په مفرد کښې اختلاف دې. بعض نحاة بصره ددې مفرد لف ګرځوی او بعض نحاة کوفه لف او لفیف دواړو ته مفرد وائی.

نور فرمائی چه الفاف هم جمع ده او ددې مفرد لف هم جمع ده. چنانچه وائی جنة لفاء او جنات لف. بیاد لف جمع الفاف ده ځکه چه د عربونه دا خبره نه ده اوریدلی شوې چه هغوی شجرة لف وائی. نو ددې واحد لفاء دې د کوم چه جمع لف ده او د لف جمع الفاف ده. چنانچه هغه جمع الجمع ده. لکه چه د طبری رحمه الله په نیز هم دغه راجح دې.

قوله: والغلب: الملتفة: په دې کښې آیت مبارك ﴿وَحَدَآئِقَ غُلْبًا﴾[۱] تفسیر کړې شوې دې چه ددې

---

[۱] التوضیح: ۳۰/۱۹ وعمدة القاري: ۱۱۵/۱۵ وفتح الباري: ۲۹۶/۶ وتغلیق التعلیق: ۴۹۰/۳.
[۲] حواله جات بالا.
[۳] سورت الرحمن: ۲۰.
[۴] ددې آیت مضمون سره متعلق نور تفصیل وړاندې باب نمبر ۱۰ کښې راځی.
[۵] عمدة القاري: ۱۱۶/۱۵ وفتح الباري: ۲۹۶/۶ وشرح القسطلاني: ۲۵۶/۵.
[۶] سورت النبأ: ۱۶.
[۷] القاموس الوحید مادة: لفّ وعمدة القاري: ۱۱۶/۱۵.

معنى ملتفة ده يعنى په يوبل كښې پيوست، گڼر باغونه، د باب سمع نه غلب الحديقة معنى ده. د باغ گڼر كيدل. دا تفسير هم دحضرت مجاهد رحمه الله نه نقل دې. (۲)

دداوړو آثارو تخريج: حضرت مجاهد رحمه الله دا دواړه آثار عبدبن حميد رحمه الله نه ابن ابى نجيح عن مجاهد په طريق سره په خپل تفسير كښې موصولاً نقل كړې دې. (۳)

قوله: ﴿فراشا﴾: مهادا، كقوله: ﴿وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ﴾: په دې عبارت كښې آيت مبارك ﴿الَّذِيْ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا﴾ (۴) دتفسير طرف ته اشاره فرمائيلې ده چه د فراش معنى مهاد ده او مهاد هوارې او ښكته زمكې ته وائى. بيا ددې معنى د تائيد دپاره ئې يوبل آيت پيش كړو ﴿وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ﴾ (۵) چه كومه معنى د مستقر ده هم هغه معنى د مهاد او فراش ده او د مستقر معنى ده د قيام ځائى، ټكانه او مركز وغيره.

د آيت مبارك مفهوم: د دواړو آياتونو مفهوم دادې چه منعم حقيقى الله تبارك وتعالى په انسان باندې د خپل انعام او فضل اظهار فرمائى چه مونږ ستاسو دپاره زمكه هواره او نرمه جوړه كړه دې دپاره چه په آسانتى سره اوگرځيدې شئى او خپل معاملات راغونډ كړې شئى. زمكه ښكته پورته جوړه نه كړه چه انسان چرته په سكون سره كيناستې نه شى.

تاسو په خپله خيال اوكړئ كه زمكه چرته خړه يا بومبرقنى غوندې ځيز وې په كوم چه كيناستل تلل اوقدم كيخودل ممكن نه وې نو د انسان به څه حال وو؟ كه زمكه د خپل هيئت په اعتبار سره گول وه يا چيته وه، بهرحال ددې تعارف د انسان او انسانيت دپاره ددې نه بهتر ممكن نه دې چه دا د انسان د پاره د فرش كار وركوى او په دې كار باندې هم الله تعالى دا لگولې ده. ﴿فَتَبٰرَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخٰلِقِيْنَ﴾

دمذكوره اثر تخريج: پورته ذكر كړې شوې تفسير دحضرت قتاده رحمه الله او حضرت ربيع بن انس رحمه الله نه روايت كړې شوې دې هغوى د فراش تفسير مهاد سره كړې دې. اوامام طبرى رحمه الله ددې دواړو دا اثر موصولاً نقل كړې دې. (۶)

قوله: ﴿نكدا﴾: قليلا: په دې عبارت كښې د آيت مبارك ﴿وَالَّذِيْ خَبُثَ لَا يَخْرُجُ اِلَّا نَكِدًا﴾ (۷) لفظ نكدا تفسير ئې فرمائيلې دې چه ددې معنى قليل او كم ده. ددې لفظ نورې هم معنې راځى لكه بخيل، ډير كنجوس، بې فيض سړې. ددې جمع انكاد ده. (۸)

درباغ لاله رويد: دآيت د دې حصې مفهوم دادې چه كومه زمكه خرابه وى نو دهغې نه بغير د ناقص او

---

(۱) سورت عبس: ۳۰.

(۲) عمدة القارى: ۱۱۶/۱۵ والقاموس الوحيد، مادة: غلب.

(۳) عمدة القارى: ۱۱۶/۱۵ وفتح البارى: ۲۹۶/۶ وتغليق التعليق: ۴۹۰/۳.

(۴) سورت البقرة: ۲۲.

(۵) سورت البقرة: ۳۶.

(۶) عمدة القارى: ۱۱۶/۱۵ فتح البارى: ۲۹۶/۶ وتفسير الطبرى: ۱۲۶/۱ البقرة: ۲۲.

(۷) سورت الاعراف: ۵۸.

(۸) عمدة القارى: ۱۱۶/۱۵ فتح البارى: ۲۹۶/۶ والقاموس الوحيد، مادة: نكد.

خراب نه بل څه نه راوځي. دې ته وراندې د آيت تکړه داده. ﴿وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ﴾ چه کومه زمکه ښه وي د الله تعالى په حکم سره دهغې شينکې ښه راوځي. حضرت مولانا محمد ادريس کاندهلوی رحمه الله فرمائي: د ښکلې اوپاکې زمکې نه دمؤمن زړه مراد دې اودناکاره او خرابې زمکې نه د کافر زړه مراد دې. او قرآن کريم په منزله د باران رحمت او آب حيات دې. دا باران چه د مؤمن د زړه په زمکه باندې اووريږي نودهغې نه قسما قسم ثمرات او برکات رابښکاره کيږي. هغه د قرآن کريم د مواعظ نه ښه فائده اوچته کړه. اود کافر د زړه زمکه شوره وه هغې د باران هدايت نه هيڅ اثر قبول نه کړو. بلکه د هغې نه دکفر اوالحاد ازغنې جهاړې راؤوتلې.

باراں کہ در لطافت طبعش خلاف نیست

در باغ لالہ روید ودر شورہ بوم خس[1]

دَ مذکوره اثر تخريج: دا اثر ابن ابى حاتم رحمه الله دعلى بن ابى طلحه رحمه الله په طريق سره موصولاً نقل کړې دې چه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائيلى دى: «**هذا مثل ضرب للكفار، كالبلد السبخة المالحة، التي لا تخرج منها البركة**»[2] دغه شان ابن ابى حاتم رحمه الله دسدى رحمه الله په طريق سره نقل کړى د «**النكد: الشيء القليل الذي لا ينفع**»[3]

ترجمة الباب سره دَاياتونو مناسبت: قال ابن عباس... لکه چه تاسو اوکتل چه امام بخارى رحمه الله دلته د ډيرو زياتو آياتونو تفسير ذکر کړې دې. د غريب الفاظو وضاحت ئې فرمائيلې دې مګر مسئله داده چه ددې آياتونو ترجمة الباب سره يعنى نجوم سره څه تعلق نشته دې؟

ددې اشکال څلور جوابات دى: ① علامه سندهى رحمه الله فرمائي لکه چه امام بخارى ددې الفاظ غريبه اوکلمات تفسيريه دلته څکه ذکر کړې دې چه د دې تعلق سره ددې چه نجوم سره نه دې مګر خلق سره بهر حال شته دې.[4] نجوم هم مخلوق دې اودا څيزونه هم، يعنى وابښه زمکه او باغونه وغيره.

② اوعلامه عينى رحمه الله او علامه قسطلانى رحمه الله فرمائي چه د ادنى ملابست د وجې نه مؤلف رحمه الله دا کلمات دخپل عادت موافق د خبرې نه خبره ويستلو سره استطراداً ذکر کړې دى دې دپاره چه فائده کښې اضافه اوشى.[5]

③ اوحافظ ابن حجر رحمه الله مناسبت بالباب دحضرت قتاده رحمه الله د کلام دا زياتوالې راى: إن ناساً جهلة بأمر الله قد أحدثوا في هذه النجوم....» نه اخذ کړې ده کوم چه شاته دعبدبن حميد رحمه الله په حواله سره تيره شوه چه د يوڅيز تخليق، حسن اوقبيح، طول اوقصر اوتوروالې او سپينوالې کښې د ستورو څه کردار نه وي ټول د الله تعالى په غوښتلو سره کيږى هر څيز هم هغه پيدا کوى. خو بيا هم په قول د حافظ ابن حجر رحمه الله څه کلمات استطراداً ذکر کړې شوى دى.[6]

---

[1] معارف القرآن كاندهلوى: ۱۳۸/۳

[2] فتح البارى: ۲۹۶/۶ وعمدة القارى: ۱۱۶/۱۵.

[3] حواله جات بالا، وتفسير ابن ابى حاتم: ۱۵۰٤/۵.

[4] حاشية السندهى على البخارى: ٤٥٤/۱ طبع قديمى، والكنز المتوارى: ۱۲۸/۱۳.

[5] عمدة القارى: ۱۱۵/۱۵ و إرشادالسارى: ۲۵۶/۵.

[6] فتح البارى: ۲۹۵/۶.

③ حضرت شيخ الحديث محمد زكريا كاندهلوى رحمه الله فرمائي چه زما په نيز دا خبره هم كولې كيدې شوه چه سپوږمئى اوستورى د بعض ستورو د ميوو پخولو په هغې كښې بنانست پيدا كولو اوخوند زياتولوكښې لوئى او اهم كردار وى دا څه پټ فناه خبره نه ده. حضرت ليكى: «ويمكن عندهذا العبد الضعيف أن يقال: إنه قد تقرر في محله أن للشمس والقمر وبعض النجوم تأثيراً في نضج الثمار، وإحداث النضارة واللذة فيها، فتأمل، فإنه لطيف» والله اعلم بالصواب.[1]

۴ـ باب: صِفَةِ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ بِحُسْبَانٍ.

ماقبل سره مناسبت: مخكينې باب د ستورو سره متعلق وو. د سپوږمئى او نمر تعلق هم د ستورو سره دې. امام بخارى رحمه الله په خاص توګه د نمر او سپوږمئى په جدا باب كښې ذكر كړې دې. خكه چه په ستورو كښې ددې دواړو يوخاص شان دې. الله تعالى هم ددې دواړو په خاص خصوصيت سره ذكر فرمائيلي دې. چنانچه خپل مختلف نعمتونه شميرلونه پس فرمائى ﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ﴾[2] خكه چه د عالم دنيا ټول نظام كارددې دواړو مرهون منت دې اوددوى حركات او شعاګانوسره تړلې دې.

دترجمة الباب مقصد: امام بخارى رحمه الله د سپوږمئى او نمر كوم صفت د حسبان دې دهغې تفسير كول غواړى چه د حسبان څه معنى ده وغيره وغيره.[3] ددې لاندې به د دواړو اجسام سماويه څه نور صفات هم ذكركولې شى. لكه څنګه چه به د راتلونكى تفصيلاتو نه معلومه شى.

قَالَ مُجَاهِدٌ: كَحُسْبَانِ الرَّحَى. وَقَالَ غَيْرُهُ: بِحِسَابٍ وَمَنَازِلَ لَا يَعْدُوَانِهَا. حُسْبَانٌ: جَمَاعَةُ حِسَابٍ، مِثْلُ شِهَابٍ وَشُهْبَانٍ.

امام بخارى رحمه الله په دې عبارت كښې د سورت رحمن آيت ﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ﴾ تفسير كولوسره دوه اقوال نقل كړى دى. يو حضرت مجاهد رحمه الله او بل د غيره ونيلوسره د نورو حضراتو. د غيره نه مراد ابن عباس رضى الله عنهما دې. د صغانى رحمه الله په نسخه كښې ددې تصريح ده. حربى رحمه الله او طبرى رحمه الله هم په سند صحيح سره د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما نه هم دغه نقل كړى دى. امام فراء رحمه الله هم په دې دويم قول باندې جزم كړې دې.[4] بهرحال دواړه تفسيرونه صحيح دى او په دې كښې هيڅ فرق نشته دې.

دړومبى تفسير ماحصل دادې چه سپوږمئى اونمر په خپلو خپلو مدارونوكښې داسې روان دى په ګردش كښې دى لكه ميچن چه دوه اړخيزه چليږى اوددې حركت رحوى وى. دا دواړه د خپل مقرر دائرې نه انحراف نه كوى. لكه څنګه چه د ميچن دواړه كانړى په خپله خپله دائره كښې په حركت كښې وى د مركز نه دهغوى اخوا كيدل ممكن نه وى حضرت ګنګوهى رحمه الله فرمائى «يعني بذلك أنهما لا يخلفان عما هو مقرر لهما، كالرحى، لا يمكن دورانها على غير ما معين في دورانه من القرب والبعد من القطبة».[5]

ددويم تفسير مطلب دادې چه هردواړه اجسام په خپل خپل نظام كښې يو مخصوص حساب اورفتار

---

[1] الكنز المتواري: ۱۲۹/۱۳.
[2] سورت الرحمن: ۵
[3] فتح الباري: ۲۹۸/۶ وعمدة القاري: ۱۱۶/۱۵ والكنز المتواري: ۱۲۹/۱۳.
[4] فتح الباري: ۲۹۸/۶ ومعاني القرآن للفراء: ۱۱۲/۳.
[5] لامع الدراري: ۳۳۸/۷ والكنز المتواري: ۱۲۹/۱۳.

سره روان دى. په دوى كښې دهريو يوخاص منزل مقرر دې دكوم نه چه هغوى تجاوزنه كوى اونه ئى كولې شى. او حساب هم داسې چه د لاكهونوكرورونو كالونونه دا نظام شمسى اوقمرى روان دې. مگر داسې مضبوط حساب چه په دې كښې كله هم د منټ يا سيكنډ فرق نه راځى.
دحضرت مولانا محمدحسن مكى صاحب رحمه الله په تقرير كښې دى چه دلته تشبيه په دې باره كښې ده چه دواړه په يوه طريقه هم په يوځائى (محور) كښې روان دى ددواړو دپاره په دې كښې بدلون ممكن نه دې. والله اعلم. (١)

قوله: : حسبان جماعة حساب، مثل شهاب وشهبان: د ابوعبيد رحمه الله قول دې كوم چه هغوى په المجاز كښې ذكركړې دې. (٢) چه حسبان جمع ده اوددې مفرد حساب دې لكه چه د شهاب جمع شهبان راځى. علامه اسماعيلى رحمه الله فرمائى چه كوم خلق دا د حساب نه مشتق كوى نودهغوى په نيز دا لفظ دوه احتماله لرى جمع به وى يا به مصدر وى. (٣)
دعلامه عينى رحمه الله كلام په دې سلسله كښې نور واضح دې فرمائى: حسبان كله مصدر وى لكه غفران نقصان اوكفران وغيره اوكله جمع وى لكه شهبان چه د شهاب جمع ده ركبان چه د راكب جمع ده او رهبان چه د راهب جمع ده. (٤) اوحضرت گنگوهى رحمه الله فرمائى چه د امام بخارى رحمه الله دا قول ذكر كولو مقصد دادې چه دا كلمه څنگه چه مصدر دې دغه شان جمع هم ده اودغه شان دا لفظ مشترك دې. (٥)
دمجاهد رحمه الله د اثر تخريج: د امام مجاهد رحمه الله قول علامه فريابى رحمه الله په خپل تفسير كښې ابن أبي نجيح عن مجاهد په طريق سره موصولاً نقل كړې دې. (٦)
د ابن عباس رضي الله عنهما د اثر تخريج: دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما اثر كوم چه مؤلف رحمه الله وقال غيره ونيلو سره نقل كړې دې. چه عبدبن حميد رحمه الله حربى رحمه الله او طبرى رحمه الله ټولو موصولاً نقل كړې دې. ددې قول نسبت ابومالك غفارى رحمه الله طرف ته هم كړې شوې دې كوم چه عبدبن حميد رحمه الله نقل كړې دې. (٧)
﴿وَضُحٰهَا﴾/الشمس: ١/: ضَوْؤُهَا. ﴿أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ﴾ /يس: ٤٠/ لَا يَسْتُرُ ضَوْءُ أَحَدِهِمَا ضَوْءَ الآخَرِ: وَلَا يَنْبَغِي لَهُمَا ذَلِكَ. ﴿سَابِقُ النَّهَارِ﴾/يس: ٤٠/: يَتَطَالَبَانِ، حَثِيثَانِ. ﴿نَسْلَخُ﴾/يس: ٣٧/: نُخْرِجُ أَحَدَهُمَا مِنَ الآخَرِ وَنُجْرِي كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا. ﴿وَاهِيَةٌ﴾/الحاقة: ١٦/: وَهْيُهَا تَشَقُّقُهَا. ﴿أَرْجَائِهَا﴾/الحاقة: ١٧/: مَا لَمْ يَنْشَقَّ مِنْهَا، فَهُمْ عَلَى حَافَتَيْهَا، كَقَوْلِكَ: عَلَى أَرْجَاءِ الْبِئْرِ. ﴿أَغْطَشَ﴾/النازعات: ٢٩/: و﴿جَنَّ﴾/الأنعام: ٧٦/: أَظْلَمَ.

قوله: : ﴿وَضُحٰهَا﴾ ضَوْؤُهَا: د آيت مبارك ﴿وَالشَّمْسِ وَضُحٰهَا﴾ (٨) د لفظ ضحاها تفسير بيانولې شى

---

(١) تعليقات اللامع: ٣٣٨/٧ والكنز المتوارى: ١٢٩/١٣.
(٢) مجاز القرآن: ٢٤٢/٢ سورة الرحمن، مكتبة الخانجي، القاهرة.
(٣) فتح البارى: ٢٩٨/٦ والكنز المتوارى: ١٢٩/١٢.
(٤) عمدة القارى: ١١٦/١٥.
(٥) لامع الدرارى: ٣٣٨/٧ والكنز المتوارى: ١٢٩/١٣.
(٦) تفسير مجاهد: ٦٣٩/٢ والطبرى: ٦٨/٢٧ فتح البارى: ٢٩٨/٦ عمدة القارى: ١١٦/١٥.
(٧) تفسير الطبرى: ٦٨/٢٧ وفتح البارى: ٢٩٨/٦ عمدة القارى: ١١٦/١٥ تغليق التعليق: ٤٩٢/٣ والتوضيح: ٣٤/١٩ والحاكم: ٤٧٤/٢ كتاب التفسير باب تفسير سورة الرحمن رقم: ٣٧٦٨ وصححه المغنى فى تلخيصه.
(٨) سورت الشمس: ١.

چه معنى ضوء يعنى رڼا ده. داهم دحضرت مجاهد رحمه الله قول دې. ددې لفظ نورې معنې هم بيان كړې شوې دى. (1)

مگر په قول د ابن التين رحمه الله داهل لغت په نيز معروف هم دغه دى چه ضحى هغه وخت دې كوم وخت چه نمر راؤخيژى او ددې نه پس لږ شان وخت. رڼا نوره خوره شى نودې ته ضحاء وائى يعنى فتحه ضاد او مده سره.(2).

دَ مذكوره اثر تخريج: دحضرت مجاهد رحمه الله دا اثر عبدبن حميد رحمه الله په خپل تفسير كښې موصولاً نقل كړې دې.(3)

قوله:: ﴿أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ﴾ لَا يَسْتُرُ ضَوْءُ أَحَدِهِمَا ضَوْءَ الْآخَرِ. وَلَا يَنْبَغِي لَهُمَا ذَلِكَ : په دې عبارت كښې آيت مبارك ﴿لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ ۚ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ (4) تفسير كولې شى ، دا تفسير هم د حضرت مجاهد رحمة الله عليه نه روايت دې . د عبارت مطلب دادې چې د سپوږمئ او نمر دواړو دپاره دا ښه نه دى چې د يو بل رڼا پټه كړى ګنى په مقرر نظام كښې به خلل پيدا شى .

قوله:: ﴿سَابِقُ النَّهَارِ﴾ يَتَطَالَبَانِ، حَثِيثَانِ: هم ددې ذكرشوى آيت طرف ته اشاره ده دحثيث معنى سريع او تيز ده. (5)مطلب دادې چه دا دواړه يوبل پسې لګيدلې دى ليكن يوبل نه شى راګيرولې. داهم دحضرت مجاهد رحمه الله تفسير دې.

قوله:: ﴿نَسْلَخُ﴾ نُخْرِجُ أَحَدَهُمَا مِنَ الْآخَرِ وَنُجْرِي كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا: د مذكوره بالاآيت طرف ته اشاره ده ددې تولو پوره وضاحت كتاب التفسير كښې راغلې دې. (6)

دَمذكوره تخريج اثر: دحضرت مجاهد رحمه الله دا تفسيرى اثر علامه فريابي رحمه الله خپل تفسير كښې ابن ابى نجيح رحمه الله په طريق سره موصولاً نقل كړې دې.(7)

يوه اهم فائده: ددې خائى عبارت كښې نجري كل واحد منهما نون سره دې. دغه شان به لفظ كل منصوب وى خو وړاندې كتاب التفسير(8)په روايت كښې يا ءمثناة سره يجري دې. فاعل لفظ كل دې. په اول صورت كښې به مطلب داشى الله تعالى فرمانى چه مونږ دواړه چلوو. په دويم صورت كښې به مطلب داشى چه هغه دواړه په آسمان كښې روان دى. لكه چه د فريابى رحمه الله په تفسير كښې دى: «ويجري كل

---

(1) التوضيح: ۱۹/۳۵ وعمدة القاري: ۱۱۷/۱۵وتفسير مجاهد: ۷۶۲/۲.

(2) حواله جات بالا

(3) حواله جات بالا، وفتح الباري: ۲۹۸/۶.

(4) سورة يس: ۴۰ .

(5) القاموس الوحيد مادة: حثيث وعمدة القاري:۱۱۷/۱۵والتوضيح: ۳۵/۱۹.

(6) كشف البارى كتاب التفسير: ۵۴۱.

(7) فتح الباري: ۲۹۸/۶وعمدة القاري:۱۱۷/۱۵.

(8) بخاري شريف: ۷۰۹/۲ كتاب التفسير قديمي.

منهما في فلك»[۱]

قوله: (وَاهِيَةٌ) وَهْيُهَا تَشَقُّقُهَا په دې عبارت کښې آیت مبارك ﴿وَانْشَقَّتِ السَّمَآءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَّاهِيَةٌ﴾ [۲] د لفظ واهية تفسير بيان کړې شوې دې چه دوهي معنی تشقق يعنی د شليدلو ده. دغه شان چاودلو ته هم تشقق وائی. دا د فراء يا قزاز قول دې [۳] د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه دواهية تفسير ضعيفة متمزقة نقل کړې شوې دې.[۴]

قوله: (أَرْجَائِهَا) مَا لَمْ يَنْشَقَّ مِنْهَا، فَهُمْ عَلَى حَافَتَيْهَا، كَقَوْلِكَ: عَلَى أَرْجَاءِ الْبِئْرِ آیت مبارك ﴿وَّالْمَلَكُ عَلٰٓى اَرْجَآئِهَا ۚ وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمٰنِيَةٌ﴾ [۵]. د لفظ أرجاء تفسير کولې شې. أرجاء جمع ده اوددې مفرد رجاء دې. دکوهی غاړې ته وائی. رجوان: دکوهی دوه غاړې. بل د مطلقا غاړې اوګوټ دپاره هم دا لفظ استعمالولې شی.[۶]

د ﴿أَرْجَآئِهَا﴾ د ضمير په مرجع کښې دوه اقوال دی. حضرت قتاده رحمه الله او حضرت سعيد بن مسيب رحمه الله سماء مرجع ګرځوی ﴿ وَّالْمَلَكُ عَلٰٓى اَرْجَآئِهَا﴾: أي على حافات السماء او حضرت سعيد بن جبير رحمه الله دنيا ته على حافات الدنيا.[۷]

د حافظ رحمه الله په قول د اول قول تصويب کړې شوې دې اوددې په تائيد کښې ئې دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما قول نقل کړې دې.«والملك على حافات السماء حين تشقق»[۸] امام رازی رحمه الله په تفسير کبير کښې د آيت معنی بيانولو سره فرمائی چه دقيامت په ورځ کله آسمان اوشليږی نو فرښتې د شليدو د خايونونه د آسمان د غاړو طرف ته منتقل کيږی.[۹]

يواشكال اودهغې جوابات: دلته دا شکال پيدا کيږی چه د فرښتو خو به روميی ګرز سره مرګ واقع شی. د الله تعالى ارشاد دې ﴿ وَنُفِخَ فِي الصُّوْرِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَآءَ اللّٰهُ ۭ ثُمَّ نُفِخَ فِيْهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَّنْظُرُوْنَ﴾ [۱۰] بيا اخوا ديخوا د منتقل کيدو څه معنی؟ددې اشکال مختلف جوابات دی: ① فرښتې به د يولحظې دپاره د آسمان په غاړو کښې اودريږی بيا به مرې شی.
② ﴿وَّالْمَلَكُ عَلٰٓى اَرْجَآئِهَا﴾ نه مراد هغه فرښتې دی کومې چه دمرګ نه مستثنٰی دی دچاباره کښې چه

---

[۱] فتح الباری: ۶/۲۹۸.
[۲] سورت الحاقة: ۱۶.
[۳] كما قال ابن الملقن. التوضيح: ۱۹/۳۵..
[۴] حواله بالا والفتح: ۶/۲۹۸والعمدة : ۱۵/۱۱۷ومعانى القرآن للفراء: ۳/۱۸۱دارالمصرية.
[۵] سورة الحاقة :۱۷
[۶] عمدة القاری: ۱۵/۱۱۷والقاموس الوحيدمادة: رجا
[۷] فتح الباری: ۶/۲۹۸وعمدة القاری: ۱۵/۱۱۷والكنزالمتواری: ۱۳/۱۳۰.
[۸] حواله جات بالا.
[۹] التفسير الكبير: ۳۰/۹۶سورة الحاقة والكنزالمتواری:۱۳/۱۳۰.
[۱۰] سورت الزمر: ۶۸

پخپله الله تعالی ارشاد فرمائی ﴿ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ﴾ يعنی د غارو والا فرښتې به د مرګ نه مستثنی وی.[1]

③ علامه سليمان جمل رحمه الله فرمائی د آيت معنی داده چه فرښتې به په هغه اطراف کښې ولاړې وی چه دغه وخت لا پرېوتلې نه وی ځکه چه دهغوی خپل مساکن خوبه د آسمان د شليدو د وجې نه برباد شوې وی. په دغه غارو باندې به دهغوی د اوډريدو وجه داوی چه هغوی به د الله تعالی د امر په انتظار وی چه په زمکه باندې کوزيدوسره د هغې اوسيدونکی راګير کړی. والله اعلم.[2]

قوله: ﴿أَغْطَشَ﴾ و﴿جن﴾ **أَظْلَمَ**: په اول کلمه کښې آيت مبارك ﴿وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا﴾[3] طرف ته اودويمه کلمه کښې ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا ۖ قَالَ هَٰذَا رَبِّي ۖ فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ﴾[4] طرف ته اشاره ده. د لفظ أظلم په ذريعه ددې تفسير کړې شوې دې چه ددې معنی د تيارې کولو ده.[5]

د اول آيت تفسير دحضرت قتاده رحمه الله دې اوددويم تفسير د امام ابوعبيده رحمه الله. چه هغوی په المجاز کښې په دې الفاظو سره کړې دې. ﴿ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ ﴾: أي غطى عليه وأظلم.[6]

د اول تفسير تخريج: دامام قتاده رحمه الله مذکوره پورتنې تفسيری اثر عبدبن حميد رحمه الله په خپل تفسير کښې په خپل طريق سره موصولاً ذکرکړې دې.[7]

قوله: **وقال الحسن**: ﴿كورت﴾ **تكور حتى يذهب ضوءها**: دلته مصنف رحمه الله آيت مبارك ﴿إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ﴾[8] په تفسير کښې دحضرت حسن بصری رحمه الله قول ذکرکړې دې چه نمر به راغونډ کړې شی تردې چه دهغه رڼا به ختمه شی.

دمذکوره اثر تخريج: د حضرت حسن بصری رحمه الله دا اثر ابن ابی حاتم رحمه الله په خپل تفسير کښې ابو رجاء عن الحسن په طريق سره موصولاً بيان کړې دې.[9]

قوله: ﴿والليل وما وسق﴾: **جمع من دابة**: د شپې يوصفت دادې چه هغه هرڅيز پټوی هرشی د هغې په تياره کښې پټيږی خوددې په خلاف د ورځې هرشی په حرکت کښې راځی او په خپل کارکښې

---

[1] التفسير الكبير: ۳۰/۹۶.
[2] حاشية الجمل على الجلالين: ۹۵/۹سورة الحاقة الآية:۱۷والكنز المتوارى:۱۳/۱۳۰.
[3] سورت النازعات:۲۹.
[4] سورت الانعام:۷۶.
[5] فتح البارى:۶/۲۹۸عمدة القارى: ۱۵/۱۱۷.
[6] فتح البارى:۶/۲۹۸عمدة القارى: ۱۵/۱۱۷مجاز القرآن: ۱/۱۹۸سورة الانعام:۷۶و ۲/۲۸۵.
[7] حواله جات بالا
[8] سورت التكوير:۱.
[9] فتح البارى: ۶/۲۹۸وتغليق التعليق: ۲/۴۹۲والتوضيح: ۱۹/۳۵.

لګيا کيږي په آيت مبارک کښې د شپې هم دغه صفت په خصوصيت سره بيان کړې شوې دې.[1] د
من دابة قيد په ظاهره اتفاقي دې خکه چه شپه هرشي راجمع کوي صرف خناور نه. والله اعلم.

دمذکوره اثر تخريج: دا اثر عبدبن حميد رحمه الله دمبارک بن فضاله عن الحسن په طريق سره موصولاً نقل کړې دې. بل طبري رحمه الله هم دا اثر ابن عليه عن ابي رجاء په طريق سره موصولاً ذکر کړې دې.[2]

قوله: (اتسق): استوى: د آيت مبارک ﴿وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ﴾[3] لفظ ﴿اتَّسَقَ﴾ معنى بيانولې شي چه ددې معنى برابر اود استواء ده. اود آيت معنى ده کله چه سپوږمئ پوره شي بدر کامل جوړه شي اودا د ايام بيض په شپو کښې کيږي.[4] اتسق په اصل کښې أوتسق وو واؤ په تاء سره بدل کړې شو دواړه تاء مدغم کړې شوې.[5]

ددې مشتق منه هم وسق دې. دکوم معنى چه اوس پورته ذکر کړې شوه چه جمع کول دي. سپوږمئ هم په دې شپو کښې خپله رڼا جمع کوي. قاله مجاهد.[6]

دمذکوره اثر تخريج: حضرت حسن رحمه الله دا اثر د عبدبن حميد رحمه الله نه منصور عن الحسن په طريق سره موصولاً نقل کړې دې.[7] امام طبري رحمه الله هم دا اثر موصولاً ذکر کړې دې.[8]

قوله: (بروجا) منازل الشمس والقمر: د الله تعالى د ارشاد ﴿تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا﴾[9] د لفظ بروج تفسير کولې شي. ددې لفظ ډير مطلبونه اوتفسيرونه کړې شوي دي دکوم نه چه يو امام بخاري رحمه الله اختيارکړې دې کوم چه د حضرت حسن بصري رحمه الله نه نقل دې چه د بروج معنى د سپوږمئ او نمر منازل دي.[10] آسمان په دوولسو برجونو کښې تقسيم دې د هرې يوې دولسمې حصې نوم برج دې. بيا دا دوولس برجونه په اتلسو منزلونو کښې تقسيم دي اود هربرج دپاره دوه منزلونه او ثلث مقرردې. دا اته ويشت منزلونه د قمر يعنى سپوږمئ دي اود هر برج ديرش درجې مقرر دي اود دولسو برجو درې سوه شپيته (۳۶۰) درجې دي. دا ټولې درجې چه کله نمر پوره کوي نو د هغه يو دوره پوره کيږي دا دوره د ټول آسمان ده. نمر دا په يوکال کښې او سپوږمئ په اته ويشت ورځو کښې پوره کوي.[11]

---

[1] التوضيح: ۳۶/۱۹.
[2] فتح الباري: ۲۹۸/۶ وعمدة القاري: ۱۱۷/۱۵ وتفسير الطبري: ۷۶/۳۰.
[3] الانشقاق: ۱۸.
[4] التوضيح : ۳۶/۱۹ عمدة القاري: ۱۱۸/۱۵.
[5] عمدة القاري: ۱۱۸/۱۵.
[6] حواله بالا. والتوضيح: ۳۶/۱۹.
[7] فتح الباري: ۲۹۸/۶ وعمدة القاري: ۱۱۸/۱۵ وتغليق التعليق: ۴۹۳/۳.
[8] تفسير طبري: ۷۷/۳۰ خو ابن الملقن رحمه الله دحضرت حسن رحمه الله دا ټول آثار دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما طرف ته منسوب کړي دي اوګورئ: التوضيح: ۳۲/۱۹.
[9] سورت الفرقان: ۶۱
[10] فتح الباري: ۲۹۹/۶ وعمدة القاري: ۱۱۸/۱۵.
[11] معارف القرآن کاندهلوي: ۲۹۳/۴، ۵۱۹/۵

خو د ابوصالح رحمه الله نه ددې تفسیر لونې لونې ستورې نقل دې او عطیه عوفی رحمه الله، یحیی بن رافع رحمه الله او حضرت قتاده رحمه الله فرمائی چه دا په آسمان کښې څه محلات دی.(۱) علامه طبری رحمه الله دا آخری قول راجح ګرځولې دې چه په آیت کښې د بروج نه محلات او قصور مراد دی.(۲)

نجومیانو او جوتشیانو دخپل فرضی علم دپاره چه کوم اصطلاحات مقرر کړی دی هغه دلته هیڅ کله مراد نه دی. والله اعلم.(۳)

دمذکوره اثر تخریج: دحضرت حسن بصری رحمه الله دا اثر عبدبن حمید رحمه الله موصولاً نقل کړې دې.(۴)

قوله: :الحرور بالنهار مع الشمس: آیت مبارک ﴿ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ ﴾(۵) تفسیر فرمائی چه حرور د نمر ګرمئې او تاؤ ته وائی. داد ابوعبیده رحمه الله تفسیر دې کوم چه هغوی په المجاز کښې ذکر کړې دې.(۶) خو فراء رحمه الله فرمائی چه حرور د همیشه ګرمئې ته وائی که هغه په شپه کښې وی او که په ورځ کښې وی او سموم د ورځې ګرمئې (تاؤ) ته وائی.(۷)

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَرُؤْبَةُ: الْحَرُورُ بِاللَّيْلِ، وَالسَّمُومُ بِالنَّهَارِ، يُقَالُ: ﴿يُولِجُ﴾/الحج: ۶۱/: يُكَوِّرُ ﴿وَلِيجَةً﴾/التوبة: ۱۶/: كُلُّ شَيْءٍ أَدْخَلْتَهُ فِي شَيْءٍ.

قوله: :وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَرُؤْبَةُ: الْحَرُورُ بِاللَّيْلِ، وَالسَّمُومُ بِالنَّهَارِ: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما او رؤبه بن عجاج تمیمی رحمه الله قول دادې چه حرور د شپې ګرمې هوا او سموم په ورځ کښې چلیدونکې ګرمې هوا ته وائی. اود سدی رحمه الله نه روایت دې چه په آیت مبارک کښې ظل او حرور نه مراد جنت او دوزخ دې. د سدی رحمه الله دا قول ابن ابی حاتم رحمه الله نقل کړې دې.(۸)

د مذکوره اثر تخریج: حافظ رحمه الله فرمائی چه دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما طرف ته منسوب کړې شوې دا اثر موصولاً چا نقل کړې دې. ماته تراوسه پورې معلومه نه شوه.(۹) خود رؤبه بن عجاج رحمه الله قول ابو عبیده رحمه الله په المجاز کښې ذکر کړې دې.(۱۰)

رؤبه بن عجاج: دا مشهور شاعر ابوالجحاف یا ابومحمد رؤبه بن عبدالله العجاج بن رؤبه تمیمی سعدی رحمه الله دې. رجزیه شاعر وو په دې فن کښې دهغه ډیر لونې نوم وو اود عرب په مشهورو فصحاء

---

(۱) فتح الباری: ۲۹۹/۶عمدة القاری: ۱۱۸/۱۵والتوضیح: ۳۶/۱۹تفسیر ابن أبی حاتم: ۲۸۱۶/۸.

(۲) تفسیر طبری: ۱۹/۱۹.

(۳) قال الإمام الکشمیری رحمه الله تعالی: أما النحوسة والبرکة، فإنها أهون علی الله من ذلک. کیف! وأنها مسخرة تصعد وتغرب، تغیب وتشرق، وتدور کل ساعة کالخدام، فهی أصغر علی الله من أن تکون فیها النحوسة والبرکة. نعم. یعلم من القرآن أن فی السموات دفاتر، وفیها تدابیر أیضا، وإلیه أشار البخاری من قوله: فمن تأول فیها بغیر ذلک أخطأ. فیض الباری: ۳۰۴/۴.

(۴) فتح الباری: ۲۹۹/۶.

(۵) سورت فاطر: ۲۱.

(۶) مجاز القرآن: ۱۵۴/۲والتوضیح: ۳۷/۱۹.

(۷) فتح الباری: ۲۹۹/۶عمدة القاری: ۱۱۸/۱۵وتفسیر طبری: ۴۰۶/۱۰.

(۸) فتح الباری: ۲۹۹/۶عمدة القاری: ۱۱۸/۱۵.

(۹) فتح الباری: ۲۹۹/۶خو د ابن الملقن رحمه الله په قول ابن ابی زیات دا اثر په تفسیر ابن عباس رضی الله عنهما کښې ذکر کړې دې. التوضیح: ۳۷/۱۹.

(۱۰) الفتح: ۲۹۹/۶والعمدة القاری: ۱۱۸/۱۵وتغلیق التعلیق: ۴۹۳/۳ومجاز القرآن: ۱۵۴/۲الفاطر: ۲۸.

کښې دهغوی شمیر کیدلو مخضرم الدولتین دې یعنې د اموی او عباسی دواړو خلافتونو زمانه ئې لیدلې ده. ددواړو د ډیروخلفاؤ مدح سرائی ئې هم کړې ده (۱)
دې د خپل پلار عبدالله عجاج رحمه الله او دغفل بن حنظله بکری رحمه الله نه د حدیث روایت کوی. ددوی نه روایت کونکو کښې د هغوی خوئی عبدالله نه علاوه عمرو بن العلاء - وهومن أقرانه - یونس بن حبیب، خلف الاحمر، یحیی القطان، نضر بن شمیل، ابوعبیده معمر بن المثنی، ابوزید انصاری او عثمان بن الهیثم الموذن وغیره شامل دی. (۲)
دې د روایت حدیث په اعتبارسره مختلف فیه راوی دې. بعض تضعیف کړې او بعض توثیق، نوددرمیانه درجې راوی دې. مگر په لغت شعر اوفصاحت کښې امام منلې کیدو چنانچه د ژوند اکثر حصه ئې په بصره کښې تیره کړې ده. دهغه زمانې اکثر اکابر اهل لغت دهغوی نه استفاده کړې ده. دې په شعر کښې حجت او لغت کښې مقتداوو. په دې وجه چه کله دهغوی وفات اوشو نومشهور امام نحو خلیل بن احمدفراهیدی رحمه الله دا وقیع جمله ارشاد کړه «دفنّا الشعرواللغة والفصاحة» (۳)
امام بخاری رحمه الله دده نه صرف یوتعلیق نقل کړې دې دکوم تعلق چه لغت سره دې نه چه حدیث سره اوپه لغت کښې لکه چه اوس تیر شوهغه امام وو. (۴)
کله چه ابراهیم بن عبدالله بن حسن بن علی رحمه الله په بصره کښې د اموی خلافت خلاف خروج کړې وو نو رؤبه بن عجاج رحمه الله د فتنې د ویرې نه د کلی طرف ته وتلې وو اوهم هلته ۱۴۵هجری کښې د ډیروتکالیفو زغملونه پس انتقال شو. رحمه الله تعالی رحمة واسعة. (۵)

قوله: يقال: ﴿يولج﴾: يكور: آیت مبارک ﴿يُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ﴾ (۶)تفسیر فرمائی چه د یولج معنی یکور ده. یعنی راغونډول شپه په ورځ کښې. ابوعبیده رحمه الله فرمائی چه مطلب دادې چه شپه وړه کوی لکه چه په گرمیانو کښې کیږی اوورځ زیاتوی. ددې برعکس په یخنیانو کښې کوی چه شپې لوئی او ورځې وړې کیږی. (۷)

قوله: (وليجة) كل شيء أدخلته في شيء: ولیجة هغه څیز کوم چه څوک په یوبل څیز کښې داخل کړی (اوهغه د هغې حصه نه وی) لکه چه وزن فعلیه په معنی مفعوله وی. صاحب الجمل علامه سلیمان رحمه الله دکلام نه هم دغه مستفاد کیږی. چنانچه ولیجه به په معنی د مدخوله وی (۸)
پورته ذکرکړې شوې قول د امام ابوعبیده رحمه الله دې کوم چه هغه د آیت مبارك ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً﴾ (۱)وضاحت کولوسره

---

(۱) تهذیب ابن حجر: ۲۹۰/۳والأعلام للزرکلی: ۳٤/۳.
(۲) تهذیب التهذیب: ۲۹۰/۳.
(۳) الأعلام للزرکلی: ۳٤/۳ووفیات الأعیان: ۱۸۷/۱.
(۴) تهذیب التهذیب: ۲۹۱/۳ومیزان الاعتدال: ٤۷۹/۳.
(۵) تهذیب التهذیب: ۲۹۱/۳ومیزان الاعتدال: ٤۸۰/۳.
(۶) سورت الفاطر:۱۳.
(۷) فتح الباری: ۲۹۹/۶وعمدة القاری: ۱۱۸/۱۵.
(۸) لامع الدراری وتعلیقاته: ۳۳۹/۷والکنزالمتواری:۱۳۱/۱۳وحاشیة لجمل علی الجلالین: ۲۳۵/۳.

ارشاد فرمائيلې دي.(١) حضرت مفسرين رحمهم الله ددې كلمې مختلف معاني ليكلي دي مثلاً خيانت، مكر، غيرمسلمو سره پټ روابط ساتل چه د مسلمانانو راز غيرمسلم ته ښكاره كول وغيره.(٢)

ترجمة الباب سره د ايات مناسبت: امام بخاري رحمه الله ترجمة الباب صفة الشمس والقمر قائم فرمائيلې وودې لاندې ډير تفسيري كلمات هم دمختلف مفسرينو حضراتو په حواله سره درج كړي. ددغه ټولو كلماتو مناسبت په ترجمه سره واضح دې چه په هغې كښې د دې دواړو يعني سپوږمئ او نمر څه نه څه صفت بيان كړې شوې دې.

خود آخري كلمې باب سره په ظاهره مناسبت نشته دې يعني د ﴿وَلِيجَةً﴾، ځكه چه ددې سپوږمئ او نمر سره څه واسطه نشته دې. غالباً دا كلمه د سابقه كلمې ﴿يُولِجُ﴾ مناسبت سره دلته ذكركړې شوې ده كومه چه د باب افعال نه وه او وليجه د باب ضرب نه ده. استطراداً ئې دلته ذكر كړې ده. والله اعلم بالصواب.

ددې نه پس په دې پوهه شئ چه مصنف رحمه الله ددې باب لاندې شپږ احاديث ذكركړي دي دكوم نه چه رومبې حديث دحضرت ابوذر رضي الله عنه دې.

الحديث الاول

[٣٠٢٧]-حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ [ص:١٠٨] إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لِأَبِي ذَرٍّ حِينَ غَرَبَتِ الشَّمْسُ: «أَتَدْرِي أَيْنَ تَذْهَبُ؟»، قُلْتُ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: "فَإِنَّهَا تَذْهَبُ حَتَّى تَسْجُدَ تَحْتَ العَرْشِ، فَتَسْتَأْذِنَ فَيُؤْذَنُ لَهَا وَيُوشِكُ أَنْ تَسْجُدَ، فَلاَ يُقْبَلَ مِنْهَا، وَتَسْتَأْذِنَ فَلاَ يُؤْذَنَ لَهَا يُقَالُ لَهَا: ارْجِعِي مِنْ حَيْثُ جِئْتِ، فَتَطْلُعُ مِنْ مَغْرِبِهَا، فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى: {وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ العَزِيزِ العَلِيمِ} (٤)"[٤٥٢٤، ٤٥٢٥، ٦٩٨٨، ٦٩٩٦](٥)

---

(١) سورت التوبة: ١٦.

(٢) فتح الباري: ٢٩٩/٦ وعمدة القاري: ١١٨/١٥ ومجاز القرآن: ٢٥٤/١ سورة التوبة.

(٣) عمدة القاري: ١١٨/١٥ والكنز المتواري: ١٣١/١٣.

(٤) يس: ٣٨

(٥) قوله: عن أبي ذر رضى الله عنه، الحديث: رواه البخاري في تفسير سورة يس. باب قوله تعالى: ﴿وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا﴾ رقم الحديث ٤٨٠٣-٤٨٠٢ وفي التوحيد باب ﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾ رقم: ٧٤٢٤ وباب قوله تعالى ﴿تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ﴾ رقم: ٧٤٣٣ ومسلم رقم: ٤٠٢-٣٩٩ في الإيمان باب الزمن الذي لا يقبل فيه الإيمان والترمذي رقم: ٣٢٢٧ وفي التفسير باب ومن سورة يس، وفي الفتن باب ماجاء في طلوع الشمس من مغربها، رقم: ٢١٨٦.

تراجم رجال

محمدبن یوسف: دا محمدبن یوسف بن واقد فریابی رحمه الله دی. ددوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم..... په ضمن کښې تیره شوې ده. (۱)

سفیان: دا سفیان بن عیینه رحمه الله دی. ددوی مختصر حالات بدء الوحی کښې او تفصیلی حالات «کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا....کښې تیر شوی دی. (۲)

اعمش: دامشهورمحدث ابومحمدسلیمان بن مهران الکاهلی المعروف بالاعمش رحمه الله دی. ددوی حالات «کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیرشوی دی. (۳)

ابراهیم تیمی: دا ابراهیم بن یزید بن شریك تیمی رحمه الله دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب خوف المؤمن من أن یحبط عمله......، لاندې راغلی دی. (۴)

ابیه: دا مشهور تابعی حضرت یزیدبن شریك بن طارق رحمه الله دی. (۵)

ابي ذر: دامشهور صحابی رسول حضرت ابوذر غفاری رضی الله عنه دی.د دوی تفصیلی تذکره کتاب الإیمان باب المعاصی من أمر الجاهلیة په ضمن کښې راغلی دی. (۶)

مستقرمکانی مراد دې که زمانی؟ آیت دې ﴿وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا﴾ په دې کښې اختلاف دې چه دلته مستقر مکانی مراد دې که زمانی؟ دحدیث باب نه د مستقر مکانی تائید کیږی چه نمر دعرش لاندې لاړشی سجده کوی لیکن بعض علماء وائی چه دې نه مستقر زمانی مراددې. یعنی دده د حرکت انتها مراد ده چه هغه هلته تلو سره ختم شی کله چه الله تعالی دا ختمول غواړی.

بعض مفسرین حضرات لکه قاضی بیضاوی رحمه الله (۷) دویم تفسیر لیکلی دې نوشیخ عبدالحق محدث دهلوی دلته ډیر خفه دې اوهغه دا وائی چه دا ټول د فلسفې نه د متاثر کیدو اثر دې. واقعه داده چه آیت مبارك دخپل اطلاق په اعتبارسره د دواړو تفسیرونو محتمل دې. په دې کښې هیڅ استعجاب نشته چه حدیث مخې ته کولوسره مستقر مکانی مراد واخستې شی او آیت مخې ته کیخودوسره مستقر زمانی مراد واخستې شی. (۸)

اوس پاتې شوه داخبره چه نمر سجده څنګه کوی؟ نوددې تفصیل کتاب التفسیر کښې شوې دی. (۹)

---

(۱) کشف البای: ۲۵۲/۳.

(۲) اوګورئی کشف الباري: ۲۴۸/۱.

(۳) اوګورئی: کشف الباري: ۲۵۱/۲.

(۴) کشف الباري: ۵۴۴/۲.

(۵) ددوی دحالاتودپاره اوګورئی کتاب فضائل المدینة باب حرم المدینة

(۶) کشف الباري: ۲۳۸/۲.

(۷) تفسیر البیضاوی مع حاشیة الشهاب: ۲۲/۸،یس: ۳۸.

(۸) وإلیه أشار الشهاب الخفاجی رحمه الله فی حاشیته علی البیضاوی: ۲۳/۸وفیض الباری: ۳۰۶/۴ولمعات التنقیح شرح مشکوة المصابیح: ۶۸۵/۸کتاب الفتن باب لعلامات بین یدی الساعة.... الفصل الاول رقم:۵۴۶۸.

(۹) کشف الباری کتاب التفسیر ص: ۵۴۷-۵۴۵.

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره مطابقت په دې معنى دې چه په دې كښې د نمر يو صفت دا بيان كړې شوې دې چه هغه روزانه د عرش لاندې د سجدې دپاره خى.... دا هم د تولو صفاتو د شمس نه يو صفت دې دې سره د ورځې دورانيه مكمل كيږى.(١)

دباب دويم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دى.

الحديث الثاني

[٣٠٢٨]-حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُالعَزِيزِبْنُ المُخْتَارِ، حَدَّثَنَا عَبْدُاللهِ الدَّانَاجُ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِالرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الشَّمْسُ وَالقَمَرُ مُكَوَّرَانِ يَوْمَ القِيَامَةِ»(٢)

تراجم رجال

مسدد: دامسدد بن مسرهد اسدى بصرى رحمه الله دى. ددوى تذكره **كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه** لاندې راغلې ده. (٣)

عبدالعزيزبن المختار: داعبدالعزيز بن المختار انصارى بصرى رحمه الله دى. (٤)

عبدالله الداناج: دا عبدالله بن فيروزداناج بصرى رحمه الله دى. دانا فارسى ژبه كښې عالم ته وائى. كله چه دهغه تعريف اوكړې شو نوهغه داناج شو لكه نمونه (فارسى) ته عربى كښې نموذج وائى چه د آخرې هاء په جيم معجمه سره بدل وركوى. بعض حضراتو ددوى لقب دانا نقل كړې دې مګر په دواړو كښې هيڅ فرق نشته دې. د داناج او دانا دواړو معنى يوه ده.(٥) په صغار تابعين كښې ددوى شمير كيږى.(٦)

دې دحضرت يانس حضرت ابوبرزه اسلمى رضي الله عنه نه علاوه ابوسلمه بن عبدالرحمن(٧)ابوساسان حصين بن منذر، ابو رافع الصائغ، سليمان بن يسار عكرمه رحمهم الله وغيره نه دحديث روايت كوى. اوددوى نه روايت كونكو كښې حضرت قتاده (وهومن أقرانه) سعيدبن ابى عروبه، حماد بن سلمه، همام بن يحيى، عبدالعزيز بن المختار اسماعيل بن عليه رحمهم الله وغيره شامل دى.(٨)

---

(١) فتح البارى: ٢٩٩/٦عمدة القارى: ١١٩/١٥.

(٢) قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث،انفرد به الإمام البخارى رحمه الله. انظر تحفة الأشراف: ٤٦٤/١٠رقم: ١٤٩٦٧.

(٣) كشف البارى:٢/٢.

(٤) ددوى حالاتودپاره اوګورئى كتاب الصلاة باب التعاون في بناء المسجد.

(٥) تهذيب الكمال: ٤٣٧/١٥وإكمال مغلطاى: ١٢٣/٨تهذيب ابن حجر: ٣٥٩/٥.

(٦) فتح البارى: ٢٩٩/٦.

(٧) وذكرابن أبى حاتم أنه رأى أبا برزة الأسلمى وروى عن أبى سلمة ففرق بينهما الجرح والتعديل:١٣٦/٥وإكمال مغلطاى: ١٢٤/٤.

(٨) د شيوخ اوتلامذه د تفصيل دپاره اوګورئى تهذيب الكمال:٤٣٧/١٥تهذيب ابن حجر: ٣٥٩/٥.

امام ابوزرعه رازی رحمه الله فرمائی ثقة.[1] امام نسائی رحمه الله فرمائی «لابأس به»[2] ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.[3] امام عجلی رحمه الله فرمائی «بصري ثقة»[4].
امام بخاری رحمه الله دعبدالله بن داناج رحمه الله نه صرف هم دغه يو حديث باب روايت کړې دې.[5]
په ائمه سته کښې د امام ترمذی رحمه الله نه علاوه نورو پنځوارو حضراتو دهغه روايات قبول کړی دی. رحمه الله تعالى رحمة واسعة.[6]

ابوسلمه بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعی حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف مدنی رحمه الله دې. ددوی تفصيلی حالات كتاب الإيمان باب صوم رمضان احتسابا من الإيمان کښې راغلی دی.[7]

ابوهريره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضی الله عنه دې ددوی تذکره كتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تيره شوې ده.[8]

قوله: قال: الشمس والقمر مكوران يوم القيامة: دحضرت ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه د نبی کريم صلی الله علیه وسلم ارشاد مبارك دې چه د قيامت په ورځ به سپوږمئ او نمر دواړه راغونډولې شی.
مكوران صيغه تثنيه ده د تكوير نه مشتق ده. اول دا خبره راغلې ده چه ددې معنی د راغونډولو ده.
اوس د حديث شريف مطلب دا شو چه د قيامت په ورځ به دا دواړه راغونډولې شی اوددې رڼا به ختمولې شی.
دمسند بزار رحمه الله وغيره په روايت کښې دا اضافه هم نقل ده: «في النار، فقال الحسن: وما ذنبهما؟ قال أبوسلمة: أنا أحدثك عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنت تقول: ما ذنبهما؟ فسكت الحسن»[9]

د حديث نور تفصيل: علامه طحاوی رحمه الله په شرح مشکل الآثار کښې نور تفصيل دا نقل کړې دې چه عبدالله دانا رحمه الله فرمائی چه خالدبن عبدالله بن خالد بن اسيد په کومه زمانه کښې چه د بصره ګورنرو هم په هغه زمانه کښې به د حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن رحمه الله په مجلس کښې کوم چه به په جامع مسجد کښې لګيدلې وو کښې هم حاضر شو. هم په دغه دوران کښې حضرت حسن بصری رحمه الله تشريف راوړو اوحضرت ابوسلمه رحمه الله سره کيناستو اوداحاديثو مذاکره ئې کوله. چنانچه حضرت ابوسلمه رحمه الله ددې مذاکره په دوران کښې احاديث، او حديث باب واورولو چه د قيامت په ورځ به سپوږمئ اونمر جمع کولوسره راغونډ کړې شی او په جهنم کښې به غورزولې شی. او دواړو ته به د غوائی شکل ورکولې شی. په دې باندې حضرت حسن بصری رحمه الله اووئيلې آخر په کوم

---

[1] تهذيب الكمال: ۴۳۷/۱۵ تهذيب ابن حجر: ۳۵۹/۵.
[2] تهذيب الكمال: ۴۳۷/۱۵ تهذيب ابن حجر: ۳۵۹/۵ وخلاصة الخزرجی: ۲۱۰.
[3] ۳۹/۵.
[4] تعليقات تهذيب الكمال: ۴۳۸/۱۵.
[5] فتح الباری: ۲۹۹/۶.
[6] تهذيب الكمال: ۴۳۸/۱۵.
[7] كشف الباری: ۳۲۳/۲.
[8] كشف الباری: ۲۵۹/۱.
[9] مسند البزار: ۴۵۴/۲ رقم: ۸۶۹۶ وفيض القدير: ۲۳۴/۴ حرف الشين رقم: ۴۹۴۸.

بنيادباندې؟ دې دوارو داسې څه ګناه کړې ده چه دوى ته به دومره خطرناکه سزا وركولې شى؟ علامه طحاوى رحمه الله ليكى: «فكان ماكان من الحسن فى هذا الحديث إنكارا على أبى سلمة إنما كان –والله أعلم– لما وقع فى قلبه أنهما يلقيان فى النار ليعذبا بذلك» خو حضرت ابوسلمه د هغه د اشكال خو څه جواب اونه كړو صرف ني دا اوفرمائيل چه تاسو ته زه د نبى كريم ﷺ ارشاد نقل كوم په دې باندې حسن بصرى خاموش شو.[1]

دَحضرت حسن بصرى رحمه الله دَ حيرانتيا وجه: دلته حضرت حسن بصرى رحمه الله د حديث په مضمون باندې دحيرانتيا اظهار كړې دې اودعلت تپوس نى كړې دې چه په جهنم كښې غورزولوسره د كوم جرم سزا وركولې شى؟ دا څه نوې خبره خو نه وه. دغه شان اشكال خو حضرت ابن عباس رضى الله عنهما ته هم شوې ووچنانچه حضرت كعب احبار رحمه الله دا اوونيل چه «يجاء بهما كأنهما ثوران عقيران، فيقذفان فى النار»[2]،
علامه طبرى رحمه الله سند متصل سره دحضرت عكرمه نه نقل كړى دى چه كله حضرت ابن عباس رضى الله عنهما دا خبره واورېده نوهغه حضرت كعب رضى الله عنه دروغژن اوګرځولو اووئى فرمائيل: «هذه يهودية يريد إدخالها فى الإسلام، الله أكرم وأجل من أن يعذب على طاعته، ألم تر إلى قوله تعالى: ﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَآئِبَيْنِ﴾؟[3]،
يعنى دوبهما فى طاعته، فكيف يعذب عبدين أثنى الله عليهما؟»[4]
يعنى دا يهوديت دې كوم چه كعب په اسلام كښې داخلولوسره ددې حصه جوړول غواړى دالله تعالى شان ددې نه ډير لوئى او اوچت دې. اود هغه د كريمانه خصلت نه دا ډيره لرې خبره ده چه چاله په خپل طاعت باندې سزا وركړى. ولې ستاسو مخې ته دالله تعالى داكلام نه دې ﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَآئِبَيْنِ﴾ دا دواړه الله تعالى دخپل طاعت عادتى جوړكړى دى. نودا څنګه ممكن ده چه خپل داسې طاعت ګذاروته الله تعالى عذاب وركړى دكومو چه پخپله هغه تعريف كړې دې؟
د سورت حج آيت نمبر ١٨ نه هم دغه سوال پيداكيږى. په دې آيت كښې الله تعالى رب العزت فرمائى په زمكو او آسمانونوكښې چه كوم څه دى هغه ټول، دارنګه سپوږمئى نمبر ستورى اوغرونه ونې او ټول څناور ټول دالله تعالى په مخكښې سجده كوى مګر څه داسې كم ظرف هم دى په چا باندې چه دالله تعالى عذاب مقررشوى دې. دويم فريق﴿ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ ﴾[5]،دې عقل پخپله تپوس كوى چه كله دا دواړه په اول فريق كښې شامل دى د طاعت ګذارو سره ددوى تعلق دې نود دويم فريق په عذاب هغوى ته ولې كيږى؟ دا خو نعوذبالله زياتې دې؟[6]

دَ مذكوره اشكال مختلف جوابات: دحضرت حسن بصرى رحمه الله او د ابن عباس رضى الله عنهما دواړو خبره په خپل خائې صحيح ده خود نورو حضراتو خبره هم ټيك ده د دواړو په موقف كښې هيڅ تضاد نشته دې د دې مختلف وجوهات دى: ① د نورو حضراتو د موقف تائيد ددې آيت نه هم كيږى ﴿إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن

[1] شرح مشكل الآثار: ١٧٠/١رقم: ١٨٣وأعلام الحديث للخطابى: ١٤٧٥/٢عمدة القارى:١٥/ ١٢٠.
[2] التوضيح١٩/ ٤٠كتاب العظمة لأبى شيخ: ١١٦٣/٤ذكر عظمة الله.... دار العاصمه، رياض.
[3] سورت ابراهيم : ٣٣.
[4] التوضيح:١٩/ ٤١وتفسير الطبرى: ٤٥٨/٧عمدة القارى: ١٥/ ١٢٠.
[5] سورت الحج:١٨.
[6] شرح مشكل الآثار للطحاوى: ١٧٢/١رقم: ١٨٤باب بيان مشكل ما روى عن رسول الله ﷺ من قوله:إن الشمس والقمر ثوران.

دُونِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ ۭ اَنْتُمْ لَهَا وٰرِدُوْنَ﴾ (۱) په کوم کښې چه کافرانوته خطاب دې چه تاسو او ستاسو ټول معبودان باطله به د جهنم خشاك جوړيږي.
تاسو پوهيږئ چه په دنياکښې دمظاهرقدرت عبادت پوجا کونکو هيڅ کمې نشته دسپوږمئ اونمر په هره زمانه کښې عبادت شوې دې. نن هم د دنيا په ډيرو خطوکښې ددې عبادت کولې شي. لهذاد آيت مبارك په رڼاکښې دا دواړه هم د جهنم حصه کيدل پکاردي چه خلق ددوی عبادت کوی. ددې تائيد ددې روايت ددې تکرې نه هم کيږی کوم چه ابويعلی موصلی رحمه الله دحضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه مرفوعاً نقل کړې ده. په دې کښې دی: «ليراهما من عبدهما»(۲) دې دپاره چه کوموخلقو ددې دواړو اجرام سماوی عبادت کولو هغوی چه دا په دوزخ کښې سوزيدونکې اووينی نوعبرت به اخلی مگر هلته به دا څه فائده نه ورکوی.

۲ علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه دواړه سپوږمئ او نمر راغونډولو سره په جهنم کښې د غورزولومقصد هغوی ته عذاب ورکول نه دی بلکه د دغه مظاهر پرستو تنبيه اوتوبيخ به کيږی چه په دنيا کښې به ئې ددې عبادت کولو. دې د پاره چه دوی ته معلومه شي چه دهغوی د سپوږمئ او نمرعبادت باطل اولغو وو او په دنياکښې دا عبث کار کولو سره خپل خانونه تباه اوبرباد کولوسره راغلی دی. ددې بعينه مثال هغه روايت دې په کوم کښې چه راغلی دی چه مچان به ټول په ټول دوزخ ته خی.(۳) حالانکه ددوی هم څه گناه نشته دې. چنانچه دا مچان په دوزخ کښې د اچولو مقصد به صرف دا وی چه ددغه دوزخيانو په تکليف کښې زياتوالې اوکړې شي علامه خطابی رحمه الله فرمائې «والمعنى فى ذلك: لتكون عقوبة لأهل النار، يتأذون بها، كما يتأذون بالحيات وشبهها»(۴)

۳ تقريباً هم دغه دويم سره يوشان جواب امام طحاوی رحمه الله هم ورکړې دې هغوی فرمائی چه مونږ دحضرت ابوسلمه رحمه الله دطرف نه به حضرت حسن بصری رحمه الله ته په جواب کښې دا وايو چه سپوږمئ او نمر به په دې وجه راغونډولې شي چه دوزخيانوته به ددې په ذريعه عذاب ورکولې شي نه دا چه دا دواړه به د دوزخ د عذاب سره مخ کولې شي.
گورئ که نه چه په دوزخ کښې به فرښتې هم وی چه دوزخيانوته به عذاب ورکوی نوددې دواړو حيثيت به هم په دوزخ کښې د دغه ټولو فرښتو په شان وی. دالله تعالی دا ارشاد مبارك مخې ته كيږدئ: ﴿يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا قُوْۤا اَنْفُسَكُمْ وَاَهْلِيْكُمْ نَارًا وَّقُوْدُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلٰۤئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَّا يَعْصُوْنَ اللّٰهَ مَاۤ اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُوْنَ مَا يُؤْمَرُوْنَ﴾ (۵)

په دې کښې ﴿لَا يَعْصُوْنَ اللّٰهَ مَاۤ اَمَرَهُمْ﴾ معنی ده «من تعذيب أهل النار»دوزخيانوته چه دعذاب ورکولوکوم حکم هغوی ته الله تعالی ورکوی په هغې کښې به دوی حکم عدولی نه کوی. ښکاره خبره ده چه ددې فرښتو په جهنم کښې دموجودگئ مطلب هيڅ کله دانه دې چه دوی څه گناه کړې ده دکو

---

۱) سورت الأنبياء: ۹۸.
۲) مسندأبي يعلى الموصلى: إنما عزاها إليه الحافظ، ولم أجدها فى مسنده. والله اعلم.
۳) الحديث رواه البزار فى مسنده رقم: ۳۴۹۸ والطبرانى فى المعجم الكبير ۲۸۹/۱۲ رقم: ۱۳۴۲۶ عن ابن عمر رضي الله عنهما ۳۹۸/۱۲ رقم: ۱۳۴۶۸ وفى الأوسط: ۱۶۰/۲ رقم: ۱۵۷۵ ومعجم الزوائد: ۴۱/۴.
۴) أعلام الحديث خطابى: ۱۴۷۶/۲.
۵) سورت التحريم: ۶

په وجه چه هغوی په دوزخ کښې غورزولې شوی دی. هم دغه شان د سپوږمئ او نمر معامله ده هغې هم څه گناه نه ده کړې بلکه دابه هم د فرښتو په شان دوزخيانوته د عذاب مزه ورڅکی.

طحاوی رحمه الله فرمائی: ((وكذلك الشمس والقمر، هما فيها بهذه المنزلة، معنىٰ بأن لأهل النار بذنوبهم، لا معنىٰ بأن فيها، إذ لا ذنوب لهما.))(١) هم دغه خبره علامه اسماعيلی رحمه الله هم ارشاد فرمائيلې ده.(٢)

د بحث خلاصه: اوس ددې پوره بحث خلاصه داشوه چه دا دواړه به په دوزخ کښې د څه گناه د وجې نه نه شی اچولې بلکه په دې وجه به اچولې شی چه د شمس اوقمر د عبادت کونکو په حسرت کښې اضافه اوشی. يوه فائده به دا هم کيږی چه ددوی په ورتلو سره به د جهنم په گرمئ کښې اضافه کيږی اود هغې اشتعال به زياتيږی نولکه چا چه ددې عبادت کولو هم هغه به په عذاب ورکولو کښې د تشديد سبب جوړيږی. والله اعلم بالصواب.

د ثوران عقيران معنی: دې نه پس داخبره ياده ساتئی چه هم دغه روايت د نورو صحابه کرامو نه هم نقل دې مثلاً ابوداؤد طيالسی رحمه الله وغيره د حضرت انس رضي الله عنه نه مرفوعاً نقل کړی دی: ((إن الشمس والقمر ثوران عقيران فی النار))(٣)

خود حضرت کعب احبار رحمه الله روايت وړاندې تيرشوې دې نو په حديث باب اوهغه احاديثو کښې فرق دادې چه په دې کښې د مکوران په ځائې عقيران دې. عقيران هغه خناور د کوم پښونه چه پرې کړې شوی وی. مطلب دا چه سپوږمئ او نمر به لکه چه دوه ذبح کړې شوی غوايان وی. اوس دا دوه تشبيهونه شو يو مکوران بل عقيران. د مکوران وضاحت اول کړې شوې دې چه ددې دواړو رڼا به ختمه کړې شی نودا به د پنير د دوو ټکړو په شان شی چه ښکاری خو به سپين مگر په دې کښې به رڼا نه وی نودا تشبيه سلب نور سره متعلق ده.

خود دويمې تشبيه تعلق د سير سره دې چه په آخرت کښې به ددې دواړو سير اوحرکت منقطع شی لکه مضبوط غوايان کله چه دهغوی خپې پرې کړې شی نو هغه دحرکت کولو قابل نه پاتې کيږی خوزيدې راخوزيدې نه شی. ددې حديث دا مطلب هيڅ کله نه دې چه په حقيقت کښې به د دغه دواړو غوايانو چه په اصل کښې به سپوږمئ اونمر وی خپې پرې کولې شی. امام طحاوی رحمه الله فرمائی: ((فعادا بإقطاعهما عن ذلك كالزمنين بالعقر، فقيل لهما: عقيران، على استعارة هذا الاسم لهما، لا على حقيقة حلول عقر بهما.......))(٤)

---

(١) شرح مشكل الآثار للطحاوی: ١٧١/١باب رقم: ٣٠بيان مشكل ماروى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم من قوله: إن الشمس والقمر ثوران.......

(٢) قال الإسماعيلی: وقد جعل الله فی النار ملائكة، وليست تتأذى بها، ولا تعذب بها، وحجارة يعذب بها أهل النار. فيجوز أن يجعل الشمس والقمر عذابا فی النار لأهل النار، أو بآلة من آلات العذاب، نعوذ بالله من النار. التوضيح: ٤٤/١٩عمدة القارى: ١٢٠/١٥فتح البارى: ٣٠٠/٦.

(٣) مسندالطيالسی: ٥٧٤/٢رقم:٢٢١٧مسند أنس بن مالك رضي الله عنه ومسند أبی يعلى الموصلی: ٤٠١/٣رقم: ٤١٠٢ والكامل لابن عدی: ٩٦٩/٣والحديث حسن.

(٤) شرح مشكل الآثار للطحاوی: ١٧٢/١فتح البارى: ٣٠٠/٦فيض القدير للمناوی: ٢٣٤/٣رقم: ٤٩٤٩.

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې خكه چه د سپوږمئى اونمر راغونډول يووصف دې. ([1])
د باب دريم حديث د ابن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې.

الحديث الثالث

[۳۰۲۹] - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرٌو، أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الْقَاسِمِ، حَدَّثَهُ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ يُخْبِرُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَا يَخْسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ، وَلَكِنَّهُمَا آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُمَا فَصَلُّوا» - [ر ۹۹۵] ([2])

ترجمه: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نبى كريم ﷺ نه نقل كوى چه حضورپاك اوفرمائيل چه دې نمر او سپوږمئى دواړو ته د چا د مرګ د وجې نه تندر لګى نه د چا په ژوندى كيدو سره، بلكه دا دواړه خودالله تعالى نښانې دى. چنانچه كله چه تاسو دا دواړه په تندر كښې اووينئ نود (كسوف يا خسوف) مونځ كوئ.

تراجم رجال

يحيى بن سليمان: دايحيى بن سليمان بن يحيى جعفى كوفى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب كتابة العلم كښې تيرشوى دى. ([3])

ابن وهب: دا عبدالله بن وهب مسلم مصرى رحمه الله دې. د دوى تذكره كتاب العلم باب من يرد الله به خيرا يفقهه.....، لاندې تيره شوې ده. ([4])

عمرو: دا ابواميه عمرو بن الحارث مصرى انصارى رحمه الله دې. ([5])

عبدالرحمن بن القاسم: داعبدالرحمن بن قاسم بن محمد بن ابى بكر صديق رحمه الله دې. ددوى تفصيلى تذكره كتاب الغسل باب هل يدخل الجنب يده.....؟ په ضمن كښې تيرشوى دى. ([6])

ابيه: دا مشهور تابعى بزرګ حضرت قاسم بن محمدبن ابى بكر صديق رحمه الله دې. ددوى تفصيلى تذكره كتاب الغسل باب من بدأ بالحلاب والطيب عندالغسل په ضمن كښې تيره شوې ده. ([7])

عبدالله بن عمر رضي الله عنه: دا مشهور صحابى رسول حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې. ددوى حالات

---

[1]) عمدة القارى: ۱۵/۱۲۰.
[2]) قوله: عن عبدالله بن عمر رضى الله عنهما: الحديث: مرتخريجه فى كتاب صلوة الكسوف.
[3]) كشف البارى: ۴/۳۲۷.
[4]) كشف البارى: ۳/۲۷۷.
[5]) ددوى دحالاتو دپاره اوګورئى كتاب الوضوء، باب المسح على الخفين.
[6]) كشف البارى: كتاب الغسل: ۵۵۷.
[7]) كشف البارى: كتاب الغسل: ۴۳۹.

كتاب الإيمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الإسلام..... لاندې ذکر کړې شوی دی.[1]
د باب څلورم حديث د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې.

الحديث الرابع

[۳۰۳۰]-حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ الشَّمْسَ وَالقَمَرَ آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لاَ يَخْسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلاَ لِحَيَاتِهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ فَاذْكُرُوا اللَّهَ» [ر ۲۹][2]

تراجم رجال

اسماعيل: دا اسماعيل بن ابى اويس مدنى اصبحى رحمه الله دې. د دوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب من كره أن يعود فى الكفر... کښې تیر شوی دی.[3]

مالک: دا امام دارالهجرة امام مالك بن انس اصبحى مدنى رحمه الله دې. د دوى اجمالى حالات بدء الوحى او تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن لاندې بيان کړې شوی دی.[4]

زید بن اسلم: دا زید بن اسلم عدوى مولى عمر رحمه الله دې.

عطاء بن يسار: دا ابومحمد عطاء بن يسار هلالى مدنى رحمه الله دې.

عبدالله بن عباس: دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دې. د دې دريوارو محدثين حضراتو تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب كفران العشير، وكفر..... کښې بيان کړې شوی دی.[5]
د باب پنځم حديث د حضرت عائشه رضي الله عنها دې.

الحديث الخامس

[۳۰۳۱]-حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَخْبَرَتْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ خَسَفَتِ الشَّمْسُ، قَامَ فَكَبَّرَ وَقَرَأَ قِرَاءَةً طَوِيلَةً، ثُمَّ رَكَعَ رُكُوعًا طَوِيلاً، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ، فَقَالَ: «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ»، وَقَامَ كَمَا هُوَ، فَقَرَأَ قِرَاءَةً طَوِيلَةً، وَهِيَ أَدْنَى مِنَ القِرَاءَةِ الأُولَى، ثُمَّ رَكَعَ رُكُوعًا طَوِيلاً، وَهِيَ أَدْنَى مِنَ الرَّكْعَةِ الأُولَى، ثُمَّ سَجَدَ سُجُودًا طَوِيلاً، ثُمَّ فَعَلَ فِي الرَّكْعَةِ

---

[1] كشف البارى: ۶۳۷/۱
[2] قوله: عن عبدالله بن عباس رضي الله عنهما الحديث، مر تخريجه فى كتاب الكسوف.
[3] كشف البارى: ۱۱۳/۲.
[4] كشف البارى: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲.
[5] كشف البارى: ۲۰۵/۲-۲۰۳ د ابن عباس رضي الله عنهما دپاره نور اوګورئ كشف البارى: ۳۳۵/۱.

الآخِرَةِ مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ سَلَّمَ وَقَدْ تَجَلَّتِ الشَّمْسُ، فَخَطَبَ النَّاسَ، فَقَالَ فِي كُسُوفِ الشَّمْسِ وَالقَمَرِ: «إِنَّهُمَا آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لاَ يَخْسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلاَ لِحَيَاتِهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُمَا فَافْزَعُوا إِلَى الصَّلاَةِ»-[ر ۹۹۷] (۱)

تراجم رجال

يحيى بن بكير: دا يحيى بن عبدالله بن بكير مخزومى رحمه الله دي.

الليث: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمي رحمه الله دي.

عقيل: دامشهور امام حديث عقيل بن خالد رحمه الله دي. (۲)

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دي. ددي څلورو واړو حضراتو محدثينو مختصر تذكره بدء الوحى دريم حديث كښې تيره شوې ده. (۳)

عروة بن الزبير: داحضرت عروه بن زبير بن عوام مدنى رحمه الله دي ددوى اجمالى حالات بدء الوحى اوتفصيلي حالات كتاب الايمان باب أحب الدين إلى الله أدومه لاندې بيان كړې شوى دى. (۴)

عائشه رضي الله عنها: دحضرت عائشه رضي الله عنها حالات بدء الوحى ددريم حديث لاندې راغلى دى. (۵)

د باب آخرى او شپږم حديث دحضرت ابومسعود عقبه بن عمرو رضي الله عنه دي.

الحديث السادس

[۳۰۳۲]-حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ المُثَنَّى، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنِي قَيْسٌ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الشَّمْسُ وَالقَمَرُ لاَ يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلاَ لِحَيَاتِهِ [ص:۱۰۹]، وَلَكِنَّهُمَا آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُمَا فَصَلُّوا»-[ر۹۹۳] (۶)

تراجم رجال

محمدبن المثنى: دا محمد بن المثنى عنزى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب حلاوة الإيمان كښې راغلې. (۷)

---

(۱) قوله: أن عائشة رضى الله عنها....و الحديث: مر تخريجه فى الكسوف باب الصدقة فى الكسوف.

(۲) ددوى تفصيلى تذكره كتاب العلم باب فضل العلم كښې راغلى ده. كشف البارى ۴۵۵/۳.

(۳) كشف البارى:۳۲۶/۱-۳۲۳.

(۴) كشف البارى: ۲۹۱/۱، ۴۳۶/۲.

(۵) كشف البارى: ۲۹۱/۱.

(۶) قوله عن أبى مسعود رضى الله عنه: الحديث، مر تخريجه كتاب الكسوف باب لا تنكسف الشمس لموت أحد ولا لحياته.

(۷) كشف البارى: ۲۵/۲.

یحیی: دا یحیی بن سعیدبن فروخ القطان رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه.....، لاندې ذکرکړې شوې ده. [۱]

اسماعیل: دا اسماعیل بن ابی خالداحمسی بجلی رحمه الله دي. د دوی حالات کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده، لاندې راغلی دی. [۲]

قیس: داقیس بن ابی حازم احمسی بجلی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب قول النبي صلی الله علیه وسلم الدین النصیحة....، کښې راغلې ده. [۳]

ابی مسعود: دا مشهور بدری صحابی حضرت ابن مسعود عقبه بن عمرو انصاری رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلي حالات کتاب الإیمان باب ما جاء أن الأعمال بالنیة......، په ذیل کښې بیان کړې شوي دی. [۴]

ددې آخرې څلور احادیثو شرح به ان شاء الله تعالی کتاب الکسوف کښې راځي.

داحدیث د مسندعقبه نه دې: دا حدیث دحضرت ابومسعود عقبه بن عمرو البدری رضي الله عنه د مسانید نه دې خو په بعض نسخوکښې ابن مسعود دې یعنی حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې. علامه کرمانی رحمه الله فرمانی چه دا دویم احتمال سره ددې چه په دې اعتبار سره صحیح دې چه حضرت قیس بن ابی حازم رحمه الله د حضرت ابن مسعود نه هم روایت کوی. مګر ټول روات په دې باندې باندې متفق دی چه داحدیث د مسند عقبه رضي الله عنه نه دې د مسندعبدالله رضي الله عنه نه نه دی. [۵]

اوحافظ ابن حجر رحمه الله دا دویم احتمال تصحیف ګرځولې دې اوفرمانی: «وقوله في الحدیث الأخیر: عن أبي مسعود، کذا في الأصول بأداة الکنیة، وهو أبومسعود البدري، ووقع في بعض النسخ: عن ابن مسعود، بالموحدة والنون وهوتصحیف» [۶]

ترجمة الباب سره دَ احادیثو مطابقت: د باب دا آخری څلورو احادیثومطابقت بالترجمه په دې معنی دې چه کسوف کوم ته چه دنمر تندر نیول وانی یا کوم ته چه دسپوږمئی تندر نیول وانی د دواړو د صفاتونه دی. [۷]

۵-باب: ما جاء في قوله: ((وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ نُشُرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ))

ماقبل سره مناسبت: کتاب د بدء الخلق روان دې. امام بخاری رحمه الله لکه څنګه چه دَ نجوم، شمس او قمر ذکراوکړو هم دغه شان د هواګانو هم ذکرفرمانی.

[۱] کشف الباري: ۲/۲.
[۲] کشف الباري: ۲۷۹/۱.
[۳] کشف الباري: ۷۶۱/۲.
[۴] کشف الباري: ۷ۤ۴۸/۲.
[۵] شرح الکرماني: ۱۶۱/۱۳عمدة القاري: ۱۲۲/۱۵-۱۲۱.
[۶] فتح الباري: ۳۰۰/۶.
[۷] عمدة القاري: ۱۲۱/۱۵.

دترجمة الباب مقصد: ددې خانې نه امام بخاري رحمه الله دهواګانو ذکرفرمائی چه الله تعالی يوطرف ته دير شيان پيدا کړی دی نوبل طرف ته هواګانې هم دهغه مخلوق دې هم دهغه په حکم سره روانې دی چه اوريځې راجمع کوی. بيا هم دغه اوريځې د الله تعالی په حکم باندې بارانونه وروی. دا د رحمت هواګانې وی خو کله هواګانې د عذاب په توګه هم چليږی. تفصيل ان شاء الله وړاندې راځی

﴿قَاصِفًا﴾/الإسراء: ۶۹/: تَقْصِفُ كُلَّ شَيْءٍ. ﴿لَوَاقِحَ﴾/الحجر: ۲۲/: مَلَاقِحَ مُلْقِحَةٌ. ﴿إِعْصَارٌ﴾ /البقرة: ۲۶۶/: رِيحٌ عَاصِفٌ تَهُبُّ مِنَ الأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ كَعَمُودٍ فِيهِ نَارٌ. ﴿صِرٌّ﴾/آل عمران: ۱۱۷/: بَرْدٌ. ﴿نُشُرًا﴾: مُتَفَرِّقَةً.

قوله:: ﴿قَاصِفًا﴾ تَقْصِفُ كُلَّ شَيْءٍ: ددې عبارت په ذريعه امام بخاري رحمه الله د آيت مبارك ﴿فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِّنَ الرِّيحِ﴾ [1] ﴿قَاصِفًا﴾ تفسير اوتوضيح کوی چه قاصفاً معنی ده هغه هوا کوم چه هر څه مات رامات کړی

قوله:: الريح القاصف. تيزه راتنبيدونکې هوا ددې جمع القواصف ده [2]

دغه پورته ذکرکړې شوې تفسيری قول د امام ابوعبيده رحمه الله دې کوم چه هغوی په المجاز کښې ذکرکړې دې. [3] هم ددې په شان قول دحضرت قتاده رحمه الله نه هم نقل دې. [4]

اته قسمه هواګانې. حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائی چه د هواګانو اته قسمونه دی څلور عذابونه دی نو باقی څلور رحمت. د رحمت والاهواګانې دادی: ① ناشرات ② ذاريات ③ مرسلات ④ مبشرات. اود عذاب والاد هواګانو نومونه دادی: عاصف اوقاصف، ددې دواړو تعلق سمندر سره دې. صرصر او عقيم ددې دواړو تعلق د اوچې سره دې [5]

قوله:: ﴿لَوَاقِحَ﴾ مَلَاقِحَ مُلْقِحَةٌ. په دې عبارت کښې آيت مبارك ﴿وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ﴾ [6].. مونږ هواګانې باران ورونکې جوړولوسره اوليګلې، سره د لفظ لواقح تفسير کړې شوې دې چه لواقح ملاقح په معنی کښې دې کوم چه د ملقحة جمع ده. دا داسې اوګنړنی چه لقحت الناقة ﴿باب سمع﴾ اونحوها معنی ده د اوښې حامله کيدل. دا فعل لازم دې هم ددې اسم فاعل لاقح دې. د کوم جمع چه لواقح ده. اوس به ددې معنی شی حاملې اوښې.

الله تعالی په مذکوره آيت مبارك کښې دا لفظ هواګانوسره ذکرکړو دکوم مطلب چه به وی حامله هوا ګانې يعنی د اوبونه ډکې هواګانې. حالانکه په هواکښې اوبه نه وی بلکه په اوريځوکښې وی کوم چه هوا ګانې چلوی. دې نه علاوه القحت الريح السحاب (افعال) په معنی کښې دی د هوا اوريځ سره جنګيدل

---

[1] سورة الاسراء : ۶۹

[2] عمدة القاري:۱۲۲/۱۵التوضيح: ۴۶/۱۹والقاموس الوحيد، مادة: قصف.

[3] مجازالقرآن: ۳۸۵/۱ سورة الإسراء: ۶۹

[4] تعليقات التوضح: ۴۶/۱۹وتفسير الطبرى: ۱۱۴/۸.

[5] عمدة القاري: ۱۲۲/۱۵والتوضيح: ۴۶/۱۹.

[6] سورة الحجرات :۲۲

او باران ورول. دا متعدی دې اسم فاعل دی ملقحة دې دکوم جمع چه ملاقح ده.([1])
دَامام بخاري رحمه الله مقصد: اوس امام بخاري رحمه الله دا فرمانيل غواړي چه په آيت مبارك کښې راغلې لفظ لواقح لازم دې خومتعدی په معنی کښې دې. ګنی د آيت مفهوم واضح کيږی نه. حضرت

ګنګوهی رحمه الله فرمانی ((يعنی أن الرياح ليست لاقحة، بل هي ملقحة، فكأن اللازم بمعنی المتعدي))([2])
هم دغه خبره په لږ زيات وضاحت سره حضرت مولانا محمد حسن مکی رحمه الله په تقرير کښې هم ده هغوی فرمائی: ((يريد أن المراد باللواقح: الملاقح، دون معناه الحقيقي، لأن اللاقحة لازم، يقال: لقحت الناقة أي حملت، والملقحة متعدية، يقال: ألقح الفحل الناقة))([3]) حضرت مولانا مکی رحمه الله نور فرمانی چه بعض حضراتو لواقح د ملقحة خلاف قياس جمع ګرځولې ده خودا غلطه ده ځکه چه دا د لاقحة جمع ده. استاذ محترم (حضرت ګنګوهی رحمه الله) هم دغه فرمانيلی دی.([4])
دَ ابوعبيده رحمه الله اوابن اسحاق رحمه الله رائې: اوهغه حضرات کوم چه لواقح ته دملقحة جمع وائی. امام ابوعبيده رحمه الله او ابن اسحاق رحمه الله دی.([5]) هم د دغه روستو ذکرشوی اتباع کولوسره ابوعبيده رحمه الله هم دغه قول اختيارکړې دې خو بعض حضراتو په ده باندې نکير کړې دې. علامه ابن ملقن رحمه الله فرمانی: ((هذا قول أبي عبيدة وغيره، وأنكره بعضهم، وقال: هو بعيد جدا، لأن حذف الزوائد إنما يجوز من مثل هذا في الشعر، ولكنه جمع لاقحة ولاقح بلا خلاف))([6])
ددې لفظ لاندې شراح ډير څه ليکلی دی خو زړه ته لګيدونکې خبره د ابن جرير طبری رحمه الله ده هغه فرمائې چه صواب دادې چه رياح لاقحه هم دی اوملقحه هم دی. لاقحه خو په دې لحاظ سره چه هغه اوبه اوچتوی اوملقحه په دې اعتبارسره چه هغه اوبه د اوريځو دننه رسوی.([7]) بيا ابن جرير رحمه الله د خپل قول د تائيد اوتقويت دپاره دحضرت ابن مسعود رضی الله عنه ارشاد نقل کړې دې دکوم سند چه قوی دې. حضرت ابن مسعود رضی الله عنه فرمائې((يرسل الله الرياح، فتحمل الماء، فتلقح السحاب، وتمر به، فتدر كما تدر اللقحة ثم تمطر))([8]) يعنی الله تعالی اوريځې راليکی چه اوبه اوچتوی، اوريځې باردار کوی بيا چه کله په دې باندې چليږی نودا اوريځې بنه باران ورول. لکه څنګه چه د پيشو ورکونکې اوبنه ډيرزيات پيئې ورکوی. د امام لغت علامه زهری رحمه الله نه هم دغه شان قول نقل دې.([9])او هم دغه معنی اومفهوم زيات واضح دې. والله اعلم بالصواب.

---

[1]) لسان العرب مادة: لقح والقاموس الوحيد مادة: لقح.
[2]) الكنز المتواري: ۱۳/۱۳۳ولامع الدراري: ۷/٤٠۳.
[3]) حواله جات بالا.
[4]) حواله جات بالا.
[5]) مجاز القرآن: ۱/۳٤۸عمدة القاري: ۱۵/۱۲۲والتوضيح: ۱۹/٤۷.
[6]) عمدة القاري: ۱۵/۱۲۲والتوضيح: ۱۹/٤۷وفتح الباري: ۶/۳۰۱وإرشاد الساري: ۵/۲۶۱.
[7]) جامع البيان: ۱٤/۱٤سورة الحجر.
[8]) حواله بالا: ۱٤/۱۵-۱٤سورة الحجر ولباب التأويل في معاني التنزيل للخازن: ۳/۱۱۱.
[9])الكنز المتواري: ۱۳/۱۳۵-۱۳٤عمدة القاري: ۱۵/۱۲۲فتح الباري: ۶/۳۰۱والتوضيح: ۱۹/٤۷وتهذيب اللغة: ٤/۲۸۵۳مادة: لقح.

قوله:: (إِعْصَارٌ): رِيحٌ عَاصِفٌ تَهُبُّ مِنَ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ كَعَمُودٍ فِيهِ نَارٌ: په دي عبارت سره آيت مبارك ﴿فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ﴾ (۱) كښې د لفظ اعصار تفسير كړې شوې دې. چه په اصل كښې د امام ابوعبيده رحمه الله تفسيرى كلام دې. اعصار غولئى ته وائى يعنى ډيره تيزه هوا چه دوړې الوزوى د عمود په شكل كښې د آسمان طرف ته اوچتيږى. په دې كښې اور هم (بعض وخت) وى. د امام ضحاك رحمه الله نه د دې معنى دا نقل ده: «ريح فيها برد شديد» مگر د امام بخارى رحمه الله په اختيار كړې شوې معنى زياته واضحه او ښكاره ده چه پخپله رب كريم د اور تصريح فرمائيلې ده. ﴿فِيهِ نَارٌ﴾ اود نار نه مراد سموم يعنى گرمه هوا ده. قاله السدي. (۲)

قوله:: (صِرٌّ): بَرْدٌ: په دې كښې د آيت مبارك ﴿رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ﴾ (۳) لفظ صر توضيح كولې شي چه د دې معنى برد ده يعنى يخوالې. د ابوعبيده رحمه الله نه روايت دې صر سخت يخ ته وائى. اوس به د آيت معنى شى داسې هوا په كومه كښې چه ډيرزيات يخوالې وى. (۴)

قوله:: (نُشُرًا): مُتَفَرِّقَةً: دلته چه په ترجمة الباب كښې كوم آيت جز جوړ كړې وو هم دهغې طرف ته اشاره ده. ﴿وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ نُشُرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ﴾ (۵) چه په دې كښې د نشر معنى دمتفرق ده. نشر د نشور جمع ده يعنى اوريخې اوچتونكې اوالوزونكې هواگانې. دا تفسير هم د امام ابوعبيده رحمه الله د كلام مقتضى مطابق دې. هغوى د نشرا تفسير فرمائيلې دې: «أي: من كل مهب وجانب وناحية» (۶).
البته دا دې واضحه وى چه دا تفسير د آيت د هغه قراءت مطابق دې په كوم كښې چه نشرا راغلې دې. زمونږ په قراءت كښې بشرا دې. د كوم معنى چه مبشرات ده يعنى بشارت او خوشخبرى وركونكې هوا گانې. د كوم چه يو تفسير باران هم كړې شوې دې. (۷)

د آيت ترجمة الباب سره مناسبت: امام بخارى رحمه الله آيت د رحمت د ترجمې جز جوړ كړې وو څو د دې لاندې مونږ خودلې وو چه مؤلف رحمه الله به د نور قسم هواگانو ذكرهم كوى. چنانچه هغه چه يو طرف ته د رحمت نه د ډكو هواگانو ذكر اوكړو نو بل طرف ته ئې د عذاب والا هواگانو ذكر هم اوكړو. ځكه چه «وبضدها تتبين الأشياء» والله اعلم.
دې نه پس داسې اوگنړئې چه امام بخارى رحمه الله د باب لاندې دوه احاديث ذكر كړى دى په كوم كښې چه رومبې حديث د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې.

---

(۱) سورت البقرة:۲۶۶.

(۲) عمدة القارى: ۱۲۲/۱۵فتح البارى: ۳۰۱/۶والتوضيح: ۴۷/۱۹.

(۳) سورت آل عمران:۱۱۷.

(۴) عمدة القارى:۱۲۲/۱۵وفتح البارى: ۳۰۱/۶.

(۵) سورت الفرقان: ۴۸.

(۶) حواله جات بالا

(۷) عمدة القارى: ۱۲۲/۱۵والتوضيح: ۴۸/۱۹.

الحديث الاول

[٣٠٣٢]- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «نُصِرْتُ بِالصَّبَا، وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ» [ر ٩٨٨] [1]

ترجمه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دنبی کریم ﷺ نه نقل کوی چه حضورپاك فرمائیلی دی زما امداد په بادصبا سره کړې شوې دې اوقوم عاد د دبور په ذریعه هلاك کړې شو.

تراجم رجال

ادم دا ابوالحسن آدم بن ابی ایاس عسقلانی رحمه الله دې

شعبه دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو حالات کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندې ذکر کړې شوې دی [2]

الحکم دا الحکم بن عتیبه کندی کوفی رحمه الله دې ددوی تذکره کتاب العلم باب السمر فی العلم کښې راغلې ده. [3]

مجاهد دا مشهور تابعی حضرت مجاهد بن حبر مخزومی رحمه الله دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب الفهم فی العلم په ذیل کښې تیره شوې ده [4]

ابن عباس دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما دې د دوی اجمالی تذکره بدء الوحی اوتفصیلی کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفر... کښې شوې ده. [5]

ترجمة الباب سره دَحدیث مناسبت داحدیث کتاب الاستسقاء کښې راغلې دې دلته د ذکر کولو مقصد صرف دادې چه په دې کښې د رحمت هوا یعنی بادصبا ذکر دې. [6]

د باب دویم حدیث د ام المؤمنین حضرت عائشه رضی الله عنها دې کوم چه ثلاثی روایت دې

الحدیث الثانی

[٣٠٣٣]- حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذَا رَأَى مَخِيلَةً فِي السَّمَاءِ، أَقْبَلَ وَأَدْبَرَ، وَدَخَلَ وَخَرَجَ، وَتَغَيَّرَ وَجْهُهُ، فَإِذَا أَمْطَرَتِ السَّمَاءُ سُرِّيَ عَنْهُ، فَعَرَّفَتْهُ عَائِشَةُ ذَلِكَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى

---

[1] قوله: عن ابن عباس رضی الله عنهما: الحدیث مر تخریجه فی الاستسقاء رقم: ١٠٣٥.

[2] کشف الباری: ٦٧٨/١

[3] کشف الباری: ٤١٤/٤.

[4] کشف الباری: ٣٠٧/٣.

[5] کشف الباری: ٤٣٥/١ و ٢٠٥/٢.

[6] صحیح البخاری کتاب الاستسقاء باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: نصرت بالصبا رقم: ١٠٣٥ وعمدة القاری: ١٢٢/١٥.

اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا أَدْرِي لَعَلَّهُ كَمَا قَالَ قَوْمٌ»: {فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ} [الأحقاف: ۲۴] الآيَةَ [۴۵۵۱] [1]

تراجم رجال

مکی بن ابراهیم: دا مشهور محدث مکی بن ابراهیم بن بشیربن فرقد حنظلی رحمه الله دي. د دوی تفصیلی تذکره كتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس لاندې تيره شوې ده. [2]

ابن جريج: دا ابوالوليد عبدالملك بن عبدالعزيز بن جريج اموى رحمه الله دي. ددوی تذکره كتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها... کښې راغلې. [3]

عطاء: دا مشهور تابعی محدث حضرت عطاء بن ابی رباح رحمه الله دي. ددوی تفصیلی حالات كتاب العلم باب عظة النساء... کښې تيرشوی دی. [4]

عائشه رضي الله عنها: دحضرت عائشه رضي الله عنها حالات بدء الوحی حديث دريم نمبر حديث کښې تيرشوی دی. [5]

قوله:: قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا رأى مخيلة في السماء حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها فرمائی چه کله به نبی کریم صلی الله علیه وسلم په فضا کښې داسې اوريځې ليدلې د کومې د وريدو چه گمان وی.......

قوله:: مخيلة: د ميم زبر اوخاء زير اوياء سکون سره دې پرق پروق والاهغه اوريځې د کومې د وريدو چه گمان وی. «السحابة التي يخال فيها المطر» [6]

د نسائي په روايت کښې ددې وضاحت هم شته «إذا رأى مخيلة، يعني: الغيم» [7]

قوله:: أقبل وأدبر، ودخل وخرج، وتغير وجهه: رسول الله صلی الله علیه وسلم وړاندې کيدو روستوکيدو، دننه به تلو بيا به هر راوتو اومخ مبارك به ئې متغير کيدلو.

د اضطراب اوپريشانئ وجه: داد اضطرابی کيفيت نه کنايه دې چه اوريځو ليدلو سره به حضورپاك پريشان کيدلو چه چرته دا د عذاب والااوريځې نه وی اود حضورپاك امت هم د عامة الناس د

---

[1] قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث أخرجه البخارى فى تفسير سورة الأحقاف باب قوله تعالى: ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هَٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا ۚ بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ ۖ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ رقم: ۴۸۲۰، ۴۸۲۸وفى الأدب باب التبسم والضحك رقم: ۶۰۹۲ومسلم رق: ۲۰۸۶-۲۰۸۴في الاستسقاء باب التعوذ عند رؤية الريح، وأبوداؤد رقم: ۵۰۹۹-۵۰۹۸فى الأدب باب مايقول إذا هاجت الريح، والترمذى رقم: ۳۲۵۷في التفسير باب من سورة الإحقاف وفى كتاب الدعوات باب مايقول إذا هاجت الريح رقم: ۳۴۴۹وابن ماجه فى سننه كتاب الدعاء باب مايدعو به الرجل إذا رأى السحاب والمطر رقم: ۳۸۸۹، ۳۸۹۱.

[2] كشف البارى: ۴۸۱/۳.

[3] كشف البارى كتاب الحيض: ۲۰۴.

[4] كشف البارى: ۳۷/۴.

[5] كشف البارى: ۲۹۱/۱.

[6] عمدة القارى: ۱۲۲/۱۵والتوضيح: ۴۹/۱۹وفتح البارى: ۳۰۱/۱.

[7] التوضيح: ۴۹/۱۹والسنن الكبرى للنسائى: ۵۶۲/۱كتاب الاستسقاء القول عندالمطر رقم: ۱۸۳۱.

گناهونو د وجې نه د عذاب ښکارنه شي. لکه څنګه چه هغه قوم (د هود عليه السلام قوم) چه د عذاب ښکار شوې چه د اوريځو په کتلو به خوشحاله کيدل او دهغې په کتلوسره به ئې داسې ويناکوله کرخيدل به ﴿هٰذَا عَارِضٌ مُّمۡطِرُنَا﴾ [1] چه دا اوريځې په مونږ باندې باران راورونکي دي. حالاتکه هغه د عذاب اوريځې وې نو حضورپاك ته هم خطره محسوس شوه چه دا چرته هغه د عذاب والا اوريځې خونه دي؟ ددې نه دحضورپاك په خپل امت باندې د زحمت او شفقت په ښه شان سره اندازه کيږي. په حقيقت کښې ټول انبياء کرام عليهم السلام په دغه صفت باندې متصف پاتې دي چه هر يو نبي په خپل قوم باندې ډير زيات شفيق او مهربان وو او دا صفت په حضورپاك عليه السلام کښې هم تر آخري درجې پورې موجود وو. [2]

قوله:: فإذا أمطرت السماء سري عنه: بيا کله چه به آسمان باران راوررولو دحضورپاك ويره به لرې کيدله. مطلب دا چه حضورپاك ته به تسلي کيدله هغوی ﷺ به مطمئن کيدلو چه دا اوريځې دعذاب والانه وې. ددې وضاحت د کتاب التفسير د روايت نه هم کيږي په هغې کښې دي: «ما يؤمنني أن يكون فيه عذاب» [3]

قوله:: فعرفته عائشة ذلك، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ما أدري لعله كما قال قوم: ﴿فَلَمَّا رَأَوۡهُ عَارِضًا مُّسۡتَقۡبِلَ أَوۡدِيَتِهِمۡ﴾: حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها په دې باره کښې د حضورپاك نه تپوس اوکړو نو حضورپاك اوفرمائيل ماته څه پته ده کيدې شي چه دلته هم هغه معامله وی کومه چه هغه قوم سره وه چه کله هغوی اوريځې دخپلو واديانوطرف ته راتلونکې اوليدلې نود (خوشحالئ نه ئې دا) اووئيل ﴿هٰذَا عَارِضٌ مُّمۡطِرُنَا﴾. په دې عبارت سره د رسول الله ﷺ د اضطرابی کيفيت نور وضاحت اوشو.

قوله:: عرفته: دتعريف نه دې، مطلب دا چه دحضورپاك نه حضرت عائشه رضي الله عنها د مخ مبارك د بدليدو د وجې نه تپوس اوکړو. [4] عارض هغه اوريځو ته وائي چه د آسمان په افق باندې عرضاً ښکاره شوې وی. [5]

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: ترجمة الباب سره دحديث مناسبت په دې وجه دې چه په دې کښې د باران ذکر دې د کوم سبب چه هواګانې جوړيږي. والله اعلم. [6]

---

[1] سورت الأحقاف: ۲٤.
[2] عمدۃ القاري: ۱۲۳/۱۵ والتوضيح: ٤٩/١٩ وفتح الباري: ۳۰۱/٦.
[3] صحيح البخاري كتاب التفسير باب قوله: ﴿فَلَمَّا رَأَوۡهُ عَارِضًا......﴾ رقم: ٤٨٢٩ وعمدة القاري: ۱۲۲/۱٥ والتوضيح: ٤٩/١٩.
[4] عمدة القاري: ۱۲۳/۱٥.
[5] حواله بالا.
[6] حواله بالا.

۶- باب: ذِكْرِ الْمَلَائِكَةِ.

ماقبل سره مناسبت: د الله تعالی په مخلوقاتو باندې خبره شروع ده. تیرشوی باب درحمت دهواګانو په بیان کښې وو دکوم په ضمن کښې چه د نورو هواګانو هم ذکر راغلې وو اوس د ملائکه ذکر کیږی. سا والامخلوقاتو کښې فرښتې چونکه د نورو عامو مخلوقاتونه وړاندې پیدا شوی دی. په دې وجه مصنف رحمه الله دهغوی ذکر اول کوی.

د ترجمة الباب مقصد: دامام بخاری رحمه الله ددې ترجمه نه دوه مقاصد دی: ① په هغه ملاحده باندې رد کول دی څوك چه دملائکه د وجود نه انکار کوی. تفصیل ان شاء الله مخکښې راروان دی. ② حضرت مصنف رحمه الله ددې ترجمه لاندې شپږ دیرش (۳۶) روایتونه موصول اومعلق نقل کړی دی. حالانکه د مصنف دا عادت نه دی. (۱) لیکن هغه دا خبره ثابتول غواړی چه (د قرآن کریم نه قطع نظر) د ملائکه د ثبوت دپاره روایات سره ددې چه اخبار آحاد دی خو بیا هم دهغې تعداد حد تواتر ته رسیدلې دی. دکوم نه چه دا معلومیږی چه د ملائکه ثبوت د احادیث متواتره نه دی.

ملائکه لغوی تحقیق: ملائکه جمع ده ددې مفرد ملك دی. اوس ددې ماده د اشتقاق څه ده؟ په دې کښې مختلف اقوال دی: ① ابن سیده رحمه الله فرمائی چه ملك په اصل کښې ملاك وو لکه چه شمال دې د کوم جمع چه شمائل ده. په دې کښې تخفیف اوشو همزه چونکه ثقیل دی په دې وجه د کثرت استعمال د وجې نه دا حذف کړې شوې دی. اودغه همزه په جمع کښې ښکاره شو اوددې په آخر کښې چه کومه تاء مدوره زیاتوالې دې هغه یا خود مبالغه دپاره دی یا د تانیث جمع دپاره دی ګنی اصل جمع ملائك ده. (۲)

② قزاز رحمه الله وائی دا لفظ د ألوكة نه مشتق دی دکوم معنی چه رسالت اوپیغام رسول دی. د فرښتو اصل کار هم پیغام رسول دی. دا قول د جمهور اوامام سیبویه رحمه الله هم دی. په دې صورت کښې به د دې اصل لاك وی. (۳)

③ یوقول دا دې چه دا «ملك-بكسراللام-بفتح الميم وسكون اللام-» نه ماخوذ دی. دکوم معنی چه په مضبوطیا سره نیول دی «وهوالأخذ بالقوة» دا هم د لوئی قوت والا وی. (۴)

④ یوقول دا دې چه دا «ملك-بكسراللام-» نه دې ځکه چه په دې کښې هریوته الله تعالی یو مستقل څیز ورکړې دی. مثلاً ملك الموت ته قبض ارواح اختیار ورکړو اسرافیل ته د شپیلئ پوکوهلو اختیار ورکړو وغیره. خودا قول فاسد دې ګنی د دې په جمع کښې به همزه نه وو. (۵) لفظ ملك په قرآن کریم کښې د جمع په توګه هم استعمال شوې دی. دالله تعالی ارشاد دی ﴿وَالْمَلَكُ عَلَىٰ أَرْجَائِهَا﴾ (۶)، په دې ټولو کښې راجح قول دریم دې ځکه چه د رسالت او پیغام رسانئ کار دحضرت جبرائیل علیه السلام

---

(۱) فتح الباري: ۳۰۷/۶ والكنز المتواري: ۱۳۸/۱۳.

(۲) عمدة القاري: ۱۲۳/۱۵ وفتح الباري: ۳۰۶/۶ والتوضيح: ۵۶/۱۹ والمحكم: ۴۷/۷.

(۳) عمدة القاري: ۱۲۳/۱۵ فتح الباري: ۳۰۶/۶ والتوضيح: ۵۶/۱۹

(۴) عمدة القاري: ۱۲۳/۱۵ فتح الباري: ۳۰۶/۶ ولسان العرب مادة: ملک.

(۵) عمدة القاري: ۱۲۳/۱۵ والتوضيح: ۵۶/۱۹

(۶) سورت الحاقة: ۱۶.

او يوځو فرښتې هغوى سره كونكې دى. ټولې فرښتې د پيغام رسولو كار نه كوى او ملائكه ټولو فرښتو ته ونيلى شى په خلاف ددې چه قوت په دې ټولو كښې زيات دې په دې صفت كښې هغه ټولې مشترك دى. اوس څه فرښتې په ركوع كښې دى څه په سجده كښې دى څوك په قيام كښې دى اوالله تعالى چه په كوم حال باندې كومې فرښتې مقرركړې دى هغه هم يو شان په هغه حال باندې دى. يوه فرښته په ركوع كښې ده نو زرګونه كالونه تير شو هغه هم په ركوع كښې ده. يوه په سجده كښې ده نو د كله نه چه پيدا شوې هم په دغه حال كښې ده سترې كيږى نه. نودا دقوت خبره ده (١)

دملائكه اصطلاحي تعريف: ملائكه كوم ته چه په اردو كښې فرشته وائى نورى مخلوق دې وجود خارجى لرى. عادةً انسان ته په نظر نه راځى. د ضرورت په وخت مختلف شكلونه اختيارولې شى ددوى مسكن او ځكانې په آسمانونو كښې دى. علامه رازى رحمه الله ليكى: «أجسام لطيفة هوائية، تقدر على التشكل بأشكال مختلفة، مسكنها السماوات، وهذا قول أكثر المسلمين»(٢) قاضى بيضاوى رحمه الله فرمائى «وذهب أكثر المسلمين إلى أنها أجسام لطيفة، قادرة على التشكل بأشكال مختلفة، مستدلين بأن الرسل كانوا يرونهم كذلك»(٣)

ددوى شمير اوتعدادچاته معلوم نه دې په وجود كښې په انسانانو باندې تقدم زمانى لرى. فطرت ئې معصومانه وى، د بدنى اوګناه ظهور ددوى نه ممكن نه دې. الله تعالى دا د نور نه پيداكړى دى. په مسلم شريف وغيره كښې دحضرت عائشه صديقه رضى الله عنها نه روايت دې: «خلقت الملائكة من نور، وخلق الجان من مارج من نار، وخلق آدم مما وصف لكم»(٤)

خودعيسايانو خيال دې چه دا اعلى او افضل نفوس بشريه دى چه خپلو بدنونو او جوسو نه جدا شوى دى. «هى النفوس الفاضلة البشرية المفارقة للأبدان» اود حكما او فلاسفه خيال دادې چه فرښتې جواهر مجرده دى چه دنفوس ناطقه نه علاوه يوجدا او مستقل مخلوق دې.

دَ فرښتو دوه قسمونه: بياټولې فرښتې د قاضى بيضاوى په قول حقيقت كښې دوو قسمونو كښې تقسيم دى: ① په اول قسم كښې هغه فرښتې داخل دى چه هروخت د الله تعالى په معرفت كښې مستغرق وى د غيرالله سره متعلق هر خيال نه بچ وى لكه چه رب كريم ددوى باره كښې ارشاد فرمائى ﴿يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ﴾(٥) چه هغوى شپه ورځ سحر مابنام هروخت د الله تعالى تسبيح او تحميد او تقديس كښې مشغول وى كله سترې كيږى نه. دوى ته د العليون او الملائكة المقربون نوم وركړې شوې دې.

② دويم قسم دهغه فرښتو دې چه د زمكې او آسمان ټول انتظامات پوره كوى. خالق لم يزل چه په ازل كښې كوم څه ددې كائنات باره كښې ترډې وخته پورې فيصلې كړى دى هغه په خائى راوړى په هيڅ معامله كښې دالله تعالى نافرمانى نه كوى دهغې نه هيڅ انحراف نه كوى هروخت د الله تعالى حكم

---

(١) حاشية الشهاب الخفاجي على البيضاوي: ١٨٢/١ وشرح القسطلاني: ٢۶٢/٥.

(٢) التفسير الكبير للرازي: ١٤٧/٢/١ البقرة: ٣٠ عمدة القاري: ١٣٣/١٥ فتح الباري: ٣٠۶/۶.

(٣) البيضاوي مع حاشية الشهاب: ١٨٢/١ البقرة: ٣٠.

(٤) صحيح الإمام مسلم كتاب الزهد باب في أحاديث متفرقة رقم: ٢٩٩۶ ومسند الإمام أحمد: ١۶٨/۶ رقم: ٢٥٧٠٩، ١۶٨/۶ رقم: ٢٥٨۶٨ ومسند عائشة رضي الله عنها ومصنف عبدالرزاق: ٣٥٣/١٠ رقم: ٢١٠۶٨.

(٥) سورت الأنبياء: ٢٠.

پوره كوى. دې ته المدبرات امرا وئيلې شي. بيا په دې كښې څه سماوى وى او څه ارضى ،زمينى،

د سابقه اجمال تفصيل: پورته دهغه خلقو اختلاف نقل كړې شوې ووچه د فرښتو د وجود قائل دى دهغوى په وجود باندې متفق دى. سره ددې چه دهغوى په حقيقت كښې دهغوى اختلاف دې په دې دريوارو مذاهبوكښې حق مذهب د اهل سنت دې دكوم چه جمهور اهل كلام قائل دى چه فرښتې د نور نه پيدا كړې شوى دى اود الله تعالى يو مستقل مخلوق دي.تركومې چه دنصارى د مذهب تعلق دې نوهغوى آيت مبارك ﴿وَإِذْقَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ [۲] په رڼړاكښې باطل دى خكه رب تعالى فرښتو ته چه كله دا خطاب فرمائيلې وو هغه وخت انسان هډو موجود نه وو. دهغه تخليق نه وو شوې په دې وجه «هى النفوس الفاضلة البشرية المفارقة للأبدان» څه معنى نشته دې [۳]

د حكماء، او فلاسفه مذهب باطل كيدل هم ښكاره دى خكه چه په قرآن اوسنت كښې داسې هيڅ حبر د نه ملاويږى چه ددوى په موقف باندې دلالت كوى. دې نه علاوه څه خلق ستورى فرښتې گڼړى. حافظ رحمه الله ددې تږولو باره كښې ليكى: «وأبطل من قال: إنها الكواكب، أو أنها الأنفس الخيرة التى فارقت أجسادها، وغير ذلك من الأقوال التى لايوجد فى الأدلة السمعية شىء منها» [۴]

دملائكه باره كښې د ملاحده موقف: دهرې زمانې عقل پرستو د ملائكه د وجود نه انكاركړې دې ښكاره خبره ده خالص عقليت گمراهئى طرف ته اوړى. دغه عقل پرستوسره هم دغه اوشو چه بوځرف ته د ډيرو زياتو حقائقو نه انكارى راروان دى نوبل طرف ته هغوى د ملائكه نه هم انكار اوكړو د هندوستان متجددين اوعقل پرستو مشر سرسيد د فرښتو د وجود نه د انكار كولو پاره پوره زور لگولې وو په خپل گمان كښې ئى د دلائلو ډيرى لگولې دى [۵] مگر د قرآن كريم آيات كثيره او احاديث متواترة المعنى په موجودگئى كښې ددغه خبرو هيڅ حيثيت نشته. د يو مسلمان دپاره د وحى رڼړا كافى ده. هغوى ته د اخواديخوا د فضول ددروغو خبرو څه ضرورت نشته. حافظ صاحب رحمه الله د ملائكه په وجود باندې مختلف احاديث نقل كولو نه پس ليكى «وفى هذا وماورد من القرآن رد على من أنكر وجود الملائكة من الملاحدة» [۶]

فرښتې خوراک څښاک نه کوى: حضرت سعيد بن مسيب رحمه الله فرمائى: «الملائكة ليسوا ذكوراً ولا إناثاً، ولا يأكلون، ولا يشربون، ولا يتناكحون، ولا يتوالدون» [۷] يعنى فرښتې نه سړى دى نه ښځې، دوى نه خوراك كوى نه څښاك، اونه دوى نكاح كوى بل په دوى كښې د توالد او تناسل سلسله هم نشته.

---

[۱] البيضاوى مع حاشية الشهاب: ۱۸۳/۱-۱۸۲ وقال القسطلانى رحمه الله زيادة عليه: فهم بالنسبة إلى ما هيأهم الله له أقسام فمنهم حملة العرش، ومنهم كروبيون الذين هم حول العرش، وهم أشرف الملائكة مع حملة العرش، وهم الملائكة المقربون، ومنهم جبريل وميكائيل واسرافيل..... إلى آخرما بسطه من أنواعهم. إرشادالسارى: ۲۶۲/۵، والكنز المتوارى: ۱۳۸/۱۳.

[۲] سورت البقرة: ۳۰.

[۳] حاشية الشهاب: ۱۸۲/۱.

[۴] فتح البارى: ۳۰۶/۶.

[۵] اوگورئى د سرسيد تفسير القرآن: ۶۰/۱-۵۲

[۶] فتح البارى: ۳۰۶/۶ الكنز المتوارى: ۱۳۶/۱۳.

[۷] فتح البارى: ۳۰۶/۶ وكذا انظر آكام المرجان: ۵۰ الباب الحادى عشر.

معلومه شوه چه نصوص شرح کښې ددوی دپاره چه کومې دمذکر صیغې استعمال کړې شوی دی هغه د تشریف اوتعظیم دپاره دی نه چه دهغوی د جنس خودلو دپاره. په قرآن کریم کښې چه د فرښتو حضرت ابراهیم عليه السلام او حضرت ساره کومه قصه ذکر کړې شوې ده ﴿ وَلَقَدْ جَآءَتْ رُسُلُنَآ اِبْرٰهِيْمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوْا سَلٰمًا ؕ قَالَ سَلٰمٌ فَمَا لَبِثَ اَنْ جَآءَ بِعِجْلٍ حَنِيْذٍ ۝ فَلَمَّا رَاٰۤ اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيْفَةً ؕ قَالُوْا لَا تَخَفْ اِنَّاۤ اُرْسِلْنَاۤ اِلٰى قَوْمِ لُوْطٍ ۝ ﴾ (١)دغه شان ﴿ هَلْ اَتٰىكَ حَدِيْثُ ضَيْفِ اِبْرٰهِيْمَ الْمُكْرَمِيْنَ ۝ اِذْ دَخَلُوْا عَلَيْهِ فَقَالُوْا سَلٰمًا ؕ قَالَ سَلٰمٌ ۚ قَوْمٌ مُّنْكَرُوْنَ ۝ فَرَاغَ اِلٰۤى اَهْلِهٖ فَجَآءَ بِعِجْلٍ سَمِيْنٍ ۝ فَقَرَّبَهٗۤ اِلَيْهِمْ قَالَ اَلَا تَاْكُلُوْنَ ۝ ﴾ (٢)په دې سره هم په دې امر باندې دلالت کيږی چه فرښتې خوراك نه کوی. اوس ددوی خوراك څښناك څه دې؟ نوددې جواب دادې «طعامهم التسبيح، وشرابهم التقديس» (٣)اود شجره خلد باره کښې چه کوم خودلې شوی دی چه دا دهغه ونې نوم دې دکوم نه چه فرښتې خوراك کوی نودا قصه ثابته نه ده. (٤)خلاصه دا شوه چه داد انسان او جناتو نه بالکل يوجدا مخلوق دې.

په ملائکه او انبياء کرامو کښې څوک افضل دی؟: حضرت امام بخاری رحمه الله دلته لکه څنګه چه ستاسو په مخکښې دی د ملائکه ذکر دانبياء کرام عليهم السلام په ذکر باندې مقدم کړې دې. دهغوی ذکر ډير روستو راغې نوآيا ددې وجه داده چه په انبياء کرامو باندې ملائکه ته فضيلت حاصل دې؟ ملائکه افضل دی او انبياء کرام مفضول؟ ددې جواب دادې چه داسې نه ده افضل هم انبياء کرام عليهم السلام دی مګر د بعض وجوهاتو د وجې نه ئې د فرښتو ذکر مقدم کړې دې. ① د فرښتو پيدائش د انبياء کرامو د پيدائش نه وړاندې دې. ② د قرآن کريم په مختلف آياتونو کښې د فرښتو ذکرمقدم کړې شوې دې لکه چه ارشاد ربانی دې ﴿ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ ﴾ (٥)په يوحديث کښې باقاعده ارشاد نبوی ﷺ دې «ابدأ بما بدأ الله تعالى به» (٦). چه الله تعالى کوم ترتيب قائم کړې دې په هغې باندې څئ د کوم نه چه هغه شروع کړې ده هم دهغې نه شروع کونئ. اګرچه دا حديث د حج باره کښې دې ليکن دې نه استدلال کيدې شی. ③ فرښتې د الله تعالى او انبياء کرامو په مينځ کښې واسطه وی هم دوی دالله تعالى پيغام انبياء کرامو ته رسوی. په دې وجه هم ددوی دمقدم کولوسره څه حرج نه پيداکيږی. خو بياهم ددې ټولو وجوهاتو باوجو دا لازم نه راځی چه فرښتو ته په انبياء کرامو باندې فضيلت حاصل شی. والله أعلم بالصواب. (٧)

وَقَالَ أَنَسٌ: قَالَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ سَلَامٍ لِلنَّبِيِّ ﷺ: إِنَّ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَدُوُّ الْيَهُودِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ. [ر: ٣١٥١]

دتعليق مقصد او باب سره مناسبت: دا تعليق دې. په دې کښې دحضرت عبدالله بن سلام رضي الله عنه د يو اوږد حديث يوه ټکړه دلته نقل کړې شوې ده. په دې سره دحضرت جبرانيل عليه السلام اثبات کيږی. بل نور ملائك هم ثابتيږی. هم دغه د امام بخاری رحمه الله مدعى او مقصود هم وو.

---

(١) سورت هود: ٧٠-٦٩

(٢) سورت الذاريات: ٢٧-٢٤.

(٣) عمدة القاري: ١٢٣/١٥.

(٤) فتح باري: ٣٠٦/٦.

(٥) سورت البقره: ٢٧٩.

(٦) مسلم كتاب الحج باب حجة النبي صلى الله عليه وسلم رقم: ١٢٢١٨، ٢٩٥٠عن جابر بن عبدالله رضى الله عنهما

(٧) التفسير الكبير للإمام الرازي: ١/١٤٧/٢وفتح الباري: ٣٠٦/٦ والكنز المتواري:١٣٦/١٣.

دمذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق امام بخاری رحمه الله موصولاً په څو مقاماتو باندې نقل کړې دې لکه کتاب احادیث الانبیاء، مناقب الانصار وغیره.([1])

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿لَنَحْنُ الصَّافُّونَ﴾/الصافات: ۱۶۵/: الْمَلاَئِكَةُ.

ددې تعلیق مقصد هم واضح دې چه ددې آیت اود ابن عباس رضی الله عنهما د آیت ددې تفسیر نه دملائکه وجود ثابتیږي. پوره آیت داسې دې: ﴿وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ﴾ چه مونږ ترلې صفونه اودرېږو. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ددې تفسیر په ملائکه سره کړې دې. دې نه علاوه هم دغه مضمون مرفوعاً هم نقل دې. طبراني وغیره یو روایت نقل کړې دې د کوم الفاظ چه دادي: «مافي السماء الدنيا موضع قدم إلا عليه ملك ساجد أو قائم، فذلك قوله تعالى ﴿وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ﴾».([2]) یعنی د دنیا په آسمان باندې د قدم کیخودو ځائې نشته دې مګر هلته یو نه یوه فرښته په حالت د سجدې یا په حالت د قیام کښې موجود ده. هم دا د الله تعالی په دې قول کښې بیان کړې شوې دی......([3])

دمذکوره اثر تخریج: دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما مذکوره اثر امام عبدالرازق رحمه الله «سماك عن عكرمة عن ابن عباس» په طریق سره موصولاً نقل کړې دې.([4])

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې اثر د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې. په دې سره هم د ملائکه وجود ثابتیږي.

ددې نه پس داسې اوګنړئي چه امام بخاری رحمه الله د خپل معروف عادت نه بالکل اخوا کیخودو سره په دې باب کښې ۳۰ نه زیات احادیث ذکر کړي دی. دا ددې کتاب د نوادر نه دی ځکه چه دحضرت مصنف رحمه الله غالب عادت هم دغه دې چه هغه د تراجم په ذریعه باندې د احادیثو تفصیل اوتوضیح کوي خو دلته داسې نه دی کړې شوی بس حدیث ئی ذکر کړی او روان دې.([5]) ددې وجه وړاندې مونږ ذکر کړې ده چه امام بخاری رحمه الله د ملائکه په وجود باندې تواتر ثابتول غواړي. والله اعلم.

د باب د ټولو نه اولني حدیث دحضرت مالك بن صعصعه رضی الله عنه دې.

الحديث الاول

[۳۰۳۵]- حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، ح وقَالَ لِي خَلِيفَةُ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، وَهِشَامٌ، قَالاَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ صَعْصَعَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "بَيْنَا أَنَا عِنْدَ الْبَيْتِ بَيْنَ

---

[1] صحيح البخاري كتاب أحاديث الأنبياء باب خلق آدم.... رقم:۳۳۲۹ وكتاب مناقب الأنصار (الهجرة) باب هجرة النبي صلى الله عليه وسلم.... رقم: ۳۹۱۱ وباب بلاترجمة رقم:۳۹۳۸ وكتاب التفسير باب قوله: ﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ﴾ رقم: ۴۴۸۰.

[2] رواه الطبراني: ۲۱۴/۹ رقم: ۹۰۴۲ عن ابن مسعود رضى الله عنه وكنز العمال: ۱۶۹/۱۰ كتاب العظمة من قسم الأفعال عن حكيم بن حزام وسعد بن العلاء رضى الله عنهما رقم : ۲۹۸۵۱ وتعظيم قدر الصلاة للمروزي: ۲۶۲/۱-۲۶۱ رقم: ۲۵۴-۲۵۳.

[3] فتح الباري: ۳۰۷/۶ عمدة القاري: ۱۲۳/۱۵ والتوضيح: ۵۷/۱۹

[4] فتح الباري: ۳۰۷/۶ وتغليق التعليق: ۴۹۴/۳.

[5] فتح الباري: ۳۰۷/۶ والكنز المتواري: ۱۳۸/۱۳.

النائم، واليقظان -وذكر: يعني رجلا بين الرجلين- فأتيت بطست من ذهب، ملئ حكمة وإيمانا، فشق من النحر إلى مراق البطن، ثم غسل البطن بماء زمزم، ثم ملئ حكمة وإيمانا، وأتيت بدابة أبيض، دون البغل وفوق الحمار: البراق، فانطلقت مع جبريل حتى أتينا السماء الدنيا، قيل: من هذا؟ قال جبريل: قيل: من معك؟ قال: محمد، قيل: وقد أرسل إليه؟ قال: نعم، قيل: مرحبا به، ولنعم المجيء جاء، فأتيت على آدم، فسلمت عليه، فقال: مرحبا بك من ابن ونبي، فأتينا السماء الثانية، قيل من هذا؟ قال: جبريل، قيل: من معك؟ قال: محمد، قيل: أرسل إليه، قال: نعم، قيل: مرحبا به، ولنعم المجيء جاء، فأتيت على عيسى، ويحيى فقالا: مرحبا بك من أخ ونبي، فأتينا السماء الثالثة [ص: ١١٠]، قيل: من هذا؟ قيل: جبريل، قيل: من معك؟ قيل: محمد، قيل: وقد أرسل إليه؟ قال: نعم، قيل: مرحبا به، ولنعم المجيء جاء، فأتيت على يوسف، فسلمت عليه قال: مرحبا بك من أخ ونبي، فأتينا السماء الرابعة، قيل: من هذا؟ قال: جبريل، قيل: من معك؟ قيل محمد، قيل: وقد أرسل إليه؟ قيل: نعم، قيل: مرحبا به ولنعم المجيء جاء، فأتيت على إدريس، فسلمت عليه، فقال: مرحبا بك من أخ ونبي، فأتينا السماء الخامسة، قيل: من هذا؟ قال: جبريل، قيل: ومن معك؟ قيل: محمد، قيل: وقد أرسل إليه؟ قال: نعم، قيل: مرحبا به ولنعم المجيء جاء، فأتينا على هارون فسلمت عليه، فقال: مرحبا بك من أخ ونبي، فأتينا على السماء السادسة، قيل: من هذا؟ قيل جبريل، قيل: من معك؟ قيل: محمد، قيل: وقد أرسل إليه مرحبا به ولنعم المجيء جاء، فأتيت على موسى، فسلمت عليه، فقال: مرحبا بك من أخ ونبي، فلما جاوزت بكى، فقيل: ما أبكاك: قال: يا رب هذا الغلام الذي بعث بعدي يدخل الجنة من أمته أفضل مما يدخل من أمتي، فأتينا السماء السابعة، قيل من هذا؟ قيل: جبريل، قيل من معك؟ قيل: محمد، قيل: وقد أرسل إليه، مرحبا به ولنعم المجيء جاء، فأتيت على إبراهيم فسلمت عليه، فقال: مرحبا بك من ابن ونبي، فرفع لي البيت المعمور، فسألت جبريل، فقال: هذا البيت المعمور يصلي فيه كل يوم سبعون ألف ملك، إذا خرجوا لم يعودوا إليه آخر ما عليهم، ورفعت لي سدرة المنتهى، فإذا نبقها كأنه قلال هجر وورقها، كأنه آذان الفيول في أصلها أربعة أنهار نهران باطنان، ونهران ظاهران، فسألت جبريل، فقال: أما الباطنان: ففي الجنة، وأما الظاهران: النيل والفرات، ثم فرضت علي خمسون صلاة، فأقبلت حتى جئت موسى، فقال: ما صنعت؟ قلت: فرضت علي خمسون صلاة، قال: أنا أعلم بالناس منك، عالجت بني إسرائيل أشد المعالجة، وإن أمتك لا تطيق، فارجع إلى ربك، فسله، فرجعت، فسألته، فجعلها أربعين، ثم مثله، ثم ثلاثين، ثم مثله فجعل عشرين، ثم مثله فجعل عشرا، فأتيت

مُوسَى، فَقَالَ: مِثْلَهُ، فَجَعَلَهَا خَمْسًا، فَأَتَيْتُ مُوسَى فَقَالَ: مَا صَنَعْتَ؟ قُلْتُ [ص:=]: جَعَلَهَا خَمْسًا، فَقَالَ مِثْلَهُ، قُلْتُ: سَلَّمْتُ بِخَيْرٍ، فَنُودِيَ إِنِّي قَدْ أَمْضَيْتُ فَرِيضَتِي، وَخَفَّفْتُ عَنْ عِبَادِي، وَأَجْزِي الحَسَنَةَ عَشْرًا، وَقَالَ هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الحَسَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي البَيْتِ المَعْمُورِ [۳۲۱۳، ۳۲۴۷، ۳۶۷۴، ۵۲۸۷، وانظر ۳۴۲]()

تراجم رجال

هدبه بن خالد: دا ابوالاسود هدبه بن خالد قيسى بصرى رحمه الله دي. (۲)

همام: دا همام بن يحيى بن دينار عوذى بصرى رحمه الله دي. (۳)

قتاده: دا قتاده بن دعامه سدوسى بصرى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه په ذيل كښې راغلې ده. (۴)

خليفه: دا خليفه بن خياط بصرى رحمه الله دي. (۵)

يزيد بن زريع: دا يزيد بن زريع عيشى بصرى تميمى رحمه الله دي. (۶)

سعيد: دا سعيد بن ابى عروبه مهران يشكرى بصرى رحمه الله دي. (۷)

هشام: دا هشام بن ابى عبدالله دستوائى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب زيادة الإيمان ونقصانه لاندې تېره شوې ده. (۸)

انس بن مالک: دا مشهور صحابى خادم رسول حضرت انس بن مالک رضي الله عنه دي. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه په ذيل كښې راغلې ده. (۹)

مالک بن صعصعه: دا صحابى رسول حضرت مالک بن صعصعه بن وهب بن عدى بن مالک نجارى انصارى مدنى رضي الله عنه دي. (۱۰)

---

۱) قوله: عن مالک بن صعصعة: الحديث: رواه البخاري في أحاديث الأنبياء باب قوله الله تعالى ﴿وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى إِذْ رَأَى نَارًا﴾ رقم: ۳۳۹۳ وباب قول الله تعالى ﴿ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا﴾ رقم: ۳۴۳۰ وفى كتاب مناقب الأنصار باب المعراج رقم: ۳۸۸۷ ومسلم رقم: ۴۱۶ باب من سورة ألم نشرح والنسائى رقم: ۴۴۹ فى الصلاة باب فرض الصلوة.

۲) ددوى د حالاتو دپاره اوګورئ كتاب مواقيت الصلاة باب من صلى بالناس جماعة......

۳) ددوى د حالاتو دپاره اوګورئ كتاب مواقيت الصلاة باب من نسى صلاة تحت رقم: ۵۹۷

۴) كشف البارى: ۳/۲.

۵) ددوى د حالاتو دپاره اوګورئ كتاب الجنائز باب الميت يسمع خفق النعال.

۶) ددوى د حالاتو دپاره اوګورئ كتاب الوضوء باب غسل المنى وفركه......

۷) ددوى د حالاتو دپاره اوګورئ كتاب الغسل باب إذا جامع ثم عاد......

۸) كشف البارى: ۴۵۶/۲.

۹) كشف البارى: ۴/۲.

۱۰) تهذيب الكمال: ۲۷/۱۴۷، رقم الترجمة: ۵۷۴۴ والإصابة: ۳۴۶/۳ رقم الترجمة: ۷۶۳۰

دي د رسول الله ﷺ نه روايت کوي او ددوی نه حضرت انس ﷜ دحديث روايت کوي. (۱)
د محدثينو د تصريح مطابق دمعراج په قصه کښې د ټولو نه صحيح حديث هم ددوی دې. «إنه ليس في أحاديث المعراج أصح ولا أحسن منه» (۲) ترد آخرى ژونده پورې هم په مدينه منوره کښې پاتې دې. (۳)
ددوی نه صرف پنځه احاديث نقل دی. په کوم کښې چه يو حديث متفق عليه دې يعنی حديث باب.
(۴) حضرت مالك بن صعصعه ﷜ د صحيحين اونسائى شريف راوی دې. رضى الله عنه وأرضاه. (۵)
دحضرت مالك بن صعصعه ﷜ دا اوږد حديث د معراج سره متعلق دی. دکوم مکمل تفصيلات چه کتاب الصلاة په شروع کښې راغلی دی. باقی څه مباحث به باب المعراج کښې راځی ان شاء الله. (۶)

قوله: وقال همام عن قتادة عن الحسن عن أبي هريرة رضي الله عنه......:
داحديث امام بخاری ﷫ په دوو سندونوسره نقل کړی دې. يوسند د هدبه ﷫ اودويم سند د خليفه. د هدبه ﷫ په سند کښې همام ﷫ دې. دامام بخاری ﷫ مقصد ددې عبارت نه دادې چه همام کله دا روايت نقل کوی نود بيت المعمور قصه د معراج د قصې نه جدا بيانوی. چنانچه هغه اصل حديث خو د «عن قتادة عن أنس» په سندسره نقل کوی اود بيت المعمور قصه «عن قتادة عن الحسن عن أبي هريرة» په سندسره روايت کوی.
ترکومې چه د سعيد بن ابی عروبه او هشام دستوائی معامله ده نو دا دواړه حضرات د بيت المعمور قصه د حضرت انس ﷜ په حديث کښې مدرج بالخبر جوړولو سره نقل کوی چه دا قصه هغه د معراج قصې سره بيانوی خود همام ﷫ روايت صواب او ارجح دې.
دا تعليق نه دې: دې نه علاوه دهمام ﷫ روايت دلته موصول دې معلق نه دې. چاچه دا وئيلی دی چه دا معلق دې نودهغه قول صحيح نه دې. هغه ته وهم شوې دې. چنانچه حسن بن سفيان ﷫ په خپل سند کښې مکمل طويل حديث د هدبه ﷫ نه روايت کړې دې کله چه هغه دې عبارت ته رسيږی «فرفع لي البيت المعمور» نوحديث مکمل کولوسره ئې دا اوفرمائيل «قال قتادة: فحدثنا الحسن عن أبي هريرة أنه رأي البيت المعمور، يدخله كل يوم سبعون ألف ملك، ولا يعودون فيه» په آخر کښې ئې دا ذکر کړې دې. دکوم نه چه معلوميږی چه دا جدا روايت دې ددې تعلق بيت المعمور سره دې دمعراج قصې سره نه دې. (۷)
امام اسماعيلی ﷫ هم دا روايت د حسن بن سفيان، ابويعلی، بغوی وغيره نه د هدبه ﷫ په واسطه سره مفصلاً نقل کړې دې. ددې تفصيل نه دامام بخاری ﷫ دا کلمات «في البيت المعمور» مراد هم

---

(۱) تهذيب الكمال: ۱۴۷/۲۷ رقم الترجمة: ۵۷۴۴ والإصابة: ۳۴۶/۳ رقم الترجمة: ۷۶۳۹.
(۲) تهذيب الكمال: ۱۴۸/۲۷ رقم الترجمة: ۵۷۴۴ وتعليقات خلاصة الخزرجي: ۳۶۷.
(۳) الإصابة: ۳۴۶/۳. خلاصة الخزرجي: ۳۶۷.
(۴) خلاصة الخزرجي: ۳۶۷ من اسمه مالک.
(۵) حواله بالا وتهذيب الكمال: ۱۴۸/۲۷.
(۶) كشف الباري: كتاب الصلاة ص: ۲۱۸-۸۷
(۷) الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان: ۲۳۹/۱ كتاب الوحي، ذكر وصف الإسراء... رقم: ۴۸ ومسند الإمام أحمد: ۲۰۹/۴ رقم: ۱۷۸۳۵

واضح شو چه هغه دا فرق واضح کول غواړي. چنانچه طبري د سعيد بن ابي عروبه عن قتاده په طريق سره دا روايت نقل کړې دې: «البيت المعمور مسجد في السماء بحذاء الكعبة، لو خر لخر عليها، يدخله سبعون ألف ملك كل يوم، إذا خرجوا منه لم يعودوا» [۱] يعنی بيت المعمور د کعبې شريفې عين دپاسه په آسمان کښې يوجمات دې که چرې فرض کړه راپرېوځي نو په کعبه به راپرېوځي. په دې کښې هره ورځ اويازره فرښتې داخليږي چه کله يوځل راوځي نوبيا نه ورواپس کيږي.

ددې روايت اوماقبل روايت نه محسوس کيږي چه حضرت قتاده رحمه الله د بيت المعمور قصه کله د حضرت انس رضی الله عنه په حديث کښې مدرج کوی اوکله تفصيل فرمائيلوسره ددوارو په مينځ کښې فرق ساتي اوچه کله تفصيل فرمايي نوبيا کله ددې سند ذکرکوی اوکله ئې مبهم ساتي. والله أعلم. حافظ رحمه الله ليکی

«وهذا وما قبله يشعر بأن قتادة كان تارة يدرج قصة البيت المعمور في حديث أنس، وتارة يفصلها، وحين يفصلها تارة يذكر سندها، وتارة يبهمه» [۲]

ترجمة الباب سره مناسبت: په دې حديث کښې د حضرت جبرائيل عليه السلام ذکراغلې دې د چاتعلق چه د فرښتو د ډولگی کروبيون سره دې. په دې ډله کښې د فرښتو سردار دې. بل دحديث په آخره کښې دی «هذا البيت المعمور، يصلي فيه كل يوم سبعون ألف ملك......» نووجود د ملائکه ثابت شو. [۳]

د باب دويم حديث دحضرت ابن مسعود رضی الله عنه دې.

الحديث الثاني

[۳۰۳۶] - حَدَّثَنَا الحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ الصَّادِقُ المَصْدُوقُ، قَالَ: " إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ خَلْقُهُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا، ثُمَّ يَكُونُ عَلَقَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ مَلَكًا فَيُؤْمَرُ بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ، وَيُقَالُ لَهُ: اكْتُبْ عَمَلَهُ، وَرِزْقَهُ، وَأَجَلَهُ، وَشَقِيٌّ أَوْ سَعِيدٌ، ثُمَّ يُنْفَخُ فِيهِ الرُّوحُ، فَإِنَّ الرَّجُلَ مِنْكُمْ لَيَعْمَلُ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الجَنَّةِ إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ كِتَابُهُ، فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ، وَيَعْمَلُ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ النَّارِ إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الكِتَابُ، فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الجَنَّةِ "

[۳۱۵٤، ۶۲۲۱، ۷۰۱۶] ([٤])

---

[۱] جامع البيان: ۲۱/۵۶۵سورة الطور: ٤.

[۲] فتح الباري: ۶/۳۰۸والكنز المتواري: ۱۳/۱٤۵-۱٤٤وعمدة القاري: ۱۵/۱۲۹وإرشاد الساري: ۵/۲۶۵.

[۳] عمدة القاري: ۱۵/۱۲۳.

[٤] قوله: قال عبدالله: الحديث رواه البخاري في القدر باب في القدر رقم: ۶۵۹٤وفي الأنبياء باب خلق آدم وذريته رقم: ۳۳۳۲وفي التوحيد باب ﴿وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ﴾ رقم: ۷٤۵٤ومسلم رقم: ۶۷۲٤-۶۷۲۳في القدر باب كيفية خلق الآدمي في بطن أمه، وأبوداؤد رقم: ٤۷۰۸في سننه باب في القدر والترمذي باب ماجاء أن الأعمال بالخواتيم رقم: ۲۱۳۸وابن ماجه في المقدمة باب في القدر رقم: ۶٤

تراجم رجال

الحسن بن الربيع دا ابوعلى الحسن بن الربيع بن سليمان بجلى قسرى كوفى رحمه الله دي.[۱]
د لرګو او بانړس كار به ئې كولو په دې وجه ورته خشاب او بورانى ونيلې شي.[۲]
دې د ائمه حديث نه ابواسحاق فزارى، عبدالله بن ادريس، عبدالله بن مبارك، حمادبن زيد، ابوالاحوص، ابوعوانه مهدى بن ميمون، عبدالواحد بن زياد، قيس بن الربيع اوحارث بن عبيد رحمهم الله وغيره نه دحديث روايت كوى. ددوى نه حضرات شيخين ابوداؤد، عمرو بن منصور نسائى، محمدبن يحيى بن كثير حرانى، ابو حاتم، ابوزرعه، عباس دورى، حنبل بن اسحاق، يعقوب بن سفيان فارسى، على بن عبدالعزيز بغوى اسماعيل بن عبدالله سمويه، ابوعمران بن ابى غزيه رحمهم الله نه علاوه يوه لويه ډله دحديث روايت كوى.[۳]
امام عجلى رحمه الله فرمائى «كان يبيع البواري، كوفي، ثقة، رجل صالح، متعبد»[۴] ابوحاتم رحمه الله فرمائى «كان من أوثق أصحاب ابن إدريس»[۵] نور فرمائى: «الحسن بن الربيع ثقة، وكنت أحسب أنه مكسور العنق، لانحنائه، حتى قيل لي: إنه لاينظر إلى السماء»[۶] يعنى حسن ثقه دې مابه هميشه دهغه بنكته شوې سټ (بنكته شوي سر) كتلو سره دا ګنړل چه د ده سټ مات دې. بيا ماته اوخودلې شو چه په اصل كښې هغه د آسمان طرف ته نه ګورى. عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله فرمائى «كوفي ثقة»[۷] حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى «الإمام الحافظ الحجة العابد.....، وكان من العلماء العاملين»[۸] امام ابن حبان رحمه الله د هغوى ذكر كتاب الثقات كښې كړې دې او ليكلى دى چه حضرت عبدالله بن مبارك رحمه الله هغه پخپله په خپلو لاسونو باندې په قبر كښې وركوز كړې دې اوخښ كړې وو. دا د هغوى ډير نيزدې شاګرد وو.[۹]
امام بخارى فرمائى چه ۲۲۰هجرى كښې دهغوى انتقال شوې. خو ابن سعد رحمه الله ئې وفات په رمضان ۲۲۱هجرى كښې ښائى[۱۰] دې د ائمه سته راوى دې. ټولو د ده نه روايت كړې دې. رحمه الله تعالى رحمة واسعة.[۱۱]

ابوالاحوص دا سلام بن سليم حنفى مولى بنى حنيفه كوفى رحمه الله دې.[۱۲]

---

[۱] تهذيب الكمال: ۶/۱۴۸-۱۴۷ وتهذيب ابن حجر: ۲/۲۷۸-۲۷۷ وسير أعلام النبلاء: ۱۰/۳۹۹.
[۲] تهذيب الكمال: ۶/۱۴۸ وتهذيب ابن حجر: ۲/۲۷۸ وسير أعلام النبلاء: ۱۰/۴۰۰.
[۳] د شيوخ اوتلامذه د تفصيل دپاره اوګورئى تهذيب الكمال: ۶/۱۵۰-۱۴۸.
[۴] تهذيب الكمال: ۶/۱۵۰ وتهذيب ابن حجر: ۲/۲۷۸.
[۵] حواله بالا والجرح والتعديل: ۳ رقم الترجمة: ۴۴.
[۶] الجرح والتعديل: ۳ رقم الترجمة: ۴۴ وتعليقات تهذيب الكمال: ۶/۱۵۰ وتهذيب التهذيب: ۲/۲۷۸.
[۷] تهذيب الكمال: ۶/۱۴۸ تاريخ بغداد: ۷/۳۰۸.
[۸] سير أعلام النبلاء: ۱۰/۴۰۰-۳۹۹.
[۹] الثقات لابن حبان: ۸/۱۷۲ وتهذيب ابن حجر: ۲/۲۷۸.
[۱۰] حواله جات بالا وتاريخ البخارى الكبير: ۲ رقم الترجمة: ۲۵۱۶ وطبقات ابن سعد: ۶/۴۰۹ وتهذيب الكمال: ۶/۱۵۱.
[۱۱] تهذيب الكمال: ۶/۱۵۱.
[۱۲] ددوى دحالاتو دپاره اوګورئى كتاب الأذان باب التفات فى الصلاة.

اعمش: دا سليمان بن مهران الكاهلي المعروف بالاعمش رحمه الله دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم كښې تيرشوى دى.(١)

زيد بن وهب: دا زيد بن وهب ابوسليمان همدانى كوفى رحمه الله دي. (٢)

عبدالله: دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دي. ددوى تفصيلى حالات كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم په ذيل كښې بيان كړې شوى دى.(٣)

ترجمة الباب سره دَ حديث مناسبت: ددې حديث دترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله سره دې «ثم يبعث الله ملكا، فيؤمر بأربع كلمات......» چه په حديث كښې دهغه فرښتې ذكر دې چه دخلقو په تقديرونو ليكلو باندې مامور ده.(٤) په دې سره د فرښتو وجود ثابتيږى. ددې حديث تفصيلى شرح به ان شاء الله كتاب القدر كښې راځى.(٥)

د باب دريم حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

الحديث الثالث

[٣٠٣٧]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ، أَخْبَرَنَا مَخْلَدٌ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَتَابَعَهُ أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ العَبْدَ نَادَى جِبْرِيلَ: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ فُلَانًا فَأَحْبِبْهُ، فَيُحِبُّهُ جِبْرِيلُ، فَيُنَادِي جِبْرِيلُ فِي أَهْلِ السَّمَاءِ: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ فُلَانًا فَأَحِبُّوهُ، فَيُحِبُّهُ أَهْلُ السَّمَاءِ، ثُمَّ يُوضَعُ لَهُ القَبُولُ فِي الأَرْضِ [٥٦٩٣، ٧٠٤٧] (٦)

تراجم رجال

محمدبن سلام: دا محمدبن سلام بيكندى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الايمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: أنا أعلمكم بالله...... كښې تيره شوې ده.(٧)

مخلد: دامخلد بن يزيد الحرانى القرشى رحمه الله دي. (١)

---

(١) كشف البارى: ٢/٢٥١.

(٢) ددوى دَحالاتودَپاره اوګورئى كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر.

(٣) كشف البارى: ٢/٢٥٧.

(٤) عمدة القارى: ١٥/١٢٩وفتح البارى: ٦/٣٠٩.

(٥) صحيح البخارى كتاب القدرباب فى القدر رقم: ٦٥٩٤

(٦) قوله: قال أبوهريرة: الحديث، رواه البخارى فى التوحيد باب كلام الرب مع جبرائيل ونداء الله الملائكة رقم: ٧٤٨٥وفى الأدب باب المقة فى الله تعالى رقم: ٦٠٤٠ومسلم رقم: ٦٧٠٥-٦٧٠٧فى البروالصلة باب إذا أحب الله عبداحببه إلى عباده، والترمذى فى التفسيرباب ومن سورة مريم...... رقم: ٣١٦١.

(٧) كشف البارى: ٢/٩٣.

ابن جريج دا ابوالوليد عبدالملك بن عبدالعزيز بن جريج اموى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها... كښې تيره شوې ده.(٢)

موسى بن عقبه: دا امام مغازى حضرت موسى بن عقبه اسدى مدنى رحمه الله دي. د دوى حالات كتاب الوضوء باب إسباغ الوضوء لاندې تيرشوى دى (٣)

نافع: دا مشهور تابعى محدث حضرت نافع مولى ابن عمر رحمه الله دي. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا فى المسجد په ذيل كښې راغلى دى.(٤)

ابوهريرة: دَ مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان لاندې تيرشوى دى.(٥) د دې حديث شرح كتاب الادب كښې رغلې ده.(٦)

قوله: وتابعه أبوعاصم عن ابن جريج... امام بخارى رحمه الله دا حديث دلته په دوو طرق سره ذكر كړې دې. يوموصول بل معلق. «وتابعه أبوعاصم عن ابن جريج» سره معلق روايت شروع كيږى. دې نه وړاندې موصول روايت دې. امام بخارى رحمه الله د موصول په ځائې دلته د معلق روايت الفاظ ذكر كړى دى. اومعلق روايت موصولاً امام رحمه الله په كتاب الادب كښې ذكر كړى دى.(٧)

دا په دغه مقاماتو كښې يومقام دې چرته چه امام بخارى رحمه الله د خپل شيخ په واسطه سره معلق روايت نقل كړې دې ځكه چه ابوعاصم رحمه الله دهغه شيخ دې ليكن ددې باوجود د واسطې سره د هغه نه معلق روايت كوى.(٨)

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مطابقت په دې جمله كښې دې «إذا أحب الله العبد نادى جبريل» الله تعالى حضرت جبرائيل عليه السلام ته آواز وركوى.(٩)

دباب څلورم حديث دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه دې.

الحديث الرابع

[٣٠٣٨]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهَا سَمِعَتْ

---

١) دَ دوى دَحالاتو دپاره اوګورئى كتاب الاذان باب ماجاء فى الثوم.
٢) كشف البارى كتاب الحيض: ٢٠٤.
٣) كشف البارى: ١٧٧/٥.
٤) كشف البارى: ٦٥١/٤
٥) كشف البارى: ٦٥٩/١
٦) كشف البارى كتاب الادب: ٤١٦-٤١٤باب المقة من الله.
٧) صحيح البخارى كتاب الادب باب المقة من الله رقم: ٦٠٤٠
٨) فتح البارى: ٣٠٩/٦وعمدة القارى:١٣٠/١٥.
٩) حواله جات بالا.

رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِنَّ المَلَائِكَةَ تَنْزِلُ فِي العَنَانِ: وَهُوَالسَّحَابُ، فَتَذْكُرُالأَمْرَ قُضِيَ فِي السَّمَاءِ، فَتَسْتَرِقُ الشَّيَاطِينُ السَّمْعَ فَتَسْمَعُهُ، فَتُوحِيهِ إِلَى الكُهَّانِ، فَيَكْذِبُونَ مَعَهَا مِائَةَ كَذْبَةٍ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ" [٣١١٤، وانظر ٥٤٢٩] (١)

تراجم رجال

محمد دي محمدنه څوک مراد دي؟ ددې حديث د سند په شروع کښې چه دا کوم محمد غير منسوب راغلي دي، دي نه څوك مراد دي؟ په دې کښې د شراح اختلاف دي. ① ابومسعود غساني جياني رحمه الله وينا دا ده چه دې نه مراد مشهور محدث امام محمد بن يحيى ذهلي رحمه الله دي. ② د بخاري شريف مشهور ناسخ ابوذر د دې حديث نقل کولونه پس ليکي. «محمد هذا هو البخاري»

د حافظ رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله دا دويم احتمال راجح گرخولو سره فرمائيلي دي چه اسماعيلي رحمه الله او ابونعيم رحمه الله دواړو ته داحديث د امام بخاري رحمه الله د روايت نه بغيرنه دې ملاؤشوي هم په دې وجه دواړو دا حديث هم دهغه نه نقل کړې ګنې د امام بخاري رحمه الله د روايت نه علاوه که د بل چا نه روايت نقل وې نو دهغه پورې رسيدل ددې دواړو حضراتو دپاره ګرانه نه وه (٢)

د علامه عيني رحمه الله رائې او راجح قول: خو علامه عيني رحمه الله اولنې احتمال راجح ګرخولي دي. زمونږ په خيال هم دمحمد رحمه الله نه امام ذهلي دي. دعلامه عيني رحمه الله موقف صحيح او مضبوط معلوميږي. دهغوی وينا داده چه امام اسماعيلي او حافظ ابونعيم ته که چرې دا روايت د بل خاني نه ملاؤ شوي وي نو په دې سره دا لازم نه راځي چه ددې نه هم بخاري رحمه الله مراد دې. دا ښکاره شان خبره ده ځکه چه دامام بخاري رحمه الله داعادت چرته هم نه دې پاتې چه هغه د خپل شيخ نه وراندې خپل نوم ذکرکړي اوداسې اووائي حدثنا محمد (بيا سرې دخپل خان باره کښې داسې ځنګه ونيلې شي چه حدثنا محمد؟). دې نه علاوه د صحيح بخاري په رجال کښې محمدبن يحيى بن عبدالله بن خالد بن فارس ابوعبدالله ذهلي رحمه الله هم دي. امام بخاري رحمه الله تقريباً په ديرش مقاماتو باندې دهغه نه روايت کړې دې اوچرته ئې هم د نوم داسې تصريح نه ده کړې. «حدثنا محمد بن يحيى الذهلي» بلکه کله صرف حدثنا محمد وائي اوکله محمدبن عبدالله چه د نيکه طرف ته نسبت کوي اوکله د قرنيکه ورنيکه طرف ته منسوب کولوسره «حدثنا محمد بن خالد» وائي. (٣)

دمذکوره صنيع وجه: اوس په قدرتي توګه دا سوال پيداشو چه حضرت مصنف رحمه الله داسې ولې کوی؟ نو ددې وجه معروف ده د امام بخاري رحمه الله په حالاتوکښې تاسو لوستلي دي چه کوم وخت هغوی په ٢٥٠هجري کښې نيشاپور ته تشريف اوړلې وو نو په مسئله خلق قرآن باندې دهغوی خپل استاذ محمدبن يحيى ذهلي رحمه الله سره ئې اختلاف شوې وو حضرت مصنف رحمه الله دهغوی نه د حديث سماع

---

(١) قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث، رواه البخاري في الطب باب الكهانة رقم:٥٧٦٢وفي الادب باب قول الرجل للشيء: ليس بشيء، رقم: ٦٢١٣وفي التوحيد باب قراءة الفاجر والمنافق وأصواتهم رقم:٧٥٦١وفي بدء الخلق باب صفة إبليس وجنوده رقم: ٣٢٨٨ومسلم في السلام باب تحريم الكهانة وإتيان الكهان رقم: ٥٨١٨-٥٨١٦.

(٢) فتح الباري:٣٠٩/٦وإرشادالساري: ٢٦٨/٥.

(٣) تهذيب الكمال: ٦٢٢/٢٦رقم الترجمة: ٥٦٨٦.

اول کړې وه اود هغوی شيخ وو نودهغوی د رواياتو بيانولو سلسله خوجاري وه مګر د نوم تصريح کول ئې پريخودل.[1] دعلامه عينی رحمه الله د موقف تائيد ددې خبرې نه هم کيږي چه د حديث په سندکښې بل شيخ ابن ابی مريم رحمه الله يعنی سعيد بن الحکم رحمه الله دې. دهغوی نه امام بخاري رحمه الله په خپل کتاب کښې تعليقاً روايت خو نقل کړې دې مګر مسنداً او موصولاً ئې روايت نه دې کړې[2] ددې نه هم دغه معلوميږي چه دمحمدنه مراد ذهلی دې نه چه بخاري. والله اعلم ، وعلمه اتم واحکم

الليث: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمی رحمه الله دې. ددوی مختصر ذکر بدء الوحی دريم حديث کښې راغلې دې.[3]

ابن ابی جعفر: دا عبيدالله بن ابی جعفر يسار قرشي رحمه الله دې.

محمدبن عبدالرحمن: دامحمدبن عبدالرحمن بن نوفل بن اسود يتيم عروه رحمه الله دې.[4]

عروة بن الزبير: دا حضرت عروه بن زبير بن عوام قرشی مدنی رحمه الله دې. د دوی اجمالی حالات بدء الوحی او تفصيلی حالات کتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه لاندې تيرشوی دی.[5]

عائشه رضي الله عنها: دام المؤمنين عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحی دويم حديث لاندې تيرشوی دی.[6]

دسندخصوصيت: ددې سند يوخصوصيت دادې چه ددې دنصف اول رجال بصری دی اود نصف ثانی رجال مدنی دی. يعنی محمدبن عبدالرحمن، عروه او حضرت عائشه رضي الله عنها دا درواړه مدنی دی.[7]

تنبيه: داحديث وړاندې مخ ته باب صفة ابليس کښې هم راځی. ددې حديث تفصيلی شرح کتاب الطب او کتاب الأدب کښې راغلې ده.[8]

د باب پنځم حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث الخامس

[۳۰۳۹]- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، وَالأَغَرِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص:۱۱۳]: «إِذَا كَانَ يَوْمُ الجُمُعَةِ، كَانَ عَلَى كُلِّ بَابٍ مِنْ أَبْوَابِ المَسْجِدِ المَلاَئِكَةُ، يَكْتُبُونَ الأَوَّلَ فَالأَوَّلَ، فَإِذَا جَلَسَ الإِمَامُ طَوَوُا الصُّحُفَ، وَجَاءُوا يَسْتَمِعُونَ الذِّكْرَ».- [ر ۸۴۱][9]

---

[1] عمدة القاري: ۱۳۳/۱۵-۱۳۲ دواقعې د تفصيل دپاره اوګورئ: کشف الباري: ۱۴۷/۱.

[2] تهذيب الکمال: ۳۹۳/۱۰رقم الترجمة: ۲۲۳۵.

[3] کشف الباري:۳۲٤/۱.

[4] د دواړو بزرګانو د تذکره دپاره اوګورئ کتاب الغسل باب الجنب يتوضأ......

[5] کشف الباري: ۴۳۶/۲.

[6] کشف الباري: ۲۹۱/۱.

[7] عمدة القاري: ۱۳۳/۱۵فتح الباري: ۳۰۹/۶.

[8] کشف الباري کتاب الطب: ۹۶-۹۴کتاب الادب: ۶۳۶-۶۳۵نوراوګورئ التوضيح:۲۱۳/۱۹-۲۱۲.

[9] قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث، مرتخريجه کتاب الجمعة باب الاستماع إلى الخطبة.

تراجم رجال

احمدبن يونس: دا احمدبن عبدالله بن يونس يربوعى رحمه الله دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب من قال: إن الايمان هوالعمل لاندې تيرشوى دى.([1])

ابراهيم بن سعد: دا ابراهيم بن سعد بن ابراهيم زهرى مدنى رحمه الله دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب من كره أن يعود....... كښې تيرشوى دى.([2])

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دي. ددوي مختصر ذكر بدء الوحى دريم حديث كښې تير شوي دي.([3])

ابى سلمه: دا مشهور تابعى حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف مدنى رحمه الله دي. ددوى تفصيلى حالات كتاب الايمان باب صوم رمضان احتسابا من الايمان كښې راغلى دى.([4])

الاغر: دا ابوعبدالله سلمان جهنى مدنى رحمه الله دي.([5])

ابوهريره: دا مشهورصحابى رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تيرشوى دى.([6])

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې دوارو احاديثوترجمة الباب سره مطابقت لفظ الملائكة كښې دي([7])

د باب شپږم حديث هم دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

الحديث السادس

[۳۰۴۰]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: مَرَّ عُمَرُ فِي الْمَسْجِدِ وَحَسَّانُ يُنْشِدُ فَقَالَ: كُنْتُ أُنْشِدُ فِيهِ، وَفِيهِ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنْكَ، ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَى أَبِي هُرَيْرَةَ، فَقَالَ: أَنْشُدُكَ بِاللَّهِ، أَسَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «أَجِبْ عَنِّي، اللَّهُمَّ أَيِّدْهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ؟» قَالَ: نَعَمْ[ر ۴۴۲] ([8])

---

[1]) كشف البارى: ۱۵۹/۲.

[2]) كشف البارى: ۱۲۰/۲.

[3]) كشف البارى كتاب الغسل: ۱۹۴.

[4]) كشف البارى:۳۲۳/۲.

[5]) ددوى حالاتوډپاره اوګورئى كتاب الجمعة باب الاستماع إلى الخطبة.....

[6]) كشف البارى: ۶۵۹/۱ داحديث كتاب الجمعه كښې تيرشوي دي صحيح البخارى كتاب الجمعة باب الاستماع إلى الخطبة.

[7]) عمدة القارى: ۱۳۲/۱۵.

[8]) قوله: عن سعيد بن المسيب: الحديث مر تخريجه كتاب الصلاة باب الشعر فى المسجد.

ترجمه: حضرت سعيد بن مسيب رحمه الله فرمائی چه حضرت عمر رضي الله عنه مسجد نبوی سره تيريدو په داسې حال کښې چه حضرت حسان رضي الله عنه اشعار لوستل. ونې فرمائيل ما به هغه وخت هم دا شعر لوستلو کله به چه تا (عمر) نه بهتر (نبی کريم صلى الله عليه وسلم) موجود وو. بيا هغه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه طرف ته متوجه شو اوهغه ته ئې د الله تعالى قسم ورکولوسره معلومه کړه چه آيا تا نبی کريم صلى الله عليه وسلم فرمائيلوسره اوريدلې وو چه (اې حسان) زما د طرف نه (دهغه مشرکانو د فضول وينا) جواب ورکړه، اې الله په روح القدس سره د حضرت حسان امداد اوکړه؟ حضرت ابوهريره رضي الله عنه په جواب کښې اووئيل اوجی ددې حديث شرح کتاب الصلاة کښې تيره شوې ده.[1]

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دامشهور محدث علی بن عبدالله المدينی رحمه الله دې. د دوی تذکره **كتاب العلم باب الفهم في العلم** لاندې بيان کړې شوی دی.[2]

سفيان: دا سفيان بن عيينه رحمه الله دې. ددوی مختصر حالات بدء الوحی کښې او تفصيلی حالات **كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا**.... کښې تيرشوی دی.[3]

الزهري: دا مشهور محدث محمدبن مسلم ابن شهاب زهری رحمه الله دې. ددوی مختصر ذکر بدء الوحی دريم حديث لاندې راغلی دی.[4]

سعيدبن مسيب: دا سعيدبن مسيب بن حزن قرشی مخزومی رحمه الله دې. ددوی حالات **كتاب الإيمان باب من قال: إن الإيمان هو العمل** لاندې تيرشوی دی.[5]

د باب اووم حديث دحضرت براء بن عازب رضي الله عنه دې.

الحديث السابع

[٣٠٤١]- حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِحَسَّانَ: «اهْجُهُمْ - أَوْهَاجِهِمْ وَجِبْرِيلُ مَعَكَ» [٣٨٩٧، ٥٨٠١][6]

---

[1] صحيح البخاری كتاب الصلاة باب الشعر فی المسجد رقم: ٤٥٣.

[2] كشف البارى: ٢٢٤/٣.

[3] كشف البارى: ٢٣٨/١الحديث الأول: ١٠٢/٣.

[4] كشف البارى: ٣٢٦/١.

[5] كشف البارى: ١٥٩/٢.

[6] قوله: عن البراء رضى الله عنه: الحديث رواه البخارى فى المغازى باب مرجع النبى صلى الله عليه وسلم من الأحزاب رقم: ٤١٢٤-٤١٢٣ وفى الأدب باب هجاء المشركين رقم: ٦١٥٣ ومسلم فى كتاب فضائل الصحابة باب فضائل حسان بن ثابت رضى الله عنه ٦٣٤٦-٦٣٤٥

تراجم رجال

حفص بن عمر: داحفص بن عمر الحوصی رحمه الله دي. (۱)

شعبه: دا امیرالمؤمنین في الحدیث شعبه بن حجاج عتکی بصري دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندې تیر شوی دی. (۲)

عدی بن ثابت: دا مشهور تابعی حضرت عدی بن ثابت انصاری کوفی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الایمان باب ماجاء أن الأعمال بالنیة والحسبة لاندې راغلې ده. (۳)

البراء بن عازب: دا مشهور صحابی رسول حضرت براء بن عازب رضی الله عنه دي. ددوی تذکره کتاب الایمان باب الصلوة من الایمان لاندې راغلې ده. (۴) ددې حدیث مختصر شرح کتاب الادب کښې راغلې ده (۵)

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې دواړو احادیث ترجمة الباب سره مناسبت داسې دې چه دحضرت ابوهریره رضی الله عنه په حدیث کښې «اللهم أیده بروح القدس» معاً حدیث براء بن عازب رضی الله عنه ذکرکولوسره د روح القدس تعیین اوکړې شو چه دروح القدس نه مراد حضرت جبرائیل علیه السلام دي (۶)

یوه اهم فائده: دحدیث باب دا الفاظ «عن البراء رضی الله عنه قال: قال النبی صلی الله علیه وسلم» نه معلومیږی چه دا حدیث دحضرت براء بن عازب مسند دې مګر داسې نه ده. هم دغه حدیث امام نسائی رحمه الله هم «یزید بن زریع عن سعید» په طریق سره نقل کړې دې. (۷) په دې کښې داخودلی شوی دی چه براء رضی الله عنه د حضرت حسان نه نقل کوی. والله اعلم.

دباب اتم حدیث دحضرت انس بن مالک رضی الله عنه دي.

الحدیث الثامن

[۳۰۳۲]- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، ح حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: سَمِعْتُ حُمَيْدَ بْنَ هِلَالٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى غُبَارٍ سَاطِعٍ فِي سِكَّةِ بَنِي غَنْمٍ» زَادَ مُوسَى، «مَوْكِبَ جِبْرِيلَ» (۸) [۳۸۹۲]

---

(۱) ددوی دحالاتودپاره اوګورئی کتاب الوضوء باب ماجاء فی قول الله تعالی ﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَوٰةِ﴾.

(۲) کشف الباری: ۱/۶۷۸.

(۳) کشف الباری: ۲/۷۴۵.

(۴) کشف الباری: ۲/۳۷۵.

(۵) کشف الباری کتاب الأدب: ۵۷۲ باب هجاء المشرکین.

(۶) عمدة القاری: ۱۵/۱۳۴-۱۳۳ فتح الباری: ۶/۳۱۰.

(۷) السنن الکبری للنسائی: ۳/۴۹۳ کتاب القضاء باب شهادة الشاعر رقم: ۶۰۲۵.

(۸) قوله: عن أنس بن مالک رضی الله عنه: الحدیث، انفرد به البخاری وأخرجه أیضاً فی المغازی باب مرجع النبی صلی الله علیه وسلم من الأحزاب..... رقم: ۴۱۱۸ انظر تحفة الأشراف: ۱/۲۱۵ رقم: ۸۲۱.

ترجمه: حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چه د بنوغنم په کوڅو کښې راؤچتيدونکې دوړې لکه چه اوس هم وينم. موسی په خپل روايت کښې "موکب جبريل" الفاظ زياتی بيان کړی دی.

تراجم رجال

اسحاق: دا اسحاق بن ابراهيم بن مخلد بن ابراهيم ابن راهويه مروزی رحمه الله دې.
ددوی تذکره كتاب العلم باب فضل من علم وعلم لاندې تيره شوې ده.[1]
وهب بن جرير: دا وهب بن جرير بن حازم رحمه الله دې.[2]
ابی: د اب نه مراد جرير بن حازم رحمه الله دې.[3]
حميدبن هلال: داحميدبن هلال بن هبيره عدوی بصری رحمه الله دې.[4]
انس بن مالک: دا مشهور صحابی خادم رسول حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دې. ددوی تذکره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه په ذيل کښې راغلې ده.[5]
دمختلف كلماتو وضاحت: سكة: د سين کسره او کاف مشدده سره کوڅې ته وائی. دمغازی په روايت کښې[6] د سكة په ځائی زقاق الفاظ دی چه د زقة جمع ده ددې معنی هم کوڅه ده.
غبار ساطع: اوچت شوې يا الوتلې دوړې. د بنوغنم نه د خزرج شاخ بنوغنم - بفتح الغين وسكون النون - بن مالك بن نجار مراد دې. دحضرت ابوايوب انصاری رضی الله عنه تعلق هم دې قبيلې سره وو.[7]
علامه کرمانی رحمه الله دلته داوئيلی دی چه د بنوغنم نه مراد د بنو تغلب يوشاخ دې خو په دې کښې دهغه نه تسامح شوې دې ځکه چه د کوم وخت په حديث کښې خبره کيږی په هغه زمانه کښې دا خلق په مدينه منوره کښې نه وو.[8]
موکب جبريل: دحضرت جبرائيل عليه السلام شاهانه سورلی.[9]
زاد موسی: موکب جبريل: دموسی نه ابن اسماعيل تبوذکی رحمه الله مراد دې.
دمذکوره تعليق مقصد: دامام بخاری رحمه الله د دې عبارت نه مراد دادې چه هم دغه حديث په مذکوره سند سره جرير بن حازم رحمه الله نه موسی بن اسماعيل رحمه الله هم روايت کوی. موسی چه کله روايت کوی نو په متن کښې موکب جبرايل الفاظ زياتوالې هم ذکر کوی.[10]

---

[1] كشف الباري: ٤٢٨/٣.
[2] د دوی دحالاتو دپاره اوګورئی كتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من.....
[3] د دوی دحالاتو دپاره اوګورئی كتاب الصلاة باب الخوخة والممر.....
[4] دوی دحالاتو دپاره اوګورئی كتاب الصلاة باب برد المصلی.....
[5] كشف الباري: ٤/٢.
[6] صحيح البخاری كتاب المغازی باب مرجع النبی صلی الله عليه وسلم..... رقم: ٤١١٨.
[7] فتح الباري: ٣١٠/٦عمدة القاري: ١٣٤/١٥.
[8] حواله جات بالا وشرح الكرمانی: ١٣/٠-١٧.
[9] فيض الباري: ١٠٠/٤إرشادالساری: ٢٦٩/٥عمدة القاري: ١٣٤/١٥.
[10] عمدة القاري: ١٣٤/١٥فتح الباري: ٣١٠/٦.

دمذكوره تعليق تخريج: دموسى بن اسماعيل ﷫ ذكرشوې پورتنې تعليق حضرت مصنف ﷫ مغازى كښې موصولاً ذكركړې دې.(۱)

ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره مناسبت په دې معنى باندې دې چه په حديث موصول كښې د دوړو الوزولو وجه ذكرنه وه. تعليق موسى ذكركولوسره نې ددې وجه بيان كړه چه د جبرائيل ﷤ د شاهانه سورلئى تګ سره دوړې الوتلې چنانچه د فرښتې ذكر اواثبات دې.(۲)

تنبيه: دحديث باب دوه سندونه دى تحويل هم دې. د اسحاق نه مراد ابن راهويه ﷫ دې. ابن السكن هم دغه شان بيان كړې دې په كوم چه كلاباذى ﷫ جزم كړې دې. بل اسماعيلى ﷫ او ابونعيم ﷫ هم ددې تصريح كړې ده چه ابن راهويه ﷫ مراد دې.(۳) دحديث باقى شرح مغازى كښې راغلې ده (۴)

د باب نهم حديث د حضرت عائشه صديقه ﵂ دې.

الحديث التاسع

[۳۰۴۳] - حَدَّثَنَا فَرْوَةُ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ الحَارِثَ بْنَ هِشَامٍ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ يَأْتِيكَ الوَحْيُ؟ قَالَ: «كُلُّ ذَاكَ يَأْتِينِي المَلَكُ أَحْيَانًا فِي مِثْلِ صَلْصَلَةِ الجَرَسِ، فَيَفْصِمُ عَنِّي، وَقَدْ وَعَيْتُ مَا قَالَ، وَهُوَ أَشَدُّهُ عَلَيَّ، وَيَتَمَثَّلُ لِي المَلَكُ أَحْيَانًا رَجُلًا فَيُكَلِّمُنِي، فَأَعِي مَا يَقُولُ» (۵) [ر ۲۶۸۶]

ترجم رجال

فروة: دا فروه بن ابى مغراء كندى كوفي ﷫ دې.(۶)

على بن مسهر: دا على بن مسهر قرشى ﷫ دې. ددوى تفصيلى تذكره كتاب الحيض باب مباشرة الحائض كښې راغلې ده.(۷)

هشام: دا هشام بن عروه بن زبير بن عوام اسدى ﷫ دې.

---

(۱) صحيح البخارى كتاب المغازى باب مرجع النبى صلى الله عليه وسلم ...... رقم: ۴۱۱۸ فتح البارى: ۳۱۰/۶ وعمدة القارى: ۱۳۴/۱۵ والتوضيح: ۸۶/۱۹ وإرشادالسارى: ۲۶۹/۵.

(۲) عمدة القارى: ۱۳۴/۱۵.

(۳) فتح البارى: ۳۱۰/۶ عمدة القارى: ۱۳۴/۱۵ والتوضيح: ۸۶/۱۹

(۴) كشف البارى: كتاب المغازى: ۲۹۹.

(۵) قوله: عائشة رضى الله عنها: الحديث، مرتخريجه انظر كشف البارى بدء الوحى: ۲۸۹/۱.

(۶) ددوى دحالاتوكتلودپاره اوګورئى كتاب الجنائز باب ماجاء فى قبرالنبى صلى الله عليه وسلم.

(۷) كشف البارى: كتاب الحيض: ۲۴۸.

عروه: دا عروه بن زبیر بن عوام رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره بدءالوحی دویم حدیث کښې او اجمالي په كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه کښې تفصيلاً تيره شوې ده.(۱)

عائشة رضي الله عنها: دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحي دويم حديث لاندې راغلی دی (۲) دحضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت شوې دا مشهور حديث په شروع د کتاب بدء الوحی کښې تير شوې دې.(۳)

دترجمة الباب مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت لفظ الملك کښې دې چه دوه ځل په حديث کښې راغلې دې دكوم معنى چه فرښتې دې.(۴)

د باب لسم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دی.

الحديث العاشر

[۳۰۲۲]-حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ أَنْفَقَ زَوْجَيْنِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، دَعَتْهُ خَزَنَةُ الجَنَّةِ، أَيْ فُلُ هَلُمَّ» فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: ذَاكَ الَّذِي لاَ تَوَى عَلَيْهِ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَرْجُو أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ»(۵)[ر ۲۶۸۶]

تراجم رجال

ادم: دا ابوالحسن آدم بن ابی ایاس عسقلانی رحمه الله دې. ددوی مختصر تذکره كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده کښې راغلې ده.(۶)

شيبان: دا ابومعاويه شيبان بن عبدالرحمن نحوی رحمه الله دې.

يحيى بن ابى كثير: دا يحيى بن ابى كثير طائى يمانى رحمه الله دې ددې دواړو بزرګانو تفصيلى تذكره كتاب العلم باب كتابة العلم لاندې راغلې ده.

ابوسلمه بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعی حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف مدنی رحمه الله دې. ددوی مفصل حالات كتاب الإيمان باب صوم رمضان احتسابا من الإيمان کښې راغلی دی.(۷)

ابوهريرة: دمشهور صحابی ابوهريره رضي الله عنه حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان لاندې تيرشوی دی.(۸)

---

(۱) كشف الباري: ۲۹۱/۱، ۲/۴۳۶-۴۳۲.

(۲) كشف الباري: ۲۹۱/۱.

(۳) صحيح البخاري حديث نمبر ۲ كشف الباري: ۳۲۱/۲۹۵/۱.

(۴) عمدة القاري: ۱۳٤/۱۵.

(۵) قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث مرتخريجه كتاب الصوم باب الريان للصائمين.

(۶) كشف الباري: ۶۷۸/۱

(۷) كشف الباري: ۳۲۳/۲.

(۸) كشف الباري: ۶۵۹/۱

ترجمة الباب سره مناسبت: دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دا حديث كتاب الجهاد كښي تيرشوي دي[1].
دلته دا دوباره ذكر كولومقصد ددې دا الفاظ دي: «دعته خزنة الجنة» د خزنة نه مراد فرښتې دي[2].
د باب يولسم حديث دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دي.

الحديث الحادي عشر

[۳۰۴۵]-حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهَا: «يَا عَائِشَةُ هَذَا جِبْرِيلُ يَقْرَأُ عَلَيْكِ السَّلاَمَ»، فَقَالَتْ: وَعَلَيْهِ السَّلاَمُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، تَرَى مَا لاَ أَرَى، تُرِيدُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(۳)[۳۵۵۷، ۵۸٤۸، ۵۸۹۵، ۵۸۹۸]

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا عبدالله بن محمد بن عبدالله جعفى رحمه الله دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښي تيرشوى دى.[4]

هشام: دا هشام بن يوسف صنعانى قاضى يمن رحمه الله دي. د دوى تفصيلى تذكره كتاب الحيض باب غسل الحائض رأسها.... په ضمن كښي راغلې ده.[5]

معمر: دا معمر بن راشد ازدى بصرى رحمه الله دي. ددوى تذكره بدء الوحي اوكتاب العلم باب كتابة العلم كښي راغلې ده.[6]

الزهري: دامحمدبن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دي. ددوى مختصر تذكره بدء الوحى په دريم حديث كښي راغلې ده.[7]

---

[1] كشف البارى: كتاب الجهاد باب فضل النفقة فى سبيل الله: ۳۱۵-۳۱۲.

[2] فتح البارى: ۳۱۰/۶،عمدة القارى:۱۳۵/۱۵.

[3] قوله: عن عائشة رضى الله عنها: الحديث، أخرجه البخارى، فى فضائل الصحابة باب فضل عائشة رقم: ۳۷۶۸وفى الأدب باب من دعا صاحبه فنقص من اسمه حرفا رقم: ۶۲۰۱ وفى الاستيذان باب تسليم الرجال على النساء، والنساء على الرجال رقم: ۶۲۴۹ وباب إذا قال: فلان يقرأ عليك السلام رقم: ۵۲۳۲ومسلم رقم: ۶۲۶۲-۶۲۵۹فى فضائل الصحابة باب فى فضل عائشة رضى الله عنها، وأبوداؤد فى الأدب باب فى الرجل يقرأ عليك السلام رقم:۵۲۳۲والترمذى فى المناقب باب مناقب عائشة رضى الله عنها رقم: ۳۸۷۶والنسائى فى عشرة النساء باب حب الرجل بعض نسائه أكثر من بعض رقم: ۳۹۵۳.

[4] كشف البارى: ۶۵۷/۱

[5] كشف البارى كتاب الحيض: ۲۰۲.

[6] كشف البارى: ۴۶۵/۱، ۳۲۱/۴.

[7] كشف البارى: ۳۲۶/۱.

ابوسلمه بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعی حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف مدنی رحمه الله دي. د دوی مفصل حالات کتاب الایمان باب صوم رمضان احتسابا من الایمان کښې راغلی دی.[۱]

عائشة رضی الله عنها: دحضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها حالات بدء الوحی په دویم حدیث کښې راغلی دی.[۲]

ترجمة الباب سره مطابقت: په دې حدیث کښې چونکه دحضرت جبرائیل علیه السلام ذکر دې هذا جبریل.... چه هغه حضرت عائشه رضی الله عنها ته سلام عرض کړې وو. په دې وجه امام بخاری رحمه الله دا د ذکر ملائکه لاندې ذکر کړې دې.[۳] ددې حدیث شرح په مختلف مقاماتو کښې راغلې ده.[۴]

دباب دولسم حدیث دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما دې.

الحدیث الثانی عشر

٣٠٤٦- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ، قَالَ: ح حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ عُمَرَ بْنِ ذَرٍّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِجِبْرِيلَ: «أَلاَ تَزُورُنَا أَكْثَرَ مِمَّا تَزُورُنَا؟»، قَالَ: فَنَزَلَتْ: {وَمَا نَتَنَزَّلُ [ص:١١٣] إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا} [۵] الآيَةَ [۶] [٤٤٥٤، ٧٠١٧]

تراجم رجال

ابونعیم: دا ابونعیم فضل بن دکین تیمی رحمه الله دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الایمان باب فضل من استبرأ لدینه لاندې تیره شوې ده.[۷]

عمر بن ذر: دا مشهور امام فقیه محدث عابد وزاهد عمر بن ذر بن عبدالله بن زراره همدانی مرهبی کوفی رحمه الله دې.[۸]

دې د خپل پلار ذر بن عبدالله نه علاوه سعید بن جبیر، ابووائل شقیق بن سلمه، یزید بن امیه، مجاهد بن جهر، عمر بن عبدالعزیز، یحیی بن جعفر، شهیب ابورصافه باهلی، عطاء بن ابی رباح او معاذه عدویه رحمهم الله وغیره نه دحدیث روایت کوی.

---

[۱] کشف الباری: ۲/۳۲۳.

[۲] کشف الباری: ۱/۲۹۱.

[۳] عمدة القاری: ۱۵/۱۳۵.

[۴] کشف الباری کتاب الأدب: ۶۱۹-۶۱۸ کتاب الاستئذان: ۷۲-۷۷.

[۵] مریم: ۶٤

[۶] قوله: عن ابن عباس رضی الله عنه: الحدیث، أخرجه البخاری فی التفسیر باب ﴿وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ﴾ رقم: ٤٧٣١ وفی التوحید باب قوله الله تعالی ﴿وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ﴾ رقم: ٧٤٥٥ والترمذی فی التفسیر باب ومن سورة مریم رقم: ۳۱۵۸

[۷] کشف الباری: ۲/۶۶۹

[۸] تهذیب الکمال: ۲۱/۳۳٤ سیر أعلام النبلاء: ۶/۳۸۵ تهذیب التهذیب: ۷/٤٤٤.

ددوى نه د حديث روايت كونكوكښې ابان بن تغلب، امام اعظم ابوحنيفه «وهو أقرانه» ابن عيينه، يعلى بن عبيد، يونس بن بكير، وكيع، عبدالله بن داؤد خريبى عبدالله بن مبارك، اسحاق بن يوسف ازرق، ابونعيم فضل بن دكين، خلاد بن يحيى اوابوعاصم ضحاك بن مخلد رحمهم الله وغيره داسې جليل القدر علماء اومشائخ شامل دى.[1]

امام بخاري رحمه الله د على بن المدينى رحمه الله نه نقل كړى دى چه دعمربن ذر د مرويات ټول شمير تقريبًا ۳۰ دي.[2]

د يحيى بن سعيد قطان رحمه الله نمسې احمدبن محمد رحمه الله فرمائى: «قال جدي يحيى بن سعيد: عمر بن ذر ثقة في الحديث ليس ينبغي أن يترك حديثه لرأي أخطأ فيه»[3]

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى ثقة.[4] امام نسائى رحمه الله اوامام دارقطنى رحمه الله هم دهغوى توثيق كړې دې[5] امام عجلى رحمه الله فرمائى «كان ثقة بليغا، وكان يري الارجاء، وكان ليس القول فيه»[6] دامام ابوحاتم رحمه الله نه دارِه قسمه اقوال نقل دى. په يوكښې هغه ناقابل احتجاج او مرجئه ګرځولې دې خو يوقول دادې «كان رجلا صالحا، محله الصدق»[7] امام ابوداؤد رحمه الله فرمائى: «كان رأسا في الإرجاء»[8] امام يعقوب بن سفيان فسوى رحمه الله فرمائى: «كوفي، ثقة، مرجئ»[9] امام خراش رحمه الله فرمائى: «كوفي، صدوق، من خيار الناس، وكان مرجئا»[10] امام ابن سعد رحمه الله فرمائى: «كان ثقة إن شاء الله، كثير الحديث»[11] امام ابن حبان رحمه الله اوامام ابن شاهين رحمه الله دواړو دهغوى ذكر خپل كتاب الثقات كښې كړې دې.[12]

د عمر بن ذر رحمه الله باره كښې ائمه جرح والتعديل د پورته ذكر شوو اقوالو په رڼاكښې دا خبره معلومه شوه چه هغه ثقه وو خو په هغوى باندې د ارجاء الزام وو چه د مرجئه نه وو اود اهل بدعت نه وو بلكه په قول د ابوداؤد رحمه الله دهغوى په مشرانوكښې وو. ابن سعد په طبقات كښې ليكلى دى چه دعمر بن ذر رحمه الله د مرجئ كيدو وجهې نه امام سفيان ثورى رحمه الله او امام حسن بن صالح بن حنى دهغه په جنازه كښې نه وو شريك شوې.[13] اوس دا داسې الزام اوجرح ده چه د هرقسم راوى د مجروح او متروك

---

[1] د شيوخ اوتلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال: ۳۳٤/٦ رقم الترجمه: ٤٢٣٠.
[2] تهذيب الكمال: ۳۳٥/۲۱ سير أعلام النبلاء: ۳۸٦/٦ تهذيب التهذيب: ٤٤٤/٧.
[3] تهذيب الكمال: ۳۳٥/۲۱ سير أعلام النبلاء: ۳۸٦/٦ تهذيب التهذيب: ٤٤٤/٧ والجرح والتعديل: ٦/رقم الترجمة: ٥٦٥
[4] تهذيب الكمال: ۳۳٥/۲۱ سير أعلام النبلاء: ۳۸٦/٦ تهذيب التهذيب: ٤٤٤/٧ وتاريخ الثورى: ٤٢٨/٢.
[5] تهذيب الكمال: ۳۳٥/۲۱ سير أعلام النبلاء: ۳۸٦/٦ تهذيب التهذيب: ٤٤٤/٧.
[6] حواله جات بالا.
[7] حواله بالا والجرح والتعديل: ٦/رقم: ٥٦٥
[8] حواله جات بالا.
[9] تهذيب الكمال: ۳۳٥/۲۱ سير أعلام النبلاء: ۳۸٦/٦ تهذيب التهذيب: ٤٤٥/٧.
[10] حواله جات بالا.
[11] طبقات ابن سعد: ۳٦٢/٦.
[12] الثقات لابن حبان: ۱٦۸/۷ والثقات لابن شاهين رقم الترجمة: ۷۰۸.
[13] الطبقات الكبرى لابن سعد: ۳٦٢/۳.

کولو دپاره کافی ده. ددې نه باوجود اکثر ائمه د عمر بن ذر رحمه الله توثیق کړې دې او د هغه مرویات نې صحیح ګرځولې دی. داسې ولې؟

ددې جواب دا دې چه که چرته راوی مبتدع داعی الی بدعة وی او د هغه روایت نه د دغه مبتدع تائید کیږی نو دهغه د روایت نه احتجاج صحیح نه دې او که چرې داسې راوی ثقه او ضابط وی او د دغه روایت نه دهغه د بدعت تائید نه کیږی نو دهغه روایت به قابل قبول وی. دحضرت عمر بن ذر رحمه الله ثقاهت او ضبط بل دهغه تقوی اوتفقه متفق علیه او مسلم ده. په دې وجه د هغه روایات اخستلو کښې هیڅ حرج نشته دې.[١] لهذا ددوی باره کښې معتدل ترین رائې هم دغه ده کومه چه د یحیی بن سعید رحمه الله ده. چه «ليس ينبغي أن يترك حديثه لرأي أخطأ فيه» چه د یوې غلطې رائې په اختیارولو سره د هغه مرویات ترک کول مناسبت او صحیح نه دی.

دغه شان علی بن المدینی رحمه الله فرمائی چه ما حضرت یحیی بن سعید قطان رحمه الله ته اوونیل چه عبدالرحمن بن مهدی رحمه الله وائی چه زه به دهر هغه محدث نه روایت نه اخلم چه د اهل بدعت لونی او مشر کس وی. نو حضرت سعید مسکې شو او ونې فرمائیل چه ته به بیا قتاده رحمه الله سره څه کوې؟ د عمر بن ذر رحمه الله به څه کوې؟ اود ابن ابی داؤد رحمه الله باره کښې دې څه خیال دې؟ دغه شان حضرت یحیی رحمه الله د یوجماعت نومونه اوشمیرل کوم چه زه نه ذکر کوم. بیا حضرت یحیی رحمه الله اوفرمائیل چه که چرې عبدالرحمن رحمه الله ددې قسم محدثینو نه روایت نه کوی نو ډیر څه به پریږدی او هغه به د ډیرو زیاتو صحیح احادیثو نه محروم پاتې شی.[٢] دهغه د وفات په تاریخ کښې ډیر اقوال دی. چنانچه د قعنب نه ١٥٠ ابونعیم نه ١٥٢ او ١٥٥ محمدبن عبدالله اسدی نه ١٥٣ اوابوعبید قاسم بن سلام رحمهم الله نه ١٥٧ هجری اقوال نقل دی خو راجح قول د ١٥٦ هجری دی. دا قول هم د ابونعیم رحمه الله نه نقل دې. دهغوی نه دا قول امام احمد رحمه الله امام بخاری رحمه الله امام تذمذی رحمه الله عمر بن علی عثمان بن ابی شیبه رحمه الله او یعقوب بن سفیان فسوی رحمه الله وغیره نقل کړې دې. حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی «فهذا أصح»[٣] عمر بن ذر رحمه الله دَ ائمه خمسه راوی دې. د امام مسلم رحمه الله نه علاوه ټولوحضراتو د هغوی مرویات قبول کړی دی. خو ابن ماجه رحمه الله د سنن په ځائی خپل تفسیر کښې دهغه مرویات درج کړی دی.[۴]

یحیی بن جعفر: دا ابوزکریاء یحیی بن جعفر ازدی بخاری رحمه الله دې.[۵]

وکیع: دا مشهور امام وکیع بن جراح بن ملیح کوفی رحمه الله دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب کتابة العلم کښې راغلې ده.[٦]

عمر بن ذر: ددوی تفصیلی تذکره اوس پورته تیره شوه.

---

[١] كشف الباری كتاب العلم: ٣٠٥/٣-٣٠٤ وهدی الساری: ٣٨٥.

[٢] تهذیب الكمال: ٣٣٧/٢١-٣٣٦.

[٣] سیر أعلام النبلاء: ٣٨٨/٦ تهذیب الكمال: ٣٣٩/٢١ تاریخ البخاری الصغیر: ١٢٢/٢ والمعرفة والتاریخ للفسوی: ١٤٢/١ وطبقات ابن سعد: ٣٦٢/٦ ووفیات الأعیان: ٤٤٣/٣.

[٤] سیر أعلام النبلاء: ٣٨٥/٦ تهذیب الكمال: ٣٤٠/٢١.

[٥] دَ دوی دَ حالاتو دپاره اوګورئی كتاب صلاة الخوف باب الصلاة عند مناهضة.....

[٦] كشف الباری: ٢١٩/٤.

ابیه دا ذر بن عبدالله همدانی رحمه الله دي. د دوی حالات کتاب التیمم باب المتیمم هل ینفخ فیهما؟ لاندې تیرشوی دی. (١)

سعیدبن جبیر: دا مشهور تابعی بزرګ حضرت سعید بن جبیر کوفی رحمه الله دې. ددوی مختصر ذکر بدء الوحی کښې او مفصل تذکره کتاب العلم باب السمر فی العلم په ضمن کښې راغلی. (٢)

ابن عباس: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما دې. ددوی اجمالی ذکر بدء الوحی او تفصیلی ذکر کتاب الایمان باب کفران العشیر، وکفر.... کښې تیرشوې دې. (٣)

داحدیث هم امام بخاری رحمه الله په دوو سندونوسره نقل کړې دې او امام وکیع بن جراح رحمه الله د روایت الفاظ ئې ذکرکړی دی.

مونږ په خپله مرضئی نه راځو: دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه یوځل رسول الله ﷺ حضرت جبرائیل علیه السلام ته اووئیل چه ته مونږ له زر زر ولې نه راځې دې دپاره چه ملاقاتونه زیات وی؟ په دې باندې آیت مبارک ﴿وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ﴾ (٤).

نازل شو چه مونږ دالله تعالی په حکم سره نازلیږو او تاسو علیه السلام زمونږ په ناوخته راتلو سره دا خیال اونه کړې چه ستاسو پروردګار تاسو هیرکړی یئې. الله تعالی د هیرې نسیان اوغفلت نه منزه او پاك دې دهغه علم اودهغه قدرت ټول کائناتوباندې محیط دې. مونږ دهغه په حکم سره نازلیږو په خپله مرضئی نه راځو. (٥)

کلمه ألالام مخففه سره عرض، تحضیض اوتمنی دپاره وی اومراد ترې نه اظهار مودت او الفت دې. ﴿نَتَنَزَّلُ﴾ تنزل نه مشتق دې النزول علی مهلة یعنی په مزه مزه راکوزیدل خو بیا هم بعض وخت مطلقاً د نزول دپاره هم راځی. (٦)

دباب د دیارلسم حدیث راوی هم حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دې.

الحدیث الثالث عشر

٣٠٣٧-حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أَقْرَأَنِي جِبْرِيلُ عَلَى حَرْفٍ، فَلَمْ أَزَلْ أَسْتَزِيدُهُ حَتَّى انْتَهَى إِلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ» (٧)[٤٧٠٥]

---

(١) کشف الباری: کتاب التیمم:١٩٦.

(٢) کشف الباری: ٤٣٥/١الحدیث الرابع: ٤١٨/٤.

(٣) کشف الباری: ٤٣٥/١، ٢٠٥/٢.

(٤) سورت مریم: ٦٤

(٥) معارف القرآن للکاندهلوی بتصرف: ٨١/٥عمدة القاری: ١٣٦/١٥أرشادالساری:٢٧١/٥.

(٦) عمدة القاری:١٣٦/١٥أرشادالساری: ٣٧١/٥والکوثر الجاری: ١٧٦/٦.

(٧) قوله: عن ابن عباس رضی الله عنهما الحدیث. أخرجه البخاری فی فضائل القرآن باب أنزل القرآن علی سبعة أحرف، رقم: ٤٩٩١ ومسلم فی الصلاة باب بیان أن القرآن نزل علی سبعة أحرف رقم:١٩٠٣-١٩٠٢.

تراجم رجال

اسماعيل: دا اسماعيل بن ابى اويس مدنى اصبحى رحمه الله دي. ددوى تفصيلي حالات **كتاب الايمان باب من كره أن يعود في الكفر**...، كښې تير شوى دى.(١)

سليمان: دا سليمان بن بلال تيمى ابومحمد قرشى رحمه الله دي. ددوى تذكره **كتاب الايمان باب أمور الايمان** كښې تيره شوې ده.(٢)

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دي. ددې خلورو وارو حضراتو محدثينو مختصر تذكره بدء الوحى دريم حديث كښې تيره شوې ده.(٣)

عبيدالله بن عبدالله: دا عبيدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود هذلى رحمه الله دي. د دوى اجمالى تذكره بدء الوحى او تفصيلي تذكره **كتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير؟** كښې تيره شوې ده.(٤)

ابن عباس: دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دي. ددوى اجمالي ذكر بدء الوحى او تفصيلي ذكر **كتاب الايمان باب كفران العشير، وكفر**....، كښې تيرشوې دي.(٥)

تنبيه: داحديث چه د سبعة احرف باره كښې دي تفصيلي شرح سره فضائل القرآن كښې تيرشوې دي.(٦)

ترجمة الباب سره مناسبت: دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما ددې دواړو احاديثو ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې چه په دواړو كښې جليل القدر فرښتې حضرت جبرائيل عليه السلام ذكر دي.(٧)
د باب څوارلسم حديث هم د ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دي.

الحديث الرابع عشر

٣٠٤٨- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَجْوَدَ النَّاسِ، وَكَانَ أَجْوَدُ مَا يَكُونُ فِي رَمَضَانَ حِينَ يَلْقَاهُ جِبْرِيلُ، وَكَانَ جِبْرِيلُ يَلْقَاهُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ رَمَضَانَ، فَيُدَارِسُهُ القُرْآنَ، فَلَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى

---

١) كشف الباري:١١٣/٢.
٢) كشف الباري: ٦٥٨/١
٣) كشف الباري:٣٢٦/١-٣٢٣.
٤) كشف الباري: ٤٦٦/١الحديث الخامس: ٣٧٩/٣.
٥) كشف الباري: ١٣٥/١، ٢٠٥/٢.
٦) كشف البارى فضائل القرآن: ٦٠-٥٠.
٧) عمدة القاري: ١٣٦/١٥-١٣٥.

اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ يَلْقَاهُ جِبْرِيلُ أَجْوَدُ بِالْخَيْرِ مِنَ الرِّيحِ الْمُرْسَلَةِ»
وَعَنْ عَبْدِ اللّٰهِ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ بِهٰذَا الإِسْنَادِ نَحْوَهُ.(١)[ر ٦، ٣٤٢٦، ٤٧١٢]

تراجم رجال

محمدبن مقاتل: دا محمدبن مقاتل المروزی الکیسانی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب مایذکر فی المناولة وکتاب أهل العلم...، لاندې تیره شوې ده.(٢)

عبدالله: دا مشهور محدث، عبدالله بن مبارك مروزی رحمه الله دي. ددوی حالات بدء الوحی پنځم حدیث کښې تیرشوی دی. (٣)

یونس: دا یونس بن یزید ایلی قرشی رحمه الله دي. ددوی اجمالی تذکره بدء الوحی اومفصل کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقهه....، لاندې تیره شوې ده.(٤)

د سند د نور رواة دپاره سابقه سند اوګورئی. دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما دا حدیث بدء الوحی کښې تیرشوې دې. هلته په دې باندې تفصیلی خبره شوې ده.(٥)

وعن عبدالله قال: حدثنا معمر بهذا الإسناد نحوه:

دعبارت وضاحت: د عبدالله نه مراد ابن المبارك مروزی حنظلی رحمه الله دي. هذا الإسناد نه مراد پورتنئی سند دې چه دا روایت معمر هم سابقه سندسره موصول دې. لکه حضرت عبدالله ابن مبارك رحمه الله په دې کښې دخپلو دوارو شیوخو یونس رحمه الله او معمر رحمه الله روایات جدا جدا بیانول غواړی.

حافظ ابن حجر رحمه الله تغلیق کښې فرمائی چه حدیث د معمر په حدیث د یونس باندې معطوف دې. دا دوارو حدیث په یوځائې حسن بن سفیان رحمه الله په خپل روایت کښې «حبان بن موسی، عن عبدالله، عن معمرو یونس معا» په طریق زهری نه موصولاً نقل کړې دې. ابونعیم رحمه الله هم په مستخرج کښې ددې تخریج کړې دې.(٦)

ترجمة الباب سره مناسبت: دحدیث ترجمة الباب سره مطابقت لفظ جبریل کښې دې.(٧)

ورَوی أبوهريرة وفاطمة رضی الله عنهما، عن النبی صلی الله علیه وسلم: أن جبريل کان يعارضه القرآن.

ددوارو تعلیقات تخریج: دحضرت ابوهریره رضی الله عنه مؤلف رحمه الله فضائل القرآن کښې موصولاً ذکر کړې دې.(٨) اود حضرت فاطمه رضی الله عنها روایت کتاب المناقب کښې موصولاً ذکر کړې دې.(٩)

---

(١) قوله: عن ابن عباس رضی الله عنهما الحديث، مر تخريجه كشف الباري: الوحي: ٤٦١/١.
(٢) كشف الباري: ٢٠٦/٣.
(٣) كشف الباري: ٤٦٢/١.
(٤) كشف الباري: ٤٦٣/١، ٢٨٢/٣.
(٥) كشف الباري: ٤٧٤/١-٤٦٦.
(٦) فتح الباري: ٣١١/٦ عمدة القاري: ١٣٦/١٥ تغليق التعليق: ٤٩٦/٣.
(٧) عمدة القاري: ١٣٦/١٥.
(٨) صحيح البخاري كتاب فضائل القرآن باب كان جبريل يعرض...... رقم: ٤٩٩٨.
(٩) صحيح البخاري كتاب المناقب باب علامات النبوة في الاسلام رقم: ٣٦٢٤-٣٦٢٣.

دَدوارو تعليقاتو ترجمة الباب سره مناسبت: ددې دواړو تعليقاتو ترجمه سره مناسبت بالكل واضح دې. دحضرت جبرائيل عليه السلام ذكر په دواړو كښې موجود دې چه رئيس الملائك دې.
د باب پنځلسم حديث دحضرت ابومسعود بدرى رضي الله عنه دې.

الحديث الخامس عشر

٣٠٢٩- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ أَخَّرَ الْعَصْرَ شَيْئًا، فَقَالَ لَهُ عُرْوَةُ: أَمَا إِنَّ جِبْرِيلَ قَدْ نَزَلَ فَصَلَّى أَمَامَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ عُمَرُ اعْلَمْ مَا تَقُولُ يَا عُرْوَةُ قَالَ: سَمِعْتُ بَشِيرَ بْنَ أَبِي مَسْعُودٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا مَسْعُودٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «نَزَلَ جِبْرِيلُ فَأَمَّنِي، فَصَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ» يَحْسُبُ بِأَصَابِعِهِ خَمْسَ صَلَوَاتٍ [1] [ر ٤٩٩]

تراجم رجال

قتيبه بن سعيد: دا ابوالرجاء قتيبه بن سعيد بن جميل ثقفى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب إفشاء السلام من الإيمان لاندې راغلى دى. [2]

الليث: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمى رحمه الله دې.

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو محدثينو مختصر تذكره بدء الوحى دريم حديث كښې تيره شوې ده. [3]

عمر بن عبدالعزيز: دا مشهور اموى خليفه حضرت عمر بن عبدالعزيز بن مروان رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الإسلام على خمس.........، په ضمن كښې راغلې ده. [4]

عروه: دا عروه بن زبير بن عوام رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذكره بدء الوحى دويم حديث كښې او اجمالى په كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه كښې تفصيلاً تيره شوې ده. [5]

بشير بن ابى مسعود: دا دحضرت ابومسعود رضي الله عنه خوئى بشير بن ابى مسعود رحمه الله دې. [6]

ابومسعود: دامشهور بدرى صحابى حضرت ابومسعود عقبه بن عامر بدرى انصارى رضي الله عنه دې. ددوى مفصل حالات كتاب الإيمان باب ما جاء أن الأعمال بالنية.....، په ذيل كښې بيان كړې شوې دى. [1]

---

[1] قوله: سمعت أبا مسعود البدرى رضى الله عنه: الحديث، مرتخريجه كتاب مواقيت الصلاة باب مواقيت الصلاة وفضلها.

[2] كشف البارى: ١٨٩/٢.

[3] كشف البارى: ٣٢٦/١-٣٢٣ دامام زهرى رحمه الله دپاره نور اوګورئى كشف البارى كتاب الغسل: ١٩٤.

[4] كشف البارى: ٦٢٣/١.

[5] كشف البارى: ٢٩١/١، ٤٣٦/٢-٤٣٢.

[6] ددوى دحالاتو دپاره اوګورئى كتاب مواقيت الصلاة باب قوله تعالى: ﴿إِنَّ الصَّلَوٰةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَٰبًا مَّوْقُوتًا﴾.

ترجمة الباب سره مناسبت: دا حديث د مواقيت الصلاة بالکل په شروع کښې تيرشوې دې.([2]) دلته د ذکرکولومقصد صرف دادې چه په دې کښې د حضرت جبرائيل علیه السلام ذکر دې. «أما إن جبريل قد نزل»([3]) د باب شپاړلسم حديث د حضرت ابوذر رضی الله عنه دې.

الحديث السادس وعشر

[۳۰۵۰]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قَالَ لِي جِبْرِيلُ مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِكَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ، أَوْلَمْ يَدْخُلِ النَّارَ»، قَالَ: وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ؟ قَالَ: «وَإِنْ»([4]).-[ر ۲۲۵۸]

تراجم رجال

محمدبن بشار: دا محمدبن بشار بن عثمان بندار عبدی رحمه الله دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم..... لاندې تیره شوی ده.([5])

ابن ابی عدی: دا محمدبن ابراهیم بن ابی عدی اسلمی رحمه الله دې.([6])

شعبه: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی بصری رحمه الله دې. ددوی حالات تفصلاً کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندې ذکرکړې شوی دی.([7])

حبیب بن ابی ثابت: دا حبیب بن ابی ثابت اسدی رحمه الله دې.([8])

زید بن وهب: دا زید بن وهب جهنی همدانی رحمه الله دې.([9])

ابی ذر: دا مشهور صحابی رسول حضرت ابوذر غفاری رضی الله عنه دې. ددوی تفصلی تذکره کتاب الایمان باب المعاصی من أمر الجاهلیة په ضمن کښې راغلې ده.([10])

---

[1]) كشف الباري: ٧٤٨/٢.

[2]) صحيح البخارى كتاب مواقيت الصلاة باب مواقيت الصلاة رقم: ٥٢١.

[3]) عمدة القاري: ١٣٧/١٥.

[4]) قوله عن أبى ذر رضى الله عنه: الحديث، مرتخريجه كتاب الجنائز باب فى الجنائز ومن كان آخر كلامه : لا أله ألا الله

[5]) كشف الباري: ٢٥٨/٣.

[6]) ددوی دحالاتودپاره اوګورئ کتاب الغسل باب إذا جامع ثم عاد.....

[7]) كشف الباري: ٦٧٨/١.

[8]) ددوی دحالاتودپاره اوګورئ كتاب الصوم باب صوم داؤد.

[9]) ددوی دحالاتودپاره اوګورئ کتاب الصلاة باب الإبراد بالظهر.....

[10]) كشف الباري: ٢٣٨/٢.

ترجمة الباب سره مناسبت: دا حديث كتاب الاستقراض كښې تيرشوې دې. ([1])دده حديث څه شرح كتاب الاستئذان ([2])كښې راغلې ده. دلته د باب په مناسبت سره دوباره ذكركړې شوې دې چه په دې كښې دحضرت جبرائيل عليه السلام ذكر دې. «قال لى جبريل» ([3])
دباب اوولسم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث السابع عشر

۳۰۵۱-حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْمَلاَئِكَةُ يَتَعَاقَبُونَ مَلاَئِكَةٌ بِاللَّيْلِ، وَمَلاَئِكَةٌ بِالنَّهَارِ، وَيَجْتَمِعُونَ فِي صَلاَةِ الْفَجْرِ، وَصَلاَةِ الْعَصْرِ، ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ الَّذِينَ بَاتُوا فِيكُمْ، فَيَسْأَلُهُمْ وَهُوَ أَعْلَمُ، فَيَقُولُ: كَيْفَ تَرَكْتُمْ عِبَادِي، فَيَقُولُونَ: تَرَكْنَاهُمْ يُصَلُّونَ، وَأَتَيْنَاهُمْ يُصَلُّونَ" ([4])-[ر ٥٣٠]

ترجمه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه نقل كوى چه حضورپاك فرمائيلى دى چه فرښتې وار په وار راكوزيږى. څه فرښتې د شپې دى او څه فرښتې د ورځې دى. هغه ټولې سحر او مازيګر جمع كيږى. بيا هغه فرښتې آسمانونو ته الله تعالى له ورځى. كومو چه تاسو سره شپه تيره كړې وى نو الله تعالى دهغوى نه تپوس كوى حالانكه هغه زيات پيژندونكې دې فرمائى: تاسو زما بنديګان په كوم حال كښې پريخودى راغلى يئى؟ فرښتې وائى چه مونږ هغوى په مونځ كولوسره پريخودى دى مونږ چه كوم وخت تلى وو نوبيا هم هغوى په مانځه كښې وو.

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان الحكم بن نافع مصرى رحمه الله دې.

شعيب: دا شعيب بن ابى حمزه قرشى اموى رحمه الله دې. ددې دواړو مختصر حالات بدء الوحى الحديث السادس كښې راغلى دى.([5])

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذكوان رحمه الله دې.

الاعرج: دا مشهومحدث عبدالرحمن بن هرمز قرشى رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذكره كتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان كښې راغلې ده.([6])

---

[1]) صحيح البخارى كتاب الاستقراض باب أداء الدين رقم: ۲۳۸۸.

[2]) كشف البارى: ۱۱۲-۱۰۹.

[3]) عمدة القارى: ۱۳۷/۱۵.

[4]) قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث. مرتخريجه كتاب مواقيت الصلاة باب فضل صلاة العصر.

[5]) كشف البارى: ۴۸۰/۱-۴۷۹.

[6]) كشف البارى: ۱۱/۲-۱۰.

ابوهريره ﷺ: د صحابی رسول حضرت ابوهريره ﷺ حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تيرشوى دى.[1]

ترجمة الباب سره مناسبت. داحديث كتاب الصلاة كښې تيرشوى دې.[2] چونكه په حديث كښې د ملائكه ذكر دې په دې وجه امام بخارى ﷺ دا ددې باب لاندې ذكر كړې دې.[3]

٧-باب: إذاقال أحدكم: آمين، والملائكة في السماء، فوافقت إحداهما الأخرى، غفرله ما تقدم من ذنبه.

د ترجمه مقصد اود نسخ اختلاف: دا باب دلته داسې واقع شوې دې چه ددې موجودګئ قديم او جديد شراح ټول په كشمكش كښې اچولى دى. چنانچه د لفظ باب دزياتوالى په توجيه كښې دلته مختلف اقوال دى:

① شاه ولى الله محدث دهلوى ﷺ صرف ددې باب دپاره يونوې اصل ذكركړې دې چه دامام بخارى ﷺ عادت دې چه بعض وخت لفظ باب د محدث قول "ح" په ځائې استعمالوى. يعنې باب دلته دحاء تحويل په توګه استعمال كړې شوې دې.[4] ليكن په پوره الجامع الصحيح كښې ددې بل هيڅ يومثال نه ملاويږي. صرف دلته لفظ باب "ح" په ځائې استعمال كړې دې. لهذا صرف د يوباب د وجې نه دا د امام بخارى ﷺ عادت ګرځول په ذهن كښې نه راځي.

② علامه سندهى ﷺ اوحضرت شيخ الحديث صاحب ﷺ د دواړو رائې ده چه د امام بخارى ﷺ دا باب مثبت دعوى نه دې بلكه مثبَت دليل دې. يا داسې اووايه مثبت نه بلكه د ترجمه سابق دپاره مثبت. مطلب دا دې چه دا باب يعنې دملائكه آمين اود سرو د آمين ونيلو په سلسله كښې چه كوم ټول روايات وارد شوى دى هغه د ملائكه د وجود مثبِت دى مګر دلته د آمين اثبات مقصود نه دې بلكه پخپله د ملائكه اثبات مقصود دې.[5]

③ علامه كشميرى ﷺ فرمائى چه دملائكه د ذكر دوران كښې د نوى باب ذكر عجيبه خبره ده كيدې شى چه ددې وجه د يو ې فائده اضافيه طرف ته اشاره كول وى چه فرښتې په دې امر باندې هم مقرر دى چه د مونځ ګذارو په آمين باندې دې آمين وائى.[6]

④ حافظ ابن حجر ﷺ فرمائى چه دلته په ډيرو نسخو كښې «باب إذاقال أحدكم......» الفاظ دى. په كوم سره چه دوه مسئلې پيدا شوې، يو ترجمه بغير د څه حديث نه بل چه ددې ترجمې لاندې كوم احاديث نقل دى دهغې ترجمې سره څه تعلق نشته دې. په دې وجه دا معامله ډيره پيچيده شوه. د اشكال دپاسه اشكال. خود ابوذر په نسخه كښې لفظ باب ذكردې په كوم سره چه په اشكال كښې څه

---

[1]) كشف البارى: ٦٥٩/١ .

[2]) صحيح البخارى كتاب الصلاة باب فضل صلاة العصر رقم: ٥٥٥

[3]) عمدة القارى: ١٣٧/١٥.

[4]) الكنزالمتوارى: ١٤٩/١٣.

[5]) الكنزالمتوارى١٤٩/١٣وحاشية السندى على البخارى: ٤٥٨/١-٤٥٧قديمى.

[6]) فيض البارى: ٣١٥/٤.

تخفيف اوشو چه دزيات نه زيات دا اوشو چه «باب إذا قال أحدكم: آمين......» والاحاديث بغيرد سند نه ذكر كړې شوې دې. خوكه چرته نور وضاحت شوې وې اودا قسم څه الفاظ ذكر كړې شوې وې «وبهذا الإسناد» يا «وبه قال» وغيره نو اشكال به بالكليه ختميدلو.

چنانچه هم دغه طريقه اسماعيلى رحمه الله اختيار كړې ده چه هغوى اول تيرشوې حديث «الملائكة يتعاقبون» نقل كړو بيا دا كلمات «وبهذا الإسناد» سره «باب إذا قال أحدكم: آمين......» والاحاديث ذكر كړو اود ابوالزناد نه نى په دوو طريقو سره نقل كړو. حافظ رحمه الله فرمانى چه دې تفصيل سره دا خبره واضحه شوه چه د آمين والاحاديث اودې نه پس تقريباً پنځلس حديثونه ټول په ټول د ترجمه ذكر الملائكة حصه ده.(١) لكه چه حافظ رحمه الله د آمين والا مستقل حديث شميرلې دې اود باب لفظ نى ساقط كرځولې دې.

د بخارى شريف نور شراح مثلاً علامه عينى رحمه الله حافظ كرمانى رحمه الله حافظ قسطلانى رحمه الله علامه كورانى رحمه الله اوحضرت ګنګوهى رحمه الله ټول هم دا اختيار كړى دى چه دلته د لفظ باب حذف اولى دې.

حضرت ګنګوهى رحمه الله فرمانى «زيادة الباب ههنا من تصرف النساخ، فإن الأحاديث الموردة بعد ذلك من الباب الأول من غير تفاوت»(٢)

يعنى دلته د باب زياتوالى او اضافه د ناسخينو تصرف دې خكه چه روستو ذكر كړې شوى احاديث هم بغيرد څه فرق نه د باب اول حصه دى.

(په مجموعى اعتبار سره) د باب اتلسم حديث د حضرت عائشه صديقه رضى الله عنها دې.

الحديث الاول

٣٠٥٢- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، أَخْبَرَنَا مَخْلَدٌ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أُمَيَّةَ، أَنَّ نَافِعًا، حَدَّثَهُ أَنَّ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَهُ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: حَشَوْتُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وِسَادَةً فِيهَا تَمَاثِيلُ كَأَنَّهَا نُمْرُقَةٌ، فَجَاءَ فَقَامَ بَيْنَ الْبَابَيْنِ وَجَعَلَ يَتَغَيَّرُ وَجْهُهُ، فَقُلْتُ: مَا لَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «مَا بَالُ هَذِهِ الْوِسَادَةِ؟»، قَالَتْ: وِسَادَةٌ جَعَلْتُهَا لَكَ لِتَضْطَجِعَ عَلَيْهَا، قَالَ: "أَمَا عَلِمْتِ أَنَّ الْمَلَائِكَةَ لَا تَدْخُلُ بَيْتًا فِيهِ صُورَةٌ، وَأَنَّ مَنْ صَنَعَ الصُّورَةَ يُعَذَّبُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُولُ: أَحْيُوا مَا خَلَقْتُمْ"(٣)[ر ١٩٩٩]

تراجم رجال

محمد: دا محمد بن سلام بيكندى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: أنا أعلمكم بالله...... كښې تيره شوې ده.(٤)

---

(١) فتح البارى ٦/٣١٤

(٢) الكنز المتوارى: ١٣/١٤٩ ولامع الدرارى: ٧/٣٤٧.

(٣) قوله: عن عائشة رضى الله عنها: الحديث، مرتخريجه صحيح البخارى كتاب البيوع باب التجارة فيما يكره لبسه.... رقم: ٥ ٢٠

(٤) كشف البارى: ٢/٩٣.

مخلد: دا مخلد بن يزيد قرشي ابوالحسن دي.[1]

ابن جريج: دا مشهور محدث عبدالملك بن عبدالعزيز بن جريج مكی قرشی رحمه الله دي. ددوی تذکره كتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها.... لاندې تیره شوې ده.[2]

اسماعيل بن اميه: دا اسماعيل بن اميه بن عمرو بن سعيد اموی قرشی رحمه الله دي.[3]

نافع: دا مشهور تابعی محدث حضرت نافع مولی ابن عمر رحمه الله دي. ددوی تفصيلی حالات كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا فى المسجد لاندې راغلی دی.[4]

القاسم بن محمد: دا مشهورتابعی بزرگ حضرت قاسم بن محمد بن ابی بكر صديق رحمه الله دي. ددوی تفصيلی حالات كتاب الغسل باب من بدأ بالحلاب والطيب عند الغسل په ضمن کښې تیرشوی دی.[5]

عائشه: د ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحی دويم حديث لاندې تيرشوی دی[6]

دحضرت عائشه رضي الله عنها ددې حديث شرح كتاب اللباس کښې دمختلف ابواب لاندې راغلې ده هم هلته د تصوير وغيره باره کښې هم تفصيلی خبره شوې ده.[7] او په كتاب البيوع کښې هم دا حديث تير شوې دې.[8]

د باب نورلسم حديث دحضرت ابوطلحه رضي الله عنه دي.

الحديث الثاني

٣٠٥٣/٣٠٥٣- حَدَّثَنَا ابْنُ مُقَاتِلٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا طَلْحَةَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا تَدْخُلُ المَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ، وَلَا صُورَةُ تَمَاثِيلَ»([9])

---

[1]) ددوی د حالاتوداره اوګورئ: كتاب الأذان باب ماجاء فى الثوم.....

[2]) كشف البارى كتاب الحيض: ٢٠٤.

[3]) ددوی د حالاتوداره اوګورئ: كتاب الزكوة باب لاتؤخذ كرائم أموال الناس فى الصدقة.

[4]) كشف البارى: ٦٥١/٤

[5]) كشف البارى: ٤٣٩.

[6]) كشف البارى: ٢٩١/١.

[7]) كشف البارى: كتاب اللباس: ٣٠٩-٢٩٥.

[8]) صحيح البخارى كتاب البيوع باب التجارة فيما يكره لبسه..... رقم: ٢١٠٥.

[9]) قوله: سمعت أباطلحة: الحديث رواه البخارى فى بدء الخلق الحديث الأتى رقم: ٣٢٢٦فى اللباس باب من كره القعود على الصور رقم: ٥٩٥٨وباب التصاوير رقم: ٥٩٤٩ وفى المغازى باب شهود الملائكة بدراً رقم: ٤٠٠٢ومسلم رقم: ٥٥١٩-٥٥١٤فى اللباس باب تحريم صورة الحيوان، وأبوداؤد رقم: ٤١٥٥-٤١٥٣فى اللباس باب فى التصاوير والترمذى رقم: ٢٨٠٤فى الأدب باب ماجاء، أن الملائكة لاتدخل بيتا فيه صورة ولا كلب والنسائي، فى الزينة باب التصاوير رقم: ٥٣٥٠-٥٣٤٧وابن ماجه فى اللباس باب الصور فى البيت رقم: ٣٦٩٣.

تراجم رجال

ابن مقاتل: دا محمد بن مقاتل المروزی الکیسانی رحمه الله دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب ما یذکر فی المناولة وکتاب أهل العلم... ، لاندې تیره شوې ده.[۱]

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارک مروزی رحمه الله دې. ددوی حالات بدء الوحی پنځم حدیث لاندې تیرشوی دی.[۲]

معمر: دامعمربن راشد ازدی بصری رحمه الله دې. ددوی تذکره بدء الوحی او کتاب العلم باب کتابة العلم کښې راغلې ده.[۳]

الزهری: دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهری رحمه الله دې. ددوی مختصر تذکره بدء الوحی دریم حدیث لاندې راغلې ده.[۴]

عبیدالله بن عبدالله: دا عبیدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود هذلی رحمه الله دې. ددوی اجمالی تذکره بدء الوحی او تفصیلی تذکره کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیر؟ کښې بیان شوې ده.[۵]

ابن عباس رضي الله عنهما: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما دې. ددوی اجمالی تذکره بدء الوحی او تفصیلی تذکره کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفر..... ، کښې شوې ده.[۶] داحدیث هم په کتاب اللباس کښې تیرشوې دې.[۷]

دباب شلم حدیث هم دحضرت طلحه رضی الله عنه دې.

الحديث الثالث

۳۰۵۳- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنَا عَمْرٌو، أَنَّ بُكَيْرَ بْنَ الأَشَجِّ حَدَّثَهُ، أَنَّ بُسْرَ بْنَ سَعِيدٍ حَدَّثَهُ، أَنَّ زَيْدَ بْنَ خَالِدٍ الجُهَنِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدَّثَهُ، وَمَعَ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ عُبَيْدُ اللَّهِ الخَوْلاَنِيُّ الَّذِي كَانَ فِي حِجْرِ مَيْمُونَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَدَّثَهُمَا زَيْدُ بْنُ خَالِدٍ، أَنَّ أَبَا طَلْحَةَ حَدَّثَهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لاَ تَدْخُلُ المَلاَئِكَةُ بَيْتًا فِيهِ صُورَةٌ» قَالَ بُسْرٌ: فَمَرِضَ زَيْدُ بْنُ خَالِدٍ فَعُدْنَاهُ، فَإِذَا نَحْنُ فِي بَيْتِهِ بِسِتْرٍ فِيهِ تَصَاوِيرُ، فَقُلْتُ

---

[۱] كشف البارى: ۲۰۶/۳.

[۲] كشف البارى: ۴۶۲/۱.

[۳] كشف البارى: ۴۶۵/۱، ۳۲۱/۴.

[۴] كشف البارى: ۳۲۶/۱.

[۵] كشف البارى: ۴۶۶/۱، ۳۷۹/۳.

[۶] كشف البارى: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

[۷] كشف البارى كتاب اللباس: ۲۹۰-۲۸۷.

لِعُبَيْدِ اللَّهِ الْخَوْلَانِيِّ: أَلَمْ يُحَدِّثْنَا فِي التَّصَاوِيرِ؟ فَقَالَ: إِنَّهُ قَالَ: إِلَّا رَقْمٌ فِي ثَوْبٍ أَلَا سَمِعْتَهُ قُلْتُ لَا، قَالَ: بَلَى قَدْ ذَكَرَهُ (۱) [۳۱۴٤، ۳۷۸۰، ۵٦۰۵، ۵٦۱۳]

تراجم رجال

احمد: دا احمد بن صالح طبری مصری رحمه الله دي. (۲)

ابن وهب: دا عبدالله بن وهب مسلم مصری رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقهه.....، لاندې تیره شوې ده. (۳)

عمرو: دا ابوامیه عمرو بن الحارث مصری انصاری رحمه الله دي. (۴)

بکیر بن الاشج: دا بکیر بن عبدالله بن اشج رحمه الله دي. (۵)

بسر بن سعید: دا بسر بن سعید مولی ابن الحضرمی مدنی رحمه الله دي. (۶)

زید بن خالد جهنی: دا مشهور صحابی حضرت ابوعبدالرحمن زید بن خالد جهنی مدنی رضی الله عنه دي. د دوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب الغضب فی الموعظة والتعلیم کښې تیرشوی دی. (۷)

عبیدالله خولانی: دا عبیدالله بن اسود خولانی رحمه الله دي. (۸)

ابوطلحه: دا مشهور انصاری صحابی حضرت ابوطلحه زید بن سهل نجاری رضی الله عنه دي. (۹)

دا د تیرشوی حدیث دویم طریق دي. ددې په سند کښې د احمد نه احمد بن صالح رحمه الله مراد دي. لکه څنګه چه ابونعیم رحمه الله په دې باندې جزم کړې دي. حافظ ابن منده رحمه الله فرمائی چه په جامع صحیح کښې په یوځائی کښې هم امام بخاری رحمه الله چرته احمد عن ابن وهب اووائی نو ددې نه حتماً ابن صالح مصری رحمه الله مراد وی. (۱۰)

د باب یوویشتم حدیث دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما دي.

---

۱) قوله: أن أباطلحة حدثه: الحديث مر تخريجه أنفا فى الحديث السابق.

۲) دَدوی دَ حالاتو دَپاره اوګورئی کتاب الصلاة باب رفع الصوت فی المسجد.

۳) کشف الباری: ۲۷۷/۳.

۴) دَدوی دَ حالاتو دَپاره اوګورئی کتاب الوضوء باب المسح علی الخفین.

۵) دَدوی دَ حالاتو دَپاره اوګورئی کتاب الوضوء باب من مضمض من السویق......

۶) دَدوی دَ حالاتو دَپاره اوګورئی کتاب الصلاة باب الخوخة والممر....

۷) دَدوی دَ حالاتو دَپاره اوګورئی کتاب الصلاة باب الخوخة والممر.....

۸) دَدوی دَ حالاتو دَپاره اوګورئی کتاب الصلاة باب من بنی مسجدا.

۹) دَدوی دَ حالاتو دَپاره اوګورئی کتاب الوضوء باب الماء الذی یغسل به شعر الإنسان.

۱۰) فتح الباری: ۳۱٤/٦ وعمدة القاری: ۱٤۰/۱۵ التوضیح: ۹٦/۱۹.

الحديث الرابع

۳۰۵۵- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: وَعَدَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِبْرِيلُ فَقَالَ: «إِنَّا لاَ نَدْخُلُ بَيْتًا فِيهِ صُورَةٌ وَلاَ كَلْبٌ» (۱)-[۵٦۱۵]

تراجم رجال

يحيى بن سليمان: دا ابوسعيد يحيى بن سليمان كوفى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب العلم باب كتابة العلم كښې تيره شوې ده.(۲)

ابن وهب: دا عبدالله بن وهب مسلم مصرى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب العلم باب من يرد الله به خيرا يفقهه.....، لاندې تيره شوې ده.(۳)

عمرو: دا عمروبن الحارث رحمه الله دي يا عمر بن محمد؟ په دې كښې اختلاف دې.

يوه اهم تنبيه: د دې حديث په سند كښې يونوم عمرو راغلې دې. يعنى د عين په فتحه او واؤ سره، په اكثر نسخوكښې هم داسې دې. د بعض حضراتو خيال دادې چه دا عمرو بن الحارث دې. ليكن دا صحيح نه ده خكه چه د ده سماع د حضرت سالم رحمه الله نه ثابته نه ده، ملاقات هم نه دې شوې. صحيح نوم عمر، په ضمه دعين او بغيرد واؤ نه. دې نه عمر بن محمد بن زيد بن عبدالله بن عمر بن الخطاب رحمه الله مراد دې. دغه شان دكشميهني رحمه الله په نسخه كښې دارنګه د كتاب اللباس (۴) په يوروايت كښې چه هم د يحيى بن سليمان رحمه الله نه دې كښې د عمر بن محمد رحمه الله تصريح ذكر ده.(۵) دا ابواميه عمرو بن الحارث مصرى انصارى رحمه الله دې.(۶)

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن خطاب قرشى عدوى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب الحياء من الإيمان لاندې تيره شوې ده.(۷)

ابيه: دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس......، لاندې راغلى دى.(۸)

---

۱) قوله: عن أبيه: الحديث، أخرجه البخارى فى اللباس، باب لاتدخل الملائكة بيتا فيه صورة ولا كلب رقم: ۵۹٦۰ وانفرد به البخاري، ولم يخرجه غيره.

۲) كشف البارى: ۳۲۷/۴.

۳) كشف البارى: ۳/۲۷۷.

۴) صحيح البخارى كتاب اللباس باب لا تدخل الملائكة بيتا..... رقم: ۵۹٦۰.

۵) فتح البارى: ۳۱۵/٦ عمدة القارى: ۱۴۰/۱۵ وقال ابن الملقن رحمه الله: ((وكشط الدمياطى الواؤ من عمرو فى أصله، وقال: ما ذكرناه فى الحاشية عن أصحاب الأطراف))، التوضيح: ۱۰۰/۱۹.

٦) ددوى د حالاتو دپاره اوګورئ كتاب الوضوء باب المسح على الخفين.

۷) كشف البارى: ۱۲۸/۲.

۸) كشف البارى: ٦۳۷/۱.

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددې څلورو وارو احاديثو مناسبت ترجمة الباب سره بالكل واضح دې چه په دې ټولوكښې د ملائكه د رحمت په هغه كورونوكښې د عدم دخول ذكردې چرته چه تصوير وغيره وى نود ملائكه ثبوت موجود شو.
دباب دويشتم حديث دحضرت ابوهريره رضی الله عنه دې.

الحديث الخامس

۳۰۵۶-حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ سُمَيٍّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: إِذَا قَالَ الإِمَامُ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، فَقُولُوا: اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الحَمْدُ فَإِنَّهُ مَنْ وَافَقَ قَوْلُهُ قَوْلَ المَلاَئِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ[1]-[ر ۷۶۳]

تراجم رجال

اسماعيل: دا اسماعيل بن ابى اويس مدنى اصبحى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب من كره أن يعود فى الكفر... كښې تير شوى دى.[2]
مالك: دا امام دارالهجرة امام مالك بن انس اصبحى مدنى رحمه الله دې. ددوى اجمالى حالات بدء الوحى او تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن لاندې بيان كړې شوى دى.[3]
سمى: دا سُمَى -بضم السين المهملة وفتح الميم وتشديد الياء-[4]
مولى ابى بكر بن عبدالرحمن بن حارث رحمه الله دې.[5]
ابوصالح: دا ابو صالح عبدالله بن ذكوان سمان زيات رحمه الله دې.
ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضی الله عنه دې. ددوى حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې تيرشوى دى.[6]
دا حديث شريف كتاب الأذان كښې تيرشوې دې.[7]
د باب درويشتم حديث هم دحضرت ابوهريره رضی الله عنه دې.

[1] قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث، مر تخريجه كتاب الأذان باب فضل: اللهم ربنالك الحمد.
[2] كشف البارى:۱۱۳/۲.
[3] كشف البارى: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲
[4] عمدة القارى: ۱۴۰/۱۵.
[5] ددوى د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب الأذان باب الاستهام فى الأذان.
[6] كشف البارى: ۶۵۹/۱-۶۵۸
[7] صحيح البخارى كتاب الأذان باب فضل اللهم ربنالك الحمد رقم: ۷۹۶.

الحديث السادس

٣٠٥٧- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّ أَحَدَكُمْ فِي صَلَاةٍ مَا دَامَتِ الصَّلَاةُ تَحْبِسُهُ، وَالْمَلَائِكَةُ تَقُولُ [ص: ٥٥]: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَارْحَمْهُ مَا لَمْ يَقُمْ مِنْ صَلَاتِهِ أَوْ يُحْدِثْ" [1] [ر ٤٣٤]

تراجم رجال

ابراهيم بن المنذر: دا مشهور محدث حضرت ابراهيم بن المنذر بن اسحاق حزامي رحمه الله دي.

محمدبن فليح: دامحمدبن فليح بن سليمان خزاعي رحمه الله دي. بعض نسخو كښې محمدبن فليح به ځائې ابن افلح راغلي دي كوم چه تصحيف دي. [2]

ابي: دا فليح بن سليمان خزاعي اسلمي رحمه الله دي.

هلال بن على: دا هلال بن على قرشي عامري مدني رحمه الله دي. ددې ځلورو وارو حضراتو حالات كتاب العلم باب من سئل علماء وهو مشتغل فى حديثه ..... لاندې تيرشوى دى. [3]

عبدالرحمن بن ابى عمره: دا عبدالرحمن بن ابى عمره انصارى نجارى مدنى رحمه الله دي. [4]

ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تيرشوى دى. [5]

دا حديث شريف كتاب الصلاة كښې تيرشوې دې. [6]

ترجمة الباب سره مناسبت: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه ددې دوارو احاديثو ترجمة الباب سره مطابقت لفظ الملائكة كښې دې.

د باب ځليرشتم حديث د حضرت يعلى بن اميه رضي الله عنه دي.

---

[1] قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث، مرتخريجه كتاب الصلاة باب الحدث فى الصلاة.

[2] فتح البارى: ٣١٥/٦.

[3] كشف البارى: ٣/٦٣-٥٣

[4] دَدوى دَ حالاتو دَپاره اوګورئى كتاب المظالم باب اثم من خاصم فى باطل.

[5] كشف البارى: ٦٥٩/١

[6] صحيح البخارى كتاب الصلاة باب الحدث فى المسجد رقم: ٤٤٥.

الحديث السادس

۳۰۵۸- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِاللّٰهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى، عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقْرَأُ عَلَى الْمِنْبَرِ {وَنَادَوْا يَا مَالِكُ} [الزخرف:۷۷] قَالَ: سُفْيَانُ: فِي قِرَاءَةِ عَبْدِاللّٰهِ وَنَادَوْا يَا مَالِ ()[۳۰۹۳، ۴۵۴۲]

ترجمه: حضرت يعلى بن اميه رضي الله عنه فرمائي چه ما نبى كريم ﷺ په منبرباندې تلاوت كولوسره واؤريدو چه لوستل ئې ﴿وَنَادَوْا يٰمٰلِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ﴾. حضرت سفيان رحمه الله فرمائي چه د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه په قراءت كښې ﴿يَا مَالِ﴾ دې.

مالك، خازن يعنى د جهنم د داروغه نوم دې.(۲) دويم قراءت كښې ترخيم دې كاف حذف كړې شوې دې. اوس په لام باندې ضمه او كسره دواړه لوستل جائز دى. (۳)

تراجم رجال

على بن عبدالله: دا مشهور محدث على بن عبدالله المدينى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب العلم باب الفهم فى العلم لاندې بيان شوې ده.(۴)

سفيان: دا سفيان بن عيينه رحمه الله دې. ددوى مختصر حالات بدء الوحى اومفصل حالات كتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أوأخبرنا.... كښې تيرشوى دى.(۵)

عمرو: دا عمرو بن دينار جمحى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب العلم باب كتابة العلم كښې تيره شوې ده.(۶)

عطاء: دا مشهور تابعى محدث حضرت عطاء بن ابى رباح رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب عظة النساء كښې راغلى. (۷)

صفوان بن يعلى: دا صفوان بن يعلى بن اميه تميمى رحمه الله دې. (۸)

ابيه: دا مشهور صحابى حضرت يعلى بن اميه رضي الله عنه دې. (۹)

---

(۱) قوله: عن أبيه (يعلى) الحديث: رواه البخارى فى تفسير سورة الزخرف باب ﴿وَنَادَوْا يٰمٰلِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ﴾ رقم: ۴۱۱۹ وبدء الخلق باب صفة النار وأنها مخلوقة رقم: ۳۲۶۶ ومسلم رقم: ۲۰۱۱ فى الجمعة باب تخفيف الصلاة والخطبة وأبوداؤد رقم: ۳۹۹۲ أبواب الحروف والقرآن والترمذى رقم: ۵۰۸ فى الصلاة باب ماجاء فى القراءة على المنبر.

(۲) عمدة القارى: ۱۴۱/۱۵.

(۳) فتح البارى: ۳۱۵/۶ عمدة القارى: ۱۴۱/۱۵.

(۴) كشف البارى: ۲۹۷/۳.

(۵) كشف البارى: ۲۳۸/۱ الحديث الأول: ۱۰۲/۳.

(۶) كشف البارى: ۳۰۹/۴.

(۷) كشف البارى: ۳۷/۴.

(۸) دَدوى دَ حالاتودَپاره اوگورئى كتاب الحج باب غسل الخلوق.

(۹) حواله بالا.

ترجمة الباب سره مناسبت: دحديث ترجمة الباب سره مطابقت لفظ مالك كښې دې چه فرښته ده دباب پنځه ويشتم حديث دحضرت عائشه رضي الله عنها دې.

الحديث السابع

۳۰۵۹- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُرْوَةُ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَدَّثَتْهُ أَنَّهَا قَالَتْ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَلْ أَتَى عَلَيْكَ يَوْمٌ كَانَ أَشَدَّ مِنْ يَوْمِ أُحُدٍ، قَالَ: "لَقَدْ لَقِيتُ مِنْ قَوْمِكِ مَا لَقِيتُ، وَكَانَ أَشَدَّ مَا لَقِيتُ مِنْهُمْ يَوْمَ العَقَبَةِ، إِذْ عَرَضْتُ نَفْسِي عَلَى ابْنِ عَبْدِ يَالِيلَ بْنِ عَبْدِ كُلاَلٍ، فَلَمْ يُجِبْنِي إِلَى مَا أَرَدْتُ، فَانْطَلَقْتُ وَأَنَا مَهْمُومٌ عَلَى وَجْهِي، فَلَمْ أَسْتَفِقْ إِلَّا وَأَنَا بِقَرْنِ الثَّعَالِبِ فَرَفَعْتُ رَأْسِي، فَإِذَا أَنَا بِسَحَابَةٍ قَدْ أَظَلَّتْنِي، فَنَظَرْتُ فَإِذَا فِيهَا جِبْرِيلُ، فَنَادَانِي فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ قَدْ سَمِعَ قَوْلَ قَوْمِكَ لَكَ، وَمَا رَدُّوا عَلَيْكَ، وَقَدْ بَعَثَ إِلَيْكَ مَلَكَ الجِبَالِ لِتَأْمُرَهُ بِمَا شِئْتَ فِيهِمْ، فَنَادَانِي مَلَكُ الجِبَالِ فَسَلَّمَ عَلَيَّ، ثُمَّ قَالَ: يَا مُحَمَّدُ، فَقَالَ، ذَلِكَ فِيمَا شِئْتَ، إِنْ شِئْتَ أَنْ أُطْبِقَ عَلَيْهِمُ الأَخْشَبَيْنِ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بَلْ أَرْجُو أَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ مِنْ أَصْلاَبِهِمْ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ وَحْدَهُ، لاَ يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا[1] [۶۹۵۴]

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنيسى دمشقى رحمه الله دې. ددوى اجمالى حالات بدء الوحى او تفصيلى حالات كتاب العلم باب ليبلغ الشاهد الغائب لاندې تيرشوى دى.[2]

ابن وهب: دا عبدالله بن وهب مسلم مصرى رحمه الله دې.

يونس: دا يونس بن يزيد ايلى قرشى رحمه الله دې. د دوى دواړو حضراتو تذكره كتاب العلم باب من يرد الله به خيرا يفقهه...... لاندې تيره شوې ده.[3]

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دې. ددې څلورو واړو حضراتو محدثينو مختصر تذكره بدء الوحى دريم حديث كښې تيره شوې ده.[4]

عروة: داحضرت عروه بن زبير بن عوام مدنى رحمه الله دې. ددوى اجمالى حالات بدء الوحى دريم حديث او تفصيلى حالات كتاب الايمان باب أحب الدين إلى الله أدومه لاندې بيان كړې شوى دى.[5]

---

[1] قوله: عائشة رضى الله عنها: الحديث، رواه البخارى أيضاً فى التوحيد باب ﴿وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا﴾ رقم: ۷۳۸۹ ومسلم رقم: ۴۶۵۳ فى الجهاد باب مالقى النبى صلى الله عليه وسلم من أذى المشركين والمنافقين.

[2] كشف البارى: ۲۸۹/۱ و ۱۱۳/۴.

[3] كشف البارى: ۲۷۷/۳- ۳۸۲.

[4] كشف البارى: ۳۲۶/۱-۳۲۳.

[5] كشف البارى: ۲۹۱/۱، ۴۳۶/۲.

عائشه ﷞: دحضرت عائشه ﷞حالات بدء الوحي ددريم حديث لاندې راغلی دی.[1]

قوله: قالت النبي صلى الله عليه وسلم: هل أتى عليك يوم كان أشد من يوم أحد؟ قال: لقد لقيتُ من قومك ما لقيت، وكان أشد ما لقيت منهم يوم العقبة. ام المؤمنين حضرت عائشه ﷞ فرمائي چه هغې د حضورپاك نه تپوس اوكړو چه ايا د جنګ احدنه هم زياته دسختئ ورځ په تاسو باندې راغلې ده؟ حضورپاك اوفرمائيل ستاسود قوم نه چه کوم تکليف ماته اورسيدو پس راؤرسيدو مګر دهغې نه زيات تکليف ماته په يوم عقبه کښې اورسيدو.

دعقبه نه څه مراد دې؟ دعقبه نه عقبه منی مراد دې. داکثرشراح حضراتو هم دغه رائې ده.[2] خو علامه سندهي فرمائي چه دا ډيره ګرانه معامله ده ځکه چه عقبه په منی کښې ده او حضورپاك چه کومه واقعه په حديث باب کښې بيان کړې ده هغه د طائف ده. په دې وجه کيدې شي چه دا چرته بله عقبه وی چه په طائف کښې دننه وی[3] خو علامه کورانی فرمائي چه په ظاهره قرن الثعالب مراد دې.[4]

قوله: إذ عرضت نفسي على ابن عبد ياليل بن عبد كلال، فلم يجبني إلى ما أردتُ:
کله چه ما خپل ځان ته عبد يا ليل بن عبد کلال په ځوئی باندې پيش کړو مګر هغه ماته زما د خواهش مطابق مثبت جواب رانه کړو.

داکوم وخت واقعه ده؟: دا د شوال لسم نبوت واقعه ده. د رسول الله ﷺ تره ابوطالب او بی بی محترمه حضرت خديجه ﷞ انتقال شوې وو.[5] اول ئې بی بی رخصت شوه او بيا مهربان تره هم دمفارقت داغ ورکړو. چنانچه د ابوطالب نه پس هيڅوك حامی اوامدادکونکې پاتې نه شو اودحضرت خديجه ﷞ د رخصت کيدو سره هيڅوك د تسلئ ورکونکې اوغم کونکې پاتې نه شو. دمکې په دومره لويه زمکه باندې اوس هيڅ د پناه ځائې پاتې نه شو. هرطرف ته دښمنان او دښمنان او يوموټی مسلمانان. چنانچه حضورپاك د پناه په غرض طائف ته روان شو. اود هغه ځائې سردارانوته د اسلام ددعوت ورکولواراده ئې هم وه چه کوم پيغام ته په خپلوانوکښې حوصله افزائی او قبول حاصل نه شو کيدې شي چه د بهروالائې قبول کړی او هغوی د اسلام معاون اوامداديان جوړشي. دغه شان به د اسلام په خوريدو کښې آسانی پيداشي.

---

[1] كشف الباري: ٢٩١/١.

[2] شرح الكرماني: ١٧٧/١٣عمدة القاري:١٤٢/١٥شرح القسطلاني: ٢٧٥/٥.

[3] قال الإمام السندي ﷫: يوم العقبة، هومشكل جدا، لأن يوم العقبة فى منى، وعرضه صلى الله عليه وسلم كان بالطائف والأقرب أن يقال: إذ عرضه بدل من يوم العقبة، بتقدير قرب يوم العقبة، أو أنه بواسطة القرب اعتبرالوقت واحدا، ويحتمل على بعد أن يكون المراد بالعقبه، عقبة بالطائف. حاشيةُ السندي على صحيح البخاري: ١٥٩ قديمي والكنزالمتواري: ١٥٤/١٣.

[4] الكوثر الجاري: ١٨٢/٦.

[5] وفى الطبقات لما توفى أبوطالب تناولت قريش من رسول الله صلى الله عليه وسلم، اجترؤ عليه، فخرج الى الطائف ومعه زيد بن حارثة. وذلک فى ليال بقين من شوال سنة عشر من حين بنى رسول الله صلى الله عليه وسلم... فأقام بالطائف عشرة أيام، لا يدع أحدا من اشرفهم الاجاءه، وكلمه فلم يجيبوه وخافوا على أحداثهم، فقالوا: يا محمد، اخرج من بلدنا، والحق بمجابك من الأرض واغر، به سفهاء هم فجعلوا يرمونه بالحجارة. الطبقات الكبرى لابن سعد: ٢١٢/١-٢١١.

په دې سفر کښې د رسول الله ﷺ متبنی حضرت زید بن حارثه رضي الله عنه هم حضورپاك سره وو. عبدیا لیل، مسعود اوحبیب دا دریواړه رونړو باندې چه دهغه خانې د سردارانونه وواسلام وړاندې کړو. په خانی ددې چه هغوی د حق کلمه اوریدلې وه ډیرزیات په سختنۍ سره نې حضورپاك ته جواب ورکړو. یو اوونیل چه ولې الله تعالی د کعبې پرده شلولودپاره هم ته نبی جوړکړې رالیږلې؟ یوونیل ولې خدانی ته د خپل رسالت دپاره ستانه بغیر بل څوك ملاؤ نه شو؟ او دریم اوونیل چه په الله قسم زه به تاسره خبرې هم اونه کړم. که چرې په واقع کښې الله ته خپل رسول جوړولوسره رالیږلې نوستاد خبرې رد کول سخت خطرناك دی اوکه چرې ته دالله تعالی رسول نه نې نوبیا قابل د توجو او قابل دخطاب هم نه نې. دغه شان هغوی ډیر ناروا سلوك اوکړو اوداسې رویه نې اختیارکړه چه سوچ هم نه شی کیدلې. هغوی بدمعاشانو او لوفران قسم بنیادمان هغوی پسې اولګول په کانړو نې اوویشتلو اوظالمانو دومره کانړې اوورول چه حضورپاك زخمی شو او بدن مبارك نې وینې وینې شو.

حضرت زید رضي الله عنه به رسول الله ﷺ بچ کولو او کوشش به نې کولو چه کوم کانړې هم راځې هغه په خانی د حضورپاك په ما باندې راپریوځی هم په دې کښې د حضرت زید ټول سر زخمی شو.[1]

ابن عبدیالیل بن عبدکلال: یا لیل کښې د یاء نه پس الف دې. اول لام مکسوره دې دې نه پس یاء ساکته ده آخره کښې لام دې اودکلال په کاف باندې ضمه ده لام مخفف دې او آخره کښې لام دې.[2]

دلته د امام بخاری نه یوه سهو خودا شوې ده چه د طائف پورته ذکرشوی سردار نوم ابن عبدیالیل لیکلې دې لیکن دا واقعه پخپله د عبدیالیل ده. دهغه د خوئې نه ده. د عربو نسب نګارانو ددې تصریح کړې ده. کلبی په اجمیره کښې دهغوی نسب داسې لیکلې دې: عبدیالیل بن عمرو بن عمیر بن عوف بن عقده بن عیرة بن عوف بن ثقیف.[3]

ترکومې چه دعبدیالیل د خوئې تعلق دې نودهغه نوم کنانه یا مسعود دې. چه په هغه وفدکښې شامل وو چه په لسم هجری کښې د قبیله ثقیف د طرف نه راغلې وو. په دغه وفدکښې ټول لس کسان وو د کنانه باره کښې د اکثر حضراتو رائې داده چه پوره وفد سره دې هم مسلمان شوې وو. خو مدائنی لیکلې دی چه پوره وفد کښې کنانه اسلام نه وو قبول کړې اوهغه د هغه خانې د بلاد روم طرف ته اووتلو اوهم هلته دکفر په حالت کښې مړشو.

دویمه سهو د امام بخاری رحمه الله نه دا شوې ده چه د عبدیالیل د پلار نوم عبدکلال خودلې شوې دې حالانکه دهغه نوم عمرو وو لکه چه اوس پورته تیرشو دې ټولو ته به بنوعمرو ونیلې کیدلو. عبدکلال خودهغه د رور نوم دې. والله اعلم.[4]

قوله: فانطلقت وأنا مهموم على وجهي: نودغم په حالت کښې ما خپله لار واخستله. دعلی وجهي تعلق انطلقت سره دې. مطلب دا چه هم په هغه حال کښې زه خفه اودلګیر حضورپاك د واپسۍ دپاره روان شو. علامه طیبی رحمه الله ددې معنی دا بیان کړې ده: «**أي انطلقت حيران هائماً لا أدري أين أتوجه من شدة ذلك؟**» چه زه د غم اوتکلیف د سختنۍ د وجې نه حیران اوسرګردان ووم چه اوس به چرته

---

[1] فتح الباري: ٣١٥/٦عمدة القاري: ١٤٢/١٥شرح القسطلاني: ٢٧٥/٥سيرة المصطفى ﷺ ٢٧٥-٢٧٤ملخصا وبتصرف يسير.

[2] فتح الباري: ٣١٥/٦عمدة القاري: ١٤٢/١٥شرح القسطلاني: ٢٧٥/٥.

[3] كماذكر ابن الملقن والعيني والحافظ، وهو في غير الجمهرة من كتب الأنساب، كالأنساب للسمعاني: ٤٨٢/٤.والله اعلم.

[4] عمدة القاري:١٤٢/١٥فتح الباري: ٣١٥/٦والتوضيح: ١٠١/١٩.

خم نړ ؛

قوله: : فلم أستفق الا وأنابقرن الثعالب كله چه زه قرن الثعالب ته اورسيدم نو څه ګذاره مې اوشوه

قوله: : قرن الثعالب دا مكې مكرمې سره نيزدې د يوځائى نوم دې. علامه نووى رحمه الله ليكلى دى چه دا د اهل نجد ميقات دې دې ته قرن المنازل هم وائى د قاضى عياض رحمه الله د قول مطابق د مكې مكرمې نه ددې فاصله د يوې ورځې او يوې شپې ده [٢]

مطلب دا چه كله حضورپاك مكې سره نيزدې قرن الثعالب يا قرن المنازل ته اورسيدو نوطبيعت ئى لږ شان په ځائى شو، غم ئى لږ شان سپك شو اود طائف نه د مكې په لاره باندې د ربيعه دځامنو شيبه او عتبه يوباغ وو هلته د يوې ونې لاندې حضورپاك د سا اخستلو دپاره كيناستو اودا مشهوره دعائى اوغوښتله:

«اللهم أشكو إليك ضعف قوتي، وقلة حيلتي، وهواني على الناس، ياأرحم الراحمين، أنت رب المستضعفين، إلى من تكلني؟ إلى عدو بعيد يتجهمني أم إلى صديق قريب ملكته أمري؟ إن لم تكن غضبانا على فلا أبالي، غيرأن عافيتك أوسع لي، أعوذ بنور وجهك الذي أشرقت له الظلمات، وصلح عليه أمر الدنيا والآخرة، من ان تنزل بي غضبك، أو يحل بي سخطك، لك العتبى حتى ترضى، ولا حول، ولا قوة إلا بك» [٣]

"اې الله زه تاته د خپلې كمزورتيا د تدبير دكمى اود خلقو د بې توقيرئى شكايت كوم اې ارحم الراحمين ته د كمزورو په خاص توګه مربى او مددګار ئى. ته به ما چاته حواله كوې؟ د يوغضبناك دښمن طرف ته، يا د يودوست طرف ته ځوك چه ته زما د امورو مالك جوړكړې كه چرې ته ما نه ناراض نه وې نوبيا ماته د هيچا پرواه نشته دې. مګر ستا عافيت او سلامتى زما دپاره د سلو آسانو سبب دې. زه پناه غواړم ستا د بزرګ ذات په وسيله سره، په كوم سره چه تيولې تيارې روښانه شى اودهغه نور د وجې نه د دنيا او آخرت كارخانه روانه ده. زه د هغې نه پناه غواړم چه ستا غضب او خفګان په ما باندې راكوز شى اواصل مقصود هم تاته اوږول او راضى كول ئى دى. په يوبنده كښې د څه شرنه د اوښتو اود خير د كولو څه قدرت نشته مګر څومره چه ستا د دربار نه وركړې شى"

فرفعت رأسي، فإذا أنابسحابة قد أظلتني، فنظرت فيها جبريل، فناداني، فقال: إن الله قد سمع قول قومك لك وما ردواعليك، وقد بعث الله إليك ملك الجبال لتأمره بما شئت فيهم. ناڅاپى چه سرمې اوچت كړو نواومې كتل چه يو اوريځ ده چه په ما باندې سورې كړې دې او په هغې كښې حضرت جبرائيل عليه السلام موجود دې..... جبرائيل ماته د هغه ځائى نه آواز راكړو چه ستاسو قوم تاسو ته كوم جواب دركړې دې هغه الله تعالى واوريدو. هغه وخت الله تعالى تاسوته د غرونو فرښته راؤليږلې دې دپاره چه تاسو هغې ته څه حكم وركول غواړئى چه وركړئى.

[١] عمدة القارى: ١٤٢/١٥شرح القسطلانى:٢٧٥/٥ – ٢٧٦ والكنز المتوارى: ١٥٣/١٣شرح الطيبى: ٦١/١١كتاب الفضائل والشمائل باب المبعث وبدء الوحى رقم:٥٨٤٨

[٢] عمدة القارى: ١٤٢/١٥شرح القسطلانى:٢٧٦/٥وشرح النووى على صحيح مسلم ومشارق الأنوار: ١٩٩/٢-١٩٨.

[٣] أخرجه ابن إسحاق كما فى الروض الأنف: ٢٣١/٢خبر عداس. رضى الله عنه، والطبرانى فى الكبير ١٣٩٨/١٤ رقم: ١٤٧٦٤أحاديث عبدالله بن جعفر رضى الله عنهما، وسبل الهدى والرشاد: ٤٣٩/٢ الباب الحادى والثلاثون فى سفر النبى صلى الله عليه وسلم، كتاب الرقة والبكاء لابن قدامة: ١١٤/١.

او دعاقبوله شوه: اود دعاد قبليدو دپاره خود نبوت اورسالت وصف كافى وو ځكه چه هر نبى مستجاب الدعوات وى ليكن دغه وخت كښې د وصف نبوت نه علاوه اضطرار اومظلوميت د غربت او مسافرت هم اضافه اوشوه. نودداسې صفتى ذات ددعا تپوس به څه كوې چه نبى هم وى رسول هم وى ناقراره هم وى مظلوم هم وى اوغريب الديار او مسافر هم وى، د داسې دعا د ژبې نه وتل وو چه د قبليدو دروازې فورى توګه باندې كولاؤ شوې اودعا قبوله شوه. حضرت جبرائيل عليه السلام د غرونو فرښتې سره راورسيدو اوهم د آسمان نه نې آواز وركړو چه دهرقسم د حكم د پوره كولودپاره د غرونو فرښته حاضره ده حكم كونى.

قوله: فناداني ملك الجبال، فسلم علي، ثم قال: يا محمد، فقال: ذلك فيما شئت. إن شئت أطبق عليهم الأخشبان: په دې كښې د غرونو فرښتې ماته آواز اوكړو ماته نې سلام اوكړو او ونې وئيل اې محمد! لكه څنګه چه جبرائيل اووئيل څنګه چه تاسو غواړئ كه غواړې نو زه دا دواړه د كانړى ګلك غرونه په خپل مينځ كښې رايوځائى كړم؟

قوله: ذلك: مبتداء دې اوددې خبر محذوف دې. ددې تقدير خو يا كما علمت دې يا كما قال جبريل. مطلب دادې چه څنګه تاسو پوهيږئ چه داكيدې شى يا څنګه چه جبرائيل اووئيل هم هغه شان زه كولې شم تاسو صرف حكم اوكړئ.[1]

قوله: ما شئت كښې ما استفهاميه دې او إن شئت شرط دې. د كوم جزا چه محذوف ده يعنى لفعلت.[2] اود اطباق معنى په خپل مينځ كښې د رايوځائى كولوده. مطلب دادې كه چرې ستاسو حكم وى نو دا دواړه غرونه رايوځائى كړم. دغه شان به ددې په مينځ كښې ټول خلق اوړه شى او هلاك به شى.

قوله: الاخشبان: دا همزه مفتوحه او خاء معجمه ساكنه، شين معجمه او باموحده سره د اخشب تثنيه ده. دمكې مكرمې د دوو غرونودپاره دا كلمه وئيلى شى يو جبل ابوقبيس دې چه دمكې په جنوب كښې واقع دې دويم قيقعان دې چه د مكې په شمال كښې دې. د اول ذكرشوى بالكل مقابل كښې دې اوددې دواړو ښاريو په مينځ كښې پخوانى مكه ښكاره آباد دې. خو علامه صغانى رحمه الله وينا ده چه د قيقعان په ځائى جبل احمر مراد دې او علامه كرمانى رحمه الله ليكلى دى چه جبل ثور مراد دې. لكه چه په اول كښې خو اتفاق دې چه جبل ابوقبيس مراد دې او په دويم كښې د شارحينو رائې مختلف دى. د علامه كرمانى رحمه الله قول خو د صغانى رحمه الله په قول وهم دې او قيقعان او جبل احمر دواړه نيزدې نيزدې دى نو دواړه مراد كيدې شى. خو مشهوره هم دغه ده چه د اخشبان نه جبل ابوقبيس او جبل قيقعان مراد دى.[3]

دې دواړو غرونوته اخشبان د دې سختوالى صلابت او كانړو پوخوالى د وجې نه وئيلى شى. په يو

---

[1] فتح البارى : ٣١٦/٦ وإرشادالسارى: ٢٧٦/٥ علامه عينى رحمه الله نور احتمالات هم ذكركړى دى مګر ټول يو شان دى. عمدة القارى: ١٤٢/١٥.

[2] حواله جات بالا.

[3] عمدة القارى: ١٤٢/١٥ شرح القسطلانى: ٢٧٦/٥ فتح البارى: ٣١٦/٦ الكواكب الدرارى للكرمانى: ١٧٨/١٣.

حديث شريف کښې راځي: «لايزول مكة حتى يزول أخشباها»[1]

د شراح د اخشبين پورته ذکر کړې شوې تشريح نه دا متبادر کيږي چه ملك الجبال اخشبين يوځائې کولوسره اهل مکه تباه کولوپيش کش کړې وو ليکن د روايت سياق د اهل طائف باره کښې دې نو ددې دپاره عين ممکن دی چه طائف يو دوه غرونه مراد وی او هغې ته ئې اخشبين وئيلې وی. والله اعلم بالصواب.

قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: بل أرجو أن يخرج الله من أصلابهم من يعبد الله وحده، لا يشرك به شيئا: حضورپاك اوفرمائيل نه، بلکه زه خودالله تعالى نه دا ميد کوم چه الله تعالى به دهغوی د نسل نه داسې اولاد پيداکوی چه صرف دهغه وحده لاشريك له عبادت به کوی او هغه سره به څوك شريك نه ګڼړی.

د اهل طائف د تکاليفو رسولو اود ګستاخو نه باوجود هغه پيکر رحمت ﷺ ملك الجبال ته په اثبات کښې څه جواب ورنه کړو. دهغه خلقو هلاکت اوبربادی ئې اونه غوښتل. چونکه حضورپاك آخرى نبى وو او رحمت ئې جوړولو سره راليږلې وو په دې وجه دحضورپاك نه هم د رحمت ظهور کيدل وو. په دې وجه حضورپاك خيرې اونه کړې بلکه دا ئې اوفرمائيل چه دهغوی راتلونکې نسل به مسلمان شی او بيا هم دغه شان اوشو. دهغوی د نسل نه نه صرف مسلمانان پيدا شو بلکه ډير زيات مضبوط مسلمانان پيدا شو. چنانچه امام ابن سعد رحمه الله په طبقات کښې نقل کړی دی چه د عربو د نورو قبيلو په شان د اسلام قبلولوپه غرض سره د قبيله ثقيف وفد هم په دربار نبی کښې حاضر شوې وو چه د پنځلسو نه تر شلو کسانو پورې وو په هغوی کښې اکثرخلقو اسلام قبول کړو. مشهور صحابى حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه دهغوی د ايمانی کيفيت باره کښې فرمائي:

«فدخلوا في الإسلام، فلا أعلم قوما من العرب بني أب ولا قبيلة كانوا أصح إسلاما ولا أبعد أن يوجد فيهم غش لله ولكتابه منهم»[2]

پس دا خلق په اسلام کښې داخل شو دعربود يوې لوئی يا ورې قبيلې ماته علم نشته د چا اسلام چه دهغوی نه زيات رښتونې وی. الله تعالى اود هغه پاك کتاب دوکه ورکولوسره څوك دهغوی نه زيات لرې وی. مشهور فاتح په هندوستان کښې اولين اسلامی حکمران محمدبن قاسم رحمه الله تعلق هم قبيله ثقيف سره وو. دچاچه داسلام دپاره ډير ښکاره خدمات د يو صاحب بصيرت نه پټ نه دی.

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت هم واضح دې چه په دې کښې دحضرت جبرائيل امين عليه السلام او په غرونو باندې مامور فرښتې ذکر دې.

دباب شپږويشتم حديث دحضرت ابن مسعود رضي الله عنه دې.

---

[1] لم أقف عليه مرفوعا، وإنما رواه موقوفا في أخبارمكة: ٧٨/١من قول ابن عباس، أنه وجد في حجر كتب فيه: أنا الله. ذوبكة الحرام، وصنعتها يوم صنعت الحرم...... وفيه: لا تزول حتى يزول أخشباها..... ثم رواه عن مجاهد، وكذا عبدالرزاق في مصنفه: ١٥٠/٥كتاب الحج، باب الحجر وما فيه مكتوب رقم: ٩٢٨٤-٩٢٨٣رواه عن مجاهد أيضا. وانظرسيرة ابن هشام: ٢١٢/١.

[2] الطبقات الكبرى لابن سعد: ٣١٤/١-٣١٣وفد ثقيف.

الحديث الثامن

٣٠٦٠- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ الشَّيْبَانِيُّ، قَالَ: سَأَلْتُ زِرَّ بْنَ حُبَيْشٍ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى {فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى. فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى} [النجم: ١٠] قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ مَسْعُودٍ: أَنَّهُ «رَأَى جِبْرِيلَ، لَهُ سِتُّمِائَةِ جَنَاحٍ»(١)[٤٥٧٥، ٤٥٧٦]

ترجمه: ابواسحاق شيبانى رحمه الله وائى چه ما د زر بن حبيش رحمه الله نه دالله تعالى د ارشاد ﴿ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ۞ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ ۞﴾ باره كښې تپوس اوكړو نوهغوى اوفرمائيل چه مونږ ته حضرت ابن مسعود رضى الله عنه اوفرمائيل چه حضورپاك حضرت جبرائيل عليه السلام په داسې حالت كښې اوليدلو چه دهغه شپږ سوه وزرې وې. ددې حديث شرح كتاب التفسير كښې راغلې ده.(٢)

تراجم رجال

قتيبه بن سعيد: دا ابوالرجاء قتيبه بن سعيد بن جميل ثقفى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الايمان باب افشاء السلام من الايمان لاندې تيرشوى دى.(٣)

ابوعوانه: دا ابوعوانه وضاح بن عبدالله يشكرى رحمه الله دې. ددوى تذكره بدء الوحى څلورم حديث لاندې راغلې.(٤)

ابواسحاق الشيبانى: دا سليمان بن ابى سليمان فيروز شيبانى كوفى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب الحيض باب مباشرة الحائض په ذيل كښې راغلى ده.(٥)

زر بن حُبَيْش: دا جليل القدر تابعى اومشهور مقرى حضرت زر بن حبيش بن حباشه بن اوس بن بلال (ياهلال) بن سعد كوفى اسدى رحمه الله دې. ابومريم يا ابومطرف ددوى كنيت دې.(٦) دا مخضرم تابعى دې د جاهليت زمانه ئې هم ليدلې.(٧)

دې د حضرات صحابه كرامو نه د اميرالمؤمنين عمر بن الخطاب، ابى بن كعب، عثمان بن عفان، على بن ابى طالب، ابن مسعود، عمار بن ياسر، عباس بن عبدالمطلب، عبدالرحمن بن عوف، حذيفه بن يمان، صفوان بن عسال، ابوذر غفارى او حضرت عائشه صديقه رضى الله عنهم وغيره نه د حديث روايت كوى. او تابعينو نه حضرت ابووائل شقيق بن سلمه اسدى نه روايت كوى. چه ددوى د زمانې

---

(١) قوله: حدثنا ابن مسعود رضي الله عنه: الحديث، رواه البخاري أيضا، في تفسير سورة النجم باب: ﴿ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴾ رقم: ٤٨٥٦، وباب ﴿ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ ﴾ رقم: ٤٨٥٧، ومسلم رقم: ٤٣٤-٤٣٢ في الإيمان باب ذكر سدرة المنتهى والترمذي رقم: ٣٢٧٩ في التفسير باب ومن سورة النجم.

(٢) كشف البارى كتاب التفسير: ٦٢٤-٦٣٣ سورة النجم.

(٣) كشف البارى: ١٨٩/٢.

(٤) كشف البارى: ٤٣٤/١.

(٥) كشف البارى كتاب الحيض: ٢٥٠.

(٦) تهذيب الكمال: ٩/٣٣٦-٣٣٥ وسير أعلام النبلاء: ١٦٦/٤.

(٧) تهذيب الكمال: ٣٣٦/٩ وسير أعلام النبلاء: ١٦٦/٤.

اوددوی دوست هم وو. د علم قراءت تکمیل نی د حضرت عبدالله بن مسعود او حضرت علی رضی الله عنهما نه کړې.

ددوی نه روایت کونکوکښې امام ابراهیم نخعی، اسماعیل بن ابی خالد، یحیی بن وثاب، عاصم بن بهدله، اعمش، ابواسحاق شیبانی، ابوبرده اشعری، عدی بن ثابت، منهال بن عمرو وغیره داسې اساطین علم حدیث شامل دی.(١)

ددوی نه دقراءت علم حاصلونکوکښې دهغه زمانې مشهور قراء حضرات یعنی یحیی بن وثاب، عاصم بن بهدله، ابواسحاق شیبانی او اعمش رحمهم الله وغیره شامل دی.(٢)

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی ثقة.(٣) ابن سعد رحمه الله د کوفې د تابعینو په طبقه اولی کښې دهغوی شمیر کړې دې او فرمائیلی دی «كان ثقة، كثير الحديث» (٤)د عربیت ډیر لوئی عالم وو ترديې چه حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه به هم د عربیت په معامله کښې هغوی ته رجوع کوله.(٥)

حضرت زر دخپل مدینې منورې د سفرباره کښې فرمائی چه زه په یووفد کښې دکوفې نه دمدینې منورې دپاره اووتلم. په خدائی چه ددې نه علاوه مې هیڅ خواهش نه وو چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم صحابه کرام، مهاجرین اوانصار سره ملاقات اوکړم اودهغوی د په زیارت کولوسره مستفید شم. چنانچه زه کله مدینې منورې ته اورسیدلم اوحضرت ابی بن کعب رضی الله عنه اوحضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه سره ملاؤ شوم. هم دغه دواړه بزرګان زما هم نشین او هم مجلس وو. یوه ورځ حضرت ابی رضی الله عنه اوفرمائیل ای زر ته د قرآن یوآیت پریخودل نه غواړې؟ دهر یوآیت باره کښې دې زما نه تپوس کړې دې. حضرت زر رحمه الله په جواب کښې اووئیل حضرت بیا دومره لرې نه زه ولې راغلې یم؟ بیا ما عرض اوکړو چه ابوالمنذر الله تعالی دې په تاسو باندې رحم اوکړی زما په معامله کښې نرمی کوه زه تاسو نه ډیره فائده اخستل غواړم.(٦)

امام اعمش رحمه الله او امام ابوبکر بن ابی عاصم رحمه الله فرمائی چه مونږ خپل استاذان او ابووائل شقیق بن سلمه رحمه الله کتلې دې چه دا دواړه حضرات د یوبل د رائې د احترام بهترین مثال وو. ابووائل رحمه الله عثمانی وو حضرت عثمان رضی الله عنه نی د خلافت حقدار ګنړلو اودهغوی حمایت به نی کولو. خو حضرت زر رحمه الله بنحبیش علوی وو حضرت علی رضی الله عنه نی حقدار ګنړلو. ددې نه باوجود به نی هم په یومسجد کښې مونځ کولو. مګر مجال دې چه په یوبل باندې نی خپله رائې لګولو کوشش کړې وی. د وفات پورې ددواړو هم دغه حال پاتې دې. حضرت ابووائل رحمه الله د استاذ کیدو نه باوجود د حضرت زر رحمه الله احترام کولو چه زر رحمه الله د هغوی نه په عمر کښې مشر دې اود هغوی په موجودګئی کښې به نی تحدیث هم نه کولو. په خپل مینځ کښې د دواړو تعلق او محبت ډیرزیات وو.(٧)

دحضرت زربن حبیش رحمه الله ډیراوږد عمر وو پخپله به نی فرمائیل «أنا ابن عشرين ومئة سنة» دهغوی

---

(١) تهذیب الکمال: ٣٣٦/٩وسیر أعلام النبلاء: ١٦٦/٤.

(٢) سیر أعلام النبلاء: ١٦٦/٤.

(٣) الجرح والتعدیل: ٣ رقم الترجمة: ٢٧١٧.

(٤) الطبقات الکبری: ١٠٥/٦.

(٥) حواله بالا.

(٦) حواله بالا، تهذیب الکمال: ٣٣٧/٩سر أعلام النبلاء: ١٦٨/٤-١٦٧.

(٧) تهذیب الکمال: ٣٣٨/٩-٣٣٧ سیر أعلام النبلاء ١٦٩/٤-١٦٨طبقات ابن سعد:١٠٥/٦والاستیعاب: ٣٣٧/١.

وفات كله شوې؟ په دې باره كښې مختلف اقوال دى. خو دومره تاكلې شوې ده چه دحجاج بن يوسف په زمانه كښې د دير الجماجم واقعه سره خواؤشا شپږ شلې بهارونه ليدلونه پس هغه ددې دنيا نه رخصت شو. د وفات كال بعض ۸۱ بعض ۸۲ او بعض ۸۳ خودلې دې. دمختلف قرائن د وجې نه ابن عبدالبر رحمه الله آخرى قول راجح گرځولې دې چه په ۸۳هجرى كښې د هغوى انتقال شوې.[۱] دې د ائمه سته راوى دې. ټولو حضراتو دهغوى روايتونه نقل كړى دى.[۲]

عبدالله : دمشهور صحابى حضرت عبدالله بن مسعود رضى الله عنه حالات مفصلاً كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم په ذيل كښې بيان كړې شوى دى.[۳]

دباب اووه ويشتم حديث هم د حضرت ابن مسعود رضى الله عنه دې.

الحديث التاسع

۳۰۲۷-حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، {لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الكُبْرَى} [النجم:١٨]، قَالَ: «رَأَى رَفْرَفًا أَخْضَرَ سَدَّ أُفُقَ»[۴][۴۵۷۷]

تراجم رجال

حفص بن عمر: داحفص بن عمر الحوصى رحمه الله دې.[۵]

شعبه: دا امير المؤمنين فى الحديث شعبه بن حجاج عتكى بصرى رحمه الله دې. ددوى حالات كتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې ذكر كړې شوى دى.[۶]

الاعمش: دا سليمان بن مهران الكاهلى المعروف بالاعمش رحمه الله دې.

ابراهيم: دا مشهور فقيه ابو عمران ابراهيم بن يزيد نخعى كوفى رحمه الله دې.

علقمه: دا مشهور فقه علقمه بن قيس نخعى كوفى رحمه الله دې.

عبدالله: دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن مسعو رضى الله عنه دې. ددې ځلورو واړو بزرګانو تفصيلى تذكره كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم كښې راغلې.[۷]

عن عبدالله رضى الله عنه قال: ﴿لَقَدْ رَأَى مِنْ اٰيٰتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى﴾ قال: رأى رفرفا أخضر سد أفق السماء:

حضرت عبدالله بن مسعود رضى الله عنه د الله تعالى كلام ﴿لَقَدْ رَأَى مِنْ اٰيٰتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى﴾ تفسير كښې فرمائيلى

---

[۱]) تهذيب الكمال: ۹/۳۳۹-۳۳۸سير أعلام النبلاء: ۴/۱۶۹-۱۶۸طبقات ابن سعد: ۶/۱۰۵ الاستيعاب: ۱/۳۳۷.

[۲]) تهذيب الكمال: ۹/۳۳۹.

[۳]) كشف البارى: ۲/۲۵۷.

[۴]) قوله: عن عبدالله: الحديث، أخرجه البخارى فى كتاب التفسير باب ﴿لَقَدْ رَأَى مِنْ اٰيٰتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى﴾ رقم: ۴۸۵۸، والترمذى فى كتاب التفسير باب ومن سورة النجم رقم: ۳۲۷۷.

[۵]) د دوى د حالاتو د پاره اوگورئى كتاب الوضوء باب ماجاء فى قول الله تعالى ﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ﴾.

[۶]) كشف البارى: ۱/۶۷۸.

[۷]) كشف البارى: ۲/۲۶۰-۲۵۱.

دی چه حضورپاك شين لباس اوليدلو کوم چه د آسمان افق ډك کړی وو.

د رفرف معنی: ددې لفظ مختلف معانی بيان کړې شوی دی: ① رفرف شنې کپړې ته وائی يا مطلق لباس ته، دا لباس حضرت جبرائيل اغوستې وو لکه چه د لباس ليدل د حضرت جبرائيل عليه السلام ليدل وو. کپړو چه د آسمان طرفونه او افق ډك کړې وو لکه چه دا هم د حضرت جبرائيل عليه السلام فعل وو.[1]

② علامه کرمانی رحمه الله يودا احتمال هم بيان کړې دې چه د رفرف نه د حضرت جبرائيل عليه السلام وزرې (متې) مراد دی. مطلب دا چه هغه خپلې وزرې داسې خورې کړې وې لکه څنگه چه کپړې خورولې شی. خودا احتمال حافظ صاحب رحمه الله رد کړې دې چه د علامه خطابی رحمه الله په تقليد کښې دا خبره کرمانی رحمه الله نقل خوکړه مگر دا ډيره لرې خبره ده.[2]

③ علامه قسطلانی رحمه الله ددې معنی بستره کړې ده. نو د رفرف اخضر معنی شوه شنه بستره. اوس د حديث باب مطلب دا شو چه حضورپاك يوه شنه بستره اوليدله کوم چه د آسمان افق راگير کړې وو په هغې باندې حضرت جبرائيل عليه السلام تشريف فرما وو.[3]

ددې آخری معنی تائيد ددې حديث نه هم کيږی کوم چه امام حاکم رحمه الله او امام نسائی رحمه الله د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه نه نقل کړې دې: «أبصرنبی الله صلی الله عليه وسلم جبريل عليه السلام علی رفرف قد ملأ ما بين السماء والأرض»[4] په دې حديث کښې د رفرف معنی بستره ده.

د نسخو اختلاف: په اکثرنسخوکښې «رفرف أخضر» دې خود حموی او مستملی په نسخو کښې أخضر په ځاني خضر دې، يعنی د خاء معجمه فتحه او ضاد معجمه کسره سره. بعض نورو حضراتو خضر روايت کړې دې يعنی د ضاد د سکون سره . خوددې د صحيح منلو دپاره رفرف به مؤنث گرځولې کيږی ځکه چه ابن ملقن ليکلی دی چه دا د رفرفة جمع ده دغه شان به دا ضبط هم صحيح شی.[5]

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حديث او تيرشوی حديث ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې چه په دواړو کښې د حضرت جبرائيل عليه السلام تذکره ده. په يو کښې صراحتاً او بل کښې دلالةً لکه چه اوس پورته تيرشو.

د باب اته ويشتم حديث د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دې.

الحديث الثامن

۳۰۶۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، أَنْبَأَنَا الْقَاسِمُ، عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها، قَالَتْ: «مَنْ زَعَمَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَأَى رَبَّهُ فَقَدْ أَعْظَمَ، وَلَكِنْ

---

[1] لامع الدراری: ۳٤۹/۷الکنز المتواری: ۱۵۵/۱۳.

[2] شرح الکرمانی: ۱۷۹/۱۳التوضيح: ۱۰۳/۱۹أعلام الحديث للخطابی: ۱٤۹۱/۲عمدة القاری: ۱٤۳/۱۵فتح الباری: ۳۱۶/۲.

[3] شرح القسطلانی: ۲۷۶/۵الکنز المتواری: ۱۵۵/۱۳.

[4] الحديث: أخرجه الحاکم فی المستدرک: ٤۶۹/۲رقم: ۳۷۳۶تفسير سورة النجم وصححه الذهبی فی تلخيصه (المطبوع مع المستدرک)والنسائی فی السنن الکبری، کتاب التفسير سورة النجم رقم:۱۱۵۳۱.

[5] فتح الباری: ۳۱۶/۶التوضيح: ۱۰۳/۱۹.

قَدْ رَأَى جِبْرِيلَ فِي صُورَتِهِ وَخَلْقُهُ سَادٌّ مَا بَيْنَ الأُفُقِ.[1]

ترجمه: حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها فرمائي چه څوك داګنړي چه محمد ﷺ خپل رب ليدلي دې نوهغه لوئې جرات اوكړو بلكه هغوى خو حضرت جبرائيل په خپل اصل شكل اوصورت كښې ليدلې وو په داسې حال كښې چه افق هغه راګير كړې وو.

تراجم رجال

محمدبن عبدالله بن اسماعيل: دامحمدبن عبدالله بن اسماعيل بن ابى ثلج بغدادى رازى رحمه الله دې. ابوبكر يا ابوعبدالله ددوى كنيت دې. د اصلارې اوسيدونكې دې د امام احمدبن حنبل رحمه الله د صحبت ملګرې دې.[2]

دې د عبدالصمد بن عبدالوارث، حجاج بن محمد، حسن بن موسى اشيب، على بن حفص مدائنى، يزيدبن هارون، محمدبن عبدالله انصارى، سعيد بن عامر ضبعى، يونس بن محمد المودب، روح بن عباده، ابوالنضر هاشم بن قاسم، يحيى بن اسحاق رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت كوى.

ددوى نه روايت كونكو كښې امام بخارى او امام ترمذى نه علاوه دهغوى نمسې محمدبن احمدبن محمد بن عبدالله، بل ابن خزيمه، ابوقريش محمدبن جمعه الحافظ، ابوبكر بن ابى داؤد، احمدبن جعفر بن نصر الجمال او عبدالرحمن بن ابى حاتم رحمهم الله وغيره شامل دى.[3]

امام عبدالرحمن بن ابى حاتم رحمه الله فرمائى چه ما دخپل پلار سره په ۲۵۴هجرى كښې دهغوى نه احاديث اوليكل اوهغه صدوق دى.[4]

ابن حبان رحمه الله دهغوى ذكركتاب الثقات كښې كړې دې.[5] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي صدوق.[6]

ابن قانع رحمه الله فرمائى ۲۵۷هجرى كښې وفات شوې دې. رحمه الله تعالى رحمة واسعة.[7]

محمدبن عبدالله انصارى: دا قاضى محمد بن عبدالله بن مثنى بن عبدالله انصارى رحمه الله دې.[8]

ابن عون: دا عبدالله بن عون بن ارطبان مزنى بصرى رحمه الله دې. ددوى تذكره **كتاب العلم باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: رب مبلغ أوعى...** لاندې تيره شوې ده.[1]

---

[1] قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث رواه البخاري في هذا الباب أيضاً، الحديث الآتي رقم:۳۲۳۵وفي تفسير سورة المائدة باب ﴿يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ﴾ رقم: ۴۶۱۲وفي أول باب تفسير سورة النجم رقم: ۴۸۵۵ وفي التوحيد باب قول الله تعالى ﴿عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا﴾ رقم: ۷۳۸۰ وباب قوله الله تعالى ﴿يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ﴾ رقم: ۷۵۳۱ومسلم رقم: ۴۴۲-۴۳۹في الإيمان باب معنى قول الله عزوجل ﴿وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ﴾ والترمذي رقم: ۳۰۷۰في التفسير باب ومن سورة الأنعام وباب من تفسير سورة النجم رقم: ۳۲۷۸.

[2] تهذيب الكمال: ۴۴۹/۲۵رقم الترجمة: ۵۳۲۷وتهذيب ابن حجر: ۲۴۷/۹.

[3] دَ شيوخ اوتلامذه دَتفصيل دَپاره اوګورئى تهذيب الكمال: ۴۵۰/۲۵-۴۴۹.

[4] الجرح والتعديل: ۷ رقم الترجمة: ۱۵۹۶تهذيب الكمال: ۴۵۰/۲۵وتهذيب ابن حجر: ۲۴۸/۹.

[5] ۱۳۵/۹.

[6] تقريب التهذيب: ۱۹۲/۲رقم: ۶۰۱۸.

[7] تاريخ بغداد: ۴۲۵/۵تهذيب الكمال: ۴۵۱/۲۵تهذيب ابن حجر: ۲۴۸/۹.

[8] دَدوى دَ حالاتودَپاره اوګورئى كتاب الاستيعاب باب سوال الناس الإمام الاستسقاء.

القاسم: دا قاسم بن محمد بن ابی بکر صدیق رحمه الله دي. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الغسل باب من بدأ بالحلاب....، لاندې تیره شوې ده.[2]

عائشه: د ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات کتاب بدء الوحی دویم حدیث لاندې تیر شوی دی.[3]

تنبيه: ددې حديث تفصیلي شرح به ان شاء الله باب المعراج کښې راځي.[4]

دباب يوکم ديرشم حديث هم دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دي.

الحديث التاسع

۳۰۶۳- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ بْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنِ ابْنِ الأَشْوَعِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: فَأَيْنَ قَوْلُهُ {ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى} [النجم: ۹] قَالَتْ: «ذَاكَ جِبْرِيلُ كَانَ يَأْتِيهِ فِي صُورَةِ [ص: ۱۱۶] الرَّجُلِ، وَإِنَّهُ أَتَاهُ هَذِهِ المَرَّةَ فِي صُورَتِهِ الَّتِي هِيَ صُورَتُهُ فَسَدَّ الأُفُقَ»[5]-
[۴۳۳۶، ۴۵۷۴، ۶۹۴۵، ۷۰۹۳]

تراجم رجال

محمد بن یوسف: دا محمد بن یوسف بیکندی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیرا لاندې تیره شوې ده.[6] ابوعلی جیانی رحمه الله هم په دې باندې جزم کړې دي.[7]

ابواسامه: دا ابواسامه حماد بن اسامه بن زید کوفی رحمه الله دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب فضل من علم وعلم کښې تیرشو.[8]

زکریا بن ابی زائده: دا زکریا بن ابی زائده خالد همدانی سکونی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الایمان باب فضل من استبرأ لدینه په ذیل کښې راغلې ده.[9]

ابن الاشوع: دا سعید بن عمرو بن الاشوع همدانی کوفی رحمه الله دي.[10]

الشعبی: دا مشهور محدث عامر بن شرجیل رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الایمان باب المسلم من سلم

---

[1]) کشف الباري: ۳/۲۲٤.

[2]) کشف الباري کتاب الغسل ٤۳۹.

[3]) کشف الباري: ۱/۲۹۱.

[4]) صحيح البخاري کتاب مناقب الأنصار باب المعراج.

[5]) قوله: قلت لعائشة رضى الله عنها: الحديث، مر تخريجه آنفا فى الحديث السابق.

[6]) کشف الباري: ۳/۳۸۷.

[7]) فتح الباري: ۶/۳۱۶ عمدة القاري: ۱۵/۳۱۶ تقييد المهمل للجياني: ۲/۵۳۸.

[8]) کشف الباري: ۳/٤۱٤.

[9]) کشف الباري: ۲/۶۷۳

[10]) ددوی دحالاتو دپاره اوګورئ کتاب الزکاة باب قوله الل تعالی عزوجل: ﴿ لَا يَسْئَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا ﴾.

المسلمون من لسانه ويده لاندې تير ه شوې ده.(¹)

مسروق: دا مشهور محدث مسروق بن اجدع كوفي همداني رحمه الله دې. ددوى تفصيلي ذكر كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم كښې راغلې دې.(²)

دا د تيرشوى حديث دويم طريق دې. ددې شرح به هم ان شاء الله باب المعراج كښې راځى.

ترجمة الباب سره مناسبت: دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها ددې حديث دواړه طرق دترجمة الباب سره مناسبت لفظ جبريل كښې دې.

دباب ديرشم حديث دحضرت سمره رضي الله عنه دې.

الحديث العاشر

٣٠٦٣- حَدَّثَنَا مُوسَى، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ، عَنْ سَمُرَةَ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «رَأَيْتُ اللَّيْلَةَ رَجُلَيْنِ أَتَيَانِي قَالَا الَّذِي يُوقِدُ النَّارَ مَالِكٌ خَازِنُ النَّارِ، وَأَنَا جِبْرِيلُ وَهَذَا مِيكَائِيلُ» (³)-[ر ٨٠٩]

تراجم رجال

موسى بن اسماعيل: دا موسى بن اسمعيل تيمى تبوذكى رحمه الله دې. د دوى حالات اجمالاً بدء الوحي او تفصيلاً كتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد..... په ضمن كښې راغلى دى.(⁴)

جرير: دا جرير بن حازم ازدى بصرى رحمه الله دې.(⁵)

ابورجاء: دا ابورجاء عمران بن ملحان عطاردى بصرى رحمه الله دې. ددوى تفصيلي حالات كتاب التيمم باب الصعيد الطيب وضوء المسلم....، لاندې راغلى دى.(⁶)

سمرة: دا مشهور صحابى حضرت سمره بن جندب رضي الله عنه دې. ددوى تذكره كتاب الحيض باب من سمى النفاس حيضاً په ضمن كښې راغلې ده.(⁷)

ترجمة الباب سره مناسبت: دا حديث بعينه هم په دې سند سره كتاب الجنائز كښې تفصيلاً راغلې دې.(¹) دلته ددې مختصر حصه د باب په مناسبت سره نقل كړې شوې ده چه په دې كښې د دريو جليل القدر فرښتو مالك جبريل او ميكائيل عليهم السلام ذكر دې.(²)

---

¹) كشف البارى: ٢٧٩/١.

²) كشف البارى: ٢٨١/٢.

³) قوله: عن سمرة رضي الله عنه: الحديث مرتخريجه فى صفة الصلاة باب يستقبل الإمام الناس إذا سلم.

⁴) كشف البارى: ٤٣٣/١ الحديث الرابع: ٤٧٧/٣.

⁵) ددوى دحالاتو دپاره اوګورئ كتاب الصلاة باب الخوخة والممر.....

⁶) كشف البارى كتاب التيمم: ٤٠٥.

⁷) كشف البارى: كتاب الحيض: ٦٣٣

دباب يو ديرشم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

الحديث الحادي عشر

۳۰۶۵-حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا دَعَا الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ إِلَى فِرَاشِهِ فَأَبَتْ فَبَاتَ غَضْبَانَ عَلَيْهَا لَعَنَتْهَا المَلاَئِكَةُ حَتَّى تُصْبِحَ» تَابَعَهُ شُعْبَةُ، وَأَبُو حَمْزَةَ، وَابْنُ دَاوُدَ، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ (۳)[۴۸۹۷، ۴۸۹۸]

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی بصری رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې راغلې. (۴)

ابوعوانه: دا ابوعوانه وضاح بن عبدالله یشکری رحمه الله دي. ددوی تذکره بدء الوحی څلورم حدیث لاندې راغلې ده. (۵)

الاعمش: دا مشهور محدث ابومحمد سليمان بن مهران اسدی الاعمش رحمه الله دي. ددوی حالات «کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیرشوی دی. (۶)

ابوحازم: دا ابوحازم سلمان اشجعی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب هل يجعل للنساء يوم...؟ کښې تیره شوې ده. (۷)

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضي الله عنه دي. ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تیرشوی دی. (۸)

ترجمة الباب سره مناسبت: داحدیث کتاب النکاح کښې هم راغلې دې، (۹) دلته د ذکرکولو مقصد صرف هم دغه دې چه په دې کښې د ملائکه ذکر دې.

قوله: تابعه شعبة وأبوحمزة وابن داؤد وأبومعاوية عن الأعمش: انمه حديث شعبه (۱) ابوحمزه

---

(۱) صحيح البخاري كتاب الجنائز باب بلاترجمة رقم: ۱۳۸۶.

(۲) فتح الباري: ۳۱۶/۶.

(۳) قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه، الحديث: أخرجه البخاري أيضاً في النكاح باب إذا اهانت المرأة مهاجرة فراش زوجها رقم: ۵۱۹۴-۵۱۹۳ومسلم رقم: ۳۵۴۰-۳۵۳۸في النكاح باب تحريم امتناعها من فراش زوجها. أبوداؤد رقم: ۲۱۴۱في النكاح باب حق الزوج على المرأة.

(۴) كشف الباري: ۲/۲.

(۵) كشف الباري: ۴۰۳۴/۱.

(۶) اوګورئ: كشف الباري: ۲۵۱/۲.

(۷) كشف الباري: ۱۰۱/۴.

(۸) كشف الباري: ۴۵۹/۱.

(۹) كشف الباري كتاب النكاح باب إذاهانت المرأة.... ص: ۳۳۹.

(محمد بن ميمون سكرى)[1] ابن داؤد (عبدالله الخريبى)[2] او ابومعاوية (محمد بن حازم)[3] رحمهم الله ټولو د اعمش رحمه الله نه روايت كښې د ابوعوانه رحمه الله متابعت كړې دې.

دمتابعات مذكوره موصولاً تخريج: دلته امام بخارى رحمه الله د ابوعوانه د روايت څلور متابعات ذكركړې دى. په كوم كښې چه دهريو تفصيل ترتيبوار ذكركولې شى:

① دحضرت شعبه رحمه الله متابعت امام بخارى رحمه الله كتاب النكاح كښې موصولاً ذكركړې دې.[5]

② د ابوحمزه رحمه الله متابعت باره كښې حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلى دى ((فلم أجدها)).[6]

③ د ابن داؤد رحمه الله متابعت مسدد رحمه الله په خپل مسند كبير كښې موصولاً ذكركړې دې.[7]

④ د ابومعاويه رحمه الله متابعت امام مسلم رحمه الله موصولاً ذكركړې دې.[8]

دباب دوه ديرشم حديث دحضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنهما دى.

الحديث الثاني عشر

۳۰۶۶- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "ثُمَّ فَتَرَ عَنِّي الوَحْيُ فَتْرَةً، فَبَيْنَا أَنَا أَمْشِي، سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّمَاءِ، فَرَفَعْتُ بَصَرِي قِبَلَ السَّمَاءِ، فَإِذَا المَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءٍ، قَاعِدٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ، فَجُئِثْتُ مِنْهُ، حَتَّى هَوَيْتُ إِلَى الأَرْضِ، فَجِئْتُ أَهْلِي فَقُلْتُ: زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى {يَا أَيُّهَا المُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ} [المدثر:۲] إِلَى قَوْلِهِ {وَالرُّجْزَ} [المدثر:۵] فَاهْجُرْ"، قَالَ أَبُو سَلَمَةَ: وَالرِّجْزُ: الأَوْثَانُ.[9] [ر ٤]

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنيسى دمشقى رحمه الله دې. ددوى اجمالى حالات بدء الوحى او تفصيلى حالات كتاب العلم باب ليبلغ الشاهد الغائب لاندې تيرشوى دى.[10]

---

[1] كشف البارى: ۶۷۸/۱.

[2] ددوى دحالاتو دپاره اوګورئى كتاب الغسل باب نفض اليدين من الغسل عن الجنابة.

[3] كشف البارى: ۶۳۳/٤

[4] كشف البارى: ٤/ ۶۰۵.

[5] صحيح البخارى كتاب النكاح باب إذ اهانت المرأة... رقم: ۵۱۹۳.

[6] فتح البارى: ۳۱۶/۶.

[7] حواله بالا تغليق التعليق: ٤۹۷/۳ وهدى السارى: ٤۸.

[8] صحيح مسلم كتاب النكاح باب تحريم امتناعها من فراش زوجها رقم: ۳۵٤۱.

[9] قوله: أخبرني جابر بن عبدالله رضى الله عنهما: الحديث. أخرجه البخارى أيضاً فى التفسير فى مواضع متعددة سورة المدثر رقم: ٤۹۲۶-٤۹۲۲ وسورة اقرأباسم ربك..... رقم: ٤۹۵٤ وكتاب الأدب باب رفع البصر إلى السماء...... رقم: ۶۲۱٤ ومسلم فى صحيحه كتاب الإيمان باب بدء الوحى إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم رقم: ۱۶۱-۱۶۰، ٤۱۰-٤۰۶.

[10] كشف البارى: ۲۸۹/۱ و ۱۱۳/٤.

الليث: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمى رحمه الله دى.

عقيل: دامشهور امام حديث عقيل بن خالد رحمه الله دى.[1]

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دى. ددې حضراتو محدثينو مختصر تذكره بدء الوحى دريم حديث كښې تيره شوې ده.[2]

ابوسلمه: دا مشهور تابعى حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دى. ددوى تفصيلى حالات كتاب الايمان باب صوم رمضان احتسابا من الايمان لاندې راغلى.[3]

جابر: دا مشهور صحابى رسول حضرت جابر بن عبدالله انصارى رضى الله عنه دى.[4]

ترجمة الباب سره مناسبت: دا حديث بدء الوحى كښې تيرشوې دى. ددې تفصيلى شرح هم شوې ده.[5] دلته د باب په مناسبت سره ذكركړې شوې دې چه په دې كښې الملك يعنى د فرښتې ذكر دې.

دباب درې ديرشم حديث دحضرت ابن عباس رضى الله عنهما دى.

الحديث الثالث عشر

۳۰٦۷- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، ح وقَالَ لِي خَلِيفَةُ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي العَالِيَةِ، حَدَّثَنَا ابْنُ عَمِّ نَبِيِّكُمْ يَعْنِي ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "رَأَيْتُ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي مُوسَى رَجُلًا آدَمَ طُوَالًا جَعْدًا، كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنُوءَةَ، وَرَأَيْتُ عِيسَى رَجُلًا مَرْبُوعًا، مَرْبُوعَ الخَلْقِ إِلَى الحُمْرَةِ وَالبَيَاضِ، سَبِطَ الرَّأْسِ، وَرَأَيْتُ مَالِكًا خَازِنَ النَّارِ، وَالدَّجَّالَ فِي آيَاتٍ أَرَاهُنَّ اللَّهُ إِيَّاهُ: {فَلاَ تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ} [السجدة: ۲۳]، قَالَ أَنَسٌ، وَأَبُو بَكْرَةَ: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَحْرُسُ المَلاَئِكَةُ المَدِينَةَ مِنَ الدَّجَّالِ»[6] [۳۲۱۵، ۳۲۳۲، ٤۳٥٤، ۷۱۰۱]

ترجمه: حضرت ابن عباس رضى الله عنهما فرمائى چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چه د معراج په شپه ما موسى عليه السلام ليدلې وو غنم رنګې، لوړ قد او ګورګوچې ويښته ئې وو داسې ښكاريدو لكه د قبيله شنوءة خوك سړې. اوما يحيى عليه السلام هم ليدلې وو، درميانه قد، غونډې ښكلې بدن، سور سپين رنګ اود سر ويښته ئې نيغ (يعنى ګورګوچې نه وو) او ما د دوزخ داروغه هم ليدلې وو او دجال هم منجمله ددغه

---

[1] ددوى تفصيلى تذكره كتاب العلم باب فضل العلم كښې راغلى ده. كشف البارى: ۳/٤٥٥.

[2] كشف البارى: ۱/۳۲٦-۳۲۳.

[3] كشف البارى: ۲/۳۲۳.

[4] كتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين.....

[5] كشف البارى: بدء الوحى والإيمان: ۱/٤۲۹-٤۲۱.

[6] قوله: حدثنا ابن عم نبيكم: الحديث، أخرجه البخارى فى أحاديث الأنبياء، باب قول الله تعالى ﴿وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى﴾ ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾ رقم: ۳۳۹٦ ومسلم رقم: ۹٦۹-۹٦۸ كتاب الإيمان باب الإسراء برسول الله صلى الله عليه وسلم إلى السموات (الحديث متفق عليه جامع الأصول: ٤/۳۹).

ننبوكومي چه الله تعالى هغوى ته خودلي وي. نو (اې نبي!) دوى سره د ملاقات باره كښې تاسو په څه شك شبه كښې مه پريوځه.

تراجم رجال

محمدبن بشار: دا محمدبن بشار بن عثمان بندار عبدي رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب العلم باب ما كان النبي صلى الله عليه وسلم يتخولهم....، لاندې تيره شوې ده.[1]

غندر: دا محمد بن جعفر بصري المعروف به غندر رحمه الله دي. ددوى تفصلي حالات كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم په ذيل كښې بيان كړې شوى دى.[2]

شعبه: دا امير المؤمنين في الحديث شعبه بن حجاج عتكي رحمه الله دي. ددې دواړو حضراتو حالات **كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده** لاندې ذكر كړې شوې دى.[3]

قتاده: دا قتاده بن دعامه سدوسي بصري رحمه الله دي. ددوى تذكره **كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه** په ذيل كښې راغلې ده.[4]

خليفه: داخليفه بن خياط بصري رحمه الله دي.[5]

يزيد بن زريع: دا يزيد بن زريع بصري تميمي رحمه الله دي.[6]

سعيد: دا سعيد بن ابى عروبه مهران يشكري بصري رحمه الله دي. ددوى د حالاتو دپاره اوګورئ كتاب الغسل باب إذا جامع ثم عاد......

ابوالعاليه: دا ابوالعاليه رفيع بن مهران رياحي بصري رحمه الله دي. ددوى تذكره **كتاب الإيمان باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا.....**، لاندې تيره شوې ده.

ابن عم نبيكم: دا مشهور صحابي حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دي. ددوى اجمالي تذكره بدء الوحي او تفصيلي ذكر **كتاب الإيمان باب كفران العشير، وكفر....**، لاندې تيرشوې دي.[7]

تنبيه (يواهم فائده): د ابوالعاليه كنيت دوه راويان دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت كوى د يونوم رفيع بن مهران دې د ده نسبت رياحي دې اود دويم نوم د اكثر علماء په نيز زياد بن فيروز دې براء د هغه لقب دې. ده به غشى تراشل او دا دواړه بصري دى. دلته اول ذكرشوې مراد دې ددويم ذكر امام بخاري رحمه الله كتاب تقصير الصلاة [8] كښې بيان كړې دې.[9]

---

[1] كشف الباري: ٢٥٨/٣.

[2] كشف الباري: ٢٥٠/٢.

[3] كشف الباري: ٦٧٨/١

[4] كشف الباري: ٣/٢.

[5] ددوى د حالاتو دپاره اوګورئ كتاب الجنائز باب الميت يسمع خفق النعال.

[6] ددوى د حالاتو دپاره اوګورئ كتاب الوضوء باب غسل المني وفركه......

[7] كشف الباري: ١١٤/٣.

[8] صحيح البخاري كتاب تقصير الصلاة باب كم أقام النبي صلى الله عليه وسلم في حجته؟ رقم: ١٠٨٥.

[9] فتح الباري: ٤٢٩/٦ كتاب أحاديث الأنبياء، وعمدة القاري: ١٤٦/١٥-١٤٥.

يوه بله تنبيه: حضرت امام بخاري رحمه الله دا حديث په دوو سندونوسره روايت كړې دې او شعبه رحمه الله اوسعيد بن ابى عروبه ددواړو روايتونه جمع كړى دى. ددواړو مدار قتاده رحمه الله دې. خو د حديث ابن ابى عروبه رحمه الله الفاظ ئې ورسره ذكر كړى دى ځكه چه هغه د شعبه رحمه الله د روايت په مقابله كښې اتم اواكمل دې. علامه اسماعيلى رحمه الله ليكى: «جمع البخاري بين روايتي شعبة وسعيد وساقه على لفظ سعيد، وفى روايته زيادة ظاهرة على رواية شعبة»[1]
ددې حديث شرح به ان شاء الله كتاب احاديث الانبياء كښې راځى.
ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله كښې دې: «ورأيت مالكا خازن النار» په دې كښې د جهنم د داروغه مالك ذكر دې كوم چه د فرښتونه دې.

قوله: قال أنس وأبوبكرة عن النبي صلى الله عليه وسلم: تحرس الملائكة المدينة من الدجال:

د تعليقاتو مقصد: ددې دواړو تعليقاتو د ذكركولو مقصد واضح دې چه په دې كښې د هغه فرښتو ذكر دې چه د مدينې منورې د دجال لعين د فتنې نه به حفاظت كوى.
ددواړو تعليقاتو تخريج: د حضرت انس رضي الله عنه دا تعليق امام بخارى رحمه الله دخپل صحيح په مختلف مقاماتو كښې موصولاً هم نقل كړې دې.چنانچه كتاب فضائل المدينة كښې په يوځائې، كتاب الفتن كښې دوه ځايه اوكتاب التوحيد كښې په يومقام باندې مسنداً ذكر كړې دې.[2]
خو د حضرت ابوبكره نفيع بن الحارث رضي الله عنه تعليق ئې كتاب فضائل المدينة اوكتاب الفتن كښې موصولاً ذكر كړې دې.[3]
ترجمة الباب سره مناسبت: ددې تعليقاتو ترجمة الباب سره مناسبت بالكل ښكاره دې كوم چه په لفظ الملائكة كښې دې.

۸- باب: ما جاء في صفة الجنة وأنها مخلوقة

ماقبل سره مناسبت: دالله تعالى عزوجل دمختلف اومتنوع مخلوقاتو ذكركيږى تيرشوې باب د فرښتو دتخليق اود هغوى د وجود او اثبات سره متعلق وو. په دې باب كښې د الله تعالى د پيدا كړې شوى يوبل څيز چه د رب كريم د جمال صفت يوه نمونه ده ذكردې يعنى جنت. كوم چه د نيكانو خلقو د هميشه د اوسيدو ځائې دې.
د ترجمة الباب مقصد: امام بخارى رحمه الله يوه ترجمه صفت جنت سره متعلق قائم كړې ده او دويمه ترجمه

---

[1] فتح البارى: ۳۱۷/۶.
[2] صحيح البخارى كتاب فضائل المدينة، باب لايدخل الدجال المدينة رقم: ۱۸۸۱وكتاب الفتن باب ذكر الدجال رقم: ۷۱۲۴وباب لايدخل الدجال المدينة رقم: ۷۱۳۴وكتاب التوحيد باب فى المشيئة والارادة رقم: ۷۴۷۳.
[3]صحيح البخارى كتاب فضائل المدينة،باب لايدخل الدجال المدينة رقم: ۱۸۷۹وكتاب الفتن باب ذكر الدجال رقم: ۷۱۲۵-۷۱۲۶

وراندې تلو سره صفت جهنم سره متعلق قائمه كړې ده. اولنې كه دالله تعالى د صفات جمال مظهر دې نو دويمه دهغه د صفت جلال مظهر. د دې باب دوه جزونه دى ① صفة الجنة ② أنها مخلوقة.

داول جز مطلب خودا دې چه مصنف رحمه الله به دلته مختلف احاديث او روايات نقل كوى. په كوم كښې چه به د جنت ابدى د لازوال نعمتونو ذكر خير وى. مؤمنين او مؤمناتو ته چه به كوم انعامات سرمديه هلته ملاويږى دهغې خبره به كيږى.

خو په دويم جزكښې په معتزلـه باندې رد كولوسره د اهل سنت والجماعـة مسلك مدلل اومبرهن فرمائيلې دې. معتزله دا وائى چه جنت او دوزخ تردې وخته پورې لا پيدا شوى نه دى د قيامت په ورځ به هغه راپيدا كولې شى خوداهل سنت مسلك دادې چه دا دواړه څيزونه پيدا كړې شوى دى. د امام بخارى رحمه الله مقصود هم دغه دې. حضرت مصنف رحمه الله چه د باب لاندې كوم احاديث ذكركړى دى په هغې كښې د بعض تعلق د ترجمه د اول جز سره دې چه د جنت د نعمتونو وغيره ذكر دې او د بعض تعلق دويم جز سره دې چه جنت پيدا كړې شوې دې.

د جنت او جهنم په وجود باندې صريح دليل: د جنت په مخلوق كيدو او موجود كيدو باندې صريح دليل د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت دې كوم چه امام احمد رحمه الله او اصحاب سنن ذكركړې دې: «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لما خلق الله الجنة قال لجبريل اذهب، فانظر إليها، فذهب، فنظر إليها،.......» [1]

يعنى كله چه الله تعالى جنت پيدا كړو نو جبرائيل عليه السلام تـه ئـې اوفرمائيـل لاړشـه اودا اوګوره. چنانچه هغه لاړو اود هغې مشاهده ئې اوكړه. بيا راغلو وئې وئيل اې ربه، ستا دعزت قسم كوم يو بنده دې چه ددې باره كښې واورى اوپه دې كښې دې داخل نه شى؟....

چنانچه دا حديث په دې باره كښې صريح دې چه جنت او دوزخ دواړه پيدا كړې شوى دى. [2]

دابن العربى رحمه الله رائې: په اهل سنت كښې شيخ اكبر محى الدين ابن العربى رحمه الله صاحب فتوحات مكيه فرمائى چه جنت او دوزخ خو پيدا كړې شوى دى ليكن ددې تكميل نه دې شوې خكه چه ددې تكميل د بنديګانو په افعال سره كيږى. لهذا چه څنګه د بنديګانو د اعمالو تكميل كيږى هم دغه شان به ددې تعمير مكمل كيږى. ددې تائيد د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه د يو روايت نه كيږى. د حضورپاك ارشاد دې چه د معراج په شپه زما حضرت ابراهيم عليه السلام سره ملاقات اوشو نو حضرت ابراهيم عليه السلام اوفرمائيل: «يا محمد، اقرأ أمتك منى السلام، وأخبرهم أن الجنة طيبة التربة، عذبة الماء، وأنها قيعان، وأن غراسها: سبحان الله، والحمد لله، ولا إله إلا الله، والله أكبر، رواه الترمذي، وحسنه» [3] يعنى اې محمد صلى الله عليه وسلم خپل امت ته زما سلام وايه اوهغوى ته دا اوښايه چه جنت خود پاكې خاورې او خوږو اوبو والاځائى دې اودا چه هغه يوخالى ميدان دې دهغې بوټى دا كلمات دى: سبحان الله، والحمد لله.......

يعنى د دې كلماتو په وئيلو سره اوددې په ورد كولوسره په جنت كښې ونې لګى. ابن العربى ته دهغه

---

[1] الحديث أخرجه أبوداؤد كتاب السنة باب فى خلق الجنة والنار رقم: ۴۷۴۴ والترمذى كتاب صفة الجنة باب ماجاء فى صفة الجنة..... رقم: ۲۵۶۰ والنسائى كتاب الإيمان والنذور باب الحلف بعزة الله رقم: ۳۷۹۴ وأحمد فى مسنده مسند أبى هريرة: ۳۳۲/۲ رقم: ۷۳۷۹ و ۳۵۴/۲ رقم: ۸۶۳۳ و ۳۷۳/۲ رقم: ۸۸۴۸

[2] فتح البارى: ۳۲۰/۶ عمدة القارى: ۱۴۶/۱۵ والكنز المتوارى: ۱۵۹/۱۳.

[3] جامع الترمذى كتاب الدعوات باب: ۶۰ بلاترجمة رقم: ۳۴۵۸ والمعجم الكبير للطبرانى: ۱۷۳/۱۰ رقم: ۱۰۳۶۳ وفيض القدير للمناوى رقم: ۴۳۷۹.

په دې موقف باندې مختلف جوابونه ورکړې شوی دی:

① بعض علماء وائی چه کیدې شی دوه جنتونه وی یو مکمل شوې وی او بل د بندیګانو په اعمالو سره مکمل کیږی.

② د علامه طیبی رحمه الله رائې داده چه د اعمال عباد سره د مکمل کولو معنی داده چه انسان څنګه اعمال کوی هم دهغې په اعتبار سره به هغوی ته تیارشوې جنت ملاویږی. جنت خود اول نه تیار شوې دې نوچه څنګه هغوی اعمال کوی دهغې مطابق به هغوی ته جنت ورکولې شی.[1]

③ خو ملاعلی قاری رحمه الله وائی چه جنت خو تیار دې لیکن ددې څه ونې جدا جدا لګیدلې دی کله چه بنده عمل کوی نوهغه اوچتولوسره په هغه علاقه کښې کومه چه ده ته ملا ویدونکې ده لګولې شی. بیا هغه هم هلته پالنه کوی. دغه شان څه ونې خو به هم هغه وی چه جنتی ته به بغیر د سبب نه ملاویږی اوڅه به هغوی ته د دغه کلماتو په وجه ورکولې شي. والله اعلم بالصواب.[2]

قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: ﴿مُطَهَّرَةٌ﴾ مِنَ الْحَيْضِ وَالْبَوْلِ وَالْبُزَاقِ ﴿كُلَّمَا رُزِقُوا﴾ أُتُوا بِشَيْءٍ ثُمَّ أُتُوا بِآخَرَ ﴿قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ﴾ أُتِينَا مِنْ قَبْلُ ﴿وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا﴾/البقرة: ۲۵/ يُشْبِهُ بَعْضُهُ بَعْضًا وَيَخْتَلِفُ فِي الطُّعُومِ قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: ﴿مُطَهَّرَةٌ﴾ مِنَ الْحَيْضِ وَالْبَوْلِ وَالْبُزَاقِ.

حضرت ابوالعالیه رفیع بن مهران رحمه الله فرمائی چه دمطهرة معنی داده چه هغه جنتی ښځې به دمتیازو او توکانړو نه پاکې صفا وی. دا آیت مبارك ﴿وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ﴾[3]. د لفظ مطهرة تفسیر دې.

﴿كُلَّمَا رُزِقُوا﴾ أُتُوا بِشَيْءٍ ثُمَّ أُتُوا بِآخَرَ: په دې کښې د آیت مبارك ﴿كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ﴾[4]. تفسیر ذکرکړې شوې دې. ددې آیت دوه مطالب دی: ① رومبې مطلب دادې چه د جنت میوې به په کتوکښې د دنیا دمیوو په شان وی په دې وجه به هغې ته په کتو سره جنتی وائی چه دا خو هم هغه میوې دی کومې چه مونږ ته په دنیاکښې ملاؤ شوې وې. خو په جنت کښې به د دغه میوو خوند اوخصوصیات د دنیا دمیوو نه ډیرزیات وی. ② دویم مطلب دادې چه هم په جنت کښې به جنتیانوته وخت په وخت داسې میوې ورکولې شی چه په کتلوکښې به بالکل یوشان وی خو په خوند اومزه کښې به هره یوه میوه نوې وی. چنانچه په آیت کې ﴿مِنْ قَبْلُ﴾ نه مراد دنیاوی قبلیت هم کیدې شي او اخروی قبلیت هم.[5]

﴿وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا﴾....... ددې جملې مطلب اوس پورته ددویم مطلب لاندې تیر شو.

دمذکوره تعلیق مقصد اوتخریج: ددې تعلیق مقصد د جنت دمختلف صفاتو ذکر کول دی. اودا تعلیق ابن ابی حاتم رحمه الله د حضرت مجاهد رحمه الله په روایت سره موصولاً ذکر کړې دې.[6]

---

[1] شرح الطیبی: ۸۶/۵کتاب الدعوات باب ثواب التسبیح..... رقم: ۱۵۲۳وتحفة الأحوذی: ۳۹۹/۹ رقم: ۳۴۶۲ولمعات التنقیح: ۱۳۹/۵کتاب الدعوات رقم: ۲۳۱۵.

[2] شرح الملاعلی القاری علی المشکاة: ۲۲۵/۵کتاب الدعوات باب ثواب التسبیح......

[3] البقرة: ۲۵

[4] حواله بالا

[5] عمدةالقاری: ۱٤۷/۱۵فتح الباری: ۳۲۰/۶والتوضیح: ۱۱۷/۱۹.

[6] عمدة القاری: ۱٤۷/۱۵فتح الباری: ۳۲۰/۶وتغلیق التعلیق: ٤۹۹/۳.

دتعلیق مناسبت ترجمه سره: ددې پوره تعلیق ترجمة الباب سره مناسبت په اول جز کښې دې په هغې کښې د جنت د مختلف صفاتو ذکر دې.

﴿قُطُوْفُهَا﴾ يَقْطِفُوْنَ كَيْفَ شَاؤُوْا (دَانِيَةٌ)/الحاقة: ۲۳/: قَرِيْبَةٌ. ﴿الْأَرَآئِكِ﴾/الكهف: ۳۱/ويس: ۵۶/: السُّرُرُ.

﴿قُطُوْفُهَا﴾ يَقْطِفُوْنَ كَيْفَ شَاؤُوْا.......: په دې عبارت کښې د آیت مبارک ﴿قُطُوْفُهَا دَانِيَةٌ﴾[1] تفسیر ذکرکړې شوې دې. او فرمائیلی دی چه قطوفها د یقطفون معنی ده. یعنی جمله حالیه ده اود آیت معنی داده چه اهل جنت څنګه غواړی میوې به راشوکوی اوخوری به میوې به ډیرې نیزدې لګیدلې وی نه به د ورتوپ کولو ضرورت اونه د ازغو ویره.[2]

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق عبدبن حمید رحمه الله اسرائیل عن ابی اسحاق عن البراء په طریق سره موصولاً نقل کړې دې.[3]

﴿الْأَرَآئِكِ﴾: السُّرُرُ: آیت مبارک ﴿مُتَّكِئِيْنَ فِيْهَا عَلَى الْأَرَآئِكِ﴾[4] طرف ته اشاره ده چه دلته د ارائك معنی سریر یعنی تخت ده. ارائك جمع ده ددې مفرد اریکة دې. ددې ډیرې معنې راځی لکه مسند ، تخت، قبه، په کوم کښې چه ناوې اوچتولې شی. دلته امام بخاری رحمه الله هم دتخت والا معنی اختیارکړې ده. هسې په دې معانوکښې هیڅ اختلاف نشته دې ټولې مراد اخستې شی.[5]

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق عبدبن حمید رحمه الله حصین عن مجاهد عن ابن عباس رضی الله عنهما په طریق سره په خپل تفسیر کښې موصولاً نقل کړې دې.[6] دغه شان طبری رحمه الله هم دا موصولاً روایت کړې دې.[7]

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ: النَّضْرَةُ فِي الْوُجُوهِ وَالسُّرُورُ فِي الْقَلْبِ.

اوحضرت حسن بصری رحمه الله چه نضرة (تازه والې) په مخ باندې وی او سرور په زړه کښې. په دې کښې حضرت الامام رحمه الله د آیت ﴿وَلَقّٰهُمْ نَضْرَةً وَّسُرُوْرًا﴾[8] تفسیر دحضرت حسن بصری رحمه الله په حواله سره بیان کړې دې چه د اهل جنت مخونه به تازه وی اود خوشحالئی او فرحت نه به دهغوی زړونه معمور اومسرور وی. دابه د جنتیانو شان اوصفت وی.[9]

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق عبدبن حمید رحمه الله د مبارك بن فضاله عن الحسن په طریق سره

---

[1] الحاقة: ۲۳.

[2] عمدة القاري: ۱۴۷/۱۵ فتح الباري: ۳۲۱/۶.

[3] عمدة القاري: ۱۴۷/۱۵ فتح الباري: ۳۲۱/۶.

[4] الدهر: ۱۳.

[5] قال ابن فارس: الأريكة: الحجلة على السرير، لاتكون إلا كذا، وقال عن ثعلب: الأريكة لا تكون إلا سريرا منجداً في قبة، عليه سوار ومخدة. وقال ابن عزير: أرائك: أسرة في الحجال......

[6] عمدة القاري: ۱۴۷/۱۵ فتح الباري: ۳۲۱/۶.

[7] تفسير الطبري: ۳۶۸/۱۲.

[8] سورة الدهر: ۱۱.

[9] قال العيني رحمه الله: ولقاهم أي أعطاهم بدل عبوس الفجار وحزنهم نضرة في الوجوه وهوأثر النعمة، وحسن اللون والبهاء، وسرورا في القلوب. عمدة القاري: ۱۴۸/۱۵.

موصولاً ذكر كړي دي. (١)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿سَلْسَبِيلًا﴾/الإنسان أو الدهر: ١٨/: حَدِيدَةُ الجِرْيَةِ. ﴿غَوْلٌ﴾ وَجَعُ البَطْنِ. ﴿يُنْزَفُونَ﴾/الصافات: ٤٧/: لَا تَذْهَبُ عُقُولُهُمْ.

اوحضرت مجاهد رحمه الله فرمائي چه د سلسبيل معنى ده تيزبهيدونكې. د قرآن كريم يوآيت مبارك دې ﴿عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا﴾ (٢) چه په جنت كښې يوه چينه داسې ده چه د خپل تيزوالى د وجې نه به هغې ته سلسبيل ونيلى شي. د سلسبيل ډير معانې دى په كوم كښې چه يوه حضرت مجاهد رحمه الله اختيار كړې ده. ددې لفظ نورې هم معاني دى لكه.

① په آسانئ سره په حلق كښې تيريدونكې شربت، دا د امام زجاج رحمه الله مختار دې.

② بعض حضرات (عكرمه) دا د جنت د يوې چينې بعينه نوم ګرځولې دې ليكن ابن الملقن رحمه الله دې ته غلط ونيلى دې چه كه چرې داسې وه نودا لفظ به منصرف نه وې. (٣)

قاضي عياض رحمه الله نقل كړى دى چه د قابسي په نسخه كښې د حديد په ځاني جريدة دې يعنى جيم اودال مهمله سره اوددې تفسير نرم او نازك سره كړې ده. خو قاضى رحمه الله دا غلط ګرځولو سره ونيلى دى چه ددې جريدة دا معنى غيرمعروف ده. (٤)

د مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق عبدبن حميد رحمه الله او سعيد بن منصور رحمه الله دواړو په خپل خپل سندسره موصولاً ذكر كړې دې. (٥)

قوله:: ﴿غَوْلٌ﴾ وَجَعُ البَطْنِ. د الله تعالى ارشاد ﴿لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ﴾ (٦) كښې د غول تفسير كړې دې چه ددې معنى د خيټې درد دې. مطلب په جنت كښې به څه د خيټې دردكښې اخته نه وى. دا تفسير د حضرت مجاهد رحمه الله نه روايت دې. خو حضرت ابن عباس رضي الله عنهما او قتاده رحمه الله فرمائي چه ددې معنى د سر درد دې. (٧)

قوله:: ﴿يُنْزَفُونَ﴾: لَا تَذْهَبُ عُقُولُهُمْ. مذكوره پورته د آيت مبارك جمله ﴿وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ﴾ تفسير بيانولې شي چه د جنت شراب څكلوسره به څوك نه بې واكه كيږى د چا په عقل كښې به خرابوالى نه راځى. د دنيا شرابو سره عقل خرابيږى د مور خور تميز نه پاتې كيږى مګر د جنت شراب به هيڅ كله داسې نه وى. دا د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما وغيره تفسير دې. د كوم مدار چه په دې باندې دې چه

---

(١) حواله بالا، وفتح البارى: ٣٢١/٦.

(٢) سورة الدهر: ١٨.

(٣) التوضيح: ١١٨/١٩ عمدة القارى: ١٤٨/١٥ وقال الحافظ فى الفتح: ٣٢١/٦: وروى ابن أبى حاتم عن عكرمة قال: السلسبيل اسم العين المذكورة. وهو ظاهر الآية، ولكن استبعد لوقوع الصرف فيه.

(٤) فتح البارى: ٣٢١/٦ عمدة القارى: ١٤٨/١٥.

(٥) فتح البارى: ٣٢١/٦ عمدة القارى: ١٤٨/١٥.

(٦) سورة الصافات: ٤٧.

(٧) التوضيح: ١١٨/١٩ فتح البارى: ٣٢١/٦ عمدة القارى: ١٤٨/١٥.

قراءت د زاء معجمه فتحه سره ﴿يُنْزَفُوْنَ﴾ (مجهول) وي لکه چه په يو قراءت کښې دی. خو يو بل قراءت چه دَ حمزه او کسائی دې په هغې کښې ﴿ يُنْزِفُوْنَ﴾ معروف راغلې دې. [۱]

چنانچه د «أنزف الرجل» دوه معانی دی: ① د شرابو ختميدل، مطلب دادې چه د اهل جنت شراب به کله هم نه ختميږی هروخت به موجود وی. ② نشه به نه وی. مطلب دا چه د جنت شراب څکلوسره به نشه کيږی نه. او نه به په عقل کښې څه فتور نه راځي. [۲]

دَ مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق عبدبن حميد رحمه الله په خپل تفسير کښې په سند متصل سره د حضرت مجاهد رحمه الله نه نقل کړې دې. [۳]

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿دِهَاقًا﴾/النبأ: ۳۴/: مُمْتَلِئًا. ﴿وَكَوَاعِبَ﴾/النبأ: ۳۳/: نَوَاهِدَ. الرَّحِيقُ: الْخَمْرُ. التَّسْنِيمُ: يَعْلُو شَرَابَ أَهْلِ الْجَنَّةِ. ﴿خِتَامُهُ﴾ طِينُهُ ﴿مِسْكٌ﴾/المطففين: ۲۶/. ﴿نَضَّاخَتَانِ﴾/الرحمن: ۶۶/: فَيَّاضَتَانِ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿دِهَاقًا﴾: مُمْتَلِئًا: آيت مبارک ﴿ وَكَأْسًا دِهَاقًا﴾ تفسير حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړی دی چه د دهاقا معنی ممتلئا دې. يعنی راوتونکې، ترخوکوپورې ډک جام. [۴]

دَ مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق عبدبن حميد رحمه الله دعکرمه رحمه الله په طريق سره دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه موصولاً نقل کړې دې. [۵]

طبری رحمه الله دا په يوبل طريق سره هم موصولاً نقل کړې دې چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما خپل خادم ته اووئيل مونږ باندې دهاق اوڅکوه نوهغه د څوکو پورې يوډک ګلاس راوړو راغلو نوحضرت نوش کړو. دا دهاق دې. [۶]

قوله: ﴿وَكَوَاعِبَ﴾: نَوَاهِدَ: آيت مبارک ﴿وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا﴾ [۷] لفظ کواعب تفسير ذکرکوی کوم چه د کاعب جمع ده. ددې معنی ناهد ده. يعنی د اوچتو سينو والا مهد الثدي معنی ده. د سينو راډکيدل. دا تفسير د ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې. [۸]

دَ مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق ابن ابی حاتم رحمه الله دعلی بن ابی طلحه عن ابن عباس رضي الله عنهما په طريق سره موصولاً نقل کړې دې. [۹]

---

[۱] حواله جات بالا، والكشف عن وجوه القراءات: ۲/۲۲٤.

[۲] التوضيح: ۱۱۹/۱۹ عمدة القاري: ۱٤۸/۱۵ والكوثر الجاري: ۱۸۶/۶.

[۳] فتح الباري: ۳۲۱/۶.

[۴] التوضيح: ۱۱۹/۱۹ عمدة القاري: ۱٤۸/۱۵ فتح الباري: ۳۲۱/۶.

[۵] فتح الباري: ۳۲۱/۶.

[۶] التوضيح: ۱۱۹/۱۹ عمدة القاري: ۱٤۸/۱۵ تفسير الطبري: ۱۱/۱۲.

[۷] سورة النبأ: ۳۳.

[۸] فتح الباري: ۳۲۱/۶ عمدة القاري: ۱٤۸/۱۵.

[۹] حواله جات بالا.

قوله:: الرَّحِيقُ: الْخَمْرُ: آيت مبارك ﴿رَّحِيقٍ مَّخْتُومٍ﴾ [1]د لفظ رحيق تفسير فرمائى چه رحيق خمر يعنى شرابو ته وائى. يعنى جنتيانوته به هلته بند سر والاشراب ملاويږى. د رحيق معنى خالص هم ده. يعنى خالص شراب. پورته ذكر شوې تفسير هم د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې. [2]
د مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق امام طبرى رحمه الله دعلى بن ابى طلحه عن ابن عباس رضي الله عنهما په طريق سره موصولاً نقل كړې دې. [3]

قوله:: التَّسْنِيمُ: يَعْلُو شَرَابَ أَهْلِ الْجَنَّةِ: آيت مبارك ﴿وَمِزَاجُهُ مِن تَسْنِيمٍ﴾ [4]تفسير كولې شى چه پورته دكومو شرابو ذكر تيرشو په هغې كښې به د تسنيم آميزش او ملاوټ وى. دا «يعلوشراب أهل الجنة» كښې بيان كړې دې.
تسنيم څه څيز دې؟: اوس دا تسنيم څه څيزدې؟ نوددې وضاحت په وراندې آيت كښې اوكړې شو چه د يوې چينې يا نهر نوم دې چه د اوچت خائى نه لاندې طرف ته رابهيدونكى شرابو يوه چينه به وى. د كوم خوند او خوشبوئى لطافت او د تصور احاطه نه بالاترخبره ده. دا به خالص د مقربين حضراتو دپاره وى. خود اصحاب اليمين په رحيق شرابو كښې به ددې هم ملاوټ وى. [5]
د مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق عبدبن حميد رحمه الله په صحيح سند سره د سعيدبن جبير عن ابن عباس رضي الله عنهما په طريق سره موصولاً نقل كړې دې. دحضرت ابن مسعود رضي الله عنه نه هم دغه نقل دى. [6]
﴿خِتَامُهُ﴾ ﴿طِينُهُ﴾ ﴿مِسْكٌ﴾ دكوم مهر چه به مشك وى. پورته د كوم رحيق شرابو ذكر چه تيرشو دهغې باره كښې فرمائى چه دا به سربمهر كولې شى د مهرلګولودپاره به مشك استعمالولې شى. په دې سره به د څه قسم هوا او دورې څه اثر هم نه وى. امام بخارى رحمه الله ختامه معنى طينة اختيار كړې ده چه د شرابو بوتلې بندولودپاره چه كومه مساله استعماليږى هغه به مشك وى [7]
د مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق ابن ابى حاتم رحمه الله د حضرت مجاهد رحمه الله په طريق سره موصولاً نقل كړې دې. [8]

قوله:: ﴿نَضَّاخَتَانِ﴾: فَيَّاضَتَانِ آيت مبارك ﴿فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ﴾ [1]تفسير فرمائى. عين د نضاخة په معنى كښې دې هغه تيزه چينه دكوم نه چه اوبه ديرې او په جوش سره راخوټكيږى. هم دا امام بخارى رحمه الله فياضتان سره تعبيركړې دې. [2]

---

[1] سورة المطففين: ٢٥.
[2] عمدة القارى: ١٤٩/١٥.
[3] حواله جات بالا فتح البارى: ٣٢١/٦.
[4] سورة المطففين: ٢٦.
[5] التوضيح: ١١٩/١٩ عمدة القارى: ١٤٩/١٥ ومعارف القرآن للكاندهلوى بتصرف: ٤٠٧/٨.
[6] التوضيح: ١١٩/١٩ عمدة القارى: ١٤٩/١٥ فتح البارى: ٣٢١/٦.
[7] حوالا بالا والكوثر الجارى: ١٨٧/٦.
[8] عمدة القارى: ١٤٩/١٥ فتح البارى: ٣٢١/٦.

د مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق ابن ابى حاتم رحمه الله دعلى بن ابى طلحه عن ابن عباس رضي الله عنهما په طريق سره موصولاً روايت كړې دې. [3]

يُقَالُ: ﴿مَّوْضُونَةٍ﴾/الواقعة: ۱۵/: مَنْسُوجَةٌ، مِنْهُ وَضِينُ النَّاقَةِ. وَالْكُوبُ: مَا لاَ أُذُنَ لَهُ وَلاَ عُرْوَةَ، وَالأَبَارِيقُ: ذَوَاتُ الآذَانِ وَالْعُرَاى ﴿عُرُبًا﴾/الواقعة: ۳۷/: مُثَقَّلَةً، وَاحِدُهَا عَرُوبٌ، مِثْلُ صَبُورٍ وَصُبُرٍ، يُسَمِّيهَا أَهْلُ مَكَّةَ الْعَرِبَةَ، وَأَهْلُ الْمَدِينَةِ الْغَنِجَةَ، وَأَهْلُ الْعِرَاقِ الشَّكِلَةَ.

قوله: يُقَالُ: ﴿مَّوْضُونَةٍ﴾: مَنْسُوجَةٌ، مِنْهُ وَضِينُ النَّاقَةِ: په دې كښې دالله تعالى ارشاد ﴿عَلٰى سُرُرٍ مَّوْضُوْنَةٍ﴾ طرف ته اشاره فرمائيلې شوې ده چه موضونة معنى منسوجه ده. يعنى دهغوى پالنګونه به د سرو زرو يا ياقوتو او مرغلرو سره بنانسته كړې شوى وى. «وضن السرير بالجوهر»، د باب ضرب نه وضناً په معنى كښې دې. په تخت وغيره كښې مرغلرې پيلل دانسې وضين الناقة هم دې يعنى د اوښې جلب، ددې جمع وُضُن ده. [4]

د مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق ابن ابى حاتم رحمه الله دعكرمه رحمه الله نه روايت كړې دې. [5] بل دا تفسير ابوعبيده رحمه الله المجاز كښې ذكر كړې دې. [6]

قوله: وَالْكُوبُ: مَا لاَ أُذُنَ لَهُ وَلاَ عُرْوَةَ، وَالأَبَارِيقُ: ذَوَاتُ الآذَانِ وَالْعُرَاى: كوب هغه پياله په كوم كښې چه نه ټوټنى اونه كنډه وى او اباريق د كومې لوټې چه ټوټنى هم وى او كنډې هم دا د امام فراء رحمه الله قول دې اوددې عبارت په ذريعه امام بخارى رحمه الله آيت مبارك ﴿بِأَكْوَابٍ وَّأَبَارِيْقَ ۙ وَكَأْسٍ مِّنْ مَّعِيْنٍ﴾ [7] طرف ته اشاره كړې ده. اكواب جمع ده د كوب، دكوم چه ټوټنى اوكنډه نه وى. يوقول دادې چه ګول پياله دكومې چه كنډه نه وى ددې جمع الجمع اكاويب ده. [8]

﴿عُرُبًا﴾: مُثَقَّلَةً، وَاحِدُهَا عَرُوبٌ، مِثْلُ صَبُورٍ وَصُبُرٍ.........: آيت مبارك ﴿عُرُبًا أَتْرَابًا﴾ [9] لفظ عربا تحقيق بيانولې شى چه عرباً دعروب جمع ده لكه چه صبر د صبور جمع ده. دا قول د فراء رحمه الله نحوى قول دې كوم چه امام بخارى رحمه الله اختيار كړې دې. [10] مګر علامه كورانى حنفى رحمه الله فرمائى چه ددې معنى داده

---

[1] سورة الرحمن: ۶۶
[2] عمدة القارى: ۱۴۹/۱۵ والقاموس الوحيد، مادة: نضخ.
[3] عمدة القارى: ۱۴۹/۱۵ فتح البارى: ۳۲۲/۶.
[4] عمدة القارى: ۱۴۹/۱۵ التوضيح: ۱۲۰/۱۹ والقاموس الوحيد، مادة: وضن.
[5] عمدة القارى: ۱۴۹/۱۵.
[6] فتح البارى: ۳۲۲/۶ ومجاز القرآن: ۲۴۸/۲.
[7] سورة الواقعه: ۱۸.
[8] عمدة القارى: ۱۴۹/۱۵ فتح البارى: ۳۲۲/۶
[9] سورة الواقعة: ۳۷.
[10] عمدة القارى: ۱۴۹/۱۵ فتح البارى: ۳۲۲/۶.

چه ددې راء متحرکه ده ساکن نه ده. بل دا لازم هم ده څکه چه حمزه رحمه الله او ابوبکر رحمه الله په قراءت کښې په سکون د راء دې. ددوی رائې ډیره مناسبه معلومیږي. والله اعلم.[1]

يُسَمِّيهَا أَهْلُ مَكَّةَ......... اوس د عروب څه معنی ده؟ نو امام بخاري رحمه الله د مختلف علاقو په اعتبار سره ددې معنی بیان کړه چه اهل مکه داسې ښځې ته عروبه ، اهل مدینه غنجه او اهل عراق شکله سره په نوم کوی. عربه یا عروب د خاوند خوښه بي بي چه د خپل خاوند انداز په ښه طریقه باندې پوهیږی او پوره پوره دهغې خیال ساتي. غنجه د ناز اونخرې والا ښځه. او شکله د نخرو والا ښځه. حاصل چونکه دټولو تقریباً یو دې په دې وجه علامه کورانی رحمه الله فرمانی: «ومحصل الکل أنها ذات دلال ولطف خلق»[2]

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿رَوْحٌ﴾/الواقعة: ٨٩/: جَنَّةٌ وَرَخَاءٌ، وَالرَّيْحَانُ الرِّزْقُ. وَالْمَنْضُودُ الْمَوْزُ. وَالْمَخْضُودُ الْمُوقَرُ حَمْلاً، وَيُقَالُ أَيْضاً: لاَ شَوْكَ لَهُ. وَالْعُرُبُ: الْمُحَبَّبَاتُ إِلَى أَزْوَاجِهِنَّ. وَيُقَالُ: ﴿مَسْكُوبٍ﴾/الواقعة: ٣١/: جَارٍ. ﴿وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ﴾ /الواقعة: ٣٤/: بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ. ﴿لَغْوًا﴾ بَاطِلاً ﴿تَأْثِيمًا﴾ /الواقعة: ٢٥/: كَذِبًا. ﴿أَفْنَانٍ﴾/الرحمن: ٤٨/: أَغْصَانٌ. ﴿وَجَنَا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ﴾/الرحمن: ٥٤/: مَا يُجْتَنَى قَرِيبٌ. ﴿مُدْهَامَّتَانِ﴾/الرحمن: ٦٤/: سَوْدَاوَانِ مِنَ الرِّيِّ.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿رَوْحٌ﴾: جَنَّةٌ وَرَخَاءٌ، وَالرَّيْحَانُ الرِّزْقُ: په دې عبارت کښې آیت مبارك ﴿فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ﴾ تفسیر کولې شی چه امام بخاري د روح معنی جنت، آسانی اونرمی اود ریحان معنی رزق سره کړې ده. بعض حضراتو د روح معنی بادنسیم او مزیدارې هوا سره هم کړې ده.[3]

دمذکوره تعلیق تخریج: دحضرت مجاهد رحمه الله دا تفسیری اثر فریابی رحمه الله بیهقی رحمه الله عبد بن حمید رحمه الله او ابونعیم رحمه الله وغیره ټولو په خپل خپل متصل سند سره موصولاً نقل کړې دې.[4]

وَالْمَنْضُودُ الْمَوْزُ. وَالْمَخْضُودُ الْمُوقَرُ حَمْلاً، وَيُقَالُ أَيْضاً: لاَ شَوْكَ لَهُ.

د شراح کرام مختلف رائې: په دې عبارت کښې آیات مبارکه ﴿فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ ۙ وَطَلْحٍ مَّنضُودٍ﴾[5] طرف ته اشاره کولو سره امام بخاري رحمه الله ددې تفسیر کوی. چنانچه هغوی د منضود معنی موز یعنی کیلا بیان کړې ده. دا قاضی عیاض تخلیط او تسامح ګرځولې ده چه امام بخاري رحمه الله دلته د آیات معانی خلط کړې دی څکه چه د منضود معنی هیڅ کله کیلا نه ده بلکه ددې معنی خو مرتب او قط په قط ده. البته طلح ته موز ونیلو کښې څه حرج نشته دې مګر منضود بهرحال موز نه دې. علامه عینی رحمه الله هم د قاضی صاحب تائید کولو سره په حافظ صاحب باندې رد کړې دې او وئیلی دی چه د قاضی صاحب خبره صحیح ده.[6]

---

[1] الکوثر الجاری: ۶/۱۸۷.
[2] حواله بالا. نور اوګورئی عمدة القاری: ۱۵/۱۴۹ فتح الباری: ۲/۳۲۲ التوضیح: ۱۹/۱۲۰ کشف الباری کتاب التفسیر سورة الواقعة: ۶۵۸
[3] عمدة القاری: ۱۵/۱۵۰.
[4] عمدة القاری: ۱۵/۱۵۰ فتح الباری: ۶/۳۲۲.
[5] سورة الواقعة: ۲۹-۲۸.
[6] عمدة القاری: ۱۵/۱۵۰ فتح الباری: ۶/۳۲۲.

دحضرت گنگوهی رحمه الله چه په دې مقام باندې کوم تقرير دې هغه ددې ټولو اعتراضونو حل دې په کوم سره چه خبره بې دوړو کيږی هغوی فرمائی: «يعني بذلك (الموز) تفسير الطلح، لا المنضود، فمراده بذلك أن المنضود صفة للموز، المعبرعنه بالطلح» [۱] يعنی امام بخاری رحمه الله لفظ موز ذکرکولوسره د طلح تفسير کړې دې نه چه د منضود، نو دهغوی مراد ددې نه دادې چه منضود د موز صفت دې نه چه عين موز، کوم چه په طلح سره تعبيرکړې شوې دې. چنانچه موز د طلح تفسير دې منضود ددې صفت دې. د کوم معنی چه قط په قط اومرتب ده. دا هلته کيږی چرته چه د يوڅيز کثرت وی چه بيا هغه په ترتيب کولوسره کيخودې شی. مطلب دا چه هلته به د کيلو بې انتها زياتوالې او فراوانی وی. والله أعلم. [۲]

په اول آيت کښې ﴿ سِدْرٍ مَّخْضُودٍ ﴾ يعنی د بيرې ونې په کوم چه به ازغی نه وی اود ازغو په ځائی به هم ټولې بيرې وی. د بيرې په ونه کښې ازغی ډير زيات وی خو په جنت کښې د اغو څه کاردې؟ په دې وجه به هلته د دې په ځائی هم بيرې وی. ونې به د ميوو نه ډکې وی. هم دا په الموقر حملا سره تعبيرکړې دی. يعنی د بوج نه ډکې اود ونې بوج هم دهغې ميوه وی. والله اعلم. [۳]

دمذکوره تعليق تخريج: دا تعليق امام فريابی رحمه الله اوعلامه بيهقی رحمه الله د حضرت مجاهد رحمه الله نه موصولاً نقل کړې دې. [۴]

قوله: وَالْعُرُبُ: الْمُحَبَّبَاتُ إِلَى أَزْوَاجِهِنَّ: ددې جملې شرح اوس شاته ﴿ عُرُبًا أَتْرَابًا ﴾ په توضيح کښې شوې ده.

دمذکوره تعليق تخريج: دا تعليق عبدبن حميد رحمه الله فريابی رحمه الله اوطبری رحمه الله وغيره ټولو د حضرت مجاهد رحمه الله وغيره په طريق سره نقل کړې دې. د حضرت ام المؤمنين ام سلمه رضی الله عنها نه هم په دې معنی کښې يومرفوع حديث هم نقل دې. کوم چه طبری روايت کړې دې. [۵]

قوله: وَيُقَالُ: (مَّسْكُوبٍ) : جَارٍ: آيت مبارك ﴿ وَمَآءٍ مَّسْكُوبٍ ﴾ [۶] تفسير بيان کړې دې چه د مسکوب معنی جاری اوساری ده. سکب الماء سکبا وسکوبا د اوبو وغيره بهيدل، د پورته نه ښکته پريوتلوده. لفظ مسکوب ذکرکولوحکمت او وجه داده چه هغه اوبه به په تيزئی سره بهيږی نو ډيرې صفا اوستره به هم وی. علامه عينی رحمه الله فرمائی: «وأراد به أنه قوي الجري، كأنه يسكب سكبا» [۷]

---

[۱] الكنزالمتواري: ۱۳/ ۱۶۰.

[۲] عمدة القاري: ۱۵/ ۱۵۰.

[۳] عمدة القاري: ۱۵/ ۱۵۰فتح الباري: ۶/ ۳۲۲التوضيح: ۱۹/ ۱۲۱.

[۴] فتح الباري: ۶/ ۳۲۲وكتاب البعث والنشور للبيهقي: ۱۸۸ باب ماجاء في أشجار الجنة......

[۵] طبري: ۲۷/ ۱۰۸فتح الباري: ۶/ ۳۲۳.

[۶] سورة الواقعة: ۳۱.

[۷] عمدة القاري: ۱۵/ ۱۵۰.

[وَفُرُشٍ مَّرْفُوعَةٍ] (۱)[بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ] او بسترې به وى ديرې اوچتې يود بل د پاسه. د جنت د بسترو باره كښې فرمائيلى دى چه هغه ځنګه د حسى اوچتوالى حامل وى هم هغه شان به معنوى عظمت او اوچتوالى هم هغه بسترو ته حاصل وى.
ابوعبيد رحمه الله المجاز كښې ليكى چه د المرفوعة معنى العالية ده. چنانچه دا د بناء مرتفع معنى ده بناء عال.(۲) دحضرت ابوسعيد رضي الله عنه نه په ترمذى او ابن حبان كښې يو روايت دې د كوم مطابق چه ددې اوچتوالى به د پنځو سوو كالو په مسافت كښې وى.(۳)
ددواړو تعليقاتو تخريج: دا تعليق اوددې نه وړاندې تعليق دواړه حضرت مجاهد رحمه الله نه امام فريابى رحمه الله موصولاً نقل كړى دى.(۴)

قوله:: ﴿لَغْوًا﴾ بَاطِلًا ﴿تَأْثِيمًا﴾: كَذِبًا: آيت مبارك ﴿ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا ﴾ (۵) ددې دوو كلماتو توضيح فرمائى چه د لغو معنى باطل او د تاثيم معنى دروغو ده.(۶)
مطلب دادې چه په جنت كښې به فضوليات اولغويات وى نه دروغ اودهو كه ځكه چه دا ټول څيزونه د باطل ګندګئى آثار اوثمرات دى او جنت دار الطيبين دې.«لايدخلها إلا الطيبون».
د مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق فريابى رحمه الله دحضرت مجاهد رحمه الله نه موصولاً روايت كړې دې.(۷)

قوله:: ﴿أَفْنَانٍ﴾: أَغْصَانٌ: د آيت مبارك ﴿ ذَوَاتَا أَفْنَانٍ ﴾ (۸)تفسير كولې شى. ددې آيت دوه تفسيرونه دى. يو دحضرت عكرمه رحمه الله اومجاهد رحمه الله كوم چه امام بخارى رحمه الله اختيار كړې دې اودويم د امام ضحاك رحمه الله. دحضرت عكرمه رحمه الله مطابق أفنان د فنن جمع ده اوددې معنى أغصان (ښاخونه) دى. مطلب دا چه په جنتيانو كښې به د اوچتې درجې متقيانو ته چه كوم دوه جنتونه وركولې شى هغه به د ډيرو ښاخونو والاوى. اوحضرت ضحاك رحمه الله د دې معنى ألوان كوى. د هغوى په نيز دا د فن جمع ده نومطلب به داشى چه دواړه جنتونه به د مختلف قسم او انواع په ميوو باندې مشتمل وى.(۹)

---

۱) سورة الواقعة: ۳٤
۲) عمدة القارى: ۱۵/۱۵۰فتح البارى: ۶/۳۲۲ومجاز القرآن: ۲/۲۵۰سورة الواقعة: ۳٤.
۳) سنن الترمذى أبواب صفة الجنة باب ماجاء فى صفة ثياب أهل الجنة رقم: ۲۵٤۰وأبواب تفسير القرآن باب ومن سورة الواقعة رقم: ۳۲۹٤وصحيح ابن حبان: ۱۶/٤۱۹-٤۱۸كتاب إخباره صلى الله عليه وسلم عن مناقب الصحابة باب وصف الجنة.... ذكر الإخبار عن الفرش التى أعدهاالله..... رقم: ۷٤۰۵.
٤) فتح البارى: ۶/۳۲۳.
۵) سورة الواقعة: ۲۵.
۶) عمدة القارى: ۱۵/۱۵۰فتح البارى: ۶/۳۲۳.
۷) عمدة القارى: ۱۵/۱۵۰فتح البارى: ۶/۳۲۳.
۸) سورة الرحمن: ٤۸.
۹) عمدة القارى:۱۵/۱۵۱فتح البارى: ۶/۳۲۳التوضيح: ۱۹/۱۲۲.

قوله:: ﴿وَجَنَا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ﴾[1]: مَا يُجْتَنَى قَرِيبٌ منها: اوددې دواړو باغونو ميوې به ډيرې نيزدې وي يعنې ددې نه چه کومې ميوې راشوکولې شي هغه به ډيرې نيزدې وي. حضرت عکرمه رحمه الله فرمائى: «ثمارها دانية، لايردهم عنها بُعدٌ ولاشوك»[2] دا تفسير هم دحضرت مجاهد رحمه الله نه روايت دې. دا امام طبرى رحمه الله موصولاً ذکر کړې دې.[3]

قوله:: ﴿مُدْهَامَّتَانِ﴾[4]: سَوْدَاوَانِ مِنَ الرِّيِّ: هغه دواړه جنتونه به د شينوالى دَ شدت او زياتوالى د وجې نه تك تور وى. شينوالې چه کله ډير زيات شي نو هغه توربخن کيږى لکه چه مشاهده هم ده. هم دا ﴿مُدْهَامَّتَانِ﴾ سره تعبيرکړې شوې دى چه دشينوالى د شدت د وجې نه ددې شينوالې تور شان معلوميږى.[5]

دَمذکوره تعليق تخريج: دا تعليق امام فريابي رحمه الله دحضرت مجاهد نه موصولاً روايت کړې دې. خو الفاظ لږشان مختلف دى. والله اعلم.[6]

ترجمة الباب سره دَ اياتونو مناسبت: ترجمة الباب لاندې چه امام بخارى رحمه الله ډير آياتونه سره د تفسير ذکرکړى دى دهغې د شرح نه به دا خبره واضحه شوې وى چه د دې ټولو آياتونو مناسبت د ترجمې جزء اول سره دې. په دې ټولو کښې د جنت اودهغه خانې د هميشه والى د نعمتونو مختلف صفات ذکرشوې دى. والله اعلم بالصواب. دې نه پس په دې خبره باندې پوهه شئ چه ددې باب لاندې امام بخارى رحمه الله ۱۴ احاديث ذکرکړې دى. په کوم کښې چه اولنې حديث د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دې.

الحديث الاول

۳۰۶۸- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ، فَإِنَّهُ يُعْرَضُ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ بِالْغَدَاةِ وَالعَشِيِّ، فَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الجَنَّةِ، فَمِنْ أَهْلِ الجَنَّةِ، وَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَمِنْ أَهْلِ النَّارِ»[7]-[ر ۱۳۱۲]

ترجمه: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائى چه رسول الله ﷺ ارشاد فرمائيلې دې چه کله په تاسو کښې څوك انتقال کيږى نو (په قبرکښې) سحر ماښام هغه ته د هغه مقام خودلې شي. چنانچه که چرې هغه

---

[1] الرحمن: ۵۴.
[2] عمدة القارى:۱۵/۱۵۱ التوضيح: ۱۹/۱۲۲.
[3] عمدة القارى:۱۵/۱۵۱فتح البارى: ۶/۳۲۳.
[4] الرحمن: ۵۶.
[5] عمدة القارى:۱۵/۱۵۱ فتح البارى: ۶/۳۲۳التوضيح: ۱۹/۱۲۲.
[6] فتح البارى: ۶/۳۲۳.
[7] قوله: عن ابن عمر رضى الله عنهما: الحديث، مر تخريجه كتاب الجنائز باب الميت يعرض....

جنتي وى نود جنت والو شان هغه ته معلوم شو اوكه چرې دوزخي وى نود دوزخيانو حال هغه ته اوخودلې شو.([1])

تراجم رجال

احمدبن يونس: دا احمدبن عبدالله بن يونس يربوعى رحمه الله دې. ددوى حالات كتاب الايمان باب من قال: إن الايمان هوالعمل لاندې تيرشوى دى.([2])

الليث بن سعد: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمى رحمه الله دې. ددوى مختصر ذكر بدء الوحى دريم حديث لاندې راغلې دې.([3])

نافع: دا مشهور تابعى محدث حضرت نافع مولى ابن عمر رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا فى المسجد په ذيل كښې راغلى دى.([4])

عبدالله بن عمر: دا مشهور صحابى رسول حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې. ددوى حالات كتاب الايمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الإسلام..... لاندې ذكركړې شوى دى.([5])

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت په جزء ثانى كښې دې. په دې سره د جنت او دوزخ وجود ثابتيږى. ښكاره خبره ده كه چرې دا دواړه موجود نه وى نو دخودلو څه معنى؟

دباب دويم حديث دحضرت عمران بن حصين رضي الله عنه دې

الحديث الثاني

٣٠٦٩- حَدَّثَنَا أَبُو الوَلِيدِ، حَدَّثَنَا سَلْمُ بْنُ زَرِيرٍ، حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «اطَّلَعْتُ فِي الجَنَّةِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الفُقَرَاءَ، وَاطَّلَعْتُ فِي النَّارِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ»([6])[٤٩٠٢، ٦٠٨٤، ٦١٨٠]

تراجم رجال

ابوالوليد: دا ابوالوليد هشام بن عبدالملك طيالسى باهلى بصرى رحمه الله دې. ددوى حالات كتاب الايمان باب علامة الايمان حب الأنصار كښې تيرشوى دى.([1])

---

[1]) قال الحنفى فى شرح "فإن كان من أهل الجنة...": أى فقد بلغك شأن أهل الجنة، كما تقدم من قوله: "فمن كانت هجرته إلى الله ورسوله...." الكوثر الجارى: ١٨٨/٦.

[2]) كشف البارى: ١٥٩/٢.

[3]) كشف البارى: ٣٢٤/١.

[4]) كشف البارى: ٦٥١/٤.

[5]) كشف البارى: ٦٣٧/١.

[6]) قوله: عن عمران بن حصين: الحديث، رواه البخارى فى النكاح باب كفران العشير. رقم: ٥١٩٨ وفى الرقاق، باب فضل الفقر رقم: ٦٤٤٩ وباب صفة الجنة والنار رقم: ٦٥٤٦ والترمذى فى صفة جهنم باب ماجاء أن أكثر أهل النار النساء رقم: ٢٦٠٦-٢٦٠٥

سلم بن زرير: دا ابویونس سلم بن زریر عطاردی بصری رحمه الله دې. (۲) دې د برید بن ابی مریم سلولی، خالد الاحدب، عبدالرحمن بن طرفه، ابورجاء عطاردی او ابوغالب رحمهم الله نه د حدیث روایت کوی. او ددوی نه حبان بن هلال، سعید بن سلیمان، ابوقتیبه سلم بن قتیبه، ابوداؤد طیالسی، سهل بن تمام بن بزیع، ابوعلی حنفی، ابوالولید هشام بن عبدالملك طیالسی او یعقوب بن حضرمی رحمهم الله وغیره د حدیث روایت کوی. (۳) امام ابوحاتم رازی رحمه الله فرمائی: «ثقة، مابه بأس» (۴) امام ابوزرعه رازی رحمه الله فرمائی «صدوق» (۵) امام عجلی رحمه الله فرمائی: «فی عداد الشیوخ، ثقة» (۶) خویل طرف ته ائمه حدیث نه یحیی بن معین، یحیی بن سعید، ابوداؤد، نسائی او ابن حبان رحمهم الله وغیره سلم بن زریر ضعیف گرځوی. (۷) تردې چه ابن حبان رحمه الله خو دومره پورې وئیلی دی چه: «یخطئ خطأ فاحشا، لا یجوز الاحتجاج به إلا فیما یوافق الثقات» (۸) چه فحش غلطیانې کوی په دې وجه هغه سره احتجاج صحیح نه دې، خو بیا هم که د ثقات موافقت وی نو هم څه حرج نشته.

اوس دلته دوه خبرې دی: ① سلم رحمه الله متفق علیه ضعیف راوی نه دې. چرته چه ددوی تضعیف کړې شوې دې هلته ددوی توثیق هم روایت کړې شوې دې. په دې وجه ده ته ناقابل احتجاج او استدلال نه شی وئیلې.

② دحضرت یحیی بن معین رحمه الله چه ترکومې د ده د ضعیف گرځولو تعلق دې نو ددې باره کښې امام حاکم رحمه الله فرمائیلی دی چه امام بخاری رحمه الله د دوی روایات اصالةً او امام مسلم رحمه الله د شواهد په توگه نقل کړی دی. او د امام یحیی رحمه الله ده ته ضعیف وئیل په دې معنی دی چه سلم بن زریر د علم حدیث سره مشغولیت هم ډیر کم لرلو او د ده د روایاتو تعداد هم کم دې. او د علم سره د هغه شوق هم څه خاص نه وو په دې وجه نی ورته ضعیف او وئیل گنی د ده مرویات ډیر بنه دی او ټول په ټول صحیح دی. ما د ده ټول احادیث د حافظ ابوعلی رحمه الله په وړاندې لوستلی دی چه ټول اتلس (۱۸) وو. (۹)

دغه شان ابن عدی رحمه الله فرمائی چه مرویات ئی ډیر کم دی بل ددې تعداد دومره نه دې چه هغه بنیاد جوړولو سره سلم بن زریر رحمه الله ته ضعیف او وئیلې شی. (۱۰) امام ابن حبان رحمه الله سره ددې چه په هغه باندې جرح کړې ده خو هم ددوی نه د هغوی توثیق هم نقل دې. چنانچه کتاب الثقات کښې د هغه

---

[۱] کشف الباری: ۳۸/۲.

[۲] تهذیب الکمال: ۲۲۲/۱۱رقم الترجمة: ۲٤۲۸وتهذیب التهذیب: ۱۳۰/٤وفی تاریخ البخاری الکبیر: ۱۵۸/٤وقال ابن مهدی: سلم بن رزین. والصحیح زریر.

[۳] د شیوخ او تلامذه دپاره اوگورئی تهذیب الکمال: ۲۲۲/۱۱.

[٤] تهذیب الکمال: ۲۲۳/۱۱تهذیب التهذیب: ۱۳۰/٤والجرح والتعدیل: ٤ رقم الترجمة: ۱۱٤۲.

[۵] حواله جات بالا.

[٦] تهذیب الکمال: ۲۲۳/۱۱تهذیب التهذیب: ۱۳۰/٤.

[۷] حواله جات بالا. والضعفاء للنسائی: ۳٦ وسؤالات الآجری:۳ رقم الترجمة: ۳۰۳.

[۸] کتاب المجروحین: ۱/٤۳٦رقم الترجمة: ٤۳۳وتعلیقات تهذیب الکمال: ۲۲۳/۱۱وإکمال مغلطای: ۲۷/۵ ٤.

[۹] إکمال مغلطای: ۲۹/۵ ٤وهدی الساری: ۵۷۷الفصل التاسع، فی سیاق من طعن فیه..... حرف السین. تعلیقات تهذیب الکمال: ۲۲۳/۱۱.

[۱۰] تهذیب الکمال: ۲۲۳/۱۱والکامل لابن عدی: ۳۲۷/۳رقم: ۷۸۰.

ترجمه نقل کولو سره هغه سکوت اختیار کړې دې کوم چه د ثقاهت دلیل دې.[۱] بیا سلم بن زریر رحمه الله د بخاری شریف، مسلم اونسائی راوی دې. چه پخپله هم د یوقسم توثیق دې.[۲]
فرض کړه که دې متکلم فیه او ضعیف هم اومنلې شی نو په صحیح بخاری کښې د دوی ټول درې روایتونه دی. په کوم کښې چه دوه د شاهد اومتابعت په توګه دی. یو په صلاة کښې تیرشوې دې او یو حدیث باب دې او یوحدیث ئې اصالةً ذکر کړې دې. د کوم تعلق چه ابن صیاد سره دې چه حضورپاک هغوی ته فرمائیلی وو «خبأت لك خبيئًا» [۳] دا هم څه ضعیف روایت نه دې مشهور حدیث دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د دې حدیث ډیر شواهد دی. والله الموفق[۴] په دې وجه په امام بخاری رحمه الله باندې خو څه اعتراض نه شی کیدې.
اوس خلاصه دا شوه چه سلم بن زریر رحمه الله څه ضعیف راوی نه دې بلکه قابل د احتجاج او استدلال دې. البته د روایاتو د کمی د وجې نه هغه ته مطعون ونیلې شوې دې چه هیڅ کله د طعن وجه نه ده. په ۱۶۰ هجری کښې ددوی انتقال شوې. رحمه الله تعالی رحمة واسعة.[۵]
ابورجاء: دا ابورجاء عمران بن ملحان عطاردی بصری رحمه الله دې. ددوی تفصیلی حالات **کتاب التيمم باب الصعيد الطيب وضوء المسلم....**، لاندې راغلی دی.[۶]
عمران بن حصین: دامشهور صحابی ابونجید عمران بن حصین خزاعی رضی الله عنه دې. ددوی تفصیلی حالات **کتاب التيمم باب الصعيد الطيب وضوء المسلم.....**، لاندې تیرشوی دی.[۷]
دحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حدیث دترجمې د دویم جزء سره مطابقت په دې جمله کښې دې: «**اطلعت فی الجنة**» ځکه چه په دې کښې صریح دلالت دې چه حضورپاک علیه السلام کله جنت اولیدلو نو هغه موجود وو. ظاهره خبره ده چه هم موجود شئ لیدلې کیږی او په هغې کښې نظر کولې شی.[۸]
د باب دریم حدیث دحضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

الحديث الثالث

۳۰۷۰- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: بَيْنَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذْ قَالَ: "بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُنِي فِي الْجَنَّةِ، فَإِذَا امْرَأَةٌ تَتَوَضَّأُ إِلَى جَانِبِ

[۱] کتاب الثقات: ۴۲۱/۶ رقم: ۸۳۸۴
[۲] تهذیب الکمال: ۲۲۳/۱۱.
[۳] صحیح البخاری کتاب الأدب باب قول الرجل للرجل: اخسأ، رقم: ۶۱۷۲
[۴] هدی الساری: ۵۷۷.
[۵] إکمال مغلطای ۴۲۸/۵ وخلاصة الخزرجی: ۱۴۶ وتهذیب التهذیب: ۱۳۱/۴.
[۶] کشف الباری کتاب التیمم: ۴۰۵.
[۷] کشف الباری کتاب التیمم: ۴۰۵-۴۱۰.
[۸] فتح الباری: ۳۲۳/۶.

قَصْرٍ فَقُلْتُ: لِمَنْ هَذَا القَصْرُ؟ فَقَالُوا: لِعُمَرَ بْنِ الخَطَّابِ فَذَكَرْتُ غَيْرَتَهُ فَوَلَّيْتُ مُدْبِرًا، فَبَكَى عُمَرُ وَقَالَ: أَعَلَيْكَ أَغَارُ يَا رَسُولَ اللَّهِ"[1] [٦٦٢٢، ٦٦٢٠، ٤٩٢٩، ٣٤٧٧]

تراجم رجال

سعيد بن ابى مريم: دا سعيد بن الحكم بن محمد بن ابى مريم جمحى بصرى رحمه الله دي. ددوى تفصيلي حالات كتاب الإيمان باب من سمع شيئا فراجع..... ، لاندې راغلى دى.[2]

الليث: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمى رحمه الله دي.

عقيل: دامشهور امام حديث عقيل بن خالد رحمه الله دي.[3]

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دي. ددې حضراتو محدثينو مختصر تذكره بدء الوحى دريم حديث كښې تيره شوې ده.[4]

سعيدبن مسيب: دا سعيد بن مسيب بن حزن قرشى مخزومى رحمه الله دي. ددوى حالات **كتاب الإيمان باب من قال: إن الإيمان هوالعمل** لاندې تيرشوى دى.[5]

ابوهريره: د صحابى رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات **كتاب الإيمان باب أمور الإيمان** كښې تير شوى دى.[6]

داحديث كوم چه دحضرت عمر رضي الله عنه په فضيلت باندې مشتمل دي ددې تفصيلي شرح كتاب الفضائل او كتاب النكاح كښې شوې ده.[7] صلى الله عليه وسلم

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حديث شريف ترجمة الباب سره مطابقت په دې جمله كښې دې «**رأيتني في الجنة**» چه ما خپل ځان په جنت كښې اوليدلو دا اگرچه د خوب واقعه ده مگر د انبياء كرام عليهم السلام خوب حجت وى چنانچه معلومه شوه چه جنت موجود دي. دغه شان دحديث د ترجمة الباب ددويم جزسره مناسبت واضح دې بل دترجمې د الول جزسره هم ددې حديث مناسبت ښكاره دي چه په دې كښې دعمر رضي الله عنه د محل او په هغې كښې د موجود جاريه ذكر دي كوم چه د جنت صفت دې دباب څلورم حديث دحضرت عبدالله بن قيس (ابوموسى) اشعرى رضي الله عنه دي.

---

[1]) قوله: أن أباهريرة رضى الله عنه: الحديث، رواه البخارى فى فضائل أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم باب مناقب عمربن الخطاب رضى الله عنه رقم: ٣٦٨٠وفى النكاح باب الغيرة رقم: ٥٢٢٧وفى التعبير باب القصر فى المنام رقم: ٧٠٢٣وباب الوضوء في المنام رقم: ٧٠٢٥ومسلم رقم: ٦٢٠١-٦٢٠٠فى فضائل الصحابة باب فضائل عمر بن الخطاب رضى الله عنه.

[2]) كشف البارى:١٠٦/٤.

[3]) ددوى تفصيلى تذكره كتاب العلم باب فضل العلم كښې راغلى دى كشف البارى: ٤٥٥/٣.

[4]) كشف البارى:٣٢٦/١-٣٢٣.

[5]) كشف البارى: ١٥٩/٢.

[6]) كشف البارى: ٤٥٩/١.

[7]) كشف البارى كتاب فضائل اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم: ٣٦٩-٣٦١وكتاب النكاح باب الغيرة: ٣٧٨.

الحديث الرابع

٣٠٧١- حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عِمْرَانَ الْجَوْنِيَّ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ الأَشْعَرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الْخَيْمَةُ دُرَّةٌ، مُجَوَّفَةٌ طُولُهَا فِي السَّمَاءِ ثَلاَثُونَ مِيلًا، فِي كُلِّ زَاوِيَةٍ مِنْهَا لِلْمُؤْمِنِ أَهْلٌ لاَ يَرَاهُمُ الآخَرُونَ [ص: ١١٨] قَالَ: أَبُو عَبْدِ الصَّمَدِ، وَالحَارِثُ بْنُ عُبَيْدٍ، عَنْ أَبِي عِمْرَانَ سِتُّونَ مِيلًا(١)
[٤٥٩٧، ٤٥٩٨، ٧٠٠٦]

تراجم رجال

حجاج بن منهال: دا حجاج بن منهال انماطى سلمى رحمه الله دې. د دوى تفصيلى حالات كتاب الايمان باب ماجاء أن الأعمال بالنية...... په ذيل كښې بيان كړې شوى دى.(٢)

همام: دا همام بن يحيى بن جبان بن دينار عوذى بصرى رحمه الله دې. (٣)

ابوعمران الجونى: دا ابوعمران عبدالملك بن حبيب الجونى رحمه الله دې. (٤)

ابوبكر بن عبدالله بن قيس اشعرى: دا ابوبكر بن عبد الله بن قيس اشعرى عجلى رحمه الله دې. د دوى نوم عمرو يا عامر دې.(٥)

ابيه: دامشهور صحابى حضرت ابو موسى عبدالله بن قيس اشعرى رضي الله عنه دې. د دوى تفصيلى تذكره كتاب الايمان باب أي الإسلام أفضل؟ لاندې بيان كړې شوى دى.(٦)

قوله: عن أبيه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: الجنة درة مجوفة: د حضرت عبدالله بن قيس اشعرى رضي الله عنه نه روايت دې چه (د جنتيانو) خيمه به د ډوو مرغلرو وى. دنياوى خيمې اكثر د كپړې يا څرمن وى مګر جنتيانو ته چه كومې خيمې وركولې شى هغه به ډوو مرغلرو وى. د مجوفه معنى د دننه نه خالى. په اكثرنسخو كښې دغه شان دى. يعنى درة مجوفة خود سرخسى او مستملى په روايت كښې درمجوف دې يعنى مذكر.(٧)

---

(١) قوله: عن أبيه (أبى موسى الأشعرى رضى الله عنه): الحديث، أخرجه البخارى فى تفسير سورة الرحمن باب ﴿حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ﴾ رقم: ٤٨٧٩ وباب ﴿وَمِن دُونِهِمَا جَنَّتَانِ﴾ رقم: ٤٨٧٨ وفى التوحيد باب ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ رقم: ٧٤٤٤ ومسلم كتاب الجنة باب صفة الخيام وما للمؤمنين فيها...... رقم: ٧١١٦-٧١١٤ والترمذى فى صفة الجنة باب ماجاء فى صفة غرف الجنة رقم: ٢٥٢٨ وابن ماجه فى المقدمة باب فى ما أنكرت الجهمية رقم: ١٨٦.

(٢) كشف البارى: ٧٤٤/٢.

(٣) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب الصلاة باب من نسى صلاة فليصل......

(٤) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب أبواب الاستسقاء باب الجهر بالقراءة فى الاستسقاء.

(٥) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب مواقيت الصلاة باب فضل صلوٰة الفجر.

(٦) كشف البارى: ٦٩٠/١.

(٧) فتح البارى: ٣٢٣/٦ والقاموس الوحيد مادة: جوف، وعمدة القارى: ١٥٣/٥.

قوله: :طولها في السماء ثلاثون ميلا، في كل زاوية منها للمؤمن أهل لايراهم الآخرون: ددې خيمې اوږدوالې به د آسمان طرف ته ديرش ميله وی. ددې په هرګوټ کښې به د مومن دپاره داسې حورې وی کومې چه به نور څوك نه وينې. علامه قرطبی رحمه الله فرمائی ددې نه معلوميږی چه په جنت کښې به د حورو او انسانی ښځو شمير د سړو په مقابله کښې ډيرزيات وی.[١]
په دې حديث کښې د سورت الرحمن آيت ﴿حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ﴾[٢] تفسير کړې شوې دې چه هغه خيمې به داسې وی. چنانچه امام بخاری رحمه الله دا حديث د سورت رحمن د پورته ذکر شوی آيت د تفسير لاندې په کتاب التفسير کښې هم درج کړې دې.[٣]

قوله: :قال أبوعبد الصمد والحارث بن عبيد، عن أبي عمران: ستون ميلا: مطلب دا چه ابوعبدالصمد[٤] اوحارث بن عبيد رحمه الله ستون ميلا نقل کړې دې. په ظاهره دا معلوميږی چه امام بخاری رحمه الله ددې روايت دويم طريق طرف ته اشاره کولوسره د رواياتو اختلاف بيانول غواړی اود ستون ميلان والاروايت د ثلاثون ميلا والا په روايت باندې ترجيح ورکوی.[٥]

حارث بن عبيد: دا ابوقدامه حارث بن عبيد ايادی بصری رحمه الله دې.دې د مسجد البرتی مؤذن وو.[٦]
دې د ابوعمران الجونی، سعيد الجريری، مطرالوراق، عبدالعزيز صهيب، ثابت بنانی اومحمد بن عبدالملك بن ابی محذوره رحمهم الله وغيره نه روايت دحديث کوی. اود دوی نه روايت کونکوکښې ازهر بن قاسم، زيد بن الحباب، عبدالرحمن بن مهدی، ابوداؤد طيالسی، ابونعيم، سعيدبن منصور ، يحيى بن يحيى نيشاپوری، ابوسلمه تبوذکی، مسدد بن مسرهد او طالوت بن عباد رحمهم الله وغيره شامل دی.[٧]
امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی «مضطرب الحديث»[٨] او په يوبله موقع باندې ارشاد فرمائيلې «لا أعرفه»[٩] امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائی «ضعيف الحديث»[١٠] امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی: «يكتب حديثه ولا يحتج به»[١١] امام نسائی فرمائی «ليس بذاك القوي»[١٢] حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی «ليس بالقوي

---

[١]) المفهم :١٨١/٧التوضيح: ١٣٦/١٩عمدة القاری: ١٥٣/١٥.
[٢]) الآية: ٧٢.
[٣]) التوضيح :١٣٦/١٩صحيح البخاری كتاب التفسير الرحمن رقم:٤٨٧٩.
[٤]) ابوعبدالصمد د حالاتو دپاره اوګورئی کتاب العمل فی الصلاة باب من سمی قوما أو سلم......
[٥]) فيض الباری: ٣٢٠/٤.
[٦]) تهذيب الكمال: ٢٥٨/٥رقم الترجمة:١٠٢٩وتهذيب ابن حجر: ١٥٠/٢.
[٧]) د شيوخ او تلامذه دپاره اوګورئی تهذيب الكمال: ٢٥٩/٥-٢٥٨.
[٨]) تهذيب الكمال: ٢٥٩/٥تهذيب ابن حجر: ١٥٠/٢.
[٩]) تهذيب الكمال: ٢٥٩/٥.
[١٠]) حواله بالا، والجرح والتعديل: ٩١/٣رقم الترجمة: ٣٧١وكتاب المجروحين: ٢٦٧/١.
[١١]) الجرح والتعديل: ٩١/٣رقم: ٣٧١وتهذيب الكمال: ٢٦٠/٥.
[١٢]) تهذيب الكمال: ٢٦٠/٥.

عندهم (۱) حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی (ليس بالقوي) (۲) حافظ عبدالرحمن بن مهدی فرمائی: ((كان من شيوخنا، وما رأيت إلا خيرا)) (۳) پورته ذکر کړی شوي اکثر اقوالونه معلوميږی چه حارث بن عبيد رحمه الله ضعيف، ناقابل احتجاج او غير معتبر راوی دې. يوڅو حضراتو دهغوی توثيق کړی دې. امام نسائی رحمه الله ددوی د تضعيف سره سره توثيق هم نقل دې. چنانچه مغلطاي رحمه الله او ابن حجر رحمه الله د امام نسائی رحمه الله الجرح والتعديل په حواله سره ليکلي دی چه حارث صالح وو. دغه شان ابن شاهين رحمه الله هغه په خپل کتاب الثقات کښې ذکر کړی دې. (۴) ددوی باره کښې د ټولو نه مناسب رائې غالبا د امام ابن حبان رحمه الله معلوميږی. فرمائی: ((كان شيخا صالحا، ممن كثروهمه، حتى خرج عن جملة من يحتج بهم إذا انفردوا)) (۵) چه ښه سړې وومګر کثيرالوهم وو. په دې وجه انفرادا دهغوی مرويات معتبر نه دی اود متابعت او شاهد په توګه دهغوی مرويات معتبر دی. چنانچه ددې تفصيل نه معلومه شوه چه حارث بن عبيد رحمه الله بنياد جوړولوسره دلته په حضرت مصنف رحمه الله باندې اعتراض کول صحيح نه دی چه داسې ضعيف او ناقابل احتجاج راوی نه روايت څه معنی ده؟ ځکه چه، امام بخاری رحمه الله دې په خپل صحيح کښې صرف په دوو ځايونوکښې تعليقا او متابعة اخستې دی يوتعليق دا او بل تعليق فضائل القرآن کښې دې. (۶) په دې وجه امام بخاری رحمه الله خو د اعتراض په زد کښې بالکل نه راخی چه هغوی دحارث نه اصالة اومسندا څه روايت نه دې اخستې. البته امام مسلم رحمه الله د دوی نه اصالة روايت کړی دې. دهغې هم متابعين امام مسلم رحمه الله ذکرکړي دي او په متابعات اوشواهد کښې حارث بن عبيد رحمه الله معتبردې. بل ددوی د اصالة مرويات که چرې متابعت ذکرکړو نوبيا هم معتبر دې. والله اعلم (۷)

امام بخاری رحمه الله الادب المفرد کښې هم ددوی نه روايت نقل کړی دې. (۸) حارث بن عبيد رحمه الله د مسلم، ابوداؤد او ترمذی راوی دې. دا هم د اعتبار او احتجاج يو وجه ده. (۹)

يوه اهم تنبيه: مګر دا دې واضحه وی چه امام بخاری دکوم دوو طرق حواله ورکړې ده په هغې کښې د طولها په ځائې عرضها دې. ثلاثون ميلا والاروايت غالبا صرف هم دغه ذکر کړې دې ګنې د بخاری شريف نه علاوه مسلم شريف (۱۰) اوسنن ترمذی (۱۱) کښې هم ستون ميلا دې البته د عرض او طول

---

[1] تعليقات تهذيب المال: ۲۶۰/۵.

[2] حواله بالا والكاشف: ۱۵۰/۱ رقم: ۸۷۱

[3] تهذيب الكمال: ۲۵۹/۵.

[4] تعليقات تهذيب الكمال: ۲۶۰/۵.

[5] كتاب المجروحين: ۲۲۴/۳.

[6] صحيح البخاری كتاب فضائل القرآن، باب اقرؤو القرآن ما ائتلفت عليه قلوبكم رقم: ۶۱ه

[7] تحرير تقريب التهذيب: ۲۳۷/۱-۲۳۶وهدی الساری: ۴۴۲فصل.

[8] تهذيب الكمال: ۲۶۰/۵.

[9] تهذيب الكمال: ۲۶۰/۵.

[10] صحيح مسلم كتاب الجنة وصفة نعيمها باب فی صفة خيام الجنة ..... رقم: ۷۱۱۶-۷۱۱۴.

[11] سنن الترمذی أبواب صفة الجنة باب ماجاء فی صفة غرف الجنة رقم: ۲۵۲۸.

اختلاف په هغې کښې هم دې. بعض عرضها ستون میلا روایت کړې دې او بعض طولها ستون میلا. شراح په دې کښې تطبیق کولو سره دا وئیلی دی چه ددغه خیمو اوږدوالې او پلنوالې به برابر وی. والله اعلم[1]

د مذکوره طرق تخریج: د ابوعبدالصمد تعلیق او طرق امام بخاری رحمه الله پخپله د محمد بن المثنی په واسطه سره مسندا ذکرکړې دې. دې نه علاوه دا امام مسلم رحمه الله هم موصولاً ذکرکړې دې.[2] او حارث بن عبید رحمه الله طریق امام مسلم رحمه الله موصولاً کتاب الجنة کښې ذکرکړې دې.[3]

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ددې حدیث ترجمة الباب سره مناسبت ددې په اول جزء کښې دې. یعنی صفة الجنة.

د باب پنځم حدیث حضرت ابوهریره رضي الله عنه دې.

الحديث الخامس

٣٠٧٢- حَدَّثَنَا الحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَالَ اللَّهُ «أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لاَ عَيْنٌ رَأَتْ، وَلاَ أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلاَ خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ، فَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ فَلاَ تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ»[4] [٤٥٠١، ٤٥٠٢، ٧٠٥٩]

تراجم رجال

الحمیدی: دا ابوبکر بن عبدالله بن زبیر قرشی اسدی حمیدی مکی رحمه الله دې. د دوی تذکره بدء الوحی اول حدیث کښې تیره شوې ده.[5]

سفیان: دا سفیان بن عیینه رحمه الله دې. ددوی مختصر حالات بدء الوحی کښې او تفصیلی حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا..... لاندې بیان کړې شوی دی.[6]

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذکوان رحمه الله دې.

الاعرج: دا عبدالرحمن بن هرمز الاعرج قرشی رحمه الله دې. ددې دواړو محدثینو حضراتو تذکره کتاب الایمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الایمان لاندې تیره شوې ده.[7]

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضي الله عنه دې. ددوی حالات کتاب الایمان باب أمور الایمان

---

[1] التوضيح: ١٣٥/١٩ وأرشاد الساري: ٢٨١/٥ وتحفة الأحوذي: ٢٧٦/٧ والكوثر الجاري: ١٨٩/٦.

[2] صحيح البخاري كتاب التفسير سورة الرحمن باب ﴿حُورٌ مَقْصُورَاتٌ﴾ رقم: ٤٨٧٩ ومسلم رقم: ٢٨٣٨.

[3] صحيح مسلم كتاب الجنة وصفة نعيمها باب في صفة خيام الجنة..... رقم: ٧١١٤.

[4] قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث. أخرجه البخاري أيضاً الرقاق باب حجبت النار بالشهوات رقم: ٦٤٨٧ ومسلم: ٧٠٨٨-٧٠٩٠ كتاب الجنة وصفة نعيمها وأهلها باب صفة الجنة.

[5] كشف الباري: ٢٣٧/١.

[6] اوګورئی كشف الباري: ٢٣٨/١ الحديث الأول: ١٠٢/٣.

[7] كشف الباري: ١١/٢-١٠.

كښې تيرشوى دى. (۱) دامشهور حديث دې كتاب التفسير كښې ددې شرح راغلې ده (۲) خو بياهم د دوو څيزونو ذكر به دلته مناسب وى:

① د حديث جمله «اقرؤوا ان شئتم» باره كښې اختلاف دې چه د چا جمله يا مقوله ده؟ نو امام داؤدى رحمه الله دا دحضرت ابوهريره رضي الله عنه كلام ګرځولې دې خو ابن التين رحمه الله فرمائى چه ظاهر د حديث ددې خلاف دې اودا د حضورپاك د ارشاد حصه ده. دحضرت ابوهريره رضي الله عنه كلام نه دې. (۳)

② لكه چه دا حديث شريف د آيت مبارك تفصيل او توضيح دې. په آيت كښې دعلم نفى ده ﴿فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ﴾ او په حديث كښې ددې علم خاص د طرق نفى ده چه په دنياكښې كومه يوه ذريعه او حس هم اختيار كړئى د جنت د نعمتونو حقيقى علم تاسو نه شئى حاصلولې دهغه ځائى پورې ستاسو رسيدل نه شى كيدې. والله اعلم. (۴)

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: داحديث د جنت په وجود باندې دلالت كوى ځكه چه اعداد (تيارى) غالباً عموماً دهغه څيز كيږى كوم چه موجود او حاصل وى. (۵)

د باب شپږم حديث هم د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث السادس

[۳۰۷۳/۳۰۷۳]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَوَّلُ زُمْرَةٍ تَلِجُ الجَنَّةَ صُورَتُهُمْ عَلَى صُورَةِ القَمَرِ لَيْلَةَ البَدْرِ، لاَ يَبْصُقُونَ فِيهَا، وَلاَ يَمْتَخِطُونَ، وَلاَ يَتَغَوَّطُونَ، آنِيَتُهُمْ فِيهَا الذَّهَبُ، أَمْشَاطُهُمْ مِنَ الذَّهَبِ وَالفِضَّةِ، وَمَجَامِرُهُمُ الأَلُوَّةُ، وَرَشْحُهُمُ المِسْكُ، وَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ زَوْجَتَانِ، يُرَى مُخُّ سُوقِهِمَا مِنْ وَرَاءِ اللَّحْمِ مِنَ الحُسْنِ، لاَ اخْتِلاَفَ بَيْنَهُمْ وَلاَ تَبَاغُضَ، قُلُوبُهُمْ قَلْبٌ وَاحِدٌ، يُسَبِّحُونَ اللَّهَ بُكْرَةً وَعَشِيًّا» (۶)

تراجم رجال

محمدبن مقاتل: دا مام محمد بن مقاتل مروزى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب العلم باب مايذكرفى المناولة.... كښې تيره شوې ده. (۷)

---

(۱) كشف البارى: ۴۵۹/۱.

(۲) كشف البارى: كتاب التفسير سورة تنزيل: ۵۱۵.

(۳) عمدة القارى: ۱۵/۱۵۴-۱۵۳التوضيح: ۱۳۷/۱۹.

(۴) عمدة القارى: ۱۵۳/۱۵.

(۵) عمدة القارى: ۱۵۳/۱۵التوضيح: ۱۳۷/۱۹.

(۶) قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث. أخرجه البخارى فى الأنبياء باب خلق آدم وذريته رقم: ۳۲۲۷ومسلم رقم: ۷۱۰۶-۷۱۰۳كتاب الجنة باب أول زمرة تدخل الجنة على صورة القمر ليلة البدر وأزواجهم، والترمذى فى صفة الجنة باب ماجاء فى صفة الجنة رقم: ۲۵۳۷وابن ماجه فى الزهد باب صفة الجنة رقم: ۴۳۸۹-۴۳۸۸.

(۷) كشف البارى: ۲۰۶/۳.

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك حنظلی رحمه الله دی. ددوی حالات بدء الوحی پنځم حدیث لاندې یترشوی دی.[۱]

معمر: دامعمر بن راشد ازدی بصری رحمه الله دی. ددوی تذکره بدء الوحی او کتاب العلم باب کتابة العلم کښې راغلې ده.[۲]

همام بن منبه: دا همام بن منبه یمانی صنعانی رحمه الله دی. ددوی حالات کتاب الایمان باب حسن إسلام المرء ترکه مالا یعنیه په ذیل کښې بیان کړې شوی دی.[۳]

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضي الله عنه دی. ددوی حالات کتاب الایمان باب أمور الایمان کښې تیر شوی دی.[۴]

قوله:: عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم:
أول زمرة تلج الجنة صورتهم على صورة القمر ليلة البدر: حضرت ابوهریره رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نه روایت کوی چه حضورپاك اوفرمائیل ۱چه د جنتیانو رومبې ډله کومه چه جنت ته داخلیږی دهغوی مخونه به د څوارلسمې شپې د سپوږمئی په شان پرقیږی.

قوله: تلج: ولوجانه مشتق دی. د باب ضرب نه دی ددې معنی د داخلیدلو ده.[۵] هم په دې باب کښې ددې حدیث دویم طریق کښې د تدخل الفاظ راځی. دا حدیث امام بخاری رحمه الله هم په دې باب کښې په دریو طرق سره روایت کړې دی.

قوله:: صورتهم على صورة القمر....: ددې نور وضاحت د کتاب الرقاق په روایت کښې دی. «يدخل الجنة من أمتي زمرة هم سبعون ألفا، تضيء وجوههم إضاءة القمر.....»[۶] د دغه ډلې شمیر به اویا زره وی اود اویاؤ عدد د کثرت د بیان د پاره وی. مطلب دادې چه ډیره لویه ډله به په دغه صفت باندې متصف وی. بیابه یوه ډله داسې وی چه د ستورو په شان به پرقیږی کوم ته چه په راتلونکی حدیث «والذين على أثرهم كأشد كوكب إضاءة» سره تعبیر کړې شوې دی.

بیا به دې نه پس نور منازل وی لکه د مسلم شریف روایت[۷] کښې «ثم هم بعد ذلك منازل» فرمائیلې شوی دی.[۸]

---

۱) کشف الباري: ۴۶۲/۱.

۲) کشف الباري: ۴۶۵/۱، ۳۲۱/۴.

۳) کشف الباري: ۴۲۸/۲.

۴) کشف الباري: ۴۵۹/۱.

۵) عمدة القاري: ۱۵۴/۱۵.

۶) صحيح البخاري كتاب الرقاق باب يدخل الجنة سبعون...... رقم: ۶۵۴۲

۷) صحيح مسلم رقم: ۲۸۳۴.

۸) فتح الباري: ۳۲۴/۶التوضيح: ۱۴۴/۱۹عمدة القاري: ۱۵۴/۱۵كشف الباري كتاب الرقاق: ۶۳۲

قوله: لايبصقون فيها، ولا يمتخطون، ولا يتغوطون په جنت كښې به نه هغوى توكانړې توكى، نه به دهغوى پوزه رابهيږى اونه به هغوى متيازې كوى لايبصقون دا د بصاق نه دې د باب نصر نه دې ددې معنى د توكلو ده. ولايمتخطون دا د مخاط نه دې د پوزې گندگنى وغيره ته وائى ولا يتغوطون داد غائط نه دې غټومتيازو ته وائى. دا جمله د خارج من السبيلين نه كنايه ده يعنى متيازو ته هم شامل ده. د كتاب الأنبياء روايت كښې «لايبولون ولايتغلون»[1] زياتوالې هم نقل دې د باب په دويم طريق كښې «ولايسقمون» راغلې دې. مطلب دا چه جنتيان به بيمار كيږى هم نه. اوددې ټولو جملو مقصد دادې چه جنت به د ټول صفات ناقصه سلبيه نه پاك اوصفا وى.

دحضرت جابر رضي الله عنه په مسلم شريف كښې حديث راغلې دې.[2] په دې كښې دى چه جنتيان به خورى هم څكى هم خو دا خوراك څښاك به د سبيلين نه نه خارج كيږى. بلكه هغوى به يو اډركې اوكړى اودا ټول هضم. د اډركى نه به د بدبو په ځائې خوشبوئى خارج كيږى.[3]

امام نسائى رحمه الله امام احمد رحمه الله او ابن حبان رحمه الله وغيره د حضرت زيد بن ارقم رضي الله عنه يوحديث نقل كړې دې چه د اهل كتاب يو سړې دحضورپاك په خدمت كښې حاضر شو او ونى ونيل «ياأباالقاسم،تزعم أن أهل الجنة يأكلون ويشربون؟ قال: نعم،ان أحدكم ليُعطى قوة مائة رجل فى الإكل والشرب والجماع، قال: الذي يأكل ويشرب تكون له الحاجة، وليس فى الجنة أذى! قال: تكون حاجة أحدهم رشحاً يفيض من جلودهم، كرشح المسك»[4]

يعنى اې ابوالقاسم! تاسو دا وايئى اوگمان لرئى چه جنتيان به خورى او څكى؟ حضورپاك اوفرمائيل بالكل. تاسو خلقو ته به هلته خوراك څښاك او جماع كښې د سلو كسانو برابر قوت دركولې شى نودې كتابى اوونيل چه كوم بنده خورى څكى نوهغه ته خو به د قضاء حاجت ضرورت هم پيښيږى حالانكه په جنت كښې به گندگى نه وى (نو دا خوړل څكل به څرنه خى؟) حضورپاك اوفرمائيل چه ددوى قضاء حاجت به داسې وى چه دهغوى د ويښتود سورو نه به خوله اوخى د كومې خوشبوئى چه به د مشك په شان وى. امام طبرانى رحمه الله ليكلى دى چه د سائل كتابى نوم ثعلبه بن حارث وو[5]

علامه ابن الجوزى رحمه الله فرمائى: چونكه دجنتيانو خوراكونه به ډير معتدل او مزيدار وى په دې وجه به د هغې نه فضله نه پيداكيږى بلكه د دغه خوراكونونه به مزيدار او خوشبوئى والاهوا پيداكيږى[6]

علامه انور شاه كشميرى رحمه الله د صدرالدين شيرازى كوم چه شيعه دې ليكن وائى چه صوفى دې مگر دا بالكل تضاد دې د باطنى مسلك كيدې شى صوفى متبع شريعت څوك رافضى نه شى كيدې په دې وجه هغه اوونيل په جنتيانو به د روحانيت غلبه وى او په دوزخيانوبه د ماديت غلبه وى. په دې وجه به د دوزخيانو بدنونه خورولې شى او د بعض اضراس (داړې) به د احد دغر[1] برابر وى.[7]

---

[1]) صحيح البخاري كتاب أحاديث الأنبياء باب خلق آدم..... رقم: ٣٣٢٧.

[2]) صحيح مسلم كتاب الجنة..... باب فى صفات الجنة..... رقم: ٧١١١-٧١٠٨.

[3]) عمدة القاري: ١٥/ ١٥٤فتح الباري: ٦/ ٣٢٤.

[4]) السنن الكبرى للنسائي: ٦/ ٤٥٤ رقم: ١١٤٧٨وابن حبان، رقم: ٧٤٢٤ومسندأحمد: ٤/ ٣٦٧رقم: ١٩٤٨٤ومسندالبزار رقم: ٣٥٢٢والمعجم الكبير: ٥/ ١٧٧رقم: ٥٠٠٤والمعجم الأوسط: ٦/ ٣١١-٣١٠رقم: ٨٨٧٦ثمامة بن عقبة المحلى عن زيد بن أرقم.

[5]) فتح الباري: ٦/ ٣٢٤وفى العمدة: الطبري، بدل الطبراني. انظر العمدة: ١٥/ ١٥٤لعله من خطأ النساخ، حيث رواه الطبراني فى المعجم الكبير رقم: ٥٠٠٤والأوسط من اسمه محمد رقم: ٧٧٤١انظر مجمع الزوائد: ١٠/ ٤١٦.

[6]) فتح الباري: ٦/ ٣٢٤ والتوضيح: ١٩/ ١٤٢.

قوله:: آنيتهم فيها الذهب، أمشاطهم من الذهب والفضة په جنت کښې به لوښی د سرو زرو وی اود هغوی بنګړی به د سرو زرو او سپینو زرو وی. په وړاندینی روایت کښې د فضه یعنی چاندنی هم ذکر دې. لکه چه په وړاندې روایت کښې د فضه په ذکر باندې اکتفا کړې شوې ده. اودلته نې د هغې د ذکر کولو ضرورت نه دې ګنړلې خکه چه دا بهر حال احتمال دې چه دواړه څیزونه دهریوسړي دپاره وی اوداهم احتمال دې چه د څه کسانود پاره به د سرو زرو لوښی وی او د څه د پاره د سپینو زرو. د احادیثو نه د دواړو احتمالاتو تائید کیږی او په دې کښې څه استبعاد هم نشته دې خکه چه په هر صورت کښې په درجوکښې به تفاوت خو وی.

امشاط کښې هم دغه تقرير دې دلته د سپينو زرو او د سرو زرو د ږمونځ ذكر دې خو په وړاندې روايت كښې صرف د چاندنى د ږمونځ ذكر دې. پورتنى دواړه احتمالات دلته هم محتمل دى.[1]

امشاط جمع ده ددې مفرد مشط دې. ددې ميم مثلثه دې يعنى په ميم باندې زبر زير او پيش دريواړه صحيح دى. خو افصح پيش دې.[4]

قوله:: مجامرهم الألوة دهغوى انګيټهى به د "اګر" وى. مجامر د مجمر جمع ده هغه لوښى كوم كښې چه خوشبوئى لوګى كولې شى. دهونى دان. او الوة[5] عود ته وائى. يعنى هغه خوشبوئى كونكې لرګې چه د بخور دپاره سوزولې شى. په اردوكښې دې ته "اګر" وائى د كومې نه چه اګربتنى جوړيږى دغې ته عود هندى هم ونيلى شى.[6] مجامر مبتدا دې او الألوة ددې خبر دې.

يوتعارض او دهغې لرې كول: ددې روايت نه معلومه شوه چه انګيټهى به د اګر وى يعنى اګر (عود) جوړې شوې به وى. وړاندې چه كوم روايت راخى په هغې كښې دى «وقود مجامرهم: الألوة» يعنى مجامر او انګيټوكښې چه كوم څيز سوزولې شى هغه اګر اوعود دى. اوس په دواړو روايتونوكښې په ظاهره تعارض دې. ددې تعارض مختلف وجوهات دى: ① يوجواب خودا كيدې شى چه محل ونيلوسره حال مراد اخستې شوې وى او «مجامرهم الألوة» معنى كښې دا وى «ما يجمر في المجمر هو العود»② دويم جواب دادې چه ممكن دى انګيټهى هم د عود وى او څه چه په دې كښې سوزولې شى هغه هم عود وى.[7]

يواشكال اودهغې جوابات: مګر د پورته تقرير نه دا اشكال پيداكيږى چه په جنت كښې تاسوي د اور ذكركونى نوولې په جنت كښې به اور هم وى؟ اوهلته د اور څه كار دې؟ددې يو جواب علامه اسماعيلى رحمه الله دا وركړې دې چه كيدې شى دا انګيټهى د اور نه بغير سوزيږى دا څه ناممكن خبره نه ده. الله تعالى ته په دې باندې قدرت شته چه د اور نه بغير انګيټهى سرې شى او مجمر دې ته په

---

[1] مستدرك الحاكم: ٦٣٨/٤ كتاب الأهوال رقم: ٨٧٥٩، ٨٧٦١عن أبى هريرة رضى الله عنه و ٨٧٧١عن أبى سعيدالخدرى رضى الله عنه.

[2] فيض البارى: ٣٢٠/٤رقم: ٣٢٤٥.

[3] فتح البارى: ٣٢٤/٦عمدة القارى: ١٥٤، ١٥٦/١٥.

[4] فتح البارى: ٣٢٤/٦عمدة القارى: ١٥٤/١٥.

[5] بفتح الهمزه ويجوز ضمها وبضم اللام وتشديد الواؤ، وحكى ابن التين كسرالهمزة وتخفيف الواؤ (أى الوة) فتح البارى: ٣٢٤/٦عمدة القارى: ١٥٤/١٥والتوضيح: ١٤٢/١٩.

[6] القاموس الوحيد مادة: جمر.

[7] فتح البارى: ٣٢٤/٦عمدة القارى: ١٥٤، ١٥٦/١٥.

اعتبار د اصل وضع ونیلی شوی وی. هغوی ددې یو جواب دا هم ورکړې دې چه کیدې شی هلته هم اور وی مګر هغه اور د تکلیف ورکونکې نه وی او تکلیف سبب به نه جوړیږی.[۱] ترمذی شریف کښې د ابن مسعود رضی الله عنه مرفوع روایت دې چه جنتیان به د وریتې کړې مرغنی د خوراك تمنا کوی نو وریته کړې مرغنی به دهغوی مخې ته راشی.[۲] ښکاره خبره ده چه د وریتولو دپاره به هم د اور ضرورت وی. نو پورتنی دواړه جوابونه به دلته هم ورکولې شی.[۳] ابن قیم رحمه الله د ترمذی ددغه پورتنی حدیث په شرح کښې فرمانی چه کیدې شی د جنت نه بهر مرغنی د وریتولو انتظامات وی یا هم په جنت کښې داسې اسباب اختیار کړې شی چه هغه مرغنی وریته شی د اور څه تعیین نشته دې.[۴]

یو سوال او دهغې جواب: اوس شاته د سرو زرو او سپینو زرو د ږمونځ ذکر راغلې وو او دلته د بخور او لوګی کولو ذکر دې. سوال دادې چه دا جنتیان خو به امرد وی بیا هلته ګندګی او خیرې به هم نه وی تعفن او بدبونی به هم نه وی نو سر به نې خیرن شی نه بدن نه کپړې نو بیا هلته د ګمنز کولو او خوشبونی د لوګی کولو څه ضرورت دې؟

ددې جواب دادې چه دا هرڅه به ددې دپاره نه وی چه هلته بدبونی وغیره وی یا خیرې وغیره څه مسئله وی بلکه دا هر څه به د اعزاز او اکرام په توګه وی. مقصد دادې چه په دنیا کښې هر هغه څیز کوم چه د اعزاز او د انعام د قبیل نه ګڼلې شې دوی ته به هلته حاصل وی سره ددې چه د هغې ضرورت نه وی. رزقنا ها الله وإیاکم.[۵]

قوله: ورشحهم المسك: او دهغوی خوله به دمشکو د بوئی په شان وی. رشح خولې ته وانی مطلب واضح دې بلکه د بعض خلقو دخولې بدبونی خو د برداشت قابل نه وی. په جنت کښې به هم خوله راشی لکه څنګه چه شاته تیر شو چه دقضاء حاجت به هم دغه شکل وی. مګر ددې خولې نه به بدبونی هیڅ کله نه راځی بلکه ددې نه به د مشك خوشبونی راځی.[۶]

قوله: ولکل واحد منهم زوجتان: او په دې کښې به دهر جنتی دپاره دوه بیبیانې وی.

---

[۱] حواله جات بالا.

[۲] عزاها أليه الحافظان العينى وابن حجر، وإنما هو عندالبزار: ۵/۴۰۱رقم: ۲۰۲۳وجمع الزوائد: ۱۰/۴۱۴كتاب أهل الجنة باب فيما أعده الله سبحانه وتعالى رقم: ۱۸۷۳۴.

[۳] فتح البارى: ۶/۳۲۴عمدة القارى: ۱۵/۱۵۴، ۱۵۶.

[۴] وقد ذكر نحو ذلك ابن القيم فى الباب الثانى والأربعين من حادى الأرواح الى بلاد الأفراح. وزاد فى الطبرى: أو يشوى خارج الجنة أو بأسباب قدرت لا نضاجه، ولا تتعين النار، قال: وقريب من ذلك قوله تعالى: ﴿هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ أُكُلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا﴾ [الرعد/۳۵] وهى لا شمس فيها. فتح البارى: ۶/۳۲۴وحادى الأرواح إلى بلاد الأفراح: ۱۹۱الباب الثامن والأربعون.

[۵] وقال القرطبى: يقال هنا: أى حاجة فى الجنة للأمشاط، ولا تتلبد شعورهم ولا تتسخ، وأى حاجة للبخور، وريحهم أطيب من المسك؟ ويجاب عن ذلك: بأن نعيم أهل الجنة وكسوتهم ليس عن دفع ألم اعتراهم، فليس أكلهم عن جوع، ولا شرابهم عن ظمأ، ولا تطيبهم عن نتن، وإنما هى لذات متوالية، ونعم متتابعة، ألا ترى إلى قوله تعالى لآدم: ﴿إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَىٰ وَأَنَّكَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَضْحَىٰ﴾ [طه: ۱۱۸-۱۱۹]وحكمة ذلك أن الله تعالى نعمهم فى الجنة بنوع ما كانوا يتنعمون به فى الدنيا. المفهم: ۷/۱۸۰باب فى الجنة أكل وشرب.... رقم: ۲۷۵۳والفتح : ۶/۳۲۴والعمدة: ۱۵/۱۵۴والتوضيح: ۱۹/۱۴۲.

[۶] عمدة القارى: ۱۵/۱۵۵.

كومې ښځې مراد دي؟: دې نه دنياوي ښځې مراد دي حورې نه دي. هغوی خو به د مرتبو مطابق ډيرې زياتې وی. هم دا قاضي عياض رحمه الله حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عينى رحمه الله وغيره اختيار کړې دي چه د زوجتان نه د دنيا ښځې مراد دی. اوس چه د چا په دنياکښې دوه ودونه شوې وی دهغوی معامله خو واضحه ده اود چا چه هم يوه ښځه وی دهغه به يوداسې ښځې سره واده کولېشی دکومې چه په دنياکښې واده نه وی شوې دغه شان به دوه دوه پوره شی. والله اعلم.[1]

زوجه صحيح ده که زوج؟: په قرآن او حديث کښې دا لفظ په تاء مربوطه سره زوجة استعمال شوې دې د عربو په کلام کښې هم ددې ډير مثالونه دی. ليکن مشهور لغت په حذف دتاء دې. په قرآن پاک کښې هم راغلی دی: ﴿اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ﴾[2]

هم ددې په رڼا کښې امام اصمعی رحمه الله دا د تاء والاصورت نه منلو. حالانکه د قرآن اوحديث نه زيات کوم يوڅيز فصيح کيدې شی؟ ابوحاتم سجستانی رحمه الله د ډيرو زياتو دلائلو سره په امام اصمعی باندې رد کړې دې.[3]

قوله: يرى مخ سوقهما من وراء اللحم من الحسن: ددې دواړو د پنډو يا خپو مازغه دښائست د وجې نه د غوښې دپاسه ښکاری.

دمذکوره جملې نور وضاحت: مخ د ميم ضمه او خاء معجمه تشديد سره: مغز. من الحسن کښې من بيانيه دې يا تعليليه. ددغه دواړو ښځو ډير زيات ښائست بيانولې شی چه د هغوی د پنډئی به دومره صفا او شفاف وی چه په نلی کښې دننه کوم مازغه وی هغه به هم ښکاری.[4]

په ترمذی شريف کښې دحضرت ابن مسعود رضي الله عنه په روايت کښې هم راځی چه دغه ښځې به اويا جوړې اغوستې وی اوددغه جوړو دپاسه به هغه مازغه ښکاری. «ليرى بياض ساقها من وراء سبعين حلة حتى يرى مخها»[5]

په دې کښې د حيرانتيا څه عجيبه خبره نشته آبی حيات کښې ددې نمونې په دې دنياکښې هم موجود دی. په خوړو اوبوکښې د کبانو يوقسم موندلې شی د کوم نوم چه چندا نامه او چند ارنګا دې په عام عرف کښې دې ته شيشه کب وائی. د بدن د وړوکوالی په اعتبارسره د وړوکی کيدونه باوجود په هغه کښې دننه ټول اندامونه ترډې چه کولمې هم په عام انسانی سترګوسره په آسانئی سره ليدلې شی. سبحان الله الخالق القادر العلام.

چه کله د خپې د هډوکی دا حال دې نودمخ به نی څه شان وی؟ په مسند احمد کښې دحضرت ابوسعيد

---

[1] فتح الباری: ۳۲۵/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵ الكنز المتواری: ۱۳/۱۶۸-۱۶۶.

[2] سورة البقرة: ۲۵.

[3] فتح الباری: ۳۲۵/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵ والتوضيح: ۱۴۳/۱۹ وقد قال الفرزدق: وإن الذی يسعى ليفسد زوجتنی كساع إلى أسد البشرى يستبيلها والشعر فى أدب الكاتب: ۲۷۷. كتاب تقويم اللسان، باب ماجاء فيه لغتان استعمل الناس فى أضعفهما، وكتاب الأمالى لأبى على القالى: ۲۰/۱ مطلب: أسماء الزوجة.

[4] عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵ قال الحافظ فى الفتح ۳۲۵/۶ والمراد به وصفها بالصفاء البالغ، وأن ما فى داخل العظم لايستتر بالعظم واللحم والجلد

[5] روى الترمذی هذا الحديث مرفوعا وموقوفا، أما المرفوع ففى رقم: ۲۵۳۳ وأما موقوفا ففى رقم: ۲۵۳۴ كتاب صفة الجنة باب ماجاء فى صفة نساء أهل الجنة، ثم قال فى الموقوف:.... وهذا أصح.

خدری ﷺ حدیث کښې دی: «ینظر وجهه فی خدها أصفی من المرآة»[۱] جنتی به خپل مخ دهغې په اننګو کښې وینی چه د آئینې نه به هم صفا وی.

قوله: لا اختلاف بینهم ولا تباغض: ددغه جنتیانو به په خپل مینځ کښې نه څه اختلاف وی اونه دخپل مینځ بغض. د جنتیانو به په خپل مینځ کښې هیڅ قسم دښمنی نه وی ځکه چه دهغوی زړونه به د خفګانونو اوغمونو نه پاك اوصفا وی.[۲]

قوله: قلوبهم قلب واحد: دهغوی زړونه به د یوبنده د زړه په شان وی. قلوبهم مبتدا دې او قلب واحد ددې خبر. داکثر ناسخینو روایت قلبُ واحد ترکیب اضافی دې. اود مستملی په روایت کښې واحد مرفوع دې یعنی ترکیب توصیفی دې. دا تشبیه بلیغ ده. په کوم کښې چه اداة تشبیه حذف کړې شوې ده یعنی قلوبهم کقلب رجل واحد.[۳] دا جمله مفسره ده دماقبل جمله ددې تفسیر وو. بنکاره خبره ده چه کله د ټولو زړونه یووی نود خپل مینځ اختلافات او خفګانونه به ولې وی؟[۴]

قوله: یسبحون الله بکرة وعشیا: هغوی به سحر مابنام دالله تعالی پاکی بیانوی. په اهل جنت باندې به دا تسبیح لازم او ضروری نه وی. چنانچه په مسلم شریف کښې د حضرت جابر بن عبدالله انصاری ﷺ حدیث کښې دا الفاظ راغلی دی. «یلهمون التسبیح والتکبیر کما یلهمون النفس»[۵] چه دهغوی په زړونو کښې به د تسبیح او تکبیر داسې الهام او القاء کیږی لکه د ساه اخستلو الهام چه کولې شی. ددې دواړو په مینځ کښې د مشابهت وجه داده چه انسان څنګه بغیرد تکلیف او مشقت نه ساه اخلی دهغې دپاره سوچ نه شی کیدلې ددې نه بغیرژوندې نه پاتې کیږی دغه شان دهغوی ساه اخستل به هم تسبیح وی بغیر د څه مشقت نه به هغوی دا کار کوی. ددې وجه به دا وی چه د جنتیانو زړه به د الله تعالی د معرفت نه منور او دهغه په محبت کښې معمور وی اوقاعده داده چه د چاچاسره زیات محبت وی دهغه تذکره هم دهغه په ژبه باندې ډیره وی. «من أحب شیئا أکثر من ذکره»[۶]

دبکرة وعشیا معنی: په جنت کښې به نه طلوع شمس کیږی اونه غروب شمس یعنی د نمر ختل او ډوبیدل نوبیا هلته د سحر اومابنام څه مطلب؟ نودلته د بکرة وعشیا نه مراد دهغې اندازه ده. یعنی د سحر اومابنام په اندازه به هغوی په تسبیح کښې مشغول وی. یوضعیف حدیث[۷] کښې راغلی دی

---

[۱] فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵ ومسند الإمام أحمد: ۷۵/۳ رقم: ۱۱۷۱۵.

[۲] فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵.

[۳] فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵.

[۴] فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵.

[۵] صحیح مسلم کتاب الجنة.... باب فی صفات الجنة.... رقم: ۷۱۰۸-۷۱۱۱.

[۶] فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵ والتوضیح: ۱۴۳/۱۹ وقال الشاه أنور الکشمیری رحمه الله فی الفیض: وعند مسلم: یلهمون التسبیح کالنفس، فیجری منهم التسبیح جریان النفس بدون عمد وقصد، وبه تکون حیاتهم، وذلک لبلوغهم نهایة الروحانیة. فیض الباری: ۳۲۱/۴ رقم: ۳۲۴۵.

[۷] حیث روی: إن تحت العرش ستارة معلقة فیه، ثم تطوی، فإذا نشرت کانت علامة البکور، وإذا طویت کانت علامة العشاء. فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵.

چه دعرش لاندې يوه پرده زوړند ده دکومې په کولاويدو او بنديدو باندې يوه فرښته مامور ده. کله چه هغه کولاؤ کړې شي نو ددې مطلب به داشي چه اوس سحر شو او کله چه بنده کړې شي نو مطلب به نې داوى چه اوس مابنام شو گئى په جنت کښې به د سحر مابنام هيڅ تصور نه وى.(1)

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: دحديث ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې چه په دې کښې د جنت د ډيرو زياتو لازوال نعمتونو ذکر دې.

دباب اووم حديث هم د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث السابع

۳۰۷۳- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَوَّلُ زُمْرَةٍ تَدْخُلُ الجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ القَمَرِ لَيْلَةَ البَدْرِ، وَالَّذِينَ عَلَى إِثْرِهِمْ كَأَشَدِّ كَوْكَبٍ إِضَاءَةً، قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ، لاَ اخْتِلاَفَ بَيْنَهُمْ وَلاَ تَبَاغُضَ، لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ زَوْجَتَانِ، كُلُّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا يُرَى مُخُّ سَاقِهَا مِنْ وَرَاءِ لَحْمِهَا مِنَ الحُسْنِ، يُسَبِّحُونَ اللَّهَ بُكْرَةً وَعَشِيًّا، لاَ يَسْقَمُونَ، وَلاَ يَمْتَخِطُونَ، وَلاَ يَبْصُقُونَ، آنِيَتُهُمُ الذَّهَبُ وَالفِضَّةُ، وَأَمْشَاطُهُمُ الذَّهَبُ، وَوَقُودُ مَجَامِرِهِمُ الأَلُوَّةُ - قَالَ أَبُو اليَمَانِ: يَعْنِي العُودَ -، وَرَشْحُهُمُ المِسْكُ" وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الإِبْكَارُ: أَوَّلُ الفَجْرِ، وَالعَشِيُّ: مَيْلُ الشَّمْسِ إِلَى أَنْ - أُرَاهُ - تَغْرُبَ (2)[۳۰۸۱، ۳۱۴۹]

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان الحکم بن نافع مصرى رحمه الله دې.

شعيب: دا شعيب بن ابى حمزه قرشى اموى رحمه الله دې. ددې دواړو مختصر حالات بدء الوحى الحديث السادس کښې راغلى دى.(3)

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذکوان رحمه الله دې

الاعرج: دا مشهورمحدث عبدالرحمن بن هرمز قرشى رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره کتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان کښې راغلې ده (4).

ابوهريره رضي الله عنه: د صحابى رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات کتاب الايمان باب أمور الايمان کښې تير شوى دى.(1) دا د تيرشوى حديث دويم طريق دې. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الإِبْكَارُ: أَوَّلُ الفَجْرِ، وَالعَشِيُّ: مَيْلُ الشَّمْسِ إِلَى - أَنْ أُرَاهُ - تَغْرُبَ.[۳۰۸۱،۳۱۴۹]

---

(1) فتح البارى: ۳۲۶/۶ عمدة القارى: ۱۵۵/۱۵

(2) قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث، مرتخريجه فى الحديث السابق آنفا.

(3) کشف البارى: ۱/ ۴۸۰-۴۷۹.

(4) کشف البارى: ۲/ ۱۱-۱۰.

دمذكوره تعليق مقصد: دا امام بخارى رحمه الله د حضرت مجاهد رحمه الله تعليق ذكركړې دې ددې نه د هغوى مقصد په حديث كښې راغلى الفاظ بكرة وعشيا توضيح اوتفسير كول دى. "أراه" جمله دامام بخارى رحمه الله خپله ده. دا جمله معترضه ده اود أظنه په معنى كښې ده. لكه چه د مصنف رحمه الله په لفظ تغرب كښې شك دې نودهغې اظهاركولوسره د تغرب نه وړاندې أراه اضافه اوكړه. هغه حضراتو چاچه دا تعليق موصولاً نقل كړې دې دهغوى په كلام كښې دا شك ذكر نه دې.

«أبكرفلان فى حاجته يبكرإبكارا» معنى ده د نمر د راختو نه ترسحر وخته پورې د خپل يوكار د پاره وتل. ليكن دعشى تعلق د زوال نه پس د نمر ډوبيدو پورې وخت سره دې. دحضرت مجاهد رحمه الله د قول مطابق د نمر ډوبيدو پورې عشى ممتد كيږي اوحضرت مصنف رحمه الله په نيز د نمر ډوبيدو نه څه وړاندې وخت پورې عشى وى. دكوم اظهار چه هغوى أراه جمله معترضه سره كړې دې. طبرى رحمه الله وغيره دا تعليق نقل كړې دې په هغې كښې أن تغيب الفاظ راغلى دى. دا هم هغه معنى ده كومه چه مصنف رحمه الله اختياركړې ده. بهرحال په دواړو كښې څه منافات نشته دې. د دواړو معنى نيزدې نيزدې دى. والله اعلم. (٢)

د تعليق تخريج: دحضرت مجاهد رحمه الله دا تعليق عبدبن حميد رحمه الله ابن ابى حاتم رحمه الله وغيره د ابن ابى نجيح رحمه الله په طريق سره موصولاً ذكركړې دې.(٣) او امام طبرى رحمه الله هم دا روايت كړې دې (٤)

د باب اتم حديث د حضرت سهل بن سعد رضي الله عنه دې.

الحديث الثامن

٣٠٧٥- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمُقَدَّمِيُّ، حَدَّثَنَا فُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَيَدْخُلَنَّ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا، أَوْ سَبْعُ مِائَةِ أَلْفٍ، لاَ يَدْخُلُ أَوَّلُهُمْ حَتَّى يَدْخُلَ آخِرُهُمْ، وُجُوهُهُمْ عَلَى صُورَةِ القَمَرِ لَيْلَةَ البَدْرِ» (٥) [٦١٧٧، ٦١٨٧]

تراجم رجال

محمدبن ابى بكر المقدمى: دا محمدبن ابى بكر المقدمى رحمه الله دې.

فضيل بن سليمان: دا فضيل بن سليمان نميرى رحمه الله دې. (٦)

---

(١) كشف البارى: ٤٥٩/١.

(٢) فتح البارى: ٣٢٦/٦عمدة القارى: ١٥٦/١٥والتوضيح: ١٤٤/١٩ومجمل اللغة: ٦٦٨/٢

(٣) فتح البارى: ٣٢٦/٦عمدة القارى: ١٥٦/١٥والتوضيح: ١٤٤/١٩وتغليق التعليق: ٥٠٦/٣

(٤) تفسير الطبرى: ٣٩٢/٦رقم: ٧٠٢٥.

(٥) قوله: عن سهل بن سعد رضى الله عنه: الحديث، رواه البخارى فى كتاب الرقاق باب: يدخل الجنة سبعون ألفا بغير حساب، رقم: ٦٥٤٢وباب صفة الجنة والنار رقم: ٦٥٥٤ومسلم رقم: ٥٣٧كتاب الإيمان باب الدليل على دخول طوائف من المسلمين فى الجنة بغير حساب ولا عذاب، والحديث متفق عليه.

(٦) دَدغه دواړو حضراتو د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب الصلاة باب المساجد التى على طرق المدينة.

ابوحازم: دا ابوحازم سلمة بن دينار رحمه الله دي.

سهل بن سعد: دا مشهور صحابي رسول حضرت ابوالعباس سهل بن سعد الساعدي رضي الله عنه دي.[1]

تنبيه: دا حديث دحضرت سهل رضي الله عنه نه علاوه دحضرت عمران بن حصين رضي الله عنه نه هم نقل دي. دحضرت سهل رضي الله عنه د حديث شرح كتاب الرقاق كښې[2] اودحضرت عمران رضي الله عنه دحديث شرح كتاب الطب كښې راغلې ده.[3]

په دې حديث كښې دهغه كسانو پيژندګلو اوعلامت خودلې شوې دې چه بې حسابه بې كتابه به په دومره لوئي شمير كښې جنت كښې داخليږي. فرمائيلي دي: «هم[4] الذين لا يسترقون، ولا يتطيرون، ولا يكتوون، وعلى ربهم يتوكلون»[5]

يوه بله تنبيه: دا حديث ابن ملقن رحمه الله په افراد بخاري كښې شمير كړې دې چه صرف په بخاري شريف كښې د روايت موجود دې. حالانكه داسې نه ده. داحديث په صحيح مسلم كښې هم دې غالبًا هغه د امام حميدي رحمه الله په اتباع كښې داسې وئيلي دي. چونكه دحميدي رحمه الله هم دغه موقف دې نو دوارو حضراتو ته دلته تسامح شوې دې. والله اعلم.[6]

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې. هغه داسې چه جنتيان به خپل مينځ كښې اتفاق سره اوسيږي اودهغوى مخونه به د څوارلسمې د سپوږمئي په شان پرقيږي. دا رومبى جزء سره مناسبت شو چه حديث د جنت د اوسيدونكو په صفت باندې مشتمل دې.

د باب نهم حديث دحضرت انس رضي الله عنه دې.

الحديث التاسع

۳۰۷۶- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ، حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ قَتَادَةَ، حَدَّثَنَا أَنَسٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أُهْدِيَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جُبَّةُ سُنْدُسٍ وَكَانَ يَنْهَى عَنِ الْحَرِيرِ فَعَجِبَ النَّاسُ مِنْهَا فَقَالَ: «وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَمَنَادِيلُ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ فِي الْجَنَّةِ أَحْسَنُ مِنْ هَذَا»[7] -[ر ۲٤۷۳]

---

[1] دغه دوارو حضراتو حالاتو دپاره اوګورئي كتاب الوضوء باب غسل المرأة أباها الدم........

[2] كشف البارى كتاب الرقاق باب يدخل الجنة سبعون ألفا.....:۶۲۶-۶۲۲

[3] كشف البارى كتاب الطب باب من اكترى.....: ۵۷۷-۵۷۳.

[4] دا هغه خلق دي چه كوډې جادوان نه كوى بدفالي نه نيسي خالونه نه لګوى او په خپل رب باندې يقين لرى

[5] صحيح بخارى رقم: ۵۷۰۵التوضيح: ۱٤۵/۱۹وقال ابن كثير: إن المعروف في الروايات دخول سبعين ألفا ومع كل منهم سبعون ألفا... ولا بد من تسليمه أيضا، وإن لم يذكره الراوي هناك، فإنه سرد له الروايات أيضا. أما من قال: سبع مائة ألف، فالظاهر أنه وهم من الراوي. فيض البارى: ۳۲۱/٤..

[6] التوضيح: ۱٤۵/۱۹والجمع بين الصحيحين رقم: ۹۲۶وصحيح مسلم كتاب الإيمان رقم: ۲۱۹.

[7] قوله: حدثنا أنس رضي الله عنه: الحديث، مرتخريجه مالهبة باب قبول الهدية من المشركين.

ترجمه حضرت انس رضي الله عنه فرمائي چه رسول الله ﷺ ته د سندس كپړې يوه جبه هديه كړې شوه او حضورپاك به خلق د ريښمو د اغوستو نه منع كول خلقو په ډيره خوښئي سره دې ته كتل نوحضورپاك عليه السلام اوفرمائيل چه دحضرت سعد بن معاذ رضي الله عنه كوم رومال په جنت كښې دې هغه ددې كپړې نه ډير ښه دې.

داريښمي جبه حضورپاك ته د دومة الجندل والي اكيدر هديه كړې وه «وكان الذي أهداها أكيدر دومة» [١]

تراجم رجال

عبدالله بن محمد جعفي: دا عبدالله بن محمد جعفي مسندي رحمه الله دې. ددوي تذكره كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې تيره شوې ده. [٢]

يونس بن محمد: دا يونس بن محمد المؤدب بغدادي رحمه الله دې. ددوي حالات كتاب الوضوء باب الوضوء مرتين مرتين كښې راغلي دي. [٣]

شيبان: دا ابومعاويه شيبان بن عبدالرحمن نحوي رحمه الله دې. ددوي تفصيلي حالات كتاب العلم باب كتابة العلم لاندې بيان كړې شوي دي. [٤]

قتاده: دا قتاده بن دعامه سدوسي بصري رحمه الله دې. ددوي تذكره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه په ذيل كښې راغلې ده. [٥]

انس بن مالك: دا مشهور صحابي خادم رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې. ددوي تذكره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه په ذيل كښې راغلې ده. [٦]

دحديث شرح كتاب الهبة [٧]

د باب لسم حديث د حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دې.

الحديث العاشر

٣٠٧٧- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو إِسْحَاقَ،

---

[١] إرشادالساري: ٢٨٤/٥ التوضيح: ١٥٢/١٩ وصحيح البخاري كتاب الهبة باب قبول الهدية من المشركين تعليقا عن أنس رقم: ٢٦١٦.

[٢] كشف الباري: ٢٥٧/١.

[٣] كشف الباري: ٤٨٣/٥.

[٤] كشف الباري: ٢٦٣/٤.

[٥] كشف الباري: ٣/٢.

[٦] كشف الباري: ٤/٢.

[٧] باب قبول الهدية من المشركين رقم: ٢٦١٥. اوكتاب اللباس كښې راغلې ده. كشف الباري كتاب اللباس باب من مس الحرير من..... ص: ١٩٥.

قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا [ص: ١٩]، قَالَ: أُتِيَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِثَوْبٍ مِنْ حَرِيرٍ فَجَعَلُوا يَعْجَبُونَ مِنْ حُسْنِهِ وَلِينِهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمَنَادِيلُ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ فِي الْجَنَّةِ أَفْضَلُ مِنْ هَذَا» [1]-[٣٥٩١، ٥٤٩٨، ٦٢٦٤]

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدى بصرى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندي راغلي. [2]

يحيى: دا يحيى بن سعيد قطان تميمى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه....، لاندې ذكر كړې شوې ده. [3]

سفيان: دامشهورامام محدث سفيان بن عيينه رحمه الله دي. ددوى مختصر حالات بدء الوحى كښې اومفصل حالات كتاب العلم باب قول المحدث : حدثنا أو أخبرنا.... كښې تير شوى دى. [4]

ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبدالله همدانى سبيعى رحمه الله دي.

البراء بن عازب: دا مشهور صحابى رسول حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دي. ددې دواړو حضراتو تذكره كتاب الإيمان باب الصلوة من الإيمان لاندې بيان كړې شوې ده. [5]

ددې حديث مضمون هم دغه دې كوم چه دتير حديث وو فرق صرف دومره دې چه هلته د خلقو د خوښئى ذكر وو مګر وجه ئې ذكر نه وه كومه چه په دې حديث براء رضي الله عنه كښې ذكر كړې شوې. «فجعلوا يعجبون من حسنه ولينه» چه د دغه جبې ښائست نريوالې او نرموالې د خلقو د حيراتياوجه وه. [6]

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مطابقت په دې معنى دې چه په دې كښې د حضرت سعد بن معاذ رضي الله عنه د جنت د رومال ذكر دې دكوم ښائست چه به بې مثال وى. [7]

دباب يوولسم حديث دحضرت سهل بن سعد الساعدى رضي الله عنه دي.

---

[1] قوله: سمعت البراء بن عازب رضى الله عنه: الحديث، أخرجه البخارى فى فضائل الصحابة، باب مناقب سعدبن معاذ رقم: ٣٨٠٢ وفى اللباس باب من مس الحرير من غيرلبس رقم:٥٨٣٦وفى الأيمان والنذور باب كيف كان يمين رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ رقم: ٦٦٤٠ومسلم رقم: ٦٣٠٨-٦٣٠٦فى فضائل الصحابة باب من فضائل سعدبن معاذ رضى الله عنه، والترمذى مناقب سعدبن معاذ رضى الله عنه، رقم: ٣٨٤٦وابن ماجه فى المقدمة فى فضل سعد بن معاذ رضى الله عنه رقم: ١٤٤.

[2] كشف البارى:٢/٢.

[3] كشف البارى:٢/٢.

[4] كشف البارى:٢٣٨/١الحديث الأول: ١٠٢/٣.

[5] كشف البارى: ٣٧٥/٢-٣٧٠.

[6] فتح البارى: ٣٢٦/٦.

[7] حواله بالا.

الحديث الحادي عشر

۳۰۷۸- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «مَوْضِعُ سَوْطٍ فِي الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا» (۱)-[ر ۲٦٤۱]

تراجم رجال

على بن عبدالله: دا مشهور محدث على بن عبد الله المدينى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب العلم باب الفهم فى العلم لاندې تيره شوې ده. (۲)

سفيان: دا مشهور امام محدث سفيان بن عيينه رحمه الله دي. ددوى مختصر حالات بدء الوحى كښې اومفصل حالات كتاب العلم باب قول المحدث : حدثنا أو أخبرنا.... كښې تير شوى دى. (۳)

ابوحازم: دا ابوحازم سلمة بن دينار رحمه الله دي.

سهل بن سعد: دا مشهور صحابى رسول حضرت ابوالعباس سهل بن سعد الساعدى رضي الله عنه دي. (۴)

ددې حديث تفصيلي شرح كتاب الجهاد كښې راغلې ده. (۵)

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت داسې دې چه د جنت د معمولى شان څائې برابر ددنيا او مافيها نه بهتر دې. چنانچه صفة الجنة يعنى جزء اول سره ددې مطابقت دې.

دباب دولسم حديث دحضرت انس بن مالك رضي الله عنه دي.

الحديث الثاني عشر

۳۰۷۹- حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عَبْدِ الْمُؤْمِنِ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجَرَةً يَسِيرُ الرَّاكِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ عَامٍ لاَ يَقْطَعُهَا» (٦)

تراجم رجال

روح بن عبدالمومن: دا ابوالحسن روح – بفتح راء وسكون واو، وإهمال حاء- (۱) بن عبد المومن هذلى بصرى مقرى رحمه الله دي. (۲)

---

(۱) قوله: عن سهل بن سعد الساعدى: الحديث مرتخريجه كشف البارى كتاب الجهاد: ۱۰۱/۱.

(۲) كشف البارى: ۲۹۷/۳.

(۳) كشف البارى: ۱۳۸/۱ الحديث الأول: ۱۰۲/۳.

(۴) ددغه دواړو حضراتو حالاتو ډپاره اوګورئ كتاب الوضوء باب غسل المرأة أباها الدم........

(۵) كشف البارى كتاب الجهاد اول. ۵۵۹-۵۵۸.

(٦) قوله: حدثنا أنس بن مالك رضي الله عنه الحديث، أخرجه الترمذى كتاب التفسير باب ومن تفسير سورة الواقعة، رقم: ۳۲۹۳.

دي د يزيد بن زريع حماد بن زيد، عبدالواحد بن زياد، ابوعوانه، جعفر بن سلميان ضبعي اومعاذ بن هشام رحمهم الله وغيره نه دحديث روايت كوی. اوددوی نه دحديث روايت كونكوكښي امام بخاری. عثمان بن سعيد دارمی، ابوزرعه رازی، حرب كرمانی، عبدالله بن احمد، مطين، ابوخليفه. محمدبن محمدتمار بصری او ابويعلی موصلی رحمهم الله غوندي اساطين علم حديث شامل دی.[3] ابن حبان رحمه الله دوی په كتاب الثقات كښي ذكركړی دی.[4] ابوحاتم رازی رحمه الله فرمانی صدوق.[5] حافظ ذهبی رحمه الله معرفة القراء كښي ليكلی دی چه دې د يعقوب الحضرمی نيزدي دوست وو او فرمانی «كان متقنا مجودا».[6] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی صدوق.[7] ددوی تاريخ وفات كښي اختلاف دې. امام ابن حبان رحمه الله د ۲۳۳ هجری نه وړاندې يا روستو قول اختيار كړې دې.[8] او ابن ابی عاصم. دانی، ابن خلفون، مطين او مغلطای رحمهم الله وغيره ۲۳۴هجری د وفات كال ګرځولي دي.[9] خو ابن زبير ربعی د ۲۳۵هجری قول اختيار كړې دې.[10]

روح بن عبدالمومن رحمه الله دكتب ستة نه صرف د بخاری شريف راوی دې. اوامام بخاری رحمه الله دهغوی نه صرف هم دغه حديث باب روايت كړې دې. رحمه الله تعالى رحمة واسعة.[11]

يزيد بن زريع: دا يزيد بن زريع تميمی بصری رحمه الله دې.[12]

سعيد: دا سعيد بن ابی عروبة يشكری بصری رحمه الله دې.[13]

قتاده: دا قتاده بن دعامه سدوسی بصری رحمه الله دې.

انس: دا مشهور صحابی خادم رسول حضرت انس بن مالك رضی الله عنه دې. ددې دواړو حضراتو تذكره كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه په ذيل كښي راغلې ده.[14]

قوله: عن النبی صلى الله عليه وسلم قال: إن فی الجنة لشجرة يسير الراكب فی ظلها مائة عام لا يقطعها: حضرت انس رضی الله عنه دنبی كريم صلى الله عليه وسلم نه روايت كوی چه هغوی عليه السلام فرمانيلی دی

---

[1] المغنی فی ضبط الأسماء: ۱۳۵حرف الراء، وتعليقات تهذيب التهذيب: ۲۹۶/۳.
[2] تهذيب الكمال: ۲۴۶/۹وتهذيب ابن حجر: ۲۹۶/۳.
[3] د شيوخ اوتلامذه د تفصيل دپاره اوګورئی تهذيب الكمال: ۲۴۷/۹-۲۴۶.
[4] ۲۴۴/۸.
[5] الجرح والتعديل: ۳ رقم الترجمة: ۲۲۵۹.
[6] معرفة القراء: ۱ رقم: ۱۰۹مؤسسة الرسالة، بيروت.
[7] تقريب التهذيب: ۲۰۴/۱رقم: ۱۹۶۸.
[8] الثقات: ۲۴۴/۸.
[9] تعليقات تهذيب الكمال: ۲۴۷/۹.
[10] حواله بالا.
[11] فتح الباری: ۳۲۶/۶عمدة القاری: ۱۵۷/۱۵تهذيب الكمال: ۲۴۶/۹.
[12] ددوی د حالاتو دپاره اوګورئی كتاب الوضوء، باب غسل المنی وفركه وغسل ما يصيب من المرأة.
[13] ددوی د حالاتو دپاره اوګورئی كتاب الغسل باب إذا جامع ثم عاد.....
[14] كشف الباری: ۴/۲-۳.

چه په جنت کښې يوه ونه ده د کومې په سورې کښې به چه سور سل کاله روان وی مګر هغه به پوره نه کړی.
دباب ديارلسم حديث دحضرت ابوهريره رضی الله عنه دی.

الحديث الثالث عشر

۳۰۸۰- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ، حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا هِلَالُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجَرَةً يَسِيرُ الرَّاكِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ سَنَةٍ، وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ {وَظِلٍّ مَمْدُودٍ} [الواقعة:۳۰] (۱) [۴۵۹۹]

تراجم رجال

محمدبن سنان: دا محمدبن سنان عوقی بصری باهلی رحمه الله دی

فليح بن سليمان: دا فليح بن سليمان خزاعی مدنی رحمه الله دی.

هلال بن علي: داهلال بن علی قرشی عامری مدنی رحمه الله دی. ددې درېوارو حضراتو حالات كتاب العلم باب من سئل علماوهومشتغل فی حديثه لاندې تيرشوی دی. (۲)

عبدالرحمن بن ابي عمرة: دا عبدالرحمن بن ابی عمره انصاری رحمه الله دی. (۳)

ابوهريره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضی الله عنه دی. ددوی حالات كتاب الايمان باب أمور الإيمان کښې تيرشوی دی. (۴)

ددې حديث مضمون هم هغه دې کوم چه دتير حديث وو. بس فرق صرف دومره دې چه په دې کښې څه زياتوالې او اضافه ده.

دپورته ذکرشوې ونې نوم: د پورته ذکر شوې نوم په قول د علامه خطابی رحمه الله او ابن الجوزی رحمه الله طوبی دې. ددې تائيد دحضرت عتبه بن عبد رضی الله عنه دحديث نه هم کيږی. کوم چه احمد، طبرانی او ابن حبان رحمهم الله روايت کړې دې. (۵) حافظ رحمه الله فرمانی ((هذاهوالمعتمد)) څکه چه د بعض حضراتو رائې داده چه دا څه متعين ونه نه ده. چونکه نکره استعمال شوې ده نوداسې به ډيرې ونې وی مګر دا

---

(۱) قوله: عن أبی هريرة رضی الله عنه: الحديث، رواه البخاری فی تفسير سورة الواقعة باب: ﴿وَظِلٍّ مَمْدُودٍ﴾ رقم: ۴۸۸۱ ومسلم رقم: ۷۱۳۷-۷۱۳۶فی صفة الجنة باب إن فی الجنة شجرة يسير الراكب فی ظلها مئة عام لا يقطعها. والترمذی رقم: ۲۵۲۳فی الجنة باب ماجاء فی صفة شجرة الجنة وابن ماجه فی الزهد باب صفة الجنة رقم: ۴۳۹۱.

(۲) كشف الباری: ۵۳/۶۳/۳.

(۳) ذدوی ذ حالاتوذپاره اوګورئی كتاب المياه باب حلب الإبل علی الماء.

(۴) كشف الباری: ۴۵۹/۱.

(۵) المعجم الكبير للطبرانی: ۱۲۶-۱۲۷/۱۷عامر بن زيد عن عتبة بن عبد رقم:۳۱۲والإحسان بترتيب صحيح ابن حبان كتاب إخباره عن مناقب الصحابة، باب وصف الجنة: ۴۲۹/۱۶عن أبی سعيد الخدری رضی الله عنه رقم: ۱۱۶۹۶.

رائې معتمد نه ده.[1] اود راکب نه مراد راکب معتدل دې چه په درمیانه رفتار سره تګ کونکې سور د سلوکالو تللو نه باوجود به هغې سورې پوره نه کړی. په جنت کښې خو به سورې وی نه خکه چه دهغې دپاره نمراوبیا ګرمی پکار ده هلته د دې څیزونو څه کار دې؟ په دې وجه د سورې نه مراد ددې غاړه ده. مطلب دادې چه ددې ونې اوږدوالې په انسانی شعور کښې نه شی راتلې. انسانی احساسات د هغې حقیقت ته نه شی رسیدلې.[2]

دکعب احبار تصدیق: حضرت عبدالله بن مبارک رحمه الله یوروایت نقل کړې دې چه دحضرت ابوهریره رضي الله عنه داحدیث چه حضرت کعب احبار رحمه الله واؤریدو نوونی فرمائیل: «صدق والذي أنزل الفرقان على لسان محمد، لو أن رجلا راكب حقة أو جذعة، ثم سار في أصل تلك الشجرة، ما بلغها حتى يسقط هرما، إن الله تعالى غرسها بيده ونفخ من روحه، وما في الجنة نهر إلا ويخرج من أصلها»[3] یعنی دهغه ذات قسم چاچه فرقان (قرآن) د محمد ﷺ په ژبه مبارکه باندې نازل کړې دې. ابوهریره رښتیااوونیل که یو سړې په حقه یا جذعه اوښه باندې سور وی اوبیا د دغه ونې په جرړو کښې سفر کوی نو آخر ته به اونه رسی تردې چه بوډا به شی پریوبه خی. یقینًا دغه ونه الله تعالی پخپله لګولې ده د خپل روح په ذریعه ئې په هغې کښې پوکې وهلې دې په جنت کښې هر یو نهر د دغه ونې د اصل نه راوځی. هم دې ته شجرة الخلد هم فرمائیلې شوې دې. حواله جات بالا.

قوله: واقرءوا إن شئتم: ﴿وَظِلٍّ مَّمْدُودٍ﴾ که چرې غواړئ نودا آیت اولولئ. په دې آیت کښې د جنت د اوږد سوری خبره کیږی لکه چه دا حدیث ددې آیت تفسیر دې. اود «ولقاب قوس أحدكم» معنی داده چه په جنت کښې د لیندې برابر خائې د ښائست وغیره په وجه د دنیا اومافیها نه بهتر دې داجمله کتاب الجهاد کښې تیره شوې ده.[4]

ترجمة الباب سره مطابقت: دحدیث ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې چه په دې کښې د جنت ښائست او وسعت وغیره تذکره کړې شوې ده.

د باب څوارلسم حدیث هم د حضرت ابوهریره رضي الله عنه دې.

الحديث الرابع عشر

۳۰۸۱- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ هِلاَلٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَوَّلُ زُمْرَةٍ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، وَالَّذِينَ عَلَى آثَارِهِمْ كَأَحْسَنِ كَوْكَبٍ دُرِّيٍّ فِي

---

[1] فتح الباري: ۳۲۶/۲.

[2] عمدة القاري: ۱۵۸/۱۵ فتح الباري: ۳۲۷/۶-۳۲۶ وشرح القسطلاني: ۲۸۵/۵ قال ابن الملقن رحمه الله: المراد بظلها: راحتها ونعيمها، من قولهم: عز ظليل. وقيل معناه: ذراها وناحيتها وكنفها، كما يقال: أنا في ظلك، أي: في كنفك. وإنما أحوج إلى هذا التأويل، لأن ظل المتعارف عندنا إنما هو وقاية حر الشمس، وأذاها، وليس في الجنة شمس، وإنما هي أنوار متوالية، لا حر فيها ولا قر، بل لذات متوالية، ونعم متتابعه. التوضيح: ۱۵٤/۱۹.

[3] التوضيح: ۱۵۳/۱۹ وكتاب الزهد لابن المبارك: ۲٦۷.

[4] كشف الباري: كتاب الجهاد اول: ۱۰۱-۱۰۰.

السَّمَاءِ إِضَاءَةً، قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ، لاَ تَبَاغُضَ بَيْنَهُمْ وَلاَ تَحَاسُدَ، لِكُلِّ امْرِءٍ زَوْجَتَانِ مِنَ الحُورِ العِينِ، يُرَى مُخُّ سُوقِهِنَّ مِنْ وَرَاءِ العَظْمِ وَاللَّحْمِ»[1] [ر ٣٠٧٣]

تراجم رجال

ابراهيم بن المنذر دا مشهور محدث حضرت ابراهيم بن المنذر بن اسحاق حزامى رحمه الله دى.

محمدبن فليح دامحمدبن فليح بن سليمان خزاعى رحمه الله دى ددې دوارو حضراتو حالات كتاب العلم باب من سئل علما وهو مشتغل فى حديثه لاندې تيرشوى دى [2]، ددې سند د نورو رواة دپاره سابقه سند اوګورئى دا د باب د شپږم حديث دريم طريق دى د دې حديث تفصيلى شرح شاته شوې ده

د باب پنځلسم حديث د حضرت براء بن عازب رضى الله عنه دى

الحديث الخامس عشر

٣٠٨٢ - حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ عَدِيُّ بْنُ ثَابِتٍ: أَخْبَرَنِي قَالَ: سَمِعْتُ البَرَاءَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَمَّا مَاتَ إِبْرَاهِيمُ قَالَ: «إِنَّ لَهُ مُرْضِعًا فِي الجَنَّةِ»[3]-[ر ١٣١٦]

تراجم رجال

حجاج بن منهال دا حجاج بن منهال سلمى انماطى بصرى رحمه الله دى ددوى تذكره كتاب الايمان باب ماجاء أن الأعمال بالنية والحسبة لاندې راغلى دى.[4]

شعبه: دا امير المؤمنين فى الحديث شعبه بن حجاج عتكى رحمه الله دى ددې دوارو حضراتو حالات كتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې ذكر كړې شوې دى [5]

عدي بن ثابت: دا مشهور تابعى حضرت عدى بن ثابت انصارى كوفى رحمه الله دى ددوى تذكره كتاب الايمان باب ماجاء أن الأعمال بالنية والحسبة لاندې راغلى دى [6]

البراء بن عازب: دا مشهور صحابى رسول حضرت براء بن عازب رضى الله عنه دى ددوى تذكره كتاب الايمان باب الصلوة من الايمان لاندې تيره شوې ده.[7]

قوله: قال: لما مات ابراهيم، قال: إن له مرضعا فى الجنة حضرت براء بن عازب رضى الله عنه

---

[1] قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث، مر تخريجه آنفا فى الحديث السادس من هذا الباب.

[2] فتح البارى: ٣/٦٢-٥٨

[3] قوله: سمعت البراء رضى الله عنه: الحديث، انفرد به البخارى.

[4] كشف البارى: ٢/٧٤٤.

[5] كشف البارى: ١/٦٧٨

[6] كشف البارى: ٢/٧٤٥.

[7] كشف البارى: ٢/٣٧٥.

فرمانې چه کله حضرت ابراهیم صاحب زاده رسول ﷺ وفات شو نوحضور پاك اوفرمائيل چه په جنت کښې دهغه دپاره یوه پیئې ورکونکې مرضعه ده.

د حياة الانبياء عليهم السلام ثبوت: د رسول الله ﷺ خوئي حضرت ابراهيم رضی الله عنه د وړوکوالی یعنی د پینوڅکلو په زمانه کښې وفات شوې وو. نو رسول الله ﷺ د کورد خلقو او مسلمانانو د تسلئ دپاره د تعزیت په توګه دا ارشاد فرمائيلې. په دې حدیث سره چه یو طرف ته دحضرت ابراهیم رضی الله عنه چه دحضور پاك خوئي دې د هغه منقبت ښکاره او واضح دې بل طرف ته دا زيرې هم دې چه هغه په جنت کښې خوراك کوی. دهغوی دپاره هلته هم د مرضعه پيئو ورکونکې انتظام دې. په دې سره دهغوی حيات بعد الممات ثابتيږی نو په درجه اولی سره دا حيات دحضرات انبياء عليهم السلام دپاره هم ثابت دې. مولانا بدر عالم ميرتهی رحمه الله فرمائی: «وفيه بشارة بفضل إبراهيم رضي الله عنه، حيث عدمن أخبر عنهم الله تعالى بحياتهم، فبأنهم رزقهم غدوا وعشيا، وكان رزقه لبنا، فأوتي في الجنة. أعني في نبأ رزقه أنباء بحياته على شاكلة حياة الأنبياء عليهم السلام والشهداء. والله تعالى أعلم» [1]

ترجمة الباب سره دَ حديث مناسبت: په دې حديث سره د جنت وجود ثابتيږی دغه شان ددې د ترجمې د جزء ثانی سره مناسبت دې.

د باب شپاړلسم او آخری حدیث د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه دې.

الحديث السادس عشر

٣٠٨٣- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ يَتَرَاءَوْنَ أَهْلَ الْغُرَفِ مِنْ فَوْقِهِمْ، كَمَا يَتَرَاءَوْنَ الْكَوْكَبَ الدُّرِّيَّ الْغَابِرَ فِي الْأُفُقِ، مِنَ الْمَشْرِقِ أَوِ الْمَغْرِبِ، لِتَفَاضُلِ مَا بَيْنَهُمْ» قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ تِلْكَ مَنَازِلُ الْأَنْبِيَاءِ لَا يَبْلُغُهَا غَيْرُهُمْ، قَالَ: «بَلَى وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، رِجَالٌ آمَنُوا بِاللَّهِ وَصَدَّقُوا الْمُرْسَلِينَ» [2]

عبدالعزيز بن عبدالله: دا عبدالعزیزبن عبدالله قرشی اویسی رحمه الله دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب الحرص على الحديث په ذیل کښې ذکر کړې شوې ده. [3]

مالك بن انس: دا امام دارالهجرة حضرت مالك بن انس مدنی رحمه الله دې. ددوی اجمالی حالات بدء الوحی او تفصيلی حالات کتاب الایمان باب من الدین الفرار من الفتن لاندې بیان کړې شوی دی [1]

---

[1] البدر السارى مع فيض البارى: ٣٢١/٤ وقال الكورانى الحنفى رحمه الله فيه شرح: إن له مرضعافى الجنة: تكمل له الرضاع، صرح به فى الرواية الأخرى. الكوثرالجارى: ١٩٤/٦ وانظر أيضا الطبقات الكبرى لابن سعد: ١٤٠/١ ذكر أبراهيم، ابن رسول الله ﷺ

[2] قوله: عن أبى سعيد الخدرى رضى الله عنه: الحديث. رواه البخارى فى الرقاق، باب ماجاء فى صفة الجنة وأنها مخلوقة: رقم: ٦٥٥٦ وفى التوحيد باب كلام الرب مع أهل الجنة رقم: ٧٥١٨ ومسلم رقم: ٧١٤٤ فى صفة الجنة باب ترائى أهل الجنة أهل الغرف والترمذى فى صفة الجنة باب بلاترجمة رقم: ٢٥٥٥.

[3] كشف البارى: ٤٨/٤.

صفوان بن سليم: دا صفوان بن سليم مدني زهري رحمه الله دي. [۲]

عطاء بن يسار: دا ابومحمد عطاء بن يسار هلالي مدني رحمه الله دي. ددوی تذکره كتاب الإيمان باب كفران العشير... کښې تیره شوې ده. [۳]

ابوسعيد خدري: دا مشهور صحابی رسول حضرت سعد بن مالك بن سنان ابوسعيد خدری انصاری رضي الله عنه دې. ددوی حالات كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن لاندې بیان کړې شوی دی. [۴]

قوله: عن صفوان بن سليم: د سنن يو راوی دی. دکوم نوم چه ايوب بن سويد دې. [۵] ددوی نه دا وهم شوې دې چه د صفوان په ځائی زيد بن اسلم رحمه الله په سند کښې داخل کړې دې کوم چه صحيح نه دې. دارقطنی رحمه الله په غرائب مالك کښې د هغوی ذکر کړې دې. غرائب مالك د دارقطنی رحمه الله هغه تاليف دې په کوم کښې چه د امام مالك رحمه الله هغه صحيح احاديث جمع کړی دی کوم چه په موطا کښې ذکر نه دی. حديث باب هم دهغې نه دې. [۶]

قوله: عن أبي سعيد: په ترمذی شريف وغيره کښې حديث باب مسند ابی هريره ګرځولې شوې دې چنانچه هم دغه حديث هلته «فليح عن هلال بن علي عن عطاء بن يسار عن أبي هريرة» په طريق سره راغلې دې. [۷] د امام ذهلی رحمه الله قول امام دارقطنی رحمه الله نقل کړې دې:

«لست أدفع حديث فليح، يجوز أن يكون عطاء بن يسار حدث به عن أبي سعيد وعن أبي هريرة». [۸] چه زه دفليح حديث نه رد کوم ځکه چه دا بالکل ممکن دی چه عطاء دا د ابوسعيد او حضرت ابوهريره رضي الله عنهما دواړو نه روايت کړې وی. خلاصه دا چه داحديث د دواړو صحابه کرامو رضي الله عنهما دمسند نه کيدې شی. [۹]

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن أهل الجنة يتراءيون أهل الغرف من فوقهم كما يتراءيون الكوكب الدري الغابر في الأفق من المشرق والمغرب، لتفاضل ما بينهم: حضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه د نبی کريم صلى الله عليه وسلم نه روايت کوی چه حضورپاك فرمائيلي دی چه بيشکه جنتيان به دخپل خان دپاسه درجاتو بالاخانې داسې وينی لکه ځنګه چه تاسو د آسمان مشرقی يا مغربی کنارې سره يو روښانه ستورې ته ګورئ. دهغه فاصلې د وجې نه کومه چه دهغې په مينځ کښې وی. په دې حديث کښې چه د جنتيانو په مينځ کښې کوم تفاضل او تفاوت وی هغه بيان کړې شوې دې او فرمائيلې شوی دی چه د اوچتو درجو والا جنتی به دومره په اوچتوالی

---

[۱] كشف الباري: ۲۹۰/۱ الحديث الثاني: ۸۰/۲
[۲] ددوی دحالات دپاره اوګورئ كتاب الغسل باب من اغتسل عريانا وحده في خلوة.
[۳] كشف الباري: ۲۰٤/۲.
[۴] كشف الباري: ۸۲/۲
[۵] دا ضعيف او كثر الوهم راوی دې. اوګورئ تهذيب الكمال ۴۷۷/۳-۴۷۵ رقم الترجمة ۶۱۶
[۶] فتح الباري: ۳۲۷/۶ عمدة القاري: ۱۵۹/۱۵.
[۷] رواه الترمذي رقم: ۲۵۵۶ أبواب صفة الجنة باب ماجاء في ترائي أهل الجنة في الغرف وأحمد: ۲/۳۳۵ رقم: ۸٤۰٤ ۲/۳۳۹ رقم: ۸٤۹۲
[۸] التوضيح: ۱۵۶/۱۹ وفتح الباري: ۳۲۷/۶ عمدة القاري: ۱۵۹/۱۵.
[۹] التوضيح: ۱۵۶/۱۹ وفتح الباري: ۳۲۷/۶ عمدة القاري: ۱۵۹/۱۵.

باندې وي لکه په دنیاکښې په آسمان باندې ستورې ته د هغې د کتلو دپاره ستونه اوچتولې شي هغه د دنيا په آسمان باندې د ډير لرې نه پرقيږی هم دغه تفاضل اوتفاوت دلته د يوحسي مثال په ذريعه واضح کړې شوې دې. اوددې وجه هم خودلې شوې ده چه «لتفاضل ما بينهم». او دا ظاهري خبره ده، په دنياکښې هم دمرتبو د فرق لحاظ ساتلې شي نو په آخرت کښې به هم د اعمالو په ذريعه ددې لحاظ ساتلې شي.(١)

دَ لفظ دري تحقيق. الدري. دا لفظ په څلور قسم سره لوستلې شوې دې ① دُرِّيٌّ ② دُرِيءٌ ③ دِرِّيٌّ ④ دِرِيءٌ بيا د دې معنې هم مختلف دی. چه د دال ضمه وی نو د در طرف ته به منسوب وی يعنی د مرغلرې په شان، تشبيه به په سپينوالی او پرق کښې وی اوکه چرې د دال په کسره سره وې نو درأ په معنی د دفع دې يعنی لرې کول شړل، د ستورو په ذريعه شيطانان هم شړلې شی.(٢)

ابن الجوزی د کسائی په حواله سره دال مثلث هم روايت کړې دې اوفرمائيلې دی چه د دال په ضمه سره ذې نودر(مرغلره) طرف ته منسوب دې چه کسره سره وی نو معنی جاری اوساری ده اوکه فتحه سره وې نومعنی اللامع يعنی پرقيدونکي دې(٣)راجح هم دغه دی چه دری بغيرد همزه ضمه سره وی د کوم معنی چه ډيرزيات روښانه اوپرقيدونکي ستورې او فراء فرمائی چه ډير لونی ستوری ته وائی (٤)

دَ الغابر تحقيق. الغابر د اکثر په روايت کښې هم دغه شان دې. دابن الحذاء په روايت کښې غاير دې يعنی د باء په ځائې ياء ده. خو ترمذی شريف (٥) په روايت کښې غارب دې. ددې ټولو معانی نيزدې نيزدې دی يعنی غيبيدل او لرې کيدل او ډوبيدل. مطلب دادې چه ستورې د ډوبيدو او راختو په وخت د نظر نه په لرې فاصله باندې وی په دې وجه ډير وړوکي ښکاری. دا بين المشرق والمغرب سره تعبير کړې شوې دې. يعنی د راختو په وخت او ډوبيدو په وخت اود افق نه د دنيا آسمان مراد دې.(٦)

قوله: قالوا: يارسول الله، تلك منازل الأنبياء، لا يبلغها غيرهم صحابه کرامو ﷺ عرض اوکړو يارسول الله ﷺ داخو به د انبياء کرامو عليهم السلام منازل وی د نورو خو به د هغه ځائی پورې رسيدل نه کيږی.

قوله: قال: بلى، والذي نفسي بيده، رجال آمنوا بالله وصدقوا المرسلين. نبی کريم ﷺ اوفرمائيل اوجی، هغه ذات د چا په لاس کښې چه زما ځان دې هغه بندګان چه په الله باندې ايمان راوړی اود رسولانو تصديق ئی کړې هغوی د هغه ځائی پورې رسيدل حاصلولې شی.

بلي صحيح دې يا بل؟ امام قرطبی رحمه الله فرمائی چه بلی حرف ايجاب او تصديق دې د سياق حديث

---

(١) التوضيح: ١٥٨/١٩وفتح الباری: ٣٢٧/٦عمدة القاری: ١٥٩/١٥.

(٢) التوضيح: ١٥٩/١٩-١٥٨وفتح الباری: ٣٢٧/٦.

(٣) حواله جات بالا. والحجة للقراء السبعة: ٣٢٣/٥-٣٢٢والحجة فی القراءات السبعة: ١٦١سورت النور.

(٤) التوضيح: ١٥٩/١٩وفتح الباری: ٣٢٧/٦.

(٥) رواه الترمذی رقم: ٢٥٥٦أبواب صفة الجنة باب ماجاء فی ترائی أهل الجنة فی الغرف.

(٦) التوضيح: ١٥٨/١٩وفتح الباری: ٣٢٧/٦عمدة القاری: ١٥/١٥٩.

تقاضاداده چه په جواب کښې د اول نه اضراب وی اود ثانی ایجاب او تصدیق. کیدې شی چه دا بل وو کوم چه په بلی سره بدل کړې شوی دې. ددې وجه داده چه د ایجاب مقام نه دې صحابه کرامو حضراتو څه سوال نه وو کړې چه د سوال په جواب کښې د حرف ایجاب استعمال کیږی بلکه هغوی خو هم پخپله خودلې وو چه دغه مقامات رفیعه او درجات عالیه خو به انبیاء کرامو حضراتو ته حاصل وی زمونږ مقام او رسیدل :. هغه خانی پورې چرته؟ په دې وجه بل ونیل وو نه چه بلی لکه چه دلته تسامح شوې دې. دې نه علاوه ابن التین رحمه الله لیکلی دی چه د ابوذر په روایت کښې :. بلی په ځائې بل دې. ددې نه هم د قرطبی رحمه الله تائید کیږی چه بل کیدل پکار وو نه چه بلی. علامه قرطبی رحمه الله نور فرمائی چه رجال د مبتداء محذوف خبر دې یعنی هم رجال اوس د رسول الله ﷺ د دغه پورتنی ارشاد مطلب دا شو چه دا بالاخانې به هغه خلقو ته حاصلیږی اودې نعمتونه به هغه کسان حاصلوی چه په الله تعالی باندې مضبوط ایمان لری اود انبیاء مرسلین داسې تصدیق کوی څنګه چه هغوی مستحق دی.[1]

د بلي ایجابیه توجیه: که چرې روایت د بلی ایجابیه سره وې نوددې توجیه به داسې کیږی چه تیک ده دا اوچت منازل د الله تعالی دمقرر کولود وجې نه به هم انبیاء کرام علیهم السلام ته حاصل وی مګر .. الله تعالی دهغوی نه علاوه هم په ډیرو خلقو چه هغوی به انبیاء نه وی خپل خصوصی فضل کوی اود هغه خانی پورې به هغوی ته رسیدل ورکوی. حافظ رحمه الله فرمای: «ویمکن توجیه "بلی" بأن التقدیر: نعم هی منازل الأنبیاء بإیجاب الله تعالی لهم ذلك، ولکن قد یتفضل الله تعالی علی غیرهم بالوصول إلی تلك المنازل»[2] هم دحضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت دې کوم چه امام ترمذی رحمه الله وغیره نقل کړې دې په دې کښې دی چه حضرات شیخین رضی الله عنهما به هم په هغه خلقو کښې شامل وی چاته چه دغه نعمتونه اوبالاخانې حاصل وی. په دې روایت کښې دی: «وإن أبابکر و عمر منهما، وأنعما»[3]

د بالاخانو استحقاق به څنګه کیږی؟: امام ترمذی رحمه الله دحضرت علی رضی الله عنه نه مرفوعاً نقل کړی دی: «إن فی الجنة لغرفاً، تری ظهورها من بطونها، وبطونها من ظهورها. فقال أعرابی: لمن هی یارسول الله؟ قال: هی لمن ألان الکلام، وأدام الصیام، وصلی بالليل والناس نیام»[4] چه په جنت کښې داسې بالاخانې دی چه دهغې بهر د دننه نه او دننه د بهر نه ښکاری. یوباندچی تپوس اوکړو یا رسول الله! دهغې مستحق به څوك وی؟ نو حضورپاك اوفرمائیل دا بالاخانې به دهغوی دپاره وی چه په نرمنی سره خبرې اترې کوی، همیشه روژې ساتی او کله چه ټول خلق اوده وی هغه وخت د الله تعالی مخې ته د مانځه دپاره اودریږی.

دا بالاخانې به کوم امت ته ملاویږی؟: یو احتمال خودادې چه دغه پورته ذکرشوې بالاخانې به امت محمدیه علی صاحبها الف تحیه ته ملاویږی. او ښکته منازل به د نورو امتونو موحدینو ته. او دویم احتمال دادې چه ددغه بالاخانو استحقاق به هغه خلق لری چه مخکښې په جنت کښې داخل شی

[1] الملهم: ۱۷۶/۷ التوضیح: ۱۵۹/۱۹ وفتح الباری: ۳۲۷/۶ عمدة القاری: ۱۵۹/۱۵.

[2] فتح الباری: ۳۲۸/۶.

[3] الجامع الترمذی کتاب المناقب باب مناقب أبی بکر الصدیق رضی الله عنه رقم: ۳۶۵۸ وأخرجه صاحب الحلیة: ۲۵۶/۲ عن جابر بن عبدالله رضی الله عنه

[4] الجامع الترمذی کتاب صفة الجنة باب ماجاء فی صفة غرف الجنة رقم: ۲۵۲۷ ونوادرالأصول کما فی المختصر المطبوع: ۲۷۳ التوضیح: ۱۵۷/۱۹ وفتح الباری: ۳۲۸/۶.

اوښکته درجات به هغه خلقو ته ملاويږي چه د شفاعت او سفارش په ذريعه په جنت کښې داخليږي.
راجح قول: حافظ ابن حجر رحمه الله اول قول راجح ګرځولوسره فرمائي چه ددې احتمال تائيد د حديث باب ددې جملې سره کيږي چه دهغه جنتيانو په حق کښې راغلې ده «هم الذين آمنوا بالله وصدقوا المرسلين» چه دټولو انبياء کرام عليهم السلام د تصديق تحقق صرف امت محمديه على صاحبها الف تحيه په حق کښې ثابت دې په خلاف د نورو قومونو او ملتونو سابقه. چه ددوی په حق کښې هم راتلونکې د ټولو انبياء کرامو عليهم السلام تصديق ثابت دې مګر هغه په طريق د توقع دې نه چه په طريق د واقع. (۱)
يوه اهم تنبيه: علامه کوراني حنفي رحمه الله فرمائي چه بعض شراح دا دعوی کړې ده چه دامت محمديه هر يو کس به ددغه بالاخانو مستحق وي. حالانکه دا خالص غلطه خبره ده، د قرآن اوحديث نه ددې هيڅ تائيدنه کيږي بلکه هلته خو معامله ددې برعکس ده. پورته روايت تيرشوې دې چه حضور پاک عليه السلام حضرات شيخين رضي الله عنهما هم ددغه بالاخانو مستحق ګرځولي دی چه په دې خبره باندې صراحة دلالت کوي چه دا دخول عمومي نه بلکه خصوصي دې ګني ددې حضراتو د تخصيص څه معنی؟ والله اعلم بالصواب. (۲)
ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې چه د ترجمې جزء اول سره دې چه په حديث کښې د جنت د بالاخانو ذکر دې اودهغې د مستحقينو د اوصاف بيان دې.

۹- باب: صِفَةِ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ

ماقبل سره مناسبت: په تيرشوي باب کښې مطلقاً د جنت د نعمتونو تذکره وه دلته دهغې د دروازو صفت يعني دهغې د شمير او نومونو وغيره ذکرکولې شي لکه چه دا تخصيص بعدالتعميم دې.
دترجمة الباب مقصد: ددې ترجمة الباب مقصد څه دې؟ په دې کښې د شراح رائې مختلف دی. ① د حافظ ابن حجر رائې خودا ده چه امام بخاري صفت وئيلو سره عدد (تعداد يعني شمير) يا تسميه مراد اخستې دې. د عدد مراد اخستلو مطلب دادې چه د باب په مسند حديث کښې د جنت د اتو دروازو ذکر دې. دتسميه مراد اخستلو مطلب دادې چه په دې کښې د يوې دروازې نوم ريان ذکر دې او د نورو دروازو ذکر دمعلق رواياتو په تفصيل کښې دې کوم چه شاته په مختلف مقاماتو باندې موصولاً اومرفوعاً تيرشوی دی. (۳)
② علامه عيني رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله دلته د جنت د دروازو شمير اودهغې صفت بيانول غواړي. ددې ټولو خلاصه دا شوه چه دلته دوه خبرې دی (۱) اول خودا چه د جنت د دروازو صفت څه دې؟ (۲) دويم دا چه دهغې د دروازو تعداد څه دې؟

---

(۱) فتح الباري: ۳۲۸/۶.

(۲) الکوثرالجاري: ۱۹۵/۶وفي هامش المصربة عن شيخ الإسلام: فإن قلت: فلا يبقى في غير الغرف أحد، لأن أهل الجنة كلهم مؤمنون مصدقون بالرسل؟ قلت: المصدقون بجميع الرسل هم أمة محمدصلى الله عليه وسلم. فتبقى أمة غيره من سائر الأنبياء في غير الغرف. الكنزالمتواري: ۱۶۸/۱۳.

(۳) فتح الباري: ۳۲۸/۶.

دَجنت دَ دروازو صفت: دجنت د دروازود اوږدوالی اوپلنوالی باره کښې دحديث په کتابونوکښې مختلف روايات راغلی دی. چنانچه مصنف ابن ابی شيبه اومسند احمدوغيره کښې دابوسعيد خدری رضي الله عنه [1] او کعب رضي الله عنه [2] نه مرفوعاً روايت دې چه: «أن ما بين المصراعين مسيرة أربعين سنة» چه د جنت د دروازو د دواړو زنخيرونوپه مينځ کښې دځلويښتوکالو مسافت دې. اود ابن عمر رضي الله عنه نه مرفوعاً نقل دی: «باب أمتي الذي يدخلون منه الجنة عرض مسيرة الراكب المجود ثلاثا..» [3] بښکاره خبره ده چه په دغه رواياتوکښې تعارض دې.

دَ رواياتو په مينځ کښې تطبيق: ددې په مينځ کښې تطبيق دادې چه څنګه په جنت کښې د جنتيانو درجات اومنازل کښې تفاوت وی هم دغه شان به په دروازوکښې هم تفاوت وی. د چا چه څومره لوئی جنت وی هم دهغې په اعتبارسره به دهغې دَ دروازې اوږدوالې او پلنوالې هم وی. [4]

دَ جنت دَ دروازو شمير: د جنت د دروازو د شمير په سلسله کښې په کثرت سره روايات راغلی دی په اکثر رواياتوکښې دا راغلی دی چه د جنت اته دراوازې دی. خو که په مختلف رواياتو باندې نظر واچولې شی نوداسې روايات هم شته په کوم کښې چه د زياتو دروازو ذکر دې. علامه قسطلانی رحمه الله څوارلس يا پنځلس دروازې شميرلې دی. [5] دا خو ډيرکم تعداد دې. دعبدالله بن عمرو بن العاص نه مرفوعاً روايت کښې پنځه زره دروازې نقل دی [6] اودحضرت عمر اوحضرت ابن مسعود رضي الله عنهما نه لس زره [7] اودحضرت انس ،حضرت ابوسعيد الخدری اوحضرت ابن عباس رضي الله عنهم نه اويازره دروازو روايت نقل دې. [8]

اصل خبره داده چه په کومو رواياتوکښې دا راغلی دی چه د جنت دروازې به اته وی دې نه مراد د اتو واړو جنتونو جدا جدا اته دروازې دی. دا به دهغه جنتيانو صدر دروازې وی. بيا په دې کښې مختلف درجات وی اودهغه درجاتو به جدا جدا دروازې وی لکه چه څه به لوئی دروازې وی اوڅه وړې حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائی: «فلا بد للجمع بينهما من الحمل على أبواب صغار وكبار» [9]

يوبل ځائی کښې فرمائی : «ولا بد من حمل هذه الأبواب الكثيرة على أبواب من داخل أبواب الجنة الأصلية......

---

[1] كنزالعمال: ١٩٣/١٤رقم:٣٩٢٢٧،عتبه بن غزوان رضي الله عنه المصنف لابن ابی شيبة: ١٨/٤٥٦-٤٥٥كتاب صفة الجنة والنار، باب رقم: ٣٥١٧٢ومسند الإمام أحمد: ١٧٤/٤رقم: ١٧٧١٨مسندعتبة بن غزوان، المعجم الكبير: ١١٢/١٧ما أسنده عتبة... رقم: ٢٧٤

[2] مصنف ابن ابی شيبة: ٤٥٦/١٨رقم: ٣٥١٧٣.

[3] الجامع للترمذی أبواب صفة الجنة باب ماجاء فی صفة الجنة رقم: ٢٥٤٨.

[4] حادی الأرواح إلی بلاد الأفراح: ١٢٣/١ فصل الباب الحادی عشر فی صفة أبوابها والكنزالمتواری: ١٧١/١٣.

[5] دَدغه دروازو نومونه دادی:① باب الريان ② باب الصلاة ③ باب الجهاد ④ باب الصدقه ⑤ باب الرحمة (باب التوبة) ⑥ باب الزكوة ⑦ باب الحج ⑧ باب العمره ⑨ باب الكاظمين الغيظ ⑩ باب الراضين ⑪ الباب الايمن ⑫ باب الضحى ⑬ باب الفرح ⑭ باب الذكر ⑮ باب الصابر ين. اوګورئی إرشادالساری: ٢٨٦/٥.

[6] رواه ابن جرير الطبری فی تفسيره: ٥١٢/١٣تحت قول الله تعالی ﴿ يَدْخُلُوْنَ عَلَيْهِمْ مِّنْ كُلِّ بَابٍ ﴾ وروی ذلک موقوفا عن عمر، المصنف لابن أبی شيبة: ٤٥٣/١٨كتاب صفة الجنة رقم:٣٥١٦٦.

[7] المصنف لابن أبی شيبة: ٣٩/٧رقم: ٣٤٠٣٢وكنزالعمال: ٢٧٣/١٤كتاب القيامة، الجنة رقم:٣٩٧٦٣ عن عمر.

[8] كنزالعمال: ٥٥٠/١عن أنس رقم:٢٤٦٣وفضل الأوقات للبيهقی: ١٥٤/١رقم: ٤٤-٤٣عن أبی سعيد رضي الله عنه

[9] الكنزالمتواری: ١٧٣/١٣والكوكب الدری: ٤٠٢/٤.

ويه جزم مشايخي عند الدرس» والله اعلم بالصواب [1]
وَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: (مَنْ أَنْفَقَ زَوْجَيْنِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الْجَنَّةِ). [ر: ۱۷۹۸]
او نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی چه کوم سړی دوه یوشان څیزونه «د الله په لار کښې» خرچ کوی نوهغه ته به د باب الجنة نه آواز کیږی.
د مذکوره تعليق تخريج دا تعليق امام بخاری رحمه الله مسنداً کتاب الصوم وغیره کښې دحضرت ابوهریره رضی الله عنه په روايت سره موصولاً نقل کړې دې. فِيهِ عُبَادَةُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ. [ر: ۳۲۵۲]
دمذکوره تعليق تخريج: لکه چه په دې عبارت کښې امام بخاری رحمه الله ددې حدیث طرف ته اشاره کړې ده کوم چه هغوی پخپله کتاب احادیث الانبیاء کښې موصولاً نقل کړې دې. په هغې کښې دی «من شهد أن لا إله إلا الله وحده، لا شريك له، وأن محمداً عبده ورسوله، وأن عيسى عبدالله ورسوله، وكلمته ألقاها إلى مريم، وروح منه، والجنة حق، والنار حق، أدخله الله الجنة على ما كان من العمل، .... من أبواب الجنة الثمانية أيها شاء» [2]
د حضرت عبادة رضی الله عنه نه یوبل حدیث هم ددې مضمون نقل دې په هغې کښې هم د ابواب الجنة ذکر دې. دا امام طبرانی رحمه الله [3] امام احمد رحمه الله [4] امام حاکم رحمه الله [5] امام ابن ابی عاصم رحمه الله [6] او حافظ ابن حبان رحمه الله [7] وغیره [8] ذکر کړې دې. [9] دهغې الفاظ دادې:
«عليكم بالجهاد في سبيل الله فإنه باب من أبواب الجنة، يذهب الله به الهم والغم»
چه دالله تعالى په لارکښې جهاد کوئی ځکه چه هغه د جنت د دروازو نه یوه دروازه ده الله تعالى ددې په ذریعه پریشانی اوغم لرې کوی
د دوارو تعليقاتو مقصد او مناسبت: ددې دوارو تعلیقاتو د ذکرکولو مقصد هم دغه دې چه د جنت مختلف دروازې دی دکومې چه مختلف صفات دی. چونکه ترجمه هم ددې وه په دې وجه ترجمة الباب سره ددوارو تعليقاتو مطابقت واضح دې چه په دوارو کښې د جنت د دروازو ذکر دې. والله اعلم

الحديث الاول

۳۰۸۴- حَدَّثَنَا سَعِيدُ [ص: ۱۲۰] بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُطَرِّفٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «فِي الْجَنَّةِ ثَمَانِيَةُ أَبْوَابٍ، فِيهَا بَابٌ يُسَمَّى الرَّيَّانَ، لَا يَدْخُلُهُ إِلَّا الصَّائِمُونَ» [10]- [ر ۱۷۹۷]

---

[1]) الكنز المتواري: ۱۳/۱۷۲ وأوجز المسالك: ۹/۴۵۷.
[2]) صحيح البخاري كتاب احاديث الأنبياء رقم: ۳۴۳۵.
[3]) المعجم الكبير: ۱۸/۱۸۱ رقم: ۸۳۳۴ عن أبي أمامة الباهلي.
[4]) مسند أحمد. ۲۳۰ رقم: ۲۳۱۸۱ حديث عبادة.
[5]) المستدرك: ۲/۸٤ كتاب الجهاد رقم: ۲٤۰٤.
[6]) الجهاد لابن ابي عاصم: ۱۳٤-۱/۱۳۳ و۱۳٦ ماذكر عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: الجهاد باب.....
[7]) صحيح ابن حبان: ۱۱/۱۹٤ كتاب السير باب الغلول ذكر الإخبار بأن الغال يكون غلوله: ٤٨٥٥.
[8]) الأحاديث المختارة للضياء المقدسي: ۸/۲۹۲-۲۹۱ رقم: ۳۵۸-۳۵٦ والسنن الكبرى للبيهقي: ۹/۲۰ باب أصل فرض الجهاد رقم: ۱۸۲۵۵.
[9]) التوضيح: ۱۹/۱٦۱.
[10]) قوله: عن سهل بن سعد رضى الله عنه: الحديث. مر تخريجه في كتاب الصوم باب الريان للصائمين رقم: ۱۸۹٦.

تراجم رجال

سعيدبن ابي مريم: دا سعيد بن ابى مريم جمحى بصرى رحمه الله دي ددوى تفصيلي حالات كتاب العلم باب من سمع شيئا فراجع لاندي راغلى دى (۱)
محمدبن مطرف: دا ابوغسان محمد بن مطرف بن داؤد تيمى مدنى رحمه الله دي (۲)ابوحازم دا ابوحازم سلمة بن دينار رحمه الله دي
سهل بن سعد: دا مشهور صحابى رسول حضرت ابوالعباس سهل بن سعد الساعدى رضي الله عنه دي (۳)
ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: ددې حديث ترجمة الباب سره مطابقت په دوو وجوهاتو سره دې چه په دې كښې د جنت اته دروازو هم ذكر دې اوپه دې كښې د يوې دروازې صفت هم ذكر دې يعنى ريان په كوم باندې چه به روژه دار په جنت كښې داخليږى دا د رې نه ماخوذ دې دكوم معنى چه د خړوبوالى ده. مطلب دادې چه كوم سړې تږې په دې دروازه دننه داخليږى دهغه تنده به ماته شى اوختمه به شى نولكه څنګه چه دا صفت په بو دروازه كښې دې په نورو دروازوكښې به دغه شان صفاتو لحاظ كړې شوې وى (۴) ددې حديث شرح د كتاب الصوم په شروع كښې تيره شوې ده (۵)

۱۰- باب: صِفَةِ النَّارِ، وَأَنَّهَا مَخْلُوقَةٌ.

ماقبل سره مناسبت: په تيرشو دوارو بابونو كښې د جنت د هغې د نه ختميدونكو نعمتونو ذكر وو ددې خائى نه د جهنم ذكر شروع كيږى اولنې كه د الله تعالى د جمالى صفت مظهر دې نو دويم د الله تعالى د جلالى صفت مظهر دې. په دنيا كښې دوه قسم خلق دى نيكان او ګناهګاران جنت د نيكانو خائى دې او جهنم د بدانو، نو مناسبت واضح دې.
د ترجمة الباب مقصد: ددې ترجمة الباب مقصد بالكل واضح دې امام بخارى رحمه الله په معتزله او ټولو عقليت خوښونكو باندې رد كوى څوك چه د جهنم نه انكار كوى چه د جهنم ثبوت بالكل برحق دې او هغه پيدا كړې شوې دې. (۶)
پاتې شو دا سوال چه اوس جهنم چرته دې؟ نوددې جواب دحضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه په دې حديث كښې دې چه د رسول الله نه پوښتنه اوكړې شوه چه جهنم به د كوم خائى نه راوړلې شى؟ نو اوفرمائيلې شو چه د قيامت په ورځ به جهنم د اوومې زمكې نه راوړلې شى ددې به اويا زره واګې وى (۷) مطلب دا چه هغه په اوومه زمكه كښې دې حسب عادت دلته هم امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب

---

(۱) كشف البارى: ۱۰۶/۴.
(۲) دددوى دحالاتو دپاره اوګورئى كتاب الأذان باب فضل من غدا إلى المسجد.....
(۳) ددغه دوارو حضراتو د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب الوضوء باب غسل المرأة أباها الدم........
(۴) عمدة القارى:۱۶۰/۱۵.
(۵) كتاب الصوم باب الريان للصائمين.
(۶) قال الإمام النسفى رحمه الله: والجنة حق، والنار حق، وهما مخلوقتان الآن، موجودتان، باقيتان، لا تفنيان، ولا يفنى أهلهما. متن العقائد النسفية: ۱۸٤ المطبوع مع شرحه للتفتازانى، البشرى.
(۷) التوضيح: ۱۶۶/۱۹والتفسير المظهرى سورة النحل، الآية: ۱۱۱، ۳۸۳/۵.

باندې دلالت كونكې احاديث ذكركولونه اول آيات قرآنى ذكركړې دى چه ددې هم دې موضوع سره مناسبت دې. (غَسَّاقًا)/النبأ: ۲۵/يُقَالُ: غَسَقَتْ عَيْنُهُ وَيَغْسِقُ الْجُرْحُ، وَكَأَنَّ الْغَسَاقَ وَالْغَسَقَ وَاحِدٌ. (غِسْلِيْنٍ)/الحاقة: ۳۶/كُلُّ شَيْءٍ غَسَلْتَهُ فَخَرَجَ مِنْهُ شَيْءٌ فَهُوَ غِسْلِيْنٌ، فِعْلِيْنَ، مِنَ الْغَسْلِ مِنَ الْجُرْحِ وَالدَّبَرِ.

په دې عبارت كښې امام بخارى رحمه الله د آيت مبارك (إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا) طرف ته اشاره كړې ده اوددې تفسير ئې كړې دې. په دې آيت كښې موجود لفظ غساقا تفسير اومعنى كښې اختلاف دې. علامه جوهرى رحمه الله فرمائى د غسقت عينه معنى ده په سترګوباندې تياره خوره شوه اودهغه سترګه خرابه شوه. اوغسق الجرح معنى ده د زخم نه زيړې زيړې اوبه بهيدل د زخم سخاكيدل اوخرابيدل. بعض د دې مطلب السائل خودلې دې يعنى بهيدونكې.

يوقول دادې چه د الغساق معنى ده البارد الذي يحرق ببرده چه داسې يخې اوبه چه د خپل يخوالى او بردودت د وجې نه سوزول كوى. بعض ونيلى دى چه الماء البارد المنتن يخې بدبوئى والا اوبه. دا معنى دحضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه د مرفوع حديث نه هم ثابته ده. د ترمذى اوحاكم روايت دې. «لوأن دلوا من غساق يهراق إلى الدنيا لأنتن أهل الدنيا» [1]

ابن دريد رحمه الله فرمائى چه دا د دوزخيانو نونو اوبه دى چه هلته به په يو تالاب كښې راجمع كيږى. د تندې لګيدو په صورت كښې به جهنميان ددې نه غساق څكى. اعاذنا الله منه. [2]

دَ غساق ضبط: بيا داسې اوګنړئى چه د غساق سين مشدد اومخفف دواړه شان لوستلې شوې دې. د امام ابوعمر ودانى رحمه الله په قراءت كښې مشدد دې اودامام كسائى رحمه الله په قراءت كښې مخفف دې. نوچه چا مشدد لوستلې دې هغه السائل مراد اخستې دې اوڅوك چه مخفف وائى هغوى البارد مراد اخستې دې. د دې ټولو اقوال حاصل لكه چه دا دې جهنميان به غساق څكى چه ډير زيات يخ بدبوئى داره او بهيدلې نوونه دى. [3]

اوامام بخارى رحمه الله دې «وكأن الغساق....» سره دا خودلى دى چه غساق اوغسيق كښې د فعال اوفعيل وزنونه هم يود معنى اداكوى. مولانا محمد حسن مكى رحمه الله ليكى چه دامام بخارى رحمه الله طريقه او عادت دادې چه كله هغه ته د يو لفظ په معنى او ترادف وغيره په سلسله كښې د لغت د كتابونونه څه حتمى خبرد نه معلوميږى نود خپلې رائې اظهار "كأن" په ذريعه كوى. [4]

(غِسْلِيْنٍ): كُلُّ شَيْءٍ غَسَلْتَهُ فَخَرَجَ مِنْهُ شَيْءٌ فَهُوَ غِسْلِيْنٌ، فِعْلِيْنَ، مِنَ الْغَسْلِ مِنَ الْجُرْحِ وَالدَّبَرِ: په دې

---

[1]) الجامع للترمذى فى صفة جهنم باب ماجاء فى شراب أهل النار رقم: ۲۵۸۸والمستدرک للحاكم: ۶۰۲/۴كتاب الأهوال رقم: ۸۷۷۹

[2]) دَدې ټولو اقوالو دَپاره اوګورئى عمدة القارى: ۱۶۰/۱۵وإرشادالسارى: ۲۸۷/۵ ولسان العرب مادة: غسق والصحاح للجوهرى مادة غسق وفتح البارى ۳۳۱/۶ التوضيح: ۱۶۶۱۹.

[3]) عمدة القارى: ۱۶۰/۱۵وفتح البارى: ۳۳۱/۶.

[4]) الكنزالمتوارى: ۱۷۴/۱۳وقال العينى فى العمدة: ۱۶۱/۱۵وقد ترددالبخارى فى كون الغساق، والغسق واحدا، وليس براحد......

عبارت كښې د قرآن كريم د آيت ﴿وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ﴾ [1] طرف ته اشاره كړې ده اود غسلين وضاحت او تفسير كړې شوې دې چه غسلين د فعلين په وزن دې. غسـل – بفتح الغين – نه مشتق اوماخوذ دې. د زخم وينځلې شوې ته غسلين وائي.

دَ مذكوره عبارت وضاحت: جرح خو هريوزخم ته وائي مګر دبر [2]

هغه زخم ته وائي كوم چه اوښ ته لګيدلې وي. عموماً د بوج اوچتولوسره د اوښانو شا زخمي كيږي. اوس به مطلب داسې شي چه غسلين د زخمونو د وينځلو سره چه كوم ګند اومرداري او اوبه راؤځي هغې ته وائي. كوم ته چه دهون هم وائي. [3]

پورته ذكركړې شوې د غسلين تفسير دحضرت ابوعبيده رحمه الله دې. خو طبري رحمه الله په خپل طريق سره د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه د غسلين معنى دا نقل كړې ده. «صديد أهل النار» [4] يعني د دوزخيانو نونه. [5] مطلب دادې چه د زخمونو وينه او پيپ (نونه) به دهغوى خوراك وي. چونكه دهغوى زخمونه هلته وينځلې خو به شي نوچه كوم دهغې نه پيپ (نونه) او وينه راؤځي هغوى به دغه خوري.

يواشكال اودهغې جوابات: دلته اشكال دا پيدا كيږي چه الله تعالى ارشادفرمائي ﴿وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ﴾ بل خائې دى ﴿لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ﴾ [6] اوضريع ښكاره خبره ده چه نبات ته وائي نو په ظاهره په دواړو آياتونو كښې تعارض راغلې؟

بعض حضراتو دجمع بين الآيتين لار اختيارولوسره ونيلي چه ضريع به هم د غسلين نه وي ليكن دا غلط دى ځكه چه كتاب التفسير [7] كښې راځي چه ضريع نبات دې اودلته پخپله مصنف رحمه الله د غسلين شرح دهون سره كړې ده. اصل خبره داده چه دوزخيان به مختلف قسم وي د هريو قسم خوراك به جدا جدا وي د چا به ضريع اود چا به غسلين وي. والله اعلم. [8]

وَقَالَ عِكْرِمَةُ: ﴿حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾/الأنبياء: ۹۸/: حَطَبُ بِالْحَبَشِيَّةِ. وَقَالَ غَيْرُهُ: ﴿حَاصِبًا﴾/الإسراء: ۶۸/: الرِّيحُ الْعَاصِفُ، وَالْحَاصِبُ مَا تَرْمِي بِهِ الرِّيحُ، وَمِنْهُ ﴿حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾ يُرْمَى بِهِ فِي جَهَنَّمَ هُمْ حَصَبُهَا، وَيُقَالُ: حَصَبَ فِي الْأَرْضِ ذَهَبَ، وَالْحَصَبُ مُشْتَقٌّ مِنْ حَصْبَاءِ الْحِجَارَةِ. ﴿صَدِيدٍ﴾/إبراهيم: ۱۶/: قَيْحٌ وَدَمٌ ﴿خَبَتْ﴾ /الإسراء: ۹۷/: طَفِئَتْ ﴿تُورُونَ﴾/الواقعة: ۷۱/: تَسْتَخْرِجُونَ، أَوْرَيْتُ أَوْقَدْتُ. ﴿لِلْمُقْوِينَ﴾/الواقعة: ۷۳/: لِلْمُسَافِرِينَ، وَالْقِيُّ الْقَفْرُ.

وَقَالَ عِكْرِمَةُ: ﴿حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾: حَطَبُ بِالْحَبَشِيَّةِ: آيت مبارك ﴿إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾ طرف ته اشاره ده چه حضرت عكرمه رحمه الله په دې آيت كښې ذكر شوې لفظ حصب تفسير

---

[1] الحاقة: ۳۶.

[2] والدبر: بفتح الدال المهملة والموحدة: ما يصيب الأبل من الجراحات. شرح القسطلاني: ۲۸۷/۵.

[3] فيروزاللغات فارسي حصه دوم ۱۶۸ ماده غ.س.

[4] عمدة القاري: ۱۶۱/۱۵فتح الباري: ۳۳۱/۶تفسير الطبري: ۴۱/۲۹.

[5] عمدة القاري: ۱۶۱/۱۵فتح الباري: ۳۳۱/۶

[6] سورة الغاشية: ۶

[7] صحيح البخاري كتاب التفسير، (تفسير) سورة هل أتك حديث الغاشية قال البخاري رحمه الله هناك: ويقال: لضريع نبت....

[8] فتح الباري: ۳۳۱/۶وعمدة القاري: ۱۶۱/۱۵.

حطب سره كړې دې اوفرمائيلى دى چه په حبشى زبان كښې حصب ته حطب وائى، اود حطب معنى د لرګى او خشاك ده. علامه خليل بن احمد فراهيدى فرمائى چه حصب مطلقا خشاك ته وائى يعنى كوم چه د اور بلولو په كار راشى. كوم لرګى چه د خشاك په توګه مستعمل نه وى هغه حصب نه دې (۱)

ابن عرفه رحمه الله فرمائى چه كه د حضرت عكرمه رحمه الله مراد دادې چه لفظ حصب حبشى الاصل دې لكه چه عربو اوريدلى دى او دائى د عربى ژبې حصه جوړكړو نو په دې كښې هيڅ حرج نشته دې اوس دا عربى لفظ دې ګڼى په قرآن كريم كښې څه غير عربى لفظ موجود نه دې. (۲)

دمذكوره تعليق تخريج: دحضرت عكرمه رحمه الله دا تعليق ابن ابى حاتم رحمه الله په خپل تفسير كښې عبدالملك بن ابجر په طريق سره موصولاً نقل كړې دې (۳) هم دغه شان ابن ابى عاصم هم دا موصولاً تخريج كړې دې (۴)

وَقَالَ غَيْرُهُ: (حَاصِبًا): الرِّيحُ الْعَاصِفُ دغيره ضمير مجرور دحضرت عكرمه رحمه الله طرف ته راجع دې اود غير نه مراد ابوعبيده رحمه الله. هغوى د سورة الملك آيت ﴿أَمْ أَمِنتُم مَّن فِي السَّمَاءِ أَن يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا﴾ (۵) كښې راغلې لفظ حاصبا تفسير په الريح العاصف سره كړې دې (۶) يعنى داسې سخته سيلئى

چه خاورې او قوت كانړى الوزوى.

وَالْحَصَبُ مُشْتَقٌّ مِنْ حَصْبَاءِ الْحِجَارَةِ امام بخارى رحمه الله پورته لفظ حصب د اشتقاق په بدلون سره مختلف معانى ذكر كړې وى په دې جمله كښې نى د دغه ټولو معانى اصل اوخودلو چه حصب په اصل كښې د حصباء نه دې او حصباء قوت كانړى ته وائى. جوهرى رحمه الله ليكلى دى حصبت الرجل أحصبه په معنى كښې دې. رميته بالحصباء يعنى ما هغه په قوت كانړى اوويشتلو (۷)

اهل جهنم ته هم ﴿حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾ ونيلې شوې دې چه هغوى به په دې كښې غورزولې شى لكه چه قوت كانړى غورزولې شى چرته چه به هغه د خشاك په توګه سوزيږى (۸) او حصب فى الأرض معنى ده تلل، تګ. والله اعلم (۹).

(صَدِيدٌ): قَيْحٌ وَدَمٌ په دې كښې دې آيت مبارك ﴿وَيُسْقَىٰ مِن مَّاءٍ صَدِيدٍ﴾ (۱) طرف ته اشاره ده چه ابوعبيده د صديد تفسير نوونه اووينې سره كړې دې. مطلب دادې چه دوزخيانوله به د څكلو دپاره وينې اونوونه وركولې شى. (۲)

---

[۱] كتاب العين للفراهيدى: ۱۲۳/۳ باب الحاء والصاد والباء معهما مادة: حصب، وعمدة القارى: ۱۶۱/۱۵.

[۲] التوضيح: ۱۶۶/۱۹ عمدة القارى: ۱۶۱/۱۵.

[۳] فتح البارى: ۳۳۱/۶ وتغليق التعليق: ۵۰۸/۳.

[۴] عمدة القارى: ۱۶۱/۱۵.

[۵] سورة الملك: ۱۷.

[۶] فتح البارى: ۳۳۱/۶ عمدة القارى: ۱۶۱/۱۵ ولسان العرب مادة حصب

[۷] الصحاح للجوهرى مادة حصب، وعمدةالقارى: ۱۶۱/۱۵.

[۸] فتح البارى: ۳۳۲/۶ عمدة القارى: ۱۶۱/۱۵.

[۹] عمدة القارى: ۱۶۱/۱۵ فتح البارى: ۳۳۲/۶ وكشف البارى كتاب التفسير سورة الإسراء: ۳۶۴-۳۶۳ ولسان العرب مادة حصب

[خَبَتْ] طَفِئَتْ : په دې كښې آيت مبارك. [كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنٰهُمْ سَعِيْرًا] [3] طرف ته اشاره ده چه په دې كښې راغلې لفظ خبت معنى طفشت يعنى د مره كيدو ده

دَخبت تحقيق اومختلف معاني محتمله: خبت د فعل ماضى مؤنث صيغه ده په دې كښې ضمير دې كوم چه راګرځى د النار طرف ته اومطلب دادې چه هغه اور كله يخ شى نوموږ (الله) به دهغې شدت زياتوو.

خبت خبؤ نه مشتق دې، دنصرنه راځى دكوم معنى چه كه چرې د دې فاعل النار وى نود يخيدو ده خو امام بخارى رحمه الله د دې تفسير **طفشت** سره كړې دې. د كوم معنى چه د مره كيدو ده دا تفسير په اصل كښې امام طبرى رحمه الله په خپل طريق سره د امام مجاهد رحمه الله نه نقل كړې دې. خود حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه د دې تفسير **سكنت** نقل دې. دغه شان د امام ابوعبيده رحمه الله نه هم نقل دې. [4]

حافظ ابن حجر فرمائى چه هم دغه دويمه معنى راجح كيدل ښكاردى خكه چه اهل عرب د اور باره كښې كله چه هغه يخ شى او په سكروټوباندې ايره غالب شى نو خبت النار وائى. اوكله چه اكثر سكروټې مړې شى نوخمدت النار وائى اوكله چه بالكل مړ شى نو همدت النار وائى. خو په دې خبره كښې هيڅ شك نشته دې چه د دوزخ اور به نه مړكيږى. په دې وجه د لفظ خبت مناسب تفسير هم هغه دې كوم چه دعبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې. چه د دې معنى سكنت ده. والله اعلم بالصواب [5]

(تُوْرُوْنَ): تَسْتَخْرِجُوْنَ، أَوْرَيْتُ أوقدتُ: تورون يعنى تاسو راوباسئ. اوريت: أوقدت. د لفظ تورون په ذريعه حضرت مصنف رحمه الله د سورت واقعه آيت مبارك (أَفَرَءَيْتُمُ النَّارَ الَّتِيْ تُوْرُوْنَ) [6] طرف ته اشاره كړې ده. او مذكوره تفسير دحضرت ابوعبيده رحمه الله دې. هغوى د تورون تفسير تستخرجون سره كړې دې. دكوم معنى چه د راويستو ده. د ونو لرګى سوزولوسره دهغې نه د اور د راويستلو كاراخستې شى. [7] أوريت د باب افعال نه دماضى متكلم صيغه ده دكوم معنى چه د اور لګولو او تيزولو ده دمجردنه هم د دې هم دغه معنى راځى. [8]

(لِلْمُقْوِيْنَ) لِلْمُسَافِرِيْنَ، والقِيُّ الفَقْرُ: هم په سورت واقعه كښې راغلى دى (نَحْنُ جَعَلْنٰهَا تَذْكِرَةً وَّمَتَاعًا لِّلْمُقْوِيْنَ) [9]

چنانچه امام بخارى رحمه الله په دې كښې راغلې لفظ مقوين تفسير اوتوضيح فرمائى چه د مقوين معنى مسافر ده.

---

[1] سورة ابراهيم: ۱۶.
[2] عمدة القاري: ۱۶۱/۱۵ومجاز القرآن: ۳۳۸/۱سورة إبراهيم.
[3] سورة الاسراء :۹۷
[4] تفسير الطبري: ۱۱۳/۱۵سورة الإسراء، ومجازالقرآن: ۳۹۱/۱.
[5] فتح الباري: ۳۳۲/۶ ولسان العرب مادة خبء. والقاموس الوحيد مادة: خبء.
[6] سورت واقعه: ۷۱.
[7] فتح الباري: ۳۳۲/۶ مجازالقرآن: ۲۵۲/۲.
[8] عمدة القاري: ۱۶۱/۱۵والقاموس الوحيد مادة ورى.
[9] سورة الواقعة: ۷۳.

متعدد تفسيري اقوال: ددې لفظ په تفسير او مطلب کښې متعدد اقوال دي. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما مجاهد قتاده او ابن جرير رحمهم الله وغيره ددې معنى مسافرين بيان کړې ده. بعض نور د تفسير ائمه فرمائي چه دا د قي نه مشتق دې د کوم معنى چه ځنګل او بيابان دي. خو عبدالرحمن بن زيد بن اسلم نه ددې معنى محتاج اوفقير نقل ده. او ابن ابى نجيح رحمه الله معنى مستمعين يعنى غوږ کيخودونکي او په توجوسره اوريدونکي هم کړې ده.[1]

دا ټول مطالب اومعانى بلاتکلف په دې ځائى کښې راجمع کيدې هم شى ځکه چه داور په شان نعمت د کوم ذکر چه دې نه وړاندې شوې، هريوسړې محتاج دې اود خالق لم يزل طرف نه عظيم احسان اوانعام، که مقيم وى که مسافر، ځنګل وى که بيابان يا آبادنى کښې محتاج وى يا آسوده حال، غنى وى که تنګ دست...، هريو ددې نعمت محتاج دې اودې نه فائده اوچتوى. **القى قفر** يعنى بيابان، بې آب وګيا صحراء، ځنګل خالي ميدان ددې جمع قفار راځى.[2]

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿صِرَاطِ الْجَحِيمِ﴾/الصافات: ۲۳/: سَوَاءِ الْجَحِيمِ وَوَسَطِ الْجَحِيمِ. ﴿لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ﴾ /الصافات: ۶۷/: يُخْلَطُ طَعَامُهُمْ بِالْحَمِيمِ. ﴿زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ﴾ /هود: ۱۰۶/: صَوْتٌ شَدِيدٌ وَصَوْتٌ ضَعِيفٌ. ﴿وِرْدًا﴾ /مريم: ۸۶/: عِطَاشًا ﴿غَيًّا﴾/مريم: ۵۹/: خُسْرَانًا. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿يُسْجَرُونَ﴾/غافر: ۷۲/: تُوقَدُ بِهِمُ النَّارُ. ﴿وَنُحَاسٌ﴾/الرحمن: ۳۵/: الصُّفْرُ يُصَبُّ عَلَى رُءُوسِهِمْ. يُقَالُ: ﴿ذُوقُوا﴾/الحجر: ۲۲/: بَاشِرُوا وَجَرِّبُوا، وَلَيْسَ هَذَا مِنْ ذَوْقِ الْفَمِ. ﴿مَارِجٍ﴾ /الرحمن: ۱۵/: خَالِصٌ مِنَ النَّارِ، مَرَجَ الْأَمِيرُ رَعِيَّتَهُ إِذَا خَلَّاهُمْ يَعْدُو بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ. ﴿مَرِيجٍ﴾/ق: ۵/: مُلْتَبِسٍ، مَرِجَ أَمْرُ النَّاسِ اخْتَلَطَ. ﴿مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ﴾/الرحمن: ۱۹/: مَرَجْتَ دَابَّتَكَ تَرَكْتَهَا.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿صِرَاطِ الْجَحِيمِ﴾: سَوَاءِ الْجَحِيمِ وَوَسَطِ الْجَحِيمِ: قرآن مجيد کښې يوځائى ﴿صِرَاطِ الْجَحِيمِ﴾ او يوځائى کښې ﴿سَوَاءِ الْجَحِيمِ﴾[3] مصنف رحمه الله ددې تفسير وسط الجحيم سره کړې دې او په دليل کښې دابن عباس رضي الله عنهما قول نقل کړې دې. مطلب دادې چه دا لفظ په دواړو کښې مشترک دې.[4]

دمذکوره تعليق تخريج: دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما پورته ذکرشوې تفسيرى اثر ابن ابى حاتم او امام طبرى رحمه الله موصولاً نقل کړې دې.[5]

﴿لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ﴾: يُخْلَطُ طَعَامُهُمْ بِالْحَمِيمِ: آيت مبارك کښې ﴿ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ﴾[6] طرف ته اشاره کړې ده اودشوب تفسير ئى خلط سره کړې دې. حضرت ابوعبيده رحمه الله فرمائى «**تقول العرب: كل شيء خلطته بغيره فهو مشوب**».[7]

---

[1] فتح الباري: ۳۳۲/۶ عمدة القاري: ۱۶۲/۱۵ ومعارف القرآن للكاندهلوي: ۶۲۰/۷
[2] لسان العرب مادة (ق، ى، ى) وعمدة القاري: ۱۶۲/۱۵.
[3] سورة الصافات: ۵۵
[4] فتح الباري: ۳۳۲/۶ عمدة القاري: ۱۶۲/۱۵ تحفة الباري: ۳۲/٤.
[5] فتح الباري: ۳۳۲/۶ عمدة القاري: ۱۶۲/۱۵ تغليق التعليق: ۵۰۸/۳ والدر المنثور: ۲۷۷/۵ تفسير الطبري: ۳۹/۲۳.
[6] سورة الصافات: ۶۸
[7] فتح الباري: ۳۳۲/۶ عمدة القاري: ۱۶۲/۱۵ وتفسير الطبري: ٤۱/۲۳.

دآيت مبارك مطلب دادې چه دهغوی خوراك به د ترخې ونې خوړل ګرمو خوټکیدلو اوبو سره ګډوډ ملاؤ شوې وی. ساط یسوط سوطا وخلط یخلط هم یوه معنی ده یعنی یوځائی کول اوګډوډ کول.[1]

[زفير وشهيق] صَوْتٌ شَدِيدٌ وَصَوْتٌ ضَعِيفٌ [فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ ۝][2] طرف ته اشاره کړې ده. په دې کښې راغلی الفاظ زفير او شهيق تفسير کوی چه د زفير معنی سخت آواز او د شهيق معنی کمزورې آواز دې امام طبری رحمه الله او ابن ابی حاتم رحمه الله د علی بن ابی طلحه رحمه الله په طریق سره د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د دې الفاظو هم دغه تفسیر روایت کړې دې.[3]

په لغت کښې زفير د خر د شروع والاآواز ته وائی کوم چه سخت وی اوشهيق دخر روستونی آواز ته وائی کوم چه په مزه مزه کمیږی مګر په هغې کښې ساه ډیره اوږده وی. اوس د آیت مبارك مطلب دا شو چه د دوزخیانو به په دوزخ کښې دا حالت وی چه دهغوی دپاره به د خر اول آواز په شان چغې صورې وی. د غم کرب شدت، اوشدت د الم اوخفګان نه به دهغوی د اشقیاء دا حالت وی. أعاذنا الله منها.[4]

{وِرْدًا}: عِطَاشًا: آیت مبارك {وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا ۝}[5] کښې د لفظ وردا تفسیر کولې کیږی چه دا د عطاشا په معنی کښې دې یعنی تږی. د ابن ابی حاتم رحمه الله مطابق دا تفسیر هم د ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې.[6] دحضرت مجاهد رحمه الله نه ددې تفسیر «منقطعة أعناقهم من الظما» نقل دې[7] چه د تندې د سختئی نه به د هغوی ستونه زوړندوی.

{غَيًّا}: خُسْرَانًا: آیت مبارك {فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا ۝}[8] لفظ غي تفسیر بیانولې شی چه دا د خسران او نقصان په معنی کښې دې. دا تفسیر هم د ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې کوم چه ابن ابی حاتم رحمه الله موصولاً نقل کړې دې.[9] خو هم ابن ابی حاتم رحمه الله د ابوعبیده بن عبدالله بن مسعود رحمه الله په طریق سره دهغوی د پلار ابن مسعود رضي الله عنه نه ددې لفظ غي معنی دا خودلې ده چه دا د دوزخ یوه وادی ده چه ډیره ژوره ده.[10] په دې صورت کښې به د آیت مبارك مفهوم داسې شی چه هغوی به د دغه وادئی غي ګرموالی اوحرارت کښې اچولې شی.[11]

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: {يُسْجَرُونَ}: تُوقَدُ بِهِمُ النَّارُ: د قرآن کریم د آیت {ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ ۝}[12] لفظ یسجرون

---

[1] عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ کشف الباری کتاب التفسیر: ۵۵۰والقاموس الوحید مادة سوط.
[2] سورة هود: ۱۰۶
[3] فتح الباری: ۳۳۲/۶عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ تفسیرالطبری: ۷۰/۱۲.
[4] فتح الباری: ۳۳۲/۶عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ معارف القرآن للكاندهلوی: ۷۳/۴سورة هود.
[5] سورة مریم: ۸۶
[6] فتح الباری: ۳۳۲/۶عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵الدرمنثور: ۲۵۰/۳تغلیق التعلیق: ۵۰۹/۳.
[7] فتح الباری: ۳۳۲/۶عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵.
[8] سورة مریم: ۵۹
[9] فتح الباری: ۳۳۲/۶تغلیق التعلیق: ۵۰۹/۳.
[10] فتح الباری: ۳۳۲/۶- ۳۳۳عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵.
[11] عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵.
[12] سورة غافر: ۷۲.

تفسير د حضرت مجاهد رحمه الله په حواله سره نقل کړې شوې دې چه د دغه مشرکانو اوکافرانو په ذريعه د دوزخ اور لګولې شی يعنی دوی به ددې خشاك وی لکه څنګه چه لرګی وی.[1] لفظ يسجرون د باب نصر نه دې سجرا وسجورا ددې مصدر دې.[2]

[وَنُحَاسٌ] الصُّفْرُ يُصَبُّ عَلَى رُؤُوسِهِمْ دلته آيت مبارك [يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِّن نَّارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنتَصِرَانِ] [3] وضاحت کولې شی چه په دې کښې راغلې لفظ نحاس معنی صفر ده يعنی پيتل چه دا ويلی کړې شی اود جهنميانو په سرونو باندې واړولې شی.[4]

(ذُوقُوا): بَاشِرُوا وَجَرِّبُوا، وَلَيْسَ هَذَا مِنْ ذَوْقِ الفَمِ: د قرآن کريم آيت (ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ) [5] طرف ته اشاره ده اودا خودلې شوی دی چه دلته ذوق د قبيل د امر معنوی دې. يعنی ادراك احساس او پوهه، څکه چه عذاب د خوړلو څيز نه دې بلکه د تجربې او زغملو څيز دې. په دې وجه نی د دې تفسير کولو سره اوفرمائيل چه دوزخيانوته به وئيلی شی چه د سوزولو دا عذاب اوس اوزغمئ او تجربه اوکړئ. اودا ذوق د الفم نه نه دې يعنی په خله سره څکل مراد نه دی چنانچه دا مجازدی څکه چه د ذوق حقيقت خو هم په خله سره څکلې کيږی. په نورو ډيرو آياتونو کښې هم دا ماده هم په دې مجازی معنی کښې استعمال شوې ده. لکه چه فرمائيلې شوی دی (ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ) [6] نور فرمائی (ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ) [7] اونور فرمائی (لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ) [8]

ابن ابی حاتم رحمه الله د حضرت ابوبرزه اسلمی رضی الله عنه نه [9] مرفوعاً او طبری رحمه الله د حضرت عبدالله بن عمرو نه موقوفاً [10] نقل کړی دی چه په جهنميانو باندې ددې آيت نه زيات څه بل سخت آيت نه دې نازل شوې. چنانچه فرمائی (فَذُوقُوا فَلَن نَّزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا) [11] چه دا اوزغمئ اوددې مزه اوڅکئ مونږ به ستاسو دپاره په عذاب کښې هم زياتوالې کوو. أعاذنا الله منها.[12]

---

[1] فتح البارى: ۳۲۳/۶ تغليق التعليق: ۵۰۹/۳.
[2] القاموس الوحيد مادة سجر.
[3] سورة الرحمٰن :۳۵
[4] عمدة القارى: ۱۶۳/۱۵ کشف البارى کتاب التفسير : ۶۵۲ دا تفسير هم د حضرت مجاهد رحمه الله نه نقل دې. تغليق التعليق: ۵۱۰/۳ فتح البارى: ۳۲۳/۶ وتفسير مجاهد: ۵۶۶
[5] سورة آل عمران: ۱۳۱.
[6] سورة الحشر: ۱۵.
[7] سورة الدخان: ۴۹.
[8] سورة الدخان: ۵۶.
[9] کتاب البعث والنشور باب قول الله تعالى عزوجل (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا.....) : ۳۱۸/۱ رقم: ۵۷۹ ومجمع الزوائد: ۴۱/۲ رقم: ۱۱۴۶۳ وتفسير ابن کثير: ۳۷۷/۶ سورة النبأ.
[10] جامع البيان للطبرى: ۳۶/۲۴ سورة النبأ.
[11] سورة النبأ: ۳۰.
[12] فتح البارى: ۳۲۳/۶ وتحفة البارى: ۳۳/۴.

(مَارِجٍ) : خَالِصٌ مِنَ النَّارِ، مَرَجَ الْأَمِيْرُ رَعِيَّتَهُ إِذَا خَلَّاهُمْ يَعْدُو بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ. (مَرِيْجٍ) : مُلْتَبِسٍ، مَرِجَ أَمْرُ النَّاسِ اِخْتَلَطَ امام بخاري پدې عبارت كښې دقرآن كريم د دريو آياتوددريو الفاظو تشريح كړې ده. پدې دريوارو الفاظوكښې مشترك شئ دادې چه په دې كښې كلمه د مرج په مختلف معانوكښې استعمال شوې ده.

دمارج په ذريعه آيت مبارك ﴿وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِّنْ نَّارٍ﴾ [1] طرف ته اشاره كړې ده چه په دې كښې د لفظ مارج معنى خالص ده. په اصل كښې مارج هغه تيزې شغلې ته وائى كومې سره چه لوګې نه وى اوهم دغه شان سره كړې شوې شغله هم هغې ته وئيلى شى.[2]

مرج الأمير رعيته معنى ده د بادشاه يا حاكم رعايا ته د فساد آزادى وركول چه څنګه غواړئى په يو بل باندې ظلم كونى اوهغوى بې واكو پريږدل.[3]

مريج سره امام بخاري رحمه الله د آيت مبارك ﴿بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَّرِيجٍ﴾ [4] لفظ د مريج تفسير كړې دې چه ددې معنى د ملتبس ده يعنى اينختې او نه خلاصيدونكې. دغه شان مرج أمر الناس دې يعنى مشتبه اوګډوډ كيدل، ورانيدل. دا د باب سمع نه دې اومرج ددې مصدر دې.[5]

(مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ) : مَرَجْتَ دَابَّتَكَ تَرَكْتَهَا: د سورة الرحمن آيت ﴿مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ﴾ [6] طرف ته اشاره كولو سره امام بخاري رحمه الله ددې تفسير فرمائې اومرجت دابتك معنى ده كله چه ته څاروې د څرن دپاره پريږدې. دا د ابوعبيده رحمه الله ارشاد دې.[7]

دبحرين نه څه مراد دې؟ په آيت مبارك كښې د بحرين نه څه مراد دې؟ په دې كښې دمفسرينو حضراتو اختلاف دې. چنانچه بعض وائى چه بحر السماء او بحر الأرض مراد دى.[8] بعض وائى چه بحر فارس او بحر روم مراد دى[9] دبعض مفسرينو رائې داده چه دې نه شيرين اونمكين دريابونه مراد دى[10]

قول اول يعنى بحر السماء وبحر الأرض ابن جرير طبرى رحمه الله راجح ګرځولې دې څكه چه الله تبارك وتعالى دې نه پس فرمائيلې دى: ﴿يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ﴾ [11] لؤلؤ اومرجان اصداف او سيپونه راوځى. د بحر السماء نه بحر الأرض كښې څاڅكې پريوځى اوهلته نه د سيپئى په خله كښې داخليدوسره مرغلره جوړيږى بيا ددغه سيپونه مرغلرې راويستلې شى.[1]

---

[1] سورة الرحمن:۱۵.

[2] لسان العرب مادة مرج، والقاموس الوحيد مادة مرج، عمدة القارى: ۱۵/۱۶۳.

[3] حواله جات بالا وفتح البارى: ۶/۳۳۳.

[4] سورة ق: ۵

[5] لسان العرب مادة مرج والقاموس الوحيد مادة مرج، وعمدة القارى: ۱۵/۶۳فتح البارى: ۶/۳۳۳.

[6] سورة الرحمن: ۱۹.

[7] مجاز القرآن: ۲/۷۷سورة الفرقان وشرح القسطلانى: ۵/۲۸۷عمدة القارى: ۱۵/۱۶۳فتح البارى: ۶/۳۳۳.

[8] عن ابن عباس، قال: المراد بالبحرين هنا: بحر السماء، والأرض يلتقيان كل عام. رواه الطبرى من طريق على بن أبى طلحة: ۲۷/۷۵.

[9] ومن طريق قتادة والحسن: هما بحرا فارس والروم. فتح البارى: ۶/۳۳۳و ۲۷/۷۵.

[10] فتح البارى: ۶/۳۳۳.

[11] سورة الرحمن:۲۲.

حافظ صاحب رحمه الله هم دا راجح گرځولی دی.[۲] مگر په آخری احتمال کښې هم څه اشکال نشته دې خکه چه دلته د الله تبارك وتعالى د قدرت كامله بيان كيږى چه رب كريم دوه دريابونه داسې هم روانولې شي سره ددې چه دواړه يوځائي او يوبل سره ملاؤ شوى دى مگر يو شيرين او بل نمكين ددواړو اوبه خپل مينځ كښې ملاؤنه شي، هم په دې باندې په تفسير كښې مونږ خبره كړې ده.[۳]

د شبهې نه خالى دليل: مولانا محمد ادريس كاندهلوى رحمه الله يوه واقعه نقل كړې ده چه يوعالم ته يوخل په ادله كلاميه كښې څه شك اوترددپيداشو نو الله تعالى نه نې دعا اوغوښتله اې پروردگار يوڅه داسې دليل را القاء كړې چه په هغې كښې هيڅ يو فلسفي ته څه شبهه اونه شي اونه هغه دڅه قسم تشكيك جارى كړې شي. نو په خوب كښې اوليدل چه يو سړې د قرآن كريم تلاوت كوى اودا آيت لولى. ﴿ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيٰنِ ۞ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيٰنِ ۞ ﴾[۴] هغه عالم زر مطمئن شو اوپوهه شو چه واقعى دا استدلال داسې حجت قاطعه دې چه ددې باره كښې هيڅ يو دهريه اومنكر خدا ته لږشان هم تامل اوتردد گنجائش نه شي ويستلې. اودې آيت د ماده پرستو طبعيينو شك شبهې ختمې كړې چه د اوبو طبعيت خو اختلاط اتصال او امتزاج دې نو..... سوا د الله تعالى د ذات نه كوم يوڅيزد دواړو دريابونو اوبه په يوبل كښې د وركېدونه منع كونكې دې. تعالى الله تعالى وجلت قدرته.[۵]

ترجمة الباب سره د ايات مناسبت: امام بخارى رحمه الله چه كومه ترجمه قائمه كړې دهغې عنوان وو "صفة النار وأنها مخلوقة" ددې لاندې هغه مختلف قرآنى آياتونو متنوع الفاظ اودهغې تفسير او توضيح ذكر كړې دې. ددې ټولو آياتونو د جهنم او د اهل جهنم سره څه نه څه تعلق دې. چنانچه غساق اوغسلين به د جهنميانود خوراك حصه وى حصب جهنم يعنى دا جهنميان به دهغه ځائي د اور دپاره د خشاك په توگه استعماليږى. بياد صديد ذكر دې چه د اهل جهنم مشروب به وى. ﴿ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنٰهُمْ سَعِيْرًا ۞ ﴾ كښې خودلې شوى دى چه هغه اور به كله يخيږى نه. ﴿ اَفَرَءَيْتُمُ النَّارَ الَّتِيْ تُوْرُوْنَ ۞ ﴾ كښې د اور ذكر دې. په مقوين كښې هم د اور ذكر دې چه د جهنم لازمه دې. ﴿ صِرَاطِ الْجَحِيْمِ ﴾ او ﴿ سَوَآءِ الْجَحِيْمِ ﴾ كښې د وسط جهنم ذكر دې. ﴿ لَشَوْبًا مِّنْ حَمِيْمٍ ﴾ كښې دا مذكور ذى چه دوى ته به په خوراك كښې سرې كړې گرمې اوبه ملاوولوسره وركولې شي. په زفير اوشهيق كښې دا ذكر كړې شوى دى چه جهنميان به د سخت تكليف د وجې نه د خرپه شان چغې وهى ﴿ وِرْدًا ﴾ كښې دهغوى د تندې ذكر دې او ﴿ غَيًّا ﴾ كښې دا اوخودلې شو چه هغوى به په ډيره خساره كښې وى.

دحضرت مجاهد رحمه الله اثر ﴿ يُسْجَرُوْنَ ﴾ .. كښې دا ذكرفرمائيلې شوې دې چه ددې جهنم د اور خشاك به هم دا جهنميان وى. ﴿ وَنُحَاسٌ ﴾ كښې په جهنميانو باندې كيدونكې متنوع عذاب يوقسم ذكركړې شوې دې چه هغوى به دا ټول قسم عذابونه زغمى او برداشت كوى به نى. هره ورځ به د نوى تجرباتو نه تيريږى بيابه هغوى ته ونيلى شي چه اوڅكنى دا عذاب.

---

[۱] تفسير الطبرى: ۷۵/۲۷فتح البارى: ۳۳۳/۶.

[۲] قلت: وفى هذا دفع لمن جزم بأن المراد بهما البحر الحلو والبحر الملح.... فتح البارى: ۳۳۳/۶.

[۳] كشف البارى كتاب التفسير: ۶۵۱

[۴] سورة الرحمن: ۲۰-۱۹.

[۵] معارف القرآن كاندهلوى: ۶۰۹/۷.

آخرى لفظ چه كوم ذكر كړې شوې دې هغه ﴿مَّارِجٍ مِّن نَّارٍ﴾ دې چه د سور كړې شوى اور شغلونه ، دې جناتو تخليق اوشو. نار او جهنم يوشيز دې اونار د جهنم لازمه ده اعاذنا الله من جميعها دې نه پس د اوګنړنې چه امام بخارى رحمه الله ددې ترجمې لاندې لس احاديث ذكر كړى دى په كوم كښې چه رومبې حديث د حضرت ابوذر رضي الله عنه دې

الحديث الاول

۳۰۸۵- حَدَّثَنَا أَبُو الوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُهَاجِرٍ أَبِي الحَسَنِ، قَالَ: سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ وَهْبٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ فَقَالَ: «أَبْرِدْ» ثُمَّ قَالَ: «أَبْرِدْ» حَتَّى فَاءَ الفَيْءُ، يَعْنِي لِلتُّلُولِ ثُمَّ قَالَ: «أَبْرِدُوا بِالصَّلاَةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ» (۱)-[ر ۵۱۱]

ترجمه: حضرت ابوذر رضي الله عنه فرمائى چه نبى كريم ﷺ په يوسفر كښې وو نوونى فرمائيل تاخير كونى، بيا اوفرمائيل تاخير كونى تردې چه سورى واوړى. يعنى د غونډو طرف ته، بيائى اوفرمائيل چه مونځ «د ماسپښين» كښې تاخير كونى ځكه چه د ګرمئى شدت د جهنم د تاؤ نه دې

تراجم رجال

ابوالوليد: دا ابوالوليد هشام بن عبدالملك طيالسى باهلى بصرى رحمه الله دې ددوى حالات كتاب الايمان باب علامة الايمان حب الأنصار كښې تيرشوى دى. (۲)

شعبه: دا اميرالمؤمنين فى الحديث شعبه بن حجاج عتكى رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو حالات كتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې ذكر كړې شوې دى. (۳)

مهاجر: مهاجر مولى ابى الحسن رحمه الله دې.

زيدبن وهب: دا زيد بن وهب الجهنى الهمذانى رحمه الله دې (۴)

ابوذر: دا مشهور صحابى حضرت ابوذر غفارى رضي الله عنه دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الايمان باب المعاصى من أمر الجاهلية.... لاندې راغلى دى. (۵)

داحديث كتاب الصلاة كښې تيرشوې دې (۶) دلته د ترجمه په مناسبت سره دوباره ذكر كړې شوې دې.

ترجمة الباب سره دَ حديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله كښې دې

---

(۱) قوله: أباذر رضى الله عنه: الحديث مرتخريجه كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر.

(۲) كشف البارى: ۳۸/۲.

(۳) كشف البارى: ۶۷۸/۱

(۴) ددې دواړو دَحالاتودپاره اوګورئى كتاب مواقيت الصلوة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر.

(۵) كشف البارى: ۲۳۸/۲.

(۶) صحيح البخارى كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر رقم: ۵۳۵

«فإن شدة الحر من فيح جهنم»[1] په دې سره د ترجمې دواړه جزونه ثابتيږي. صفة النار هم اود جهنم موجود كيدل هم. ښكاره خبره ده كه چرې هغه موجودنه وې نودهغې تاؤ به دكوم ځائې نه راتللو.[2]
دباب دويم حديث دحضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه دې.

الحديث الثاني

۳۰۸۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ ذَكْوَانَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَبْرِدُوا بِالصَّلاَةِ فَإِنَّ شِدَّةَ الحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»[3] [ر ۵۱۳]

تراجم رجال:

محمدبن يوسف: دا محمدبن يوسف بن واقد فريابى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى تذكره كتاب العلم باب ماكان النبى صلى الله عليه وسلم يتخولهم..... په ضمن كښې تيره شوې ده.[4]

سفيان: دا سفيان بن عيينه رحمه الله دې. ددوى مختصر حالات بدء الوحى كښې او تفصيلى حالات «كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أوأخبرنا.... كښې تير شوى دى.[5]

اعمش: دامشهورمحدث ابومحمدسليمان بن مهران الكاهلى المعروف بالاعمش رحمه الله دې. ددوى حالات «كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تيرشوى دى.[6]

ذكوان: دا ابوصالح ذكوان رحمه الله دې. ددوى لقب سمان وزيات دې ددوى تذكره كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې نقل كړې شوې ده.[7]

ابوسعيد: دا مشهور صحابى حضرت ابوسعيد بن مالك بن سنان خدرى رضي الله عنه دې. ددوى تفصيلى تذكره كتاب الإيمان باب من الدين الفرارمن الفتن كښې شوې ده.[8]

دا حديث هم كتاب الصلاة كښې تيرشوې دې.[9] باب سره مناسبت واضح دې.
دباب دريم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

---

[1]) عمدة القارى: ۱۵/۱۶۳فتح البارى: ۶/۳۳۳.

[2]) فتح البارى: ۶/۳۳۳.

[3]) قوله: عن أبى سعيدالخدرى رضى الله عنه: الحديث. مرتخريجه فى مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر.

[4]) كشف البارى: ۳/۲۵۲.

[5]) اوگورئى كشف البارى:۱/۲۳۸، ۳/۱۰۲.

[6]) اوگورئى: كشف البارى:۲/۲۵۱.

[7]) كشف البارى:۱/۶۵۸

[8]) كشف البارى: ۲/۸۲

[9]) صحيح البخارى كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر رقم: ۵۳۸

الحديث الثالث

٣٠٨٧- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "اشْتَكَتِ النَّارُ إِلَى رَبِّهَا فَقَالَتْ: رَبِّ أَكَلَ بَعْضِي بَعْضًا، فَأَذِنَ لَهَا بِنَفَسَيْنِ: نَفَسٍ فِي الشِّتَاءِ وَنَفَسٍ فِي الصَّيْفِ، فَأَشَدُّ مَا تَجِدُونَ مِنَ الحَرِّ، وَأَشَدُّ مَا تَجِدُونَ مِنَ الزَّمْهَرِيرِ" (١)

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان الحكم بن نافع حمصى رحمه الله دي.

شعيب: دا شعيب بن ابى حمزه قرشى اموى حمصى رحمه الله دي. ددې دواړو مختصر حالات بدء الوحى الحديث السادس كښې راغلى دى. (٢)

الزهري: دا مشهور محدث محمدبن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دي. ددوى مختصر ذكر بدء الوحى دريم حديث لاندې راغلى دى. (٣)

ابوسلمه بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعى حضرت ابوسلمه بن عبد الرحمن بن عوف مدنى رحمه الله دي. ددوى مفصل حالات كتاب الإيمان باب صوم رمضان احتسابا من الإيمان كښې راغلى دى. (٤)

ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

ددوى حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې تيرشوى دى. (٥)

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: ددې حديث مناسبت هم ترجمة الباب سره واضح دې چه په دې كښې دجهنم د دوو ساګانو ذكر دې. يو په ګرمئى كښې اوبل په يخنئى كښې. (٦)

دې نه علاوه دا اودې نه وړاندې دواړه احاديث د جمهورو په خپل موقف باندې ډير قوى حجت دې چه جهنم اوس هم موجود دې اودهغې تخليق شوې دې. حافظ صاحب رحمه الله فرمائى «وهذه الأحاديث من أقوى الأدلة على ماذهب إليه الجمهور من أن جهنم موجودة الآن». (٧)

دباب څلورم حديث دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې.

---

(١) قوله: أباهريرة رضى الله عنه: الحديث، مرتخريجه صحيح البخارى كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر.

(٢) كشف البارى: ٤٨٠/١-٤٧٩.

(٣) كشف البارى: ٣٢٦/١ الحديث الثالث وكشف البارى كتاب الغسل: ١٩٤.

(٤) كشف البارى: ٣٢٣/٢.

(٥) كشف البارى: ٦٥٩/١ بل داحديث هم شانه تيرشوې دې صحيح البخارى كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر رقم: ٥٣٧

(٦) عمدة القارى: ١٦٤/١٥.

(٧) فتح البارى: ٣٣٣/٦.

الحديث الرابع

۳۰۸۸- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ هُوَ الْعَقَدِيُّ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ الضُّبَعِيِّ، قَالَ: كُنْتُ أُجَالِسُ [ص: ۱۲۱] ابْنَ عَبَّاسٍ بِمَكَّةَ فَأَخَذَتْنِي الحُمَّى، فَقَالَ أَبْرِدْهَا عَنْكَ بِمَاءِ زَمْزَمَ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ «الحُمَّى مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ فَأَبْرِدُوهَا بِالْمَاءِ أَوْ قَالَ بِمَاءِ زَمْزَمَ- شَكَّ هَمَّامٌ-» (۱)

ترجمه. مشهور تابعى حضرت ابو جمره ضبعى رحمه الله فرمانى چه زه په مكه مكرمه كښې حضرت ابن عباس رضي الله عنهما سره كيناستم پاسيدم چه په ما تبه راغله نوحضرت دعلاج په توګه ماته دا اوفرمائيل چه ددې تبې ګرمانش په آب زمزم سره يخ كړه. چنانچه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى پس دا په اوبو سره يا د زمزم په اوبو سره يخه كړئ.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا عبدالله بن محمد بن عبدالله جعفى رحمه الله دې. ددوى حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تيرشوى دى. (۲)

ابوعامر دا ابوعامر عبدالملك بن عمرو بن قيس عقدى بصرى رحمه الله دې ددوى اجمالى تذكره كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې شوې ده. (۳)

همام: دا همام بن يحيى بن دينار عوذى بصرى رحمه الله دې. (۴)

ابوجمره دا ابوجمره نصر بن عمران ضبعى بصرى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى تذكره كتاب الايمان باب أداء الخمس من الايمان لاندې راغلې ده. (۵)

ابن عباس رضي الله عنه: دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دې د دوى اجمالى تذكره بدء الوحى اوتفصيلى كتاب الايمان باب كفران العشير وكفر... كښې شوې ده (۶)

دباب پنځم حديث د حضرت رافع بن خديج رضي الله عنه دې.

الحديث الخامس

۳۰۸۹- حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَبَّاسٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبَايَةَ

---

(۱) قوله: كنت أجالس ابن عباس رضي الله عنهما الحديث. انفرد به الإمام البخارى رحمه الله. ولم يخرجه غيره تحفة الأشراف: ۲۶۳/۵ رقم: ۶۵۳۰

(۲) كشف البارى: ۶۵۸/۱

(۳) كشف البارى: ۶۵۸/۱

(۴) دَدوى دَ حالاتودپاره اوګورئى كتاب مواقيت الصلاة باب من نسى صلاة فليصل......

(۵) كشف البارى: ۷۰۱/۲.

(۶) كشف البارى: ۴۳۵/۱ و۲۰۵/۲.

بْنِ رِفَاعَةَ، قَالَ أَخْبَرَنِي رَافِعُ بْنُ خَدِيجٍ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «الْحُمَّى مِنْ فَوْرِ جَهَنَّمَ فَأَبْرِدُوهَا عَنْكُمْ بِالْمَاءِ» (١) [٥٣٩٤]

ترجمه حضرت رافع بن خديج رضي الله عنه فرمائي چه نبي كريم ﷺ مې په ارشاد كولوسره واورېدو چه تبه د جهنم د جوش او دهغې د شدت نه ده نودا د اوبو په ذريعه لرې كوئ

تراجم رجال

عمرو بن عباس: دا ابوعثمان عمرو بن عباس رحمه الله دې.

عبدالرحمن: دا عبدالرحمن بن مهدى ازدى بصرى رحمه الله دې. (٢)

سفيان: دامشهورامام محدث سفيان بن ثورى رحمه الله دې. ددوى حالات «كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم» لاندې بيان كړې شوى دى. (٣)

ابيه (سعيد): داحضرت سفيان والد سعيد بن مسروق رحمه الله دې. (٤)

عبايه بن رفاعه: داحضرت عبايه بن رفاعه انصارى مدنى رحمه الله دې. (٥)

رافع بن خديج رضي الله عنه: دا مشهور صحابى حضرت رافع بن خديج رضي الله عنه دې. (٦)

دباب شپږم حديث دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دې.

الحديث السادس

٣٠٩٠- حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ الْحُمَّى مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ فَأَبْرِدُوهَا بِالْمَاءِ» (٧) [٥٣٩٣]

تراجم رجال

مالك بن اسماعيل: دا مالك بن اسماعيل بن زياد نهدى كوفى رحمه الله دې (٨)

---

(١) قوله: أخبرنى رافع بن خديج رضى الله عنه: الحديث، رواه البخارى فى الطب، باب الحمى من فيح جهنم رقم: ٥٧٢٦ومسلم رقم: ٥٧٥٩، ٥٧٦٠ فى السلام باب لكل داء دواء، والترمذى رقم: ٢٠٧٤فى الطب باب ماجاء فى تبريدالحمى بالماء.

(٢) ددې دواړو محدثينوحضراتو د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الصلوة باب فضل استقبال القبلة.

(٣) اوګورئ كشف البارى: ٢٧٨/٢.

(٤) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ كتاب الأذان باب من شكا إمامه.

(٥) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ كتاب الجمعة باب المشى إلى الجمعة.

(٦) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ كتاب مواقيت الصلوة باب وقت المغرب.

(٧) قوله: عن عائشة رضى الله عنها: الحديث رواه البخارى فى الطب. باب الحمى من فيح جهنم، رقم: ٥٢٢٦ومسلم رقم: ٥٧٥٥-٥٧٥٦فى السلام باب لكل داء دواء، والترمذى رقم: ٢٠٧٥فى الطب باب ماجاء فى تبريد الحمى بالماء، وابن ماجه فى الطب باب الحمى من فيح جهنم رقم: ٣٥١٨.

(٨) ددوى دحالاتو دپاره اوګورئ كتاب الوضوء باب الماء الذى يغسل به شعر الإنسان.

زهير: دا ابوخيثمه زهير بن معاويه كوفي جعفي رحمه الله دي. ددوى حالات كتاب الإيمان باب الصلوة من الإيمان كښې تيرشوى دى.[1]

هشام: دا هشام بن عروه بن زبير بن عوام اسدى رحمه الله دي.

عروه: دا عروه بن زبير بن عوام رحمه الله دي. ددې دواړو حضراتو تذكره بدءالوحى دويم حديث كښې او اجمالي په كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه كښې تفصيلاً تيره شوې ده.[2]

عائشة رضي الله عنها: دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحي دويم حديث لاندې راغلى دى.[3]

دباب اووم حديث دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما دى.

الحديث السابع

۳۰۹- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ: «الحُمَّى مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ فَأَبْرِدُوهَا بِالْمَاءِ»[4] [۵۳۹۱]

تراجم رجال

مسدد: دا ابوالحسن مسدد بن مسرهد اسدى بصرى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې راغلې.[5]

يحيي: دا يحيى بن سعيد قطان ابوسعيد احول بصرى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه... ، لاندې ذكر كړې شوې ده.[6]

عبيدالله: داحضرت عبيدالله بن عمر بن حفص عمرى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الوضوء باب التبرز في البيوت لاندې نقل كړې شوې ده.[7]

نافع: دا مشهور تابعي محدث حضرت نافع مولى ابن عمر رحمه الله دي. ددوى تفصيلي حالات كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا في المسجد په ذيل كښې راغلى دى.[8]

---

[1] كشف البارى: ۳۶۷/۲.

[2] كشف البارى: ۲۹۱/۱، ۴۳۶/۲-۴۳۲.

[3] كشف البارى: ۲۹۱/۱.

[4] قوله: عن ابن عمر رضى الله عنهما: الحديث رواه البخارى فى الطب باب الحمى من فيح جهنم رقم: ۵۷۲۳ومسلم رقم: ۵۷۵۱-۵۷۵۴في السلام باب لكل داء دواء، والترمذى رقم: ۲۰۷۵في الطب باب ماجاء فى تبريد الحمى بالماء، وابن ماجه فى الطب باب الحمى من فيح جهنم رقم: ۳۵۱۷.

[5] كشف البارى:۲/۲.

[6] كشف البارى:۲/۲.

[7] كشف البارى: ۲/۲.

[8] كشف البارى: ۶۵۱/۴

ابن عمر: دامشهور صحابي حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دي. دد وی تفصيلي حالات **كتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس...** لاندې تيرشوی دی.[1]

تنبيه: دلته امام بخاري رحمه الله په ترتيب سره څلور احاديث ذكر كړل. يعني حديث ابن عباس، حديث رافع، حديث عائشه اوحديث ابن عمر رضي الله عنهم. دكوم معنى اومطلب چه متحددې. په دې ټولو كښې تبه د جهنم دګرمئ د شدت نتيجه ګرځولې شوې ده. يانې دې سره تشبيه وركړې ده. هم ددې څلورو نه درې احاديث يعنې حديث رافع حديث عائشه اوحديث ابن عمر رضي الله عنهم حضرت مصنف رحمه الله په كتاب الطب كښې هم ذكركړی دی.[2] هم هلته ددې تقرير اوشرح ذكركړې شوې ده.[3]

ددغه څلورو احاديثو خلاصه اومفهوم دادې چه اوبه د تبې علاج دې اوحقيقت هم دغه دې چه نبي كريم صلى الله عليه وسلم په ارشاد باندې كه پوره يقين وی نوچه هرڅنګه تبه وی هغه په اوبوسره لرې كيږی دهغې په شدت كښې كمې راځي. د دارالعلوم ديوبند باني حضرت مولانا محمدقاسم نانوتوی رحمه الله به د خپلې تبې علاج هم دغه شان كولو.[4]

د احاديث اربعه مناسبت باب سره: ددې څلورو وارو احاديثو ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې چه په دې كښې د جهنم حرارت او د ګرمئ د شدت بيان كړې شوې دې كوم چه په صفة النار كښې داخل دې.[5]

دباب اتم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

---

[1]) كشف الباري: ۶۳۷/۱

[2]) صحيح البخاري كتاب الطب باب الحمى من فيح جهنم رقم: ۵۷۲۳، ۵۷۲۶-۵۷۲۵.

[3]) كشف الباري كتاب الطب: ۳۹-۳۶وللاستزادة انظر التوضيح: ۱۷۶/۱۹-۱۷۴.

[4]) دسيدنا امام نانوتوی رحمه الله دژوند حالات ليكونكې مولانا سيد مناظر احسن ګيلانی رحمه الله فرماني "ددې خط نه، په ظاهر هم دغه معلوميږی چه كيدې شي دمليريا حمله پرې شوې وه. يخنئ سره به ئې تبه كيدله مګر پوهيدلو چه "دو نوبت بشدت ګذشت" كومه دوره اولړزه د تبې په په هغوی باندې وه دهغې په علاج كښې څه تدبيرونه اختيار كړل هم پخپله ليكي: "آخركا ازصبح روز دوم، بعلاج مسنون، غسل از آب تازه تدبير كرده شد" د يخنئ او تبې په دې سختئ كښې دلامبلو سرې تخيل هم نه شي كولې. ليكن د مسنون علاج عقيدت هم دغه علاج آسان كړو او په تازه اوبوسره ئې غسل اوكړو. الله تعالى ته پته ده چه طبيبانو اوډاكټرانو په نيز ددې طريقه علاج اختيارولو څه نتيجه كيدل پكاردی؟ ليكن حضرت رحمه الله هم پخپله اطلاع وركوی چه "خداوند حقيقى به بركت اين عمل شفانم بخشيد" فيوض قاسميه ص ٤ دسيرت قاسمی پوفاني يعنې حضرت شيخ الهند مولانا محمود الحسن رحمه الله خاكسار هم يوخل اوكنل چه په سخته تبه كښې راګير وو د حرارت د سختوالي د وجې نه په بدن مبارك باندې لاس كيخودل هم ګران وو ليكن هم په دې خيال كښې بنه ياد دی چه حضرت شيخ الهند رحمه الله مدرسې ته تشريف راوړلو اودمدرسې د جمات مشرقي طرف كښې چه كوم كوهې دې هم هغې له راغلو كيناستو او موجود طلبه ته ئې حكم وركړو چه ډولچې راؤباسئ او په ما باندې اچوئ. غالبا به دې عمل كښې د شركت سعادت دې فقير ته هم حاصل شوې وو. په صحيح توګه خو نه شم وئيلې ليكن كه حافظه مې غلطى نه كوی نو وئيلې شم چه د خرمن لونې ډول سره وار په وار تقريبا اتيا ډولچې اوبه واچولې شوې. طالبان نه واپس كيدل اود يوسترې كيدونه پس به بل سرخ ناوولو كښې مشغول كيدلو. حضرت به هم په دغه تبه كښې د ډولچې دپاسه ډولچې په خان باندې اړولې. رچيدلو او زه حيران ووم سوچ مې كولو ګوره چه څه انجام به كيږی؟ الله الله كولوسره ئې د بس كولو حكم وركړو. ستر ګې سرې وې دهغې سوروالى بنانست ترڼته پورې په زړه اودماغو كښې پروت دې. پاسيدو په كپړه ئې بدن اوچ كړو. تركومې چه خيال دې د تبې نوم هم ددې غسل نه پس باقى پاتې نه شو" سوانح قاسمی (سيرت شمس الاسلام)۶۰۹/۱-۶۰۸، ۱۰۱/۲مكتبه رحمانيه لاهور.

[5]) عمدة القاري: ۱۶٤/۱۵.

الحديث الثامن

۳۰۹۲- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «نَارُكُمْ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ»، قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ كَانَتْ لَكَافِيَةً قَالَ: «فُضِّلَتْ عَلَيْهِنَّ بِتِسْعَةٍ وَسِتِّينَ جُزْءًا كُلُّهُنَّ مِثْلُ حَرِّهَا» (۱)

تراجم رجال

اسماعيل بن ابي اويس: دا اسماعيل بن ابى اويس مدنى اصبحى رحمه الله دي. ددوى تفصيلى حالات **كتاب الإيمان باب من كره أن يعود في الكفر**.... كښې تيرشوى دى (۲)

مالك: دا ابوعبدالله مالك بن انس مدنى اصبحى رحمه الله دي ددوى تفصيلى تذكره بدء الوحى او **كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن** كښې ذكرشوې ده. (۳)

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذكوان رحمه الله دي

الأعرج: دا عبدالرحمن بن هرمز الاعرج قرشى رحمه الله دي. ددې دواړو محدثينو حضراتو تذكره **كتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان** لاندې تيره شوې ده. (۴)

ابوهريره: دامشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. ددوى حالات **كتاب الإيمان باب أمور الإيمان** كښې تيرشوى دى. (۵)

قوله: أن رسول الله ﷺ قال: ناركم جزء من سبعين جزءا من نار جهنم حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرمائى چه رسول الله ﷺ فرمائيلى دى چه ستاسو اور د جهنم د اور اويايم جزء نه يو جز دې

دحديث شريف دوه مطلب: ① مطلب دادې چه زمونږ دا دنياوى اور چه په خوراك څښاك او نورو څيزونو كښې استعماليږى. ددې په مقابله كښې د دوزخ اور اويا درجې زيات ګرم دې اوس تاسو پخپله خيال اوكړئ چه كله ددې دنياوى اور دا حال دې چه څيزونه په لمحو او سيكنډونو كښې ايره كوى نو دد غه جهنم د اوربه څه حال وى؟

② يامطلب دادې چه كه دټولو دنيا اور راجمع كړې كوم چه خلق سوزوى نودا به د جهنم د اور يو جزء وى او دهغې اور خود اوياؤ اجزاء برابردې أعاذنا الله منها (۱)

---

(۱) قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث. أخرجه مسلم كتاب صفة الجنة باب فى شدة الحر من نار جهنم رقم:۲۸٤۳ والترمذى كتاب صفة جهنم باب ماجاء فى أن ناركم هذه جزء من سبعين جزءا من نار جهنم رقم: ۲۵۹۲ وابن ماجه كتاب الزهد باب صفة النار رقم: ٤۳۱۸.

(۲) كشف البارى: ۱۱۳/۲.

(۳) كشف البارى: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲

(۴) كشف البارى: ۱۱/۲-۱۰.

(۵) كشف البارى: ۶۵۹/۱

په رواياتو كښې تعارض اودهغې حل: په صحيحين كښې سبعين جزءاً يعنى د اويا عدد ذكردې. خودامام احمد رحمه الله په يوروايت كښې **مائة جزء** راغلې دې [2]
په دې رواياتو كښې دتطبيق صورت هم دغه دې چه مبالغه فى الكثرة باندې محمول كړې شى چه هغه اور ډيرزيات خطرناك دې ستاسو د اندازونه هم زيات دويم جواب دادې چه اعتبار دعدد زائد وى مطلب دا چه سل درجې زيات دې. [3]
ناركم مبتداء دې **جزءمن سبعين جزءا** ددې خبر دې. **من نارجهنم** كښې **من** بيانيه دې او ورسره دتبعيض معنې ته هم شامل دې. [4]

قوله: قيل: يارسول الله، إن كانت لكافية چا اوونيل يارسول الله! هم دا دنياوى اور كافى وو. دلته ان مخففه من المثقله دې. يعنى **إنها كانت كافية** چه دګناهګارانودپاره هم دغه ددنيا اوركافى وو. ان مخففه او نافيه په مينځ كښې فارق هم دغه كلمه د لام وى. دا د حضرات بصريين مذهب دې خودحضرات كوفيين په نيز ان په معنى دَ ما اولام په معنى دَ إلا دې. ددوى مطابق تقديرى عبارت داسې دې: «**ماكانت إلا كافية**». [5]

قوله: قال: فضلت عليهن بتسعة وستين جزءا، كلهن مثل حرها حضورپاك صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل ددې دنيا په اور باندې د جهنم اور يوكم اويا درجې فضيلت اوفوقيت لرى په دې كښې د هريو ګرمائش اوحرارت ددې دنياوى اور په شان دې. د **عليهن** ضمير **نيران الدنيا** طرف ته راجع دې كوم چه مفهوم دې. د مسلم شريف په روايت كښې **عليها** دې. [6] يعنى **على النار نيران** د **نار** جمع ده. [7]
د ابن حبان او مسنداحمد په روايت كښې مثل حرها سره سره «**وضربت بالبحر مرتين، ولولا ذلك ما انتفع بها أحد**» زيات والې هم نقل دې. [8] هم دغه شان يوحديث دحضرت انس رضى الله عنه نه هم نقل دې كوم چه امام حاكم رحمه الله او ابن ماجه رحمه الله نقل كړې دې. په هغې كښې دا اضافه هم ده «**فإنها لتدعوالله أن لايعيدها فيها**» [9]
دَ مختلف رواياتو خلاصه: ددې ټولو رواياتوخلاصه داده چه د جهنم داور حرارت اود سوزولو صلاحت

---

[1] التوضيح: ۱۷۷/۱۹.
[2] مسندأحمد: ۳۷۹/۲رقم: ۸۹۱۰مجمع الزوائد: ۳۸۷/۱۰كتاب صفة النار باب تلقى النارأهلها.
[3] فتح البارى: ۳۳٤/۶أعمدة القارى:۱۶۵/۱۵.
[4] عمدة القارى: ۱۶۵/۱۵.
[5] التوضيح لابن ملقن: ۱۷۷/۱۹وشرح الطيبى: ۲۷۷/۱۰.
[6] صحيح مسلم كتاب الجنة..... باب جهنم..... رقم: ۲۸٤۳.
[7] فتح البارى: ۳۳٤/۶.
[8] مسندالاحمد: ۲٤٤/۲مسندأبى هريرة رقم: ۷۳۲۳وصحيح ابن حبان كتاب إخبارعن مناقب الصحابة باب صفة النار رقم: ۷٤۶۳ والحميدى فى مسنده: ۲۷٤/۲ رقم: ۱۱۶۳.
[9] رواه الحاكم فى مستدركه: ۵۹۲/٤كتاب الأهوال رقم: ۸۷۵۳وابن ماجه كتاب الزهد باب صفة النار رقم: ٤۳۱۹.

: دنيا داور نه يوکم اويا درجې زيات دي د دنياوى اور نه فائده حاصلول هم آسان او ممکن نه وو مگر الله تعالى د خپل بنديگانو د ضرورت اوحاجت دوجې نه ددې نه فائده حاصلولو کښې آسانى راوستلو دپاره سمندر په دې دنياوى اور باندې دوه خل اووهلو گنې دې ته نيزدې کيدل هم ممکن نه وو. بل دا د دنيا اور پخپله ددې خبرې نه پناه غواړى اودعاکوى چه الله تعالى دې جهنم ته واپس اونه ليگى.

دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما روايت [1] کښې خو اووه خل په سمندرى اوبوسره د يخولوذکر دې. او د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه يو روايت کښې «ضرب بهاالبحر عشرمرات» [2] ذکر دې. نومقررعدد مراد نه دې بلکه دا قابل د انتفاع جوړول مراد دى. چه ددې دنياوى اور گرموالى هم څه معمولى نه وو مگر د انسانانو د بنيگړې د خاطره ددې په گرموالى کښې غيرمعمولى کمې اوکړې شو. أعاذنا الله منها.

دَ جواب دَ تکرار مقصد: دعلامه طيبى رحمه الله د قول مطابق حضورپاك د سائل د سوال په جواب کښې چه داکوم فرمائيلى چه «فضلت عليهن بتسعة.....» نوهم دهغه سابقه جملې دتاکيد په توگه تکرار دې کوم چه حضورپاك په شروع کښې فرمائيلې وو. مطلب دادې چه بيشکه د چا د سوزولودپاره هم دا ددنيا اور کافى دې مگر د خالق اومخلوق په اورکښې خوفرق کيدل پکاردى که نه. لهذا د دوزخ اور چه ذکوم عذاب الهى دپاره تيارکړې شوې دې دهغې تقاضا ده چه د هغې په حرارت او گرمائش کښې د دنيا د اور نه ډير زياتوالې وى. دې دپاره چه د الله تعالى عذاب د دنيا د عذاب نه په فرق وى [3]

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح او ښکاره دې چه په دې کښې د جهنم د اور خوف ناکې او خطرناك والى بيان دې.

د باب نهم حديث دحضرت يعلى بن اميه رضي الله عنه نه نقل دې.

الحديث التاسع

۳۰۹۳- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، سَمِعَ عَطَاءً، يُخْبِرُ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقْرَأُ عَلَى الْمِنْبَرِ «وَنَادَوْا يَا مَالِكُ» [4]-[ر ۳۰۵۸]

تراجم رجال

قتيبه بن سعيد: دا ابوالرجاء قتيبه بن سعيد بن جميل ثقفى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الايمان باب إفشاء السلام من الإيمان لاندې تيرشوى دى. [5]

---

[1] عمدة القارى: ۱۶۵/۱۵ التوضيح: ۱۷۷/۱۹ والتمهيدلابن عبدالبر: ۱۶۳/۱۸.

[2] إنما ذكرها الإمام العينى رحمه الله، ولم أجدها فى مجموعة الأحاديث. والله اعلم بالصواب.

[3] شرح الطيبى: ۲۷۷/۱۰ رقم: ۵۶۶۵.

[4] قوله: عن أبيه (يعلى بن أمية): الحديث، مر تخريجه سابقا، باب إذا قال أحدكم: آمين.....

[5] كشف البارى: ۱۸۵/۲.

سفيان دامشهورامام محدث سفيان بن عيينه ﷫ دي. ددوی مختصر حالات بدء الوحی کښې اومفصل حالات كتاب العلم باب قول المحدث : حدثنا أو أخبرنا.... کښې تیر شوی دی. (١)

عمرو: دا عمرو بن دينار جمحی ﷫ دي. ددوی تذکره كتاب العلم باب كتابة العلم کښې تیره شوې ده (٢)

عطاء: دا مشهور تابعی محدث حضرت عطاء بن ابی رباح ﷫ دي. ددوی تفصیلی حالات كتاب العلم باب عظة النساء کښې راغلی. (٣)

صفوان بن يعلي: دا صفوان بن یعلی بن امیه تمیمی ﷫ دي (٤)

ابيه: دا مشهور صحابی حضرت یعلی بن امیه ﷜ دي. (٥)

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حديث مطابقت هم واضح دې چه په دې کښې د خازن جهنم د مالك ذکر دې. بل د حضرت یعلی بن امیه ﷜ دا حديث اوس يو څو ابواب وړاندې «باب إذا قال أحدكم: آمين» د شرح سره تیرشوې دې.

دباب لسم او آخری حدیث دحضرت اسامه بن زیدبن حارثه ﷜ دي.

الحديث العاشر

٣٠٩٣- حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، قَالَ: قِيلَ لِأُسَامَةَ لَوْ أَتَيْتَ فُلاَنًا فَكَلَّمْتَهُ، قَالَ: إِنَّكُمْ لَتُرَوْنَ أَنِّي لاَ أُكَلِّمُهُ إِلَّا أُسْمِعُكُمْ، إِنِّي أُكَلِّمُهُ فِي السِّرِّ دُونَ أَنْ أَفْتَحَ بَابًا لاَ أَكُونُ أَوَّلَ مَنْ فَتَحَهُ، وَلاَ أَقُولُ لِرَجُلٍ أَنْ كَانَ عَلَيَّ أَمِيرًا: إِنَّهُ خَيْرُ النَّاسِ، بَعْدَ شَيْءٍ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالُوا: وَمَا سَمِعْتَهُ يَقُولُ: قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ: "يُجَاءُ بِالرَّجُلِ يَوْمَ القِيَامَةِ فَيُلْقَى فِي النَّارِ، فَتَنْدَلِقُ أَقْتَابُهُ فِي النَّارِ، فَيَدُورُ كَمَا يَدُورُ الحِمَارُ بِرَحَاهُ، فَيَجْتَمِعُ أَهْلُ النَّارِ عَلَيْهِ فَيَقُولُونَ: أَيْ فُلاَنُ مَا شَأْنُكَ؟ أَلَيْسَ كُنْتَ تَأْمُرُنَا بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَانَا عَنِ المُنْكَرِ؟ قَالَ: كُنْتُ آمُرُكُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَلاَ آتِيهِ وَأَنْهَاكُمْ عَنِ المُنْكَرِ وَآتِيهِ" رَوَاهُ غُنْدَرٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ (٦) [٦٦٨٥]

ترجمه: حضرت اسامه بن زيد ﷜ ته چا اوونیل که چرې ته فلانکی له تلې وې او هغه سره دې خبره کړې وه (نو ډیره مناسب به وه). هغوی اوونیل تاسو خلق ګڼرئ چه زه هغه سره صرف ستاسو د اورلو دپاره خبرې اترې کوم. زه خو بغیر ددې نه چه (د فتنې) د یونوی باب شروع اوکړم هغه سره په خان

---

(١) كشف البارى: ١/١٣٨الحديث الأول: ٣/١٠٢.

(٢) كشف البارى: ٤/٣٠٩.

(٣) كشف البارى: ٤/٣٧.

(٤) ددوی د حالاتودپاره اوګورئی كتاب الحج باب غسل الخلوق ثلث مرات.

(٥) حواله بالا.

(٦) قوله: قيل لأسامة بن زيد رضى الله عنه: الحديث، أخرجه البخارى فى الفتن، باب الفتنة التى تموج كموج البحر رقم: ٧٠٩٨ ومسلم رقم: ٧٤٤٣-٧٤٤٤ فى الزهد، باب عقوبة من يأمر بالمعروف ولا يفعله، وينهى عن المنكر ويفعله.

له خائی کښې (په دې معامله کښې او نورو معاملاتو کښې) خبرې اترې کوم. زه فتنه پيدا کونکې د تولو نه رومبې سرې نه جوړيدل غواړم اونه زه هغه سړې څوك چه زما حاکم دې داسې وايم چه هغه د ټولو خلقو نه بهتر دې. ما د رسول الله ﷺ نه يوه خبره اوريدلې ده. خلقو تپوس اوکړو چه تاسو کومه خبره اوريدلې ده؟ حضرت اسامه رضی الله عنه اوفرمائيل چه ما د رسول الله ﷺ نه داسې فرمائيل اوريدلی دی چه د قيامت په ورځ به يو سړې راوستلې شی بيا به هغه په جهنم کښې غورزولې شی. نو د هغه کولمې به په اور کښې راؤځی نوهغه به داسې تاويږی لکه څنګه چه خر د جرندې سره چاپيره تاويږی ددې حال په ليدو به دوزخيان هغه سره راجمع شی اوهغه ته به وائی چه اې فلانکی ستا دا حال ولې دې؟ ولې تابه مونږ ته د خو خبرو حکم او د بدو کارونو نه منع کولو؟ هغه بنده به وائی چه او ما به تاسو ته د خو کارونو حکم درکولو مګر پخپله به مې عمل نه کولو او تاسو به مې د خرابو خبرو نه منع کولې مګر پخپله به په بدو کښې اخته ووم.

تراجم رجال

علي: دا مشهور محدث علی بن عبدالله ابن المدينی رحمه الله دې. ددوی تفصيلی تذکره کتاب العلم باب الفهم فی العلم په ذيل کښې راغلې ده.[1]

سفيان: دا سفيان بن عيينه رحمه الله دې. ددوی مختصر حالات بدء الوحی کښې او تفصيلی حالات ((کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا.... کښې تير شوی دی. [2]

اعمش: دامشهور محدث ابومحمد سليمان بن مهران الکاهلی المعروف بالاعمش رحمه الله دې. ددوی حالات ((کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم)) لاندې تيرشوی دی. [3]

ابووائل: دا ابووائل شقيق بن سلمه کوفی اسدی رحمه الله دې. ددوی حالات کتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله..... لاندې ذکر کړې شوی دی.[4]

اسامه: داحضرت اسامه بن زيد بن حارثه کلبی مدنی رضی الله عنه دې. ددوی تفصيلی حالات کتاب الوضوء باب إسباغ الوضوء په ضمن کښې تيرشوی دی. [5]

قوله:: قيل لأسامة: لوأتيت فلانا فكلمته؟ قال: إنكم لترون أني لا أكلمه إلا أسمعكم...

په دې حديث کښې د فلانا (رجل نه مراد حضرت عثمان رضی الله عنه دې. [6]

---

[1]) کشف الباری: ۲۹۷/۳.

[2]) اوګورئی کشف الباری:۲۳۸/۱، ۱۰۲/۳.

[3]) اوګورئی: کشف الباری:۲۵۱/۲.

[4]) کشف الباری: ۵۵۹/۲.

[5]) کشف الباری: ۱۸۰/۵.

[6]) دا دعام شراح رائې ده خو د حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله مطابق رجل نه مراد وليد بن عتبه دې چه د حضرت عثمان بن عفان رضی الله عنه د مور شريك رور وو. چنانچه ليکی: ((ثم لا يخفى عليك أن ظاهر كلام الشراح قاطبة. وكذا كلام الشيخ (الكنكوهی) قدس سره، والمشائخ: أن المراد بالرجل فی قوله: ولا أقول لرجل.... هوعثمان رضی الله عنه. ثم أولواوعيد الحديث فی شأن عثمان. والأوجه عند هذا العبد الضعيف أن مصداق الأمير هوالوليد. والمعنی أن كون الوليد أميرا لا يمنعنی أن أكلم فيه،

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله كښې دې «يجاء بالرجل يوم القيامة، فيلقى في النار» چه په دې كښې د جهنم د اور صفت بيان كړې شوې دې.[1]

قوله: :رواه غندر عن شعبة عن الأعمش دا تعليق دې كوم چه موصولاً پخپله مصنف رحمه الله كتاب الفتن كښې نقل كړې دې.[2]

۱۱ - باب: صِفَةِ إِبْلِيسَ وَجُنُودِهِ.

ماقبل سره مناسبت: دتيرشوى باب تعلق جهنم سره وو او د جهنم چه كوم تعلق دې هغه پټ نه دې. ښكاره خبره ده چه جهنم به هم په ابليس اود هغه په منونكو سره ډكولې شي. چنانچه هم هغه خلق به د هغه خشاك وى چه دهغه متبعين وى دا به دهغوى د هميشه دپاره د اوسيدو خانى وى. أعاذنا الله منها.

دترجمة الباب مقصد: دلته امام بخارى د ابليس اود هغه د لښكر تذكره كړې ده. اكثر فلاسفه اوقدريه د شيطان د وجود انكار كوى لكه څنګه چه تفصيل په وړاندې باب كښې راځي. چنانچه حضرت مصنف رحمه الله په دې باب سره د هغه منكرينو رد كړې دې. د ابلس اود هغه د لښكر اثبات ئې په قرآن او سنت سره فرمائيلې دې. د ابليس لعين سره متعلق ډير بحثونه دى كوم چه به مونږ ترتيب وار ذكر كوو.

ايا إبليس اسم مشتق دې؟: د ټولو نه اول بحث دلته د ابليس د نوم باره كښې دې چه دا مشتق دې او كه نه؟ چنانچه د يوجماعت موقف خودادې چه ابليس اسم عجمى دې، دعلميت او عجمه د جمع كيدو د وجې نه غير منصرف دې. ابن الانبارى رحمه الله دا قول نور مدلل كولو دپاره فرمائى چه كه چرې دا عربى لفظ وې نوضرور به منصرف وې لكه لفظ د اكليل چه دې. خو علامه طبرى رحمه الله فرمائى چه دا هم عربى دې ددې باوجود غير منصرف دې، منصرف نه دې چه په كلام عرب كښې ددې مثال ډير كم ملاويږى. په دې وجه دا د عجمى نوم په شان ګرځولو سره غير منصرف اوګرځولې شو.

مګر د علامه طبرى رحمه الله دا خبره محل اشكال ده څكه چه د يونوم مثالونه په كلام عرب كښې قلت دهغې دعدم صرف ته مستلزم نه دى. دا علت بنياد جوړولو سره يونوم منصرف يا غير منصرف نه شى ګرځولې كيدې. خو د بعض حضراتو وينا ده چه دا اسم عربى دې اود أبلس نه مشتق دې د كوم معنى چه د نااميده كيدو ده. علامه جوهرى رحمه الله ليكلى دى «أبلس من رحمة الله: أي يئس، ومنه سمي إبليس، وكان اسمه عزازيل»[3] قاموس فيروز آبادى كښې هم دا نوم مشتق منلې شوې دې. دكوم د تغليط طرف ته چه علامه مرتضى زبيدى رحمه الله اشاره كړې ده.[4]

بعد أن سمعت هذا الوعيد الشديد، وعلى هذا فيكون مورد الحديث هو الوليد. فحينئذ لا يشكل الحديث بمناقب عثمان رضي الله عنه فتأمل، فإنه لطيف.)) الكنز المتوارى: ۱۸۶/۱۳. اوددې حديث تفصيلي شرح به ان شاء الله په كتاب الفتن كښې راځي. صحيح البخاري كتاب الفتن باب الفتنة التي تموج كموج..... رقم: ۷۰۹۸ وكذا انظر: فتح الباري: ۳۳٤/۶ عمدة القاري: ۱۶۶/۱۵ التوضيح: ۱۸۰/۱۹ شرح ابن بطال: ٤۸/۱۰-٤۶ كتاب الفتن رقم: ۳٤۳۶.

[1] قال العيني رحمه الله في العمدة: ۱۶۶/۱۵ مطابقته للترجمة من حيث إن فيه ذكر النار، التي هي جهنم.

[2] صحيح البخاري كتاب الفتن باب الفتنة التي تموج كموج..... رقم: ۷۰۹۸.

[3] الصحاح للجوهري: ۱۰۸ مادة بلس وعمدة القاري: ۱۶۷/۱۵.

[4] تاج العروس: ۱۱۱/٤ فصل الباء من باب السين. وعمدة القاري: ۱۶۷/۱۵.

بهرحال دوارہ اقوال موندلې شي. علامه عيني رحمه الله د ابن ابى الدنيا رحمه الله په حواله سره د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما يو روايت نقل کړې دې د هغې نه هم اسم مشتق معلوميږي. په هغې کښې دي: «كان اسم إبليس حيث كان عند الملائكة عزازيل، ثم إبليس بعد» [1] يو روايت د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه دا هم دې چه دهغه نوم حارث وو. [2] د ابليس په كنيت كښې مختلف اقوال دى. ابومره، ابوالعمر او ابوكردوس. [3]

ابليس د ملائک نه وو که نه؟: په دې کښې اختلاف دې چه ابليس د ملائك نه وو که نه؟

① علامه ابوالوفاعلى بن عقيل رحمه الله كتاب الارشاد كښې فرمائى چه ابليس د فرښتونه وو. د علامه ابوبكر عبدالعزيز رحمه الله رائې هم دغه وه ځکه چه ارشاد رباني دې ﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰئِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ﴾ [4] په دې مقام باندې استثناء دا خودلې شي چه ابليس د فرښتو د جنس نه وو ځکه چه باب استثناء كښې په كلام عرب كښې مشهور هم دغه دى چه هغه د جنس نه وى خلاف جنس نه استثناء غيراولى ده. [5]

حضرت نور فرمائى چه زمونږ د موقف د صحت دليل داهم دې كه د ده شمير په فرښتوكښې نه وو نو په سجده نه كولوسره به دده ملامتيا او طعن اوتشنيع ننبه جوړول هم صحيح نه وې. ځكه چه هغه به امر كښې داخل نه وو. ګورئى، كه د وخت بادشاه دا اعلان اوكړى چه كېږې والادې دكان نه كولاووى اونانبايان دې كولاؤ كړى نونانبايانوبه په دكان كولاوولو باندې نشانه هيڅ كله نه شى جوړولې. چونكه نانبايان خلق په دغه نهى كښې داخل نه دى. چنانچه كه ابليس هم د فرښتو د جنس نه نه وې نوهغه به فرښتوسره په امر بالسجود كښې هيڅ كله داخل نه وې. حالانكه ابليس هم مامور بالسجود نه وو په دې باندې اجماع ده. نوثابته شوه چه هغه د ملائك نه وو. ابوبكر عبدالعزيز رحمه الله فرمائى «وأنه لولم يكن من الملائكة خرج عن أن يكون مأمورا بالسجود، لأن السجود انصرف إلى الملائكة، وقد أجمعنا على أنه (إبليس) كان مأمورا به» [6]

دا دحضرت ابن مسعود رضي الله عنه [7] حضرت ابن عباس رضي الله عنهما [8] د صحابه كرامو يوجماعت، بل حضرت سعيدبن مسيب رحمه الله [9] وغيره اواكثر مفسرين حضرات قول دې مثلاً بغوى رحمه الله [10] واحدى رحمه الله [11] او قاضى بيضاوى رحمه الله [12] وغيره هم دا اختياركړى دى. [1] دحضرات متكلمين يوجماعت هم

---

[1] عمدة القاري: ۱۵/۱۶۷ومكائدالشيطان لابن أبي الدنيا: ۹۱ رقم: ۷۲.
[2] عمدة القاري: ۱۵/۱۶۷.
[3] عمدة القاري: ۱۵/۱۶۷.
[4] سورة البقرة: ۳٤.
[5] جامع الدروس العربية: ۳/۹۵-۹٤الباب التاسع منصوبات الأسماء، الاستثناء، مباحث عامة.
[6] آكان المرجان: ۲۱۶-۲۱۵الباب الرابع والثمانون في بيان هل كان إبليس من الملائكة؟
[7] تفسير طبرى: ۱/۱۷۸لقط المرجان: ۱۹۱.
[8] حواله بالا.
[9] حواله بالا.
[10] معالم التنزيل: ۱/۷۸سورة البقرة.
[11] تفسير واحدى: ۱/۷٤.
[12] تفسير البيضاوى مع حاشية الشهاب: ۲/۲۰۶-۲۰۵.

دغه رائې لرى. ابوالقاسم رحمه الله فرمائى زمونږ د شيخ ابوالحسن اشعرى رحمه الله هم دغه مذهب دې.[2] په دې مسئله كښې دويم قول دحسن بصرى رحمه الله دې. هغوى فرمائى:

«لم يكن إبليس من الملائكة طرفة عين» [3] يعنى ابليس د يوې لمحې دپاره هم د ملائكه حصه نه وو.

هم دغه شان ابن شهاب زهرى رحمه الله فرمائى چه ابليس د ټولو جناتو پلاردې. لكه څنګه چه حضرت آدم عليه السلام دټولو انسانانو پلار دې. آدم عليه السلام بشررو او ابوالبشر دې. ابليس د جناتونه دې او ابوالجن دې. شهر بن حوشب رحمه الله فرمائى چه ابليس د جناتونه وو. د فساد وينو تويولود وجې نه چه كله جنات د زمكې نه ويستلوسره جزائر وجبال كښې خواره كړې شو نوهغه وخت د ګرفتارو كسانونه وو. هغه نى اونيولو او آسمان ته نى بوتلو بيا فرښتو سره هم هلته اوسيدلو. كوم وخت چه الله تعالى حضرت آدم عليه السلام ته د سجدې كولوحكم وركړو نو دې اِ شو انكارى شو او د الله تعالى د دربار نه اوشړلې اواورټلې شو.[4]

حضرت سعد بن مسعود رحمه الله فرمائى چه فرښتې به جناتوسره په جنګ وې. چنانچه كله چه په دغه شان جنګ كښې شيطان راګيرشو نوهغه وخت دې ماشوم وو. بيابه نى فرښتو سره عبادت كولو.[5]

علامه ابومحمد ابن حزم ظاهرى رحمه الله [6] اوعلامه زمخشرى رحمه الله [7] دواړو هم دا قول اختيار كړې دې چه هغه د جناتو نه وو. د علماء ديوبندنه هم مولانامحمد ادريس كاندهلوى رحمه الله هم دغه مختار دې.[8]

دلائل دواړو طرف ته دى خو مونږ د امام ابن تيميه رحمه الله دې محاكمه باندې دابحث ختمو. حضرت فرمائى چه ابليس د خپل صورت په اعتبارسره د فرښتونه وو خود خپل اصليت او مثال په اعتبارسره دهغوى نه نه دې بلكه د بل نوع يعنى جنات نه دې.

«إبليس كان من الملائكة باعتبار صورته، وليس منهم باعتبار أصله، ولا باعتبار مثاله.....»[9]

ايا الله تعالى نيغ په نيغه دَ ابليس سره كلام كړې وو؟ : علامه ابو الوفا ابن عقيل رحمه الله فرمائى چه كه څوك دا سوال اوكړى چه آيا الله تعالى شيطان لعين سره بلاواسطه يعنى نيغ په نيغه خبرې اترې كړى دى؟ نوهغه ته به په جواب كښې مونږ داسې وايو چه په دې كښې دعلماء اصوليين اختلاف دې. په دې كښې محققين هم دغه فرمائى چه نيغ په نيغه خبرې اترې نه دى شوى. سره ددې چه بعض حضراتو دا قول اختيار كړې دې چه نيغ په نيغه خبرې شوى دى مګر رومبې قول صحيح دې. چنانچه

---

[1]) آكام المرجان: ۲۱۶.

[2]) آكام المرجان: ۲۱۶.

[3]) رواه طبرى فى تفسير: ۱۵/۱۷۰ابوالشيخ فى العظمة: رقم:۱۱۴۶د حضرت حسن بصرى رحمه الله نه دا هم نقل دى چه الله تعالى دې هغه خلق غرق كړى چه دا ګمان لرى چه دَ ابليس تعلق دَ ملائكه سره وو حالانكه الله تعالى پخپله فرمائى﴿ كَانَ مِنَ الْجِنِّ ﴾. لقط المرجان: ۱۹۲.

[4]) البداية والنهاية: ۱/۱۰۲وآكام المرجان: ۲۱۸ولقط المرجان:۱۹۲عمدة القارى: ۱۵/۱۶۷.

[5]) رواه ابن جرير الطبرى فى تفسير: ۱۰/۱۷۹ ولقط المرجان: ۱۹۲.

[6]) الفصل فى الملل والأهواء والنحل: ۴/۲۸ مكتبة الخانجى القاهرة.

[7]) الكشاف: ۱/۱۳۰.

[8]) معارف القرآن كاندهلوى: ۱/۹۸۲.

[9]) مجموع الفتاوى: ۴/۱۷۷كتاب مفصل الاعتقاد. السؤال الحادى والسنون.

الله تعالى ابليس سره د يو فرښتې په ذريعه سره خبره كړې وه. څكه چه د الله تعالى چاسره د كلام كول په هغه باندې رحمت كول، دهغه نه راضي كيدل دهغه عزت كول اودهغه د شان اوچتولو دپاره وي. ګورئ چه حضرت موسى عليه السلام ته دحضرت محمد ﷺ او حضرت ابراهيم خليل الله عليه السلام نه علاوه په نورو ټولو انبياء كرامو باند هم ددغه كلام كولو د وجې نه فضيلت وركړې شوې دې (١)

ابليس څه فرضي كردار نه دې: ډير زيات قدريه اوفلاسفه وغيره د ابليس د وجود شخصي منكررو اودى. نن هم ډيرزيا متجد دين دې څه فرضي اوخيال څيز تصور كوى. چه انسان څه غلط يا خراب كار اوكړى نو دا په هر انسان كښې دننه موجود قوت بهيميه كاركړې (٢) خود قرآن اوسنت په رنړا كښې دا موقف قطعاً صحيح نه دې بلكه ابليس يو واضحه وجود لرى د سور كړې شوې اور نه د ده تخليق شوې دې. دې د شيطانانو پلار دې په كوم كښې چه شهوتونه ډك كړې شوى دى (٣)

دابليس صفات: ابن جرير طبرى ليكلى چه الله ﷻ ابليس ته ښه شكل اوصورت وركړوهغه ته ئې عزت وركړو، دهغه اكرام ئې اوكړو اود آسمان دنيا حكومت ئې هغه ته حواله كړو بل د جنت د خزانو كنجيانې ئې هغه ته حواله كړې خو دا ټول هرڅه په هغه راس رانغلل اودكم ظرفئ مظاهره كولوسره ئې د الله ﷻ په اوچتوالى او لويئى باندې خپل خان لوئې اوخودلو اود ربوبيت دعوى ئې اوكړه خپل ماتحتان ئې د خپل عبادت او اطاعت طرف ته راوبلل. په نتيجه كښې الله ﷻ دهغه شكل اوصورت د شيطان په شكل كښې مسخ كړو دهغه ښكل اوصورت ئې وران كړو كوم انعامات او حكومت ئې چه وركړې وو ټول هر څه ئې ترې واخستل او په هغه باندې ئې لعنت اوورولو. دا خو دنياوى سزا وه او په آخرت كښې به د هغه اود هغه تابعدارانو اومنونكو ځائې صرف او صرف جهنم وى (٤)

دالله تعالى رب العزت نه بغاوت اوسركشئى د وجې نه به ابليس ته په خپل ښائست اوحسن وجمال طاؤس الملائكة ونيلې شو. بيا الله تعالى دهغه شكل وران كړو اوهغه د هميشه هميشه دپاره د الله تعالى د دربار نه شړلې شوې او رټلې شوې اوګرخولې شو (٥)

---

(١) آكام المرجان: ٢١٩الباب الخامس والثمانون، هل كلم الله تعالى إبليس؟ ولفظ المرجان: ١٨٩هل كلم الله أبليس؟

(٢) سرسيداحمدخان هم ددغه موقف داعي وو. هغه چه يو طرف ته په خپل تفسير كښې د ډيرزيات قطعيات اوسمعيات نه انكاركړې دې بل طرف ته ئې د شيطان د وجود نه بالكل انكاركړې دې هغه ليكى "اوچرته چه لفظ جن يا جان لكه چه په دې سورت كښې په معنى د ابليس يا شيطان راغلې دې ددې نه اود دغه لفظونونه هيڅ څه وجود خارج از انسان مراد نه دې بلكه په لحاظ د انسان قوانې بهيميه انسانيه باندې ددې اطلاق شوې دې" (سورت الحجر ص ١١٥-١١٤ ازتفسير القرآن).

(٣) قال العينى أما جده، فما ذكره الماوردى فى تفسيره (النكت والعيون: ١٠٢/١) ١٥٨/٣هوشى خص روحانى، خلق من نار السموم، وهو أبوالشياطين، وقد ركبت فيهم الشهوات، مشتق من الإبلاس، وهواليأس من الخير". وعمدة القارى:١٦٧/١٥.

(٤) تاريخ ابن جرير الطبرى: ٥٦/١عمدة القارى: ١٦٨/١٥-١٦٧.

(٥) قال عبدالملك بن أحمد بإسناده عن ابن عباس رضى الله عنهما قال: كان إبليس يأتى يحيى بن زكريا، عليهماالصلاة والسلام . طمعا أن يفتنه، وعرف ذلك يحيى منه، وكان يأتيه فى صورشتى، فقال له: أحب أن تأتينى فى صورتك التى أنت عليها، فأتاه فيها، فإذا هو مشوه الخلق، كريه المنظر، جسده جسد خنزير، ووجهه وجه قرد، وعيناه مشقوقتان طولا، وأسنانه كلها عظم واحد، وليس له لحية......... فقال يحيى عليه السلام: ويحك! ما الذى شوه خلقتك؟ فقال: كنت طاؤس الملائكة، فعصيت الله، فمسخنى فى أخس صورة وهى ماترى....... قال: فأين تسكن؟ قال: فى صدور هم (صدور بنى آدم) واجرى فى عروقهم، قال: فما الذى يعصمهم منك، قال: بغض الدنيا، وحب الآخرة. عمدة القارى: ١٦٨/١٥.

دابلسي اولاد اودهغه لښکر: ترجمة الباب کښې يولفظ جنوده راغلي دي. حافظ صاحب رحمه الله فرمائي لکه چه امام بخاري رحمه الله د حضرت ابوموسی اشعري رضي الله عنه د دې مشهور حديث طرف ته اشاره کوي په کوم کښې چه دا مضمون راغلي دي چه ابليس خپل لښکر د بنيادم د ګمراه کولودپاره روانه وي. [1]
چنانچه ابن حبان حاکم او طبراني رحمهم الله وغيره روايت کړې دې چه:

«إذا أصبح إبليس بث جنوده، فيقول: من أضل مسلما ألبسته التاج، قال: فيقول له القائل: لم أزل بفلان حتى طلق امرأته، قال: يوشك أن يتزوج، ويقول الآخر: لم أزل بفلان حتى عق. قال: يوشك أن يبر. قال: فيقول القائل: لم أزل بفلان، حتى شرب. قال: أنت. قال: ويقول الآخر: لم أزل بفلان حتى زنى، فيقول: أنت. ويقول الآخر: لم أزل بفلان حتى قتل. فيقول: أنت أنت» [2]

يعنی روزانه چه کله سحر شي نو ابليس خپل لښکر خوره وي او ورته وائي چه څوک يومسلمان ګمراه کړي زه به هغه ته تاج په سر کوم. چنانچه يوورکي شيطان راشي وائي چه ما په فلانکي باندې محنت شروع کړو تردې چه هغه خپلې ښځې ته طلاق ورکړو. شيطان وائي بيا څه چل اوشو؟ هغه به دوباره نکاح اوکړي (يعنی دا هم څه کارنامه ده؟) بل شيطان ګوتې کارګزاری بيانولوسره وائي چه ما يوشان په فلانکي باندې محنت اوکړو نوهغه د خپل مور پلار نافرمانی اوکړه. شيطان وائي نوڅه چل اوشو؟ بيا به فرمانبردار شي (لکه دا څه لويه خبره نه ده). دريم وائي ما فلانکي په شرابو څکلو باندې اخته کړو ابليس هغه ته شاباش ورکوي. څلورم په خپل کارګزارنی باندې رڼړا اچولو سره وائي چه ما په فلانکي باندې زنا اوکړه. ابليس هغه ته هم شاباش وائي. پنځم راځي او وائي چه ما يوشان کوشش کولو تردې چه د فلانکي د لاس نه مې قتل اوکړو. ابليس ښه خوشحاله شي اوهغه ته ښه شاباش ورکړي.

دغه شان په مسلم شريف کښې د حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه حديث دې چه ابليس خپل تخت په سمندر باندې خورکړي بيا خپل لښکر مختلف طرفونوته روانه وي چه بنيادم په فتنه کښې واچوني اود خپل هريو شاګرد نه کارګزاری اخلي......، آخر يو شيطان ګوتې راشي او وائي چه ما نن د فلانکي اودهغه د ښځې په مينځ کښې جګړه پيدا کړه چه د طلاق سبب جوړشو نو ابليس دغه خپل شاګرد ته خپل ځان ته نيزدې کړي او ورته وائي چه "نعم أنت" ته خو ډير کامياب او شاندار پاتې شوې. [3]

دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه د ابليس د اولاد تعداد ډيرزيات دې. خو په هغوی کښې صرف په پنځو باندې هغه يقين کوي چه دهغه پوره ابليسی نظام چلوی يعنی ثبر، اعور، مسوط، داسم او زلنبور. أعاذنا الله من جميعهم [4]

---

[1] فتح الباري: ٣٣٩/٦عمدة القاري: ١٦٨/١٥.

[2] رواه ابن أبي الدنيا في مكايدالشيطان:٣٦ومجمع الزوائد: ١١٤/١الحاكم في المستدرك: ٣٥٠/٤رقم: ٨٠٢٧وصححه الذهبي في تلخيصه المطبوع بذيل المستدرك.وابن حبان في صحيحه: ٢٨/١٤ كتاب التاريخ باب بدء الخلق...... ذكر الأخبار عن وضع إبليس التاج..... رقم: ٦١٨٩

[3] صحيح مسلم كتاب التوبة باب تحريش الشيطان رقم: ٢٨١٣ ومسند أحمد: ٣١٤/٣ مسندجابر بن عبدالله رضي الله عنه رقم: ١٤٤٣٠.

[4] مكائدالشيطان: ٥٤إبليس وذريته رقم: ٣٥عمدةالقاري: ١٦٨/١٥.وقال الغزالي الإمام في الإحياء نقلا عن مجاهد: لإبليس خمسة من الأولاد، قد جعل كل واحد منهم على شيء من أمره: ثبر، والأعور، ومسوط، وداسم، وزلنبور. فأما ثبر: فهو صاحب لمصائب، الذي يأمر بالثبور، وشق الجيوب، ولطم الخدود، ودعوى الجاهلية. وأما الأعور: فإنه صاحب الزنى، يأمر به ويزنيه. وأما مسوط: فهو صاحب الكذب. واما داسم: فإنه يدخل مع الرجل إلى أهله، يرميهم بالعيب عنده، وغضبه عليهم. وأما زلنبور: فهو

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: (يُقْذَفُونَ)/الصافات: ۸/: يُرْمَوْنَ. (دُحُورًا)/الصافات: ۹/: مَطْرُودِينَ. (وَاصِبٌ)/الصافات: ۹/: دَائِمٌ
په دې عبارت كښې د قرآن كريم آيات ﴿ وَيُقْذَفُونَ مِن كُلِّ جَانِبٍ ۞ دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ﴾ [1] طرف ته اشاره كړې شوې ده او په دې كښې وارد بعض كلماتو دحضرت مجاهد رحمه الله تفسير ذكر كړې شوې دې.
چنانچه اوفرمائيلې شو چه (يُقْذَفُونَ) معنى يرمون ده. يعنى هغوى به غورزولې شى. او (دُحُورًا) معنى مطرودين ده يعنى رټلې شوې. لكه چه دحورا كوم چه مصدر دې دمفعول په معنى كښې دې. بل (وَاصِبٌ) معنى دائم يعنى د هميشه دپاره جارى پاتې كيدونكو ده. [2]
دمذكوره تعليق مقصد: ددې آياتونو تعلق چونكه شياطين يعنى جنود ابليس سره دې په دې وجه دا دلته د باب لاندې ذكر كړې شو. هم دغه تفسيرى كلمات كتاب التفسير كښې هم راځى. [3]
په دې آياتونو كښې د شيطانانو دهغه كوشش او دهغې د انجام ذكر دې چه په جاهليت كښې د نبى كريم ﷺ د بعثت نه وړاندې به دا شيطانان اوجنات دغيبى خبرونو په لټون كښې آسمان ته تلل او په پټه به ئې د فرښتو د خبرو اوريدو كوشش كولو. خو روستو په دوى باندې دهر قسم پابندى اولګولې شوه اوددغه حركت نه د منع كولو دپاره بې مثاله انتظامات اوكړې شو. نو چه كوم يو به هم دهغه ځائې د رسيدو كوشش كولو تباه كولې به شو په هغوى به شهاب راغورزولې شو چه هغه شيطان به ئې سوزولو سره ايره كړو. دا خونى دنياوى سزا شوه او په آخرت كښې دهميشه عذاب ددې نه علاوه دې.
دمذكوره تعليق موصولاً تخريج: دحضرت مجاهد رحمه الله دا تفسيرى جملې «روح، عن شبل، عن ابن أبي نجيح، عن مجاهد» په طريق سره عبدبن حميد رحمه الله په خپل تفسير كښې موصولاً ذكر كړې دى. [4]
ترجمة الباب سره مناسبت: دحضرت مجاهد رحمه الله ددې تعليق مناسبت د ترجمې الفاظ جنوده سره دې چه په دې كښې د شياطين ذكر دې هم دغه جنود ابليس دى.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: (مَدْحُورًا)/الأعراف: ۱۸/: مَطْرُودًا. يُقَالُ: (مَرِيدًا)/النساء: ۱۱۷/: مُتَمَرِّدًا. بَتَّكَهُ قَطَّعَهُ. (وَاسْتَفْزِزْ) /اسْتَخِفَّ (بِخَيْلِكَ)/الإسراء: ۶۴/: الْفُرْسَانُ، وَالرَّجْلُ الرَّجَّالَةُ، وَاحِدُهَا رَاجِلٌ، مِثْلُ صَاحِبٍ وَصَحْبٍ وَتَاجِرٍ وَتَجْرٍ. (لَأَحْتَنِكَنَّ)/الإسراء: ۶۲/: لَأَسْتَأْصِلَنَّ. (قَرِينٌ) /الزخرف: ۳۶/: شَيْطَانٌ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (مَدْحُورًا): مَطْرُودًا: په دې تعليق كښې آيت مبارك ﴿ قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُومًا مَّدْحُورًا ﴾ [5] طرف ته اشاره ده. په كوم كښې چه د شيطان ددوو منفى صفتونو ذكر دې. يومذموم او بل مدحور

صاحب السوق، فبسببه لا يزالون منظلمين. وشيطان الصلاة يسمى خنزب [صحيح مسلم رقم: ۲۲۰۳ من حديث عثمان بن أبى العاص] وشيطان الوضوء يسمى الولهان [الجامع للترمذى رقم: ۵۷ من حديث أبى]" إحياء علوم الدين: ۹۵۴-۹۵۳ كتاب شرح عجائب القلب، ربع المهلكات. وفى تفسير الجوزى: قسم إبليس جنده فريقين، فبعث فريقا منهم إلى الإنس، وفريقا إلى الجن، فكلهم أعداء لرسول الله صلى الله عليه وسلم. التوضيح: ۱۹/۱۹۵.

[1] سورة الصافات: ۹-۸
[2] عمدة القارى: ۱۵/۱۶۸ فتح البارى: ۶/۳۴۰.
[3] كشف البارى كتاب التفسير سورة الصافات ص: ۵۴۸.
[4] عمدة القارى: ۱۵/۱۶۸ فتح البارى: ۶/۳۴۰ تغليق التعليق: ۳/۵۱۱ والدرالمنثور: ۵/۲۷۱.
[5] سورة الاعراف: ۱۸.

د دويم لفظ معنى دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه دا نقل كړې شوې دى چه ددې معنى مطرودا ده يعنى رټلې شوې.[۱]. مدحور د حرنه صيغه اسم مفعول ده ددې معنى دفع كول رټل او لرې كولو ده.[۲]

د مذكوره تعليق موصولاً تخريج: دحضرت ابن عباس پورته ذكرشوې تفسيرى قول امام طبرى رحمه الله د على بن ابى طلحه رحمه الله په طريق سره موصولاً په خپل تفسير كښې نقل كړې دې.[۳]

يُقَالُ: ﴿مَرِيدًا﴾: مُتَمَرِّدًا: آيت مبارك ﴿وَإِن يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَّرِيدًا﴾[۴] طرف ته اشاره كړې ده چه مريد دميم فتحه سره په معنى د متمرد يعنى سركش دې. دا تفسير د ابوعبيده رحمه الله نه نقل ده.[۵]

بَتَّكَهُ: قَطَّعَهُ: دا تفسير هم د ابوعبيده رحمه الله نه نقل دې. هغوى آيت مبارك ﴿وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ﴾[۶] تفسير فليقطعن سره كړې دې. بتكه معنى ده قطعه. اوس دآيت معنى دا شوه: (شيطان اووئيل چه) اوزه به هغوى ته حكم وركوم نوهغوى به د خناورو غوږونه څيرى كوى.

حضرت قتاده رحمه الله فرمائى چه د دغه ځناور نه مراد بحيره ده. يعنى هغه اوښه چه د بچى راوړو دعمل نه پنځه ځل تيره شوې وى او پنځم بچې دهغې نر وى نو اهل جاهليت به د دغه اوښې غوږ اوڅيرلو او د بتانو په نوم به ئى آزادې پريخودلې. اودهغې نه به ئى فائده نه اخستله.[۷] په دې كار باندې په ظاهره دوى هم شيطان لګولې وو. چنانچه ترجمة الباب سره مناسبت هم اوشو.

﴿وَاسْتَفْزِزْ﴾: اسْتَخِفَّ ﴿بِخَيْلِكَ﴾: الْفُرْسَانُ، وَالرَّجْلُ الرَّجَّالَةُ، وَاحِدُهَا رَاجِلٌ، مِثْلُ صَاحِبٍ وَصَحْبٍ وَتَاجِرٍ وَتَجْرٍ: په دې عبارت كښې آيت مبارك ﴿وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُم بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ﴾[۸] طرف ته مصنف رحمه الله اشاره فرمائيلى ده. په دې آيت مبارك كښې الله رب العزت شيطان ته خطاب كولوسره فرمائى چه دهغه انسانانونه په كومو چه ستا طاقت وى خپل آواز (وسوسې) سره هغه دحق لارې نه اخوا كړه ګمراه ئى كړه او په هغوى باندې خپل سواره او پياده راوله راشه.

ددې ځائى نه علاوه امام بخارى رحمه الله د ابوعبيده رحمه الله په حواله سره دا تفسيرى كلام كتاب التفسير

---

[۱] علامه عينى رحمه الله او حافظ دلته دا ليكلى دى چه دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما په دې اثركښې آيت مبارك ﴿فَتُلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَّدْحُورًا﴾ [الإسراء: ۳۹] طرف ته اشاره ده. بل دا دَدې آيت دَترجمة الباب الفاظ ابليس او جنود دواړوسره څه تعلق نشته دې. پورته چونكه ﴿دحُورًا﴾ لفظ راغلې وو هم دَدې په مناسبت سره استطراداً ﴿مَدْحُورًا﴾ لفظ هم ذكركړې شوې دې [عمدة القاري:۱۶۸/۱۵ فتح الباري: ۳۴۰/۶] مګر زمونږ په خيال دَدې حضراتو نه سهو شوې ده غالباً دَدې حضراتو توجو د سورة الاعراف پورته ذكركړې شوې آيت طرف ته به نه وى تللې. والله اعلم بالصواب

[۲] عمدة القاري: ۱۶۸/۱۵ وتاج العروس: ۳۰۳/۳ باب فصل الدال من باب الراء.

[۳] عمدة القاري: ۱۶۸/۱۵ فتح الباري: ۳۴۰/۶ وتغليق التعليق: ۵۱۱/۳

[۴] سورة النساء: ۱۱۷.

[۵] فتح الباري: ۳۴۰/۶ ومجاز القرآن: ۱۴۰/۱ وقال ابن المنظور الإفريقي: والمريد: من شياطين الإنس والجن. وقد تمرد علينا أي: عتا، مرد على الشر وتمرد أي: عتا وطغى. والمريد: الخبيث المتمرد الشرير..... لسان العرب ۷۰/۱۳ مادة: مرد.

[۶] سورة النساء: ۱۱۹.

[۷] عمدة القاري: ۱۶۹/۱۵ والتوضيح: ۱۹۱/۱۹.

[۸] سورة الإسراء: ۶۴

كښې هم ذكر كړې دي.(۱) دا آيت په صراحت سره د ابليس او دهغه شيطاني اولاد په وجود باندې دلالت كوى. دغه شان ترجمة الباب سره د آيت مناسبت واضح دې.

(لَأَحْتَنِكَنَّ):لأستأصلن: په دې آيت مبارك كښې (لَىِٕنْ اَخَّرْتَنِ اِلٰى یَوْمِ الْقِیٰمَةِ لَاَحْتَنِكَنَّ ذُرِّیَّتَهٗۤ اِلَّا قَلِیْلًا۝)

(۲)توضيح كړې شوې ده چه د احتناك معنى استيصال يعنى د بيخه نه ويستل او غورزول دى. دا د شيطان كلام دې په كوم كښې چه هغه پوره انسانيت ته چيلنج وركوى. په دې آيت سره د شيطان وجود ثابتيږى. دغه شان ترجمة الباب سره د آيت مناسبت موجود دې.

(قَرِيْنٌ):شَيْطَانٌ: لكه څنګه چه تاسو وينئ زمونږ د پاكستانى نسخې بين السطور كښې لفظ قرين لاندې أي (فَهُوَ لَهٗ قَرِیْنٌ) الفاظ ثبت دى كوم چه د سورة زخرف د آيت حصه ده.(۳) دلته په آيت كښې قرين په معنى د مصاحب او ملګرى دې. چه د اهل علم نه پټ نه دې د شيطان په معنى كښې نه دې. خوحافظ رحمه الله فرمائيلى دى چه په دې كښې د سورت صافات آيت (قَالَ قَآىِٕلٌ مِّنْهُمْ اِنِّیْ كَانَ لِیْ قَرِیْنٌ۝) (۴)طرف ته اشاره ده.(۵)

خو حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمانى چه زما په نيز د تولو نه بهتر توجيه داده چه په دې كښې امام بخارى رحمه الله د سورت ق آيت (قَالَ قَرِیْنُهٗ رَبَّنَا مَاۤ اَطْغَیْتُهٗ وَ لٰكِنْ كَانَ فِیْ ضَلٰلٍۭ بَعِیْدٍ۝) (۶)طرف ته اشاره كړې ده. چونكه امام بخارى رحمه الله دحضرت مجاهد رحمه الله مذكوره بالا تفسير سورة الصافات اوسورة ق كښې خو ذكركړې دې مګر په سورة زخرف كښې نه دې. چنانچه دهغوى دا صنيع هم په دې باندې دال دې چه د سورت زخرف والا آيت دلته هيڅ كله مراد نه دې. والله اعلم بالصواب.(۷)

د مذكوره تعليق تخريج او مطابقت: دحضرت مجاهد رحمه الله پورته ذكرشوې تفسير د ابن ابى نجيح رحمه الله په طريق سره موصولاً نقل كړې دې.(۸) اود دغه تفسيرى تعليق مناسبت هم ترجمة الباب سره واضح دې چه په دې كښې د شيطان ذكر دې چه دهغه په وجود باندې دال دې.

ددې نه پس داسې اوګنړئ چه دلته د باب لاندې امام بخارى رحمه الله اوويشت (۲۷) احاديث ذكركړې دى. په كوم كښې چه اولنې حديث دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دې كوم چه په صورت د تعليق دې.

الحديث الاول

۳۰۹۵- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا عِيسَى، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: سُحِرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ اللَّيْثُ: كَتَبَ إِلَيَّ هِشَامٌ أَنَّهُ سَمِعَهُ وَوَعَاهُ

(۱) فتح البارى: ۳٤٠/٦كشف البارى كتاب التفسير: ۳۶۳.

(۲) سورة الإسراء: ۶۲ بل اوګورئ: كشف البارى كتاب التفسير: ۳۶٤.

(۳) الزخرف: ۳۶. دارائې دعلامه عينى رحمه الله ده. عمدةالقارى: ١٦٩/١٥.

(۴) سورة الصافات: ۵۱

(۵) فتح البارى: ۳٤٠/٦صحيح البخارى قديمى: ٤٦٢/١.

(۶) سورة ق: ۲۷.

(۷) الأبواب والتراجم: ۲۱۱/١الكنزالمتوارى: ۱۸۹/۱۳.

(۸) حواله جات بالا وفتح البارى: ۳٤٠/٦.

عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: سُحِرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَتَّى كَانَ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ يَفْعَلُ الشَّيْءَ وَمَا يَفْعَلُهُ، حَتَّى كَانَ ذَاتَ يَوْمٍ دَعَا وَدَعَا، ثُمَّ قَالَ: "أَشَعَرْتِ أَنَّ اللَّهَ أَفْتَانِي فِيمَا فِيهِ شِفَائِي، أَتَانِي رَجُلَانِ: فَقَعَدَ أَحَدُهُمَا عِنْدَ رَأْسِي وَالآخَرُ عِنْدَ رِجْلَيَّ، فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِلآخَرِ مَا وَجَعُ الرَّجُلِ؟ قَالَ: مَطْبُوبٌ، قَالَ: وَمَنْ طَبَّهُ؟ قَالَ لَبِيدُ بْنُ الأَعْصَمِ، قَالَ: فِيمَاذَا، قَالَ: فِي مُشُطٍ وَمُشَاقَةٍ وَجُفِّ طَلْعَةٍ ذَكَرٍ، قَالَ فَأَيْنَ هُوَ؟ قَالَ: فِي بِئْرِ ذَرْوَانَ" فَخَرَجَ إِلَيْهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ رَجَعَ فَقَالَ لِعَائِشَةَ حِينَ رَجَعَ: «نَخْلُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ» فَقُلْتُ اسْتَخْرَجْتَهُ؟ فَقَالَ: «لاَ، أَمَّا أَنَا فَقَدْ شَفَانِي اللَّهُ، وَخَشِيتُ أَنْ يُثِيرَ ذَلِكَ عَلَى النَّاسِ شَرًّا» ثُمَّ دُفِنَتِ البِئْرُ [ر ۳۰۰٤]

تراجم رجال

ابراهيم بن موسى: دا ابراهيم بن موسى الفراء رازى تميمى رحمه الله دي. د دوى تذكره كتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها.... كښې تيره شوې ده.(۱)

عيسى: دا عيسى بن يونس بن ابى اسحاق سبيعى كوفى رحمه الله دې. (۲)

هشام: دا هشام بن عروه بن زبير بن عوام اسدى رحمه الله دې.

(أبيه)**عروه:** دا عروه بن زبير بن عوام رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذكره بدء الوحى دويم حديث كښې او اجمالى په كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه كښې تفصيلاً تيره شوې ده.(۳)

عائشة رضي الله عنها: د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحي دويم حديث لاندې راغلى دى (۴) عائشه رضي الله عنها نه روايت شوې دا مشهور حديث په شروع د كتاب بدء الوحى كښې تير شوې دې.(۵)

قوله: قالت: سحر النبي صلى الله عليه وسلم: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائى چه په حضور پاك عليه السلام باندې جادو اوكړې شو. ددې حديث تول تشريحات خمس وجزيه او طب كښې تيرشوى دى. (۶)

دتعليق تخريج: په دې روايت كښې د رسول الله صلى الله عليه وسلم د سحر كيدو د واقعې تفصيلات ذكر كړې شوى دى. د حضرت ليث بن سعد رحمه الله دا روايت دلته تعليقاً راغلې دې. دا موصولاً امام ابوبكر بن عبدالله بن ابى داؤد رحمه الله د عيسى بن حماد، عن الليث په طريق سره موصولاً نقل كړې دې.(۷)

ترجمة الباب سره مناسبت: حافظ رحمه الله او عينى رحمه الله فرمائى چه د حضرت عائشه رضي الله عنها ددې روايت

---

۱) كشف البارى كتاب الحيض: ۱۹۹.

۲) ددوى دحالاتو دپاره اوګورئى كتاب الإذان باب من صلى بالناس فذكر حاجة......

۳) كشف البارى: ۲۹۱/۱، ۲/ ٤۳٦-٤۳۲.

٤) كشف البارى: ۲۹۱/۱.

۵) صحيح البخارى حديث نمبر ۲ كشف البارى: ۳۲۱/۲۹۵/۱.

٦) كشف البارى كتاب الخمس والجزيه: ٦۳۸-٦۳٦باب هل يعفى عن الذمى...؟ كشف البارى كتاب الطب: ۱۲۱-۱۰٤.

۷) عمدة القارى: ۱٦۹/۱۵ فتح البارى: ۳٤۰/٦ تغليق التعليق: ۵۱۲/۳

ترجمة الباب سره مناسبت په دې معنی دې چه سحر او جادو د شیطاني استعانت او امداد نه بغیر مکمل کیدې نه شي. (۱)خوددې روایت مطابقت په قول د علامه سندهی رحمه الله د حدیث دې جملې «كأنه رؤوس الشياطين» سره دې. چنانچه دا جمله دلالت کوی چه شیطانان بدن لری اود دغه بدنونو سرونه وی. ددوی شکلونه ویرونکی او قبیح وی اوهغه کریه المنظر وی کوم چه طبائع سلیمه ناخوښه وی. زیاته بهتر خبره هم دغه ده. هم دغه راجح معلومیږی. حضرت رحمه الله لیکی: «قوله: (كأنه رؤوس الشياطين)، هذا هو محل الترجمة، حيث يدل على أن الشياطين أجسام، لها رؤوس، تنفر منها الطباع السليمة، يشبه بها الشيء الكريه المنظر» (۲)

دباب دویم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

الحديث الثاني

۳۰۹۶-حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَخِي، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "يَعْقِدُ الشَّيْطَانُ عَلَى قَافِيَةِ رَأْسِ أَحَدِكُمْ إِذَا هُوَ نَامَ ثَلَاثَ عُقَدٍ، يَضْرِبُ كُلَّ عُقْدَةٍ مَكَانَهَا: عَلَيْكَ لَيْلٌ طَوِيلٌ فَارْقُدْ، فَإِنِ اسْتَيْقَظَ فَذَكَرَ اللَّهَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ، فَإِنْ تَوَضَّأَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ، فَإِنْ صَلَّى انْحَلَّتْ عُقَدُهُ كُلُّهَا، فَأَصْبَحَ نَشِيطًا طَيِّبَ النَّفْسِ، وَإِلَّا أَصْبَحَ خَبِيثَ النَّفْسِ كَسْلَانَ" (۳)[ر ۱۰۹۱]

تراجم رجال

اسماعيل بن ابي اويس: دا اسماعیل بن ابی اویس مدنی اصبحی رحمه الله دې. ددوی تفصیلی حالات كتاب الإيمان باب من كره أن يعود في الكفر.... کښې تیرشوی دی. (۴)

اخي: دا د اسماعیل بن ابی اویس رور عبدالحمید بن ابی اویس رحمه الله دې. ددوی تفصیلی تذکره كتاب العلم باب حفظ العلم په ضمن کښې تیره شوې ده. (۵)

سليمان بن بلال: دا ابومحمد سلیمان بن بلال تیمی قرشی رحمه الله دې. ددوی حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تیرشوی دی. (۶)

يحيي بن سعيد: دا یحیی بن سعید بن فروخ قطان ابوسعید احول بصری رحمه الله دې. ددوی تذکره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب...... په ذیل کښې تیره شوې ده. (۱)

---

(۱) عمدة القاری: ۱۶۹/۱۵ فتح الباری: ۶/ ۳٤۰.

(۲) الكنز المتواری: ۱۸۹/۱۳ وحاشية السندی علی البخاری: ٤۶۲/۱ قدیمی.

(۳) قوله: عن أبی هريرة رضی الله عنه: الحديث، مرتخریجه کتاب التهجد باب عقد الشيطان علی قافية الرأس إذا لم يصل بالليل.

(٤) کشف الباری: ۱۱۳/۲.

(۵) کشف الباری: ٤۶۱/٤.

(۶) کشف الباری ۶۵۸/۱.

سعيدبن المسيب دا مشهور تابعي بزرگ سعيد بن مسيب بن حزن قرشي رحمه الله دي. ددوی حالات كتاب الإيمان باب من قال: إن الإيمان هوالعمل.... په ذيل كښې راغلى دى. [۲]

ابوهريره دا مشهور صحابي حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوی حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې تيرشوى دى. [۳]

دحضرت ابوهريره رضي الله عنه داحديث د خپل تفصيلات سره كتاب التهجد كښې تيرشوي دي. [۴] په كوم كښې چه دا مضمون بيان كړې شوي دي چه كله بنده اوده شي نو شيطان دهغه په سر كښې شانه درې غوټې لګوي ورته وائي روره ډيره اوږده شپه ده اوده شه. اوكله چه پاسي اود الله تعالى ذكركوي نويوه غوټه كولاؤ شي. كله چه اودس اوكړي دويمه كولاؤشي اوچه كله د سحر مونځ اداكوي نودريمه غوټه هم كولاؤ شي او بنده ښه تازه شي. ګني په داسې حال كښې سحر كړى چه نفس خبيث او بدن سترې ستومانه وى مخ ئى سپيره وى. أعاذنا الله منه.

ترجمة الباب سره مطابقت: ددې حديث ترجمة الباب سره مطابقت په دې جمله كښې دې «يعقد الشيطان على قافية أحدكم» په كوم كښې چه د شيطان ټول حركات شنيعه او افعال قبيحه نه يوصفت بيان شوې دې. [۵]

دباب دريم حديث د ابن مسعود رضي الله عنه دي.

الحديث الثالث

۳۰۹۷- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: ذُكِرَ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ نَامَ لَيْلَهُ حَتَّى أَصْبَحَ، قَالَ: "ذَاكَ رَجُلٌ بَالَ الشَّيْطَانُ فِي أُذُنَيْهِ، أَوْ قَالَ: فِي أُذُنِهِ" [۶]-[ر ۱۰۹۳]

ترجمه: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائي چه درسول الله صلى الله عليه وسلم په دربار كښې د يوسړى تذكره اوشوه چه د شپې اوده شو اوترسحره ناوخته پورې اوده پاتې شو اومونځ ترې لاړو نوحضورپاك اوفرمائيل چه دا هغه بنده دې د چا په دواړو غوږونو يا په يو غوږ كښې چه شيطان متيازې كړې وى.

تراجم رجال

عثمان بن ابي شيبه: دا عثمان بن محمد بن ابي شيبه عبسى كوفى رحمه الله دي.

جرير: دا جرير بن عبدالحميد ضبى كوفى رحمه الله دي.

---

[۱] كشف الباري: ۲/۲.

[۲] كشف الباري: ۱۵۹/۲.

[۳] كشف الباري: ۶۵۹/۱

[۴] صحيح البخاري كتاب التهجد باب عقد الشياطين على قافية الرأس.

[۵] عمدة القاري: ۱۷۰/۱۵.

[۶] قوله: عن عبدالله رضى الله عنه، الحديث مرتخريجه كتاب التهجد باب إذا نام ولم يصل بال الشيطان.

منصور: دامنصور بن معتمر سلمی ابوعتاب کوفی رحمه الله دې. ددې دريوارو محدثينو حضراتو تفصيلي تذکره كتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أياما معلومة لاندې تيره شوې ده.[1]

ابووائل: دا ابووائل شقیق بن سلمه کوفی اسدی رحمه الله دې. ددوی حالات كتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله..... لاندې ذکرکړې شوی دی.[2]

عبدالله: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعو رضي الله عنه دې. دَ دوې تفصيلي تذکره كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم کښې راغلی.[3]

داحدیث شریف هم په کتاب التهجد کښې تيرشوې دې.

ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حديث مطابقت هم ترجمة الباب سره ښکاره دې چه په دې کښې د شیطان د يو قبيح صفت بيان کړې شوې دې. بل د شيطان وجود هم ثابتيږي.[4]

دباب څلورم حديث د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې.

الحديث الرابع

۳۰۹۸- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: " أَمَا إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا أَتَى أَهْلَهُ، وَقَالَ: بِسْمِ اللَّهِ، اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا، فَرُزِقَا وَلَدًا لَمْ يَضُرَّهُ الشَّيْطَانُ " [5]-[ر ۱٤۱]

تراجم رجال

موسی بن اسماعیل: دا موسى بن اسمعيل تميمي تبوذکی رحمه الله دې. د دوی حالات اجمالاً بدء الوحي او تفصيلاً كتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد....، په ضمن کښې راغلی دی.[6]

همام: دا همام بن يحيى بن دينار عوذی بصری رحمه الله دې.[7]

منصور: دامنصور بن معتمر سلمی ابوعتاب کوفی رحمه الله دې. دَ دوې تفصيلي تذکره كتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أياما معلومة لاندې تيره شوې ده.[8]

---

[1]) كشف الباري: ۳/۲۷۰-۲۶۶.

[2]) كشف الباري: ۲/۵۵۹.

[3]) كشف الباري: ۲/۲۵۷.

[4]) عمدة القاري: ۱۵/۱۷۱.

[5]) قوله: عن ابن عباس رضي الله عنهما: الحديث مرتخريجه كتاب الوضوء كشف الباري: ۵/۲۳۶.

[6]) كشف الباري: ۱/٤۳۳ الحديث الرابع: ۳/۳۷۷.

[7]) دَدوی دَ حالاتودپاره اوګورئ كتاب مواقيت الصلاة باب من نسى صلاة تحت رقم: ۵۹۷

[8]) كشف الباري: ۳/۲۷۰-۲۶۶.

سالم بن ابي الجعد: دا سالم بن ابی الجعد رافع غطفانی کوفی رحمه الله دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الوضوء باب التسمية على كل حال..... ، په ضمن کښې بيان شوی دی.(۱)

کریب: دا مولی ابن عباس کریب بن ابی مسلم هاشمی مدنی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الوضوء باب التخفيف في الوضوء کښې تیره شوې ده.(۲)

ابن عباس رضي الله عنهما: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دي. د دوی اجمالی تذکره بدء الوحی او تفصیلی کتاب الایمان باب کفران العشیر وکفر... کښې شوې ده.(۳)

(تنبیه) او د حدیث خلاصه: دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما داحدیث کتاب الوضوء کښې تیرشوې دې.(۴) په کوم کښې چه خودلی شوی دی چه کله یومسلمان خپل کور والوسره خلوت کوی اودا دعا وائی «اللهم جنبنا الشيطان، وجنب الشيطان ما رزقتنا» بیا د خلوت په نتیجه کښې چه کله الله تعالی دې دواړو ته د اولاد نعمت ورکوی نوشیطان دغه ماشوم ته هیڅ کله نقصان نه شی رسولې.

ترجمة الباب سره دحدیث مطابقت: ددې حدیث مطابقت ترجمة الباب سره واضح دې چه د شیطانی صفاتو نه داهم دی چه هغه هروخت هرمسلمان ته نقصان رسولوکښې او تکلیف ورکولوکښې تیار وی.(۵)

دباب پنځم حدیث دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه دې.

الحديث الخامس

٣٠٩٩-حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا طَلَعَ حَاجِبُ الشَّمْسِ فَدَعُوا الصَّلاَةَ حَتَّى تَبْرُزَ، وَإِذَا غَابَ حَاجِبُ الشَّمْسِ فَدَعُوا الصَّلاَةَ حَتَّى تَغِيبَ،

وَلاَ تَحَيَّنُوا بِصَلاَتِكُمْ طُلُوعَ الشَّمْسِ وَلاَ غُرُوبَهَا، فَإِنَّهَا [ص:١٢٣] تَطْلُعُ بَيْنَ قَرْنَيْ شَيْطَانٍ، أَوِ الشَّيْطَانِ» لاَ أَدْرِي أَيَّ ذَلِكَ، قَالَ هِشَامٌ (۶) [ر ٥٥٨]

تراجم رجال

محمد: دا محمد بن سلام بیکندی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الایمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم:

(۱) کشف الباری: ۲۳۷/۵.
(۲) کشف الباری: ۱۵٤/۵.
(۳) کشف الباری: ۴۳۵/۱ و ۲۰۵/۲.
(۴) کشف الباری کتاب الوضوء باب التسمية على كل حال......:۲٤٤/۵-۲۳۶.
(۵) عمدة القاري: ۱۷۱/۱۵.
(۶) قوله: عن ابن عمر رضي الله عنهما: الحديث، مرتخريجه كتاب مواقيت الصلاة باب الصلاة بعدالفجر رقم: ۵۸۳

أناأعلمكم بالله......، كښې تيره شوې ده.[1]
عبدة: دا عبدة بن سليمان كوفي رحمه الله دې. ددوی تفصيلی حالات **كتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: أنا أعلمكم بالله......** لاندې درج كړې شوی دی.[2]
هشام: دا هشام بن عروه بن زبير بن عوام اسدی رحمه الله دې.
عروه: دا عروه بن زبير بن عوام رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذكره بدء الوحی دويم حديث كښې او اجمالی په **كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه** كښې تفصيلاً تيره شوې ده.[3]
ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې. دد وی تفصيلی حالات **كتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس....** لاندې تيرشوی دی.[4]
د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما داحديث هم وړاندې تيرشوې دې. [5]په هغې كښې دهغه ممنوع وختونو نه د دوو بيان دې په كوم كښې چه دمونځ كولو ممانعت دې. يعنی طلوع شمس او غروب شمس خكه چه دا د شيطان د عبادت وختونه دی. په دې دوو وختونو كښې د شيطان منونكی د هغه عبادت كوی. د كوم تعبير چه په حديث كښې د شيطان د دوو ښكرو په مينځ كښې دنمر د راختوسره كړې شوې دې په حقيقت كښې دا دهغه د عبادت وخت وی.
قوله: : لاأدري أي ذلك قال هشام؟: دا د راوی حديث عبده بن سليمان رحمه الله قول دې چه دا فرمائی چه حضرت هشام بن عروه رحمه الله شيطان فرمائيلی دې يا الشيطان؟ دا ماته ياد نه دی.[6] شيطان غيرمعرف باللام دې نو هرشيطان مراد كيدې شی اوكه چرې معرف باللام دې نومعهود يعنی ابليس به متعين وی هم دغه راجح معلوميږی.
ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: ددې حديث ترجمة الباب سره مطابقت په دې جمله كښې دې. «**فإنها تطلع بين قرني الشيطان**» چه په دې سره د شيطان وجود او دهغه د پاره ښكرې ثابتيږی.[7]
دباب شپږم حديث دحضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه دې.

الحديث السادس

٣١٠٠- حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلَالٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا مَرَّ بَيْنَ يَدَيْ أَحَدِكُمْ شَيْءٌ وَهُوَ يُصَلِّي فَلْيَمْنَعْهُ، فَإِنْ أَبَى فَلْيَمْنَعْهُ، فَإِنْ أَبَى فَلْيُقَاتِلْهُ، فَإِنَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ»[8].-[ر ٤٨٧]

---

[1]) كشف الباري: ٩٣/٢.
[2]) كشف الباري: ٩٤/٢-٩٣.
[3]) كشف الباري: ٢٩١/١، ٤٣٦/٢-٤٣٢.
[4]) كشف الباري: ٦٣٧/١
[5]) صحيح البخاري كتاب مواقيت الصلاة باب الصلاة بعد الفجر.
[6]) عمدة القاري: ١٧١/١٥فتح الباري: ٣٤٠/٦إرشادالساري: ٢٩٢/٥.
[7]) عمدة القاري: ١٧١/١٥.
[8]) قوله: عن أبي سعيد: الحديث، مرتخريجه كتاب الصلاة باب يرد المصلي من مربين يديه.

تراجم رجال

ابومعمر: دا ابومعمر عبدالله بن عمرو منقری رحمه الله دي.

عبدالوارث: دا عبدالوارث بن سعيد بن ذكوان تميمی رحمه الله دي. ددې حضر اتو تفصيلی حالات كتاب العلم باب قول النبی صلی الله عليه وسلم: اللهم علمه الكتاب لاندې راغلی دی.(١)

يونس: دا ابوعبدالله يونس بن عبيد عبدی بصری رحمه الله دي. د دوی تذكره كتاب الإيمان باب المعاصی من أمر الجاهلية.... ضمن كښې تيره شوې ده.(٢)

حميدبن هلال: دا ابوالنصر حميدبن هلال بن هبيره عدوی بصری رحمه الله دي. (٣)

ابوصالح: دا ابو صالح عبدالله بن ذكوان سمان زيات رحمه الله دي. ددوی حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې تيرشوی دی. (٤)

ابوسعيد: دا مشهور صحابی حضرت ابوسعيد بن مالك بن سنان خدری رضي الله عنه دي. ددوی تفصيلی تذكره كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن كښې شوې ده.(٥)

دحضرت ابوسعيدخدری رضي الله عنه دا حديث كتاب الصلاة كښې راغلې دي.(٦)

خلاصه حديث: په دې حديث كښې دمونځ گذار مخې ته دتيريدونه منع كړې شوې ده. او په دې باندې اصرار كونكې شيطان گرځولی شوې دي. يعنی هغه د انسانو دقسم نه شيطان دي. يا دامطلب دې چه په دې كارباندې چونكه شيطان آماده كول كوی چه د مونځ گذار مخې ته تير شه په دې وجه هغه ته شيطان اوونيلې شو(فإنما هوشيطان) په تشريح كښې علامه قسطلانی رحمه الله فرمانی(أي معه شيطان،أوهو شيطان الإنس،أو إنما حمله على ذلك الشيطان،أو إنما فعل فعل الشيطان،أو المراد قرين الإنسان،فيكون شيطانه هوالحامل له على ذلك)(٧)

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله كښې دی: ((فإنما هوشيطان)) (٨)

يواهم تنبيه: دكرمانی او قسطلانی په نسخه كښې داحديث مسندابی هريره رضي الله عنه ظاهركړې شوې دي. چنانچه په ځانی د عن ابی سعيد ، عن ابی هريره ذكر دي. خو په نسخه هنديه، عينی اوفتح كښې عن ابی سعيد دې او هم دغه صحيح دي. خكه چه دا حديث هم په دې سندسره كتاب الصلاة كښې

---

(١) كشف الباري: ٣٥٨/٣-٣٥۶.

(٢) كشف الباري: ٢١٨/٢.

(٣) دوی دحالاتودپاره اوگورئی كتاب الصلاة باب يرد المصلی.....

(٤) كشف الباري: ۶۵٨/١

(٥) كشف الباري: ٨٢/٢

(٦) صحيح البخاري كتاب الصلاة باب يرد المصلي من مربين يديه.

(٧) شرح القسطلاني: ٢٩٣/٥.

(٨) عمدة القاري: ١٧١/١٥.

تیرشوې دې هلته هم عن ابی سعید دې. پخپله قسطلانی رحمه الله هم ددې تصریح کړې ده او فرمائیلی دی: ((ولأبی ذر: عن أبی سعید، أی الخدری، وضبب فی الفرع علی أبی هریرة))[1]
دباب اووم حدیث په شکل دتعلیق دحضرت ابوهریره رضی الله عنه دی.

الحديث السابع

۳۱۰۱- وَقَالَ عُثْمَانُ بْنُ الهَيْثَمِ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه، قَالَ: وَكَّلَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِحِفْظِ زَكَاةِ رَمَضَانَ فَأَتَانِي آتٍ فَجَعَلَ يَحْثُو مِنَ الطَّعَامِ فَأَخَذْتُهُ، فَقُلْتُ لَأَرْفَعَنَّكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَذَكَرَ الحَدِيثَ - فَقَالَ: إِذَا أَوَيْتَ إِلَى فِرَاشِكَ فَاقْرَأْ آيَةَ الكُرْسِيِّ، لَنْ يَزَالَ عَلَيْكَ مِنَ اللَّهِ حَافِظٌ، وَلاَ يَقْرَبُكَ شَيْطَانٌ حَتَّى تُصْبِحَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه وسلم «صَدَقَكَ وَهُوَ كَذُوبٌ ذَاكَ شَيْطَانٌ».-[ر ۲۱۸۷]

تراجم رجال

عثمان بن الهیثم: داعثمان بن الهیثم بن الجهم ابوعمرو بصری رحمه الله دې.

عوف: دا عوف بن ابی جمیله عبدی ابوسهل بصری رحمه الله دې.

محمدبن سیرین: دا مشهور محدث محمدبن سیرین انصاری رحمه الله دې. ددې دریواړو حضراتو محدثینو تفصیلی حالات کتاب الایمان باب اتباع الجنائز من الایمان په ضمن کښې راغلی دی.[2]

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې. ددوی حالات کتاب الایمان باب أمور الایمان کښې تیرشوی دی.[3]

دمذکوره تعلیق موصولاً تخریج: حضرت مصنف رحمه الله دا روایت بخاری شریف کښې په دریومقاماتو باندې ذکرکړې دې. په دې باب کښې، کتاب الوکالة کښې[4] اوکتب فضائل القرآن کښې[5] چرته مختصر اوچرته مطول مګر په هرځائی کښې په شکل د تعلیق. دتحدیث تصریح چرته هم نشته دې. هم ددې په رڼا کښې ابن العربی رحمه الله دې تعلیق ته منقطع وئیلې دې. خو حافظ ابن حجر رحمه الله په تغلیق التعلیق کښې دا روایت په مختلف طرق سره ذکرکړې دې. په کوم کښې چه یو طریق دهلال بن بشر صواف رحمه الله هم دې چه دحضرت مصنف رحمه الله په شیوخ کښې دې. ((جزء القراءة خلف الإمام))[6] کښې دهغوی روایت موجود دې. په دې وجه حافظ رحمه الله فرمائی چه هیڅ لرې نه ده چه دا روایت باب هم امام

---

[1] عمدة القاری: ۱۷۱/۱۵ فتح الباری: ۳۳۵/۶ ارشادالساری: ۲۹۳/۵ شرح الکرمانی: ۱۹۹/۳ الکنز المتواری: ۱۹۳/۱۳ صحیح البخاری، طبع قدیمی: ۶٤/۱
[2] کشف الباری: ۵۳۵/۲-۵۲۲.
[3] کشف الباری: ٤۵۹/۱.
[4] صحیح بخاری کتاب الوکالة باب إذا وکل رجلا فترک..... رقم: ۲۳۱۱.
[5] صحیح البخاری کتاب فضائل القرآن باب فضل سورة البقرة رقم: ۵۰۱۰
[6] جزء القراءة خلف الإمام ص:۵ رقم: ۱۵ المکتبة السلفیة.

بخاري رحمه الله د هلال بن بشر رحمه الله نه اوريدلي وى دغه شان به د روايت انقطاع ختمه شي (۱)
بهرحال دا تعليق ابوذر رحمه الله په خپل طريق سره بل ابونعيم رحمه الله نسائي رحمه الله او اسماعيلي رحمه الله تولو په خپل طريق سره خپلو تاليفاتو كښې موصولاً ذكر كړې دې (۲) دې نه علاوه دا روايت امام بيهقى رحمه الله د امام حاكم رحمه الله په طريق سره دلائل كښې درج كړې دې. (۳)

دحديث خلاصه: په دې تعليق كښې حضرت ابوهريره رضي الله عنه سره پيښيدونكې يو مشهوره واقعه مختصراً ذكر كړې ده دكوم تفصيل چه كتاب الوكالة (۴) كښې راغلې دې. يوسړې د صدقاتو مال پټولو دپاره راغلې وو كوم چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه نيولې وو اوهغه ته ئې دركه او زورنه وركړې وه چه زه به تا د حضورپاك په خدمت اقدس كښې پيش كړم. په كوم چه هغه حضرت ابوهريره رضي الله عنه ته د آيت الكرسى د حفاظت والاعمل اوخودلو چه د شپې اوده كيدوپه وخت آيت الكرسى لوله يوره شپه به يو دالله تعالى ساتندونكې ستا حفاظت كوى او شيطان به درنيزدې كيدې هم نه شي. رسول الله ﷺ پوره واقعه اوريدو سره اوفرمائيل «صدقك، وهوكذوب، ذاك شيطان» چه سره ددروغژن كيدو تاته رښتيا خبره خودلې. واقعي په آيت الكرسى كښې داخاصيت دې راتلونكې سړې شيطان وو

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددې تعليق ترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله كښې دې «ذاك شيطان» (۵) په دې سره د شيطان وجود ثابتيږى.
ددې باب اتم حديث هم دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث الثامن

۳۱۰۲- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، قَالَ أَبُوهُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَأْتِي الشَّيْطَانُ أَحَدَكُمْ فَيَقُولُ: مَنْ خَلَقَ كَذَا، مَنْ خَلَقَ كَذَا، حَتَّى يَقُولَ: مَنْ خَلَقَ رَبَّكَ؟ فَإِذَا بَلَغَهُ فَلْيَسْتَعِذْ بِاللَّهِ وَلْيَنْتَهِ" (۶)

تراجم رجال

يحيى بن بكير: دا يحيى بن عبدالله بن بكير مخزومى مصرى رحمه الله دې

---

(۱) تغليق التعليق: ۲۹۶/۳ فتح البارى: ۴۸۸/۴-۴۸۷.
(۲) حواله جات بالا والسنن الكبرى للنسائى: ۵۳۶/۱ كتاب عمل اليوم والليلة رقم: ۹۵۹، ۲۳۸/۶ رقم: ۱۰۷۹۵ صحيح ابن حزيمة: ۱۱۶۲/۲ كتاب الزكاة باب الرخصة فى تاخير الإمام ..... رقم: ۲۴۲۴ والدعوات الكبير للبيهقى: ۵۲۱/۱ رقم: ۴۰۶.
(۳) دلائل النبوة: ۱۰۷/۷ باب ماجاء فى الشيطان الذى أخذ من الزكاة..... وأيضاً للاستزادة انظر: عمدة القارى: ۱۴۵/۱۰.
(۴) صحيح البخارى كتاب الوكالة باب إذا وكل رجلا فترک..... رقم: ۲۳۱۱.
(۵) عمدة القارى: ۱۷۱/۱۵.
(۶) قوله: قال أبوهريرة رضى الله عنه: الحديث. أخرجه مسلم فى صحيحه كتاب الإيمان باب بيان الوسوسة فى الإيمان..... رقم: ۳۴۶-۳۴۳ وأبوداؤد فى سننه كتاب السنة باب فى الجهمية رقم: ۴۷۲۲-۴۷۲۱.

الليث دا ليث بن سعد فهمى بصرى رحمه الله دي.
عقيل دا عقيل بن خالد بن عقيل رحمه الله دي (١).
ابن شهاب دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دې ددې ځلورو واړو حضراتو محدثينو مختصر تذكره بدء الوحى دريم حديث كښې تيره شوې ده (٢).
عروة بن الزبير: داحضرت عروه بن زبير بن عوام مدنى رحمه الله دې. ددوى اجمالى حالات بدء الوحى اوتفصيلى حالات كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه لاندې بيان كړې شوى دى (٣).
ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. ددوى حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې تيرشوى دى. (٤)

قوله:: قال أبوهريرة رضي الله عنه: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يأتي الشيطان أحدكم، فيقول: من خلق كذا؟ من خلق كذا؟: دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم ارشاد اوفرمائيلو چه شيطان تاسو كښې چاته راځى او وسوسه اچولوسره وائى چه فلانكې شئ چا پيدا كړې دې؟ او فلانكې شئ چا پيدا كړې دې؟ د مسلم شريف د يوطريق الفاظ دادى: ((لايزال الناس يتساءلون حتى يقال: هذا خلق الله الخلق، فمن خلق الله؟)) (٥).

قوله:: حتى يقول: من خلق ربك؟ فإذا بلغه فليستعذ بالله، ولينته: تردې چه وائى ستاسو رب چا پيدا كړې دې؟ كله چه وسوسه دې درجې ته اورسى نو دالله تعالى پناه دې اوغواړى او منع دې شى
شيطاني وسوسې اود هغې علاج: ددې حديث شريف مدعى او مقصود دادې چه شيطان د انسانانو ددهوكه كولود پاره مختلف طريقې استعمالوى. په كوم كښې چه يوه دا ده چه د سړى په ذهن كښې دا سوال راؤچتوى: زه چا پيدا كړم؟ جواب واضح دې چه الله. دغه شان په سوچ سوچ كښې ډير وړاندې اوځى. تردې چه دا سوال ئى په ذهن كښې په تړپونو شى چه الله تعالى (نعوذبالله) چا پيدا كړې دې؟
تقريبا هريوبنده سره كيږى دا په اصل كښې شيطانى وسوسه ده په دې حديث كښې ددې علاج خودلې شوې دې چه كله هم داسې وى نودالله تعالى په پناه كښې راځه تعوذ لوله اومنع كيږه. نور ددې باره كښې سوچ مه كوه. علامه عينى رحمه الله د علامه مازرى رحمه الله په حواله سره ليكلى دى چه د خواطر اوخيالاتو دوه قسمونه دى: اول قسم كښې هغه خيالات داخل دى كوم ته چه قرار اوهميشه والې نه وى. ددې په نتيجه كښې څه لويه شبهه نه متاثر كوى. دحديث باب تعلق هم دې سره دې. هم ددغه نه د اعراض اوارخ كولو ونيلى شوى دى. هم په دې باندې د وسوسې اطلاق كيږى. په دويم قسم كښې

---

١) ددې ټولو تفصيلى حالات كشف الباري كتاب العلم باب فضل العلم ٣/٤٥٥ كښې تيرشوى دى.
٢) كشف البارى: ١/٣٢٦-٣٢٣.
٣) كشف البارى: ١/٢٩١، ٢/٤٣٦.
٤) كشف البارى: ١/٤٥٩.
٥) صحيح مسلم كتاب الإيمان باب بيان الوسوسة فى الإيمان رقم: ٣٤٣.

هغه خيالات داخل دی کوم ته چه قرار او هميشه والې حاصل وی چه د څه شك پيدا وار وی ددې د تری کولو دپاره د نظر او استدلال نه علاوه بل څه لار نه وی [۱]علامه طيبى رحمه الله فرمائی. مطلب دادې چه د دې فضول شك اوشبهاتو باره کښې سوچ کول ترك کړی او د شيطانی وسوسې نه دالله تعالى په پناه کښې راشی. خو که په دغه استعاذې سره هم فرق پرينوځی نو پاسه چرته په بل کار کښې مشغول شه دغه شان به ذهن بل طرف ته منتقل شی. حضوريالك د دې استعاذې او په دې وسوسو کښې د سوچ نه کولو حکم ورکړې. په دې باره کښې ئی د غور فكر اوتامل حكم نه دې ورکړې. خکه چه په دې حساس موضوع باندې شيطان سره مناظره د هرسړی د طاقت كار نه دې. چرته يو لونی عالم هغه سره د مناظره همت کولې شی. دعامو خلقو معامله بله ده. لهذا که هر سړې په دې کښې غور اوفكر کوی نوګمراه به شی. چنانچه د الله تعالى پناه اود هغه د طاقت د لټون نه علاوه ددې بل څه حل اوعلاج نشته دې. هم الله تعالى ئی د دغه وسوسو نه بچ کولې شی. [۲]هم دې حديث شريف کښې د أبوداؤد په طريق کښې دا اضافه هم نقل ده چه خپل ګس طرف ته درې خل اوتوکه او تعوذ اولوله [۳]

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: ددې حديث ترجمة الباب سره مطابقت بالكل واضح دې. [۴]چه په دې کښې د شيطان او دهغه د مختلف تصرفاتو ذکر دې.

دباب نهم حديث هم د ابوهريره رضی الله عنه دې.

الحديث التاسع

۳۱۰۳- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي أَنَسٍ، مَوْلَى التَّيْمِيِّينَ أَنَّ أَبَاهُ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا دَخَلَ رَمَضَانُ فُتِّحَتْ أَبْوَابُ الجَنَّةِ، وَغُلِّقَتْ أَبْوَابُ جَهَنَّمَ وَسُلْسِلَتِ الشَّيَاطِينُ» [۵][ر: ۱۸۰۰]

ترجمه: حضرت ابوهريره رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمانيلی دی چه کله د رمضان مياشت راخی نود جنت دروازې کولاوولې شی د جهنم دروازې بندولې شی او شيطانان په زنځيرونو کښې تړلې شی.

تراجم رجال

①**يحيى بن بكير** ②**ليث** ③**عقيل او** ④**ابن شهاب** رحمهم الله دپاره سابقه سند اوګورئی

ابن ابي انس: دا ابوسهيل نافع بن مالك بن ابى عامر رحمه الله دې.

---

[۱] الكنز المتوارى: ۱۳/۱۹۴عمدة القارى: ۱۵/۱۷۲فتح البارى: ۶/۳۴۱.

[۲] شرح الطيبى: ۱/۲۰۲باب الوسوسة من كتاب الإيمان رقم: ۶۵الكنزالمتوارى: ۱۳/۱۹۴عمدة القارى: ۱۵/۱۷۲ فتح البارى: ۶/۳۴۱ وقال الإمام الكرمانى رحمه الله: قوله: فليستعذبالله: بالإعراض عن الشبهات الواهية الشيطانية وليلتجئه بإثبات البراهين القطعية الحقانية على أن لا خالق له بإبطال التسلسل ونحوه.... شرح الكرمانى: ۱۳/۲۰۰.

[۳] سنن أبى داؤد كتاب السنة باب فى الجهمية رقم: ۴۷۲۲.

[۴] عمدة القارى: ۱۵/۱۷۲.

[۵] قوله: سمع أباهريرة رضى الله عنه: الحديث، مرتخريجه كتاب الصوم باب هل يقال: رمضان أو شهر......؟

اباه دا مالك بن ابى عامر اصبحى رحمه الله دي. ددې دواړو بزرګانو حالات كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم په ضمن كښې بيان شوى دى [1]

ابوهريره دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تيرشوى دى. [2]

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت داحديث كتاب الصوم كښې تيرشوې دې [3]، دلته دباب سره مناسبت سره دوباره ذكركړې شوې دى كوم چه په دې جمله كښې دې: «وسلسلت الشياطين» [4] په دې سره د شيطان دهغه د اولاد اود هغه د لښكرو اثبات كيږى

. د باب لسم حديث د ابن عباس رضي الله عنهما دى.

الحديث العاشر

۳۱۰۳-حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: حَدَّثَنَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِنَّ مُوسَى قَالَ لِفَتَاهُ: آتِنَا غَدَاءَنَا، (قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ)، وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَ المَكَانَ الَّذِي أَمَرَ اللَّهُ بِهِ" [5] [ر ۷٤]

تراجم رجال

الحميدي: دا ابوبكر بن عبدالله بن زبير قرشى اسدى حميدى مكى رحمه الله دې د دوى تذكره بدء الوحى اول حديث كښې تيره شوې ده. [6]

سفيان: دا سفيان بن عيينه رحمه الله دې. ددوى مختصر حالات بدء الوحى كښې او تفصيلى حالات كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أوأخبرنا..... لاندې بيان كړې شوى دى [7]

عمرو: دا عمرو بن دينار جمحى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب العلم باب كتابة العلم كښې تيره شوې ده [8]

---

[1] كشف الباري: ۲۷۲/۲-۲۷۱.

[2] كشف الباري: ٤٥۹/۱.

[3] كتاب الصوم باب هل يقال: رمضان أو شهر رمضان؟

[4] عمدة القاري:۱۷۲/۱٥.

[5] قوله: قلت لابن عباس رضى الله عنهما: الحديث. مرتخريجه فى كتاب العلم باب ذهاب موسى عليه الصلاة والسلام فى البحر... كشف الباري: ۳۲۹/۳.

[6] كشف الباري: ۲۳۷/۱.

[7] اوګورئى كشف الباري:۲۳۸/۱الحديث الأول: ۱۰۲/۳.

[8] كشف الباري: ۳۰۹/٤.

سعیدبن جبیر دا مشهور تابعی بزرګ حضرت سعید بن جبیر کوفي رحمه الله دي. ددوی مختصر ذکر بدء الوحی کښې او مفصل تذکره کتاب العلم باب السمر في العلم په ضمن کښې راغلی (۱)

ابن عباس: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دي ددوی اجمالي ذکر بدء الوحی او تفصیلي ذکر کتاب الایمان باب کفران العشیر وکفر..... کښې تیرشوي دي (۲)

ابي بن کعب رضي الله عنه: دا مشهور انصاری صحابی حضرت ابی بن کعب بن قیس رضي الله عنه دي ددوی حالات کتاب العلم باب ماذکر في ذهاب موسی په ذیل کښې بیان کړې شوی دی. (۳)

دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا حدیث په کوم کښې چه د حضرت موسی علیه السلام او حضرت خضر علیه السلام د ملاقات ذکر دي. په تفصیل سره کتاب العلم کښې تیرشوي دي (۴)

ترجمة الباب سره دحدیث مناسبت: د دې حدیث مناسبت هم ترجمة الباب سره بالکل واضح دې کوم چه په دې جمله کښې دي: «وما أنسانیه إلا الشیطان»(۵)

دباب یولسم حدیث دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما دی.

الحدیث الحادي عشر

۳۱۰۵- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُشِيرُ إِلَى المَشْرِقِ فَقَالَ: «هَا إِنَّ الفِتْنَةَ هَا هُنَا، إِنَّ الفِتْنَةَ هَا هُنَا مِنْ حَيْثُ يَطْلُعُ قَرْنُ الشَّيْطَانِ» (۶)-[ر ۲۹۳۷]

تراجم رجال

عبدالله بن مسلمه: دا عبدالله بن مسلمه بن قعنب قعنبی مدنی رحمه الله دي ددوی تفصیلي حالات کتاب الایمان باب من الدین الفرار من الفتن په ذیل کښې تیرشوی دی (۷)

مالک: دا امام دارالهجرة امام مالک بن انس اصبحی مدنی رحمه الله دي ددوی اجمالي حالات بدء الوحی او تفصیلي حالات کتاب الایمان باب من الدین الفرار من الفتن لاندې بیان کړې شوی دی. (۸)

عبدالله بن دینار: دا عبدالله بن دینار مولی ابن عمر رحمه الله دي

---

(۱) کشف الباری: ۴۳۵/۱ الحدیث الرابع: ۴۱۸/۴.

(۲) کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

(۳) کشف الباری: ۳۳۷/۳.

(۴) کشف الباری کتاب العلم: ۳۵۳/۳-۳۴۱.

(۵) عمدة القاری: ۱۷۲/۱۵.

(۶) قوله: عن عبدالله بن عمر رضی الله عنهما: الحدیث. مر تخریجه فی کتاب فرض الخمس، کشف الباری کتاب الخمس والجزیة: ۱۲۳.

(۷) کشف الباری: ۸۰/۲

(۸) کشف الباری: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲

ابن عمر: دامشهور صحابي حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دي. ددې دواړو تفصيلي حالات كتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس... لاندې تيرشوي دي.(¹)

دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما دحديث دا مضمون د نورو صحابه كرام رضي الله عنهم نه هم نقل دې. ددې شرح هم په مختلف خايونوكښې شوې ده.(²) په دې كښې د هاء كلمې استعمال حضورپاك دتنبيه په توګه كړې دې. دلته غالباً د حضورپاك اشاره د بصره طرف ته ده چه فارس (ايران) سره ملاؤ شوې دې. بصره پخپله هم د اعتزال مركز پاتې دې. چنانچه حضورپاك دمشرق طرف ته اشاره كولوسره اوفرمائيل چه دا د فتنې مركزدې. اود حضورپاك دا پيشنګوئي حرف په حرف پوره شوه. د تاريخ اسلام نه خبر حضراتو نه داخبره پټه نه ده چه دا علاقې هميشه د فتنې اوفساد مركز اومنبع پاتې دي.

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: په دې حديث كښې د شيطان دښكر ذكر راغلې دې چه د هغه ښكرې هم وي چنانچه مطابقت بالترجمه واضح دې.(³)

دباب دولسم حديث دحضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنهما دې.

الحديث الثاني عشر

٣١٠٦- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِاللَّهِ الأَنْصَارِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا اسْتَجْنَحَ اللَّيْلُ، أَوْقَالَ: جُنْحُ اللَّيْلِ، فَكُفُّوا صِبْيَانَكُمْ [ص:١٢٣]، فَإِنَّ الشَّيَاطِينَ تَنْتَشِرُ حِينَئِذٍ، فَإِذَا ذَهَبَ سَاعَةٌ مِنَ العِشَاءِ فَخَلُّوهُمْ، وَأَغْلِقْ بَابَكَ وَاذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ، وَأَطْفِئْ مِصْبَاحَكَ وَاذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ، وَأَوْكِ سِقَاءَكَ وَاذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ، وَخَمِّرْ إِنَاءَكَ وَاذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ، وَلَوْ تَعْرُضُ عَلَيْهِ شَيْئًا" (⁴) [٣١٢٨، ٣١٣٨، ٥٣٠٠، ٥٣٠١، ٥٩٣٧، ٥٩٣٨]

ترجمه: د حضرت جابر رضي الله عنه ددې حديث دا مضمون وړاندې هم راغلى او په اشربه كښې هم داحديث راغلې دې.(⁵) په دې وجه دلته صرف دحديث په ترجمه باندې اكتفاء كولې شي.

حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنهما روايت كوى چه حضورپاك فرمائيلى كله چه شپه خپلې مټې كولاؤ كړى يا د شپې تياره خوره شي نوخپل بچى (د بهر وتلونه) منع كړئ خكه چه دغه وخت شيطانان اخوا

(¹) كشف الباري: ٦٣٧/١

(²) عمدة القاري: ١٧٣/١٥ إرشادالساري: ٢٩٥/٥ كشف الباري كتاب الخمس والجزيه: ١٣٢-١٢٤.

(³) عمدة القاري: ١٧٣/١٥.

(⁴) قوله: عن جابر رضى الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري أيضاً، في بدء الخلق باب خير مال المسلم غنم يتبع بها شعف الجبال رقم: ٣٣٠٤ وفي باب خمس من الدواب فواسق يقتلن في الحرم، رقم: ٣٣١٦ وفي الأشربة باب تغطية الإناء رقم: ٥٦٢٤-٥٦٢٣ وفي الاستئذان باب لا تترک النار في البيت عندالنوم رقم: ٦٢٩٥ وباب إغلاق الأبواب بالليل رقم: ٦٢٩٦ ومسلم رقم:-٥٢٥٢-٥٢٤٦ وفي الأشربة باب الأمر بتغطية الإناء وإيكاء السقاء، وأبوداؤد رقم: ٣٧٣٤-٣٧٣١ في الأدب باب في أطفاء النار بالليل والترمذي في الأطعمة باب ماجاء في تخمير الإناء وإطفاء السراج والنار عندالمنام رقم: ١٨١٢ وابن ماجه في الأشربة باب تخمير الإناء رقم: ٣٤٥٣ وفي الأدب باب إطفاء النارعندالمبيت رقم: ٣٨١٦.

(⁵) كشف الباري كتاب الاشربه: ٤٣٧ باب تغط بة الإناء، وكتاب بدء الخلق باب خير مال المسلم غنم.......وباب خمس من الدواب.

ديخوا خوريږي. کله چه د ماسخوتن څه وخت تير شي نوبيا ماشومان پريږدئي خپله دروازه بنده کړئي اود الله تعالى نوم واخلئي اوخپله ډيوه مړه کړئي اود الله تعالى نوم واخلئي اود مشکيزې خله بنده کړئي او د الله تعالى نوم واخلئي لوښي پټ کړئي اود الله تعالى نوم واخلئي......

تراجم رجال

يحيى بن جعفر: دا ابوزكرياء يحيى بن جعفر ازدى بخارى بيكندى رحمه الله دي. [1]

محمدبن عبدالله الانصاري: دامحمدبن عبدالله بن مثنى بن عبدالله انصارى رحمه الله دي. [2]

ابن جريج: دا ابوالوليد عبدالملك بن عبدالعزيز بن جريج اموى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها... كښې راغلې. [3]

عطاء: دا مشهور تابعى محدث حضرت عطاء بن ابى رباح قرشى يمانى رحمه الله دي ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب عظة الإمام النساء... كښې تيرشوى دى. [4]

جابر: دا مشهور صحابى رسول حضرت جابر بن عبدالله انصارى رضي الله عنه دي. [5]

قوله: ولوتعرض عليه شيئاً: په پلنوالى كښې څه لرګي كيږدئي.

د رواياتو اختلاف او په هغې كښې تطبيق: تعرض كښې راء مهمله باندې ضمه اوكسره دواړه لوستلې شي. دباب كرم او ضرب دواړو نه مستعمل دې. ددې مصدر عرضا وعراضة دې. دكوم معنى چه ده يوڅيز په پلنوالى كښې كيخودل. [6]

په دې روايت كښې شيئاً دې. خو په مسلم شريف كښې دحضرت ابوحميد ساعدى رضي الله عنه په حديث كښې عودا دې. [7] يعنى لرګي. چنانچه دواړه روايات راجمع كولوسره دا مطلب حاصل شو چه د خوراك څښاك لوښى د سر با كپړې وغيره په ذريعه سره د اوده كيدو په وخت پټ ساتنى دې دپاره چه د شيطانانو نه د ګندګئى نه د چينجو وغيره نه په حفاظت كښې وى. اوكه د پټولو دپاره څه څيز ملاؤ نه شى نو كم نه كم د كولاؤ لوښى په خله باندې په پلنوالى كښې څه لرګي كيږدئي.

علامه عينى رحمه الله ليكلى دى:

«ومعناه: إن لم تقدر أن تغطي فلا أقل من أن تعرض عليه عودا، أي تعرضه عليه بالعرض، وتمده عليه عرضا أي خلاف

---

[1] د دوى د حالاتو دپاره اوګورئي كتاب صلاة الخوف باب الصلاة عند مناهضة الحصون ولقاء.....

[2] د دوى د حالاتو دپاره اوګورئي كتاب الاستسقاء باب سؤال الناس الامام..... رقم ۱۰۱۰.

[3] كشف البارى كتاب الحيض: ۲۰٤.

[4] كشف البارى: ٣٧/٤.

[5] كتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين إلا من القبل والدبر.

[6] القاموس الوحيد مادة: عرض، والنهاية فى غريب الحديث: ١٩٤/٣ باب العين مع الراء مادة: عرض.

[7] قال أبو حميد الساعدى رضى الله عنه: أتيت النبى صلى الله عليه وسلم بقدح لبن من النقيع، ليس مخمرا، قال: ألا خمرته؟ ولو تعرض عليه عودا. صحيح مسلم كتاب الأشربه باب فى شرب النبيذ وتخمير الإناء رقم: ٢٠١٠.

الطول....،وهذا مطلق في الآنية التي فيها شراب أو طعام»[1]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت ترجمة الباب سره دحديث مناسبت په دې جمله كښې دې «فإن الشياطين تنتشر حينئذٍ»[2] په دې كښې د شيطان د وجود اود هغه د اولاد اثبات دې
دباب ديارلسم حديث د ام المؤمنين حضرت صفيه رضي الله عنها دې.

الحديث الثالث عشر

۳۱۰۷- حَدَّثَنِي مَحْمُودُ بْنُ غَيْلَانَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ صَفِيَّةَ بِنْتِ حُيَيٍّ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُعْتَكِفًا فَأَتَيْتُهُ أَزُورُهُ لَيْلًا، فَحَدَّثْتُهُ ثُمَّ قُمْتُ فَانْقَلَبْتُ، فَقَامَ مَعِي لِيَقْلِبَنِي، وَكَانَ مَسْكَنُهَا فِي دَارِ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، فَمَرَّ رَجُلَانِ مِنَ الأَنْصَارِ، فَلَمَّا رَأَيَا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسْرَعَا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «عَلَى رِسْلِكُمَا إِنَّهَا صَفِيَّةُ بِنْتُ حُيَيٍّ» فَقَالاَ سُبْحَانَ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: "إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنَ الإِنْسَانِ مَجْرَى الدَّمِ، وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمَا سُوءًا، أَوْ قَالَ: شَيْئًا" [3]-[ر ۱۹۳۰]

تراجم رجال

محمودبن غيلان دا محمود بن غيلان مروزى رحمه الله دې.[4]

عبدالرزاق دا امام عبدالرزاق بن همام بن نافع يمانى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب حسن إسلام المرء تركه مالا يعنيه په ضمن كښې راغلى دى.[5]

معمر دا معمر بن راشد ازدى بصرى رحمه الله دې ددوى تذكره بدء الوحي اوكتاب العلم باب كتابة العلم كښې راغلې ده.[6]

الزهري دامحمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دې. ددوى مختصر تذكره بدء الوحي په دريم حديث كښې اوتفصيلى كتاب الغسل باب غسل الرجل مع امرأته كښې راغلې ده.[7]

علي بن الحسين دا امام زين العابدين حضرت على بن الحسين رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الغسل باب الغسل بالصاع ونحوه كښې تيرشوى دى.[1]

---

[1]) عمدة القاري: ۱۷٤/۱۵ وكذا انظر الكنز المتواري: ۱۹۷/۱۳ وإرشاد الساري: ۲۹٦/۵ وأعلام الحديث للخطابي: ۱۵۱۵/۳.

[2]) عمدة القاري: ۱۷۳/۱۵.

[3]) قوله: عن صفية بنت حيي: الحديث، مر تخريجه فى كتاب الاعتكاف باب هل يخرج المعتكف لحوائجه إلى.....؟

[4]) ددوى د حالاتودپاره اوګورئى كتاب مواقيت الصلوة باب النوم قبل العشاء.....

[5]) كشف الباري: ۴۲۱/۲.

[6]) كشف الباري: ۴۶۵/۱، ۳۲۱/٤.

[7]) كشف الباري: ۳۲۶/۱ الحديث الثالث كتاب الغسل: ۱۹٤.

صفيه بنت حيي: دا ام المؤمنين حضرت صفيه بنت حيي بن اخطب ﷵ ده د دې تفصيلي حالات كتاب الحيض باب المرأة تحيض بعد الإفاضة لاندې ذكر كړې شوي دي.[1] [2]

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: د حضرت صفيه ﷵ داحديث كتاب الاعتكاف وغيره كښې تيرشوى دې.[3] دلته د باب مناسبت سره بيا ذكركړې شوې دې د كوم چه ترجمه سره مطابقت په دې جمله كښې دې: «إن الشيطان يجري من الإنسان مجري الدم»[4] دا چه شيطان په انسان كښې د وينې په شان دننه ګردش كوى كوم چه دهغه يوخاص صفت دې.[5]

انبياء كرام سره بدګمانى دهلاكت موجب ده: امت سره د رسول الله ﷺ چه كومه مينه وه اوكوم شفقت وو په هغې باندې داحديث ښه دلالت كوى. حضورپاك ته دا خطره پيدا شوه چه چرته شيطان ددې دواړو صحابه كرامو په زړه كښې بدګمانى پيدا نه كړى دغه شان به هغوى د هلاكت خلې ته اورسيږى نو صورت حال ئې واضح كړو چه دا ماسره حضرت صفيه ﷵ ده. ځكه چه انبياء كرام سره بدګمانى كفر دې كومه چه د هلاكت اوتباهئ موجب ده.[6]

دباب څوارلسم حديث دحضرت سليمان بن صرد ﷵ دې.

الحديث الرابع عشر

٣١٠٨-حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ صُرَدٍ، قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَجُلاَنِ يَسْتَبَّانِ، فَأَحَدُهُمَا احْمَرَّ وَجْهُهُ، وَانْتَفَخَتْ أَوْدَاجُهُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنِّي لَأَعْلَمُ كَلِمَةً لَوْ قَالَهَا ذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجِدُ، لَوْ قَالَ: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ، ذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجِدُ" فَقَالُوا لَهُ: إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: تَعَوَّذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَقَالَ: وَهَلْ بِي جُنُونٌ[7] [٥٧٠١، ٥٧٦٤]

ترجمه: حضرت سليمان بن صرد ﷵ فرمائى چه زه نبى كريم ﷺ سره ناست ووم اودوو كسانو په خپلو كښې كنځلې بدې ردې كولې. په دوى كښې د يومخ د جذبات نه سور شو اود سټ رګونه ئې

---

[1] كشف البارى كتاب الغسل: ٢٧٨.

[2] كشف البارى كتاب الحيض: ٥٩١.

[3] صحيح البخارى كتاب الاعتكاف باب هل يخرج المعتكف لحوائجه.... كشف البارى كتاب الخمس والجزية: ١٢٠-١١٩باب ماجاء فى بيوت أزواج......

[4] عمدة القارى: ١٥/١٧٤.

[5] قال البدر العينى فى العمدة: ١٥/١٧٥ فى شرح هذه الجملة: قيل: هوعلى ظاهره، إن الله جعل له قوة وقدرة على الجرى فى باطن الإنسان مجرى الدم، وقيل: استعارة لكثرة وسوسته، فكأنه لا يفارقه كما لا يفارق دمه. وقيل: إنه يلقى وسوسته فى مسام لطيفة من البدن، بحيث يصل إلى القلب.

[6] عمدة القارى: ١٥/١٧٥.

[7] قوله: عن سليمان بن صرد رضى الله عنه: الحديث، رواه البخارى أيضاً فى الأدب باب الحذر من الغضب رقم: ٦٠٤٨ وباب ماينهى من السباب واللعن رقم: ٦١١٥وروا، مسلم رقم: ٦٦٤٦-٦٦٤٨فى البر والصلة باب فضل من يملك نفسه عند الغضب وأبوداؤد رقم: ٤٧٨١فى الأدب باب مايقال عند الغضب.

اوپرسيدل. حضورپاك اوفرمائيل چه زه يوه خبره باندې پوهيږم كه چرې دې هغه اووائى نودده داغصه به ختمه شى اوجذبات به ئى يخ شى. كه چرې دې اعوذبالله من الشيطان الرجيم اولولى نودده غصه به ختمه شى. خلقو دحضورپاك دا ارشاد دهغه سړى په وړاندې پيش كړو نوهغه د جاهلانو په اندازكښې اووئيل ولې زه ليونې يم څه؟

ددې حديث شرح كتاب الادب كښې راغلې ده. [1]

تراجم رجال

عبدان: داعبدان بن عثمان بن جبله مروزى دې.ددوى مختصر تذكره بدء الوحى كښې راغلې ده [2]

ابوحمزه: دا ابوحمزه محمدبن ميمون سكرى مروزى رحمه الله دې. [3]

الاعمش: دامشهورمحدث ابومحمدسليمان بن مهران اسدى الاعمش رحمه الله دې. ددوى حالات «كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تيرشوى دى. [4]

عدي بن ثابت: دا مشهور تابعى حضرت عدى بن ثابت انصارى كوفى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب الايمان باب ماجاء أن الأعمال بالنية والحسبة لاندې راغلې ده. [5]

سليمان بن صرد: دا صحابى رسول حضرت سليمان بن صرد رضي الله عنه دې. ددوى تذكره تفصيلاً كتاب الغسل باب من أفاض على رأسه ثلاثا په ذيل كښې تيره شوې ده. [6]

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: دحديث مناسبت ترجمة الباب سره واضح دې. [7] په كوم كښې چه غصه شيطانى اثر خودلې شوې دې اوددې علاج ئى اعوذ بالله خودلې دې.

دغصې ختمولو دپاره داستعاذه افاديت: حقيقت دادې چه څنګه شيطانى اثرات ختمولودپاره استعاذه مفيد ده دغه شان د غصې د ختمولودپاره استعاذه مفيد ده. كله چه سړى له غصه راځى نو شيطان هغه وخت نور افسوس كوى اودا غوارى چه د ده غصه د اعتدال دحد نه اوځى. اودا سړې د شريعت د حدود نه بهرشى. نو په دې كښې استعاذه مفيد وى.

بل دحضرت عطيه سعدى رضي الله عنه نه يوحديث نقل دې: «الغضب من الشيطان، فإن الشيطان خلق من النار، وإنما تطفأ النار بالماء، فإذا غضب أحدكم فليتوضأ» يعنى غصه د شيطان دطرف نه وى اودهغه پيدائش د اور نه دې او اور په اوبو سره مړ كولې شى. په دې وجه چه په تاسو كښې چاته غصه درشى نو اودس دې كوى. دباب پنځلسم حديث د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې.

---

[1] كشف البارى كتاب الادب: ٤٢٧ باب ماينهى من السباب واللعان.
[2] كشف البارى: ٤٦١/١.
[3] ددوى دحالات دپاره اوګورئى كتاب الغسل باب نفض اليدين من الغسل عند الجنابة.
[4] اوګورئى: كشف البارى:٢٥١/٢.
[5] كشف البارى: ٧٤٥/٢.
[6] كشف البارى كتاب الغسل: ٣٣٠.
[7] عمدة القارى: ١٧٥/١٥.

الحديث الخامس عشر

٣١٠٩- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا أَتَى أَهْلَهُ قَالَ: جَنِّبْنِي الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنِي، فَإِنْ كَانَ بَيْنَهُمَا وَلَدٌ لَمْ يَضُرُّهُ الشَّيْطَانُ، وَلَمْ يُسَلَّطْ عَلَيْهِ" قَالَ: وَحَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ مِثْلَهُ (١)

تراجم رجال

ادم: دا آدم بن ایاس ابوالحسن عبدالرحمن عسقلانی رحمه الله دي

شعبه: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی رحمه الله دي. ددې دوارو حضراتو حالات کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندې ذکر کړې شوي دی (٢)

منصور: دامنصور بن معتمر سلمی ابوعتاب کوفی رحمه الله دي. د دوي تفصیلي تذکره کتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أیاما معلومة لاندې تیره شوې ده (٣)

سالم بن ابي الجعد: دا سالم بن ابی الجعد رافع غطفانی کوفی رحمه الله دي. ددوی تفصیلي حالات کتاب الوضوء باب التسمیة علی کل حال..... په ضمن کښې بیان شوی دی (٤)

کریب: دا مولی ابن عباس کریب بن ابی مسلم هاشمی مدنی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الوضوء باب التخفیف فی الوضوء کښې تیره شوې ده (٥)

ابن عباس رضی الله عنهما: دا مشهور صحابي حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما دي. د دوی اجمالي تذکره بدء الوحی او تفصیلي کتاب الایمان باب کفران العشیر وکفر... کښې شوې ده (٦) داحدیث هم په دې باب کښې اوس تیرشوې دې. هلته دامام بخاری رحمه الله شیخ موسی بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله وو. بل کتاب الوضوء کښې ددې شرح تیره شوې ده. (٧) دحدیث مناسبت بالباب هم واضح دې

قوله:: قال: وحدثنا الأعمش..... دقال قائل حضرت شعبه رحمه الله دې اوددې عبارت مقصد دا بیانول دی چه په دې روایت کښې د حضرت شعبه دوه شیخان دی. یو منصور رحمه الله او دویم اعمش رحمه الله یعنی سلیمان بن مهران رحمه الله (٨)

---

(١) قوله: عن ابن عباس رضی الله عنهما: الحدیث مر تخریجه آنفا.

(٢) کشف الباری: ١/٦٧٨.

(٣) کشف الباری: ٣/٢٧٠-٢٦٦.

(٤) کشف الباری: ٥/٢٣٧.

(٥) کشف الباری: ٥/١٥٤.

(٦) کشف الباری: ١/٤٣٥و٢/٢٠٥.

(٧) کشف الباری: کتاب الوضوء: ٥/٢٤٤-٢٣٦باب التسمیة علی کل حال وعندالوقاع.

(٨) عمدة القاری: ١٥/١٧٥فتح الباری: ٦/٣٤٢وشرح القسطلانی: ٥/٢٩٧.

د باب شپاړلسم حديث د حضرت ابوهريره رضی الله عنه دی.

الحديث السادس عشر

۳۱۱۰- حَدَّثَنَا مَحْمُودٌ، حَدَّثَنَا شَبَابَةُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ صَلَّى صَلَاةً، فَقَالَ «إِنَّ الشَّيْطَانَ عَرَضَ لِي، فَشَدَّ عَلَيَّ يَقْطَعُ الصَّلَاةَ عَلَيَّ فَأَمْكَنَنِي اللَّهُ مِنْهُ، فَذَكَرَهُ» [1] [ر ٤٤٩]

تراجم رجال

محمود: دامحمود بن غيلان مروزی رحمه الله دی. [2]

شبابة: دا شبابة بن سوار مروزی فزاری رحمه الله دی. ددوی تفصيلی حالات كتاب الحيض باب الصلاة على النفساء.... كښې تيرشوی دی [3]

شعبه: دا امير المؤمنين فی الحديث شعبه بن حجاج عتكی رحمه الله دی. ددې دواړو حضراتو حالات كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې ذكر كړې شوې دی. [4]

محمدبن زياد: دا ابوالحارث محمدبن زياد جمحی مدنی رحمه الله دی. [5]

ابوهريره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضی الله عنه دی. ددوی حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې تيرشوی دی. [6] داحديث هم په دې سند سره كتاب العمل في الصلاة كښې تيرشوې دې. [7]

ايا جنات دهغوي په خپل اصل شكل كښې ليدل ممكن دی؟ علامه بيهقی رحمه الله په خپل سند سره دامام شافعی رحمه الله نه نقل كړی دی چه كوم سړې دا دعوی اوكړی چه هغه جنات ليدلی دی يا هغه ته هغه خلق ښكاري نومونږ به د داسې سړی گواهی باطل اومردود گرځوو. ځكه چه هغه دروغژن دې اوكه يونبی دا خبره اوكړی نو صحيح ده. [8]

حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چه د امام شافعی رحمه الله دا ارشاد مبارك په هغه صورت باندې محمول دې چه كله يو سړې دا دعوی اوكړی چه هغه جنات دهغوی په خپل اصل شكل اوصورت سره ليدلی دی يعنی هغه شكل په كوم كښې چه دهغوی تخليق شوې دې. او كه څوك دا دعوی اوكړی چه هغه يو جن د فلانكی حيوان (يا انسان) په شكل كښې ليدلې دې نو په دې كښې هيڅ قباحت نشته دې. چنانچه په دې معامله كښې روايات او آثار دتواتر درجې ته رسيدلې دی چه جنات خپل شكلونه او صورتونه

---

[1] قوله: عن أبی هريرة رضی الله عنه: الحديث، مرتخريجه كتاب الصلاة باب الأسير أو الغريم يربط فی المسجد.

[2] ددوی حالات دپاره اوگورئی كتاب مواقيت الصلاة باب النوم قبل العشاء.

[3] كشف الباری: ۶۲۲

[4] كشف الباری: ۶۷۸/۱

[5] ددوی حالات دپاره اوگورئی كتاب الوضوء باب غسل الاعقاب.

[6] كشف الباری: ۶۵۹/۱

[7] صحيح البخاری كتاب العمل فی الصلاة باب مايجوز من العمل فی الصلاة رقم: ۱۲۱۰.

[8] فتح الباری: ۳۴۵/۶ وآكام المرجان: ۳۴ الباب السادس فی بيان تطون الجن. فصل ثان.

بدلولې شی (١)

د جنات مختلف شکلونو اختيارولوحقيقت: بيا په دې کښې دعلماء علم کلام (٢)اختلاف پيدا شوې دې چه جنات چه نورو ځناورو وغيره په شکل کښې ښکاری ددې څه حقيقت دې؟

① بعض حضرات فرمانی چه دا صرف تخيل دې په حقيقت کښې ددې هيڅ اعتبارنشته دې ځکه چه هيڅ يو سرې خپل صورت اصليه نه منتقل کيدې نه شی.

② دبعض نور حضراتوموقف دې چه جنات دخپل اصلی صورت نه منتقل کيدې شی داسې په حقيقت کښې کيږی مګر په خپل اختيار سره نه بلکه څه عمل هغوی سره وی کله چه هغه کوی نو په بل شکل کښې وربدليږی لکه جادو (سحر) کښې چه کيږی.

خو په دواړو اقوالوکښې څه زيات فرق نشته دې ځکه چه د نورو حضراتو د موقف مآل هم هغه دې د کوم دعوی چه اول فريق کړې ده. ځکه چه په سحر کښې هم عموماً هم تخيل کارفرما وی. په دې مسئله کښې د حضرت عمر رضي الله عنه نه يو اثر هم نقل دې کوم چه امام ابن ابی شيبه په صحيح سندسره زوايت کړې دې. يسير بن عمرو تابعی رحمه الله فرمانی: «ذكرت الغيلان عند عمر، فقال: إنه ليس من شيء يستطيع أن يتغير عن خلق الله الذي خلقه، ولكن لهم سحرة كسحرتكم، فإذا رأيتم من ذلك شيئاً فأذنوا. [اللفظ لابن أبي شيبة]» (٣)

يعنی ما دحضرت عمر رضي الله عنه په وړاندې غول (بهوت) (١) ذکراوکړو نوهغوی رضي الله عنه اوفرمانيل چه هيڅ يوشی خپل هغه شکل نه شی بدلولې په کوم چه الله تعالى هغه پيدا کړې وی البته دهغوی هم جادوګر وی لکه چه ستاسو دی. نوچه کله تاسو خلق هغوی اووينئ نو اذان کوئی (په کوم سره چه به هغوی

---

(١) قال الإمام بدر الدين الشبلي رحمه الله: لا شك أن الجن يطورون ويتشكلون في صور الإنس والبهائم. فيتصورون في صور الحيات والعقارب، وفي صور الإبل والبقر والغنم والخيل والبغال والحمير، وفي صور الطير، وفي صور بني آدم. كما أتى الشيطان قريشا في صورة سراقة بن مالك بن جعشم، لما أراد الخروج إلى بدر. قال الله تعالى: ﴿ وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَى عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴾[الأنفال: ٤٨] وكما روى أنه تصور في شيخ نجدي لما اجتمعوا بدار الندوة للتشاور في أمر الرسول صلى الله عليه وسلم. هل يقتلوه أو يحبسوه أو يخرجوه. كمال قال الله تعالى ﴿ وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴾ [الأنفال: ٣٠] آكام المرجان: ٣٢الباب السادس. في بيان تطور الجن......"

(٢) قال القاضي أبويعلى بن الفراء رحمه الله: ولا قدرة للشيطان على تغيير خلقهم، والانتقال في الصور. وإنما يجوز أن يعلمهم الله تعالى كلمات وضربا من ضروب الأفعال إذا فعله وتكلم به نقله الله تعالى في صورة إلى صورة. فيقال: إنه قادر على التصوير والتخييل على معنى أنه قادر على قول إذا قاله وفعله نقله الله تعالى عن صورته إلى صورة أخرى بجرى العادة. وأما أنه يصور نفسه فذلك محال، لأن انتقالها عن صورة إلى صورة أنما يكون بنقض البنية وتفريق الأجزاء. وإذا نقضت بطلت الحياة واستحال وقوع الفعل من الجملة، وكيف تنقل نفسها، والقول في تشكيل الملائكة مثل ذلك.

قال: والذي روى أن إبليس تصور في صورة سراقة بن مالك، وأن جبرائيل تمثل في صورة دحية. وقوله تعالى ﴿ فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴾ [مريم:١٧] محمول على ما ذكرنا. وهو أنه أقدره الله تعالى على قول قاله. فنقله الله تعالى في صورته إلى صورة أخرى" [آكام المرجان ٣٣-٣٢الباب السادس. وعمدة القاري: ١٨٣/١٥].

(٣) المصنف لابن أبي شيبة: ٣٥٦/١٥-٣٦٦كتاب الدعاء باب الغيلان إذا رئيت ما يقول الرجل. رقم: ٣٠٣٦١وآكام المرجان: ٣٣، وفتح الباري ٣٤٤/٦ النهاية ٣٥٥/٣باب الغين مع الواو. مادة الغول.

ئختي،

ترجمة الباب سره دَحديث مطابقت: ددې حديث ترجمة الباب سره مطابقت «إن الشيطان عرض لي» كښې دې: دې نه لګه چه د شيطان وجود ثابتيږي. دغه شان د هغه مختلف تصرفات اوصفات هم ثابتيږي. والله اعلم

د باب اوولسم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث السابع عشر

۳۱۱۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا الأَوْزَاعِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا نُودِيَ بِالصَّلاَةِ أَدْبَرَ الشَّيْطَانُ وَلَهُ ضُرَاطٌ، فَإِذَا قُضِيَ أَقْبَلَ، فَإِذَا ثُوِّبَ بِهَا أَدْبَرَ، فَإِذَا قُضِيَ أَقْبَلَ، حَتَّى يَخْطِرَ بَيْنَ الإِنْسَانِ وَقَلْبِهِ، فَيَقُولُ: اذْكُرْ كَذَا وَكَذَا، حَتَّى لاَ يَدْرِيَ أَثَلاَثًا صَلَّى أَمْ أَرْبَعًا، فَإِذَا لَمْ يَدْرِ ثَلاَثًا صَلَّى أَوْ أَرْبَعًا، سَجَدَ سَجْدَتَيِ [ص: ۱۲۵] السَّهْوِ" (۲)-[ر ۵۸۳]

تراجم رجال

محمدبن يوسف: دا محمدبن يوسف بن واقد فريابى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى تذكره كتاب العلم باب ماكان النبى صلى الله عليه وسلم يتخولهم..... په ضمن كښې تيره شوې ده. (۳)

الاوزاعي دا ابوعمر عبدالرحمن بن عمرو اوزاعى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب الخروج في طلب العلم كښې بيان كړې شوى دى. (۴)

يحيي بن ابي كثير. دا يحيى بن ابى كثير طائى يمانى رحمه الله دې. دد وى تفصيلى حالات كتاب العلم باب كتابة العلم كښې راغلى دى. (۵)

ابوسلمه بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعى حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف مدنى رحمه الله دې ددوى مفصل حالات كتاب الايمان باب صوم رمضان احتسابا من الايمان كښې راغلى دى. (۶)

---

(۱) الغول – بضم الغين المعجمة – جن بهوت (په مختلف شكلونو كښې ښكاره كيدونكى). غول بيابانى دَ عربودَ نظريه مطابق دَ شيطانانو يوقسم چه په بيابان كښې په مختلف شكلونوسره راځى اوخلق دهوكه كوى يا هلاك كوى. القاموس الوحيد: ۱۱۹۱، مادة. غ. و. ل.

(۲) قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث، مر تخريجه كتاب الاذان باب فضل التأذين.

(۳) كشف البارى: ۲۵۲/۳.

(۴) كشف البارى: ۴۰۸/۳.

(۵) كشف البارى: ۲۶۷/۴.

(۶) كشف البارى: ۳۲۳/۲.

ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي د دوى حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تيرشوى دى. [۱]

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: دابوهريره رضي الله عنه ددې حديث ترجمة الباب سره مطابقت بالكل واضح دې چه په دې كښې د شيطان په نفس انسانى كښې دمونځ په وخت د وسوسې اچولو ذكر دې ابليس بنده په اخوا ديخوا خيالاتو كښې اخته كوى تردې چه بنده د مانځه ركعتونه هيركړى داحديث د سجده سهو په بيان كښې تيرشوى دى. [۲]

دباب اتلسم حديث هم دابوهريره رضي الله عنه دي.

الحديث الثامن عشر

٣٢١٣- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ «كُلُّ بَنِي آدَمَ يَطْعُنُ الشَّيْطَانُ فِي جَنْبَيْهِ بِإِصْبَعِهِ حِينَ يُولَدُ، غَيْرَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ، ذَهَبَ يَطْعُنُ فَطَعَنَ فِي الْحِجَابِ» [۳] [٣٤٣١، ٣٢٤٨، ٤٢٧٤]

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان الحكم بن نافع مصرى رحمه الله دي.

شعيب: دا شعيب بن ابى حمزه قرشى اموى رحمه الله دي. ددې دواړوحضراتو مختصر حالات بدء الوحى الحديث السادس كښې راغلى دى. [۴]

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذكوان رحمه الله دي.

الاعرج: دا مشهومحدث عبدالرحمن بن هرمز قرشى رحمه الله دي. ددې دواړو حضراتو تذكره كتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان كښې راغلې ده. [۵]

ابوهريره رضي الله عنه: د صحابى رسول ابوهريره رضي الله عنه حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تير شوى دى [۶]

قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه قال: قال النبى صلى الله عليه وسلم: كل بنى آدم يطعن الشيطان فى جنبيه بإصبعه حين يولد. دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه حضورپاك

---

[۱]) كشف البارى: ۶۵۹/۱

[۲]) صحيح البخارى كتاب السهو باب إذا لم يدركم صلى: ثلاثا أو أربعا....؟

[۳]) قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث، رواه البخارى كتاب أحاديث الأنبياء باب قول الله تعالى ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ رقم: ٣٤٣١ وكتاب التفسير تفسير سورة آل عمران باب قول الله تعالى ﴿وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ رقم: ٤٥٤٨ ومسلم كتاب الفضائل باب فضل عيسى عليه السلام رقم: ٦١٣٥-٦١٣٣ وكتاب القدر باب معنى كل مولود يولد على الفطرة....."رقم: ٢٧٦١-٢٧٥٥.

[۴]) كشف البارى: ۴۸۰/۱-۴۷۹.

[۵]) كشف البارى: ۱۱/۲-۱۰.

[۶]) كشف البارى: ۶۵۹/۱

فرمائيلي دی هرانسان چه کله پیدا کیږی نوشیطان د هغه په دواړو اړخونو کښې په خپلو ګوتو سره نوکارې لګوی.

دحديث لغوى اوصرفى تحليل: طعن: دباب نصر اوفتح دواړو نه مستعمل دې ددې معنى نه سکوندارې لګول نوکارې لګول عزت باندې داغ لګول وغیره. [1]

جنبيه: د صيغه تثنيه سره صرف د ابوذر رحمه الله اوجرجانى رحمه الله په روايت کښې دې. خو اکثر حضراتو جنبه مفرد نقل کړې دې. قاضى عياض رحمه الله ليکلى دى هغه سره چه کومه نسخه موجود ده اود اصيلى په روايت سره ده په دغې کښې جنيه دې. يعنى د باء موحده په ځائى ياء مثناة ده. داتصحيف دې پخپله قاضى رحمه الله ددې تصريح کړې ده. [2]

باصبعه: کښې هم دوه روايتونه دى اکثر مفرد روايت کړې دې. خو ابوذر رحمه الله اوجرجانى رحمه الله تثنيه سره يعنى ګوته. [3]

قوله: :غيرعيسى ابن مريم، ذهب ليطعن، فطعن فى الحجاب سواد حضرت عيسى بن مريم عليه السلام هلته هم هغه د نوکارې لګولوپاره تلې وو مګر د جنين په پرده باندې اولګولې شوه. د حجاب نه مراد د ابن جوزى رحمه الله په قول مشيمه ده. يعنى هغه جهلئى په کوم کښې چه بچې د مور په رحم کښې انغښتې شوې وى اود پيداکيدو په وخت بچى سره راوځى. [4]

دحديث شريف شرح: دلته داخوذلى شوى دى چه شيطان دخپل عادت موافق حضرت عيسى عليه السلام باندې هم سکوندارہ لګولو له تلې وو ليکن په حجاب کښې دهغه د نوکارې لګولو اثر اونه شو. په دې روايت کښې صرف د حضرت عيسى عليه السلام استثناء کړې شوې ده ليکن په نيزدې صفحه باندې روايت راخى هلته د «غيرمريم وابنها» الفاظ راغلى دى چه په دې استثناء کښې دحضرت عيسى عليه السلام مور حضرت بى بى مريم رضى الله عنها هم داخل ده. [5]

د عيسى عليه السلام او مريم رضى الله عنها فضيلت: په دې حديث سره د عيسى عليه السلام او مريم رضى الله عنها فضيلت معلوميږى علامه قرطبى رحمه الله فرمائى چه شيطان په حضرت مريم عليها السلام باندې هم خپل تسلط کينولو کوشش کړې وو مګر دهغې مور بى بى حضرت حنه دمقبول دعا په برکت سره هغه محفوظ پاتې شوه قرآن کريم کښې راغلى دى ﴿وَإِنِّيٓ أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَٰنِ الرَّجِيمِ﴾ [6] چه اې ربه زه دا مريم او ددې اولاد د شيطان مردود نه ستا په فناه کښې ورکوم. [7]

---

[1] عمدة القاري: ١٧۶/١٥ولسان العرب مادة: طعن.

[2] عمدة القاري: ١٧۶/١٥وفتح الباري: ٣٤٢/۶.

[3] عمدةالقاري: ١٧۶/١٥.

[4] كشف المشكل من حديث الصحيحن: ٣٢٥/٣ رقم: ٢٧١٥مسندأبى هريرة وعمدة القاري: ١٧۶/١٥والتوضيح: ٢١٠/١٩ والقاموس الوحيد: ٩٠٥مادة: شيم. يوقول دا دې چه دې نه هغه کپړه مراد ده کوم کښې چه نوې راپيداشوې ماشوم انغښتلې شى عمدة القاري: ١٧۶/١٥.

[5] صحيح البخاري: ٤٨٨/١قديمى كتاب أحاديث الأنبياء باب قوله الله تعالى ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَٰبِ مَرْيَمَ إِذِ انتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ رقم: ٣٤٣١.

[6] سورة آل عمران: ٣۶.

[7] المفهم: ١٧٧/٢والتوضيح: ٢١٠/١٩.

د نن نه د بتانو د عبادت نه نااميده شئي: امام عبدالرزاق رحمه الله په خپل تفسير کښې په سند متصل سره د وهب بن منبه رحمه الله نه نقل کړی دی چه کله د عيسى عليه السلام بنکلې پيدائش اوشو نو شيطانان ابليس له راغلل اووئي ونيل تول بتان پرمخې پراته دی. دې اوريدو سره ابليس اووئيل ضرور څه نوی خبره پيښه شوې ده. تاسو تول په خپل خپل ځائې کيښئ زه ګورم راځم بيا هغه والوتو اود زمکې دواړو سرونو مشرق اومغرب ته لاړو مګر هيڅ ورته ملاؤ نه شو بيا سمندرونو ته لاړو خو هلته ورته هم څه لار معلومه نه شوه. بيا والوتو چه ونې کتل نوعيسى عليه السلام پيدا شوې وو اوملائکو هغه په خپل حفاظت تحويل کښې اخستې وو. نو په نااميدئ سره خپل بچو له راغلو او ورته ئې اووئيل د شپې يو نبى پيدا شوې دې ترننه پورې داسې نه دی شوی چه يوه ښځه حامله شوې وی يا يوې ښځې بچې راوړې وی اوزه هلته موجود نه يم. مګر دا ښځه (حضرت مريم رضي الله عنها). د نن نه پس دې ښار کښې د بت نو د عبادت نه نااميده شئى. ([1])ددې حديث نوره شرح به ان شاء الله کتاب احاديث الانبياء کښې راځى

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې. په دې حديث کښې هم د شيطان اودهغه د مختلف تصرفات ذکر دې.

دباب نورلسم حديث دحضرت ابوالدرداء رضي الله عنه دې.

الحديث التاسع عشر

٣١٣- حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: قَدِمْتُ الشَّأْمَ فَقُلْتُ: مَنْ هَا هُنَا؟ قَالُوا أَبُو الدَّرْدَاءِ، قَالَ: «أَفِيكُمُ الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ مِنَ الشَّيْطَانِ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟» حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُغِيرَةَ، وَقَالَ: الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعْنِي عَمَّارًا ([2])[٣٥٣٢، ٣٥٣٣، ٣٥٥٠، ٥٩٢٢]

تراجم رجال

مالک بن اسماعيل: دا مالک بن اسماعيل بن زياد نهدى کوفى رحمه الله دې ([3])

اسرائيل: دا ابويوسف اسرائيل بن يونس بن سبيعى همدانى کوفى رحمه الله دې ددوى حالات کتاب العلم

---

[1]) تفسير عبدالرزاق: ١٢٦/١التوضيح: ٢١٠/١٩ عمدةالقارى: ١٧٦/١٥واحياء علوم الدين:٩٤٧ كتاب شرح عجائب القلب، ربع المهلكات.

[2]) قوله أبوالدرداء رضى الله عنه: الحديث، أخرجه البخارى فى تفسير سورة الليل، باب ﴿وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى﴾ رقم: ٤٩٤٣وباب ﴿وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى﴾ رقم: ٤٩٤٤فى فضائل الصحابة، باب مناقب عمار وحذيفة رضى الله عنهما رقم: ٣٧٤٣-٣٧٤٢وباب مناقب عبدالله بن مسعود رضى الله عنه رقم: ٣٧٦١وفى الاستئذان باب من ألقى له وسادة رقم: ٦٢٧٨ومسلم رقم: -١٨٨٦ ١٨٨٩فى فضائل القرآن وما يتعلق به، باب ما يتعلق بالقراءات والترمذى رقم: ٢٩٣٩ فى كتاب تفسير القرآن باب ومن سورة الليل.

[3]) ددوى دحالاتودپاره اوګورئى كتاب الوضوء باب الماء الذى يغسل به شعرالإنسان.

باب من ترك بعض الاختيار مخافة...، لاندې بيان كړې شوى دى.[1]

مغيرة: دامغيره بن مقسم ضبى كوفى رحمه الله دې.[2]

ابراهيم: دا مشهور فقيه ابوعمران ابراهيم بن يزيد نخعى كوفى رحمه الله دې.

علقمه: دا مشهور فقيه علقمه بن قيس نخعى كوفى رحمه الله دې. ددې دواړو بزرگانو تفصيلى حالات كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم كښې راغلى دى.[3]

ابوالدرداء: دا مشهور صحابى حضرت ابوالدرداء عويمر بن مالك خزرجى رضي الله عنه دې. ددوى حالات كتاب الوضوء باب من حمل معه الماء..... كښې بيان كړې شوى دى.[4]

قوله:: قال: قدمت الشام، فقلت: مَن هٰهنا؟ حضرت علقمه رحمه الله فرمائى چه د شام ملك ته راغلم اوتپوس مې اوكړو (داكابر نه) چه دلته څوك څوك دى؟

تفصيلي روايت اودهغې ترجمه: په دې روايت كښې مشهور تابعى بزرگ حضرت علقمه بن قيس نخعى كوفى رحمه الله د شام د سفر په ډير مختصر اندازكښې ذكركړې شوې دې. چرته چه دهغوى ملاقات مشهور صحابى رسول حضرت ابوالدرداء رضي الله عنه سره شوې وو. فضائل صحابه كښې داروايت په دې سندسره تفصيلاً راغلې. دكوم الفاظ چه دادى: «عن علقمة قال: قدمت الشام، فصليت ركعتين، ثم قلت: اللهم يسرلي جليساً صالحاً، فأتيت قوماً، فجلست إليهم، فإذا شيخ قد جاء، حتى جلس إلى جنبي، قلت: من هذا؟ قالوا: أبوالدرداء. فقلت: إني دعوت الله أن ييسرلي جليساً صالحاً، فيسرك لي، قال: ممن أنت؟ قلت: من أهل الكوفة. قال: أوليس عندكم ابن أم عبد، صاحب النعلين والوسادة والمطهرة؟ وفيكم الذي أجاره الله من الشيطان» يعنى حضرت علقمه رحمه الله فرمائى زه شام ته راغلم دوه ركعته مې اداكړه بيامې دعا اوغوښتله يا الله يوصالح دناستې ملگرې راكړه. بيا يوجماعت له راغلم اوهغوى سره كيناستم. ناڅاپه يو بزرگ راغلو اوزما په اړخ كښې كيناستو. ما ونيل دا بزرگ څوك دې؟ نوملگرو اوونيل داحضرت ابوالدرداء رضي الله عنه دې. چنانچه ما هغه ته اوونيل چه ما دالله تعالى نه دعاكړې وه چه ما چرته يونيك د ناستې ملگرى ته اورسوې نو الله تعالى ماته ستاسو صحبت راكړو. حضرت مانه تپوس اوكړو دكوم ځائې يئې؟ ما ونيل د أهل كوفه نه يم. وئى فرمائيل چه ولې تاسو سره د نبى پاك عليه السلام نعلين مبارك، تكيه او لوټه لرونكې ذمه دار حضرت ابن مسعود رضي الله عنه نشته دې؟ ستاسو په دغه ښاركوفه كښې هغه شخصيت هم موجود دې څوك چه الله تعالى د شيطان نه محفوظ كړې دې.

حديث باب كښې «وأفيكم الذي أجاره الله من الشيطان» نه مراد مشهور صحابى حضرت عمار بن ياسر رضي الله عنهما دې.[5] د كوم صراحت چه پخپله امام بخارى رحمه الله په وړاندې روايت كښې كوى

---

[1]) كشف البارى: ٥٤٦/٤.

[2]) ددوى دحالاتودپاره اوگورئى كتاب الصوم باب صوم يوم وإفطار يوم.

[3]) كشف البارى: ٢٥٦/٢-٢٥٣.

[4]) كشف البارى: ٣٩٠/٥.

[5]) عمدة القارى: ١٧٧/١٥ ددې حديث تفصيلى شرح كتو دپاره اوگورئى كشف البارى كتاب فضائل اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم: ٧١٨-٧١٠باب مناقب عمار وحذيفه....

قوله: حدثنا سليمان بن حرب، حدثنا شعبة، عن مغيرة، وقال: الذي أجاره الله على لسان نبيه، صلى الله عليه وسلم، يعني: عمارا.

تراجم رجال

سليمان بن حرب: دا سليمان بن حرب ازدى بصرى رحمه الله دي. ددوى تفصيلي تذكره دكتاب الإيمان باب من كره أن يعود .. كښې تيره شوې ده.[1]

شعبه. دا امير المؤمنين فى الحديث شعبه بن حجاج عتكى رحمه الله دي. ددې دواړو حضراتو حالات كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې ذكر كړې شوې دى[2]

مغيرة: دا مغيره بن مقسم ضبى كوفى رحمه الله دي.[3]

اوګورئى په دې حديث كښې صراحت راغلو چه «الذي أجاره الله على لسان نبيه» نه مراد حضرت عمار بن ياسر رضي الله عنه دي. چه د سابقين اولين نه دي. د چا متعلق چه د ابودرداء رضي الله عنه دا ارشاد دي چه الله تعالى هغه د شيطان د اثراتو نه محفوظ فرمانيلې وو.

حضرت على رضي الله عنه په حق باندې وو: د مشاجرات صحابه كرامو په معامله كښې دعلماء حق يوه طبقه دتوقف اوسكون قائل ده خو د اهل حق غالب اكثريتى مسلك هم دغه دي چه په دې جنګونو كښې حضرت على رضي الله عنه په حق باندې وو. دكوم چه ډيرزيات دليلونه دى. د كوم نه چه يودليل حديث باب دي. چونكه حضرت عمار رضي الله عنه د حضرت على رضي الله عنه د ملګرونه وو اود شيطانى اثراتو نه محفوظ مطلب دادې چه د ناحق ملګرتيا كول دهغوى نه ممكن نه وو. والله اعلم بالصواب.

ترجمة الباب سره دَحديث مطابقت: دحضرت ابوالدرداء رضي الله عنه ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې كوم چه په دې جمله كښې دې «الذي أجاره الله من الشيطان» كوم چه دحضرت عمار رضي الله عنه په خصوصيت باندې دال دې اود شيطان په شيطانى اثراتو باندې هم چه كوم بنده د الله تعالى په پناه كښې نه وى په هغه باندې شيطان خپل تسلط كينولې شى[4]

دباب شلم حديث دحضرت عائشه رضي الله عنها دې كوم چه د تعليق په شكل كښې دې

الحديث العشرون

٣٢١٣- قَالَ: وَقَالَ اللَّيْثُ: حَدَّثَنِي خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ، أَنَّ أَبَا الأَسْوَدِ أَخْبَرَهُ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "المَلَائِكَةُ تَتَحَدَّثُ فِي العَنَانِ -وَالعَنَانُ: الغَمَامُ-، بِالأَمْرِ يَكُونُ فِي الأَرْضِ، فَتَسْمَعُ

---

[1] كشف البارى: ١٠٥/٢.

[2] كشف البارى: ٦٧٨/١

[3] ددوى دَحالاتو دَپاره اوګورئى كتاب الصوم باب صوم يوم وإفطار يوم.

[4] فتح البارى: ٣٤٢/٦.

الشَّيَاطِينُ الكَلِمَةَ، فَتَقُرُّهَا فِي أُذُنِ الكَاهِنِ كَمَا تُقَرُّ القَارُورَةُ، فَيَزِيدُونَ مَعَهَا مِائَةَ كَذِبَةٍ" [ر ٣٠٢٨]

تراجم رجال

الليث: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمی رحمه الله دی. ددوی مختصر ذکر بدء الوحی دریم حدیث کښې راغلې دی. [1]

خالدبن يزيد: داخالد بن یزید جمحی مصری رحمه الله دی.

سعيدبن ابي هلال: دا ابوالعلاء سعید بن ابی هلال لیثی مدنی بصری رحمه الله دی. د دې دواړو بزرګانو تفصیلی تذکره کتاب الوضوء باب فضل الوضوء والغر المحجلون... لاندې راغلې ده. [2]

ابوالاسود: دا ابوالاسود محمدبن عبدالرحمن بن نوفل رحمه الله دی. [3]

عروة: داحضرت عروه بن زبیر بن عوام مدنی رحمه الله دی. ددوی اجمالی حالات بدء الوحی دریم حدیث حدیث او تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب أحب الدین إلی الله أدومة لاندې بیان کړې شوی دی. [4]

عائشه رضي الله عنها: دحضرت عائشه رضي الله عنها حالات بدء الوحی ددریم حدیث لاندې راغلی دی. [5]

دَ مذکوره تعلیق تخریج: دحضرت عائشه رضي الله عنها داتعلیق امام بخاری رحمه الله شاته «باب ذکر الملائکة» کښې موصولاً نقل کړې دی. [6]

دې نه علاوه امام ابونعیم اصفهانی رحمه الله نه هم مستخرج کښې د ابوحاتم رازی رحمه الله په واسطه سره دا روایت موصولاً ذکر کړې دی. [7]

قوله: عن عائشة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: الملائكة تتحدث في العنان- والعنان: الغمام- بالأمر يكون في الأرض

دحضرت عائشه رضي الله عنها نه روایت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائیلی دی فرښتې په وریځو کښې دهغه امورو باره کښې خبرې اترې کوی چه په زمکه باندې په راتلونکی وخت کښې کیدونکې وی.

د بالأمر تعلق تتحدث سره دې. په مینځ کښې والعنان: الغمام جمله معترضه ده چه د متعلق او متعلَّق په مینځ کښې حائل شوې ده. په دې جمله کښې د العنان معنی خودلې شوې ده چه وریځو ته وائی او یکون فی الأرض، الأمر نه حال واقع کیږی. [8]

---

[1] کشف الباری: ۱/۳۲٤.

[2] کشف الباری: ۱۰۸/۵-۱۰۶.

[3] دَدوی دَحالاتو دَپاره اوګورئ کتاب الغسل باب الجنب یتوضأ.....

[4] کشف الباری: ۲۹۱/۱، ۲/۴۳۲.

[5] کشف الباری: ۲۹۱/۱.

[6] دَمذکوره باب حدیث نمبر ٤ تخریج رقم: ۳۰۲۸.

[7] عمدة القاری: ۱۷۷/۱۵ فتح الباری: ۳٤۲/۶ تغلیق التعلیق: ۵۱۳/۳ إرشاد الساری: ۲۹۹/۵.

[8] عمدة القاری: ۱۷۷/۱۵ وأرشاد الساری: ۲۹۹/۵.

قوله: فتسمع الشيطان الكلمة فتقرها في أذن الكاهن كما تقر القارورة، فيزيدون معها مائة كذبة «دا شيطانان څه اوريخو ته خي اوڅه، خبري اوري. «چه واپس راشي» دخپل كاهن په غوږ كښي اچوي لكه څنګه چه په شيشه كښي يوڅيز اچولي شي. نودا كاهنان خلق هغي سره سل دروغ نور يوځائى كوي.
دلته دا خودلي شي چه دا شيطانان هلته اوريخو ته ورځي اوڅه كلمات اوري بيا هغه د خپلو كاهنانو په غوږونو كښي راوړي وراچوي لكه چه په شيشه كښي چه يوڅيز وي نوچه په بله شيشه كښي هغه كله اچولي شي نو دهغي خله دبلي شيشي سره يوځائى كوي. دغه شان هغه شيطانان د خپل كاهن غوږ سره خپله خله يوځائى كړي اود هغه خبري د كاهن په غوږ كښي وراچوي. بيا په دي كښي كاهن دخپل طرف نه سل قسم دروغ يوځائى كړي اوخلقو ته ئى بنائي. دغه شان څه خبري رښتيا راوځي او څه دروغ
ددي حديث تفصيلي شرح كتاب الطب اوكتاب الادب كښي راغلي ده.[1]
ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت واضح دي او په دي كښي شيطاني تصرفات او د شيطاني كارندو ذكر دي. ښكاره خبره ده چه كاهن دهغه كارنده وي.
دباب يوويشتم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

الحديث الحادي وعشرون

۳۱۱۵- حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "التَّثَاؤُبُ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَإِذَا تَثَاءَبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَرُدَّهُ مَا اسْتَطَاعَ، فَإِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَالَ: هَا، ضَحِكَ الشَّيْطَانُ".[2] [۵۸۶۹، ۵۸۷۲]

تراجم رجال

عاصم بن علي: دا عاصم بن على بن عاصم بن صهيب واسطى رحمه الله دي.[3]
ابن ابي ذئب: دامحمدبن عبدالرحمن بن مغيره الشهير بابن ابى ذئب رحمه الله دي ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب حفظ العلم كښي راغلى دى.[4]

---

[1] كشف البارى كتاب الطب: ۹۶-۹٤ كتاب الادب: ٦۳٦-٦۳۵ نور اوګورئى التوضيح: ۲۱۳/۱۹-۲۱۲.
[2] قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري في الأدب باب ما يستحب من العطاس ويكره من التثاؤب رقم: ٦۲۲۳وباب ما إذا تثاءب فليضع يده على فيه رقم: ٦۲۲٦ومسلم رقم: ۷٤۹۰في الزهد باب تشميت العاطس وكراهة التثاؤب وأبوداود رقم: ۵۰۲۸ في الأدب باب ماجاء في التثاؤب والترمذي رقم: ۳۷۰في الصلاة باب ماجاء في كراهية التثاؤب في الصلاة وأبواب الأدب باب ماجاء أن الله يحب العطاس، ويكره التثاؤب رقم: ۲۷٤۸-۲۷٤۷.
[3] ددوى دحالاتو دپاره اوګورئى كتاب الصلاة باب الصلاة في القميص....
[4] كشف البارى: ٤٤۲/٤.

سعيد: دا سعيد بن ابی سعيد مقبری مدنی رحمه الله دې. د دوی تفصيلی حالات كتاب الإيمان باب الدين يسر كښې راغلی دی. (۱)

كيسان: دا كيسان بن سعيد المقبری المدنی رحمه الله دې. (۲)

ابوهريره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. د دوی حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې تيرشوی دی. (۳)

قوله: قال: التثاؤب من الشيطان: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه نبی كريم صلى الله عليه وسلم فرمائيلی دی چه اسويلی د شيطان د طرف نه وی. چنانچه كله په تاسو كښې چاته اسويلی راشی نو چه څومره كيدې شی دا بندوئی ځكه چه كله تاسو كښې څوك اسويلې كوی نو "ها" وائی نو شيطان خوشحاليږی وسره خاندی.

اسويلې د شيطان د خوشحالئې سبب: دلته د تثاؤب دپاره ونيلی شوی دی چه كله سړی ته اسويلی راځی نو شيطان دا خوښوی او په دې باندې خوشحاليږی ځكه چه تثاؤب عموماً هله كيږی چه كله بخارات د معده اوخيتې نه اوچت شی او دماغو ته اورسی. اود دماغو طرف ته د دې بخاراتو تلل په عام توګه هله كيږی كوم وخت چه د امتلاء بطن كيفيت وی او بنه ډكه خيټه نی خوراك كړې وی. چنانچه شيطان په دې خبره باندې خوشحاليږی چه په بنه ډكه خيټه خوره او په دې سره بيان داسې كيږی چه د معدې نه بخارات اوچتيدو سره د دماغو طرف ته لاړشی او په دې سره په سړی كښې سستی راپيدا كيږی. په دې وجه د دې نسبت د شيطان طرف ته كړې شوې. (۴) باقی دا خبره په ذهن كښې ساتنی چه د كارد زياتوالی د وجې نه چه كوم ستړيوالې وی په هغې سره چه كوم اسويلې راځی هغه د شيطان طرف ته نه منسوب كيږی. د دې حديث نوره شرح كتاب الادب كښې راغلې ده (۵)

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: د دې حديث ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې كوم چه «التثاؤب من الشيطان» كښې دې. ځكه چه په اسويلو سره غفلت پيدا كيږی بنده سست شی اود نيكو اعمالو نه لرې شی او شيطان خوشحاليږی. په دې وجه علامه خطابی رحمه الله ليكلی دی چه په انبياء كرام عليهم السلام ته به اسويلی بالكل نه راتلل چه دا د غفلت دليل دې. (۶)

د باب دوه ويشتم حديث د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دې.

الحديث الثاني وعشرون

۳۱۱۲- حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، قَالَ: هِشَامٌ أَخْبَرَنَا، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: "لَمَّا كَانَ يَوْمَ أُحُدٍ هُزِمَ الْمُشْرِكُونَ، فَصَاحَ إِبْلِيسُ: أَيْ عِبَادَ اللَّهِ

---

(۱) كشف البارى: ۳۳۶/۲.

(۲) د دوی د حالاتو د پاره اوګورئی كتاب الإذان باب وجوب القراءة للإمام والمأموم.

(۳) كشف البارى: ۶۵۹/۱

(۴) عمدة القارى: ۱۷۸/۱۵ شرح الطيبى: ۴۰۰/۲ رقم: ۹۸۶ ومعالم السنن للخطابى: ۳۳/۷ تحت رقم: ۴۸۶۱.

(۵) كشف البارى كتاب الادب: ۶۶۷-۶۶۵

(۶) عمدة القارى: ۱۷۸/۱۵ شرح القسطلانى: ۲۹۹/۵ وأعلام الحديث للخطابى: ۲۲۳۶/۳ فيض القدير للمناوى: ۴۰۵/۱ رقم: ۵۷۱

أُخْرَاكُمْ، فَرَجَعَتْ أُولَاهُمْ فَاجْتَلَدَتْ هِيَ وَأُخْرَاهُمْ، فَنَظَرَ حُذَيْفَةُ فَإِذَا هُوَ بِأَبِيهِ الْيَمَانِ، فَقَالَ: أَيْ عِبَادَ اللَّهِ أَبِي أَبِي، فَوَاللَّهِ مَا احْتَجَزُوا حَتَّى قَتَلُوهُ، فَقَالَ: حُذَيْفَةُ غَفَرَ اللَّهُ لَكُمْ، قَالَ عُرْوَةُ فَمَا زَالَتْ فِي حُذَيْفَةَ مِنْهُ بَقِيَّةُ خَيْرٍ حَتَّى لَحِقَ بِاللَّهِ" [۳۸۲۴، ۴۰۶۵، ۶۶۶۸، ۶۸۸۳، ۶۸۹۰] (١)

تراجم رجال

زكرياء بن يحيى: دا زكريا بن يحيى ابوالسكين طائى رحمه الله دى. ددوى حالات كتاب التيمم باب التيمم فى الحضر إذا لم يجد الماء كښې راغلى دى.(٢)

ابواسامه: دا ابواسامه حماد بن اسامه بن زيد كوفى رحمه الله دى. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب فضل من علم وعلم كښې تيرشو.(٣)

هشام: دا هشام بن عروه بن زبير بن عوام اسدى رحمه الله دى.

عروه: دا عروه بن زبير بن عوام رحمه الله دى. ددې دواړو حضراتو تذكره بدء الوحى دويم حديث كښې اجمالاً او كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه كښې تفصيلاً تيرشوى دى.(٤)

عائشه: دام المؤمنين عائشه صديقه رضى الله عنها حالات بدء الوحى دويم حديث لاندې تيرشوى دى.(٥)

قوله: قالت: لما كان يوم أحد هزم المشركون، فصاح أبليس حضرت عائشه رضى الله عنها فرمائى چه په غزوه احد كښې كوم په شروع كښې مشركينو ته ماتې اوشوه نو ابليس چغې كړې.

قوله: أي عباد الله، أخراكم: اې دالله بندګانو خپل شاته خبر واخلئ.

دغزوه احد خلاصه: په غزوه احد كښې چه كله كافرانوته په انفرادى مقابلوكښې ماتې اوشو اودهغې كافى بهادران د تيغونو اونيزونه اووتل اوصحابه كرام رضى الله عنهم ډير په بهادرئ سره اوجنګيدل نو كافرانو ميدان پريخودو په تيختـه باندې مجبور شو اومسلمانانو دغنيمت مال جمع كول شروع كړه او د احد په وروكى غرباندې چه كوم تولې حضورپاك عليه السلام د مسلمانانو د شا طرف د حفاظت په غرض باندې مقرركړې وو هغوى هم په ناپوهئ كښې هغه خپل ځائى پريخودو. اوهغه خلق هم په مال غنيمت راجمع كولو كښې مشغول شو

---

(١) قوله: عن عائشة رضى الله عنها. الحديث: أخرجه البخارى فى المغازى باب ﴿إِذْ هَمَّت طَّائِفَتَانِ مِنكُمْ أَن تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا﴾ رقم: ۴۰۶۵ وفى فضائل أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم باب ذكر حذيفة بن اليمان رضى الله عنه، رقم: ۳۸۲۴ وفى الأيمان والنذور باب إذا حنث ناسيا فى الأيمان رقم: ۶۶۶۸ وفى الديات باب العفو فى الخطاء بعد الموت رقم: ۶۸۸۳ وباب إذا مات فى الزحام أو قتل رقم: ۶۸۹۰

(٢) كشف البارى كتاب التيمم: ۱۲۹.

(٣) كشف البارى: ۳/۱۱۴.

(٤) كشف البارى: ۱/۲۹۱، ۲/۴۳۶-۴۳۲.

(٥) كشف البارى: ۱/۲۹۱.

حضرت خالد بن وليد رضي الله عنه چه هغه وخت د كافرانود لښكر مشر وو هغه د احد كنده خاني ليدلو سره په هغه طرف باندې حمله اوكړه. هلته د مسلمانانود تولي چه كوم يو څوكسان پاتې شوي وو هغه ټولو ني شهيدان كړل او د شانه ئې په مسلمانانو باندې حمله اوكړه. دا حمله دومره ناڅاپي وه چه په دې سره د جنګ نقشه بدله شوه او د كافرانو كوم لښكر چه تيختې كړې وه هغه هم واپس راغلل. اوس مسلمانانو دواړه طرف ته د كافرانو په نښه كښې راغلل او د دوست او دښمن فرق ختم شو.
نتيجه دا شوه چه بعض مسلمانان هم پخپله د مسلمانانو د لاس نه شهيدان شو. د حضرت حذيفه رضي الله عنه پلار حضرت يمان رضي الله عنه هم د مسلمانانو د لاسه شهيد شو د كوم ذكرچه په حديث باب كښې راځي. (۱)
ابليس هم هلته موجود وو هغه د مسلمانانو د ګمراه كولو د پاره دا جمله اوونيله: ((أي عباد الله أخراكم)) يعني خپل شاته خبرواخلئ دې د پاره چه مسلمانان په خپل مينځ كښې اوجنګيږي. چنانچه هم د غه شان اوشو چه هغوي خپل شاته موجود مسلمانان مشركان ګنړلو سره په هغوي حمله اوكړه. د غه شان مسلمانان خپل مينځ كښې اونختل. ابليس په خپل چال كښې كامياب شو. قسطلاني رحمه الله فرماني:
((ومراده (أي إبليس) –عليه اللعنة– تغليطهم ليقاتل المسلمون بعضهم بعضا، فرجعت أولاهم لقتال أخراهم، ظانين أنهم من المشركين)) (۲) او حافظ رحمه الله د دې جملې تشريح فرمانيلو سره ليكي: ((أي احترزوا من جهة أخراكم، وهي كلمة تقال لمن يخشى أن يؤتى عند القتال من ورائه، وكان ذلك لما ترك الرماة مكانهم، ودخلوا ينتهبون عسكر المشركين)) (۳)
يعني د شاته خلقو نه بچ شئ. دا جمله هغه سړي ته هغه وخت وئيلې شي چاته چه د شانه د حملې خطره وي. دا هغه وخت اوشو كله چه په غرباندې موجود غشي ويشتونكو خپل خپل ځائي پريخودې وو او د مشركانو په لښكر كښې د مال غنيمت د راجمع كولو د پاره ورغلي وو.

قوله: : فرجعت أولاهم، فاجتلدت هي وأخراهم: چنانچه اولنۍ جماعت راتاؤ شو نو هغوي او هغه دويم جماعت په خپل مينځ كښې غيږ په غيږ شو. مطلب دا چه ابليس لعين په خپل سازش كښې كامياب شو او مسلمانان هم په خپل مينځ كښې په جنګ شو. د دوست او دښمن فرق ختم شو. د ابن عباس رضي الله عنهما په حديث كښې دي. ((وقد التفت صفوف أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم، فهم هكذا، وشبك بين أصابع يديه، والتبسوا، فلما أخل الرماة تلك الخلة التي كانوا فيها، دخلت الخيل من ذلك الموضع، على أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، فضرب بعضهم بعضا، والتبسوا، وقتل من المسلمين ناس كثير)) (اللفظ لأحمد) (۴)

قوله: : فنظر حذيفة، فإذا هو بأبيه اليمان، فقال: أي عباد الله، أبي، أبي، فوالله ما احتجزوا حتى قتلوه، فقال حذيفة: غفر الله لكم حضرت حذيفه رضي الله عنه (۵) اوكتل نو ناڅاپي د هغه نظر په

---

(۱) كشف الباري كتاب المغازي: ۲۰۹-۲۰۸.
(۲) شرح القسطلاني: ۲۹۹/۵ عمدة القاري: ۱۷۹/۱۵.
(۳) فتح الباري: ۳۶۲/۷ كتاب المغازي رقم: ۴۰۶۵ والكنز المتواري: ۲۰۳/۱۳ والكوثر الجاري: ۲۱۲/۶.
(۴) رواه أحمد في مسنده: ۲۸۸/۱-۲۸۷ رقم: ۲۶۰۹ مسند ابن عباس رضي الله عنهما. والحاكم في مستدركه: ۳۲۴/۲ كتاب التفسير، تفسير سورة آل عمران رقم: ۳۱۶۳ وفتح الباري: ۳۶۳/۷.
(۵) د حضرت حذيفه رضي الله عنه تفصيلي حالات كتاب العلم: ۱۰۹/۳ كښې تيرشوي دي.

خپل (بودا) پلار یمان باندې پریوتلو نوهغوی ﷺ آواز اوکړو اې دالله تعالی بندیګانو زما پلار، زما پلار. مګر هغه خلق منع نه شو تردې چه حضرت یمان ﷺ نې قتل کړو. حضرت حذیفه ﷺ اوفرمائیل الله تعالی دې ستاسو خلقو مغفرت اوکړی.

حضرت یمان ﷺ (حسیل بن جابر): داحُسیل یا حسل بن جابر بن ربیعه عبسی قُطعی دې. د یمان په لقب باندې مشهور وو. دعربو مشهورې قبیلې بنوعبس سره دهغه تعلق وو. دا مشهور صحابی د حضرت حذیفه بن یمان ﷺ پلار وو.[1] په اصل کښې یمان دهغوی د یوجداعلی جروه بن قطیعه لقب دې. دغه شان دهغه یو بل جداعلی جروه بن حارث ته هم یمان ونیلې شو. دغه د دویم ذکر شوی دلاسه دخپلې علاقې د یوکس قتل شوې وو. نوهغه تختیدو سره مدینې منورې ته راغلو هلته د انصارو قبیله بنوعبدالاشهل حلیف جوړشو او هم په هغوی کښې نې واده اوکړو. انصار اصلاً چونکه د یمن دی په دې وجه هغوی ته یمان ونیلې شوې دې. چنانچه جروه بن حارث مکی هم وو اویثربی (مدنی) هم. دقتل معامله ختمیدو سره جروه مکې مکرمې ته واپس راغلو مګر د سخرګنې رشتې د وجې نه د مدینې منورې سره دهغه تعلق په خانې پاتې شو اوتګ راتګ به هم کیدلو.[2] یمان د قبیله عبس هغه اول وفد کښې شامل وو چه داسلام قبلولوپه غرض سره د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شوې وو. په هغه وفد کښې تول لس کسان وو. دغه شان یمان ﷺ د هجرت نه مخکښې مسلمان شوې وو.[3]

دَ وعدې دَ پوره کولویوعظیم مثال: دوی دخپل خونې حضرت حذیفه ﷺ سره د څه کارد پاره دمدینې منورې نه بهر تلې وو. په واپسئی کښې ابوجهل هغه ګرفتار کړو اود دواړو نه ئې دا قسم واخستو چه په غزوه بدرکښې به د حضرت نبی کریم ﷺ سره اعانت او امداد نه کوئی نوبیائې هغوی پریخودل دا دواړه حضرات د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او ټوله قصه ئې ورته بیان کړه او په غزوه بدر کښې د شرکت خواهش ښکاره کړو. حضورپاك اوفرمائیل. ((انصرفا، نفی لهم بعهدهم، ونستعین الله علیهم)) [4] یعنې تاسو دواړه واپس لاړشئې مونږ به هغوی سره کړې شوې وعده پوره کوو او په هغوی باندې به د الله تعالی نه د امداد طلبګار یو.

چونکه دا حادثاتی مرګ وو په دې وجه نبی کریم ﷺ دبیت المال نه دهغوی دیت حضرت حذیفه ﷺ ته ورکول غوښتل نوهغوی ﷺ دغه قبول نه کړو او په بیت المال باندې نې صدقه کړو. دکوم په وجه چه د نبی کریم په نظر کښې دهغوی منزلت اودرجه نوره هم زیاته شوه رضی الله عنهم وأرضاهم.[5]

قوله: قال عروة: فما زالت فى حذيفة منه بقية خير حتى لحق بالله. حضرت عروه بن زبیر ﷺ

---

[1] الإصابة ۳۳۱/۱حرف الحاء القسم الأول، والاستیعاب: ۲۱۰/۱.

[2] الإصابة: ۳۱۸/۱تهذیب الکمال: ۲۹۷/۵سیرأعلام النبلاء: ۳۶۲/۲ والاستیعاب: ۲۰۰/۱باب حذیفه.

[3] صور من حیاة الصحابة: ۲۹۳ترجمة حذیفة بن الیمان رضی الله عنه.

[4] صحیح مسلم: ۱۰۶/۲کتاب الجهاد والسیر،باب الوفاء بالعهدرقم: ۱۷۸۷ومسند أحمد: ۳۹۵/۵رقم:۲۳۴۶مسندحذیفه بن الیمان ﷺ

[5] الإصابة: ۳۳۲/۱-۳۳۱عمدة القاری: ۱۷۹/۱۵شرح القسطلانی: ۳۰۰/۵نوراوګورئی هدایة رابع: ۵۶۷کتاب الجنایات باب مایوجب القصاص ومالا یوجبه.

فرمائی چه حضرت حذیفه رضی الله عنه تر مرګه پورې (دخپل پلار) قاتل خاطی دپاره د خیر دعا او مغفرت کولو.

ددې جملې دوه مطلبه: روایاتوکښې راځی چه یمان رضی الله عنه دعقبه بن مسعود رضی الله عنه د لاسه په خطا شهید شوې وو. دناخبرتیا او ناواقفیت په حالت کښې هغه دې قتل کړې وو نوحضرت حذیفه رضی الله عنه به دهغه دپاره د خیر دعا اومغفرت کولو. خو ددې جملې دویم مطلب علامه تیمی رحمه الله دا لیکلې دې چه حضرت حذیفه رضی الله عنه دژوند آخری وخته پورې په دې خبره باندې غمګین او خفه وو (۱) چه دهغه د پلار شهادت دمسلمانانو د لاسه شوې. والله اعلم بالصواب (۲)

ترجمة الباب سره دحدیث مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت واضح دې چه شیطان مسلمانان په خپل کښې اوجنګول. د څه په نتیجه کښې چه د مسلمانانو واضحه فتح په ظاهری ماتې کښې بدله شوه.

دباب درویشتم حدیث راویه هم حضرت عائشه رضی الله عنها ده.

الحديث الثالث وعشرون

۳۱۱۷- حَدَّثَنَا الحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ: رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ التِفَاتِ الرَّجُلِ فِي الصَّلَاةِ، فَقَالَ: «هُوَ اخْتِلَاسٌ يَخْتَلِسُ الشَّيْطَانُ مِنْ صَلَاةِ أَحَدِكُمْ» [ر۷۱۸] (۳)

تراجم رجال

الحسن بن الربیع: دا الحسن بن الربیع رحمه الله دې. ددوی حالات شاته په ذکر الملائکه کښې مونږ بیان کړی دی.

اشعث: دا اشعث بن سلیم محاربی کوفی رحمه الله دې

ابیه: دا سلیم بن اسودبن حنظله محاربی کوفی رحمه الله دې. (۴)

مسروق: دا مشهور محدث مسروق بن اجدع کوفی همدانی رحمه الله دې. ددوی تفصیلی ذکر کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم کښې راغلې دې. (۵)

عائشه: دام المؤمنین عائشه صدیقه رضی الله عنها حالات بدء الوحی دویم حدیث لاندې تیر شوی دی (۶)

---

(۱) ددوی دحالاتودپاره اوګورئی کتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه: ۴۳۶/۲.

(۲) غالبًا دامعنی د هغه روایت په اعتبارسره ده دکوم طرف ته چه علامه کورانی حنفی اشاره کړې ده په کوم کښې چه بقیة خیر په ځانی باندې بقیة حزن دې ((ویروی بقیة حزن)) الکوثر الجاری: ۶/۲۱۲لیکن حافظ صاحب رحمه الله دا وهم ګرځولې دې اوګورئی فتح الباری: ۵۵۳/۱رقم:۶۲۹

(۳) قوله: قالت عائشة رضي الله عنها: الحديث، مرتخريجه في صفة الصلاة باب الالتفات في......

(۴) ددې دواړو حضراتو دحالاتودپاره اوګورئی کتاب الوضوء باب التیمن في الوضوء والغسل.

(۵) کشف الباری: ۲۸۱/۲.

(۶) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

دام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها داحديث خپل تول تفصيلاتوسره كتاب الصلاة كښې راغلي دي.[1]

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: دلته هم مناسبت بالباب واضح دې چه په دې كښې د شيطان د اختلاس اود مومن مونځ خرابول او په هغې كښې د وسوسې اچولو ذكر دې كوم چه د شيطان د مختلف تصرفات نه يو تصرف دې.

علامه قسطلانى رحمه الله ليكلى دى: «لأن الالتفات لما كان فيه ذهاب الخشوع استعير لذهابه اختلاس الشيطان تصوير القبح ذلك بالمختلس، لأن المصلى مستغرق فى مناجاة مولاه، وهو مقبل عليه، والشيطان مراصد له، منتظر لفوات ذلك، فإذا التفت المصلى اغتنم الشيطان الفرصة، فيختلسها منه».[2]

دباب څلېريشتم حديث د حضرت ابوقتاده رضي الله عنه دې.

الحديث الرابع وعشرون

۳۱۱۸- حَدَّثَنَا أَبُو الْمُغِيرَةِ، حَدَّثَنَا الأَوْزَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ح وحَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، حَدَّثَنَا الأَوْزَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ مِنَ اللَّهِ، وَالْحُلُمُ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَإِذَا حَلَمَ أَحَدُكُمْ [ص: ۱۳۶] حُلُمًا يَخَافُهُ فَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ، وَلْيَتَعَوَّذْ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّهَا، فَإِنَّهَا لاَ تَضُرُّهُ» [۵۳۱۵، ۶۵۸۳، ۶۵۸۵، ۶۵۹۴، ۶۵۹۵، ۶۶۰۲، ۶۶۳۳] [3]

تراجم ابوالمغيرة: دا ابوالمغيرة عبدالقدوس بن الحجاج خولانى رحمه الله دي.[4]

الاوزاعي: دا ابوعمر عبدالرحمن بن عمرو اوزاعى رحمه الله دي. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب الخروج فى طلب العلم كښې بيان كړې شوى دى.[5]

يحيي بن ابي كثير: دا يحيى بن ابى كثير طائى يمانى رحمه الله دي. دد وى تفصيلى حالات كتاب العلم باب كتابة العلم كښې راغلى دى.[6]

---

[1] كتاب الصلاة باب الالتفات فى الصلاة رقم: ۷۵۱.

[2] شرح القسطلانى: ۵/ ۳۰۰.

[3] قوله: عن أبيه (أبى قتادة رضي الله عنه): الحديث، أخرجه البخارى فى الطب باب النفث فى الرقية رقم: ۵۷٤۷وفى التعبير باب الرؤيا من الله رقم: ۶۹۸٤وباب الرؤيا الصالحة جزء من ستة وأربعين جزءا من النبوة: ۶۹۸۶وباب من رأى النبى ﷺ فى المنام رقم: ۶۹۹۶-۶۹۹۵وباب الحلم من الشيطان فإذاحلم فليبصق عن يساره. رقم: ۷۰۰۵وباب إذا رأى ما يكره فلا يخبر بها ولا يذكرها رقم: ۷۰٤٤ومسلم رقم: ۵۹۰۸-۵۹۰۵ فى الرؤيا باب ماجاء إذا رأى فى المنام ما يكره وأبوداؤد رقم: ۵۲۱۰فى الأدب باب ماجاء فى الرؤيا. وابن ماجه فى تعبير الرؤيا باب من رأى رؤيا ما يكرهها رقم: ۳۹۵۵.

[4] ددوى دحالاتو دپاره اوګورئى كتاب جزاء الصيد باب تزويج المحرم.

[5] كشف البارى: ۳/ ٤۰۸.

[6] كشف البارى: ٤/ ۲۶۷.

عبدالله بن ابي قتاده: داعبدالله بن ابی قتاده سلمی رحمه الله دی.

ابیه (ابوقتاده): دا ابوقتاده حارث بن ربعی انصاری بدری رضي الله عنه دی

ددې دواړو بزرګانو تفصیلی تذکره **کتاب الوضوء باب النهی عن الاستنجاء بالیمین** لاندې راغلې ده [1]،

سلیمان بن عبدالرحمن: دا محدث دمشق ابوایوب سلیمان بن عبدالرحمن بن عیسی بن میمون تمیمی دمشقی رحمه الله دی.دې دمشهور تابعی محدث شرحبیل بن مسلم خولانی رحمه الله نوسې وو [2]،

دې د یحیی بن حمزه حضرمی، ولید بن مسلم، مروان بن معاویه، خالد بن یزیدبن ابی مالك، معدان بن یحیی لخمی، عبدالملك بن محمدصنعانی، محمدبن شعیب بن شابور، محمد بن حمیرحمصی، بقیة، حاتم بن اسماعیل مدنی، عثمان بن فائد، ابن عیینه، ضمره بن ربیعه، ابن وهب، عیسی بن یونس، معروف الخیاط رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کوی.

ددوی نه یو لوئی جماعت روایت کوی لکه بخاری، ابوداؤد، یزید بن محمدبن عبدالصمد، احمدبن الحسن ترمذی، احمدبن معلی بن یزید القاضی، خالد بن روح، عثمان بن خرزاذ، محمود بن خالد سلمی، محمد بن یحیی ذهلی، ابوحاتم رازی، ابوزرعه رازی، ابوعبید قاسم بن سلام رحمهم الله وغیره [3]

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی «**لیس به بأس**» [4] امام ابوحاتم رازی رحمه الله فرمائی «**صدوق، مستقیم الحدیث، ولکنه أروي الناس عن الضعفاء والمجهولین، وکان عندي في حد: لوأن رجلا وضع له حدیثا لم یفهم. وکان لا یمیز**» [5] یعنی ربښتونې اود صحیح حدیثونو والادې مګر د ضعفاء اومجاهیل نه روایت کولوکښې د ټولو نه وړاندې دې. زما په خیال که یوبنده د هغه د پاره څه حدیث د خان نه جوړکړی نو په دې باندې نه پوهیږی او په صحیح او غیر صحیح کښې به ئې فرق نه شو کولې.

امام یعقوب بن سفیان رحمه الله فرمائی: «**کان صحیح الکتاب، إلا أنه کان یحول، فإن وقع فیه شيء فمن النقل، وسلیمان ثقة**» [6] امام صالح بن محمد بغدادی رحمه الله فرمائی: «**لابأس به، ولکنه یحدث عن الضعفی**» [7] حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی «**الإمام الکبیر.... وکان محدث دمشق ومفتیها**» [8] نور فرمائی «**وکان من أوعیة العلم**» [9] ابوزرعه دمشقی رحمه الله خپل کتاب **ذکرأهل الفتوی بدمشق**، کښې سلیمان بن عبدالرحمن ذکرکړې دې [10] یوبل

---

[1] کشف الباري: ٤١٤/٥-٤١١.

[2] تهذیب الکمال: ٢٦/١٢رقم الترجمة: ٢٥٤٤سیر أعلام النبلاء: ١٣٦/٤.

[3] شیوخ اوتلامذه دپاره اوګورئ تهذیب الکمال:٢٨/١٢-٢٦سیر أعلام النبلاء: ١٣٧/٤-١٣٦.

[4] تهذیب الکمال: ٢٩/١٢سیر أعلام النبلاء: ١٣٧/٤.

[5] الجرح والتعدیل: ١٢٤/٤رقم الترجمة:٥٥٩.

[6] المعرفة والتاریخ: ٤٠٦/٢، ٤٥٣/٢تهذیب الکمال: ٣٠/١٢سیر أعلام النبلاء: ١٣٨/٤-١٣٧.

[7] تهذیب الکمال: ٢٩/١٢تهذیب التهذیب: ٢٠٨/. امام نسائی رحمه الله فرمائی ثقة.تهذیب الکمال: ٣٠/١٢تهذیب التهذیب: ٢٠٨

[8] تذکرة الحفاظ: ٤٣٨/٢.

[9] میزان الاعتدال: ٢١٢/٢.

[10] تهذیب الکمال: ٣١/١٢تهذیب التهذیب: ٢٠٨/.

خانى فرمائى «حدثني سليمان بن عبدالرحمن: فقيه أهل دمشق» بيا نى دهغوى روايت بيان كړو.[1]

اعتراض اودهغې جوابات: سليمان بن عبدالرحمن هم د بخارى شريف په هغه رواة كښې شامل دې د كوم د وجې نه چه امام بخارى ته مطعون ونيلې شوې دې او په هغوى باندې تنقيد كړې شوې دې. چه بخپل صحيح كښې هغوى د يوداسې مختلف فيه راوى مرويات څنګه درج كړى دى؟

خو بيا هم پورته ذكر كړې شوې د ائمه جرح او تعديل د اقوالو په رڼاكښې دا خبره واضح كيږى چه سليمان رحمه الله بخپله ثقه او صدوق وو په هغوى چه كوم كلام دې هغه د هغه د دغه ضعيف شيوخ د وجې نه دې د چانه چه هغه روايت كوى چه دهغوى د وجې نه دهغوى په مروياتوكښې منكر روايتونه راغلى په دې وجه حافظ ذهبى فرمائى «هو في نفسه صدوق، لكنه لهج برواية الغرائب عن المجاهيل والضعفاء».[2]

هم ددې خبرې اعتراف امام دارقطنى رحمه الله ته هم دې حاكم ابوعبدالله نيسابورى رحمه الله فرمائى «قلت للدارقطني: سليمان بن عبدالرحمن؟ قال: ثقة. قلت: أليس عنده مناكير؟ قال: حدث بها عن قوم ضعفى، فأما هو فثقة».[3] لكه چه مسئله د سلميان بن عبدالرحمن رحمه الله د طرف نه نه ده بلكه دهغه شيوخ د طرف نه ده څوك چه مناكير روايت كوى.

حافظ ذهبى رحمه الله ميزان الاعتدال كښې د سليمان بن عبدالرحمن رحمه الله تذكره هم ليكلې ده حالانكه هغوى په حفاظ حديث كښې شميركولوسره تذكرة الحفاظ كښې هم ذهبى رحمه الله د هغه ذكر كړې دې. ددې وجه بيانولوسره فرمائى «لولم يذكره العقيلي في كتاب الضعفاء[4] لما ذكرته، فإنه ثقة مطلقا، قاله أبوداؤد: يخطئ كما يخطئ الناس، وهو خير من هشام بن عمار».[5]

كه چرې عقيلى رحمه الله په خپل كتاب الضعفاء كښې دهغه تذكره نه وه كړې نوما به هم دلته (ميزان كښې) د هغه ذكر نه كولوځكه چه هغه مطلقا ثقه دې. دغه شان امام ابوداؤد رحمه الله فرمائيلى دى چه څنګه نور خلق غلطى كوى سليمان هم كوى (نو په دې كښې دحيرانتياڅه خبره ده؟) اوهغه د هشام بن عمار رحمه الله نه بهتر دې. لكه چه د هغوى باره كښې خلاصه دا ده كوم چه حافظ ابن حبان رحمه الله فرمائى «يعتبر حديثه إذا روي عن الثقات المشاهير، فأما إذا روي عن المجاهيل ففيها مناكير كثيرة، لا اعتبار بها».[6] يعنى چه د ثقات نه روايت كوى نو دهغه مرويات معتبر دى اوكه چرې دمجاهيل نه روايت كوى نو په هغې كښې منكر روايتونه وى.

تركومې چه دامام بخارى رحمه الله تعلق دې نو په هغه باندې اعتراض په دې وجه نه شى كيدې لكه څنګه چه اوس تير شو سليمان ثقه دې. بل هغوى د سليمان رحمه الله نه يوځو روايتونه نقل كړى دى. په كوم

---

[1] تهذيب الكمال: ۳۱/۱۲ تهذيب التهذيب: ۲۰۸/.
[2] سير أعلام النبلاء: ۱۳۸/٤.
[3] سؤالات الحاكم للدارقطني رقم: ۳۳۹ وتهذيب الكمال: ۳۱/۱۲ سير أعلام النبلاء: ۱۳۸/٤.
[4] الضعفاء الكبير: ۱۳۲/۲ رقم الترجمة: ۶۱۸.
[5] ميزان الاعتدال: ۲۱۳/۲ رقم: ۳٤۸۷.
[6] كتاب الثقات لابن حبان: ۲۷۸/۸ باب السين رقم: ۱۳٤۳۵.

كښې چه دغوى شيخ وليد بن مسلم رحمه الله دې څوك چه مشهور محدث او ثقه راوى دې. عجلى رحمه الله وغيره دغوى توثيق كړې دې.[1]

پيدائش اووفات: عمرو بن دحيم رحمه الله فرمانى ۱۵۲هجرى كښې د سليمان بن عبدالرحمن رحمه الله پيدائش شوې.[2] خويعقوب بن سفيان رحمه الله او ابن حبان رحمه الله د پيدائش كال ۱۵۳هجرى خودلې دې[3] دويم قول حافظ ذهبى رحمه الله اختيار كړې دې.[4] ابوزرعه دمشقى، عمرو بن دحيم اويعقوب بن سفيان رحمهم الله وغيره ډيرو حضراتو د وفات كال ۲۳۳هجرى ګرځولې دې. عمرو رحمه الله نور د اضافه كولوسره چه د صفر دمياشت آخرى تاريخ وو اود چارشنبه ورځ وه.

ابوزرعه رحمه الله فرمانى چه زه دغوى په جنازه كښې موجود ووم. د جنازې مونځ مالك بن طوق رحمه الله وركړو چا چه د رحبه ښار بنياد ايخودې وو.[5] ائمه سته كښې دامام مسلم رحمه الله نه علاوه باقى ټولو حضراتو دغوى مرويات قبول كړى دى. رحمه الله تعالى رحمة واسعة.[6]

الوليد: دا وليد بن مسلم دمشقى اموى ابوالعباس رحمه الله دې.[7]

حديث په دوو طرق سره د روايت كولووجه: لكه څنګه چه تاسو ګورئى چه امام بخارى رحمه الله دحضرت قتاده رضي الله عنه حديث په دوو طرق سره روايت كړې دې. په دې كښې اول طريق په تصريح د شراح د دويم طريق نه اعلى او اولى دې. ددې نه باوجود د طريق ذكركولو وجه صرف داده چه په دې كښې د يحيى بن ابى كثير رحمه الله د عبدالله بن ابى قتاده رحمه الله نه دتحديث صراحت دې خو رومبې طريق معنعن وو.[8]

ښه اوبد خوبونه: حضرت ابوقتاده رضي الله عنه د نبى كريم ارشاد نقل كوى چه ښه خوبونه دالله تعالى د طرف نه وى اوخراب خوبونه د شيطان دطرف نه په دې معنى چه زړه دهغې په كتلوسره خوشحالېږى انقباض د انبساط سره بدلېږى بنده ترو تازه شى يا د هغې تعبير ښه وى حاصل اوانجام ئې ښه وى دې ته روياصادقه هم وائى. اوخراب خوبونه دشيطان د طرف نه وى دهغې په كتوسره انسان ويرېږى ويرونكى شكلونه ورته ښكارى يا په طبيعت كښې انقباض پيداكيږى يا درب كريم باره كښې د بنده ګمان خرابيږى يا دهغې تعبير اومآل ښه نه وى. دغه روياكاذبه سره هم تعبيركولې شى.[9]

دخرابوخوبونو علاج: په دې حديث كښې نبى كريم دخرابو خوبونو ليدلو اودهغې نه په ويريدلو سره د بيداريدو په صورت كښې دا علاج خودلې دې چه خپل ګس طرف ته دې توكى لكه چه شيطان رټلې شى اود دغه خرابوخوبونو د شر نه دې د الله تعالى پناه اوغواړى. دغه شان به بنده د دې خرابوخوبونو

---

[1] هدى السارى: ۵۷۸حرف السين من الفصل التاسع فى سياق أسماء من طعن فيه......
[2] تهذيب الكمال: ۳۱/۱۲.
[3] المعرفة: ۲۰۹/۱والثقات لابن حبان: ۲۷۸/۸.
[4] تذكرة الحفاظ: ۴۳۸/۲.
[5] تهذيب الكمال:۱۲/ ۳۲-۳۱ سير أعلام النبلاء: ۱۳۹/٤ تهذيب التهذيب ابن حجر: ۲۰۸/.
[6] تهذيب الكمال: ۳۲/۱۲ سير أعلام النبلاء: ۱۳۶/٤ تهذيب التهذيب ابن حجر: ۲۰۷/.
[7] د دوى دحالاتو دپاره اوګورئى كتاب مواقيت الصلاة باب وقت المغرب.
[8] شرح القسطلانى: ۳۰۰/۵عمدة القارى: ۱۷۹/۱۵فتح البارى: ۳٤۲/۶.
[9] شرح القسطلانى: ۳۰۰/۵عمدة القارى: ۱۸۰/۱۵شرح الطيبى: ۳٤٤/۸كتاب الرؤيا رقم:۴۶۱۲.

د نقصان او ضرر نه بچ شي. [1] دحضرت ابوسلمه رحمه الله په طريق كښې د دريو خلو توكلو ذكر راغلې دې. يعنى اعوذ بالله ونيلو سره درې خل كس طرف ته توكه. [2]

ټول خوبونه دالله تعالي دطرف نه وي: دا خبره د نمر په شان ښكاره ده چه هرقسم خوبونه هم دالله تعالى د طرف نه وى كه ښه وى اوكه خراب. داسې هيڅ كله نه ده چه ښه خوبونه خودې دالله تعالى د طرف نه وى او خراب د شيطان د طرف نه. د هرقسم خوبونو خالق الله تعالى دې. د ښه خوب نسبت د الله تعالى دتكريم او تشريف دپاره اوكړې شو اود خراب خوب نسبت د شيطان طرف ته خكه چه هغه په دې باندې خوشحاليږى اوراضى كيږى. [3]

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت واضح دې چه په دې سره د شيطان وجود اود هغه مختلف تصرفات ثابتيږى.

د باب پنځيشتم حديث د حضرت ابوهريره رضى الله عنه دې.

الحديث الخامس وعشرون

۳۱۱۹- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ سُمَيٍّ، مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ قَالَ: لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ المُلْكُ وَلَهُ الحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، فِي يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ، كَانَتْ لَهُ عَدْلَ عَشْرِ رِقَابٍ، وَكُتِبَتْ لَهُ مِائَةُ حَسَنَةٍ، وَمُحِيَتْ عَنْهُ مِائَةُ سَيِّئَةٍ، وَكَانَتْ لَهُ حِرْزًا مِنَ الشَّيْطَانِ يَوْمَهُ ذَلِكَ حَتَّى يُمْسِيَ، وَلَمْ يَأْتِ أَحَدٌ بِأَفْضَلَ مِمَّا جَاءَ بِهِ، إِلَّا أَحَدٌ عَمِلَ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ" [۶۰۴۰] [4]

ترجمه: حضرت ابوهريره رضى الله عنه فرمائى چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلى چه كوم سړې چه د دې كلماتو ورد د ورځې سل خل كوى نوهغه ته به د لس غلامانود آزادولو په شان ثواب ملاويږى. د هغه دپاره به سل نيكئى ليكلې كيږى. د هغه به سل ګناهونه معاف كيږى. دا كلمات به د مابنامه پورې د شيطان نه دهغه د حفاظت ذريعه جوړيږى. په هغه ورځ به د هغه نه افضل په اعمال صالحه كښې بل څوك نه وى. سوا دهغه نه چاچه د ده نه زيات د دې ورد كړې وى. هغه د غيرمعمولى ثواب حامل كلمات دادى: «لا إله إلا الله وحده، لا شريك له، له الملك، وله الحمد، وهو على كل شيء قدير»

---

[1] حواله جات بالا. نور اوګورئى كشف البارى كتاب الطب: ۸۰-۷۹.

[2] انظر صحيح البخارى كتاب الطب باب النفث فى الرقية رقم: ۵۷۴۷

[3] عمدة القارى: ۲۱/۲۷۰ قال العلامة الكورانى الحنفى رحمه الله: فان قلت: الكل بخلق الله، فما معنى قوله: ((من الشيطان))؟ قلت: الرؤيا الصالحة توجب سرور الرائى، ولذلك نسبت إلى الله تعالى، والكاذبة توقع الحزن والوسوسة فى قلب الرائى، ولذلك أمر بأن يتفل عن يسار. الكوثر الجارى: ۶/۲۱۳..

[4] قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث. رواه البخارى فى الدعوات باب فضل التهليل رقم: ۶۴۰۳ ومسلم رقم: ۶۸۴۲ فى الذكر باب فضل التهليل والتسبيح والترمذى رقم: ۳۴۶۴ فى الدعوات باب رقم: ۶۱ وابن ماجه فى الأدب باب فضل لا إله إلا الله رقم: ۳۸۴۳.

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنيسى دمشقى رحمه الله دے. ددوی اجمالی حالات بدء الوحی او تفصیلی حالات کتاب العلم باب لیبلغ الشاهد الغائب لاندې تیرشوی دی.[1]

مالک. دا امام دارالهجرة امام مالک بن انس اصحبی مدنی رحمه الله دے. ددوی اجمالی حالات بدء الوحی او تفصیلی حالات کتاب الایمان باب من الدین الفرار من الفتن لاندې بیان کړې شوی دی.[2]

سمي: دا ابوعبدالله سمی مولی ابی بکر بن عبدالرحمن رحمه الله دے.[3]

ابوصالح: دا ابو صالح عبدالله بن ذکوان سمان زیات رحمه الله دے.

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دے. ددوی دواړو بزرګانو حالات کتاب الایمان باب أمور الایمان کښې تیرشوی دی.[4]

داحدیث کتاب الدعوات کښې هم راغلې دې کلمه لااله الاالله د فضیلت د بیانولو دپاره امام بخاری رحمه الله دا حدیث ذکرکړې دې.[5]

ذَ حدیث ذَ بعض کلماتو توضیح: عدل: دعین مهمله په فتحه اوکسره سره. د یوشی مثال، مثیل اودهغې مساوی.[6] خو بعض حضراتو دافرق بیان کړې دې چه دعین فتحه سره دعدل معنی هم جنس، مثیل او نظیر ده. اوکسره سره د غیر جنس سره مساوی کیدلو باندې د دې اطلاق کیږی اوبعض حضراتو ددې عکس بیان کړې دې.[7]

حرز- بکسرالحاء المهملة-: محفوظ ځائی چرته چه قیمتی څیزونه محفوظ کیخودې شی. تعویذ ته هم حرز ونیلی شی.[8]

داحدیث مسلم شریف ترمذی شریف او نسائی کښې هم راغلې دې. هلته ددې کلماتو اضافه هم ده: «سبحان الله وبحمده» چه څوک ددې کلماتو ورد په ورځ کښې سل ځل کوی دهغه ټول ګناهونه به ختم شی اګرکه هغه د سمندر د ځګ برابر وی.[9]

---

[1] كشف البارى: ۲۸۹/۱ و ۱۱۳/٤.

[2] كشف البارى: ۲۹۰/۱، ۲، ۸۰.

[3] ددوی ذَحالاتودپاره اوګورئی کتاب الأذان باب الاستهام فی الأذان.

[4] كشف البارى: ۶۵۹/۱-۶۵۸

[5] كشف البارى كتاب الدعوات باب فضل التهليل ص: ۳۱۱.

[6] النهاية فى غريب الحديث والأثر: ۱۷۳/۳ باب العين مع الدال، مادة: عدل. والكوثر الجارى: ۲۱۳/۶

[7] حواله جات بالا.

[8] عمدة القارى: ۱۸۰/۱۵ والكوثر الجارى: ۲۱۳/۶.

[9] صحيح مسلم كتاب الذكر والدعاء...... باب فضل التهليل والتسبيح.....رقم: ۲۶۹۱ والسنن الكبرى للنسائى: ۲۰۷/۶ كتاب عمل اليوم والليلة، باب ثواب من قال: سبحان الله وبحمده، رقم: ۱۰۶۶۲ وسنن الترمذى أبواب الدعوات باب (بلاترجمة) رقم: ۳٤۶۹.

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: داحديث دلته د ذکرکولومقصد دشیطان نه خپل خان محفوظ کولوطر یقه خودل دي. ښکاره خبره ده چه که هغه ته په مختلف تصرفاتو باندي قدرت نه وي نو دهغه نه دبچاؤ د طريقو تلقين به ولې کولې شو. چنانچه ثابته شوه چه شيطان ته د الله تعالى په حکم باندې په مختلف تصرفاتو باندي قدرت حاصل وى. دهغه په جال کښې د اينختونه هم دغه کلمات محفوظ ساتلې شى. ابن الملقن رحمه الله فرمانى: «وجه إيراده للحرز من الشيطان بذلك» [1]
د باب شپږويشتم حديث د حضرت سعد بن ابى وقاص رضی الله عنه دى.

الحديث السادس وعشرون

۳۱۲۰- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الحَمِيدِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ، أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَاهُ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ، قَالَ: اسْتَأْذَنَ عُمَرُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدَهُ نِسَاءٌ مِنْ قُرَيْشٍ يُكَلِّمْنَهُ وَيَسْتَكْثِرْنَهُ، عَالِيَةً أَصْوَاتُهُنَّ، فَلَمَّا اسْتَأْذَنَ عُمَرُ قُمْنَ يَبْتَدِرْنَ الحِجَابَ، فَأَذِنَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَضْحَكُ، فَقَالَ عُمَرُ: أَضْحَكَ اللَّهُ سِنَّكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «عَجِبْتُ مِنْ هَؤُلاَءِ اللَّاتِي كُنَّ عِنْدِي، فَلَمَّا سَمِعْنَ صَوْتَكَ ابْتَدَرْنَ الحِجَابَ» قَالَ عُمَرُ: فَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ كُنْتَ أَحَقَّ أَنْ يَهَبْنَ، ثُمَّ قَالَ: أَيْ عَدُوَّاتِ أَنْفُسِهِنَّ، أَتَهَبْنَنِي وَلاَ تَهَبْنَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قُلْنَ: نَعَمْ، أَنْتَ أَفَظُّ وَأَغْلَظُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، مَا لَقِيَكَ الشَّيْطَانُ قَطُّ سَالِكًا فَجًّا إِلَّا سَلَكَ فَجًّا غَيْرَ فَجِّكَ» [۳۴۸۰، ۵۰۳۵] [2]

ترجمه: حضرت سعد بن ابى وقاص رضی الله عنه فرمانى يو خل حضرت عمر رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم په خدمت كښې د حاضريدو اجازت طلب كړو. هغه وخت حضورپاك سره څه ښځې (ازواج مطهرات رضى الله عنهن) خبرې اترې كولې او په اوچت آواز سره ښه په زوره زوره خبرې كيدلې. نو چه كله حضرت عمر رضی الله عنه اجازت اوغوښتلو نو هغه بيبيانې زر پاسيدې اود پردې نه شاته شوې. رسول الله صلی الله علیه وسلم حضرت عمر رضی الله عنه ته په مسكى كيدو سره د راتلو اجازت وركړو. حضرت عمر رضی الله عنه اووئيل يارسول الله ! الله تعالى دې اوكړى چه تاسو هميشه دغه شان مسكې نى (دې وخت كښې د مسكى كيدو سبب څه دې؟) حضورپاك اوفرمائيل ماته په دې بيبيانو باندې حيرانتيا ده كومې چه ماسره وې كله چه هغوى ستا آواز واؤريدو نو زر په پرده كښې ورننه وتلې. حضرت عمر رضی الله عنه اووئيل يارسول الله ! (په نسبت زما) هغوى له تاسو نه زيات ويريدل پكاروو. بيا حضرت عمر رضی الله عنه (بيبيانو ته مخاطب كيدو سره) اووئيل د خپل خان دښمنانو تاسو زما نه ويريږئى اود الله تعالى د رسول صلی الله علیه وسلم نه نه ويريږئى؟ بيبيانو اووئيل بالكل. ځكه چه تاسو د رسول الله صلی الله علیه وسلم په نسبت زيات سخت ئى. رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائيل

[1] التوضيح:۲۱۷/۱۹.

[2] قوله: أن أباه سعد بن أبي وقاص رضى الله عنه: الحديث، رواه البخارى فى فضائل أصحاب النبى صلی الله علیه وسلم باب مناقب عمر بن الخطاب رضی الله عنه رقم: ۳۶۸۳ وفى الأدب باب التبسم والضحك رقم: ۶۰۸۵ ومسلم رقم: ۶۲۰۲ فى فضائل الصحابة باب من فضائل عمر بن الخطاب رضی الله عنه

قسم دې دهغه ذات د چا په قبضه کښې چه زما ځان دې کله چه شيطان تا په يوه لار باندې تلونکې وينى نو ستا لار پريږدى په بله لار کيږى.

داحديث فضائل اصحاب النبى ﷺ کښې هم راغلې دې. هلته ددې تفصيلى شرح شوې ده [۱]

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا مشهور محدث على بن عبدالله المدينى رحمه الله دې. ددوى تذکره کتاب العلم باب الفهم فى العلم لاندې تيره شوې ده.[۲]

يعقوب بن ابراهيم: دا يعقوب بن ابراهيم بن سعد مدنى رحمه الله دې. ددوى حالات کتاب العلم باب ماذکرفى ذهاب موسى صلى الله عليه وسلم... لاندې په تفصيل سره راغلى دى [۳]

ابي: دا ابراهيم بن سعد بن ابراهيم رحمه الله دې.

صالح: دا صالح بن کيسان المؤدب مدنى رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تفصيلى تذکره کتاب الايمان باب من کره أن يعود فى الکفر... لاندې راغلې ده.[۴]

ابن شهاب: دامشهور محدث امام محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى دې. ددوې حالات مختصر بدء الوحى دريم حديث کښې اوتفصيلى تذکره کتاب الغسل باب غسل الرجل مع امرأته کښې تيره شوې ده [۵]

عبدالحميدبن عبدالرحمن بن زيد: دا جليل القدر تابعى ابوعمر عبدالحميد بن عبدالرحمن بن زيد بن الخطاب قرشى عدوى مدنى رحمه الله دې. دا دمشهور صحابى رسول حضرت زيد بن الخطاب رضى الله عنه نمسى دې. [۶]ددوى مور بى بى ميمونه بنت بشر بن معاويه ده. د چاتعلق چه بنوبکاء بن عامر سره وو.[۷] دا خليفه راشد حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله د طرف نه د يوې مودې پورې د کوفې گورنر هم پاتې دې.[۸]

دې د خپل پلار عبدالرحمن بن زيد نه علاوه ابن عباس، محمدبن سعدبن ابى وقاص، عبدالله بن عبدالله بن حارث بن نوفل، مسلم بن يسار جهنى، مقسم مولى ابن عباس اومکحول شامى رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت کوى. بل د ام المؤمنين حضرت حفصه بنت عمر رضى الله عنها او حضرت عون بن مالك اشجعى رضى الله عنه نه مرسلاً روايت کوى.

ددوى نه درې ځامن عبدالکبير بن عبدالحميد، زيد بن عبدالحميد او عمر بن عبدالحميد نه علاوه امام ابن شهاب زهرى، قتاده، زيد بن ابى انيسه اوحکم بن عتيبه رحمهم الله وغيره د حديث روايت کوى.

---

[۱] کشف البارى کتاب فضائل اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم: ۳۹۲-۳۸۲.

[۲] کشف البارى: ۲۹۷/۳.

[۳] کشف البارى: ۳۳۱/۳.

[۴] کشف البارى:۲/۲۱۲-۱۲۰.

[۵] کشف البارى : ۳۲۶/۱ الحديث الثالث وکتاب الغسل: ۱۹٤.

[۶] تهذيب الکمال: ٤٤٩/١٦رقم الترجمة: ۳۷۲٤وسير أعلام النبلاء: ١٤٩/٥.

[۷] تهذيب الکمال: ٤٤٩/١٦ تهذيب ابن حجر: ١١٩/٦.

[۸] تهذيب الکمال: ٤٤٩/١٦.

دې خليفه بن خياط رحمه الله د اهل مديني د تابعينو د دويمې طبقې نه شمير کړې دی.[۱] احمد بن عبدالله عجلی، نسائی، ابن خراش او ابوبكر رحمهم الله فرمائی ثقة.[۲] ابن حبان رحمه الله د دوی ذكر كتاب الثقات كښې كړې دې.[۳]

امام ذهبی فرمائی «الإمام الثقة الأمير العادل»[۴] علامه مدائنی رحمه الله ليكلی دی چه حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله يو ځل عبدالحميد رحمه الله ته لس زره درهم انعام وركړې وو.[۵] دخليفه هشام بن عبدالملك د خلافت په زمانه كښې د ۱۱۰ هجری نه پس حران ښاركښې دهغوی انتقال شوې.[۶] دې د ائمه سته متفق عليه راوی دې. رحمه الله تعالی رحمة واسعة.[۷]

محمدبن سعد بن ابي وقاص: دا ابوالقاسم محمدبن سعد بن ابی وقاص زهری رحمه الله دې.[۸]

سعدبن ابي وقاص: دا مشهور صحابی حضرت سعد بن ابی وقاص تيمی مدنی رضی الله عنه دې. دد وی تفصيلی حالات كتاب الإيمان باب إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة.... لاندې بيان كړې شوی دی.[۹]

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: ددې حديث ترجمة الباب سره مطابقت «ما لقيك الشيطان قط» كښې دې. چه په دې سره د شيطان وجود ثابتيږی. بل دا چه كوم بنده د الله تعالی شی دهغه مرضيات د الله تعالی د مرضياتو تابع كيږی نو په ده باندې د شيطان وار نه چليږی. بلكه تردې پورې ئې ترقی كيږی چه شيطان پخپله د دغه بنده نه بچ كيږی پټيږی او تختی

ددې باب اوويشتم او آخری حديث دحضرت ابوهريره رضی الله عنه دې

الحديث السابع وعشرون

۳۱۱۳- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا اسْتَيْقَظَ أُرَاهُ أَحَدُكُمْ مِنْ مَنَامِهِ فَتَوَضَّأَ فَلْيَسْتَنْثِرْ ثَلاَثًا، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَبِيتُ عَلَى خَيْشُومِهِ»[۱۰]

---

[۱] تهذيب الكمال: ۱۶/ ۴۵۰، طبقات خليفه: ۲۴۷.

[۲] تهذيب الكمال: ۱۶/ ۴۵۰، تهذيب ابن حجر: ۶/ ۱۱۹.

[۳] ۷/ ۱۱۷.

[۴] سير أعلام النبلاء: ۵/ ۱۴۹.

[۵] حواله بالا.

[۶] حواله بالا وتهذيب الكمال: ۱۶/ ۴۵۱.

[۷] تهذيب الكمال: ۱۶/ ۴۵۱، سير أعلام النبلاء: ۵/ ۱۴۹.

[۸] ددوی دحالات دپاره اوګورئی كتاب الزكاة باب قول الله عزوجل: ﴿لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا﴾.

[۹] كشف الباری: ۲/ ۱۷۳.

[۱۰] قوله: عن أبي هريرة رضی الله عنه: الحديث، أخرجه مسلم كتاب الطهارة باب الإيتار في الاستنثار.... رقم: ۲۳۸/ ۵۶۴ والنسائي، كتاب الطهارة، باب الأمر بالاستنثار عند الاستيقاظ من النوم، رقم: ۹۰.

تراجم رجال:

ابراهيم بن حمزه: داابراهيم بن حمزه بن محمدبن حمزه قرشي اسدي زبيري رحمه الله دي. ددوی تفصيلی تذکره کتاب الإیمان باب بلاترجمه لاندې بیان کړې شوې ده.[۱]

ابن ابي حازم: دا عبدالعزيز بن سلمة بن دينار مخزومي مدني رحمه الله دي.[۲]

يزيد: دا يزيد بن عبدالله بن اسامه ليثي مدني رحمه الله دي.[۳]

محمدابراهيم: دا محمدبن ابراهيم بن حارث تيمي قرشي رحمه الله دي. ددوی اجمالی حالات بدء الوحیٰ اوتفصیلی حالات کتاب الإیمان باب ماجاءأن الأعمال بالنیة.... لاندې نقل کړې شوی دی.[۴]

عيسي بن طلحه: دا عيسیٰ بن طلحه بن عبيدالله بن عثمان تيمي قرشي رحمه الله دي. ددوی تفصيلی تذکره کتاب العلم باب الفتیا وهوواقف علی الدابة وغیرها لاندې نقل کړې شوی دی.[۵]

ابوهريره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کښې تیرشوی دی.[۶]

قوله::قال: إذا استیقظ - أراه - أحدکم من منامه فتوضأ فلیستنثر ثلاثة: حضرت ابوهريره رضي الله عنه د نبی کريم صلی الله علیه وسلم نه ارشاد نقل کوی چه حضورپاك فرمائيلی دی چه کله تاسو کښې څوك د خپل خوب نه بيدار شي او اودس اوکړی نو درې ځل دې په پوزه کښې اوبه اچوی اوسونږدې کړی.

په استنثار او استنشاق کښې فرق: د استنثار معنی ده پوزه کښې د ساه راخکلو په ذريعه اوبه خيژول او راويستل، دې دپاره چه ګند وغيره صفاشي. يو څيز بل وی کوم ته چه استنشاق وائی ددې معنی ده پوزه کښې اوبه پورته پورې خيژول. استنثار استنشاق ته هم جامع دې. يعنی استنثار استنشاق کيدې شی مګر استنشاق استنثار نه شی کيدې. علامه عينی رحمه الله فرمائی: «والاستنثار من تمام فائدة الاستنشاق، لأن حقیقة الاستنشاق جذب الماء بریح الأنف إلی أقصاه، والاستنثار إخراج ذلك الماء»[۷]

قوله::فإن الشیطان یبیت علی خیشومه: خکه چه شيطان دهغه په پوزه کښې شپه تیروی

دلفظ خيشوم تحقيق اوضبط: خيشوم د خاء معجمه فتحه اوياء په سکون، دشين ضمه او واؤ په سکون سره دې. آخری لفظ ميم دې. ددې په تفسير کښې مختلف اقوال دی: علامه کرمانی رحمه الله

---

[۱] کشف الباري: ۲/۲۶۲.

[۲] ددوی د حالاتودپاره اوګورئی کتاب الصلاة باب نوم الرجال فی المسجد.

[۳] ددوی د حالاتودپاره اوګورئی کتاب مواقيت الصلاة باب الصلوات الخمس کفارة......

[۴] کشف الباري: ۲/۱۷۳۹/۳۲۸.

[۵] کشف الباري: ۳/۴۶۵.

[۶] کشف الباري: ۱/۶۵۹

[۷] عمدة القاري: ۱۵/۱۸۲قال الحافظ: والمقصود من الاستنشاق تنظیف داخل الأنف، والاستنثار یخرج ذلك الوسخ مع الماء، فهو من تمام الاستنشاق" فتح الباري:۶/۳۴۳.

فرمائي چه د پوزې آخري حصه خیشوم دې. ابن الملقن رحمه الله په قول پوزې ته وائي. خو علامه داؤدي رحمه الله وائي چه د پوزې دواړو سپيمو ته خيشوم وائي.(۱)

په پوزه کښې د شپې تيرولو معنی: د شيطان په خيشوم کښې شپه تيرول خو په حقيقت باندې محمول دی چه په واقع کښې شيطان هلته شپه تيروی. يا په مجاز باندې محمول دې چه په پوزه کښې کوم خيری وغيره جمع کيږی هغه په طاعات کښې دتازه والي او تيزئی نه محروم کول کوی. چنانچه کله بنده اودس کوی او په دغه وخت دپوزې صفائی کوی نو طبيعت تازه شی.(۲)

بياداسې اوګنړلی چه د ظاهر حديث مقتضا داده چه شيطان دهريو اوده کيدونکی په پوزه کښې شپه کوی. مګر دا احتمال هم بهر حال شته چه دا هغه سړی سره مخصوص دې چه د اوده کيدو په وخت نقل شوې ادعيه ماثوره اهتمام نه کوی ځکه چه لړشان وړاندې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حديث تيرشوې دې. (۳)په کوم سره چه معلوميږی چه دالله تعالی په ذکرسره د شيطان نه حفاظت کيږی. د خالق لم يزل ذکر بنده د شيطانی اثراتو نه بچ کوی. دغه شان د آيت الکرسی په فضيلت کښې هم راغلی وو چه ((ولايقربك شيطان))(۴) چنانچه په دې حديث کښې د نفی قرب نه مراد دا هم احتمال کيدې شی چه هغه د آيت الکرسی په برکت سره د مقام وسوسه يعنی دمسلمان د زړه طرف ته نه ځی نو د مجبورئی په پوزه کښې شپه تيره کړی. لکه څنګه چه مسلمان بنده بيدار وی نودهغه د زړه پورې رسيدل ممکن وی په دې وجه چه کله دخوب نه بيدارشی اودس کوی او په دې کښې پوزه سونړ کوی نودا عمل شيطان د بيدارئی نه پس په مقام وسوسه يعنی زړه باندې د حملې کولونه منع کړی. دغه شان د خيشوم والا داحديث د هريو دخوب نه بيداريدونکی ته شامل وی. والله اعلم بالصواب.(۵)

ترجمة الباب سره دَ حديث مطابقت: د حديث ترجمة الباب سره مطابقت په دې معنی دې چه په پوزه کښې موجود خيری وغيره د شيطان د لښکر د قبيل نه دی. دا د شيطانی لښکر کار کوی د کوم په موجودګئی سره چه سستت او مړژواندې وی. ددې نه دَجنود شيطان اثبات کيږی. او په حقيقت کښې بيتوتت مراد اخستلو په صورت کښې د شيطان د وجود اثبات کيږی. والله اعلم.(۶)

۱۲ - باب: ذِكْرِ الْجِنِّ وَثَوَابِهِمْ وَعِقَابِهِمْ

سابق باب سره مناسبت: په سابقه باب سره دا وهم پيدا کيدو چه د جنات نه صرف هم د شرصدور کيدې شی ځکه چه شيطان هم نوعًا هم جن دې. نوددې وهم لرې کول حضرت الإمام رحمه الله داسې اوکړه چه دا باب ئی قائم کړو چه هغوی مکلف وی خير اوشر دواړه دهغوی نه صادر کيږی.(۷)

(۱) عمدةُ القاري: ۱۸۲/۱۵فتح الباري: ۳۴۳/۶شرح الكرماني: ۲۰۹/۱۳التوضيح: ۲۱۹/۱۹والكنز المتواري: ۲۰۸/۱۳.

(۲) الكوثر الجاري: ۲۱۵/۶.

(۳) باب سره پيوست دَ ابوهريره رضي الله عنه حديث مراد دې په کم کښې چه دی (فكانت له حرزا من الشيطان)رقم: ۳۲۹۳

(۴) اوګورئی هم دَدې باب حديث نمبر ۳۲۷۵ دَ ابوهريره رضي الله عنه حديث.

(۵) فتح الباري: ۳۴۳/۶والكنز المتواري:۲۰۸/۱۳.

(۶) الكوثر الجاري: ۲۱۵/۶.

(۷) لامع الدراري: ۳۷۹/۷والكنز المتواري: ۲۰۹/۱۳.

د ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه حضرت امام بخاري رحمه الله ددې ترجمة الباب په ذريعه د دوو امورو طرف ته اشاره کړې ده. يوخودا چه د جنات وجود برحق دې. بل دا چه هغوی مکلف دی هغوی ته به هم د انسانانو په شان په طاعات باندې ثواب او په ګناهونو باندې عذاب ورکولې شي. تفصيل ان شاء الله په وړاندې صفحاتوکښې راخي.

دجنات وجود برحق دې: لکه څنګه چه اوس تيرشوچه دجنات وجودبرحق دې ددې کائنات په رنګ او بونی کښې صرف هم انسان يوازې نه دې نورهم ډېر مخلوق شته.داصرف د نن دمدعيان دعقل خبره نه ده بلکه دهرې زمانې هغه خلق چه خپل خان ډېرعقل مند ګنړی دجناتو انکارکونکی راروان دی چنانچه اکثر فلاسفه، زنادقه (۱)اومعتزله (۲)د جنات د وجود انکار کوی. هغوی سره د جناتو دعدم وجود دپاره څه دليل خوشته دې نه ، بس هغوی دغه وائی که چرې وې نو هغوی ته به هم محسوس کيدې او په نظر به راتلې. (۳)

ليکن دا څه دليل نه دې څکه چه يونابينا سړې وی نوهغه ته شين رنګ ښکاری نه تور، نه سور رنګ وينی اونه سپين، نوکه هغه اوس چرته اووائی چه ماته خودا رنګونه هډو ښکاری نه لهذا زه دا نه منم نودهغه انکار به څوك عقل مند صحيح اوګرخوی؟ دغه شان که جنات مونږ چرته دهغوی د لطيف بدن د وجې نه محسوس کولې نه شو نو په دې سره دا څنګه لازم شو چه دهغوی د وجود نه انکار صحيح اوګرخولې شي؟

امام الحرمين علامه جوينی رحمه الله فرمائي چه يو دهريه او بې دين سړې به د جنات اودهغې د وجودنه انکار کوی اونه ئې منی نو په دې باندې هيڅ د حيرانتيا خبره نشته. خو په هغه خلقو باندې بهرحال حيرانتيا کيږی چه شريعت او د شريعت اصول منی پيژنی بيا هم د جنات نه انکار کوی. د کتاب الله اوسنت متواتره نه د جنات ثبوت کيږی. (۴)

اصول ثلاثه او سرسيداحمدخان: د هندوستان سرسيد احمدخان هم د جنات مخلوق کيدو انکار کوی اودا يوقسم قوت بهيميه ښائی. هغه وائی چه دا د مسلمانانود يووهم او علماء اسلام د يوکهيل

---

[1]) قال إمام الحرمين الجويني رحمه الله: اعلموا – رحمكم الله – أن كثيرا من الفلاسفة، وجماهير القدرية، وكافة الزنادقة أنكروا الشياطين والجن رأسا....." آكام المرجان في غرائب الأخبار وأحكام الجان: ۱۳، الباب ألاول في بيان إثبات وجودالجن. قدربه وقال القاضي أبوبكر الباقالاني رحمه الله: وكثير من القدرية يثبتون وجود الجن قديما، وينفون وجودهم الآن. ومنهم من يقر بو جودهم....."حواله بالا.

[2]) قال أبوالقاسم الأنصاري رحمه الله وقد أنكرهم معظم المعتزلة، ودل إنكارهم إياهم على قلة مبالاتهم، وركاكة دياناتهم...." حواله بالا.

[3]) قال القاضي أبويعلى الحنبلي رحمه الله: الجن أجسام مؤلفة، وأشخاص ممثلة، ويجوز أن تكون كثيفة، خلافا للمعتزلة في قولهم: أنهم أجسام رقيقة، ولرقتهم لا نراهم. والدلالة على ذلك علمنا بأن الأجسام يجوز أن تكون رقيقة. ويجوز أن تكون مستقيمة، ولا يمكن معرفة أجسام الجن أنها رقيقة أو كثيفة إلا بالمشاهدة أو الخبر الوارد عن الله تعالى أو عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، وكلا الأمرين مفقود. فوجب أن لا يصح أنهم أجسام رقيقة أصلا. فأما قولهم: إن الجن إنما كانت أجساما رقيقة، لأننا لا نراها، وإنما لم نرها لرقتها، فلا يصح، لأننا قد دللنا على أن الرقة ليست بمانعة عن الرؤية، ويجوز أن تكون الأجسام الكثيفة موجودة ولا نراها. إذا لم يخلق الله تعالى فينا الإدراك" آكام المرجان:۲۷الباب الرابع، في بيان أجسام الجن.

[4]) آكام المرجان: ۱۳فتح الباري: ۶/۳٤۳

نه سوا بل هيڅ نه دی. لکه عام مسلمانان ويرولو او درکه کولو د پاره استعمالولی شی. [۱] حالانکه هغه مدعی اسلام دي او پخپله په دې قرآن کښې د جنات تذکره په څو ځايونو کښې راغلې ده. قرآن کريم اوريدو سره د جنات د ايمان راوړو تصريح هم په قرآن پاك کښې ذکر ده. [۲] خو سرسيد احمدخان ددې نه انحراف او انکارکړی دې. د نه منلو لاړ نې اختيارکړې ده او عجيبه قسم تاويلات کولو سره نې د خپلو آقاګانو د خوشحالولو سعی لاحاصل کړې. حالانکه د قرآن او سنت نه علاوه ټول صحابه تابعين تبع تابعين او ټولو په دې باندې ايمان وو اودې. د څوارلسو سوو کالونه د پوره امت مسلمه په دې باندې اتفاق او اجماع راروانه ده چه جنات يو مستقل مخلوق دې.

عقل سليم اوعقل سقيم: اوعقل سليم ته هم ددې نه انکار نشته. په دنيا کښې څومره خلق دی چه مسلمانان نه دی مګر هغوی د جنات وجود منی ځکه چه په دې کښې عقلاً څه استبعاد نشته خو په دې شرط چه عقل سليم وی ګنی د عقل سقيم هيڅ علاج نشته دې. مشکل خودادې چه عقل سقيم اودهريت اوالحاد يوځيز هغه وخت نه تسليم کوی ترکومې چه هغه په خپل جسمانی سترګه باندې اونه وينی يا د حواس خمسه په ذريعه هغه محسوس نه کړی

مګردا صرف يوه مغالطه ده په اصل کښې د يوځيز نه ليدل دهغه د وجود د ناپيدکيدو ثبوت نه شی کيدې. په دنيا کښې ډير شيان داسې دی کوم چه مونږ ته نه ښکاری ليکن کوم که دهغې تعلق د اسلام سره دې نودمخبر صادق د خودلود وجې نه .... اوکه چرې دهغې تعلق د امور تکوينيه سره دې نو دهغې د ماهر په تصديق باندې عقل سليم دهغې وجود تسليم کوی. دمثال په توګه مونږ صرف يو حقيقت واقعيه ذکرکوو. د مار په ټك ورکولوسره انسان بلکه هرځناور باندې زهر چراويږی کومه چه د عام مشاهدې خبره ده خو په دم کولوسره اوترياق ورکولوسره زهر کوزيږی اود هغې اثر ختميږی. ليکن دا زهر چا ته په نظر نه راځی.... خو منی نی ټول. دې نه علاوه په سائنسی علومو سره هم د جنات او فرښتو وغيره مخلوق موجودکيدل ثابت دی. د نن جديد ايکسرې مشينونو خو ډير معدوم شيانو ته د موجود درجه ورکړې ده. [۳]

---

[۱] اوګورئی دَسرسيد احمدخان تفسير القرآن حصه دريم ص: ۵۷-۷۲ سورة الأنعام تحت قوله تعالى ﴿يَٰمَعْشَرَ ٱلْجِنِّ وَٱلْإِنسِ﴾.

[۲] قال الله تعالى ﴿وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ ٱلْقُرْءَانَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓا۟ أَنصِتُوا۟ فَلَمَّا قُضِىَ وَلَّوْا۟ إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ ۝ قَالُوا۟ يَٰقَوْمَنَآ إِنَّا سَمِعْنَا كِتَٰبًا أُنزِلَ مِنۢ بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِىٓ إِلَى ٱلْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ ۝ يَٰقَوْمَنَآ أَجِيبُوا۟ دَاعِىَ ٱللَّهِ وَءَامِنُوا۟ بِهِۦ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ۝ وَمَن لَّا يُجِبْ دَاعِىَ ٱللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُۥ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءُ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ﴾ [الأحقاف: ۲۹-۳۲].

[۳] دَتفصيل دَپاره اوګورئی محرف قرآن: ۱۳۸-۱۴۰ والانتباهات المفيدة (عربی): ۱۶۲. وقال الإمام ابن تيمية الحرانی الدمشقی رحمه الله لم يخالف أحد من طوائف المسلمين فی وجود الجن، وجمهور طوائف الكفار على إثبات الجن. أما أهل الكتاب من اليهود والنصارى، فهم مقرون بهم كإقرار المسلمين، وإن وجد فيهم من ينكر ذلک. فكما يوجد فی بعض طوائف المسلمين، كالجهمية والمعتزلة من ينكر ذلک، وإن كان جمهور الطائفة وأئمتها مقرون بذلک، لأن وجود الجن تواترت به أخبار الأنبياء، عليهم السلام، تواترا معلوما بالاضطرار" ومعلوم بالاضطرار أنهم: أحياء، عقلاء، فاعلون بالإرادة، مأمورون منهيون، ليسوا صفات وأعرضا قائمة بالإنسان أوغيره، كما يزعمه بعض الملاحدة. فلما كان أمرالجن متواترا عن الأنبياء عليهم السلام تواترا ظاهرا يعرفه العامة والخاصة لم يمكن طائفة من طوائف المؤمنين بالرسل أن ينكرهم.

فالمقصودهنا: أن جميع طوائف المسلمين يقرون بوجود الجن، وكذلک جمهور الكفار كعامة أهل الكتاب، وكذلک عامة مشركی العرب وغيرهم من أولاد سام، والهند وغيرهم من أولاد حام، وكذلک جمهور الكنعانيين واليونانيين وغيرهم من أولاد يافث، فجماهير الطوائف تقربوجود الجن، بل يقرون بما يستجلبون به معاونة الجن من العزائم والطلاسم، سواء كان ذلک سائغا

جنات مكلف دي: جنات د شريعت دافعالو مكلف دی که نه؟ نوددې جواب دادې چه مكلف دی. حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائي: ((وهم عند الجماعة مكلفون مخاطبون، لقوله تعالى: ﴿يَٰمَعۡشَرَ ٱلۡجِنِّ وَٱلۡإِنسِ﴾ [1]، وقوله تعالى: ﴿فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ [2]، وقوله: ﴿سَنَفۡرُغُ لَكُمۡ أَيُّهَ ٱلثَّقَلَانِ﴾ [3]) [4]
نور فرمائي چه داسلام علماء كرام ټول په دې باندې متفق دی چه محمد ﷺ د انسانانو او جناتو دواړو رسول او دواړو د پاره بشير اونذيردې. د حضورپاك ددې دواړو انواع طرف ته مبعوث كيدل هم د حضورپاك ﷺ د ډيرو زياتو خصوصياتونه يوخاصيت دې. دكوم په بنيادباندې چه رسول الله ﷺ ته په نورو انبياء كرامو عليهم السلام باندې فضيلت وركړې شوې دې چه د انبياء سابقينو بعثت صرف د خپل ژبې والاقوم طرف ته كيدلو خو حضورپاك ټولو پيريانو اوانسانانوطرف ته مبعوث كړې شوې دې. [5]
علامه رازى رحمه الله فرمائي: ((أطبق الكل على أن الجن كلهم مكلفون)) [6] چه ددوى د مكلف بالافعال كيدو باندې د ټولو اجماع ده. قاضي عبدالجبار همذاني رحمه الله فرمائي چه په اهل علم كښې د جناتو په نه مكلف كيدو كښې هيڅ اختلاف زمونږ په علم كښې نشته دې. بلكه د ټولو ددوى په مكلف كيدو باندې اجماع ده. ليكن بعض حشويه وائي چه هغوى په خپلو افعالوكښې مضطر وى. دهغوى نه د افعالو صدور په اضطرارى توګه سره كيږى. خودا قول غلط دې الله تعالى دوى مكلف ګرځولى دى اودا د دې خبرې دليل دې چه دهغوى افعال دهغوى په اختيار سره صادر كيږى.
ګورئى الله تعالى په قرآن كريم كښې ځائى په ځائى د شيطانانو مذمت كړې دې. په هغوى لعنت كړې دې. دهغوى د مكراو فريب نه د بچ كيدو تاكيدئى كړې دې. بل الله تعالى مختلف قسم عذابونه هم ذكركړى دى كوم چه به شيطانانوته وركولې شى. د پوهيدلوچه كومه خبره ده هغه داده چه الله تعالى دا ټول هرڅه هغوى سره كوى چاچه د اوامر اونواهى مخالفت كړې وى، دكبائرارتكاب ئى كړې وى او

عندأهل الإيمان، أو كان شركا، فإن المشركين يقرؤون من العزائم والطلاسم والرقى ما فيه من عبادة للجن وتعظيم لهم، وعامة ما بأيدى الناس من العزائم والطلاسم والرقى التى تفقه بالعربية فيها ما هو شرك بالله. ولهذانهى علماء المسلمين عن الرقا التى لا يفقه بالعربية معناها، لأنها مظنة الشرك، وإن لم يعرف الراقى أنها شرك.

وفى الصحيح: عن النبى صلى الله عليه وسلم أنه رخص مالم تكن شركا، وقال: من استطاع أن ينفع أخاه فليفعل. [رواه مسلم فى صحيحه كتاب السلام، باب استحباب الرقية من العين.... رقم: ۲۱۹۹وأحمدفى مسنده: ۳۰۲/۳رقم: ۱٤۲۸۰ و ۳۱۵/۳رقم: ۱٤٤۳۵و ۳۹۳/۳رقم: ۱۵۳۰۵] وقدكان للعرب وسائر الأمم من ذلك أمور يطول وصفها، وأمور وأخبار العرب فى ذلك متواترة عند من يعرف أخبارهم من علماء المسلمين، وكذلك كان عند غيرهم، ولكن المسلمين أخبر بجاهلية العرب منهم بجاهلية سائر الأمم". (مجموع الفتاوى: ۱۰۸۹/۱۰).

[1] سورة الأنعام: ۱۳۰، الرحمن: ۳۳.
[2] سورة الرحمن:۱۳.
[3] سورة الرحمن: ۳۱.))......
[4] التمهيد لابن عبدالبر: ۱۱۷/۱۱فضل محمدعليه السلام على سائر الأنبياء.
[5] حواله بالا.
[6] التفسير الكبير: ۲۸/۱٤-۲۷الأحقاف: ۳۲-۲۹.

په محرماتو كښې اخته شوې وى حالاتكه هغه ددې تولونه بچ كيدې شو نيكنى كولې شوې اوهغه مكمل توګه باندې اختيارمند وو.
د جناتو په شريعت باندې مكلف كيدو دويم دليل ذكركولوسره قاضى همذانى رحمه الله فرمائى چه د نبى كريم ﷺ د دين يوه حصه داهم ده چه په شيطانانو باندې لعنت اوكړې شى دهغوى حالات خلقوته بيان كړې شى اوعامو انسانانو ته دا اوخودلې شى چه دوى د شر اوګناهونو دعوت وركوى اود ګناهونو وسوسې اچوى. دا هم د جناتو په مكلف كيدو باندې دلالت كوى.([1])
شيطانانو او جناتو ته به ثواب يا عقاب كيږى؟: دې نه پس بيا يو بل اختلاف دې هغه دا چه شيطانانو او جناتو ته به دهغوى داعمالو صالحه ثواب او د ګناه داعمالو عقاب اوعذاب وى كه نه؟ د علماء اسلام اتفاق او اجماع ده چه كافرانو جناتو ته به په آخرت كښې عذاب وركولې شى. د الله تعالى ارشاد دې: ﴿قَالَ النَّارُ مَثْوٰىكُمْ خٰلِدِيْنَ فِيْهَآ اِلَّا مَا شَآءَ اللّٰهُ ۭ اِنَّ رَبَّكَ حَكِيْمٌ عَلِيْمٌ﴾ ([2]) هم دغه شان دالله تعالى ارشاد دې﴿وَاَمَّا الْقٰسِطُوْنَ فَكَانُوْا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا﴾ ([3])چه مونږ مخلوق جنات نه كوم چه ظالمان دى يعنى كافران اومشركان وى هغوى به په آخرت كښې د دوزخ خشاك جوړيږى.([4])
دمومن جنات حكم: مؤمنانو جناتو سره به څه معامله كيږى؟ په دې كښې د علماء اسلام دوه اقوال دى: ړومبې مذهب اوقول دادې چه صرف د دوزخ نه خلاصې اونجات به د هغوى انعام وى بيا به هغوى ته د حساب كتاب كيدو نه پس حكم وركولې شى چه تاسو هم د خناورو په شان خاورې شئ.
حضرت ليث بن ابى سليم رحمه الله فرمائى چه د جنات ثواب به داوى چه هغوى ته به د دوزخ نه پناه وركړې شى بيا به هغوى ته ونيلى شى چه تاسو اوس خاورې شئ.([5])حضرت ابوالزناد عبدالله بن ذكوان رحمه الله فرمائى چه كله جنتيان په جنت كښې او دوزخيان په دوزخ كښې داخل شى نو الله تعالى به ټول مخلوقاتو ته او مومنانو جناتو ته حكم وركړې تاسو خاورې شئ. نوهغوى به خاورې شى په دې موقع باندې به كافران د تمنا په توګه وائى: ﴿يٰلَيْتَنِيْ كُنْتُ تُرٰبًا﴾ ([6])كاش چه زه هم نن خاورې شوې وې.([7])ددې مذهب نور تفصيل په وړاندې باب كښې راخى ان شاء الله.په دې سلسله كښې دويم مذهب دادې چه دوى ته به په طاعات اوحسنات باندې انعامات ملاويږى په سيئات او نافرمانئ باندې به سزا ملاويږى. دا د امام ابن ابى ليلى، امام مالك، امام اوزاعى، امام شافعى، امام احمد او دهغوى تلامذه اود صاحبين (ابويوسف ومحمد رحمهم الله مسلك دې. د امام اعظم رحمه الله نه هم يوروايت هم

[1]) آكام المرجان: ۵۶الباب الخامس عشر فى بيان تكليف الجن، فصل.
[2]) سورة الانعام::۱۲۸.
[3]) سورة الجن: ۱۵.
[4]) آكام المرجان: ۸۳الباب الثالث والعشرون فى بيان دخول كفار.... عمدة القارى: ۱۸٤/۱۵ولقط المرجان للسيوطى: ۷۶ذكر عقابهم وثوابهم.
[5]) فتح البارى: ۳٤۶/۶عمدةالقارى:۱۸٤/۱۵وآكام المرجان: ۸۱ الباب الثانى والعشرون والأشراف فى منازل الأشراف لابن أبى الدنيا رقم: ۳۵۶ ولقط المرجان: ۷۷.
[6]) سورة النبأ: ٤٠.
[7]) تفسير الطبرى: ۸۸/۲۷وكتاب العظمة لأبى الشيخ رقم: ۱۱۶۸وآكام المرجان: ۸۱ولقط المرجان: ۷۷.

دغه دي. بلكه دا د جمهور علماء اسلام مذهب دي. (۱) د جمهورو د مذهب دلائل ډيرزيات دي. د قرآن كريم ډير آياتونه اود نبي عليه السلام ډير احاديث په دې موقف باندې مضبوط دلائل دي چه جناتو ته به هم د جنت نعمتونه حاصليږي لكه چه شاته تير شو چه هغوى د آيات او وعيد لاندې داخل دي اومكلف دي. په دې باندې دامت اجماع ده نودا به عجيبه شان خبره شي چه په وعيد كښې خودې هغوى انسانو سره شامل وى مگر په نعمت كښې شامل نه وى. ابن حزم رحمه الله مختلف آيات (كوم چه وړاندې راغى) نقل كولونه پس ليكى:

((وهذه صفة تعم الجن والإنس عموما، لا تجوز ألبتة أن يخص منها أحد النوعين، ومن المحال الممتنع أن يكون الله تعالى يخبرنا بخبر عام، وهو لا يريد إلا بعض ما أخبرنا به، ثم لا يبين ذلك هو ضد البيان الذي ضمنه الله تعالى لنا، فكيف وقد نص على أنهم من جملة المؤمنين الذين يدخلون الجنة ولا بد)) (۲)

دمخلوقاتو څلور قسمونه: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى د مخلوقاتو په اعتبارد عذاب او ثواب څلور قسمونه دي. يو مخلوق به جنت ته ځي او يو به دوزخ ته ځي او دوه مخلوقات به جنت او دوزخ دواړو ته ځي. چنانچه هغه مخلوق چه په مكمل توګه به جنتي وى هغه ملائكه دي. هغه مخلوق چه په مكمل توګه به دوزخي وى هغه شيطانان دي. بل هغه دوه مخلوقات كوم چه به جنت او دوزخ دواړو ته ځي دا د جنات او انسانانو مخلوق دي. په دوى كښې به د مسلمانانو انعام او اكرام كيږي او په كافرانو باندې به عذاب وى. (۳)

په انعام اوعذاب دواړو كښې حصه دار: مشهور تابعى بزرګ حسن بصرى رحمه الله فرمائى چه جنات د ابليس او انسان د آدم عليه السلام اولاد دي. په دوى كښې هم مؤمن دي او په هغوى كښې هم اودوى به په عذاب اوثواب كښې هم حصه دار وى. چنانچه څوك د دې مخلوق نه او دهغه مخلوق نه مؤمن وى هغه به د الله تعالى دوست وى. بل چه څوك ددې مخلوق نه يا دهغه مخلوق نه كافر وى هغه شيطان دې او د الله دښمن دي (۴)

د جنات به په اخرت كښې كوم ځائې ټكانه وى: د مؤمن جناتو باره كښې چه كله دا ثابته شوه چه هغوى به په طاعات باندې د انعام اواكرام مستحق وى نو اوس په دې كښې اختلاف پيداشو چه د هغوى انعام به څه وى؟ آيا هغه به په جنت كښې داخليږى كه نه؟ په دې كښې د امت د علماؤ څلور اقوال دي: اولنى قول دادې چه جنات به په جنت كښې داخليږى اود هغه ځائى د نه ختميدونكو هميشه د نعمتونو نه به خوندونه اخلى. مبشر بن اسماعيل فرمائى چه مونږ د ضمره بن حبيب په مجلس كښې ددې خبرې تذكره اوكړه چه جنات به جنت ته داخليږى كه نه؟ نو ضمره اوفرمائيل چه

---

۱) عمدة القاري: ۱۸٤/۱۵فتح الباري: ۳٤٦/٦ولقط المرجان فى أحكام الجان للسيوطي: ۷۷وآكام المرجان: ۸٤الباب الرابع والعشرون.

۲) الفصل فى الملل والأهواء والنحل: ۳۰۸/۳الكلام فى تعبد الملائكة..... وآكام المرجان: ۸۵

۳) الأثر صحيح كتاب العظمة لأبى الشيخ رقم: ۱۱٦۸وابن جرير فى تفسيره: ۸۸/۲۷ولقط المرجان للسيوطي: ۷۸.

٤) لقط المرجان للسيوطي:۷۸.

هغوی به جنت ته ځی[۱] ددې خبرې تصديق د قرآن کريم په دې آيت مبارک کېږي دې. ﴿لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ﴾ (۲) چنانچه دجنات دپاره به جنيات ښځې او د انسانانو دپاره انسانانې ښځې وی.(۳) دا قول د جمهورو مختار دې. ابن حزم ظاهری رحمه الله په الملل کښې دا د ابن ابی ليلی رحمه الله او د امام ابويوسف رحمه الله اود جمهورو قول خودلې دې او ليکلې ئې دی چه ((وبه نقول)).(۴)

بل قول دادې چه جنات به جنت ته دننه نه شی تللې بلکه د هغې په اطرافو کښې به وی. په داسې ځائې کښې به وی چرته چه انسانان خو به هغوی وينی مګر انسانان به دوی نه وينی. دا قول د ائمه ثلاثه او صاحبين نه نقل دې. د ابن تيميه رحمه الله تحقيق هم دغه دې. (۵)ابن حزم رحمه الله امام ابويوسف رحمه الله داول قول په قائلينو کښې شمير کړې وو.(۶) دريم قول دادې چه هغه به د جنت نه بهر اعراف کښې وی. او څلورم قول د توقف اوسکوت دې. دا د امام اعظم رحمه الله طرف ته منسوب دې.(۷)

يوه اهم تنبيه: کومو حضراتو چه داعراف والاقول اختيارکړې دې دهغوی مستدل د حافظ ابوسعيد محمدبن عبدالرحمن رحمه الله هغه حديث دې کوم چه هغوی خپل امالی کښې په خپل سند سره دحضرت انس رضي الله عنه نه روايت کړې دې. د دغه روايت الفاظ دادی: ((عن أنس عن النبی صلی الله عليه وسلم قال: إن مؤمنی الجن لهم ثواب، وعليهم عقاب، فسألنا عن ثوابهم، فقال: علی الأعراف، وليسوا فی الجنة. فقالوا: وما الأعراف؟ قال: حائط الجنة، تجري من الأنهار، وتنبت فيه الأشجار والثمار)) اللفظ للآکام.(۸)

رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمائيلی دی چه مومنانو جنات ته به ثواب ملاويږی اوهغوی ته به سزا هم ورکيږی. نومونږ صحابه کرامو دهغوی د ثواب باره کښې تپوس اوکړو نوهغوی عليه السلام اوفرمائيل دهغوی ثواب به اعراف وی هغوی به په جنت کښې دننه نه وی. نوصحابه کرامو اووئيل اعراف څه څيز دې؟ نو ونې فرمائيل هغه د جنت يوباغ دې د کوم نه چه نهرونه راوځی او په هغې کښې ونې راټوکيږی او ميوې لګی. علامه بدرالدين شبلی رحمه الله فرمائی چه زمونږ شيخ حافظ ذهبی رحمه الله دې حديث ته منکر جدا وئيلې دې. والله تعالی اعلم.(۹)

قوله: ﴿يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي - إلى قوله - عَمَّا يَعْمَلُونَ﴾/الأنعام: ۱۳۰-۱۳۲/. ﴿بَخْسًا﴾/الجن: ۱۳/: نقصًا.

---

(۱) دمشهور صوفی بزرګ حضرت امام حارث محاسبی رحمه الله مذهب دادې چه جنات به جنت کښې داخليږی مګر هغوی به انسانان نه وينی. په هغوی کښې به دا صلاحيت هلته نه وی هلته به د دنيا برعکس معامله وی. عمدة القاری: ۱۸۵/۱۵آکام المرجان: ۸٤ ولقط المرجان: ۷۹.

(۲) سورة الرحمن: ۷٤.

(۳) آکام المرجان: ۸۶-۸۵ولقط المرجان: ۷۸وتفسير ابن جرير طبری: ۸۸/۲۷وأبو الشيخ فی العظمة رقم: ۱۱۶۸.

(۴) الفصل فی الملل والأهواء والنحل: ۳۰۸/۳الکلام فی تعبد الملائکة..... وآکام المرجان: ۸۶-۸۵ ولقط المرجان: ۷۹ عمدة القاری: ۱۸٤/۱۵فتح الباری: ۳٤۶/۶.

(۵) آکام المرجان: ۸۵عمدة القاری: ۱۸٤/۱۵فتح الباری: ۳٤۶/۶ ومجموع الفتاوی: ۳۸/۱۹.

(۶) آکام المرجان: ۸٤عمدة القاری: ۱۸٤/۱۵فتح الباری: ۳٤۶/۶.

(۷) حواله جات بالا روح المعانی للألوسی: ۱۸۹/۱۳/۹ الأحقاف: ۳۱التوضيح لابن الملقن: ۲۲۲/۱۹.

(۸) آکام المرجان: ۸۷رقم: ۱۵۸عمدة القاری: ۱۸٤/۱۵کتاب البعث والنشور للبيهقی: ۸۵-۸٤ رقم: ۱۷.

(۹) آکام المرجان: ۸۷.

دالله تعالى ددې ارشاد مبارك د وجې نه: اې د پيريانو او انسانانو ټوليه آيا تاسو ته هم ستاسو نه پيغمبر(ﷺ) نه وو راغلي؟ چه تاسو ته به ئې زما احكام بيانول اوتاسو ته به ئې د دې نن ورځې خبر دركولو؟ هغوى ټول به عرض كوى چه مونږ په خپل خان باندې اقرار كوو. اوهغوى ددنيا ژوند په هيره «دهوكه» كښې اچولى دى اوهغه خلق به اقرار كوى چه مونږ كافران وو. داددې دپاره دى چه ستا رب يوكلي والاد كفر د وجې نه په داسې حالت كښې نه هلاك كوى چه د دغه كلي والابې خبره وى. اودهر يو دپاره به درجات ملاوى دهغه د اعمالو د وجې. اوستا رب دهغوى د اعمالونه ناخبره نه دى.[1]

مكمل ايات مباركه: پورته د دريو آياتونو ترجمه ذكركړې شوې ده مكمل آيات داسې دى: ﴿يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَقُصُّوْنَ عَلَيْكُمْ اٰيٰتِيْ وَيُنْذِرُوْنَكُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا ۭ قَالُوْا شَهِدْنَا عَلٰٓي اَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوْا عَلٰٓي اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوْا كٰفِرِيْنَ۝ ذٰلِكَ اَنْ لَّمْ يَكُنْ رَّبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰي بِظُلْمٍ وَّاَهْلُهَا غٰفِلُوْنَ۝ وَلِكُلٍّ دَرَجٰتٌ مِّمَّا عَمِلُوْا ۭ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُوْنَ۝﴾

د ايات مباركه نه دامام بخارى استدلال: په دې آياتونو مباركو سره امام بخارى رحمه الله د جمهورو تائيدكړې دې. او دليل ئې پيش كړې دې چه جنات مكلف دى. چنانچه دې آياتونوكښې د انسانانو سره سره جنات هم د عقاب او سزا نه ويرولې شى. هم دغه دمكلف كيدو نښه ده. په دې وجه اوفرمائيلې شو ﴿اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَقُصُّوْنَ عَلَيْكُمْ اٰيٰتِيْ وَيُنْذِرُوْنَكُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا ۭ قَالُوْا شَهِدْنَا عَلٰٓي اَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوْا عَلٰٓي اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوْا كٰفِرِيْنَ۝﴾ اودغه شان وراندې تلو سره په دې پسې ارشاد اوفرمائيلې شو ﴿وَلِكُلٍّ دَرَجٰتٌ مِّمَّا عَمِلُوْا﴾ ددې نه معلومه شوه لكه څنګه چه به انسانانو ته درجات وركولې شى اوثواب به ملاويږى دغه شان به جناتو ته هم درجات وركولې شى اوهغوى ته به هم ثواب ملاويږى. علامه عينى رحمه الله فرمائى:

«اللام فى لقوله للتعليل للترجمة لأجل الاستدلال، وجه الاستدلال أن قوله تعالى: ﴿وَيُنْذِرُوْنَكُمْ﴾ يدل على العقاب وقوله: ﴿وَلِكُلٍّ دَرَجٰتٌ مِّمَّا عَمِلُوْا﴾ يدل على الثواب»[2]

د حضرت ګنګوهى رحمه الله تقرير هم د جمهورو موافق دې. هغه دترجمة الباب مقصد اوسابق سره مناسبت بيانولوسره فرمائى چه سابقه باب سره دا وهم پيدا كيدلو چه د جنات نه صرف هم د شر صدور كيدې شى څكه چه شيطان هم د جن د نوع نه دې. نوددې وهم لرې كول امام بخارى رحمه الله داسې اوكړو چه دا باب ئې اوتړلو چه هغوى مكلف وى لكه چه انسان مكلف دې. دهغوى مطيع به د ثواب مستحق او دهغوى ګناهګار به د عذاب مستحق وى.

دې نه علاوه شيطان د لعنت او رټلو د سزا په دې وجه ګرځولې شوې دې چه هغه شرارت كړې وو اودالله تعالى دحكم منلو نه ئې انكاركړې وو نه چه د جن كيدو د وجې نه. جن كيدل هيڅ جرم نه دې اونه دا د شر استعاره ده هغه هم يو قسم دې لكه چه بشر يوقسم دې څنګه چه دوى مكلف دى دغه شان هغوى هم مكلف دى.[3]

حضورپاك ﷺ رسول الثقلين دې: امت مسلمه په دې باندې متفق دې چه الله تعالى حضرت محمد ﷺ د پيريانو او انسانانو دواړو د پاره مبعوث كړې وو. حضورپاك ﷺ د ثقلين نبى او رسول دې.

[1] بيان القرآن بتغيير يسير: ۵۹۰/۱.

[2] عمدة القارى: ۱۸۵/۱۵

[3] لامع الدرارى: ۳۷۹/۷الكنزالمتوارى:۲۱۱-۲۰۹/۱۳.

صحيحينو كښې دحضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه مشهور حديث دې چه رسول الله ﷺ خپل خصوصيات شميرلو سره اوفرمائيل: «أعطيت خمساً لم يعطهن أحد من الأنبياء قبلي،......،وكان النبي يبعث إلى قومه خاصة، وبعثت إلى الناس عامة»[1] يعنى ماته پنځه داسې خصوصيتونه راکړې شوى دى چه ماته وړاندې چاته نه دى ورکړې شوى (په هغې کښې يو داهم دى چه ماته وړاندې) به يونبى صرف د خپل قوم طرف ته مبعوث کولې شو، خو زه د ټولو خلقو (ناس) طرف ته ليګلې شوې يم.

ابن عقيل رحمه الله فرمائى چه لغوى اعتبارسره جنات هم په ناس کښې داخل دى. علامه راغب اصفهانى رحمه الله فرمائى: «الناس: جماعة حيوان ذي فكر وروية، والجن لهم فكر وروية، والناس من ناس ينوس: إذا تحرك»[2].

هم دغه شان د ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه دحضورپاك ارشاد مبارك دې «أرسلت إلى الجن والإنس، وإلى كل أحمر وأسود»[3].

ايا د رسول الله ﷺ نه وړاندې په جنات کښې نبى تيرشوې دې؟ علامه بدرالدين شبلى رحمه الله په دې باندې تفصيلى بحث کړې دې چه حضورپاك عليه السلام رسول الثقلين دې. خود حضورپاك د بعثت نه وړاندې څه معامله وه؟ آيا د جنات د طرف نه هم ددوى نه څوك جن نبى هم تيرشوې دې؟ نو په دې کښې دعلماء امت اختلاف دې. چنانچه د ترجمة الباب لاندې ذکرکړې شوې آيت ﴿يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَقُصُّوْنَ عَلَيْكُمْ اٰيٰتِيْ وَيُنْذِرُوْنَكُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا ۚ قَالُوْا شَهِدْنَا عَلٰٓى اَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوْا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوْا كٰفِرِيْنَ ۝ ذٰلِكَ اَنْ لَّمْ يَكُنْ رَّبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَّاَهْلُهَا غٰفِلُوْنَ ۝ وَلِكُلٍّ دَرَجٰتٌ مِّمَّا عَمِلُوْا ۚ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُوْنَ ۝﴾ نه استدلال کولوسره حضرت ضحاك رحمه الله او حافظ ابن حزم ظاهرى رحمه الله دا موقف اختيارکړې دې لکه څنګه چه په انسانانو کښې انسان نبى مبعوث شوې دې دغه شان په قوم جنات کښې هم دهغوى نه جن نبى تيرشوې دې.

حافظ ابن جرير رحمه الله په سند موصول سره نقل کړى دى چه: «سئل الضحاك عن الجن، هل كان فيهم من نبي قبل أن يبعث النبي صلى الله عليه وسلم؟ فقال: ألم تسمع إلى قول الله تعالى: ﴿يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ﴾ يعني بذلك أن رسلا من الإنس ورسلا من الجن؟ قالوا: بلى»[4].

هم دغه شان حافظ ابن حزم ظاهرى رحمه الله هم فرمائى چه د نبى کريم د بعث نه وړاندې په انسانانو کښې يونبى د جنات طرف ته نه دې ليګلې شوې ځکه چه جنات د انسانانود قوم نه دى. ليکن رسول الله ﷺ پخپله ارشاد فرمائيلې دې چه سابقه امتونو کښې هر نبى د يونه يو خاص قوم طرف ته ليګلې

---

[1] رواه البخاري في كتاب التيمم باب بلاترجمة رقم: ٣٢٥وفي مواضع أخرى من صحيحه، انظر كشف البارى، كتاب التيمم: ٨٣، ومسلم كتاب المساجد... باب المساجد..... رقم: ٥٢١.

[2] آكام المرجان: ٥٩ الباب السابع عشر، ولسان العرب: ١٤/٣٢٦-٣٢٥مادة: نوس، ومثله في المفردات للراغب، باب النون، مادة نوس، ص: ٥١١.

[3] رواه البيهقي في دلائل النبوة: ٥/٤٧٤رقم: ٢٢١٧وأيضاً انظر: ٥/٤٧٣رواية جابر وأبي ذر، رضى الله عنهما، كذا انظر مجلس في ختم كتاب الشفاء بتعريف حقوق المصطفى ﷺ: ٤٦.

[4] تفسير الضحاك: ١/٢٤٣-٢٥٢سورة الأنعام رقم: ٧٩٦و آكام المرجان: ٥٧الباب السادس عشر ولقط المرجان:٤٢فصل: هل كان من الجن نبي أو رسول؟ وتفسير الطبري: ٥/١٣٠.

شوي وو.(۱) ابن حزم رحمه الله نور فرمائي چه دا خبره خو مونږ په يقيني توګه باندې پېژنو چه جنات هم ويرولې شوي دي (چه هغوی هم مکلف دی)، نوثابته شوه چه د هغوی کښې هم نبی تيرشوې دې. دليل هم هغه دالله تعالى ارشاد دې: ﴿يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ...... ﴾(۲)

علامه بدرالدين شبلي رحمه الله فرمائي چه دحضرت ضحاك رحمه الله دمذهب تائيد دقرآن کريم آيت ﴿وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ ﴾ (۳)په تفسير کښې دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما د ارشاد نه هم کيږي کوم چه ددې آيت په تفسير کښې دهغوی نه نقل دې چه زمکې هم اووه دی په هره زمکه کښې ستاسو د نبی په شان يو نبی دې اود آدم په شان يو آدم دې. رواه الحاکم.(۴) حافظ ذهبی ددې حديث تحسين فرمائيلې دی.(۵) حافظ ابن حجرمکی رحمه الله فتاوی حديثيه کښې ليکی چه ظاهر قرآن هم دحضرت ضحاك رحمه الله سره دې چه جناتو کښې هم نبی تيرشوي دې مګر اکثرعلماء ددې خلاف دی.(۶)

د جمهورو مذهب: جمهور سلفا وخلفا ددې برعکس دا فرمائي چه په جناتوکښې کله هم رسول نه دې تيرشوې خومره هم چه رسولان راغلی دی ټول هم دانسانانونه راغلی. دا مذهب حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ابن جريج، مجاهد، ابن کلبی، ابوعبيد اوعلامه واحدی رحمهم الله وغيره نه نقل کړې شوې دې. او جمهور علماء د آيت مبارك ﴿يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ...... ﴾ تاويل دا فرمائي چه دا د جناتو نه څه خلق وو دالله تعالى د طرف نه باقاعده رسولان نه وو ليکن الله تعالى هغوی په زمکه کښې خواره کړل. چنانچه هغوی د الله تعالى د هغه رسولانو کلام واوريدو کوم چه انسانانوته مبعوث شوي وو اود هغې اوريدو سره هغوی خپل قوم جنات طرف ته واپس راغلل اوهغوی اوويرول د الله تعالى کلام (مامورات اومنهيات) ئې ورته واورول. والله سبحانه وتعالى اعلم.(۷)

قال ابن حجر المكي: ومعنى ﴿رُسُلٌ مِّنْكُمْ ﴾ أي: من مجموعكم، وهم الإنس، أو المراد بهم رسل الرسل. الفتاوى الحديثية: ۹۸ مطلب: الأصح أن الجن ليس فيهم نبي ولا رسول.

وقال الزمخشري في الكشاف: ۲/۶۶ : واختلف في أن الجن هل بعث إليهم رسل منهم، فتعلق بعضهم بظاهر الآية، ولم يفرق بين مكلفين ومكلفين أن يبعث إليهم رسول من جنسهم، لأنهم به آنس، وله آلف. وقال آخرون: الرسل من الإنس خاصة، وإنما قيل ﴿رُسُلٌ مِّنْكُمْ﴾ لأنه لما جمع الثقلان في الخطاب صح ذلك، وإن كان من أحدهما، كقوله: ﴿يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ ﴾ وقيل: أراد رسل الرسل من الجن إليهم، كقوله تعالى: ﴿وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ مُّنْذِرِينَ﴾ وعن الكلبي: كانت الرسل قبل أن يبعث محمد ﷺ يبعثون إلى الإنس، ورسول الله ﷺ بعث إلى الإنس والجن.

---

(۱) الحديث مرتخريجه آنفا الصحيحين (منفق عليه) عن جابر رضی الله عنه.

(۲) الفصل في الملل...: ۱۴۷/۳ وآكام المرجان: ۵۷ الباب السادس عشر، في بيان هل كان في الجن نبي قبل بعثة نبينا..... ولقط المرجان: ۴۲ عمدة القاری: ۱۸۵/۱۵-۱۸۴.

(۳) سورة الطلاق: ۱۲.

(۴) المستدرك للحاكم: ۴۹۳/۲ وصححه ابن حجر المكي في الفتاوى الحديثية: ۶۹

(۵) تلخيص المستدرك للذهبي بذيل المستدرك: ۴۹۳/۲ وآكام المرجان: ۵۸ ددې حديث متعلق ابحاث اول الكتاب كښې به باب ماجاء في سبع أرضين كښې راغلې دي

(۶) التفاوى الحديثيه: ۹۴ مطلب لم يبعث إلى الجن نبي قبل نبينا قطعا.

(۷) آكام المرجان: ۵۷ ولقط المرجان: ۴۳-۴۲ والتوضيح لابن الملقن: ۲۲۱/۱۹.

(بَخْسًا): نَقْصًا: داهم دترجمة الباب حصه ده. په دې عبارت تفسیریه سره هم امام بخاری رحمه الله خپله مدعی حاصل کړې ده. آیت مبارك ﴿فَمَن يُؤْمِن بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا﴾ [1] کښې نې د لفظ بخس شرح اوفرمائیله چه دا د نقص اوکمی باره کښې دې. اودې سره نې د جناتو مکلف کیدل هم ثابت کړل ځکه چه څوك په خپل رب باندې ایمان لرى هغه ته به د هیڅ نقصان اندیښنه نه وى. او چه کوم کافر وى هغه به ویریږى چه د څه نقصان ښکار نه شى. دا ویره ترهه د جناتو دمکلف کیدو دلیل دې چونکه د آیت تعلق هم دهغوى ذات سره دی. [2]

قَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا﴾ /الصافات: ۱۵۸/: قَالَ: كُفَّارُ قُرَيْشٍ: الْمَلَائِكَةُ بَنَاتُ اللَّهِ، وَأُمَّهَاتُهُمْ بَنَاتُ سَرَوَاتِ الْجِنِّ. قَالَ اللَّهُ: ﴿وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ﴾ /الصافات: ۱۵۸/: سَتُحْضَرُ لِلْحِسَابِ. ﴿جُندٌ مُّحْضَرُونَ﴾ /یس: ۷۵/: عِنْدَ الْحِسَابِ.

حضرت مجاهد بن جبر رحمه الله [3] آیت مبارك ﴿وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ ..... ﴾
په تفسیر کښې فرمائی چه دقریشو کافرانو به ونیل چه فرښتې نعوذبالله دالله تعالى لونړه دی او د هغوى میندې د پیریانود سردارانو لونړه دی.

د ایت مبارک شرح او تفسیر: دحضرت مجاهد رحمه الله دا تعلیق حسب سابق امام بخاری رحمه الله د خپل موقف د ثابتولو د پاره ذکر کړې دې چه جنات مکلف دی. هغه په دې توګه چه د کافرانو عقیده د ملائکه باره کښې دا وه چه هغوى نعوذبالله د الله تعالى چه د هرڅه نه پاك اولونى دې لونړه دی. د اولاد د اثبات دپاره به بیا د زوج ضرورت وى نودهغوى عقیده داوه چه د جناتو د سردارانو د لونړو نه د الله تعالى نعوذبالله واده شوې دې دکوم په نتیجه کښې چه فرښتې پیدا شوې. دغه شان هغوى د رب کریم او جناتو په مینځ کښې رشته داری ثابتولو کوشش کړې دې اودا عقیده نې خپله کړه چه جنات د رب کریم سخر ګننى ده. نعوذبالله من ذلك.

الله تعالى ذکرشوى آیت مبارك کښې دهغوى د دې فضول او فاسدې عقیدې شناعت او قبح واضح کولوسره ارشاد اوفرمائیلو چه دا څنګه کیدې شى چه دهغه خپل مخلوق سره خسروانه تعلقات او رشته دارنى وى؟ حالانکه کوم چه سخر ګننى ګرخولې شى هغوى ته پخپله دا حقیقت په ښه شان سره معلوم دې چه دقیامت په ورځ به هغوى هم د خپل رب قادر په مخکښې دحساب کتاب د پاره حاضریږى. سخر ګننى خو یونعمت دې [4] چرته دهغوى نه هم څه تپوس پوښتنه کیدې شى؟

حضرت تهانوى رحمه الله لیکى: هغه خلقو الله تعالى او جناتو کښې هم رشته دارنى ګرخولې دی د کوم بطلان چه نور هم زیات ښکاره دې ځکه چه بى بى د کوم کاردپاره وى د هغې نه حق تعالى منزه دې اوچه کله زوجیت محال دې نو صهریت کوم چه دهغې فرع ده نیزمحال دې [5]

---

[1]) سورة الجن: ۱۳.

[2]) عمدة القارى: ۱۸۵/۱۵٤فتح البارى: ۳٤۶/۶.

[3]) دحضرت مجاهدبن جبر رحمه الله حالات کشف البارى کتاب العلم باب الفهم فى العلم: ۳۰۷/۳ کښې تیرشوى دى.

[4]) قال الله تعالى: ﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا﴾ [سورة الشعراء: ۵٤/۱]

[5]) بيان القرآن: ۲۶۰/۳.

د مذکوره تعلیق شرح: دحضرت مجاهد رحمه الله په دې تعلیق کښې دبخاری شریف په ټولو نسخو کښې «وأمهاتهم» راغلې دې. البته د ابوذر رحمه الله په نسخه کښې «وأمهاتهن» ضمیر جمع مؤنث سره دې خو بهتر اواولنې دې.[1]

سروات جمع ده ددې مفرد سراة دې چه پخپله هم جمع ده اوددې مفرد سري دې. دکوم معنی چه د سردار ده لکه چه سروات جمع الجمع ده. [2]خو حافظ صاحب رحمه الله دا د سرة جمع ګرځولې ده یعنی شریفې ښځې.[3]

د ایت مبارک نور تفسیر: د آیت مبارك دحضرت مجاهد رحمه الله دا تفسیر حضرت قتادة رحمه الله او ابن السائب رحمه الله د قول مطابق دې چه دا فرمائی چه په آیت کښې «الجنة» نه مراد جنات دی داد یهودیانو رائې وه چه الله تعالی نعوذبالله په جناتو کښې واده کړې اودهغې په نتیجه کښې فرښتې پیداشوې. دلته نور دوه اقوال دی ① عوفی رحمه الله دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روایت کړې دې چه په آیت کښې «الجنة» نه مراد ابلیس دې. دا قول د زنادقه ملاعنه طرف ته منسوب دې چه ددې خبرې قائل دی چه الله تعالی او ابلیس نعوذ بالله رونړه دی. د خیر صدور د الله تعالی نه اود شر صدور د ابلیس نه کیږی. په دې صورت کښې نسبت سره د رورولئی نسبت مراد دې داهم د مجوسو د ګمان په شان باطل دې ځوك چه د دوو خدایانو قائل دی. یزدان او اهرمن.

② د قریشو کافران ددې خبرې قائل وو چه فرښتې د الله تعالی لونړه دی نعوذ بالله او جنه د فرښتو یو نوع دې کوم ته چه جنه وائی. په دې صورت کښې نسب سره د پلار او لور رشته یعنی بنوت مراد وی. علامه عینی رحمه الله فرمائی «**والمعنى جعلوا بما قالوه نسبة بين الله وبين الملائكة، وأثبتوا بذلك جنسية جامعة لله وللملائكة. تعالى الله عن ذلك علوا كبيرا**»[4]

دا د حضرت مجاهد رحمه الله نه روایت دې کوم چه مصنف رحمه الله هم نقل کړې دې. ددې دریوارو اقوالو مخې ته کیخودو سره دا خبره واضح کیږی چه د الجنة په معنی کښې دوه اقوال دی. ① ملائکه او ② جنات. په رومبی صورت کښې به د آیت مبارك معنی دا شی چه فرښتوته هم ددې خبرې علم دې چه دا مشرکان به د جهنم په اور کښې ور اوراندې کولې شی. یعنی د الجنة نه مراد فرښتې دی او ﴿إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ﴾ کښې هم ضمیر دمشرکین مکه طرف ته راجع دې. چاچه دا فضول خبره کړې ده. فرښتې الجنة سره ځکه تعبیر کړې شوی دی چه هغوی هم د نظر نه غائب دی لکه څنګه چه جنات دی.[5]

---

[1] عمدة القاری: ۱۸۵/۱۵فتح الباری: ۳٤۶/۶ وإرشادالساری: ۳۰۶/۵.

[2] عمدة القاری: ۱۸۵/۱۵التوضیح: ۲۲٤/۱۹ وإرشادالساری: ۳۰۶/۵.

[3] فتح الباری: ۳٤۶/۶.

[4] عمدة القاری: ۱۸۵/۱۵.

[5] حواله بالا وإرشادالساری: ۳۰۶/۵.

به دويم صورت كښې به د آيت معنى داشي چه پخپله جناتو ته هم دا خبره معلومه ده چه هغوى به حساب كتاب ته وړاندې كيږي. چنانچه إنهم كښې دضمير مراد جنات دى اود نسبا نه صهريت يعنى د سخر كننى رشته مراد ده. [1]

قوله:: مستحضر للحساب: هغه جنات به دحساب كتاب دپاره حاضرولې شى. په دې عبارت كښې ﴿مُحْضَرُوْنَ﴾ تفسير اوتوضيح كړې شوې دې. چه د احضار نه دحساب دپاره حاضرول مراد دى. دلته د تانيث د صيغې سره مستحضر دې خو په بعض نسخو كښې سيحضرون راغلې دې. مفهوم ئې تقريباً يودې. [2]

[جُنْدٌ مُّحْضَرُوْنَ] داد سورت يس د يوآيت مبارك حصه ده. ددې نه اول دا آياتونه دى [وَاتَّخَذُوْا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لَّعَلَّهُمْ يُنْصَرُوْنَ ۝ لَا يَسْتَطِيْعُوْنَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُّحْضَرُوْنَ ۝] [3] ددې آياتونو په ظاهره د جناتو سره هيڅ تعلق نشته دې ليكن دلته دا د ماقبل سورت صافات د آيت مبارك ﴿اِنَّهُمْ لَمُحْضَرُوْنَ﴾ دتاكيد دپاره ذكر كړې شوى دى چه دلته هم د احضار نه احضار للحساب مراد دې

البته علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه د سورت يس په دې آيت كښې آلهة نه جنات مراد كيدې شى خكه چه كافرانو داهم د خدائى په توګه خپل كړې وو. دغه شان سابقه آيت سره به ددې آيت تعلق هم ثابت شى. «ويحتمل أن يقال: لفظ ﴿اٰلِهَةً﴾ في الآية متناول للجن، لأنهم أيضا اتخذوهم معابيد. والله أعلم» [4]

ابوذر د حموى او مستملى وغيره نه ﴿جُنْدٌ مُّحْضَرٌ﴾ صيغه د مفرد سره نقل كړې دې خو كشميهنى جمع سره ﴿جُنْدٌ مُّحْضَرُوْنَ﴾ نقل كړې دې. اوهم دغه زيات مناسب دى خكه چه دا د قرآن كريم الفاظ دى. [5]

دمذكوره تعليق مقصد: امام بخارى رحمه الله دا تعليق ذكر كولوسره خپله مدعى ثابته كړې ده چه جنات مكلف دى د دوى نه به حساب اخستلې شى دكومې چه پخپله هم هغوى ته علم دې [6]

دمذكوره تعليق تخريج: دحضرت مجاهد رحمه الله دا تعليق امام فريابى رحمه الله په خپل موصول سند سره څه اضافې سره داسې روايت كړې دې «قال كفار قريش: قالوا: الملائكة بنات الله. قال أبوبكر (الصديق رضى الله عنه): فمن أمهاتهم؟ قالوا: بنات سروات الجن» [7] دغه شان د سورت يس د آيت تفسيرهم دحضرت مجاهد رحمه الله دې كوم چه فريابى رحمه الله «آدم، عن ورقاء، عن ابن أبى نجيح، عن مجاهد» په طريق سره موصولاً نقل كړې دې. والله اعلم بالصواب [8]

---

[1]) زادالمسير: ۳۲۵/۶روح المعاني: ۱۴۵/۱۲/۸الصافات: ۱۵۹وبيان القرآن: ۲۶۰/۳عمدة القاري: ۱۸۶/۱۵-۱۸۵التوضيح: ۲۲۴/۱۹-۲۲۳.

[2]) فتح الباري: ۳۴۳/۶تغليق التعليق وتعليقاته: ۵۱۴/۳.

[3]) سورة يس: ۷۵-۷۶

[4]) شرح الكرماني: ۲۱۰/۱۳عمدة القاري: ۱۸۶/۱۵.

[5]) عمدة القاري: ۱۸۶/۱۵فتح الباري: ۳۴۶/۶إرشاد الساري: ۳۰۶/۵.

[6]) عمدة القاري: ۱۸۶/۱۵.

[7]) عمدة القاري: ۱۸۵/۱۵فتح الباري: ۳۴۶/۶تغليق التعليق: ۵۱۴/۳تفسير مجاهد: ۵۷۱سورة الصافات، وتفسير ابن جرير: ۶۹/۲۳/۱۰

[8]) تغليق التعليق: ۵۱۴/۳تفسير مجاهد: ۵۶۱سورة يس: ۷۵.

دمذكوره تعليق ترجمة الباب سره مناسبت: ددې تعليق ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې چه علمت الجن أنهم سيحضرون للحساب كنبې دې. د كوم نه چه د جنات مكلف كيدل واضح دى [١]

الحديث الاول

٣١٢٢- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ الأَنْصَارِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الخُدْرِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ لَهُ: إِنِّي أَرَاكَ تُحِبُّ الغَنَمَ وَالبَادِيَةَ، فَإِذَا كُنْتَ فِي غَنَمِكَ وَبَادِيَتِكَ، فَأَذَّنْتَ بِالصَّلاَةِ، فَارْفَعْ صَوْتَكَ بِالنِّدَاءِ، فَإِنَّهُ «لاَ يَسْمَعُ مَدَى صَوْتِ المُؤَذِّنِ جِنٌّ وَلاَ إِنْسٌ وَلاَ شَيْءٌ إِلَّا شَهِدَ لَهُ يَوْمَ القِيَامَةِ»، قَالَ أَبُو سَعِيدٍ: سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [٢] [ر٥٨٣]

ترجمه: عبدالله بن عبدالرحمن رحمه الله فرمائى چه حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه ماته اونيل چه زه گورم چه ستا چيلئى اوكلى ډير خوښ دى. كله چه ته خپلو چيلوسره يا په خپلو كلو كښې نى اود مونځ دپاره اذان وركړې نوخپل آواز د اذان په وخت اوچت ساته خكه چه د مؤذن اذان تركومې پورې هم يوانسان يا جن يا بل څه څيز واورى نود قيامت په ورځ به هغه څيز دهغه دپاره گواهى وركوى

ترجمه:: حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه فرمائى چه دا حديث ما د رسول الله ﷺ نه پخپله اوريدلې دې دا حديث په كتاب الأذان كښې تيرشوې دې لهذا په ترجمه باندې اكتفا كړې شوې ده [٣]

تراجم رجال

قتيبه: دا شيخ الاسلام قتيبه بن سعيد ثقفى رحمه الله دې. ددوى حالات كتاب الإيمان باب إفشاء السلام كښې تير شوى دى. [٤]

مالك: دا امام دارالهجرة امام مالك بن انس اصبحى مدنى رحمه الله دې. ددوى اجمالى حالات بدء الوحى او تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن لاندې بيان كړې شوى دى. [٥]

عبدالرحمن بن عبدالله بن عبدالرحمن: دا عبدالرحمن بن عبدالله بن عبدالرحمن بن الحارث بن ابى صعصعه رحمه الله دې. [٦]

ابيه: (عبدالله بن عبدالرحمن): دا عبدالله بن عبدالرحمن بن الحارث بن ابى صعصعه رحمه الله دې.

---

[١] عمدة القارى: ١٨٦/١٥ فتح البارى: ٣٤٦/٦.

[٢] قوله: أن أباسعيدالخدرى رضى الله عنه: الحديث، مرتخريجه فى كتاب الأذان باب رفع الصوت بالنداء.....

[٣] كتاب الأذان باب رفع الصوت بالنداء رقم:٦٠٩

[٤] كشف البارى: ١٨٩/٢.

[٥] كشف البارى: ٢٩٠/١، ٨٠/٢

[٦] دابوصعصعه نوم عمرو بن زيد دې. چه په جاهليت كښې وژلې شوې. دهغه څلورخامن وو. حارث، جابر، قيس او ابو كلاب دا څلور واړه صحابه كرام دى رضي الله عنهم په دوى كښې درې په مختلف غزوات كښې شهيدان شوى حضرت حارث رضي الله عنه په جنگ يمامه كښې اوحضرت جابر او كلاب رضي الله عنهما غزوه موته كښې شهيدان شوى او قيس رضي الله عنه په جنگ بدر كښې ساقى او په جنگ احد كښې مقاتل وو التوضيح: ٢٢٤/١٩ عمدة القارى:١٨٦/١٥.

ابوسعيدخدري: دا مشهور صحابى حضرت سعد بن مالك بن سنان رضي الله عنه دې. ددې بزرګانو تذكره كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن لاندې بيان كړې شوې دى.[1]

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: دحديث ترجمة الباب سره مناسبت دحديث دې جملې سره دې ((لايسمع مدى صوت المؤذن جن ولا إنس، إلا شهدله....)) دكوم نه چه په واضحه توګه سره ثابتيږي چه جنات به هم دقيامت په ورځ په محشر كښې جمع كولې شي دهغوى حساب كتاب به كيږي كوم چه دمكلف كيدو علامت دې.[2] بل دې حديث سره د جنات وجود هم ثابتيږي.[3]

۱۳ - باب: قَوْلِ اللهِ جَلَّ وَعَزَّ: ﴿وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ - إِلَى قَوْلِهِ - أُولَٰئِكَ فِي ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ﴾/الأحقاف: ۲۹ - ۳۲/.

دترجمة الباب مقصد: د صحيح بخاري شريف يوشارح دلته د غرض ترجمه او دهغې مقصد نه دې چيړلې صرف حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله غرض ترجمه خودلې دې. هغه فرمائى چه زما په نيز امام بخاري رحمه الله د دې ترجمه او د آيت مبارك په ذريعه دامام ابوحنيفه رحمه الله د مستدل طرف ته اشاره كړې ده د چامذهب چه د جنات باره كښې دادې چه دوى ته د طاعات ثواب نه ملاويږي صرف دعذاب نه خلاصى ملاويږي. په دې باندې په تيرشوى باب كښې هم خبره شوې ده. دامام اعظم رحمه الله مستدل په ترجمة الباب كښې ذكرشوې آيت مبارك دې چه په دې كښې صرف د عذاب نه د خلاصى ذكر دې د طاعات په بدله كښې د جنت ملاويدلو هيڅ ذكر نشته دې.

ملاجيون رحمه الله تفسير احمدى كښې ليكى: ((وقال إمامنا الأعظم أبوحنيفة: إنهم لم يثابوا كالإنس، وغاية إيمانهم أنهم ينجون من العذاب، لأنه قال في آخر هذه الآية: ﴿يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ هكذا ذكر في المدارك والكشاف والبيضاوي)).[4]

مكمل ايات كريمه اوده هغې ترجمه: امام بخاري رحمه الله چه كوم آياتونه د ترجمة الباب جز او حصه جوړ كړې دى هغه دادى: ﴿وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓا أَنصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ ۝ قَالُوا يَٰقَوْمَنَآ إِنَّا سَمِعْنَا كِتَٰبًا أُنزِلَ مِنۢ بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِىٓ إِلَى الْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ ۝ يَٰقَوْمَنَآ أَجِيبُوا دَاعِىَ اللَّهِ وَءَامِنُوا بِهِۦ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ۝ وَمَن لَّا يُجِبْ دَاعِىَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِى الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُۥ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءُ أُولَٰٓئِكَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ۝﴾[5]

---

[1] كشف البارى: ۲/۸۳-۸۰

[2] فتح البارى: ۶/۳۴۶ إرشادالسارى: ۵/۳۰۶.

[3] عمدة القارى: ۱۵/۱۸۲.

[4] الكنزالمتوارى: ۱۳/۲۱۴ والأبواب للكاندهلوى: ۱/۲۱۱ والتفسيرات الأحمدية: ۶۶۰ حم تنزيل الكتاب. والبيضاوى مع حاشية الشهاب الخفاجي: ۸/۸۲ سورة الاحقاف. والكشاف: ۴/۳۰۴ ومدارك التنزيل: ۳/۲۱۹-۲۱۸.
وقال الإمام الكرمانى رحمه الله: وقد جرى بين الإمامين أبى حنيفة ومالك. رحمهماالله فى المسجدالحرام مناظرة فى هذه المسئلة. فقال أبوحنيفة: ثوابهم السلامة عن العذاب. متمسكا بقوله تعالى: ﴿يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ وقال مالك: لهم الكرامة بالجنة. وحكم الثقلين واحد. قال تعالى ﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِۦ جَنَّتَانِ﴾ وقال: ﴿لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَآنٌّ﴾ شرح الكرمانى: ۱۳/۲۱۰.

[5] سورة الأحقاف: ۳۲-۲۹.

وكله چه مونږ د جنات يوجماعت ستاطرف ته راوستل چه قرآن پاك نې اوريدلو. غرض چه كله هغه خلق قرآن له راؤرسيدل نو ونې ونيل چه خاموش شنئ. بيا چه كله قرآن اولوستلې شو هغه خلق خپل قوم د خبر رسولو دپاره واپس لاړل. ونې ونيل اې رونړو! مونږ يوكتاب اوريدلې راغلې يو. چه د موسى عليه السلام نه پس نازل كړې شوې دې چه د خپل ځان نه د مخكينو كتابونو تصديق كوى. دحق او نيغې لارې طرف ته لارخودنه كوى. اې رونړو! تاسو د الله تعالى طرف ته د رابلونكو وينا اومنئ او په هغې باندې ايمان راوړئ الله تعالى به ستاسو ګناهونه معاف كړى اود دردناك عذاب نه به مو محفوظ كړى. اوڅوك چه د الله تعالى طرف ته د رابلونكو وينا نه منى نوهغه په زمكه كښې الله تعالى ته ماتې نه شى وركولې اود الله تعالى نه سوا به بل هيڅوك دهغه حامى هم نه وى داسې خلق په صريح ګمراهئ كښې دى. (ترجمه حضرت تهانوى رحمه الله)[1]

﴿مَصْرِفًا﴾/الكهف: ۵۳/: مَعْدَلاً. ﴿صَرَّفْنَا﴾: أَيْ وَجَّهْنَا.

قوله: ﴿مَصْرِفًا﴾: مَعْدَلاً: داد ابوعبيده رحمه الله تفسير دې. په كوم كښې چه هغه مصرف ـ بكسر الراء ـ تفسير معدل سره كړې دې. دكوم معنى چه د لارې او دتيختې د ځائې ده.

ترجمة الباب كښې د ذكرشوى آيت لفظ [صَرَّفْنَا] سره دامام بخارى رحمه الله ذهن حسب عادت د يو بل آيت مبارك طرف ته منتقل شوې. چرته چه [﴿مَصْرِفًا] راغلې دې. يعنى [وَلَمْ يَجِدُوْا عَنْهَا مَصْرِفًا] چه هغه مجرمين به دجهنم د اورنه بچ كيدو دپاره دامان ځائې نه مومى. چنانچه ددې آيت طرف ته اشاره اوكړې شوه[2]

﴿مَصْرِفًا﴾ اسم مكان دې يا اسم زمان. بعض حضرات مثلاً ابوالبقا رحمه الله اود هغه ملګرى دا مصدر ګرځوى علامه سمين حلبى رحمه الله دا سهو ګرځولې ده. او كه چرې ﴿مَصْرِفًا﴾ په فتح د راء وى نوددوى دا خبره به صحيح وه لكه چه د زيد بن على رضى الله عنه په قراءت كښې د راء فتحه سره دې خوبكسر الراء په صورت كښې مصدر ګرځول په هيڅ توګه صحيح نه دى[3]

[صَرَّفْنَا] أَيْ وَجَّهْنَا: دا دامام بخارى رحمه الله خپل تفسير دې. په كوم كښې چه هغوى د [مَصْرِفًا] معنى وجهنا سره كړې ده چه مونږ (دا جنات) متوجه كړل، لار مو ورته اوخودله[4]

دباب مناسبت سره يو بل حديث اودهغې ترجمه: امام بخارى رحمه الله ددې ترجمة الباب لاندې څه حديث نه دې ذكركړې. خوددې باب مناسب دحضرت ابن عباس رضى الله عنهما هغه حديث دې په كوم كښې چه دحضورپاك عليه السلام عكاظ ته تلل اود جناتو د حضورپاك د تلاوت د اوريدو ذكر دې. پوره حديث دا دې:

---

[1] بيان القرآن جديد: ۴۰۴/۳ سورة الأحقاف.

[2] عمدة القارى : ۱۵/۸۷ فتح البارى : ۶/۳۴۷ مجاز القرآن : ۱/۴۰۷ سورة الكهف

[3] روح المعانى: ۲۸۳/۸سورة الكهف. قال السمين الحلبى رحمه الله: والمصرف يجوز أن يكون اسم مكان أو زمان. وقال أبوالبقاء: ﴿مَصْرِفًا﴾ أى: انصرافا. ويجوز أن يكون مكانا.

قلت: وهذا سهو. فإنه جعل المَفعل بكسرالعين مصدر المضارعه يفعل بالكسر من الصحيح. وقد نصوا على أن اسم مصدر هذا النوع مفتوح العين، واسم زمانه ومكانه مكسورها، نحو: المضرب والمضرب. وقرأ زيد بن على ﴿مَصْرَفًا﴾ بفتح الراء. جعله مصدرا ، لأنه مكسور العين فى المضارع، فهو كالمضرب بمعنى الضرب. وليت أباالبقاء ذكر هذه القراءة، ووجهها بما ذكره قبل. الدرالمصون: ۴۶۵/۴.

[4] فتح البارى:۳۴۷/۶ وقال العينى رحمه الله : ۱۸۷/۱۵ وقيل وفقنا بصرفنا اياهم عن بلادهم اليك

«عن ابن عباس رضي الله عنهما، قال: انطلق النبي صلى الله عليه وسلم في طائفة من أصحابه، عامدين إلى سوق عكاظ وقد حيل بين الشياطين وبين خبر السماء، وأرسلت عليهم الشهب، فرجعت الشياطين إلى قومهم، فقالوا: مالكم؟ فقالوا: حيل بيننا وبين خبر السماء، إلا شيء حدث، فاضربوا مشارق الأرض ومغاربها، فانظروا ما هذا الذي حال بينكم وبين خبر السماء، فانصرف أولئك» [1]

يعنى حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه نبى كريم ﷺ د صحابه كرامو رضي الله عنهم د يوجماعت سره د عكاظ بازار ته دتلو اراده اوكړه روان شو، په داسې حال كښې چه د شيطانانو او آسمانى خبرونو په مينځ كښې بنديز لګولې شوې وو او په شيطانانو باندې شهابونه وريدل چنانچه كله چه شيطانان خپل نوم طرف ته (ناكام) واپس شو نوقوم تپوس اوكړو څه خبره ده؟ نوهغوى اووئيل چه زمونږ اود آسمانى خبرو په مينځ كښې بنديز لګولې شوې دې او په مونږ باندې شهابونه راورولې شى. نوقوم اووئيل چه ستاسو اود آسمانى خبرو په مينځ كښې د بنديز هيڅ وجه نشته سوا ددې نه چه څه نوې خبره رابنكاره شوې ده. د زمكې د مشرقونو اومغربونو (څلور واړه طرفونو) ته خواره شئ او اوګورئ چه ستاسو اود آسمانى خبرونو په مينځ كښې حائل شوې دا څه څيز دې؟

چنانچه هغه جنات كوم چه د تهامه طرف ته وتلې وو د نبى كريم ﷺ طرف ته وراوګرځيدل حضورپاك هغه وخت نخله (د يوځائى نوم دې) كښې وو. د عكاظ د بازار د تلو اراده ئې كړې وه حضورپاك صحابه كرامو ته د سحر مونځ وركولو كله چه جناتوقرآن واوريدو نو په غور سره ئې ددې تلاوت اوريدو او وئې وئيل په خدائى هم دغه دې كوم چه زمونږ اود آسمانى خبروو په مينځ كښې حائل جوړ شوى دى. هم په دې موقع چه كله هغوى خپل قوم جناتو ته واپس اورسيدل نو وئې وئيل اې رونړو! مونږ عجيبه (مضامين حامل) قرآن واوريدو چه درشد اوهدايت طرف ته لار خوده كوى. نومونږ خو پدې باندې ايمان راوړې دې او (اوس) مونږ دخپل رب سره بل هيڅوك شريك نه ګنړو نو الله تعالى په خپل نبى باندې وحى نازل كړه. ﴿قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ﴾ [2] چنانچه په دې آياتونوكښې د جناتو خبرې اترې په ذريعه دوحى رسول الله ﷺ ته خودلې شوې دى.

چنانچه امام بخارى رحمه الله مذكوره آيات د ترجمة الباب حصه جوړولوسره هم ددې حديث طرف ته اشاره كړې ده. دوباره ددې د ذكركولوحاجت نه دې ګڼړلې. [3]

۱۴ - باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى: ﴿وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَآبَّةٍ﴾/البقرة: ۱۶۴/.

دترجمة الباب مقصد: امام بخارى رحمه الله د ملائكه، ابليس او جن وغيره ذكركولونه پس اوس د حيواناتو دتخليق ذكر كوى چه دا هم دالله تعالى مخلوق دې لكه چه ملائكه اوجن وغيره ټول الله سبحان وتعالى حيات وغيره د حيواناتو نه مخكښې پيدا كړى دى يا دا چه ددې ټولو تخليق د نوع انسانى دتخليق نه مقدم دې.

[1] صحيح البخارى كتاب الأذان باب الجهر بقراءة صلاة الصبح رقم: ۷۷۳ وكتاب التفسير رقم: ۴۹۲۱ وصحيح مسلم كتاب الصلاة باب الجهر بالقراءة فى الصبح..... رقم: ۴۴۹.

[2] سورة الجن: ۱.

[3] فتح البارى: ۳۴۷/۶ الكنز المتوارى: ۲۱۴/۱۳ نورتفصيل دپاره اوګورئ التوضيح لابن الملقن: ۱۹/ ۲۲۶-۲۲۵.

حافظ رحمه الله فرمائي: «كأنه أشار إلى سبق خلق الملائكة والجن على الحيوان أوسبق جميع ذلك على خلق آدم»[۱] دحيواناتو تخليق دانساني نوع په تخليق باندې مقدم دې. په دې باندې دمسلم شريف حديث هم دلالت كوي په كوم كښې چه راغلي دي «إن خلق الدواب كان يوم الأربعاء»[۲].

دحضرت گنگوهي رائې: فقيه النفس حضرت گنگوهي رحمه الله ددې ترجمة الباب مقصد دا بنائي چه امام بخاري رحمه الله په فلاسفه باندې رد اودهغوى دغيه كول غواړي څوك چه دا وائي چه الله تبارك وتعالى (العياذ بالله) صرف عقل اول پيدا كړو، په دې كائنات كښې په دې عالم كښې په رنګ او بوني كښې چه دا څه بنه يا بد كيږي ددې ټولو تعلق دعقل عاشر سره دې كوم چه هغوى په عقل فعال سره موسوم كوي.[۳]

څكه چه عادت هم دغه دې چه د وړو وړو څيزونو نسبت لويو اوعظيم خلقو ته نه شي كولې په دې وجه د فلاسفه په قول ولې الله تعالى به مچ وغيره هم پيدا كوي؟ دومره عظيم ذات كيدو سره به هغه دومره وړوكې اوسپك كار كوي، نه داسې نه ده، بلكه دا ټول په عقل عاشر سره پيدا شوي. چنانچه امام بخاري رحمه الله په دوى رد اوكړو اودا ترجمه ئې قائم كړه چه هرڅيز كه هغه لوئي دې اوكه وړوكې، ذره وى اوكه غر، زمكه وى اوكه آسمان ټول دهغه عظيم صفاتو والا ذات پيدا كړې دى.

لامع كښې دي: «ولما كانت العادة ارية بأن العظيم لاينسب إليه الحقير، وقد كانت الفلاسفة زعمت أنه تبارك وتعالى لم يخلق إلا العقل الأول، وجملة ما يتكون في عالم الكون والفساد فإنه إلى العقل العاشر، دفعه (الإمام البخاري رحمه الله) بأن كل ذرة من ذرات العالم، وكل دابة مما على الأرض – صغيرة كانت أوكبيرة، حقيرة أوذات خطر – فإنما خلقه الله تبارك وتعالى، ومنه الخلق والأمر، فتبارك الله أحسن الخالقين»[۴] د قرآن كريم ډير آياتونه هم صراحتًا په دې باندې دلالت كوي چه دهرڅيز خالق الله تعالى دې.[۵]

---

[۱] فتح الباري: ۳۴۷/۶ولامع الدراري: ۳۸۴/۷-۳۸۳.

[۲] په ظاهره دلته د حافظ صاحب رحمه الله نه تسامح شوې دې چه دخلق الدواب نسبت ئې يوم الاربعاء طرف ته اوكړو حالانكه صحيح يوم الخميس دې. په مسند احمد وغيره كښې هم دغه دې. اوګورئ: ۳۲۷/۲صحيح مسلم كتاب صفة القيامة... باب ابتداء الخلق..... رقم: ۲۷۸۹.

[۳] قال صاحب غياث اللغات: إن العقل قوة في نفس الإنسان، يميز بها دقائق الأشياء، وهو المسمى بالنفس الناطقة، وعندالحكماء يجيء بمعنى الملك، والمعروف عندهم أنه تعالى وتقدس خلق ملكا واحدا، وهوالذي يقال له: العقل الأول، وهذا الملك خلق ملكا ثانيا والفلك الأول، وهذا الملك الثاني خلق ملكا ثالثا والفلك الثاني، - وهلم جرا، إلى أن – خلق الملك التاسع الملك العاشر والفلك التاسع، وهذا الملك العاشر يقال له عندهم: العقل الفعال، وهوالذي خلق جميع العالم والأشياء كلها، ويقال: إن العقل العاشر هذا هو جبريل عليه الصلاة والسلام، كما صرح بذلك في الميبذي[۱۶۹ فصل في كيفية توسط العقول بين الباري تعالى وبين العالم الجسماني]، وقال صاحب البرهان: إن العقل العاشر هوالمسمى بنور محمد، وكناية أيضاعن جبريل عليهماالصلاة والسلام". انتهى معربا مختصرا من غياث اللغات. تعليقات لامع الدراري: ۳۸۵/۷والكنز المتواري: ۲۱۶-۲۱۷/۱۳.

[۴] لامع الدراري: ۳۸۷/۷-۳۸۳والكنز المتواري: ۲۱۹/۱۳-۲۱۵.

[۵] فقد قال عزاسمه: ﴿خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ﴾ [الأنعام: ۱۰۲] وقال عزاسمه: ﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾ [القمر: ۴۹] قال الكرماني: التقدير خلقنا كل شيء بقدر، يستفادمنه أن يكون الله خالق كل شيء. فتح الباري: ۶۴۶/۱۶كتاب التوحيد باب (۵۶) ﴿وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ﴾ انظر للاستزادة: تعليقات للامع: ۳۸۵/۷.

لفظ دابه او د امام بخاری حسن ترتیب: د دابه لغوی معنی ده خوځیدل، رابنکل او تلل یعنی «مایدب علی الأرض» او په عرف کښې د دې استعمال ذوات الاربع یعنی د څلورو خپو والاځناور دپاره کیږی. په دې وجه بعض حضراتو دا لفظ اس سره او بعض خر سره خاص کړې دې. خودلته چه کوم مراد دامام بخاری رحمه الله دې هغه لغوی معنی ده یعنی هر ساه والا په زمکه باندې تلونکې خوځیدونکې او الوتونکې.(١)

د امام بخاری رحمه الله حسن ترتیب اوګورئی چه هغوی دلته په ترجمة الباب کښې درې آیاتونه ذکرکولوسره د ځناورو ټول قسمونه کوم چه درې دی، استیعاب او احاطه کړې ده. هغه انواع ثلاثه دادی: ① په زمکه باندې چه کوم زنده سر چینجی وغیره اوسیږی دهغې طرف ته ئې په لفظ حیات سره اشاره اوکړه ② کوم ځناور چه په زمکه باندې ګرځی دهغې طرف ته ئې ﴿ وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا ﴾ سره اشاره اوکړه. ③ کوم چه په هوا باندې الوزی یعنی مرغئی دهغې طرف ته ئې په آیت مبارك ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ ﴾ په ذریعه سره اشاره اوکړه.(٢) دغه شان ټول انواع دحیواناتو د ترجمې لاندې راغلل. والله دره.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الثُّعْبَانُ الْحَيَّةُ الذَّكَرُ مِنْهَا

ابن عباس رضي الله عنهما فرمانې چه ثعبان مذکرمار ته وائی. په دې تعلیق کښې د لفظ ثعبان په ذریعه د قرآن کریم آیت ﴿فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ ﴾ (٣)طرف ته اشاره کړې شوې ده او د دې تفسیر د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په حواله سره بیان کړې شوې چه مذکرمار ته ثعبان وائی، ذکرکولوسره د دې دپاره مقید کړې دې چه د حیة اطلاق مذکر اومؤنث دواړو صنفونو په مارانو باندې کیږی. په دې کښې چه کومه تاء ده هغه تاء د وحدت ده. تاء د تانیث نه ده لکه چه د تمرة تاء د وحدت دپاره ده.(٤)

د مذکوره تعلیق تخریج: دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما مذکوره بالا اثر امام طبری رحمه الله په خپل تفسیر کښې دمثنی په طریق سره موصولاً نقل کړې دې.(٥) دغه شان ابن ابی حاتم رحمه الله هم په خپل طریق سره دا موصولاً ذکرکړې دې (٦) بعض حضراتو فرمائیلی دی چه ثعبان لوئی مار (اژدها) ته وائی که هغه مذکر وی او که مؤنث. خو په آیت مبارك کښې هم مذکر مراد دې لکه چه دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما د تفسیر نه ظاهر دی.

وَيُقَالُ: الْحَيَّاتُ أَجْنَاسٌ: الْجَانُّ وَالْأَفَاعِي وَالْأَسَاوِدُ. ﴿آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا﴾/هود: ٥٦/: فِي مُلْكِهِ وَسُلْطَانِهِ.
وَيُقَالُ: ﴿صَافَّاتٍ﴾ بُسُطٌ أَجْنِحَتَهُنَّ ﴿يَقْبِضْنَ ﴾/الملك: ١٩/: يَضْرِبْنَ بِأَجْنِحَتِهِنَّ.
وَيُقَالُ: الْحَيَّاتُ أَجْنَاسٌ: الْجَانُّ وَالْأَفَاعِي وَالْأَسْوَدُ او ونیلی شوی دی چه دمارانو ډیر جنسونه او قسمونه دی لکه جنان دی افاعی دی اواسود. په دې جمله کښې دمارانو د مختلفو اجناسو وضاحت

(١) فتح الباري: ٣٤٧/٦تعليقات اللامع: ٣٨٥/٧.
(٢) تعليقات للامع: ٣٨٤/٧.
(٣) سورة الأعراف: ١٠٧.
(٤) عمدة القاري: ١٨٧/١٥شرح القسطلاني:٣٠٦/٥معجم النحو والصرف: ١٤٤رسيديه.
(٥) جامع البيان (تفسير الطبري):١٠/٦الأعراف.
(٦) فتح الباري: ٣٤٧/٦تغليق التعليق: ٥١٤/٣والدرالمنثور: ١٠٦/٣.

کړې شوې دي. داصیلي په نسخه کښې **الحیات أجناس أجناس** په ځائی **الجان أجناس** لیکلې دي. خو د قاضي عیاض په قول صحیح اولنې دي.(۱) یعنی **الحیات أجناس**، ځکه چه ځان پخپله جنس دې نو د دې د اجناس کیدو څه معنی؟ دا جمله په حقیقت کښې د مجاز القرآن مصنف حضرت ابوعبیده معمر المثنی رحمه الله کلام دې. کوم چه هغوی د سورة القصص د تفسیر لاندې ذکر کړې دې.(۲)

قوله:: جان: (۳) جان نون مشدد سره، داد یوقسم مار دې وړوکې پړقیدونکې سپین مار چه نرې او سپک وی. ابن الاثیر رحمه الله لیکلی دی دا عموماً په کورونو کښې وی.(۴)

قران کریم اوذ موسی علیه السلام همسا: د حضرت موسی علیه السلام مشهوره معجزه همسا (چوکې) ته قرآن کریم مختلف تعبیرات ورکړی دی. چرته نې دې ته ﴿كَأَنَّهَا جَانٌّ﴾ (۵) ونیلی اوچرته ﴿حَيَّةٌ تَسْعَىٰ﴾ (۶) اوچرته ﴿ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ﴾ (۷) اوس دا ټول هم د یو څیز متنوع اوصاف دی.

چنانچه د دې یو جواب دادې چه دغه چوکې په شروع کښې د جان شکل اختیار کړو کوم چه وړوکې وی بیا په مزه مزه هغه ثعبان (لونی مار) کښې بدل شو کله چه هغه ډیر لونی شو نو هغوی علیه السلام هغه په زمکه باندې اوغورزولو نو هغه د جادوګرو ټول ماران تیر کړل. د دې دویم جواب حافظ رحمه الله دا نقل کړې دې چه هغه په منډه کښې د حیه په شان نقل وحرکت کښې د جان په شان اود شیونو په تیرولو کښې د ثعبان په شان وو. والله اعلم بالصواب.(۸)

قوله:: والأفعی: داد افعی جمع ده ښځې مارې ته وائی. د دې نر ته أفعُوان - بضم الهمزة والعین - وائی. د ده کنیت ابوحیان او ابویحیی دې ځکه چه دې د زرو کالو پورې ژوندې وی د ده په خاصیتونو کښې یو دادې چه د ده سترګه زخمی کړې وفوری صحیح کیږی اودې کله هم سترګه نه ړوی.(۹)

قوله:: الأساود: دا د اسود جمع ده تور مار ته وائی. ابوعبیده رحمه الله فرمائی ((هی حیة فیها سواد)) داد ټولو نه خبیث مار وی. ده ته سالخ هم وائی ځکه چه دې هر کال خپله څرمن بدلوی کومه چه د سپین

---

(۱) حواله بالا عمدة القاری: ۱۸۷/۱۵.

(۲) فتح الباری: ۳٤۷/٦ کشف الباری کتاب التفسیر: ۵۰۲-۵۰۱.

(۳) علامه عینی جنان بکسر الجیم وتشدید النون ذکرکړې دې. کوم چه د جان جمع ده. انظر العمدة: ۱۸۷/۱۵.

(٤) النهایة: ۲۹٦/۱ باب الجیم مع النون.

(۵) سورة القصص: ۳۱.

(٦) سورة طه: ۲.

(۷) سورة الأعراف: ۱۰۷.

(۸) فتح الباری: ۳٤۸/٦-۳٤۷. قال الإمام عبدالقادر الرازی رحمه الله: فإن قیل: قد ذکرالله تعالی عصا موسی علیه السلام بلفظ الحیة والثعبان والجان، وبین الثعبان والجان تناف، لأن الجان الحیة الصغیرة..... والثعبان الحیة العظیمة.....؟ قلنا: أراد أنها فی صورة الثعبان العظیم وخفة الحیة الصغیرة وحرکتها، ویؤیدها قوله: ﴿فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ﴾. الثانی: أنها کانت فی أول انقلابها تنقلب حیة صغیرة صفراء دقیقة، ثم تتورم، وبتزاید جرمها، حتی تصیر ثعبانا، فأرید بالجان أول حالها، وبالثعبان مآلها. مسائل الرازی من غرائب آی التنزیل:: ۲۲۰-۲۱۹ سورة طه.

(۹) فتح الباری: ۳٤۸/٦ عمدة القاری: ۱۸۸/۱۵ إرشاد الساری: ۳۰٦/۵.

رنګ وی.(۱) د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ابوداؤد او نسائی کښې حدیث دې په هغې کښې دی چه نبی کریم ﷺ به په دعاکښې فرمائیل ((أعوذ بالله من أسد وأسود)) (۲) ددې نه د ده د خباثت او شرارت اندازه کیدې شی چه دالله تعالی نبی پاك هم د ده د شر نه پناه غواړی.

د مارانو څه عجیبه عادتونه: علامه قسطلانی رحمه الله لیکلی دی چه مارته د خوراك دپاره څه ملاؤ نه شی نو دې د پرخې په څاڅکو باندې ګذاره کوی او د یوې مودې پورې هم په دغه څاڅکو باندې وخت تیروی څنګه چه د ده عمر زیاتیری د ده بدن وړوکې کیږی مار اوبه نه څکی خو د شرابو ډیر شوقین دې. که شرابو ته په څه طریقه دې اورسی نو دومره څکی چه بې خوده شی چه بعض وخت د ده په مرګ باندې خبره حصاریږی. د بربند سړی نه تختی د اور په لیدو سره خوشحالیږی او ددې په لټون کښې سرګردانه وی. بل دا چه پیئوسره ډیره زیاته مینه کوی اوددې ډیر شوقین دې. (۳)

(أخذ بناصيتها): في ملكه وسلطانه: په دې کښې امام بخاری رحمه الله د قرآن کریم آیت ﴿مَا مِن دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا﴾ (۴) طرف ته اشاره کړې ده. د کوم معنی چه دا ده یو ساه والاځیز داسې نه دې د چاتندې چه د هغه په قبضه کښې نه وی یعنی هرساه والا دهغه په قدرت اوسلطنت کښې دې. د هغه د دائره اختیارنه څوك بهر وتلې نه شی. في ملكه وسلطانه، د ابوعبیده رحمه الله د تفسیر جمله ده.(۵)

د ناصیة مخصوص بالذکر کولووجه هم دغه ده چه عرب د اطاعت اوانقیاد، تسلیم اورضا دپاره دغه پورته جمله استعمالوی. ((ناصية فلان في يد فلان)) چه فلانکې د فلانکې تابعدار دې. په دې وجه به هغه د جنګی قیدی د تندی ویښته پرې کول کله چه به هغه دې آزادولو. دا به ددې خبرې طرف ته اشاره وه چه دا زما غلام او تابعدار دې.(۶)

ويقال: (صافات) بسط أجنحتهن (يقبضن)/الملك: ۱۹/: يضربن بأجنحتهن: په دې عبارت کښې آیت مبارك ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ﴾ (۷) طرف ته اشاره کړې ده اود آیت کلمه صافات وضاحت نی کړې چه ددې معنی ده هغه مرغو خپلې وزرې خورې کړې دی. بیانی د یقبضن معنی اوخودله چه هغه مرغنی په الوتوکښې ورزې وهی.

اوس د آیت مبارك مطلب دا شو چه آیا دا خلق مرغو ته په نظر دغور او ژوروالی نه ګوری چه دا مرغنی دهغوی په سرونو باندې الوزی. کله خپلې وزې الوتوسره خوروی کله نی راغونډې کړی خپل خان طرف ته نی دننه کړی. په هواکښې بغیر د څه سهارې اودریږی. مګر دالله تعالی په قدرت باندې قربان شم چه هغه راپریوځی نه نه ګلډې وډې کیږی. سبحان الله الخالق القادر علی کل شئ دا په حقیقت

---

(۱) حواله جات بالا.

(۲) سنن أبي داؤد كتاب الدعوات باب مايقول الرجل إذا نزل المنزل رقم: ۲۶۳۰ وسنن النسائی الكبرى كتاب عمل اليوم والليلة رقم: ۵۶۳.

(۳) إرشادالساري: ۵/۳۰۷-۲۰۶ كتاب الحيوان للدميري: ۱/۱٤ الأسود السالخ والمستطرف فی كل فن مستظرف: ۲/۲۱۸ (الأفعی). دارالكتب العلمية وعمدة القاري: ۱۵/۱۸۸.

(۴) سورة الهود: ۵۶.

(۵) عمدة القاري: ۱۵/۱۸۸ فتح الباري: ۶/۲٤۸ ومجاز القرآن: ۱/۲۹۰ سورة هود.

(۶) التفسير الكبير للرازي: ۹/۱۸/۱۲ سورة هود.

(۷) سورة الملك: ۱۹.

کښې دامام تفسير حضرت مجاهد رحمه الله قول دې چه هغوی ددې په تفسير کښې ارشاد فرمائيلې دې. دا تفسيری اثر ابن ابی حاتم رحمه الله د ابن ابی نجيح رحمه الله په طريق سره موصولاً نقل کړې دې.(١)

ترجمة الباب سره د ايات مناسبت: دلته لکه څنګه چه وړاندې تيرشو امام بخاری رحمه الله درې آياتونه ذکرکولوسره د حيواناتو ټول انواعو طرف ته اشاره کړې ده اودا ټول انواع دلغوی معنی په اعتبارسره په دابه کښې داخل دی. والله اعلم بالصواب.

الحديث الاول

٣١٢٣- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ عَلَى الْمِنْبَرِ يَقُولُ: «اقْتُلُوا الحَيَّاتِ، وَاقْتُلُوا ذَا الطُّفْيَتَيْنِ وَالأَبْتَرَ، فَإِنَّهُمَا يَطْمِسَانِ البَصَرَ، وَيَسْتَسْقِطَانِ الحَبَلَ» (٢)

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا عبدالله بن محمدبن عبدالله جعفی رحمه الله دې. ددوی حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان کښې تيرشوی دی.(٣)

هشام: دا هشام بن يوسف صنعانی قاضی يمن رحمه الله دې. د دوی تفصيلی تذکره کتاب الحيض باب غسل الحائض رأسها.... په ضمن کښې راغلې ده. (٤)

معمر: دا معمر بن راشد ازدی بصری رحمه الله دې. ددوی تذکره بدء الوحی اوکتاب العلم باب کتابة العلم کښې راغلې ده. (٥)

الزهري: دامحمدبن مسلم ابن شهاب زهری رحمه الله دې. ددوی مختصر تذکره بدء الوحی په دريم حديث کښې راغلې ده. (٦)

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن خطاب قرشی عدوی رحمه الله دې. ددوی تذکره کتاب الايمان باب الحياء من الايمان کښې راغلی دی.(٧)

---

(١) فتح الباري: ٣٤٨/٦ عمدة القاري: ١٨٨/١٥.

(٢) قوله: عن ابن عمر رضي الله عنه الحديث، رواه البخاري أيضا، في الباب الآتي، باب خير مال المسلم غنم.... رقم: ٣٣١٠ و ٣٣١٢ وفي المغازي باب شهود الملائكة بدراً، رقم: ٤٠١٦ ومسلم رقم: ٥٨٢٤-٥٨٢٥ في الصلاة (كتاب الحيوان) باب قتل الحيات وغيرها، وأبوداؤد رقم: ٥٢٥٥-٥٢٥٣ في الأدب، باب قتل الحيات والترمذي رقم: ١٤٨٣ في كتاب الأحكام باب ماجاء في قتل الحيات وابن ماجه في الطب، باب قتل ذي الطفيتين رقم: ٣٥٨٠.

(٣) كشف الباري: ٦٥٧/١.

(٤) كشف الباري كتاب الحيض: ٢٠٢.

(٥) كشف الباري: ٤٦٥/١، ٣٢١/٤.

(٦) كشف الباري: ٣٢٦/١.

(٧) كشف الباري: ١٢٨/٢.

ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دي. د دوی تفصیلي حالات کتاب الایمان باب قول النبي صلی الله علیه وسلم بنی الإسلام.... لاندې بیان کړې شوی دی.[1]

قوله: أنه سمع النبي صلی الله علیه وسلم یخطب علی المنبر یقول: اقتلوا الحیات، واقتلوا ذا الطفیتین والأبتر: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائي چه هغوی دحضرت نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه په منبر باندې خطبه ورکوله نو دَ هغوی نه ئې واورېدل فرمائیلې ماران وژنئې او په شاه باندې د دوو کرخو والا او د وړې لکئې والا مار هم وژنئې.

دَطفیتین معنی: دا د طفیه تثنیه ده. د طاء مهمله ضمه او فاء په سکون سره دې. هغه مار ته وائي د کوم په شاه باندې دوه سپینې کرخې وی.[2]

دَ الابتر معنی: د بتر معنی ده قطع کولو او ابتر هغه مار ته وائی د کوم چه یا خو لکئې نه وی یا ډیره وړه وی.[3]

نضر بن شمیل رحمه الله فرمائي چه دا د شین رنګ وی (د ده د زهر دا اثر دی چه) کله حامله ښځه دی ته ګوری نو د هغې حمل فوری تو ګه باندې پریوځی.[4]

قوله: فإنهما یطمسان البصر: ځکه چه دا دواړه ماران د ستر ګو نظر ختموی. طمس د باب نصر نه دی طمسا د دې مصدر دی. طمس عینه أوبصره معنی ده ړندونکې نظر ختمونکې. قرآن کریم کښې دکافرانو باره کښې الله تعالی فرمائیلی دی: ﴿وَلَوْ نَشَآءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰٓ أَعْيُنِهِمْ﴾[5]

د ابن عمر رضي الله عنهما په دې حدیث کښې د ابن ابی ملیکه په طریق کښې «ویذهب البصر» راغلي دي.[6] خو د حضرت عائشه رضي الله عنها په روایت کښې «فإنه یلتمس البصر»[7] د کوم معنی چه د لټولو ده. یعنی هغه د نظر د نقصان د رسولو د پاره لټون کوی. خود مسلم شریف په روایت کښې د ابن عمر رضي الله عنهما یو طریق کښې «یخطفان البصر»[8] راغلي دي د کوم معنی چه د اخستلو او اوچتولو ده.[9] علامه دمیری رحمه الله فرمائي چه د دې جملې دوه مطلبونه دی: ① الله تعالی د هغه په ستر ګو کښې ځه خاصیت او دیعت کیخودې دې چه کله د هغه ستر ګو سره یو انسان د نظر ملاوولو کوشش کوی نو دا دواړه د هغه نظر ختموی. ② دې چه کله څوك ننبه جوړوی ټك ور کوی نو د هغه ستر ګې نشانه کوی. صحیح مطلب اولنی دې.[10]

---

[1] کشف الباری: ۱/۶۳۷

[2] فتح الباری: ۶/۳۴۸ عمدة القاري: ۱۵/۱۸۸ إرشاد الساري: ۵/۳۰۷.

[3] حواله جات بالا.

[4] فتح الباری: ۶/۳۴۸ والمنهاج للنووی: ۱۴/۴۴۹.

[5] سورة یس: ۶۶

[6] وراندې باب کښې دا روایت راځی حدیث رقم: ۳۳۱۰.

[7] وراندې باب کښې دا روایت راځی حدیث رقم: ۳۳۰۸.

[8] مسلم شریف کتاب الحیوان (السلام) باب قتل الحیات رقم: ۵۸۳۳.

[9] لسان العرب مادة: خطف.

[10] حیاة الحیوان: ۲/۱۳۲.

ابن حزم رحمه الله هم اولنې مطلب اصح ګڼرلې دې. علماء حيوانيات ليکلى دى چه د مارانو يو قسم کوم ته چه ناظر وائى كه دهغه نظر په يو انسان باندې پريوځى نوهغه غريب زر مړشى. (۱)
ابن الجوزى رحمه الله كشف المشكل كښې فرمائى چه د عراق بعض علاقوکښې د مارانو داسې قسمونه هم دى چه خپل کتونکې صرف په خپل نظر سره وژنى. څه داسې قسمونه هم دى كه دهغه په لار باندې څوك تيرشى نو مړکيږى دهغه لار هم زهرژنه کيږى. (۲)

قوله: ويستسقطان الحبل: اودادواړه د ښځې حمل ضائع كوى. يستسقطان د باب استفعال نه صيغه دمضارع ده چه دلته د يسقطان په معنى كښې ده اوحبل حمل ته وائى. مطلب دا چه كله دحامل ښځې نظر ددې دواړو قسمونو په مار باندې پريوځى نود ويرې د وجې نه دهغې حمل پريوځى (۳) په کوم كښې چه څه زهريلا نه وى خو څه ډيرزيات خطرناك او خبيث وى. دكوم نه چه د دوو دلته په حديث کښې ذکر اوکړې شو. اوشراح هم په خپلو خپلو علاقو اودعلم مطابق د ډيرو قسمونو باره كښې اوفرمائيل په دې سره د نورو انواعو او قسمونو نفى نه کيږى. والله اعلم.

ددواړو انواعو د تخصيص وجه: دلته حديث باب كښې نبى اکرم ﷺ د ذوالطفيتين او ابتر په خصوصيت سره ذکراوکړو اوددې د وژلو حکم نى اوفرمائيلو علامه داؤدى رحمه الله ددې دا وجه بيانوى چه جنات او شيطانان ددې دواړو شکل نه اختياروى. يعنى هغوى د دور کرخو والامار يا لکئى کټ شوى مار په شکل کښې اخوا ديخوا نه ګرځى راګرځى. کله چه دغه دواړه اووژلې شى نو حقيقى ماران به وى جنات به نه وى. څکه چه څنګه په وړاندې روايت کښې راځى چه پخپله رسول الله ﷺ د ذوات البيوت يعنى په کورونوکښې اوسيدونکى مارانو د وژلونه منع فرمائيلې ده. څکه چه جنات ددوى شکل اختياروى په دې وجه ددې دواړو تخصيص اوکړې شو چه دا جن نه شى کيدې. (۴)

قَالَ عَبْدُ اللهِ(۵): فَبَيْنَا أَنَا أُطَارِدُ حَيَّةً لِأَقْتُلَهَا، فَنَادَانِي أَبُولُبَابَةَ: لَا تَقْتُلْهَا، فَقُلْتُ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَدْ أَمَرَ بِقَتْلِ الْحَيَّاتِ. قَالَ: إِنَّهُ نَهَى بَعْدَ ذٰلِكَ عَنْ ذَوَاتِ الْبُيُوتِ، وَهِيَ الْعَوَامِرُ.

---

(۱) حياة الحيوان: ۱۳۲/۲والأوجز: ۳۷۵/۱۷.

(۲) كشف المشكل لما فى الصحيحين: ۱۰۷/۲كشف المشكل من مسند أبى لبابة الأنصارى رضى الله عنه رقم: ۵۸۲/۶۹۸

(۳) أرشاد السارى: ۳۰۷/۵عمدة القارى: ۱۸۸/۵فتح البارى: ۳۴۸/۶. دا د هغه د زهرو خاصيت دې قال الإمام النووى رحمه الله: معناه: أن الحامل إذا نظرت إليهما وخافت أسقطت الحمل غالبا. وقد ذكر مسلم فى روايته رقم: ۵۷۸۷عن الزهرى أنه قال: يرى ذلک من سمهما... المنهاج: ۱۴/۴۵۰-۴۴۹.

بهرحال د مارانو ډير انواع اواقسام دى. ونقل السهيلى عن المسعودى: أن الله تعالى لما أهبط الحية إلى الأرض أنزلها بسجستان، فهى أكثرأرض الله حيات، ولولا العربد (وهى حية عظيمة تأكل الحيات) يأكلها، ويفنى كثيرا منها، لخلت من أهلها لكثرة الحيات. حياة الحيوان: ۳۸۷/۱ الحية.

وقال الجاحظ: الحيات ثلاثة أنواع. نوع منها لا ينفع للسعته ترياق، ولا غيره، كالثعبان والأفعى، والحية الهندية، نوع منها ينفعه للسعته الترياق، وما كان سواهما مما يقتل، فإنما يقتل براسطة الفزع. أوجز: ۳۶۳/۱۷.

(۴) وإنما أمر بقتلها، لأن الجن لا تتمثل بها...... وهى عن قتل ذوات البيوت، لأن الجن تتمثل بها. عمدة القارى: ۱۸۸/۱۵.

(۵) قوله: فنادنى أبولبابة: الحديث. اخرجه البخارى أيضا فى الباب القادم، باب خير مال المسلم..... رقم: ۳۳۱۱، ۳۳۱۳ومسلم كتاب السلام، (الحيوان)، باب قتل الحيات وغيرها، رقم: ۵۹۳۴-۵۸۲۵وابوداؤد رقم: ۵۲۵۵-۵۲۵۲ فى الأدب باب قتل الحيات، والترمذى رقم: ۱۴۷۳فى كتاب الأحكام باب ماجاء فى قتل الحيات وابن ماجه فى الطب، باب قتل ذى الطيتين، رقم: ۳۵۸۰

وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ: فَرَآنِي أَبُولُبَابَةَ، أَوْزَيْدُ بْنُ الخَطَّابِ. وَتَابَعَهُ يُونُسُ وَابْنُ عُيَيْنَةَ وَإِسْحَقُ الكَلْبِيُّ وَالزُّبَيْدِيُّ. وَقَالَ صَالِحٌ وَابْنُ أَبِي حَفْصَةَ وَابْنُ مُجَمِّعٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ: رَآنِي أَبُولُبَابَةَ وَزَيْدُ بْنُ الخَطَّابِ. [۳۱۳۴،۳۱۳۵،۳۷۹۲]

قَالَ عَبْدُ اللهِ: فَبَيْنَا أَنَا أُطَارِدُ حَيَّةً لِأَقْتُلَهَا، فَنَادَانِي أَبُولُبَابَةَ: لَا تَقْتُلْهَا: حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمائي په هغه وخت چه زه يو مار پسې شاته لګيدلې ووم چه هغه اووژنم. حضرت ابولبابه رضی الله عنه ماته آواز راکړو چه دا مه وژنه.

د عبدالله نه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما مراد دې. (۱) اوددې خائي نه هغه دهغه واقعه ذکرکوی چه دهغوی اود حضرت ابولبابه رضی الله عنه په مينځ کښې پيښه شوې وه. **أطارد** د باب مفاعله نه دمضارع متکلم صيغه ده. دکوم معنی چه يوځيز پسې شاته تلل. (۲)

حضرت لبابه انصاري رضی الله عنه: دا د رسول الله صلی الله علیه وسلم صحابی خان قربانونکې ملګرې حضرت ابولبابه بن عبدالمنذر انصاری مدنی رضی الله عنه دې. (۳)

امام زهری رحمه الله او خليفه بن خياط رحمه الله دهغه نوم بشير خودلې دې. (۴) خو امام احمد، امام ابن معين، حافظ ابن هشام، ابوزرعه دمشقي، حافظ ابونعيم اصفهانی او امام مسلم رحمهم الله ددوی نوم رفاعه بن عبدالمنذر خودلې دې. (۵) اود بعض حضراتو خيال دادې چه رفاعه پخپله دهغوی نوم نه دې بلکه دهغوی د رور نوم دې. چنانچه دهغه دود رونړه وو، يو رفاعه او دويم مبشر (۶) خويه خپل کنيت ابولبابه سره مشهور وو. (۷)

دمشهور قول مطابق د نيکه نوم ئې زنبر بن زيد بن مالك دې. (۸) دمدينې منورې مشهوره قبيله اوس سره دهغوی تعلق وو. (۹) د هغوی مور نسيبه بنت زيد بن ضبيعه ده. (۱۰)

بعض حضرات وائي چه حضرت ابولبابه رضی الله عنه په غزوه بدر کښې شريك وو خو صحيح خبره دا ده چه حکماً دې بدری دې مګر هغوی په غزوه بدر کښې شرکت نه وو کړې. په حقيقت کښې داسې شوې وو چه حضرت ابولبابه رضی الله عنه هم د نورو صحابه کرامو رضی الله عنهم په شان دحضورپاك صلی الله علیه وسلم په ملګرتيا کښې د بدر د پاره روان شوې وو مګر دمقام روحاء نه نبی کريم صلی الله علیه وسلم د عامل په توګه هغه مدينې ته واپس کړې وو

---

(۱) عمدة القاري: ۱۸۹/۱۵ فتح الباري: ۳۴۸/۶ إرشاد الساري: ۳۰۷/۵.

(۲) حواله بالا ولسان العرب، مادة: طرد.

(۳) تهذيب الكمال: ۲۳۲/۳۴ الترجمة: ۷۵۹۱ باب اللام من الكنى، وتهذيب التهذيب: ۲۱۴/۱۲.

(۴) حواله جات بالا، بعض حضراتو يسير – ياء اوسين سره – خودلې دې. تهذيب ابن حجر: ۲۱۴/۱۲ خو امام زمخشری وغيره په قول دهغوی نوم مروان وو. انظر الكشاف: ۲۰۷/۲ سورة الانفال، الآية: ۲۷.

(۵) حواله جات بالا والاستيعاب بهامش الإصابة: ۱۶۸/۴ وتعليقات تهذيب الكمال: ۲۳۲/۳۴ سيرة ابن هشام: ۴۵۶/۱ ومعرفة الصحابة: ۲۸۰/۲.

(۶) تهذيب الكمال: ۲۳۲/۳۴ تهذيب ابن حجر: ۲۱۴/۱۲ والإصابة: ۱۶۸/۴ القسم الأول/اللام.

(۷) قال العيني غلبت عليه كنيته: ۱۸۹/۱۵.

(۸) تهذيب الكمال وتعليقاته: ۲۳۲/۳۴.

(۹) تهذيب الكمال: ۲۳۲/۳۴ والإصابة: ۱۶۸/۶.

(۱۰) تهذيب الكمال: ۲۳۳/۳۴.

دغزوه نه فارغ كيدو نه پس د بدر د غنيمت نه هغوى ته حصه هم ملاؤ شوه اود بدرى صحابه اجر هم
دغه شان حضرت ابولبابه رضي الله عنه حكماً بدرى شو.[1]
حضرت ابولبابه رضي الله عنه په بيعت عقبه كښې شريك وو. هغه د خپل قوم د نمانده او نقيب په حيثيت سره د حضورپاك سره ملاقات كړې وو.[2]
ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى چه دې په غزوه احد او باقى پاتې ټولو غزواتو كښې رسول الله صلى الله عليه وسلم سره شريك وو. د فتح مكه په موقع باندې د بنى عمروبن عوف جهنډا ددوى په لاس كښې وه.[3]
دې دحضرت نبى اكرم صلى الله عليه وسلم اوحضرت عمر رضي الله عنه نه د حديث روايت كوى. د دوى دواړه خامن حضرت سائب اوحضرت عبدالرحمن، بل حضرت ابن عمر، سالم بن عبدالله بن عمر، نافع مولى ابن عمر، عبدالله بن كعب عبدالرحمن بن يزيد بن جابر اوعبيدالله بن ابى يزيد وغيره روايت دحديث كوى.[4]
دحضرت ابوالبابه رضي الله عنه انتقال دحضرت عثمان غنى رضي الله عنه د شهادت نه پس دحضرت على رضي الله عنه د خلافت په زمانه كښې شوې.[5] خود يوقول مطابق د ٥٠هجرى نه پس (دمعاويه رضي الله عنه په خلافت) كښې انتقال شوې.[6]
بخارى مسلم ابوداؤد او ابن ماجه رحمهم الله ددوى نه روايات اخستى دى.[7] په صحيح بخارى كښې دهغوى صرف هم دغه حديث باب دې. رضي الله عنه وعنهم[8]
دحضرت ابولبابه نه ټول پنځلس (١٥) احاديث نقل دى.په كوم كښې چه يوحديث متفق عليه دې.[9]
فقلت: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قد أمر بقتل الحيات: نوما اووئيل رسول الله صلى الله عليه وسلم د مارانود وژلو حكم وركړې دې. داد ابن عمر رضي الله عنه قول دې. خو ابولبابه رضي الله عنه هغه دمذكوره مار د وژلونه منع كړو نوهغه حضرت ابولبابه رضي الله عنه ته اووئيل چونكه دحضورپاك حكم دې په دې وجه ئې وژنم.
قال: إنه نهى بعد ذلك عن ذوات البيوت: حضرت ابولبابه رضي الله عنه اوفرمائيل ددې نه پس حضورپاك د كور د مارانو د وژلونه منع فرمائيلې وه.
قتل حيات سره متعلق مختلف روايات: په حديث باب كښې راغله چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما يومار پسې شاته روان وو چه هغه اووژنى. خو د حضرت ابولبابه رضي الله عنه په وينا باندې منع شو. په وړاندې باب

[1] حواله جات بالا وسيرة ابن هشام: ٦١٢/٢ تهذيب ابن حجر: ٢١٤/١٢ والاستيعاب بهامش الإصابة: ١٦٨/٤والإصابة: ١٦٨/٤.

[2] تهذيب الكمال: ٢٣٣/٣٤تهذيب ابن حجر: ٢١٤/١٢ والإصابة: ١٦٨/٤.

[3] حواله جات بالا. والاستيعاب بهامش الإصابة: ١٦٨/٤.

[4] دَ شيوخ اوتلامذه دَتفصيل دَپاره او گورئى تهذيب الكمال: ٢٣٣/٣٤.

[5] حواله بالا. عمدة القاري: ١٨٩/١٥خو دَ حافظ تهذيب: ٢١٤/١٢ اواصابه: ١٦٨/٤ كښې خو هم دغه دى كوم چه نور حضرات فرمائى چه دَحضرت عثمان رضي الله عنه دَ شهادت نه پس دَحضرت على رضي الله عنه دَخلافت په زمانه كښې دَحضرت ابولبابه رضي الله عنه انتقال شوې مگر فتح الباري: ٣٤٨/٦كښې دى: (مات فى أول خلافة عثمان على الصحيح) چه تقريباً دَ ٢٤ يا ٢٥هجرى زمانه جوړيږى. په ظاهره دا تسامح دې. دَ روستو يوناسخ نه جرته سهو شوې ده ځكه چه دَ فتح الباري په حاشيه كښې دى (في نسخة: في آخر) هم دغه نسخه صحيح ده. خصوصاً په نورو تاليفاتو كښې ددې خلاف دى. والله أعلم.

[6] تهذيب الكمال: ٢٣٣/٣٤تهذيب ابن حجر: ٢١٤/١٢ والإصابة: ١٦٨/٤.

[7] تهذيب الكمال: ٢٣٣/٣٤وخلاصة الخزرجى حرف اللام من الكنى: ٤٥٨.

[8] فتح الباري: ٣٤٨/٦عمدة القاري: ١٨٩/١٥.

[9] وخلاصة الخزرجى حرف اللام من الكنى: ٤٥٨.

كنبي هم دغه حديث د ابن ابى مليكه رحمه الله په طريق راخى په هغې كنبې دى: «أن ابن عمر كان يقتل الحيات، ثم نهى، قال: إن النبى صلى الله عليه وسلم هدم حائطاله، فوجد فيه سلخ حية، فقال: انظروا أين هو؟ فنظروا، فقال: اقتلوه فكنت أقتلها لذلك»[1]

يعنى حضرت ابن عمر رضي الله عنهما به ماران وژل چه (ناڅاپى) بيا منع كړې شواو ونى فرمائيل چه نبى كريم ﷺ خپل يو ديوال ماتولو چه دهغې دننه خلقوته د مار يويوټ ملاؤ شو (چه ددې خبرې دليل وو چه دلته د مار داوسيدوخانى دى) حضورپاك اوفرمائيل دا اولټوئى كله چه ئى اولټولو نو ملاؤ شو. نو حضورپاك اوفرمائيل دا مركړئى. نو هم په دې وجه به ما دا وژل

ددې روايت نه دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما دمذكوره فعل وجه معلومه شوه چه هغوى به ماران ولې وژل. بيائى هم پخپله ددې نه منع فرمائيلې. غالبًا دا به د حضورپاك د وفات نه پس شوې وى. د ممانعت وجه هم په دې روايت كنبې ذكر ده. «فلقيت أبا لبابة، فأخبرني أن النبى صلى الله عليه وسلم قال: لاتقتلوا الجنان إلا كل أبتر ذي طفيتين، فإنه يسقط الولد...»[2]

نو زما ملاقات حضرت ابولبابه رضي الله عنه سره اوشو نوهغه ماته اوخودل چه نبى كريم ﷺ فرمائيلى دې چه ماران مه وژنئى. د جنان نه مراد جنان البيوت دې لكه چه دحضرت نافع رحمه الله په طريق كنبې دى.[3]

ذَ جنان البيوت دَ وژلو ممانعت ولې دې؟: لكه څنګه چه تاسو پورته اوكتل چه اول د مارانو د وژلو مطلقًا اجازت وو. بيا ددې حكم تخصيص اوكړې شو چه جنان مه قتل كوئى. ددې ممانعت وجه څه وه؟ نو په دې باندې تفصيلى رنړا ددې روايت نه پريوځى كوم چه امام مسلم رحمه الله ذكركړې دې چه هغه يوخل د مشهور صحابى حضرت سعيد خدرى رضي الله عنه په كور كنبې حاضر شوم. فرمانى چه صحابى رسول دغه وخت په مانځه كنبې مشغول وو. نوما دهغه د فارغ كيدو انتظار كولو. ناڅاپى دكور په ګوټ كنبې چرته چه كهجورې وې ما څه حركت محسوس كړو. كله چه مې هلته اوكتل نويومار وو دهغه د وژلو دپاره ما ورټوپ كړو. نوحضرت ماته اشاره اوكړه چه كينه نوزه كيناستم. كله چه هغوى د مانځه نه فارغ شو نودكور يوحصې طرف ته ئى اشاره اوكړه او ونى فرمائيل چه آيا دا كوټه وينى؟ ما ونيل اوجى. حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه اوفرمائيل په دې كمره كنبې زمونږ يو ځوان اوسيدو د چا چه نوې نوې واده شوې وو. مونږ د غزوه خندق دپاره حضورپاك سره اووتلو نودې ځوان به نيمه ورځ كنبې د غزوه نه اجازت اخستو سره خپل كور ته واپس شو. حسب معمول يوه ورځ چه هغه د نبى كريم ﷺ نه د كور ته د تلو اجازت واخستو نو حضورپاك ورته اوفرمائيل چه خپله وسله ځان سره واخله لارشه. زما انديښنه ده چه بنوقريظه تاته څه نقصان اونه رسوى. د ارشاد مطابق هغه ځوان خپله وسله واخسته او دخپل كورطرف ته روان شو. چه ونى كتل نودهغه بى بى د دروازې په مينځ كنبې ولاړه وه. دې په غيرت كنبې راغلو او خپله بى بى په نيزه باندې د وهلو دپاره ورمخكنبې شو نو بى بى ورته اووئيل صبراوكړه نيزه بنكته كړه او كورته دننه راشه دې دپاره چه تاته زماد كور نه د بهر وتلو وجه او سبب معلوم شى (تادى مه كوه). نو چه هغه ځوان كورته وردننه شو ونى كتل چه يو ډير لوئى مار دې چه د بسترې نه راتاؤ شوې دې. دا ځوان دهغه مار طرف ته ورمخكنبې شو او هغه ئى په خپله نيزه كنبې

---

[1]) صحيح البخارى باب خير مال المسلم غنم.... رقم: ۳۳۱۰.

[2]) حواله بالا رقم: ۳۳۱۱.

[3]) حواله بالا رقم: ۳۳۱۲.

اوپيللو. اوبهر راغلو د كور په صحن كښې ئې هغه نيزه ورخښه كړه. ناڅاپې مار دهغه ځانې نه راتاؤ شو او په هغه باندې ورپريوتلو. اوس پته نه لګى چه په دغه دواړو كښې اول كوم يو مړ شو هغه مار كه ځوان؟ (يعنى دواړه فورى مړه شو). حضرت ابوسعيد خدرى رضی الله عنه وائى چه مونږ رسول الله صلی الله علیه وسلم له راغلو او ټوله واقعه مو ورته بيان كړه. مونږ دا هم اووئيل چه دعا اوكړه چه دغه ځوان راژوندې شى حضورپاك اوفرمائيل ((استغفروالصاحبكم)) دخپل ملګرى دپاره استغفار اوكړئى (دې مړ شوى بيا نه شى راژوندې كيدې) بيا حضورپاك اوفرمائيل ((إن بالمدينة جنا قد أسلموا، فإذا رأيتم منهم شيئا فآذنوه ثلاثة أيام، فإن بدا لكم بعد ذلك فاقتلوه، فإنما هو شيطان)) يعنى په مدينه منوره كښې جنات هم دى چه مسلمانان شوى دى كه چرې تاسو خلق دهغې نه څه نابلد څيز اووينئى نو دغه جن درې ورځې خبردار كړئى، بياكه چرې مناسب ښكارى (چه هغه نه منع كيږى) نوهغه مړ كړئى ځكه چه هغه شيطان دې (مسلمان جن نه دې).

په دې حديث سره داخبره په پوهه كښې راغله چه په كورونو كښې اوسيدونكى مارانو باره كښې احتياط كول پكار دى كيدې شى چه هغه د مار په ځانې جن وى. دغه شان به د جناتو د دښمنئ ښكار شى لكه چه پورته په مذكوره واقعه كښې هغه ځوان انصارى صحابى چه دهغه د دښمنئ ښكار شو. چنانچه په كورونو كښې اوسيدونكو مارانو باره كښې ددې حديث شريف نه لاژخودنه ملاويږى چه تركومې پورې هغه اونه ويرولې شى خبردار نه كړې شى هغه مه وژنئى د تنبيه نه پس هم كه هغه په كوركښې ګرځى راګرځى نوهغه ناقض عهد دې هغه وژل بالكل صحيح دى. ځكه چه هغه د هغه عهد خلاف ورزى اوكړه كومه چه جناتو رسول الله صلی الله علیه وسلم سره كړې وه چه هغوى به ستاسو د امت په كورونو كښې نه اوسيږى اوخپل ځان به نه ښكاره كوى. اوس دخلقو په وړاندې ښكاره كيدو سره هغه وعده خلافى كړې ده نوهغه ته چه كوم حرمت حاصل وو هغه ختم شو اوهغه دعامو مارانو په درجه كښې راغلو اوعام ماران وژل بالكل صحيح او جائز دى.

علامه طحاوى رحمه الله فرمائى: ((لابأس بقتل الكل، لأنه صلى الله عليه وسلم عاهد الجن أن لا يدخلوا بيوت أمته، ولا يظهروا أنفسهم، فإذا خالفوا فقد نقضوا عهدهم، فلا حرمة لهم، وقد حصل فى عهده صلى الله عليه وسلم وفيمن بعده الضرر بقتل بعض الجنات من الجن، فالحق أن الحل ثابت، ومع ذلك فالأولى الإمساك عما فيه علامة الجن، لا للحرمة، بل لدفع الضرر المتوهم من جهتهم....))[1]

كورنى ماران به څنګه ويروى؟ پورته ذكر شو چه په كوركښې چرته ما ربنكاره شى نوهغه ته به تنبيه كولې شى اوس به تنبيه انذار به څنګه وى، په دې كښې مختلف اقوال دى. قاضى عياض رحمه الله فرمائى چه ابن حبيب رحمه الله د نبى كريم صلی الله علیه وسلم نه دا الفاظ نقل كړى دى چه كوم سړې مار اووينى هغه دې دا كلمات وائى: ((أنشدكن بالعهد أخذ عليكم سليمان بن داؤد أن لا تؤذونا))[2]

او د ترمذى شريف په روايت كښې دى چه حضورپاك داسې فرمائيلى ((إذا ظهرت الحية فى المسكن، فقولوا لها: إنا نسألك بعهد نوح وبعهد سليمان بن داؤد أن لا تؤذينا، فإن عادت فاقتلوها))[3] هم ددې په شان الفاظ ابوداؤد

---

[1] أوجز المسالك: ۳۶۵/۱۷ نوراوګورئى شرح مشكل الآثار: ۳۸۱/۷ باب بيان مشكل ماروى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فى الحيات من إطلاق قتلها.... رقم: ۴۶۰.

[2] شرح النووى على صحيح مسلم: ۴۴۹/۱۴ وإكمال المعلم: ۱۵۵/۷ والديباج للسيوطى: ۲۵۴/۵ ونيل الأوطار: ۲۹۷/۸.

[3] سنن الترمذى كتاب الصيد، باب ماجاء فى قتل الحيات: رقم: ۱۴۸۵.

شريف كښې هم دی.[١] خو امام مالك رحمه الله فرمائی چه دومره اندازه باندې وينا كول جائز دی. «أحرج عليك الله واليوم الآخر أن لا تبدو لنا ولا تؤذينا»[٢]

قاضی عياض رحمه الله او علامه نووی رحمه الله وغيره فرمائی چه امام مالك رحمه الله دا كلمات د حديث مبارك الفاظ «إن لهذه البيوت عوامر، فإذا رأيتم شيئا منها فحرّجوا عليها ثلاثا» [٣] نه اخستی دی د كوم مطلب او معنی چه داده (اې ماره!) كه زمونږ په مينځ كښې پاتې شوې يا زمونږ مخې ته ښكاره شوې يا زمونږ طرف ته واپس راغلې نو ته به په سختئ او مشكل كښې پريوځې.[٤]

څومره ورځې انذار دې اوكړی: اوس پورته په روايت كښې د ثلاثا الفاظ راغلی دی. اوس د ثلاثا نه څه مراد دې؟ په دې كښې د محدثينو حضراتو اختلاف پيدا شوې دې. بعض حضرات وائی چه درې ځل به ئې ويرنی، تنبيه به وركولې شی. خو جمهور علماء امت لكه علامه دميری رحمه الله فرمائی نيز دې موده د انذار درې ورځې ده. د حضرت ابوسعيد خدری رضی الله عنه د روايت بعض طرق كښې ددې صراحت دې «فآذنوه ثلاثة أيام»[٥] په دې كښې د ايذان نه مراد هم انذار دې.[٦] مطلب دا دې چه دې به درې ورځې ويرولې شی. په دې دوران كښې كه څوځل هم په ورځ كښې مخې ته راغلو نو ده پښې كيږې به نه. عيسی بن دينار رحمه الله فرمائی: «ينذروا ثلاثة أيام، ولا ينظر إلى ظهورها، وإن ظهرت فى اليوم مرارا»[٧]

كه د انذار نه باوجود هم هغه منع نه شو: كه چرې د دريو ورځو د تنبيه او انذار نه باوجود هم هغه مار په كور كښې ګرځيدونكې ښكاره شو او منع نه شو نو دهغې په وژلو كښې هيڅ حرج نشته دې ځكه چه هغه د عوامر البيوت نه نه دې او نه هغه جن مسلم دې بلكه هغه شيطان دې د كوم چه وژل بالكل مباح دی. هم د دې نه په «فإنما هو شيطان» سره تعبير كړې شوې دې. ابن حزم ظاهری رحمه الله فرمائی: «معناه، إذا لم يذهب بالإنذار علمتم أنه ليس من عوامر البيوت، ولا ممن أسلم من الجن، بل هو شيطان، فإنه لا حرمة له فاقتلوه ولن يجعل الله له سبيلا للانتصار عليكم بثأره، بخلاف العوامر ومن أسلم......»[٨]

ايا د انذار حكم مدينې منورې سره خاص دې؟: امام مازری رحمه الله فرمائی چه د مدينة النبی صلى الله عليه وسلم ماران به بغير د انذار او تنبيه نه نه شی وژلې. تر كومې چه د نورو علاقو د مارانو تعلق دې كه هغه په كورونو كښې وی كه د زمكې په څه حصه كښې هغه بغير د انذار نه مندوب دی. د دغه احاديث صحيحه په رڼا كښې په كومو كښې چه د هغې د وژلو حكم راغلې دې لكه چه ددې باب په حديث كښې راغلی دی «اقتلوا الحيات......» او د مسلم شريف يو روايت دې. «خمس فواسق يقتلن فى الحل

---

[١] أبوداؤد كتاب الأدب باب فى قتل الحيات رقم: ٥٢٦٠ وشرح الزرقانی على الموطأ: ٣٨٨/٤.

[٢] شرح النووی على مسلم: ١٤٤/١٤ والأجز المسالك: ٣٦٩/١٧.

[٣] حواله جات بالا وشرح الزرقانی: ٣٨٨/٤ وإكمال المعلم: ١٥٦/٧.

[٤] عمدة القاری: ١٨٩/١٥ وفتح الباری: ٣٤٩/٦.

[٥] دا حديث اوس تير شوې دې.

[٦] أوجز المسالك: ٣٧٢/١٧.

[٧] حواله بالا فتح الباری: ٣٤٩/٢ والمنتقى: ٣٠٢/٧ وإكمال المعلم: ١٦١/٧.

[٨] الأوجز: ٣٨٣/١٧ كتاب الاستئذان.

والحرم»[۱] په دې کښې دحیه هم ذکر دې او انذار چرته هم ذکر نه دې. بل هغه حدیث په کوم کښې چه په مقام منی [۲] کښې مخې ته راتلونکی مار ذکر دې چه رسول الله ﷺ دهغې د وژلو حکم ورکړې وو نه په هغې کښې د انذار ذکر شته اونه صحابه کرامو ﷺ هغه تنبیه کړې وو. هم ددغه احادیثو په بنیاد باندې ډیرو علماؤ د مارانو وژل مطلقًا مستحب ګرځولی دی. [۳] دې نه علاوه امام مالك رحمه الله داحکم ښاریوسره خاص کړې دې چه مدینه منوره او نور ښارونه دې په دې کښې انذار اوتنبیه مناسبت ده په صحراګانو اوکوڅو میدانونوکښې ددې ضرورت نشته. [۴]

په مانځه کښې دَ مار وژلوحکم: د مونځ داداکولو په وخت که یومار یا لړم مخې ته راشي نودهغې په وژلوکښې مطلقًا هیڅ حرج نشته دې. اوکه چرې څه اندیښنه اوخطره وی چه ددغه مار نه بچ شی کوم چه نیغ روان دې د سپوږمنی په شان پرقیږی او سپین دې څکه چه دا د جنات نه دې نودغه بغیرد وژلو پریخودل اولی دی. والله اعلم بالصواب. [۵]

قوله::وهی العوامر: هغه «ذوات البیوت» په کورونوکښې اوسیدونکی دی. په دې جمله کښې د ذوات البیوت تفسیر کړې شوې دې. دا د امام زهري رحمه الله کلام دې کوم چه مدرج في الخبر دې. چنانچه د معمر رحمه الله په طریق کښې ددې تصریح ده. [۶] عوامر جمع د عامرة ده، دا عمر – بفتح العین – نه مشتق دې. طول بقا اود عمر زیاتوالی ته وائي. اهل لغت علامه جوهری رحمه الله وغیره فرمائي چه «عمار البیوت سکانها من الجن» دې نه مراد په کورونو کښې اوسیدونکی جنات دی. هغوی ته عوامر څکه وائي چه دوی په کورونوکښې د اوږدې مودې پورې اوسیږی. خو د څه حضراتو وینا ده چه دوی ته عوامر د عمر د اوږدوالی د وجې نه وائي. د جناتو عمر ډیر اوږد وی اود صدو پورې ژوندی وی. [۷]

خودحدیث په مناسبت سره دلته رومبې معنی زیاته صحیح ده. څکه چه دحضورپاك مقصد دهغوی د عمر اوږدوالی خودل نه دی بلکه دا خودل دی چه د مار په شکل کښې بعض وخت جنات هم په انسانی کورونوکښې اوسیږی. په دې وجه کتل پکاردی چه چرته جن خو نه وژلې کیږی چه بیا دهغوی په دښمنئ باندې واوړی. والله اعلم بالصواب.

---

[۱]) مسلم کتاب الحج باب مایندب للمحرم وغیره قتله من الدواب..... رقم: ۲۸۶۲حدیث عائشه.

[۲])صحیح البخاری کتاب بدء الخلق باب خمس من الدواب رقم: ۳۳۱۷وکتاب الحج،باب ما یقتل المحرم من الدواب رقم: ۱۸۳۰

[۳]) شرح النووی علی مسلم: ۴۴۹/۱۴ والأوجز: ۳۶۴/۱۷.

[۴]) شرح النووی علی مسلم: ۴۴۹/۱۴ والأجز: ۳۶۵/۱۷وشرح الزرقانی: ۳۸۶/۴إکمال المعلم: ۱۵۵/۷فتح الباری: ۳۴۹/۶عمدةالقاری: ۱۸۹/۱۵التوضیح: ۲۳۲/۱۹.

[۵]) الدرالمختار: ۵۰۹/۲-۵۰۸کتاب الصلاة باب مایفسد فی الصلاة وما یکره فیها، مطلب: الکلام علی اتخاذ المسبحة، وتبیین الحقائق: ۱۶۶/۱کتاب الصلاة باب ما یفسد فی الصلاةومایکره، ومراقی الفلاح: ۳۰۰ إکمال المعلم: ۱۵۸/۷والأوجز: ۲۶۷-۳۶۸/۱۷.

[۶]) قال الزهری وهی العوامر. مسند الإمام أحمد: ۴۰۷/۵حدیث أبی لبابة عن النبی صلی الله علیه وسلم رقم: ۱۶۸۴ عالم الکتب.

[۷]) عمدة القاری: ۱۸۹/۱۵فتح الباری: ۳۴۹/۶إرشادالساری: ۳۰۷/۵التوضیح لابن الملقن:۲۳۲/۱۹الصحاح للجوهری: ۷۴۱مادة: عَمَرَ.

د انسانانو او مارانو د دښمنئ سبب: امام طبرى رحمه الله خپل تفسير[1] کښې په سند متصل سره د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت کړي دي د الله تعالى دښمن ابليس لعين په مخ د زمکې ټولو ځناورو او ښاروو سره د معامله برابرولو کوشش اوکړو چه څوك دې جنت ته اورسوى نو ټولو ځناورو انکار اوکړو. تردې چه هغه مار سره خبره اوکړه او وئې وئيل که ته ما د جنت دننه حصې ته بوځې نو زه به تاد بنى آدم نه بچ کوم او ته به زما په پناه کښې ئې تاته به څوك نقصان نه شي دررسولې. نو مار د هغه خبره اومنله او په خپله شاه باندې سور کړو جنت ته ئې دننه بوتلو. په دې وجه به حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائيل: «اقتلوها حيث وجدتموها، اخفروا ذمة عدوالله»[2] مار چه کوم ځائې هم ملاو شي هغه وژنئ د الله تعالى د دښمن پناه ماته کړئ.

قوله: وقال عبدالرزاق[3] عن معمر[4] فرآني أبولبابة، أوزيد بن الخطاب:

او عبدالرزاق رحمه الله د معمر رحمه الله نه روايت کولو سره په شك کښې اوفرمائيل چه زه ابولبابه رضي الله عنه يا زيد بن الخطاب رضي الله عنه اوليدم.

حضرت زيد بن الخطاب: دا د امير المؤمنين حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه پلار شريك رور حضرت زيد بن الخطاب بن نفيل قرشى عدوى رضي الله عنه دې. ابوعبدالرحمن[5] د دوى کنيت دې.[6] د دوى د مور نوم اسماء بنت وهب بن حبيب يا اسماء بنت حبيب بن وهب دې.[7] دې د امير المؤمنين حضرت عمرفاروق رضي الله عنه نه په عمر کښې مشر وو. مخ غنم رنګې او قد ډير اوږد وو. بدرى دې په غزوه بدر او نورو ټولو غزواتو کښې نبى کريم صلى الله عليه وسلم سره وو.[8] حضرت زيد رضي الله عنه د حضرت عمر رضي الله عنه نه اول اسلام قبول کړې وو. په مهاجرين اولين کښې د هغوى شمير دې. حضرت نبى اکرم صلى الله عليه وسلم د حضرت زيد رضي الله عنه او حضرت معن بن عدى عجلانى رضي الله عنه په مينځ کښې مواخاة قائم کړې وو.[9] د بدر په ورځ حضرت عمر رضي الله عنه هغوى ته اووئيل چه زما زغره تاسو واچوئى نو حضرت زيد رضي الله عنه اوفرمائيل «إنى أريد من الشهادة ماتريد» څنګه چه ته شهادت غواړې داسې زه هم شهادت غواړم نو دواړو حضراتو زغرې وانچولې. «فتركاها جميعا»[10]

مشهور او تاريخى جنګ يمامه کوم چه د مسيلمه کذاب خلاف جنګيدلې وو کښې حضرت زيد رضي الله عنه د مسلمانانو علمبردار وو. د اسلامى لښکر جهنډا د هغه په لاس کښې وه. هغه ده په لاس کښې نيولې يو شان مخکښې وررروان وو. تردې چه د دښمن په صفونو کښې ورننوتلو او توره ئې چلوله او آخر

---

[1] تفسير طبرى: ۲۷۵/۱.

[2] التوضيح لابن الملقن: ۲۳۳/۱۹ نوادرالأصول فى أحاديث الرسول: ۸۱/۱ الباب الخامس والثلاثون.

[3] دَ امام عبدالرزاق صنعانى رحمه الله تذکره کشف البارى کتاب الإيمان: ۴۲۱/۲ کښې راغلې ده

[4] دَ امام معمر بن راشد رحمه الله تذکره کشف البارى کتاب العلم: ۳۲۱/۴: ۴۲۱/۲ کښې راغلې ده

[5] تهذيب الکمال کښې دَ طباعت دَ غلطئ په وجه دَ ابوعبدالرحمن په ځائې عبدالرحمن ليکلې دې اوګورئ: ۶۵/۱۰

[6] حواله بالا سير أعلام النبلاء: ۲۹۸/۱ الإصابة: ۵۱۸/۲

[7] تهذيب الکمال: ۶۵/۱۰ رقم الترجمة: ۲۲۰۵ الإصابة: ۵۶۵/۱ القسم الأول.

[8] حوالا بالا سير أعلام النبلاء: ۲۹۸/۱.

[9] حواله جات بالا حضرت معن عدى هم په جنګ يمامه کښې شهيد شوې

[10] حواله جات بالا مزى دا واقعه دَ غزوه احد خودلې ده. والله أعلم

شهيد شو.(۱) نو جهندا پريوتله كومه چه حضرت سالم مولى ابوحذيفه رضي الله عنه دوباره اوچته كړه.(۲) دهغوى د شهادت دا واقعه ربيع الاول ۱۲ هجرى د ابوبكر صديق په زمانه كښې پيښه شوه.(۳)
حضرت عمر رضي الله عنه ته چه كله دهغوى د شهادت خبر ملاؤ شو نو ډير زيات خفه شو او ونى فرمائيل چه زما نه اول نى اسلام قبول كړو اود شهادت په شان عظيم نعمت هم ورته زما نه مخكښې ملاؤ شو.(۴)
نور به نى فرمائيل چه كله به هم بادصباد چليدلو نوماته به دزيد رضي الله عنه خوشبونى راتلله.(۵)
ده به د حضرت نبى كريم ﷺ نه دحديث روايت كولو. خودهغوى نه دحديث روايت كونكو كښې دهغه خونى عبدالرحمن او وراره ابن عمر رضي الله عنهما شامل دى.(۶) په كتب سته كښې دحضرت زيد بن خطاب رضي الله عنه نه صرف هم دغه يوحديث باب نقل دي. كوم چه امام بخارى تعليقًا نقل كړې دې.(۷) ددوى نه صرف درې احاديث نقل دى په كوم كښې چه يو متفق عليه دې. رضي الله عنه وأرضاه.(۸)

دمذكوره تعليق مقصد: امام بخارى رحمه الله په دې تعليق سره «وقال ابن عبد الرازق عن معمر.....» داخودل غواړى چه هم دغه روايت باب د امام زهرى رحمه الله نه معمر بن راشد رحمه الله هم نقل كړې دې. خو په هغې كښې په شك سره روايت كړې دې چه حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما سره حضرت ابولبابه ملاؤ شوې وو يا دهغه تره محترم حضرت زيد بن الخطاب رضي الله عنه.(۹)

د پورته ذكرشوى تعليق موصولاً تخريج: دا تعليق امام مسلم رحمه الله په خپل صحيح (۱۰) كښې نقل كړې خو دې مګر ددې الفاظ نى نه دى ذكر كړى خو امام احمد رحمه الله په خپل مسند (۱۱) كښې او امام طبرى رحمه الله خپل معجم (۱۲) كښې هم په دې طريق د معمر رحمه الله سره ددې الفاظ هم ذكر كړى دى.(۱۳)

---

۱) حافظ مزى رحمه الله دهغوى دقاتل نوم رحال بن غفوه ليكلې دې. خود جمهورو رائې داده چه حضرت زيد رحال قتل كړې وو. اوګورئى تهذيب الكمال وتعليقاته: ۱۰/۶۵ حافظ د عسكرى په حواله سره ليكلى دى چه دحضرت زيد د قاتل نوم صبيح بن محرس دې. هشيم بن عدى فرمائى چه دهغه قاتل اسلام قبول كړې وو. خو حضرت عمر رضي الله عنه دخپل خلافت په زمانه كښې دا ونيلى وو چه ما سره به نه اوسيږى. تهذيب التهذيب ۳/٤۱۲ نوراوګورئى الاستيعاب بهامش الإصابة: ۱/۵٤۲-۵٤٤.

۲) تهذيب الكمال: ۱۰/۶۵سير أعلام النبلاء: ۱/۲۹۸

۳) تهذيب الكمال: ۱۰/۶۶سير أعلام النبلاء: ۱/۲۹۸.

۴) حواله جات بالا.

۵) حواله جات بالا.

۶) سير أعلام النبلاء: ۱۰/۲۹۸.

۷) حواله بالا تهذيب الكمال: ۱۰/۶۶تهذيب ابن حجر: ۳/٤۱۱.

۸) خلاصة الخزرجى: ۱۲۸معرفة الصحابة: ۲/۳۲۶اللؤلؤ والمرجان فيما اتفق عليه الشيخان: ۳/۷۳ رقم: ۱٤٤۲.

۹) عمدة القارى: ۱۵/۱۸۹فتح البارى: ۶/۳٤۹أرشاد السارى: ۵/۳۰۷.

۱۰) صحيح مسلم كتاب السلام باب قتل الحيات رقم: ۵۸۲۵

۱۱) مسند احمد: ۳/٤۵۲رقم: ۱۵۸٤۰،مصنف عبدالرزاق: ۱۰/٤۳۳رقم: ۱۹۶۱۶.

۱۲) المعجم الكبير: ۵/۳۰باب رفاعة بن عبدالمنذر..... رقم: ٤٤۹۸.

۱۳) فتح البارى: ۶/۳٤۹ عمدة القارى: ۱۵/۱۸۹.

قوله: وتابعه يونس وابن عيينة والكلبي والزبيدي: او دمعمر متابعت يونس بن يزيد [1] سفيان بن عيينه [2] اسحاق بن يحيى كلبى [3] اومحمدبن الوليد زبيدى [4] رحمهم الله كړې دې.

دمذکوره متابعت مقصد: ددې متابعت مقصود اومطلوب دادې چه پورته ذکرشوی څلورواړه حضرات محدثین دمعمر بن راشد رحمه الله متابعت او موافقت کړې دې چه دا روایت شك سره دې. اودې حضراتو اربعه هم دا روایت شك سره روایت کړې دې چه د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما ملاقات چاسره شوې وو؟ حضرت ابولبابه رضي الله عنه سره یا حضرت زید بن خطاب سره. [5]

دمتابعاتومذکوره موصولاً تخریج: دامام یونس بن یزید رحمه الله روایت امام مسلم رحمه الله په خپل صحیح کښې ذکرکړې دې [6] خوددې الفاظ نې نه دی نقل کړی. د الفاظوسره پوره روایت ابوعوانه رحمه الله ذکرکړې دې [7] د سفیان بن عیینه رحمه الله روایت امام احمد رحمه الله [8] اوامام حمیدی رحمه الله [9] په خپل خپل مسند کښې دهغه نه نقل کړې دې. بل د دوی روایت امام مسلم رحمه الله امام ابوداؤد رحمه الله [10] هم موصولاً نقل کړې دې. [11]

اود اسحاق بن یحیى کلبي رحمه الله روایت دهغه په نسخه کښې موجود دې. [12] او د محمدبن الولید زبیدی رحمه الله روایت موصولاً امام مسلم رحمه الله په خپل صحیح کښې ذکر کړې دې. [13]

وقال صالح وابن أبي حفصة وابن مجمع عن الزهري عن سالم......

دمذکوره تعلیق مقصد: ددې دویم ذکرشوی تعلیق نه دامام بخاری رحمه الله مقصد دادې چه دې دریواړو حضراتو صالح بن کیسان [14] ابن ابی حفصه [15] او ابن مجمع رحمهم الله هم دا روایت د امام زهری رحمه الله نه روایت کړې دې. خودې دریواړو حضراتو واؤ جمع استعمال کړې دې په خلاف د وړاندې

[1] د یونس بن یزیدایلی رحمه الله حالات کشف الباری: ٤٦٣/١او ٢٨٢/٣ کښې راغلی دی.
[2] د سفیان بن عیینه رحمه الله حالات کشف الباری ٢٣٨/١ او ١٠٢/٣کښې راغلی دی.
[3] داسحاق بن یحیى کلبی رحمه الله دحالاتو دپاره اوګورئی کتاب الأذان باب أهل العلم..... أحق بالإمامة.
[4] د محمدبن الولید الزبیدی حالات کشف الباری ٣٩١/٣ کښې تیرشوی دی.
[5] فتح الباری: ٣٤٩/٦عمدة القاری:١٨٩/١٥.
[6] صحیح مسلم کتاب الحیوان باب قتل الحیات رقم: ٥٨٢٧.
[7] فتح الباری: ٣٤٩/٦عمدة القاری: ١٨٩/١٥.
[8] مسندالإمام احمد: ٩/٢رقم: ٤٥٥٧.
[9] مسندالإمام الحمیدی: ٢٧٩/٢رقم: ٦٢٠.
[10] رواه مسلم کتاب الحیوان باب قتل الحیات رقم: ٥٨٢٧وأبوداؤد کتاب الأدب باب فی قتل الحیات رقم: ٥٢٥٢.
[11] عمدةالقاری: ١٩٠/١٥فتح الباری: ٣٤٩/٦.
[12] فتح الباری: ٣٤٩/٦.
[13] رواه مسلم کتاب الحیوان باب قتل الحیات رقم: ٥٨٢٦.
[14] د صالح بن کیسان رحمه الله حالات کشف الباری ١٢١/٢کتاب الإیمان کښې تیرشوی دی.
[15] دمحمدبن ابی حفصه میسره البصری رحمه الله د حالاتو دپاره اوګورئی کتاب مواقیت الصلاة باب وقت العصر.

ځلورو وارو حضراتو. ددې دریوارو حضراتو د روایت مطابق به اوس مطلب داشي چه دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما ملاقات حضرت ابولبابه رضي الله عنه اوحضرت زید بن خطاب رضي الله عنه دواړو سره شوی. (۱)

دمذکوره تعلیقاتو موصولاً تخریج: ① دحضرت صالح بن کیسان رحمه الله موصولاً تخریج امام مسلم رحمه الله (۲)کړې دې. خوددې الفاظ ئې نه دی ذکرکړی. البته ابوعوانه رحمه الله ددې الفاظ ذکرکړی دی. ② دمحمدبن ابی حفصه رحمه الله روایت موصولاً دهغه په نسخه کښې دې.(۳) ③ د ابراهیم بن اسماعیل بن مجمع رحمه الله د روایت موصولاً تخریج امام بغوی رحمه الله (۴)حافظ طبراني رحمه الله (۵)او ابن السکن رحمه الله کتاب الصحابه کښې کړې دې. (۶)

حافظ ابن السکن رحمه الله د ابن مجمع روایت نقل کولونه پس فرمائی چه د ابن مجمع رحمه الله اود جعفر بن برقان رحمه الله نه علاوه زما په علم کښې یوکس داسې نه دې چاچه په خپل روایت کښې دواړه صحابه جمع کړې وی. یعنی د واؤ جمع سره صرف هم دې دواړو تلامذة زهری رحمه الله روایت کړې دې اود دواړو د امام زهری رحمه الله نه په سماع اوروایت کښې کلام دې.(۷)

چه د ابن السکن رحمه الله خبره هم مخې ته کیخودې شی نودا به ځلور حضرات شی چه جمع سره روایت کوی درې هغه حضرات کومو چه بخاری شریف کښې ذکر دی اوځلورم جعفر بن برقان. عجیبه خبره داده چه د ابن السکن رحمه الله نظر خپلې مخې ته د بخاری شریف موجوده نسخه باندې پرینوتو په کوم کښې چه صالح بن کیسان او ابن ابی حفصه هم ذکر دې. فسبحان من لایذهل ولا یغفل، لاتأخذه سنة ولا نوم خو د ابن السکن رحمه الله د طرف نه دا وئیلی شی چه ابن ابی حفصه او صالح موصول روایات دهغوی په علم کښې به نه وی راغلې. بهرحال د روایت بالجمع والاځلور حضرات دی اوکومو حضراتو چه شک سره روایت کړې دې هغه پنځه دی اود دغه ځلورو وارونه صالح بن کیسان رحمه الله نه علاوه هیڅ یوکس داسې نه دې چه په ضبط اواتقان کښې د دغه پنځو وارو حضراتو محدثینو برابری اوکړې شی.(۸)

دبحث خلاصه: ددې ټولو خلاصه دا شوه چه امام زهری رحمه الله نه دا روایت نقل کونکی حضرات درې قسم دی: ① چه بغیر دشک نه صرف حضرت ابولبابه رضي الله عنه ذکرکوی لکه هشام بن یوسف عن معمر حدیث باب. ② څوک چه شک سره د حضرت ابولبابه رضي الله عنه او حضرت زید بن الخطاب رضي الله عنهما دواړو ذکر کوی لکه دغه پنځه واړه حضرات د چا ذکر چه امام بخاری رحمه الله **وقال عبدالرزاق عن معمر.... وتابعه یونس....** کښې کړې دې. ③ کوم چه بغیرد شک نه ددواړو حضراتو صحابه کرامو رضي الله عنهما ذکرکوی لکه صالح، جعفر، ابن ابی حفصه او ابن مجمع رحمهم الله تعالی.

---

(۱) عمدة القاری: ۱۹۰/۱۵فتح الباری: ۳۴۹/۶.

(۲) صحیح مسلم کتاب الحیوان باب قتل الحیات رقم: ۵۸۲۵.

(۳) عمدة القاری: ۱۹۰/۱۵فتح الباری: ۳۴۹/۶.

(۴) رواه البغوی فی معجم الصحابة: ۴۴۹/۲رقم: ۸۲۴زیدبن الخطاب بن نفیل.

(۵) رواه الطبرانی فی الکبیر: ۳۱/۵باب الراء رفاعة.... رقم: ۴۴۹۹ و ۸۱/۵باب الزای. زیدبن الخطاب رقم: ۴۶۴۵.

(۶) عمدة القاری: ۱۹۰/۱۵فتح الباری: ۳۴۹/۶.

(۷) حواله جات بالاو تغلیق التعلیق: ۵۱۷/۳.

(۸) فتح الباری: ۳۴۹/۶هدی الساری: ۴۹تغلیق التعلیق: ۵۱۷/۳.

راجح څه دى؟: اوس سوال دا پيداکيږى چه په دې درېواړه قسمه رواياتو کښې راجح کوم يو دې؟ ددې جواب دې روم‌بې قسم يعنى کوم چه بغير د شك نه دحضرت ابولبابه رضي الله عنه په ذکر مشتمل دې. امام بخارى رحمه الله خپل طريق هم په دې باندې دلالت کوى چه هغوى په دې باب کښې دهشام بن يوسف عن معمر روايت اول بيان کړې دې. په کوم کښې چه صرف د ابولبابه رضي الله عنه ذکر دې.
بل حديث باب امام بخارى رحمه الله په وړاندې باب کښې هم د نورو طريقو ذکر کړې دې. (۱) په هغې کښې هم صرف دحضرت ابولبابه رضي الله عنه ذکردې. (۲) امام صالح جزره رحمه الله هم فرمائى چه په دې حديث کښې دحضرت زيد بن الخطاب رضي الله عنه ذکر سهو دې صحيح حضرت ابولبابه رضي الله عنه دې. والله اعلم بالصواب. (۳)

ابن مجمع: دا ابواسحاق ابراهيم بن اسماعيل بن مجمع انصارى مدنى رحمه الله دې. (۴)
دې د امام زهرى، عمرو بن دينار، ابوالزبير محمدبن مسلم، هشام بن عروه او يحيى بن سعيد انصارى رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت کوى. اوددوى نه روايت کونکوکښې حاتم بن اسماعيل، عبدالعزيز بن محمد الدراوردى، ابن ابى حازم، ابونعيم رحمهم الله وغيره شامل دى. (۵)
امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى «ضعيف ليس بشيء» (۶) ابن المواق رحمه الله فرمائى «لايحتج به» (۷) ابوزرعه رحمه الله د ابونعيم رحمه الله په حواله سره فرمائى چه هغوى د دوى باره کښې ونيلى دى «لايسوي حديثه فلسين» (۸) دده حديثو نه ددوو پيسو برابر هم نه دى. امام ابوحاتم رازى رحمه الله فرمائى «كثيرالوهم، ليس بالقوي، يكتب حديثه، ولايحتج به» (۹) امام بخارى رحمه الله فرمائى «يروي عنه، وهوكثيرالوهم عن الزهري» (۱۰) امام نسائى رحمه الله فرمائى ضعيف. (۱۱) حاکم ابواحمد رحمه الله فرمائى: «ليس بالمتين عندهم» (۱۲) ابن ابى خيثمه رحمه الله د جعفر بن عون رحمه الله په طريق سره ليکلى دى چه ابن مجمع رحمه الله په غوږ کوڼ وو. د امام زهرى رحمه الله سره به دحديث د سماع دپاره کيناستلو او په ډېره ګرانه به ئى څه اوريدل. (۱۳)

---

(۱) صحيح البخارى باب خير مال المسلم غنم.... رقم: ۳۳۱۱ و ۳۳۱۳.
(۲) فتح البارى: ۳۴۹/۶ معجم کبير طبرانى: ۳۱/۵ رقم: ۴۵۰۸-۴۵۰۰ رفاعة بن عبدالمنذر رقم الترجمه: ۴۳۵.
(۳) تعليقات تهذيب الکمال: ۲۳۳/۳۴ رقم الترجمة: ۷۵۹۱ باب اللام من الکنى.
(۴) تهذيب الکمال: ۴۵/۲ رقم الترجمة: ۱۴۸ وتهذيب ابن حجر: ۱۰۵/۱.
(۵) دَ شيوخ اوتلامذه دَ تفصيل دَ پاره اوګورئى حواله جات بالا
(۶) تهذيب الکمال: ۴۶/۲ تهذيب التهذيب: ۱۰۵/۱.
(۷) إکمال مغلطاى: ۱۸۱/۱ رقم: ۱۸۶.
(۸) تهذيب الکمال: ۴۶/۲ تهذيب التهذيب: ۱۰۵/۱.
(۹) حواله جات بالا. والجرح والتعديل: ۳۶/۱/۱ باب حرف الألف رقم: ۱۹۷.
(۱۰) تاريخ البخارى الکبير: ۳۷۱/۱/۱ باب إبراهيم رقم: ۸۷۲ وإکمال مغلطاى: ۱۸۰/۱.
(۱۱) کتاب الضعفاء للنسائى: ۲۸۳ تهذيب الکمال: ۴۷/۲ تهذيب ابن حجر: ۱۰۵/۱.
(۱۲) إکمال مغلطاى: ۱۸۱/۱ تهذيب ابن حجر: ۱۰۵/۱ تعليقات تهذيب الکمال: ۴۷/۲.
(۱۳) حواله جات بالا.

امام ابن حبان رحمه الله فرمائی «كان يقلب الأسانيد ويرفع المراسيل» [۱] ابواحمد عدي رحمه الله فرمائی «ومع ضعفه يكتب حديثه...» [۲] امام بخاری رحمه الله دهغوی سره استشهاد کړی دی او تعلیقًا ئی روایت ددی باب لاندې نقل کړی دی چه دهغوی په نیز د ابن مجمع معتبر اوقابل استشهاد کیدو دلیل دی. [۳] او ابن ماجه رحمه الله هم ددوی نه روایت اخستی دی. [۴]

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: دحدیث باب ترجمةالباب سره مطابقت واضح دی چه ذوالطفيتين او ابتر دغه شان وغيره نور مارانو تولو باندې د دابه اطلاق کيږی. [۵]

۱۵ - باب: خَيْرُ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمٌ يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ

اختلاف نسخ: دلته دمستقل باب الفاظ د ابوذر رحمه الله وغیره په نسخه کښې دی. خود نسفی رحمه الله او اسماعیلی رحمه الله په نسخوکښې دباب لفظ نشته دی. عام شارحين دا باب د ناسخينو غلطی گڼری اود باب د الفاظو حذف ته اولی وائی. ددې وجه داده چه دلته صرف د شروع په دوو حدیثوکښې دغنم ذکر دی باقي احاديثوکښې د غنم هيڅ وجود نشته دی. بل حضرت گنگوهی رحمه الله او حضرت شیخ الحديث رحمه الله دې ته باب فی باب وائی او هم دغه راجح دی. والله اعلم. [۶]

په دې باب کښې ټول څوارلس احادیث ذکر دی. په کوم کښې چه اولنی حدیث دحضرت ابوسعیدخدری رضي الله عنه دې.

الحديث الاول

۳۱۲۳- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَالِ الرَّجُلِ غَنَمٌ يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ» [ر ۱۹] [۷]

ترجمه: دحضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلی دی هغه زمانه نيزدې ده چه کله به دمسلمان بهتر مال چيلئی وی. په کومې پسې چه به د غرونو څوکو اودباران مقاماتوکښې هغه خپل دين د فتنو نه بچ کولوسره منډې تړې وهی.

داحدیث کتاب الايمان کښې تيرشوي دی اوددې رح هم هلته په تفصيل سره شوي ده. [۸] په دې وجه

---

[۱] كتاب المجروحين: ۱/۱۰۳.

[۲] الكامل لابن عدي: ۱/۲۳۲ وقال العقيلي في الضعفاء الكبير: ۱/۴۳ يكتب حديثه: وفي رواية الترمذي عنه (ترتيب العلل: ۱/۲۹۳ رقم: ۱۱۰ صدوق إلا أنه يغلط. وكذا انظر تعليقات إكمال مغلطاي: ۱/۱۸۰.)

[۳] تهذيب الكمال وتعليقاته: ۲/۴۷ والجمع لابن القيسراني: ۱/۲۱.

[۴] تهذيب الكمال: ۲/۴۷. رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

[۵] عمدة القاري: ۱۵/۱۸۸.

[۶] الكنزالمتواري: ۱۳/۲۱۹ ولامع الدراري مع تعليقاته: ۷/۳۸۷.

[۷] قوله: عن أبي سعيد خدري رضي الله عنه: الحديث، مرتخريجه في كتاب الإيمان: ۲/۸۰

[۸] كشف الباري: ۲/۸۸-۸۳

دلته صرف په ترجمه باندې اكتفا كولې شي.

تراجم رجال

اسماعيل بن ابي اويس: دا اسماعيل بن ابى اويس مدنى اصبحى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات **كتاب الايمان باب من كره أن يعود فى الكفر....** كښې تيرشوى دى.[1]

مالك: دا ابوعبدالله مالك بن انس مدنى اصبحى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى تذكره بدء الوحى اوكتاب **الايمان باب من الدين الفرار من الفتن** كښې ذكرشوې ده.[2]

عبدالرحمن بن عبدالله: داعبدالرحمن بن عبدالله بن عبدالرحمن ابى صعصعه دې.

ابيه: دا عبدالله بن عبدالرحمن بن الحارث بن ابى صعصعه دې.

ابوسعيد خدري: دا مشهور صحابى رسول سعد بن مالك بن سنان ابوسعيد خدرى انصارى رضي الله عنه دې.ددې دريواړوحضراتو تذكره **كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن** لاندې بيان كړې شوى ده.[3]

تنبيه: حافظ جمال الدين مزى رحمه الله تحفة الاشراف كښې د ابومسعود جيانى رحمه الله په تقليد كښې دا ليكلى دى چه دحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه داحديث په دې طريق سره كتاب الجزية كښې دې. چه ددې دواړو حضراتو تسامح دې لكه څنګه چه تاسو ګورئى چه دا حديث بدء الخلق په دې باب كښې راغلې دې نه چه په كتاب الجزيه كښې.[4]

د باب دويم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث الثاني

۳۱۲۵- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «رَأْسُ الكُفْرِ نَحْوَ المَشْرِقِ، وَالفَخْرُ وَالخُيَلاَءُ [ص:۱۲۸] فِي أَهْلِ الخَيْلِ وَالإِبِلِ، وَالفَدَّادِينَ أَهْلِ الوَبَرِ، وَالسَّكِينَةُ فِي أَهْلِ الغَنَمِ» [۳۳۰۸، ۳۱۲۷-۳۱۲۹] [5]

ترجمه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرمائى چه رسول الله ﷺ فرمائيلى دى دكفر سرغنه د مشرق طرف ته دې. بې خايه فخر اوكبر داسونو والو د اوښانو والو او د ښاورو لكوسره چغې وهونكى كلى والو خصوصيت دې او سكينت (وقار) په چيلو والوكښې دې.

---

[1] كشف البارى: ۱۱۳/۲.

[2] كشف البارى: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲

[3] كشف البارى:۸۲/۲ - ۸۱

[4] تحفة الاشراف مع النكت الظراف: ۳۷۵/۳- ۳۷۴رقم: ۴۱۰۳ فتح البارى: ۳۵۱/۶.

[5] قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث. أخرجه البخارى أيضًا فى مواضع من كتابه: كتاب المناقب باب قول الله تعالى: ﴿يَأَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَى﴾ رقم:۳۴۹۹وكتاب المغازى باب قدوم الأشعر بين وأهل اليمن رقم: ۴۳۸۸- ۴۳۹۰ومسلم فى صحيحه كتاب الإيمان باب تفاضل أهل الإيمان رقم: ۸۵والترمذى فى سننه: كتاب الفتن باب ماجاء فى الدجال: لا يدخل المدينة رقم: ۲۲۴۴.

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنيسى دمشقي رحمه الله دي. ددوى اجمالي حالات بدء الوحي والحديث الثاني او تفصيلي حالات كتاب العلم باب ليبلغ الشاهد الغائب لاندې تيرشوى دى.[1]

مالك: دا ابوعبدالله مالك بن انس مدني اصبحي رحمه الله دي. ددوى تفصيلي تذكره بدء الوحي والحديث الثاني اوكتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن كښې ذكرشوې ده.[2]

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذكوان رحمه الله دې.

الاعرج: دا عبدالرحمن بن هرمزالاعرج قرشي رحمه الله دي. ددې دوارو محدثينوحضراتو تذكره كتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان لاندې تيره شوې ده.[3]

ابوهريره: دا مشهور صحابي حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. ددوى حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تيرشوى دى.[4]

تنبيه: ددې حديث شرح كتاب احاديث الانبياء اوكتاب المغازى كښې راغلې ده. په دې وجه دلته د دوباره كولو ضرورت نشته دې.[5]

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددې حديث او سابقه حديث ترجمة الباب سره مناسبت لفظ الغنم كښې دې.[6]

دباب دريم حديث د حضرت ابو مسعود رضي الله عنه دې.

الحديث الثالث

۳۱۲۶- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنِي قَيْسٌ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَمْرٍو أَبِي مَسْعُودٍ، قَالَ: أَشَارَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ نَحْوَ اليَمَنِ فَقَالَ «الإِيمَانُ يَمَانٍ هَا هُنَا، أَلاَ إِنَّ القَسْوَةَ وَغِلَظَ القُلُوبِ فِي الفَدَّادِينَ، عِنْدَ أُصُولِ أَذْنَابِ الإِبِلِ، حَيْثُ يَطْلُعُ قَرْنَا الشَّيْطَانِ فِي رَبِيعَةَ، وَمُضَرَ» [۳۳۰۲، ۴۳۸۷، ۵۳۰۳] [7]

---

[1] كشف البارى: ۲۸۹/۱و ۱۱۳/٤.

[2] كشف البارى: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲

[3] كشف البارى: ۱۱/۲-۱۰.

[4] كشف البارى: ۶۵۹/۱

[5] صحيح البخارى كتاب أحاديث الأنبياء باب ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى﴾ وكشف البارى كتاب المغازى: ۶۰۹-۶۱۰

[6] عمدة القارى: ۱۹۱/۱۵.

[7] قوله: عن عقبة بن عمرو أبي مسعود: الحديث، أخرجه البخارى في المناقب باب قول الله تعالى ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى﴾ رقم: ۳۴۹۸ وكتاب المغازى باب قدوم الأشعر بين وأهل اليمن رقم: ٤٣٨٧ وكتاب الطلاق باب اللعان رقم: ۵۳۰۳ ومسلم كتاب الإيمان باب تفاضل أهل الإيمان رقم: ۵۱.

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی بصری رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الایمان باب من الایمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې راغلي. [۱]

يحيي: دا یحیی بن سعید قطان تیمی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الایمان باب من الایمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې ذکر کړې شوې ده. [۲]

اسماعيل: دا اسماعیل بن ابی خالد احمسی بجلی رحمه الله دي. د دوی حالات کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده، لاندې راغلی دی. [۳]

قیس: داقیس بن ابی حازم احمسی بجلی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الایمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم الدین النصیحة....، کښې راغلې ده. [۴]

عقبه بن عمروابو مسعود: دا مشهور بدری صحابی ابو مسعود عقبه بن عمرو انصاری رضی الله عنه دي. ددوی تفصیلي حالات کتاب الایمان باب ما جاء أن الأعمال بالنیة...په ذیل کښې بیان کړې شوی دی. [۵]

ترجمة الباب سره دحدیث مناسبت: ددې حدیث ترجمة الباب سره مناسبت تیرشوی باب (وبث فیهما من کل دابة) سره دې. ښکاره خبره ده چه ابل یعنی اوښ په دابه کښې داخل دې او مخلوق دې.
ددې حدیث شرح کتاب المغازي کښې راغلې ده. [۶]
د باب څلورم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی.

الحديث الرابع

۳۱۲۷-حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِذَا سَمِعْتُمْ صِيَاحَ الدِّيَكَةِ فَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ، فَإِنَّهَا رَأَتْ مَلَكًا، وَإِذَا سَمِعْتُمْ نَهِيقَ الحِمَارِ فَتَعَوَّذُوا بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَإِنَّهُ رَأَى شَيْطَانًا» [۷]

---

[۱] کشف الباری:۲/۲.
[۲] کشف الباری:۲/۲.
[۳] کشف الباری: ۲۷۹/۲.
[۴] کشف الباری: ۷۶۱/۲.
[۵] کشف الباری: ۷٤۸/۲.
[۶] کشف الباری کتاب المغازی: ۶۱۱-۶۰۹باب قدوم الاشعر یین وأهل الیمن.
[۷] قوله عن أبی هریرة رضی الله عنه: الحدیث، أخرجه مسلم أیضا، کتاب الذکر،... باب استحباب الدعاء عند صیاح الدیکة رقم: ۲۷۲۹وأبوداؤد کتاب الأدب باب ماجاء فی الدیک والبهائم رقم: ۵۱۰۲والترمذی کتاب الدعوات باب مایقول إذا سمع نهیق الحمار رقم: ۳٤۵۵والنسائی فی الکبری کتاب عمل الیوم واللیلة، باب مایقول إذا سمع صیاح الدیکة رقم: ۱۰۷۸۰.

تراجم رجال

قتيبه: دا شيخ الاسلام قتيبه بن سعيد ثقفي بغلاني رحمه الله دي. ددوی حالات كتاب الايمان باب إفشاء السلام كښې تيرشوی دی.([1])

الليث: دامشهور امام ليث بن سعد فهمي دي. ددوی مختصر ذكر بدء الوحی دريم حديث كښې راغلې دی.([2])

جعفر بن ربيعه: دا جعفر بن ربيعه بن شرحبيل بن حسنه قرشي مصری رحمه الله دي. ددوی حالات كتاب التيمم باب التيمم في الحضر إذا لم يجد الماء كښې تيرشوی دی.([3])

الاعرج: دا عبدالرحمن بن هرمز الاعرج قرشي رحمه الله دي. ددې دواړو محدثينو حضراتو تذكره كتاب الايمان باب حب الرسول صلی الله عليه وسلم من الايمان لاندې تيره شوې ده.([4])

ابوهريره: دامشهور صحابي ابوهريره دي. ددوی حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تيرشوی دی.([5])

قوله: :أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إذا سمعتم صياح الديكة حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرمانی چه نبی اکرم صلی الله عليه وسلم ارشاد فرمانيلې دی کله چه تاسو دچرګ بانګ (اواز) واورئ......

د لفظ ديكه تحقيق: ديكه جمع د ديك ده چرګ ته وائی. ددې جمع قلت ادياك او جمع كثرت ديوك او ديكة ده. ابن سيده رحمه الله ليكلی دی چه ددې مؤنث ته دجاج وائی. خو علامه داؤدی رحمه الله فرمانی چه بعض وخت د دجاجه اطلاق په ديك باندې هم كيږی.([6])

د چرګ يو خصوصيت: د چرك يو ډير اهم خاصيت دادې چه دې د شپې وختونه ډير بنه پيژنی. هغه د شپې په مختلف حصو كښې بانګ کوی په کوم کښې چه ډير کم فرق وی. دې نه علاوه د سحر كيدو په وخت اوددې نه پس يو شان بانګونه کوی. په دې کښې ډيره کمه غلطی کوی که شپې ډيرې وړې وی او که لوئی.([7]) حافظ رحمه الله فرمانی خکه بعض شافعيه (قاضي حسين، متولي او رافعي)([8]) فتوی ورکړې ده چه د سحر د وخت په معامله كښې په تجربه كار چرګ باندې اعتماد کولې شی. د دې تائيد دحضرت خالد بن زيد جهنی رضي الله عنه د مرفوع حديث نه هم کيږی په کوم کښې چه راغلی دی چه چرګ ته بدې ردې مه وايئ خکه چه هغه د مانځه د پاره رابلل کوی. ((لا تسبوا الديك، فإنه يدعو إلى الصلاة)) اللفظ

فائده: امام بخاری رحمه الله داحديث صرف هم دلته ذكر كړې دې په صحيح بخاری كښې بل چرته نه دې ذكر كړې. تحفة الأشراف: ۱۰/۱۵۵ رقم: ۱۳۶۲.

[1]) كشف الباري: ۲/۱۸۹.

[2]) كشف الباري: ۱/۳۲۶.

[3]) كشف الباري كتاب التيمم: ۱۶۰ باب التيمم في الحضر إذا لم يجد.....

[4]) كشف الباري: ۲/۱۱.

[5]) كشف الباري: ۱/۶۵۹

[6]) عمدة القاري: ۱۵/۱۹۲ إرشادالساري: ۵/۳۰۹ والمحكم: ۷/۸۰ التوضيح: ۱۹/۲۴۳.

[7]) عمدة القاري: ۱۵/۱۹۲ إرشادالساري: ۵/۳۰۹ والمحكم: ۷/۸۰ فتح الباري: ۶/۳۵۳.

[8]) فتح الباري ۶/۳۵۳ و إرشادالساري: ۵/۳۰۹.

لابن حبان))[1]

قوله:: فاسألوا الله من فضله، فإنما رأت ملکا: د الله تعالی د هغه د فضل سوال کوه ځکه چه هغه فرښته لیدلې ده. مطلب دادې چه د چرګ د بانګ په وخت دعا کول پکاردی ځکه چه هغه فرښتې ته ګوری نوبانګ کوی. که چرې دغه وخت څوك دعاکوی نو فرښتې به دهغه په دعاباندې آمین وائی. د هغه دپاره به استغفار کوی اود هغه د عاجزئی او اخلاص ګواهی به ورکوی. دغه شان به د فرښتې اوبنده دعاګانې خپل مینځ کښې موافق کیدو سره د قبلیدو سبب جوړیږی. قاضی عیاض رحمه الله فرمائی: ((إنما أمرنا بالدعاء حینئذ، لتؤمن الملائکة، وتستغفر، وتشهد للداعی بالتضرع والإخلاص....))[2]

بل دحدیث شریف نه دا هم مستفاد شوچه چرته صلحاء وغیره موجود وی هلته دعا کول مستحب دی دهغوی د وجود په برکت سره به ان شاء الله قبلیږی. [3]

چرګ ته بدې ردې نه دی وئیل پکار: بعض نادان خلق د چرګ بانګ اوریدو سره خفه کیږی چه خوب خرابیږی او هغه ته بدې ردې وائی. ددې نه حضورپاك منع فرمائیلې ده. مسند بزارکښې یو روایت دې چه دحضورپاك خواکې یو چرګ بانګ اووئیل نوهلته موجود یوسړی اووئیل اللهم العنه اې الله په ده باندې لعنت راؤوروه. دې اوریدو سره حضورپاك اوفرمائیل ((مه، کلا، إنه یدعوإلی الصلاة)) چه نه هیڅ کله نه، هغه د مانځه دپاره رابلل کوی. [4]

حضرت حلیمی رحمه الله فرمائی دې نه معلومه شوه چه هر هغه څیز یا سړې د چانه چه د خیر په کارونوکښې استفاده کولې شی هغه ته کنځلې نه دی کول پکار اونه دهغه توهین اوتذلیل کول پکاردی. بلکه د هغه اکرام او هغه سره نیك سلوك کول پکاردی. نور فرمائی چه د رسول الله ﷺ مبارك ارشاد ((فإنه یدعوإلی الصلاة)) مطلب دا نه دې چه هغه په حقیقت کښې "صلوا" یا "حانت الصلاة" وائی. بلکه ددې مطلب دادې چه عادت هم دغه دې چه چرګ د سحر په راختو سره یا د نمبر په زوال سره دغه وخت کښې بانګونه وائی. دا دهغه طبعی عادت دې په کوم چه الله تعالی هغه پیداکړې دې. د هغه د آواز په اوریدو سره د خلقو خیال د مانځه طرف ته ځی. ددې دا مطلب هیڅ کله نه دې چه که د هغه د بانګ نه علاوه بل څه قرینه یا دلالت نه وی نو مونځ به اداکوی. البته که چرته یو داسې چرګ دې دکوم باره کښې چه ډیر خل تجربه ده چه هغه غلطی نه کوی نوصحیح ده اودا به یوقسم اشاره وی.

((ولیس معنی قوله (ﷺ): فإنه یدعوإلی الصلاة، أن یقول بصوته حقیقة: صلوا، أوحانت الصلاة، بل معناه: أن العادة جرت بأنه یصرخ عند طلوع الفجر وعند الزوال، فطرة فطره الله علیها، فیذکر الناس بصراخه الصلاة. ولا یجوزلهم أن یصلوا بصراخه من غیر دلالة سواها، إلا من جرب منه ما لا یخلف، فیصیر ذلك له إشارة والله الموفق))[5]

---

[1] الحدیث أخرجه أبوداؤد کتاب الأدب باب فی الدیک والبهائم رقم: ۵۱۰۱ والإمام أحمد: ۱۹۳/۵-۱۹۲ مسندزید بن خالد رضی الله عنه، رقم: ۲۲۰۱۹ وابن حبان فی صحیحه: ۳۸/۱۳-۳۷ کتاب الحظر والإباحة، باب مایکره من الکلام وما لا یکره، ذکر الزجر عن سب المرء الدیکة...... رقم: ۵۷۳۱ والنسائی کتاب عمل الیوم واللیلة رقم: ۱۰۷۸۱.

[2] فتح الباری: ۳۵۳/۶ عمدة القاری: ۱۹۲/۱۵ والمفهم: ۵۸/۷-۵۷.

[3] فتح الباری: ۳۵۳/۶ عمدة القاری: ۱۹۲/۱۵ إرشادالساری: ۳۰۹/۵ التوضیح: ۲۴۴/۱۹.

[4] حواله جات بالا ومسندالبزار: ۱۶۸/۵ رقم: ۱۷۶۳.

[5] فتح الباری: ۳۵۳/۶ شرح القسطلانی: ۳۰۹/۵.

قوله: :وإذا سمعتم نهيق الحمار فتعوذوا بالله من الشيطان، فإنه رأى شيطانا اوكله چه تاسو خلق د خر د هينراري آواز واورئى نود شيطان مردود نه دالله تعالى پناه غوارئى خکه چه هغه شيطان ليدلې دې. په حديث باب كښې د حمار ذكر دې خودحضرت جابر رضی الله عنه په حديث كښې د نباح الكلب اضافه هم نقل ده چه دسپى د غپارى په وخت هم تعوذ عمل مستحب دې.(١)

اوس مطلب دا شو چه كه خر وى اوكه سپې كله چه په هينرارى شى يا په غپارى شى نود الله تعالى په پناه كښې راتلل پكاردى. دې دپاره چه د شيطان د شر نه محفوظ پاتې شى اود هغه د وسوسونه په حفاظت كښې شى. قاضى عياض رحمه الله فرمائى ((وفائدة الأمر بالتعوذ لما يخشى من شر الشيطان وشر وسوسته، فيلجأ إلى الله في دفع ذلك))(٢)

ايا خره شيطان ته هم په كتو سره هينر يرى؟: حضرت مولانا محمد يحيى كاندهلوى رحمه الله په خپل تقرير كښې ليكلى دى چه د حديث شريف الفاظ ((فإنها رأت ملكا، فإنها رأت شيطانا)) (٣) معنى دا نه ده چه چرگ كله هم بانگ وائى نو هغه فرښتې ته په كتلو سره آواز كوى اوخر چه كله هم هينريرى نوهغه شيطان ليدلې دې يعنى د هغه بانگ وركول اود خر هينريدل فرښتې يا شيطان ته كتل مستلزم نه دى بلكه د چرگ د بانگ اوخر د هينريدو نور اسباب اوعوارض هم كيدې شى بلكه اكثر هم نور اسباب اوعوارض وى.

په دې وجه دحديث شريف صحيح محمل دادې چه ددې دوارو آواز كله كله په دې وجه هم وى چه چرگ فرښته اوخر شيطان اوليدلو. اوس چونكه زمونږ د انسانانودپاره د دې تفريق ممكن نه دې چه كوم يو آواز د بل څه سبب د وجې نه دې اوكوم يو دفرښتې يا شيطان په ليدو سره دې؟ نومناسب اومستحب هم دغه دى چه دا خناور كله هم آواز كوى هغه وخت دعا كوئى يا تعوذ كوئى دې دپاره چه دعا اوتعوذ دوارو نه هر يو په خپل موقع اومحل باندې واقع وى سره ددې چه په هر يو كښې د فرښتې يا شيطان ليدل نه وى شوى.

دې نه علاوه د دعا زياتوالى شرعاً مطلوب هم دې سره ددې چه دعا په محل د اجابت كښې واقع نه وى. په دعا كښې بخل نه دى كول پكار. دغه شان تعوذ هم په شيطان باندې موقوف نه دې. ښكاره خبره ده چه بنده له هر وخت او هر لمحه كښې د دعا اوتعوذ ضرورت وى. والله اعلم بالصواب.(٤)

يوه اهم فائده: ددې حديث يو اهم خصوصيت دادې چه ائمه خمسه بخارى، مسلم، نسائى، ابوداؤد اوترمذى رحمهم الله ټولو دا حديث هم د يوشيخ نه نقل كړې دې يعنى په دې حديث كښې د ټولو شيخ قتيبه رحمه الله دې.(٥)

---

(١)رواه أبوداؤد كتاب الأدب باب في الديك...رقم: ٥١٠٣ والإمام أحمد: ٣٠٦/٣ رقم: ١٤٣٣٤ والحاكم: ٢٨٤/٤-٢٨٣ رقم: ٧٧٦٢

(٢) فتح البارى: ٣٥٣/٦ عمدة القارى: ١٩٣/١٥ ومثله فى التوضيح: ٢٤٤/١٩.

(٣) دا د ابوداؤد شريف دَ روايت الفاظ دى، اوګورئى ابوداؤد مع البذل: ٢٩٦/١٣ رقم: ٥١٠٢.

(٤) حواله بالا.

(٥) فتح البارى: ٣٥٣/٦ عمدة القارى: ١٩٢/١٥.

د خرساتلو حكم: مشهور مالكى عالم علامه ابى دحديث باب نه استدلال كولوسره فرمائيلى دى چه په دې حديث سره د خر پاللو اوساتلو مرجوحيت ثابتيږى څكه چه د ده وجود په كوركښې د شيطان داخلې ته مستلزم دې چه په كوركښې خر وى نو شيطان به هم داخليږى په دې وجه خر نه دې ساتل پكار. مګر دحضرت داخبره صحيح نه ده څكه چه په حديث شريف كښې دا راغلى دى چه هغه شيطان ليدلې دې اورويت دخول ته مستلزم نه دې بلكه داسې ويناكول زيات مناسب دى چه په دې حديث سره دخرساتلو راجحيت ثابتيږى. څكه چه كيږى داسې چه شيطان په كوركښې داخليږى خو ښكارى نه اوس كه خر په كوركښې موجود وى نو هينږيدو سره به دهغه د موجود كيدو اود داخلې د كوشش اطلاع به كوى. اودغه شان به په تعوذ سره د شيطان ويستل آسان شى. دې نه علاوه پخپله حضورپاك سره يعفور نومې يو خر وو كه چرې دخر ساتل صحيح نه وې نوحضورپاك به ولې ساتلو؟والله اعلم .[1]

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: دحديث شريف ماقبل باب سره مطابقت واضح دې چه ديك، ملك، حمار او شيطان دا ټول دابه اومخلوق كښې داخل دى.

پنځم حديث د حضرت جابر بن عبدالله رضى الله عنهما دى.

الحديث الخامس

٣١٢٨-حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا رَوْحٌ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا كَانَ جُنْحُ اللَّيْلِ، أَوْ أَمْسَيْتُمْ، فَكُفُّوا صِبْيَانَكُمْ، فَإِنَّ الشَّيَاطِينَ تَنْتَشِرُ حِينَئِذٍ، فَإِذَا ذَهَبَتْ سَاعَةٌ مِنَ اللَّيْلِ فَخَلُّوهُمْ، وَأَغْلِقُوا الأَبْوَابَ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لاَ يَفْتَحُ بَابًا مُغْلَقًا» قَالَ: وَأَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، نَحْوَ مَا أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، وَلَمْ يَذْكُرْ: وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ -[ر٣١٠٦] [2]

تراجم رجال

اسحاق: دلته د اسحاق نه مراد د شراح بخارى اختلاف دې چه اسحاق غيرمنسوب راغلې دې. چنانچه ابن راهويه هم مراد كيدې شى. لكه چه د ابونعيم په نيز ددې تصريح ده اوابن منصور هم څكه چه روح بن عبادة رحمه الله د دواړو شيخ دې خو حافظ مزى رحمه الله په تحفة الاشراف كښې د ابن منصور كيدل اختياركړى دى.[3]

بهر حال كه چرې ابن راهويه رحمه الله مراد دې نو ددوى حالات كتاب العلم باب فضل من علم وعلم لاندې راغلى دى.[4]

---

[1] شرح الأبى المالكى على صحيح مسلم: ١٤٤/٧حديث قوله ﷺ: إذا سمعتم صياح الديكة..... من كتاب الذكر.

[2] قوله: جابر بن عبدالله....: الحديث، مرتخريجه آنفا فى باب ذكر إبليس.....

[3] فتح البارى: ٣٥٣/٦عمدة القارى: ١٩٣/١٥شرح القسطلانى: ٣٠٩/٥شرح الكرمانى: ٢١٤/١٣تحفة الاشراف: ٢٣٢/٢رقم: ٢٤٤٦ أحاديث جابر بن عبدالله رضى الله عنهما.

[4] كشف لبارى: ٤٢٨/٣.

اوكه چرې ابن منصورمراد دې نودهغوی حالات كتاب الإيمان باب حسن إسلام المرء لاندې تيرشوی دی. [1]

روح: دا ابومحمدبن عباده قيسی رحمه الله دې. ددوی حالات كتاب الإيمان باب اتباع الجنائزمن الإيمان لاندې تيرشوی دی. [2]

ابن جريج: دا ابوالوليد عبدالملك بن عبدالعزيز بن جريج اموی رحمه الله دې. ددوی تذكره كتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها... كښې راغلې. [3]

عطاء: دا مشهور تابعی محدث حضرت عطاء بن ابی رباح رحمه الله دې. ددوی تفصيلی حالات كتاب العلم باب عظة النساء.. كښې تيرشوی دی. [4]

جابر بن عبدالله: دا مشهور صحابی جابر بن عبدالله رضی الله عنهما دې. [5]

باب سره دَ حديث مطابقت: باب سره دحديث شريف مطابقت په دې معنی دې چه دلته د شيطان ذكر دې اوهغه هم په دابه كښې داخل دې.

قوله: **وأخبرني عمروبن دينار سمع جابر.....**

دَمذكوره عبارت مقصد: دا د ابن جريج رحمه الله كلام دې او أخبرني عطاء باندې عطف دې. دلته هغه دحضرت عطاء رحمه الله او عمروبن دينار رحمه الله په روايتونو كښې فرق بنانی چه ما داحديث د اوارو حضراتو نه اوريدلې دې. خود عمرو بن دينار رحمه الله روايت كړې شوی حديث كښې «وأذكروا اسم الله عليه» الفاظ نشته دی. [6]

د باب شپږم حديث د حضرت ابوهريره رضی الله عنه دې.

الحديث السادس

۳۱۲۹- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «فُقِدَتْ أُمَّةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ لاَ يُدْرَى مَا فَعَلَتْ، وَإِنِّي لاَ أُرَاهَا إِلَّا الفَارَ، إِذَا وُضِعَ لَهَا أَلْبَانُ الإِبِلِ لَمْ تَشْرَبْ، وَإِذَا وُضِعَ لَهَا أَلْبَانُ الشَّاءِ شَرِبَتْ» فَحَدَّثْتُ كَعْبًا فَقَالَ: أَنْتَ سَمِعْتَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُهُ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ لِي مِرَارًا، فَقُلْتُ: أَفَأَقْرَأُ التَّوْرَاةَ؟ [7]

---

[1] كشف البارى: ۲/۴۲۰.

[2] كشف البارى: ۲/۵۱۸.

[3] كشف البارى كتاب الحيض: ۲۰۴.

[4] كشف البارى: ۴/۳۷.

[5] دَدوی دَ حالاتودپاره اوگورئی كتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين.

[6] عمدة القارى: ۱۵/۱۹۵.

[7] قوله: عن أبي هريرة رضی الله عنه: الحديث، أخرجه مسلم، كتاب الزهد والرقائق، باب في الفار، وأنه مسخ رقم: ۲۹۹۷ فالحديث مما اتفق عليه الشيخان، ولم يخرجه غيرهما.

تراجم رجال

موسى بن اسماعيل: دا موسى بن اسمٰعيل تيمى تبوذكى رحمه الله دى. د دوى حالات اجمالاً بدء الوحى او تفصيلاً كتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد.....، په ضمن كښې راغلى دى.(۱)

وهيب: دا وهيب بن خالد بن عجلان بصرى رحمه الله دى. ددوى مختصر حالات كتاب الايمان باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال لاندې تيرشوى دى.(۲)

خالد: دا مشهور محدث خالد بن مهران الحذاء رحمه الله دى ددوى تذكره كتاب العلم باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: اللهم علمه الكتاب په ذيل كښې راغلى دى.(۳)

محمد: دامشهور تابعى حضرت محمدبن سيرين بصرى رحمه الله دى. ددوى تذكره كتاب الايمان باب اتباع الجنائزمن الايمان لاندې په تفصيل سره راغلې ده.(۴)

ابوهريره: دامشهورصحابى ابوهريره دى ددوى حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تيرشوى دى(۵)

قوله: :عن النبى صلى الله عليه وسلم قال: فقدت أمة من بنى إسرائيل، ولايدرى مافعلت، وإنى لاأراها إلا الفار: حضرت ابوهريره رضى الله عنه د نبى كريم صلى الله عليه وسلم نه نقل كوى چه حضورپاك اوفرمائيل چه د بنى اسرائيلو يو جماعت ورك شو معلومه نه ده چه هغوى څه څه اوكړل. اوزما ګمان اوخيال داد ې چه هغوى (اوس) مږې دى. مطلب دا چه د بنى اسرائيلو يو جماعت د الله تعالى د عذاب ښكار كيدو سره نست اونابود شو. چاته نه ده معلومه چه دهغوى څه انجام اوشو. البته زما خيال دې چه هغوى مسخ شوى اومږې ترې جوړې شوى دى. اوس چه داكومې مږې دى هم دهغه مسوخه جماعت دنسل نه دى.

أراها دهمزه په ضمه سره دګمان اوخيال په معنى كښې دې او فأر دهمزه سكون سره فأرة جمع ده يعنى مږې.(۶)

قوله: :إذاوضع لهاألبان الإبل لم تشرب، وإذاوضع لهاألبان الشاء شربت كله چه دهغوى مخې ته د اوښ پينې كيخودې شى نو هغه نه څكى اوكله چه دهغوى مخې ته د چيلو پينې كيخودې شى نوڅكى. وراندې كوم چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم فرمائيلى وو چه مږې د بنى اسرائيلو د يوجماعت ممسوخه شكلونه او صورتونه دى نو دا مېرهن كولوسره اوفرمائيل چه يو ددې دليل دادې چه كله هغوى ته د اوښانو پينې كيخودلې شى نو نه څكى خو د چيلو پينې څكى. د صحيح مسلم په

---

(۱) كشف البارى:۱/۴۳۲ الحديث الرابع: ۳/۳۷۷.

(۲) كشف البارى: ۲/۱۱۸.

(۳) كشف البارى:۳/۲۶۱.

(۴) كشف البارى: ۲/۵۲۴.

(۵) كشف البارى: ۱/۶۵۹

(۶) حواله جات بالا وأرشاد السارى: ۵/۳۱۰.

روايت كښې كوم چه هم د ابن سيرين رحمه الله دې مگر طريق بل دې. «وآية ذلك أنه يوضع...» الفاظ دى [1].
بنى اسرائيلو باندې چونكه اوښ حرام وو هغوى دهغه د نورو اجزاء سره به نى دهغې پينى هم نه څكل. [2] اومږه هم د اوښ پينى نه څكى نودا دليل شو چه د مږې تعلق هم دغه ممسوخه جماعت سره دې اودا هم ددې جماعت د نسل نه دې. [3]

يو اشكال اودهغې جواب: دحديث باب نه دا معلومه شوه چه كه يو ساده والامسخ كړې شى نو هم په دغه ممسوخه شكل كښې دهغه نسل چليږى اوهغه نه فنا كيږى. د مسلم شريف يو روايت دې كوم چه دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه نقل دې په هغې كښې دى چه يو صحابى تپوس اوكړو چه «يارسول الله، القردة والخنازير مما مسخ؟» آيا بيزوگان او خنزيران د انسانى شكل نه مسخ كيدو سره دې صورت ته رسيدلى دى؟ نو حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو «إن الله عزوجل لم يهلك قوماً، أو يعذب قوماً، فيجعل لهم نسلاً، وإن القردة والخنازير كانوا قبل ذلك» [4]

دكوم حاصل چه دادې چه كوم قوم دالله تعالى د عذاب ښكارشى فناشى نست اونابود شى دهغوى نسل نه چليږى باقى پاتې شو بيزوگان او سور نودا د اول نه راروان دى. ددوى وجود د بنى اسرائيلو د بعض خلقو بيزوگان او سور كښې بدليدو نه د اول نه وو. كله چه الله تعالى نور څناور پيداكړل هغه وخت ئى دوى هم پيداكړى وو اوددوى د وجود د يو امت يا جماعت د مسخ كيدو سره هيڅ تعلق نشته دې.

چنانچه د مسلم شريف ددې روايت نه معلومه شوه چه د ممسوخه امت نسل نه چليږى. اوس ددې دواړو احاديثو په مينځ كښې تعارض دې. ددې جواب دادې چه په دواړو احاديثو كښې هيڅ تعارض نشته دې. دحديث باب تعلق د وحى نه وړاندې وخت سره دې او په دې باندې قرينه لفظ أُراها دې چه زما گمان او خيال دې چه... بيا چه وحى سره يقينى خبره معلومه شوه نودغه ئى په بله موقع باندې ارشاد اوفرمائيلو. ددې ذكر د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه په حديث كښې دې اودا خبره واضحه شوه چه دمږو هيڅ يو ممسوخه جماعت سره څه تعلق نشته دې اونه د دوى نسل د يو داسې جماعت نه مخكښې راچليدلې دې. والله اعلم بالصواب. [5]

---

[1]) مسلم شريف كتاب الزهد والرقائق باب الفأرة وأنه مسخ رقم: ٧٤٥٧.

[2]) عمدة القارى:١٥/١٩٤والعذب النمير: ٢٨٧/٤سورة الأعراف والتحرير والتنوير: ٢٧٨/٢سورة البقرة. مسندأبى داؤد الطيالسى: ٣/١٥١-١٥٠رقم: ٢٨٥٤.

[3]) عمدة القارى: ١٥/١٩٣الكوثرالجارى: ٦/٢٢١التوضيح: ١٩/٢٤٦.

[4]) صحيح مسلم كتاب القدر باب أن الآجال والأرزاق.... رقم: ٦٧٧٢

[5]) عمدة القارى:: ١٥/١٩٤التوضيح: ١٩/٢٤٥فتح البارى: ٦/٣٥٣الكوثر الجارى: ٦/٢٢١. قال القسطلانى فى شرحه: ٥/٣١٠: وقداختلف فى الممسوخ، هل يكون له نسل أم لا؟ فذهب أبو إسحاق الزجاج وابن العربى أبوبكر إلى أن الموجود من القردة من نسل الممسوخ، تمسكا بحديث الباب. وقال الجمهور: لا، وهو المعتمد، لحديث ابن مسعود رضى الله عنه عند مسلم مرفوعا: إن الله لم يهلك قوما أو يعذب قوما فيجعل لهم نسلا، وأن القردة والخنازير كانوا قبل ذلك.[صحيح مسلم. فى القدر. باب بيان أن الآجال...رقم: ٦٧٧٣-٦٧٧٠ وأجابوا عن حديث الباب بأنه عليه الصلاة والسلام قاله قبل أن يوحى إليه بحقيقة الأمر فى ذلك وإنما لم يجزم به بخلاف النفى، فإنه جزم به. كما فى حديث ابن مسعود]".

قوله: : فحدثت كعبا، فقال أنت سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقوله؟ قلت: نعم، قال لي مرارا، فقلت: أفأقرأ التوراة؟: چنانچه ما داحديث حضرت كعب رحمه الله ته واؤرولو نوهغوى استفسارا ماته اوونيل چه آيا واقعي دا خبره تاسو دنبي اكرم ﷺ نه اوريدلې ده؟ ما ونيل اوجي هغه ماته څوځل ددې سوال تپوس اوكړو (آخر) ماورته اوونيل چه ولې زه تورات وايم څه؟

د حدثت قائل حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې فرمائي چه كله ما دغه پورته ذكرشوې حديث حضرت كعب رحمه الله ته واؤرولو نوهغه ماته اوونيل چه واقعي تا دا حديث اوريدلې دې؟ اوآيا دا واقعي د نبي عليه السلام حديث دې دا سوال هغوى څوځل اوكړو آخر زه صبر نه شوم او دا مې ورته اوونيل چه ولې زه تورات وايم څه اودهغې مطالعه كوم څه. يعني دا هم حديث دې كه نه چه دنبي كريم ﷺ نه مې اوريدلې دې، د خپل ځان نه نې نه وايم اونه نې د تورات نه نقل كوم.

قوله: : أفأقرأ التوراة؟: كښې همزه استفهام انكاري دې مطلب دادې چه زه تورات نه وايم دمسلم شريف په روايت كښې دا الفاظ دي «أفأنزلت على التوراة؟»[1] چه تورات په ما باندې نه دې نازل شوې چه دهغې نه تاسو خلقو ته واؤروم.[2]

ددې نه داخبره مستفاد شوه چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه به د اهل كتاب نه څه نه نقل كول بل دا خبره هم مستفاد شوه چه دغه شان يوصحابي څه روايت نقل كړي په كوم كښې چه د رائې او اجتهاد څه دخل نه وي نوهغه حديث به د مرفوع په حكم كښې وي.[3]

چنانچه د مسنداحمد يو روايت كښې دی چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه د شروع نه ددې حديث نسبت نبي كريم ﷺ طرف ته نه دې كړې خوچه كله كعب رحمه الله بار بار تپوس اوكړو نو بيائې اوفرمائيل چه زه دخپل طرف نه نه وايم نه ما تورات لوستلې دې هم د رسول الله ﷺ حديث اوروم.[4]

غالبا دې دواړو حضراتو ته دحضرت ابن مسعود رضي الله عنه هغه حديث نه وو رسيدلې دكوم ذكرچه د مسلم شريف په حواله سره هم اوس تيرشو په دې وجه هغوى ترآخره پورې هم په دې باندې وو چه د ممسوخ نسل چليږي. تفصيل هم اوس تير شو.

حضرت كعب رحمه الله: دا مشهور مخضرم تابعي، حضرت كعب بن ماتع رحمه الله دې. د يمن معروف قبيلې حميرسره نې تعلق لرلو. په دې وجه ورته حميري وائي. ابواسحاق د دوى كنيت دې او په كعب الاحبار سره پيژندلې شي.[5]

حضرت كعب رحمه الله مذهبا يهودى وو دنبي كريم ﷺ زمانه نې ليدلې ده مګر مسلمان شوې نه دې. اسلام نې دحضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه په زمانه كښې دهغوى په لاس باندې قبول كړو د يوروايت مطابق عهد فاروقي كښې اسلام قبول كړې او راجح هم دغه قول دې.[6]

---

[1] صحيح مسلم كتاب الزهد والرقائق باب في الفار وأنه مسخ رقم: ٧٤٥٧.

[2] فتح الباري: ٣٥٣/٦عمدة القاري: ١٩٤/١٥ إرشادالساري: ٣١٠/٥التوضيح: ٢٤٦/١٩.

[3] فتح الباري: ٣٥٣/٦.

[4] مسنداحمد: ٥٠٨/٢رقم: ١٠٦٠٢.

[5] تهذيب الكمال: ١٨٩/٢٤تهذيب ابن حجر: ١٣٨/٨وكتاب الثقات: ٣٣٣/٥.

[6] حواله جات بالا الإصابة: ٣١٥/٣قال الحافظ: والراجح أن إسلامه كان في خلافة عمر.

په اسلام باندې مشرف کيدو نه پس حضرت عباس بن عبدالمطلب رضي الله عنه سره ئې د موالات رشته قائم کړه. حضرت سعيد بن مسيب رحمه الله فرمائي چه حضرت عباس رضي الله عنه د کعب احبار رحمه الله نه تپوس اوکړو چه آخر څه وجه وه چه تاسو د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په زمانه کښې اسلام قبول نه کړو او نه په عهد صديقي کښې په اسلام مشرف شوې او په عهد فاروقي کښې مسلمان شوې؟ حضرت کعب رحمه الله اوفرمائيل چه زما پلار (چه يهودي وو) د تورات يوه حصه اوليکله اوماته ئې حواله کړه او وئې وئيل چه هم په دې باندې عمل کوه او په خپل ټولو مذهبي کتابونو باندې ئې مهر (سل) اولګولو اوماته ئې د خوئی په پلار باندې کوم حق وی دهغې قسم واخستو چه زه به دامهر نه ماتوم اونه به دغه کتابونه ګورم اومطالعه کوم به ئې. اوس چه ما کله اوکتل چه اسلام خو شان غالب کيږي او په بقاع عالم کښې خوريږي نوسوچ مې اوکړو چه ددغه کتابونو په کتلوکښې هيڅ حرج نشته دې. زمانفس ماته اووئيل چه کيدې شي په دې کښې څه داسې علم وی چه ستا پلار تانه پټ کړې وی اوس دا اووايه. چنانچه ما مهر مات کړو اوهغه کتابونه مې اولوستل نو ماته په هغې کښې د نبی کریم صفات محموده اودهغوی د امت حالات لوستل ملاؤ شو. حق چونکه واضح شوې وو په دې وجه زه مسلمان شوم. (١)

حضرت کعب رحمه الله د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه مرسلاً روايت دحديث کوی. بل حضرت صهيب رومی، حضرت عمر فاروق اوحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه هم دحديث روايت کوی. خودهغوی انتقال دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه مخکښې شوې. اوددوی نه دحديث روايت کونکی حضرت عبدالله بن زبير، حضرت معاويه، حضرت ابوهريره، حضرت ابن عباس رضي الله عنهم غوندې جليل القدر صحابه کرام نه علاوه دهغه ميرنې خوئی تبيع حميری، او مالك بن ابی عامر اصبحی، عطاء بن ابی رباح، عبدالله بن ضمره سلولی، عبدالله بن رباح انصاری، ممطور ابوسلام، ابو رافع صائغ، عبدالرحمن بن مغيث، روح بن زنباع، يزيد بن حمير غوندې اساطين علم شامل دی. (٢)

امام ابن سعد رحمه الله د هغوی شمير د اهل شام د تابعين طبقه اولی کښې کړې دی اوفرمائيلی دی په آخر عمر کښې هغوی په شام کښې اوسيدل اختيارکړی وو او په شروع کښې دمدينې اوسيدونکې وو (٣).

چا دحضرت ابوالدرداء رضي الله عنه په مخکښې دهغوی ذکراوکړو نو وئې فرمائيل «إن عند ابن الحميرية لعلما كثيرا» (٤) چه روره ابن الحميريه سره خو ډير زيات علم دې. حضرت معاويه رضي الله عنه به فرمائيل «ألا، إن أبا الدرداء أحد الحكماء، ألا إن عمرو بن العاص أحد الحكماء، ألا إن كعب الأحبار أحد العلماء، إن عنده لعلم كالثمار، وإن كنا فيه لمفرطين» (٥) واؤره ابوالدرداء او عمرو بن العاص رضي الله عنهما دواړه د ارباب او دانش نه دی. واؤره کعب احبار رحمه الله د لويو علماؤ نه دې هغوی سره د ميوو (دکثرت) په شان علم دې اګرچه مونږ دهغوی د شان اوحق قدر اونه کړې شو.

ابومعن رحمه الله وائی چه حضرت عبدالله بن سلام اوکعب بن احبار دواړو ملاقات حضرت عمر رضي الله عنه سره شوې. عبدالله بن سلام رحمه الله کعب نه تپوس اوکړو چه ارباب علم څوك دی؟ نو وئې فرمائيل «الذين

---

(١) تهذيب الكمال: ١٩١/٢٤ رقم الترجمة: ٤٩٨٠ طبقات ابن سعد: ٤٤٥/٧.

(٢) دَ شيوخ اوتلامذه دَ تفصيل دَ پاره اوګورئی: تهذيب الكمال: ١٩٠/٢٤-١٨٩ تهذيب التهذيب: ٤٣٨/٨.

(٣) طبقات ابن سعد: ٤٤٥/٧ تهذيب الكمال: ١٩٠/٢٤ تهذيب التهذيب: ٤٣٨/٨.

(٤) طبقات ابن سعد: ٤٤٦/٧ تهذيب الكمال: ١٩١/٢٤ تهذيب التهذيب: ٤٣٩/٨.

(٥) تهذيب الكمال: ١٩٢/٢٤ تهذيب: ٤٣٩/٨.

يعلمون به،په حقيقت كښې لوئى عالم هغه دې چه په علم باندې عمل كوى. بيائى تپوس اوكړو چه آخر په كومه وجه به دعلماؤ دزړونو نه علم اوچت كړې شى حالانكه هغوى به دابنه ياد كړې هم وى اوبنه به پوهه شوې هم وى؟كعب اوفرمائيل ددې وجه به دا وى چه هغوى به خپل حاجات د خلقو مخې ته ايږدى د لالچ او طمع به ښكار شى. حضرت عبدالله بن سلام اوفرمائيل تاسو ربنتيا اوونيل.(۱)
د حضرت كعب انتقال كله شوې؟ په دې كښې دوه اقوال دى. ۳۲هجرى او ۳۴ هجرى مشهور قول دويم دې چه ۳۴ هجرى كښې وفات شوې. د انتقال په وخت دهغوى عمر مبارك يوسل څلوركاله وو د شام مشهور ښار حمص كښې دهغوى وفات شوې.(۲) دا حضرات صحابه كراموسره غزوات ته تلې وو اودهغوى وفات هم دغزوې دپاره تللوسره په لاركښې اوشو. د صائفه طرف ته تلونكې لښكرحصه وو چه بيمار شو اوهم په دغه بيمارئي كښې دهغوى انتقال اوشو رحمه الله رحمة واسعة (۳) حضرت كعب سنن ثلاثه، اود ابن ماجه دتفسير راوى دې. (۴)
خو په صحيحين كښې دهغوى هيڅ يو روايت نشته دې. حافظ جمال الدين مزى نه دلته تسامح شوې دې چه هغوى حضرت كعب دبخارى شريف راوى ګرځولې دې. اويه بخارى شريف كښې دهغوى نه يو روايت هم نشته دې.(۵)
ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: د حديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه په دې كښې دمختلف ساه والو څيزونو ذكر دې اوهغه ټول په مخلوق اودابه كښې داخل دى.
د باب اووم حديث دحضرت عائشه صديقه دى.

الحديث السابع

۳۱۳۰- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ، عَنِ ابْنِ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، يُحَدِّثُ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ، قَالَ: «لِلْوَزَغِ الفُوَيْسِقُ» وَلَمْ أَسْمَعْهُ أَمَرَ بِقَتْلِهِ وَزَعَمَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِقَتْلِهِ-[ر۱۷۳۳] (۶)

---

(۱) تهذيب الكمال: ۱۹۲/۲٤.

(۲) حواله بالا تهذيب ابن حجر: ٤۳۹/۸ثقات ابن حبان: ۳۳٤/۵.

(۳) سير أعلام النبلاء: ٤۹۱/۳-٤۹۰ تهذيب الكمال: ۱۹۱/٤.

(۴) تهذيب ابن حجر: ٤۳۹/۸تهذيب الكمال: ۱۹۳/۲٤ سير أعلام النبلاء: ٤۹۰/۳.

(۵) قال الحافظ ابن حجر رحمه الله فى التهذيب: ٤۳۹/۸ هذا – أى حديث حميد بن عبدالرحمن سمع معاوية.... جميع ماله فى البخارى. وليست هذه برواية عنه. فالعجب من المؤلف (المزى) كيف يرقم له رقم البخارى. فيوهم أن البخارى أخرج له. وكذارقم فى الرواة عنه على معاوية بن سفيان رقم البخارى. معتمدا على هذه القصة. وفى ذلك نظر. وقد وقع ذكر الرواية عنه فى مواضع. فى مسلم. فى أواخر كتاب الأيمان. وفى حديث أبى معاوية عن الأعمش. عن ابى صالح. عن أبى هريرة رضى الله عنه: إذا أدى العبدحق الله وحق مواليه كان له أجران. فحدثت به كعبا. فقال كعب: ليس عليه حساب. ولا على مؤمن مزهد.[صحيح مسلم. كتاب الإيمان باب ثواب العبد وأجره إذا نصح لسيده... رقم ٤۳۲۲/۱۶۶۶]"قلت والصواب مع ابن حجر. وقال ابن حجر فى التقريب: ثقة مخضرم." تعليقات تهذيب الكمال: ۱۹۳/۲٤.

(۶) قوله: عن عائشة رضى الله عنها: الحديث، مر تخريجه فى الحج، باب مايقتل المحرم من الدواب....

تراجم رجال

سعيد بن عفير: دا ابوعثمان سعيد بن كثير بن عفير رحمه الله دي.

ابن وهب: دا مشهور محدث ابومحمد عبدالله بن وهب مسلم قرشي رحمه الله دي. ددوی دواړو حضراتو تذکره کتاب العلم باب من يرد الله به خيرا يفقهه.....، لاندې تيره شوې ده.[1]

يونس: دا يونس بن يزيد ايلی قرشی رحمه الله دي. د دوی مختصر حالات بدء الوحي او مفصل حالات کتاب العلم باب من يرد الله به خيرا يفقهه.....، لاندې تيره شوې ده.[2]

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهری رحمه الله دي. ددوی مختصر تذکره بدء الوحی دريم حديث کښې تيره شوې ده.[3]

عروة: داحضرت عروه بن زبير بن عوام مدنی رحمه الله دي. ددوی اجمالی حالات بدء الوحی دريم حديث حديث اوتفصيلی حالات کتاب الايمان باب أحب الدين إلى الله أدومه لاندې بيان کړې شوی دی.[4]

عائشه رضي الله عنها: دحضرت عائشه رضي الله عنها حالات بدء الوحی ددويم حديث لاندې راغلی دی.[5]

قوله: :أن النبي صلى الله عليه وسلم قال للوزغ: الفويسق: دحضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه نبی کريم ﷺ د چمچورکنی بابت کښې فرمانيلی چه دا فسادی اوموذی ځناور دی.

دوزغ لغوي اوصرفي تحقيق: وزغ د واؤ او زاء فتحه سره د وزغة جمع ده. ددې نورې ډيرې جمعې راځی لکه اوزاغ، وزغان، وزاغ او ازغان چمچورکنی ته وائی اودې ته سام ابرص هم وئيلی شی.[6]

للوزغ کښې چه کوم لام جاره دې هغه دعن په معنی کښې دې مطلب دې ((قال للوزغ: أي عن الوزغ)) چه د چمچورکنی باره کښې فرمانيلی...[7] فويسق د تصغيرصيغه ده او دا تصغيرد حقارت او ذم په غرض سره دې. ددې نور تفصيل به وړاندې راځی. ان شاء الله.

قوله: :ولم أسمعه أمر بقتله: ما دنبی کريم ﷺ نه ددې د قتل کولوباره کښې څه فرمائيل نه دی اوريدلی. دا د حضرت عائشه رضي الله عنها قول دې هغه فرمائی چه چمچورکنی وژل پکار دی که نه؟ په دې باره کښې ما د حضورپاك نه څه نه دی اوريدلی په شريعت کښې ددې موذی ځناور د وژلو حکم دې. په دې وجه د عائشه رضي الله عنها دا قول په عدم قتل باندې دليل نه شی جوړيدې ځکه چه د هغې رضي الله عنها عدم سماع (نه اوريدل) د عدم وقوع دليل نه دې هغې به نه وی اوريدلی مګر نورو ډيرو صحابه کرامو خو

---

[1] کشف الباري: ۲۸۲/۳-۲۷٤.
[2] کشف الباري: ۳/ ۲۸۲.
[3] کشف الباري: ۳۲۶/۱.
[4] کشف الباري: ۲۹۱/۱، ٤۳۶/۲.
[5] کشف الباري: ۲۹۱/۱.
[6] أرشادالساري: ۳۱۰/۵.
[7] أرشادالساري: ۳۱۰/۵.

اوريدلې دي.([1]) دې نه علاوه د باب د روايت خلاف، د مضمون روايت پخپله د عائشه رضي الله عنها نه نقل دې په کوم سره چه د چمچورکنې وژل ثابتيږي. چنانچه مسند احمد وغيره ([2]) کښې دي چه د هغې رضي الله عنها په کوټه کښې يوه نيزه پرته وه. چا دهغې باره کښې تپوس اوکړو نوحضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائيل چه مونږ په دې باندې چمچورکنې وژنو ځکه چه نبي اکرم صلى الله عليه وسلم فرمائيلي دي چه کله ابراهيم عليه السلام د نمرود په اورکښې واچولې شو نو دمخ د زمکې هريوځناور ځاروي خفه وو اوهر ځناور د دغه دنمرود اور د يخولواوخپل پخپله دهغې د يخولوکوشش کښې وو بغيرد دغه مردود چمچورکنې چه هغې د اور نور تيزولودپاره هغې ته پوکې ورکول. په دې وجه حضورپاك ددې د قتل حکم ورکړې وو.([3])

خود حافظ صاحب رحمه الله رجحان دادې چه هم د صحيح بخارى روايت صحيح دې چه حضرت عائشه رضي الله عنها د چمچورکنې د وژلوبابت کښې د نبي کريم عليه السلام نه څه نه دي اوريدلي. پاتې شوه خبره د مسند احمد وغيره دروايت چه په دې کښې أخبرنا الفاظ راغلي دي «فإن النبي صلى الله عليه وسلم أخبرنا....» نودا په مجاز باندې محمول دی چه حضرت عائشه رضي الله عنها نيغ په نيغه د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه د چمچورکنې باره کښې څه نه وو اوريدلي بلکه دبعض صحابه کرامو نه ئې حديث اوريدلې وو د کوم تعبير چه هغې أخبرنا سره اوکړو. چنانچه د أخبرنا نه مراد أخبر الصحابة دي

ددې مثال دحضرت ثابت بناني رحمه الله دا ارشاد دې «خطبنا عمران....» چه مونږ ته عمران بن حصين رضي الله عنه خطبه راکړه نودهغه مراد دلته «خطب أهل البصرة» وي ځکه چه پخپله حضرت ثابت بناني رحمه الله دحضرت عمران بن حصين رضي الله عنه نه نيغ په نيغه نه دي اوريدلي. والله اعلم بالصواب.([4])

قوله: وزعم سعد بن أبي وقاص أن النبي صلى الله عليه وسلم أمر بقتله: او سعد بن ابي وقاص رضي الله عنه اوفرمائيل چه حضورپاك د چمچورکنې د وژلو حکم ورکړې. زعم، د قال په معنى کښې دې اوس ددې جملې «وزعم سعد» قائل څوك دې؟ په دې کښې درې احتمالات دی ① ددې قائل حضرت عروه رحمه الله دې دغه شان به حديث متصل شي ځکه چه دهغه سماع دحضرت سعد رضي الله عنه نه ثابته ده. ② حضرت عائشه رضي الله عنها ددې جملې قائله ده نودا روايت به القرين عن القرين شي چه يوملګرى د بل ملګري نه واؤريدو. دا احتمال عينى رحمه الله اقرب ګرځولې دې «ويحتمل أن يكون عائشة رضي الله تعالى عنها، وهذا أقرب من حيثيته ما يقتضيه التركيب»([5]) ③ ددې جملې قائل امام زهرى رحمه الله دې دغه شان به دا روايت منقطع شي ځکه چه دحضرت سعدبن ابي وقاص رضي الله عنه نه دامام زهرى رحمه الله سماع نشته دې. حافظ صاحب رحمه الله دا آخرى احتمال ته صحيح او راجح وئيلي دي.([6])

---

[1] قال ابن التين رحمه الله، لا حجة فيه، إذ لا يلزم من عدم سماعها عدم الوقوع.... عمدة القارى: ۱۵/۱۹۴فتح البارى: ۶/۳۵۳.

[2] مسند الإمام أحمد: ۶/۸۳رقم: ۲۵۰۳۹ومسندأبي يعلى الموصلي: ۴/۳رقم: ۴۳۴۰أول حديث من مسند عائشة وسنن النسائي، كتاب المناسك باب قتل الوزغ، رقم: ۲۸۳۴وسنن ابن ماجة كتاب الصيد، باب قتل الوزغ رقم: ۳۲۳۱.

[3] عمدة القارى: ۱۵/۱۹۴فتح البارى: ۶/۳۵۳إرشادالسارى: ۵/۳۱۱.

[4] فتح البارى: ۶/۳۵۴.

[5] عمدة القارى: ۱۵/۱۹۴.

[6] فتح البارى: ۶/۳۵۴ إرشادالسارى: ۵/۳۱۱.

وجه د ترجيح حافظ صاحب رحمه الله دريم احتمال راجح گرخولوسره فرمائى چه امام دارقطنى رحمه الله خپل كتاب غرائب مالك كښې د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها او حضرت سعد رضي الله عنه دواړو احاديث د ابن وهب رحمه الله په طريق سره نقل كړې دى. دحضرت عائشه رضي الله عنها روايت عن يونس ومالك معاً عن ابن شهاب عن عروة عن عائشه په سندسره دې خو په اتصال كښې هيڅ شك نشته. خو ابن وهب رحمه الله د حضرت سعد حديث عن ابن شهاب عن سعد ابى وقاص په سند سره ذكركړې دې حالانكه دابن شهاب سماع لكه چه اوس پورته تيرشو دحضرت سعد رضي الله عنه نه ثابته نه ده په دې وجه دويم روايت منقطع شو [١]

يوه اهم تنبيه: دا ټول تفصيل د ابن وهب رحمه الله د طريق په اعتبارسره دې گنى هم دغه حديث سعد مسلم او ابوداؤد وغيره [٢] كښې معمر عن الزهرى په طريق سره دې. په دې كښې ابن شهاب زهرى د حضرت سعد خوئى عامر بن سعد نه روايت كوى دغه شان روايت متصل كيږى. لكه چه ابن شهاب معمر بن راشد ته كله حديث واؤرولو نوپوره سندنى موصولاً ذكركړو او يونس بن يزيد ته په اورولو سره نى ارسال اوكړو. والله اعلم بالصواب. [٣]

د چمچور كئ د وژلو حكم: د باب د چمچوركنى متعلق داحاديثو نه معلومه شوه چه حضورپاك ددې موذى خناور د وژلو حكم وركړې وو. په دې وجه ددې وژل مستحب دى. ددې په وژلو باندې د اجر وعده ده. چنانچه د ابوهريره رضي الله عنه يو روايت كوم چه مسلم شريف وغيره [٤] كښې دې. چه د چمچوركنى په وژلو باندې د سلو نيكو ملاويدلو وعده ده او هم د دغه روايت په يو طريق [٥] كښې د اوياؤ نيكو ملاويدلو خودلې شوى دى. چه دا څوك په اول وار سره اووژنى هغه ته به سل يا اويا يعنى ډيرى زياتې نيكئى ملاويږى. چه په دوو واروباندې اووژنى هغه ته به څه كمې او په دريو وارو باندې وژونكى ته به په دوو وارو باندې وژلو والانه څه كمې نيكئى ملاويږى.

د چمچور كئي د وژلو علت: ددې د وژلو علت او سبب هم دغه دې چه دا خناور ډيرزيات خبيث الطبع اوكمينه فطرت والادې. لكه چه وراندې تيرشو حضرت ابراهيم عليه السلام چه كله نمرود لعين په اور كښې واچولو نو په مخ د زمكې هر يوخناور اومرغنى د دغه اور د مړكولو كوشش اوكړو او په دغه عمل كښې نى خپله حصه واچوله بغير د چمچوركنى نه چه هغې د خپل كمينه فطرت عين مطابق د اور د زياتولودپاره په هغې كښې پوكى وهل. په دې وجه ددې په كتلوسره د وژلوكوشش كول پكاردى. دې نه علاوه ددې خناور زهر ډيرزيات تيز اثركونكى دى چه دخوراك څښاك په څيزونوكښې پريوخى نوډير زيات نقصان اوهلاكت سبب جوړيږى.

علامه نووى رحمه الله دمسلم شريف حديث ((من قتل وزغة فى اول ضربة فله كذا وكذا حسنة)) په تشريح كښې فرمائى: ((المقصود به الحث على قتله، والاعتناء به، وتحريض قاتله على أن يقتله بأول ضربة، فإنه إذا أراد أن يضرب

---

[١] حواله جات بالا.

[٢] صحيح مسلم كتاب السلام باب استحباب قتل الوزغ رقم: ٢٢٣٨ وسنن أبى داؤد كتاب الأدب باب فى قتل الأوزاغ رقم: ٥٢٦٢ وصحيح ابن حبان: ٤٥٩/٨ كتاب الحظر والإباحة باب قتل الوزغ رقم: ٥٦٠٦ ومسند الإمام أحمد: ١٧٦/١ رقم: ١٥٢٣.

[٣] تغليق التعليق: ٥١٩/٣ وهدى السارى: ٤٤٢ وفتح البارى: ٣٥٤/٦ إرشادالسارى: ٣١١/٥.

[٤] مسلم كتاب الحيوان باب استحباب قتل الوزغ رقم: ٥٨٤٦ وأبوداؤد كتاب الأدب باب قتل الأوزاغ رقم: ٥٢٦٣ و ٥٢٦٤ والترمذى كتاب الصيد باب ماجاء فى قتل الوزغ رقم: ١٤٨٢ وابن ماجه كتاب الصيد باب قتل الوزغ رقم: ٣٢٦٩.

[٥] صحيح مسلم كتاب الحيوان رقم: ٥٨٤٨-٥٨٤٦.

ضربات ربما انفلت وفات قتله». (۱)
د باب اتم حديث د حضرت ام شريك رضي الله عنها دى.

الحديث الثامن

۳۱۳۱- حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ جُبَيْرِ بْنِ شَيْبَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ أُمَّ شَرِيكٍ، أَخْبَرَتْهُ «أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَمَرَهَا بِقَتْلِ الْأَوْزَاغِ» [۳۱۸۰] (۲)

تراجم رجال

صدقه بن الفضل: دا امام ابوالفضل صدقه بن الفضل مروزى رحمه الله دى. ددوى تذكره كتاب العلم باب العلم والعظة... لاندې تيره شوې ده. (۳)

ابن عيينه: دا مشهور محدث سفيان بن عيينه هلالى رحمه الله دى. ددوى مختصر حالات بدء الوحى كښې او مفصل حالات كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا... كښې راغلى دى. (۴)
عبدالحميد: دا عبدالحميد بن جبير بن شيبه بن عثمان مكى رحمه الله دى. (۵)
سعيد بن المسيب: دا مشهور تابعى حضرت سعيد بن المسيب رحمه الله دى. ددوى تذكره كتاب الايمان باب من قال: إن الايمان هو العمل.... لاندې تيره شوې ده. (۶)
حضرت ام شريک: دا حضرت ام شريك عامريه انصاريه دوسيه رضي الله عنها ده. ددې نوم غزيله بنت دودان بن عمرو بن عامر دى. (۷) خو ابن سعد رحمه الله ددې نوم غزيه بنت حكيم بن جابر ليكلې دى. (۸)
حضرت ام شريك رضي الله عنها د نبى كريم ﷺ نه د حديث روايت كوى او ددوى نه د حديث روايت كونكو كښې حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه حضرت سعيدبن المسيب عروه بن زبير او شهر بن حوشب رحمهم الله وغيره شامل دى. (۹)
د امام ابوداؤد رحمه الله نه علاوه نور ائمه خمسه ددې روايات په خپل خپل مصنفات كښې ذكر كړى دى.

---

(۱) شرح النووى على مسلم: ۱۴/۵۶، -۴۵۵ كتاب الحيوان باب استحباب قتل الوزغ.
(۲) قوله أم شريک رضى الله عنها، الحديث، أخرجه البخارى أيضا، كتاب أحاديث الأنبياء، باب قوله تعالى ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ رقم: ۳۳۵۹ ومسلم كتاب الحيوان باب استحباب قتل الوزغ. رقم: ۵۸۴۳-۵۸۴۲ والنسائى كتاب الحج باب قتل الوزغ رقم: ۲۸۸۵ وابن ماجه كتاب الصيد باب قتل الوزغ رقم: ۳۲۲۸.
(۳) كشف البارى كتاب العلم: ۳۸۸/۴.
(۴) كشف البارى: ۲۳۸/۱ الحديث الاول: ۱۰۲/۳.
(۵) ددوى د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب الصوم باب صوم يوم الجمعة......
(۶) كشف البارى: ۱۵۹/۲.
(۷) تهذيب الكمال: ۳۶۷/۳۵ تهذيب التهذيب: ۴۷۲/۱۲.
(۸) حواله جات بالا. والطبقات الكبرى لابن سعد: ۱۵۴/۸.
(۹) د شيوخ او تلامذه دپاره اوګورئى تهذيب الكمال: ۳۶۷/۳۵ تهذيب التهذيب: ۴۷۲/۱۲.

رضی الله عنها وأرضاها.[1]

قوله: :أن أم شريك أخبرته أن النبى صلى الله عليه وسلم أمرها بقتل الأوزاغ: حضرت سعيد بن المسيب رحمه الله فرمائى چه حضرت ام شريك رضي الله عنها هغه ته اوخودل چه نبى عليه السلام هغې ته د چمچوركو د وژلو حكم وركړې وو. ددې حديث نه ثابته شوه چه چمچوركئى چرته هم ښكارى هغه وژل پكاردى. تفصيل اوس تيرشو.

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: دحضرت عائشه رضي الله عنها او حضرت ام شريك رضي الله عنها دواړو احاديثو كښې د وزغ ذكر دې كوم چه مخلوق دې او په دابه كښې داخل دې.

دباب نهم حديث دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دې.

الحديث التاسع

۳۳۲۲-حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ [ص:۱۲۹]: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اقْتُلُوا ذَا الطُّفْيَتَيْنِ، فَإِنَّهُ يَلْتَمِسُ البَصَرَ، وَيُصِيبُ الحَبَلَ» تَابَعَهُ حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ أَبَا أُسَامَةَ.[2]

تراجم رجال

عبيد بن اسماعيل: دا ابومحمد عبدالله بن اسماعيل هبارى كوفى رحمه الله دې. عبيد لقب دې. دده حالات **كتاب الحيض باب نقض المرأة شعرها.....** لاندې راغلى دى.[3]

ابواسامه: دا ابواسامه حماد بن اسامه بن زيد كوفى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات **كتاب العلم باب فضل من علم وعلم** كښې تيرشو.[4]

هشام: دا هشام بن عروه بن زبيربن عوام اسدى رحمه الله دې.

ابيه: دا عروه بن زبيربن عوام رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذكره بدء الوحى دويم حديث كښې اجمالاً او **كتاب الايمان باب أحب الدين إلى الله أدومه** كښې تفصيلاً تيره شوى ده.[5]

عائشه: دام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحى دويم حديث لاندې تيرشوى دى.[1]

---

[1] تهذيب الكمال: ۳۵/۳۶۷ ددې باره كښې د نورو تفصيلاتو دپاره الاصابة: ٤/٤٦٧-٤٦٦ رقم: ۱۳٤۷.

[2] قوله: عن عائشة رضى الله عنها، الحديث، أخرجه البخارى فى نفس هذا الباب رقم: ۳۳۰۹ ومسلم فى السلام كتاب الحيوان باب قتل الحيات وغيرها رقم: ۵۸۲٤ والنسائى فى مناسك الحج باب قتل الوزغ رقم: ۲۸۳۱ وابن ماجة فى الطب باب قتل ذى الطفيتين رقم: ۳۵۷۹.

[3] كشف البارى: كتاب الحيض: ۳۹۸ إرشادالسارى: ۳۱۱/۵.

[4] كشف البارى: ۳/٤۱٤.

[5] كشف البارى: ۱/۲۹۱، ۲/٤۳٦-٤۳۲.

قوله:: قالت: قال النبی صلی الله علیه وسلم: اقتلوا ذا الطفیتین، فإنه یطمس البصر، ویصیب الحبل: حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چه نبی کریم ﷺ فرمانیلی دی چه دوو کرخو والا مار وژنئی ځکه چه هغه سترګې بې نوره او حمل ته نقصان رسوی. ددې حدیث شریف شرح مخکښې تیره شوې ده.[1]

قوله:: تابعه حماد بن سلمة:.. دامام بخاری رحمه الله ددې متابعت د ذکرکولونه مقصد دادې چه ددې حدیث دهشام بن عروه نه تخریج کښې حماد بن سلمه هم د ابواسامه رحمه الله متابعت کړې دې.[2]

دَ مذکوره متابعت تخریج: د حماد بن سلمه رحمه الله مذکوره بالا متابعت امام احمد رحمه الله خپل مسند کښې عفان عن حماد بن سلمة.... [3] په طریق سره موصولاً ذکرکړې دې.[4]

دباب لسم حدیث هم دحضرت عائشه رضی الله عنها دې.

الحدیث العاشر

۳۲۳- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَتْلِ الأَبْتَرِ وَقَالَ: «إِنَّهُ يُصِيبُ البَصَرَ، وَيُذْهِبُ الحَبَلَ»[5]

تراجم رجال

: **مسدد**: دا مسدد بن مسرهد اسدی بصری رحمه الله دې. ددوی تذکره کتاب الایمان باب من الایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندې راغلې.[6]

یحیی: دامشهورمحدث ابو سعید یحیی بن سعید القطان تمیمی رحمه الله دې. ددوی تذکره کتاب الایمان باب من الایمان أن یحب لأخیه...، لاندې ذکر کړې شوې ده.[7]

یوه اهم فائده: امام بخاری رحمه الله په دې روایت کښې په ابتر باندې اقتصار کړې دې. سابقه حدیث کښې ذوالطفیتین باندې اقتصار کړې وو. دواړه روایتونه دحضرت عائشه رضی الله عنها دی حالانکه د ابن عمر رضی الله عنهما چه کوم حدیث مخکښې تیرشوې دې په هغې کښې دواړه هم په یوروایت کښې جمع کړې شوی دی. بل په مسلم شریف کښې هم پخپله د حضرت عائشه رضی الله عنها د روایت په یوطریق کوم چه د ابومعاویه رحمه الله دې[8] کښې دواړه امور هم په یو روایت کښې راجمع کړې شوی دی. لهذا باب هذا

---

[1] کشف الباری: ۲۹۱/۱.

[2] فتح الباری: ۳۵٤/٦ إرشادالساری: ۳۱۱/۵ عمدة القاری: ۱۹۵/۱۵.

[3] مسندالإمام أحمد مسندعائشة: ۱۳٤/٦ رقم: ۲۵۵۳۹.

[4] فتح الباری: ۳۵٤/٦ عمدةالقاری: ۱۹۵/۱۵ إرشادالساری: ۳۱۱/۵.

[5] قوله: عن عایشة رضی الله عنها: الحدیث مرتخریجه آنفا.

[6] کشف الباری: ۲/۲.

[7] کشف الباری: ۲/۲.

[8] مسلم شریف کتاب الحیوان باب قتل الحیات وغیرها رقم: ۵۸۲٤.

كښې امام بخاري رحمه الله دواړه امور چه كوم د جدا جدا روايتونو په ذريعه ذكر كړي دي دهغې وجه يا خو ضبط راوي دې چه چا يوڅه ضبط كړي او چا بل. يا دا اختلاف د اوقات سماع په اختلاف باندې محمول دې والله اعلم.[1]

دې حديث شرح هم شاته تيره شوې ده.

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: دحضرت عائشه رضي الله عنها دې دواړو احاديثو مناسبت بالباب لفظ ذوالطفيتين او ابتر كښې دې چه دا دواړه مخلوق دي اودابه دي.

د باب يولسم حديث دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما دې.

الحديث الحادي عشر

۳۱۲۳/۳۱۳۵- حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ أَبِي يُونُسَ القُشَيْرِيِّ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ كَانَ يَقْتُلُ الحَيَّاتِ ثُمَّ نَهَى، قَالَ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَدَمَ حَائِطًا لَهُ، فَوَجَدَ فِيهِ سِلْخَ حَيَّةٍ، فَقَالَ: «انْظُرُوا أَيْنَ هُوَ» فَنَظَرُوا، فَقَالَ: «اقْتُلُوهُ» فَكُنْتُ أَقْتُلُهَا لِذَلِكَ، فَلَقِيتُ أَبَا لُبَابَةَ، فَأَخْبَرَنِي أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لاَ تَقْتُلُوا الجِنَّانَ، إِلَّا كُلَّ أَبْتَرَ ذِي طُفْيَتَيْنِ، فَإِنَّهُ يُسْقِطُ الوَلَدَ، وَيُذْهِبُ البَصَرَ فَاقْتُلُوهُ»[2]

تراجم رجال

عمرو بن علي: داحافظ عمرو بن علي بن بحر صيرفي بصري رحمه الله دي.[3]

ابن ابي عدي: دا محمد بن ابراهيم بن ابى عدى السلمى رحمه الله دي.[4]

ابويونس قشيري: دا ابويونس حاتم بن مسلم بصري قشيري رحمه الله دې.[5] ابوصغيره د ده د مور پلار دې خو بعض ونيلي دي ابوصغيره دده ميرنې پلار دي.[6]

دې دعطاء بن ابى رباح عمرو بن دينار، ابن ابى مليكه، سماك بن حرب، نعمان بن سالم او ابوقزعة رحمهم الله وغيره نه دحديث روايت كوي. اوده نه د حديث روايت كونكو كښې شعبه بن حجاج، عبدالله بن مبارك، ابن ابى عدى، يحيى بن سعيد القطان، روح بن عبادة، عبدالله بن بكر سهمى اومحمد بن عبدالله انصاري غوندې اساطين علم وعرفان شامل دي.[7]

---

[1]) الكوثر الجاري: ۲۲۲/۶.

[2]) قوله أن ابن عمر...... الحديث، مر تخريجه في الباب السابق.

[3]) دذوى دحالاتو دپاره اوګورئ كتاب الوضوء، باب الرجل يوضئ صاحبه.

[4]) دذوى دحالاتو دپاره اوګورئ كتاب الغسل باب إذا جامع ، ثم عاد، ومن دار على......

[5]) بضم القاف وفتح الشين المعجمة وسكون الياء آخر الحروف، وبالراء...نسبة إلى قشير بن كعب بن ربيعة. عمدة القاري: ۱۹۵/۱۵.

[6]) حواله بالا وتهذيب الكمال: ۱۹۴/۵ وإكمال مغلطاي: ۲۷۲/۳ تهذيب ابن حجر: ۱۳۰/۲.

[7]) حواله جات بالا.

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: «الإمام الصدوق... من نبلاء المشائخ»[1] ابن سعد رحمه الله فرمائی «كان ثقة إن شاء الله»[2] امام احمد رحمه الله فرمائی "ثقة، ثقة."[3] امام ابن حبان رحمه الله د هغوی ذکر الثقات کښې کړی.[4]

خلاصه دا شوه چه ابویونس قشیری رحمه الله متفق علیه ثقه دی. د چانه دهغوی متعلق جرح نقل نه ده دې د انمه سته راوی دی. تولو ددوی احادیث اخستې دی.[5]

تقریبًا د ۱۵۰ هجری پورې ژوندې پاتې دې دهغې نه پس انتقال شوی. رحمه الله رحمة واسعة.[6]

ابن ابی ملیکه: دا ابوبکر عبدالله بن عبیدالله ابی ملیکه رحمه الله دی. د دوی تذکره «كتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله.....» لاندې راغلې ده.[7]

ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دی. دد وی تفصیلی حالات كتاب الإيمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: بنی الإسلام علی خمس... لاندې تیرشوی دی.[8]

قوله: لاتقتلوا الجنان إلا كل أبتر ذي طفيتين....

یواشکال اوډ هغې جواب: ددې حدیث شرح په تیرشوی باب کښې راغلې ده. دتیرشوی باب حدیث الفاظ دا وو. «اقتلوا ذا الطفيتين والأبتر» په کوم کښې چه واؤ راغلې وو. ددې نه معلومیږی چه دا دواړه جدا جدا صنف دی خو ددې باب حدیث کښې بغیرد واؤ نه دې د کوم نه چه معلومیږی دا دواړه هم یو صنف دی.

علامه کرمانی رحمه الله ددې اشکال دوه جوابونه ورکړی دی: ① دا واؤ د جمع بیّن الوصفین دپاره دې دجمع بین الذاتین دپاره نه دې. دغه شان به دحدیث شریف مطلب داشی چه هغه مار وژنئی کوم کښې چه دواړه وصفه موندلې شی. ددې مثال داجمله ده «مررت بالرجل الكريم والنسمة المباركة» په دې مثال کښې «الكريم والنسمة المباركة» دواړه د رجل وصف دی دغه جدا جدا ذاتونه نه دی چه ددغه بنده تیریدل الرجل الكريم سره هم وی او النسمة المباركة سره هم.

دغه شان په حدیث باب کښې او ذوالطفیتین نه هم یو ذات مراد دې. ② دې نه علاوه په دې دواړو امورو کښې څه منافات نشته دې چه ددې دواړو صفتونو نه په یوصفت سره متصف دقتل حکم

---

[1] سير أعلام النبلاء: ۲۵۳/۶.

[2] طبقات ابن سعد: ۲۷۰/۷|كمال مغلطاى: ۲۷۲/۳.

[3] الإكمال: ۲۷۲/۳تهذيب ابن حجر: ۱۳۰/۲.

[4] الثقات لابن حبان: ۲۳۶/۶.

[5] تهذيب الكمال: ۱۹۵/۵.

[6] سير أعلام النبلاء: ۲۵٤/۶.

[7] كشف البارى: ۵٤۸/۲.

[8] كشف البارى: ۶۳۷/۱

ورکړې شوې دې او چه کوم د دواړو صفاتو حامل وی دهغې هم د وژلو حکم ورکړې شی ځکه چه په دې مارکښې کله دا دواړه صفتونه جمع کیږی او کله نه. والله اعلم بالصواب. [1]

د باب دوولسم حدیث هم د ابن عمر رضی الله عنهما دې.

الحديث الثاني عشر

[۳۱۲۵]- حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَقْتُلُ الحَيَّاتِ، فَحَدَّثَهُ أَبُو لُبَابَةَ: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ قَتْلِ جِنَّانِ البُيُوتِ، فَأَمْسَكَ عَنْهَا» [ر۳۱۲۳] [2]

تراجم رجال

مالک بن اسماعیل: دا ابوغسان مالک بن اسماعیل بن زیاد نهدی کوفی رحمه الله دې. [3]

جریر بن حازم: دا ابونصر جریر بن حازم بن زید ازدی بصری رحمه الله دې. [4]

نافع: دا مشهور تابعی محدث حضرت نافع مولی ابن عمر رحمه الله دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب ذکر العلم والفتیا فی المسجد په ذیل کښې راغلی دی. [5]

ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دې. دد وی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: بنی الاسلام علی خمس... لاندې تیرشوی دی. [6]

ددې حدیث شرح هم په مخکینی باب کښې تیره شوې ده.

ترجمة الباب سره مناسبت: دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما ددواړو روایتونو ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې په دې کښې د مار اودهغه دمختلف انواع ذکر دې او تول دابه دی.

۱۶ – باب: خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ فَوَاسِقُ، يُقْتَلْنَ فِي الحَرَمِ

دترجمة الباب تحلیل لغوی، صرفی او نحوی: باب تنوین سره دې خمس موصوف او فواسق ددې صفت دې. بیا مبتداء خو یقتلن فعل مجهول ددې خبر دې. [7]

---

[1] شرح الكرماني: ۲۱۹/۱۳ عمدة القاري: ۱۹۹/۱۵ شرح القسطلاني: ۳۱۲/۵.

[2] قوله: عن ابن عمر رضى الله عنهما: الحديث، مر تخريجه في الباب السابق.

[3] ددوی د حالاتو دپاره اوګورئی کتاب الوضوء باب الماء الذی یغسل به شعر الانسان.

[4] ددوی د حالاتو دپاره اوګورئی کتاب الصلاة باب الخوخة والممر فی المسجد.

[5] كشف الباري: ۶۵۱/۴

[6] كشف الباري: ۶۳۷/۱

[7] عمدة القاري: ۱۹۶/۱۵ شرح القسطلاني: ۳۱۲/۵.

دواب جمع ده د دابه، دب يدب دبيباً د باب ضرب نه د خونيدو په معنى كښې دې مګر ددې اطلاق اوس په زمكه باندې دهر يو تلونكى باندې كيږى بلكه دا لفظ هر يو ساه والاته شامل دې كه مذكر وى اوكه مؤنث په دې باندې د ټولو مفسرينو اتفاق دې.(١)

فواسق جمع د فاسق ده، د فسق نه مشتق دې د كوم معنى چه خروج ده. فاسق ته هم په دې وجه فاسق وائى چه هغه د الله تعالى د اطاعت نه خارج كيږى.(٢) په حديث كښې ذكرشوى پنځو وارو ساه والاته فواسق په دې وجه ونيلى شوى دى چه دا د عصمت اوحفاظت نه خارج دى. د فسادى كيدو د وجې نه د قتل مستحق دى. هر هغه څيز چه طبعاً تكليف وركونكې وى هغه قتل ول شرعاً صحيح دى.

چنانچه معلومه شوه چه استحقاق قتل صرف په دې پنځوكښې منحصر نه دې بلكه ددې نه علاوه هم كه چرته يو خناور دتكليف سبب جوړيږى نوهغه به وژلې شى. دلته دعدد څه مفهوم نشته دې.(٣) **فى الحرم** دقيد نه معلوميږى چه غيرحرم كښې دا او هرموذى قتل كول په طريق اولى جائز دى.(٤)

دې نه علاوه دا امر هم په ذهن كښې ساتل پكاردى چه دسرخسى په نسخه كښې د ترجمةالباب په الفاظوكښې دا زياتوالې هم دې «إذاوقع الذباب فى شراب أحدكم فليغمسه» ليكن حافظ رحمه الله فرمائى چه دا الفاظ بې محل دى ددې دلته هيڅ معنى نشته دې.(٥)

دترجمة الباب مقصد: دلته هم د دواب ذكر دې اودتخليق حيوانات خبره روانه ده. بيا ددې باب لاندې امام بخارى رحمه الله شپږ احاديث ذكركړى دى په كوم كښې چه اولنې حديث دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دې.

الحديث الاول

[۳۱۳۶] - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "خَمْسٌ فَوَاسِقُ، يُقْتَلْنَ فِي الحَرَمِ: الفَأْرَةُ، وَالعَقْرَبُ، وَالحُدَيَّا، وَالغُرَابُ، وَالكَلْبُ العَقُورُ" [ر۱۷۳۲] (٦)

---

(١) قال الإمام الفخر الرازى رحمه الله فى تفسيره: قال الزجاج: الدابة اسم لكل حيوان، أن الدابة اسم مأخوذ من الدبيب، وبنيت هذه اللفظة على هاء التأنيث، وأطلق على كل حيوان ذى روح، ذكرا كان أو أنثى، إلا أنه بحسب عرف العرف اختص بالفرس، والمراد بهذا للفظ فى هذه الآية الموضوع الأصلى اللغوى، فيدخل فيه جميع الحيوانات، وهذا متفق عليه بين المفسرين. ولا شك أن أقسام الحيوانات وأنواعها كثيرة، وهى الأجناس التى تكون فى البير والبحر والجبال، والله يحصيها دون غيره، وهو تعالى عالم بكيفية طبائعها، وأعضائها، وأحوالها، وأغذيتها، وسمومها، ومساكنها، وما يوافقها، وما يخالفها، فالإله المدبر لأطباق السماوات والأرضين وطبائع الحيوان والنبات، كيف لا يكون عالما بأحوالها؟" التفسير الكبير للرازى: ۱۴۹-۹/۱۴۸-سورة هود، الآية:۶

(٢) شرح نووى: ۳۵۳/۸.

(٣) قال الإمام أحمد بن اسماعيل الكورانى رحمه الله: وسمى هذه الخمس فواسق، لخروجها عن العصمة، واستحقت القتل، لأنها مفسدة، والمؤذى طبعا يقتل شرعا، ولذلك يقتل ماسوى هذه من المؤذيات ولا مفهوم للعدد" الكوثر الجارى: ۲۲۳/۶. نوراوګورنى هدايه: ۴۴۱/۴ كتاب الذبائح فصل فيما يحل اكله... وشرح الكرمانى:۲۱۸/۱۳-۲۱۷.

(٤) عمدة القارى: ۱۹۶/۱۵ شرح القسطلانى: ۳۱۲/۵.

(٥) فتح البارى: ۳۵۶/۶.

(٦) قوله: عائشة رضى الله عنها: الحديث، مرتخريجه فى كتاب جزاء الصيد، باب مايقتل المحرم من الدواب.

ترجمه: حضرت عائشه رضي الله عنها د نبي كريم ﷺ نه روايت كوي چه نبي عليه السلام فرمائيلي دي د پنځو ساه والا ځيزونو وينه په حرم كښې هم حلال ده، مږه، لړم، تپوس، كارغه او ليونې سپې.

تراجم رجال:

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدي بصري رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې راغلې. [1]

يزيدبن زريع:دا يزيد بن زريع تميمي بصري رحمه الله دې. [2]

معمر: دا معمر بن راشد ازدي بصري رحمه الله دې. ددوى تذكره بدء الوحي اوكتاب العلم باب كتابة العلم كښې راغلې ده. [3]

الزهري: دامحمدبن مسلم ابن شهاب زهري رحمه الله دې. ددوى مختصر تذكره بدء الوحي په دريم حديث كښې اوتفصيلي كتاب الغسل باب غسل الرجل مع امرأته كښې راغلې ده. [4]

عروه: دا عروه بن زبير بن عوام رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذكره بدء الوحي دويم حديث كښې او اجمالي په كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه كښې تفصيلاً تيره شوې ده. [5]

عائشة رضي الله عنها: دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحي دويم حديث لاندې راغلى دى. [6]

داحديث كتاب جزاء الصيد، باب مايقتل المحرم من الدواب كښې هم راغلې دې.

د باب دويم حديث دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما دې.

الحديث الثاني

[٣١٣٤] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ، مَنْ قَتَلَهُنَّ وَهُوَ مُحْرِمٌ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ: العَقْرَبُ، وَالفَأْرَةُ، وَالكَلْبُ العَقُورُ، وَالغُرَابُ، وَالحِدَأَةُ" -[ر١٧٣٠] [7]

ترجمه: دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلي دي پنځه ساه والا ځيزونه دي چه هغه ځوك په احرام كښې هم اووژني نو په هغه باندې څه ګناه نشته دې، لړم، مږې، ليونې سپې، كارغه او تپوس.

---

[1] كشف الباري:٢/٢.

[2] ددوى دحالاتو دپاره اوګورئي كتاب الوضوء باب غسل المنى وفركه وغسل مايصيب من المرأة.

[3] كشف الباري: ٤٦٥/١، ٣٢١/٤.

[4] كشف الباري: ٣٢٦/١.

[5] كشف الباري: ٢٩١/١، ٤٣٦/٢.

[6] كشف الباري: ٢٩١/١.

[7] قوله: عن عبدالله...: الحديث، مرتخريجه كتاب الحج باب مايقتل المحرم من الدواب.

تراجم رجال

عبدالله بن مسلمه: دا عبدالله بن مسلمه بن قعنبی مدنی رحمه الله دې. ددوی تفصيلی حالات كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن په ذيل كښې تيرشوی دی.[1]

مالک: دا امام دارالهجرة امام مالك بن انس اصبحی مدنی رحمه الله دې. ددوی اجمالی حالات بدء الوحی او تفصيلی حالات كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن لاندې بيان کړې شوی دی.[2]

عبدالله بن دينار: دا عبدالله بن دينار مولی ابن عمر رحمه الله دې. ددوی حالات اجمالاً ((كتاب الإيمان باب امور الإيمان)) كښې تيرشوی دی.[3]

ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دې. ددوې تفصيلی حالات كتاب الإيمان باب قول النبی صلی الله عليه وسلم: بنی الإسلام علی خمس.... لاندې تيرشوی دی.[4]

د دې حديث شرح كتاب جزاء الصيد، باب مايقتل المحرم من الدواب كښې هم تيره شوې ده.

دباب دريم حديث دحضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنهما دې.

الحديث الثالث

[۳۳۸] - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ كَثِيرٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، رَفَعَهُ، قَالَ «خَمِّرُوا الآنِيَةَ، وَأَوْكُوا الأَسْقِيَةَ، وَأَجِيفُوا الأَبْوَابَ وَاكْفِتُوا صِبْيَانَكُمْ عِنْدَ العِشَاءِ، فَإِنَّ لِلْجِنِّ انْتِشَارًا وَخَطْفَةً، وَأَطْفِئُوا المَصَابِيحَ عِنْدَ الرُّقَادِ، فَإِنَّ الفُوَيْسِقَةَ رُبَّمَا اجْتَرَّتِ الفَتِيلَةَ فَأَحْرَقَتْ أَهْلَ البَيْتِ»، قَالَ: ابْنُ جُرَيْجٍ وَحَبِيبٌ، عَنْ عَطَاءٍ «فَإِنَّ لِلشَّيَاطِينِ» [ر۳۱۰۶] [5]

ترجمه: دحضرت جابر رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمائيلی دی چه لوښی پټونی، مشكيزې تړنی، دروازې بندونی، دمابنام نه ماشومان بهر وتلونه منع کړنی ځکه چه د جناتو دپاره (دغه وخت) خوريدل او اوچتول وی. د اوده كيدو په وخت باتئی (چراغونه) مړې کونی ځکه چه اکثر وختونو كښې مږې باتئی راكاږی دغه شان دكور خلق اوسوزوی.

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی بصری رحمه الله دې. ددوی تذكره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې راغلې.[1]

---

[1]) كشف البارى: ۸۰/۲.

[2]) كشف البارى: ۲۹۰/۱، ۹۰/۲.

[3]) كشف البارى: ۵۸/۱، وأنور او گورئی: ۱۳۵/۲.

[4]) كشف البارى: ۶۳۷/۱

[5]) قوله: عن جابر بن عبدالله رضی الله عنهما: الحديث، مرتخريجه قبل أبواب من هذا الكتاب فی صفة إبليس......

حماد بن زيد: دا حماد بن زيد بن درهم جهضمى رحمه الله دى. ددوى تذكره كتاب الايمان باب المعاصى من أمر الجاهلية.... لاندې راغلې ده.[٢]

كثير: دا ابوقرة كثير شنظير – بكسر الشين والظاء المعجمتين، بينهما نون ساكنة[٣] مازنى ازدى رحمه الله دى.[٤]

دى د عطاء، مجاهد، حسن بصرى، محمدبن سيرين، انس بن سيرين او يوسف بن الحكم رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت كوى. اود دوى نه دحديث روايت كونكوكښې سعيد بن ابى عروبه، حماد بن زيد، عبدالوارث بن سعيد، ابان بن يزيد العطار، حفص بن سليمان، ابوعامر الخزار، عباد بن عباد او بشر بن المفضل رحمهم الله وغيره نه علاوه يو لونى جماعت شامل دى.[٥]

دامام احمدبن حنبل رحمه الله خوئى عبدالله رحمه الله وائى چه ماد پلار نه د كثير بن شنظير بابت كښې معلومات اوكړل نو ونى فرمائيل چه صالح سړې دې. بيائى اوفرمائيل خلقو دهغه نه روايات كړى دى او احاديث ئى اخستې دى.[٦]

ابن سعد رحمه الله فرمائى «كان ثقة ان شاء الله»[٧] ابن عدى رحمه الله فرمائى: «وليس فى حديثه شىء من المنكر، وأحاديثه أرجوأن تكون مستقيمة»[٨] امام بزار رحمه الله فرمائى «ليس به بأس»[٩] ابوبكر اثرم رحمه الله فرمائى «هو ممن يكتب حديثه ويشتهى»[١٠] ابن معين رحمه الله فرمائى: صالح.[١١] نور فرمائى ثقة.[١٢] دا خو وو دهغوى تعديل چه ډيرو حضراتو محدثينو هغه معتبر گرځولې دې خو بل طرف ته په هغوى باندې جرح هم كړې شوې ده او هغه ته او دهغه مرويات ته غير معتبر وئيلې شوى دى:

چنانچه ابن معين رحمه الله فرمائى: «ليس بشىء»[١٣] ابن حزم رحمه الله فرمائى: «ضعيف جدا»[١٤] عمرو بن على رحمه الله وائى چه يحيى بن سعيد رحمه الله ددوى په واسطه سره تحديث نه كولو.[١٥] ابوزرعه رازى رحمه الله

---

[١] كشف البارى:٢/٢.

[٢] كشف البارى: ٢١٩/٢.

[٣] إرشادالسارى: ٣١٣/٥فتح البارى:٣٥٦/٦ عمدة القارى: ١٩٦/١٥.

[٤] تهذيب الكمال: ٢٤/١٢٣-١٢٢رقم الترجمة: ٤٩٤٥ وحواله جات بالا.

[٥] د شيوخ اوتلامذه دپاره اوگورئى تهذيب الكمال: ١٢٣/٢٤.

[٦] الجرح والتعديل: ٢٠٧/٧باب الشين من الكاف رقم: ٨٥٤

[٧] الطبقات الكبرى:٢٤٣/٧وتعليقات تهذيب الكمال: ١٢٤/٢٤.

[٨] الكامل لابن عدى: ٧١/٦رقم: ١٦٠٥.

[٩] كشف الأستار: ٢١١/٢كتاب الحدود باب ماجاء فى المثلة رقم: ١٥٣٧.

[١٠] تعليقات تهذيب الكمال: ١٢٣/٢٤ثقات ابن شاهين: ١١٧٧.

[١١] تهذيب الكمال: ١٢٤/٢٤.

[١٢] رواية عثمان بن سعيد الدارمى فى تاريخه رقم: ٧١٨تعليقات تهذيب الكمال: ١٢٤/٢٤.

[١٣] تهذيب الكمال: ١٢٤/٢٤رواية عباس الدورى عنه، تهذيب التهذيب: ٤١٨/٨.

[١٤] تعليقات تهذيب الكمال: ١٢٤/٢٤تهذيب التهذيب: ٤١٩/٨.

[١٥] تهذيب الكمال: ١٢٤/٢٤تهذيب التهذيب: ٤١٩/٨ كتاب المجروحين: ٢٢٧/٢رقم: ٨٩٢

فرمائی «لین»(۱) امام نسائی رحمه الله فرمائی: «لیس بالقوي»(۲) ابن حبان رحمه الله فرمائی: «كان كثير الخطأ على قلة روايته، ممن يروي عن المشاهير أشياء مناكير، حتى خرج بها عن حد الاحتجاج، إلا فيما وافق الأثبات»(۳)
یعنی د مرویات د قلت باوجود کثیرالخطاوو، دي د هغه خلقونه دي چه د مشاهیر امت نه منکر احادیث نقل کوی. دکوم په وجه چه به دي د حد د احتجاج او استدلال نه هم خارج کیږی البته داخبره ده چه چرته نی د اثبات موافقت کړې وی. لکه څنګه چه تاسو اوکتل چه کثیر بن شنظیر رحمه الله باره کښې دوه اقوال دی. بعض محدثینوحضراتو که چرته هغه د اعتماد قابل ګرخولې دې نو بعض نور نی د حدیث په روایت کښې ناقابل اعتبار ګرخوی.

قوله: فضیل: د کثیر بن شنظیر رحمه الله باره کښې علامه ساجی رحمه الله قول هم فیصله کن معلومیږی چه کثیر اګرچه څه کمزور دی دددوی باره کښې بعض محدثینو ته اشکال هم دې مګر دې صدوق دې اود خپلې رښتونولې او صدق د وجې نه ددې خبرې قابل دې چه د هغوی احادیث قبول کړې شی چنانچه فرمائی «صدوق، وفيه بعض الضعف، ليس بذاك، ويحتمل لصدقه»(۴)
دائمه سته نه امام نسائی رحمه الله نه علاوه نورو پنځو واړو حضراتو دهغوی روایات په خپل خپل کتاب کښې اخستی دی. (۵)امام بخاری رحمه الله دهغوی نه صرف دوه احادیث اخستی دی. یو حدیث باب د کوم متابعت چه روایت باب په آخره کښې ابن جریج او حبیب معلم کړې دې. دویم کتاب العمل في الصلاة کښې د کوم متابعت چه په مسلم شریف کښې په طریق د لیث موجود دې.(۶) په دې وجه کم نه کم په امام بخاری رحمه الله باندې خوددې روایت د وجې نه څه اعتراض نه شی کیدې.
یوه اهم فائده: امام حاکم رحمه الله فرمائیلی دی چه د یحیی بن معین رحمه الله دا عادت ووکه چرې یو قلیل الروایه شیخ یا د محدث دهغوی په وړاندې تذکره کیدله نوکله کله به نی فرمائیل «لیس بشیء» مطلب دا چه د دغه صاحب د احادیثو شمیر دومره نه دې چه په هغې کښې مشغولیت اختیار کړې شی.(۷)مقصود جرح به نه کیدله. چنانچه دکثیر بن شنظیر باره کښې د یحیی بن معین رحمه الله ارشاد«لیس بشیء» په دې مطلب باندې محمول کول پکاردی خاص کر چه کله دهغه نه دکثیر تعدیل هم نقل دې لکه څنګه چه اوس تیرشو.
عطاء: دا مشهور تابعی محدث حضرت عطاء بن ابی رباح رحمه الله دې. ددوی تفصیلی حالات كتاب العلم باب عظة النساء...کښې تیرشوی دی.(۸)

(۱) حواله جات بالا، الجرح والتعديل: ۲۰۷/۷المغنى فى الضعفاء: ۲۲۶/۲رقم: ۵۰۸۳.
(۲) تهذيب الكمال: ۱۲۴/۲۴تهذيب ابن حجر: ۱۹/۸ ؛والضعفاء والمتروكين: ۱۸۸رقم:۵۳۳باب الكاف.
(۳) كتاب المجروحين: ۲۲۷/۲رقم: ۸۹۲تعليقات تهذيب الكمال: ۱۲۴/۲۴.
(۴) هدى السارى: ۶۰۹حرف الكاف، من الفصل التاسع، وتهذيب التهذيب: ۴۱۹/۸.
(۵) حواله جاب بالا، تهذيب الكمال: ۱۲۵/۲۴.
(۶) صحيح البخارى كتاب العمل فى الصلاة، باب لا يرد السلام فى الصلاة رقم:۱۲۱۷ومسلم كتاب المساجد باب تحريم الكلام فى الصلاة رقم: ۵۴۰.
(۷) فتح البارى: ۳۵۶/۶تهذيب التهذيب: ۴۱۹/۸عمدة القارى: ۱۹۶/۱۵.
(۸) كشف البارى: ۳۷/۴.

جابربن عبدالله الانصاري: دا مشهور محدث حضرت جابر بن عبدالله انصاري رضي الله عنه دي.[1]

قوله::عن جابربن عبدالله رضي الله عنهما رفعه: دحضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنهما نه مرفوع روايت دي. علامه کرماني رحمه الله فرمائي چه رفعه په دې وجه اوفرمائيلې شو چه رفع عام ده. چه واسطه سره وي يا بغيرد واسطې وي بل عام ده. روايت د حديث سره مقارن ومتصل ده يا نه ده؟ چنانچه رفعه فرمائيلو سره دې طرف ته اشاره اوکړه چه دلته رفع بغيرد واسطې روايت دحديث سره متصل اومقارن ده.[2]

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي د اسماعيلي په نسخه کښې د حمادبن زيد رحمه الله نه روايت په دوو طريقو سره نقل دې او په دواړوکښې قال رسول الله صلى الله عليه وسلم تصريح ده. «د رفعه الفاظ نشته دي».[3]

ددې حديث شريف شرح چونکه مخکښې شوې ده په دې وجه صرف په ترجمه باندې اکتفا کولې شي.[4]

په دې روايت کښې «ولكفتوا صبيانكم عند العشاء» راغلې دې چه دماسخوتن په وخت يعني د شپې خپل ماشومان د کورونو نه بهر وتلونه منع کوئي خوددې حديث په نورو طرق[5] کښې داسې الفاظ راغلي دي چه د مساء يعني مابنام په معنى دلالت کوي په دې وجه مونږ په ترجمه کښې د مابنام وخت ذکرکړې دې. په حديث باب او نورو طرق کښې هيڅ منافات نشته دې. دلته د مابنام آخرى وخت او ددې طرق نه د شروع وخت مراد دې. والله اعلم.

قوله::قال ابن جريج وحبيب عن عطاء: فإن الشيطان: ابن جريج رحمه الله اوحبيب معلم عطاء نه «فإن الشيطان.....» الفاظ نقل کړي دي.

دمتابعت مقصد: ددې متابعت مقصد دحضرت عطاء په شاګردانوکښې د باب روايت نقل کولوکښې کوم لفظي اختلاف شوې دې هغه واضح کول دي. چنانچه فرمائي چه د کثير په روايت کښې د جن (جنات) لفظ دې خو ابن جريج رحمه الله او حبيب معلم رحمه الله د شيطان الفاظ نقل کړي دي. په اصل کښې دالفظي اختلاف دې په حقيقت کښې هيڅ تضاد نشته دې. ځکه چه کيدې شي دا دواړه صنف هغه وخت اخوا ديخوا خورېږي جنات هم اوشيطانان هم. داد علامه کرماني رحمه الله جواب دې. بعض علماء حضرات فرمائي چه د جن او شيطان دواړو حقيقت هم يو دې په دوى کښې فرق صرف صفات او عادات په بنياد باندې دې. په دې وجه څه تضاد نشته دې. والله اعلم.[6]

---

[1] ددوى د حالاتودپاره اوګورئى كتاب الوضوء باب من لم يرالوضوء إلا من المخرجين.

[2] شرح الكرماني: ۲۱۸/۱۳شرح القسطلاني: ۳۱۳/۵عمدة القاري: ۱۹۶/۱۵.

[3] فتح الباري: ۳۵۶/۶شرح القسطلاني: ۳۱۳/۵.

[4] كشف الباري كتاب الأشربة باب تغطية الإناء: ٤٣٧كتاب الاستئذان باب لا تترك النار، وباب غلق الأبواب:ص ١٤١، ١٤٤.

[5] صحيح البخاري كتاب الأشربة باب تغطية الإناء رقم: ۵۶۲۳وكتاب بدء الخلق باب صفة إبليس.... رقم: ۳۲۸۰.

[6] شرح الكرماني: ۲۱۹/۱۳عمدة القاري: ۱۹۷/۱۵إرشادالساري: ۳۱۳/۱۵الكوثرالجاري: ۲۲٤/۶.

دمذكوره متابعاتو موصولاً تخريج: ابن جريج عبدالملك بن عبدالعزيز رحمه الله [1]د متابعت موصولاً تخريج امام بخارى رحمه الله د تيرشوى باب په شروع كښې كړې دې. اود حبيب معلم رحمه الله [2]دمتابعت موصولاً تخريج ابويعلى موصلى رحمه الله [3]ابن حبان رحمه الله [4]اوامام احمد رحمه الله [5] خپل خپل كتاب كښې د حماد بن سلمه رحمه الله په طريق سره ذكر كړې دې [6]

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت «فإن الفويسقة ربما......» كښې دې.

دباب څلورم حديث دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې.

الحديث الرابع

[٣١٣٩]- حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَارٍ، فَنَزَلَتْ {وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا} [المرسلات:١] فَإِنَّا لَنَتَلَقَّاهَا مِنْ فِيهِ، إِذْ خَرَجَتْ حَيَّةٌ مِنْ جُحْرِهَا، فَابْتَدَرْنَاهَا لِنَقْتُلَهَا، فَسَبَقَتْنَا فَدَخَلَتْ جُحْرَهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «وُقِيَتْ شَرَّكُمْ كَمَا وُقِيتُمْ شَرَّهَا» وَعَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ مِثْلَهُ، قَالَ: وَإِنَّا لَنَتَلَقَّاهَا [ص:١٣٠] مِنْ فِيهِ رَطْبَةً وَتَابَعَهُ أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مُغِيرَةَ، وَقَالَ: حَفْصٌ، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ قَرْمٍ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ [ر١٧٣٣] [7]

تراجم رجال

عبدة بن عبدالله: دا ابوسهل عبدة بن عبدالله خزاعى بصرى رحمه الله دې. ددوى حالات كتاب العلم باب من أعاد الحديث ثلاثة ليفهم عنه لاندې تيرشوى دى. [8]

يحيى بن ادم: دا يحيى بن آدم بن سليمان قرشى مخزومى رحمه الله دې. [9]

---

[1] دعبدالملك بن عبدالعزيز رحمه الله دحالاتو دپاره اوګورئى كشف البارى: كتاب الحيض: ٤١٢.

[2] د حبيب معلم رحمه الله د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب الحج باب الطواف بعد الصبح والعصر.

[3] ١٨٤/٢رقم: ١٧٦٥. امام بخارى رحمه الله الأدب المفرد: ٦٣٣-٢/٣٤١باب ضم الصبيان عند فورة العشاء رقم: ١٢٣١.

[4] ٢٣٠/٣كتاب الطهارة باب الماء المستعمل ذكر العلة التى من أجلها...... رقم: ١٢٧٣.

[5] مسندأحمد: ٣٦٢/٣رقم: ١٤٩٥٩.

[6] فتح البارى: ٣٥٧/٦عمدة القارى: ١٩٧/١٥شرح القسطلانى: ٣١٣/٥تغليق التعليق: ٥٢٠/٣.

[7] قوله: عن عبدالله رضى الله عنه: الحديث. مرتخريجه كتاب جزاء الصيد باب مايقتل المحرم من الدواب.

[8] كشف البارى: ٥٧٦/٣.

[9] ددوى دحالاتو دپاره اوګورئى كتاب الغسل، باب الغسل بالصاع وغيره.

اسرائيل: دا مشهور محدث اسرائيل بن يونس بن ابى اسحاق سبيعى همدانى كوفى رحمه الله دي. ددوى حالات كتاب العلم باب من ترك بعض الاختيار مخافة... ، لاندې بيان کړی شوی دی.(١)

منصور: دامنصور بن معتمر سلمى ابوعتاب كوفى رحمه الله دی. ددې دریواړو محدثینو حضراتو تفصیلی تذکره كتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أياما معلومة لاندې تیره شوې ده.(٢)

ابراهیم: ابراهیم: دا مشهور فقیه ابو عمران ابراهیم بن یزید نخعی کوفی رحمه الله دی.

علقمه: دا د ابن مسعود رضی الله عنه مشهور شاګرد حضرت علقمه بن قیس نخعی کوفی رحمه الله دی.

عبدالله: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دی. ددې څلورو واړو بزرګانو تفصیلی تذکره كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم کښې راغلې.(٣)

قوله: قال: كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في غار، فنزلت ﴿ وَالْمُرْسَلٰتِ عُرْفًا﴾

حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی چه مونږ رسول الله صلی الله علیه وسلم سره په غار کښې وو چه دغه وخت سورت والمرسلات نازل شو.

په دې حدیث کښې حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د هجرت نه وړاندې ښکاره کیدونکې یو واقعه بیانوی. په دې کښې چه دکوم غار تذکره ده هغه منی کښې وو. لکه چه کتاب الحج کښې ددې صراحت راغلې دی.(٤)

قوله: فإنا لنتلقاها من فيه، إذ خرجت حية من جحرها: نومونږ د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د مبارکې خلې نه (اورېدو سره) یادول چه یو مار د خپلې سوړې نه راووتلو.

قوله: لنتلقاها: تلقى نه مشتق دې دکوم معنى چه قبلول یادول او حاصلول وغیره ده.(٥) فيه، په حالت جرى کښې دې چونکه من جاره دې ددې اصل فوه دې یعنی فم (خله). «جحرها - بتقديم الجيم المضمومة على الهاء المهملة الساكنة -» سوړې ته وائى. ددې جمع أجحار ده.(٦)

قوله: فابتدرناها، لنقتلها، فسبقتنا، فدخلت جحرها، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: وقيت شركم، كما وقيتم شرها: چنانچه مونږ دهغه د وژلو دپاره دهغه طرف ته ورمنډه کړه مګر هغه زمونږ نه مخکښې اووتلو او په خپله سوړه کښې ننوتلو، نو رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل هغه ستاسو د شر نه محفوظ پاتې شو لکه څنګه چه تاسو خلق د هغه د شر نه محفوظ پاتې شوئی.

---

(١) كشف الباري: ٥٤٦/٤.

(٢) كشف الباري: ٣/ ٢٧٠-٢٦٦.

(٣) كشف الباري: ٢٥٣/٢-٢٥٧.

(٤) صحيح البخاري كتاب الحج باب ما يقتل المحرم من الدواب رقم: ١٨٣٠.

(٥) الكوثر الجاري: ٢٢٥/٦ القاموس الوحيد،مادة: لقى.

(٦) إرشادالساري: ٣١٤/٥-٣١٣.

وقمت، او وقستم دواړه مجهول صيغې دي. وقايه مصدر نه په معنى د حفاظت او لفظ شر دواړو خايونو كښې منصوب على المفعولية دي.[1]

پواشكال او دهغې جواب اشكال دادې چه مار وژل خو د ثواب كاردې او هم خير او خير دې مگر حضورپاك دا په شر سره تعبيركړو داولې؟ددې جواب دادې چه خير او شر دامور اضافيه نه دى. د مار وژل خو دهغه صحابه كرامو د پاره د خير عمل وو مگر د دغه مار د پاره ټول شر وو هغه وژلې كيدو نو دهغه مار رعايت كولوسره ئې قتل ته شر او ونيل.[2]

قوله: وعن إسرائيل عن الأعمش عن إبراهيم عن علقمة عن عبدالله...... مثله

د مذكوره تعليق مقصد دلته دا اوخودلې شو چه يحى بن آدم رحمه الله دا وائى چه اسرائيل بن يونس رحمه الله لكه چه روايت باب منصور عن ابراهيم په طريق سره نقل كړې دې دغه شان سليمان الاعمش عن ابراهيم په طريق سره هم روايت كړې دې. لكه چه دا اوخودلې شو چه دا روايت هم د ابراهيم رحمه الله دې په دې كښې هيڅ اختلاف نشته دې.[3]

د مذكوره تعليق تخريج: دلته دوه احتماله دى. ① پورتنې عبارت عطف دې او د حديث د سند لاندې داخل دې نوخكه خوددې د تخريج ضرورت نشته دې. دغه شان به موصول بالسند السابق وى ② پورتنې عبارت تعليق دې نودا تعليق موصولاً ابونعيم رحمه الله مستخرج كښې «يحى بن آدم عن إسرائيل عن منصور والأعمش معا» په طريق سره ذكركړې دې.[4]

قوله: قال: وإنا لنتلقاها من فيه رطبة ابن مسعود رضي الله عنه فرمانى چه د نبى كريم صلى الله عليه وسلم مباركه ژبه ددې آياتونو په تلاوت سره اوچه شوې نه وه چه مونږ هغه ته ياد كړل.

شارحينو حضراتو ددې جملې دوه مطالب ليكلى دى ① رطبه تازه كهجورې ته وائى دلته د نبى عليه السلام د سورة المرسلات نازليدونه پس، اولنې او د شروع تلاوت ته سهولت او آسانتيا كښې رطبة سره تعبيركړې شوې دې لكه څنګه چه تازه كهجورې يا ميوې خوراك آسان وى په دې صورت كښې به مطلب داشى چه مونږ د نبى عليه السلام دخلې مباركې نه د تازه كلام اوريدو سره يادول ② رطبة نه رطوبت فم يعنى توكانړې مراد دې او مطلب دادې چه ددې آياتونو د نازليدلونه پس حضورپاك ددې په تلاوت كښې مشغول شو. ترد غه وخت پورې دحضورپاك په خله مباركه كښې توكانړې اوچې شوې هم نه وې چه مونږ دا آياتونه ياد كړل چنانچه دا سرعت د اخذ نه كنايه ده. هم دغه دويمه معنى او مطلب راجح دي.[5]

[1] عمدة القاري: ١٥/١٩٧ إرشاد الساري: ٥/٣١٤.
[2] عمدةالقاري: ١٥/١٩٧ الكوثر الجاري: ٦/٢٢٥.
[3] عمدة القاري: ١٥/١٩٨-١٩٧ فتح الباري: ٦/٣٥٧.
[4] الكوثر الجاري: ٦/٢٢٥ تغليق التعليق: ٣/٥٢١.
[5] فتح الباري: ٦/٣٥٧ شرح الكرماني: ١٣/٢١٩.

دكتاب الحج روايت هم په دې باندې دال دې چرته چه دا الفاظ دي: «وإن فاه لرطب بها»[1]، علامه عيني رحمه الله فرمائي: «(قوله: "رطبة" أي غضة طرية في أول ماتلاها، ووصفت التلاوة بالرطوبة لسهولتها، ويحتمل أن يكون المراد من الرطوبة: رطوبة فمه، يعني: إنهم أخذوها عنه قبل أن يجف عرقه من تلاوتها، كذا قاله الشراح. (قلت) هذا كناية عن سرعة أخذهم على الفور حين سمعوه، وهو يقرأ، من غير تأخير ولا توان)»[2]

قوله: وتابعه أبوعوانة عن مغيرة: او ابوعوانه رحمه الله د مغيره رحمه الله نه روايت كولوسره د اسرائيل متابعت كړې دې. د ابوعوانه رحمه الله نه وضاح يشكري[3] اومغيره رحمه الله نه ابن مقسم رحمه الله[4] مراد دې.

د مذكوره متابعت مقصد: په دې متابعت سره بيان كړې شوى دى چه مغيره بن مقسم رحمه الله هم د اسرائيل په دې امر كښې موافقت كړې دې چه د ابراهيم بن يزيد رحمه الله شيخ علقمه رحمه الله دې.[5]

د مذكوره متابعت تخريج: د ابوعوانه رحمه الله دا متابعت موصولاً امام بخاري رحمه الله كتاب التفسير كښې سورة المرسلات په تفسير كښې ذكر كړې دې.[6] دې نه علاوه دا متابعت امام طبراني رحمه الله[7] هم موصولاً ذكر كړې دې.[8]

قوله: وقال حفص وأبومعاوية وسليمان بن قرم عن الأعمش، عن إبراهيم عن الأسود عن عبدالله.

دمذكوره بالا تعليق مقصد: پورته چه كوم طريق تيرشوې دې په هغې كښې اسرائيل عن الأعمش عن ابراهيم عن علقمه عن عبدالله په سندسره د باب روايت نقل كولو. په دې طريق كښې د ابراهيم شيخ علقمه گرځولې شوې وو خو امام بخاري رحمه الله دلته دا فرمائي چه دې دريوارو محدثينو حضراتو حفص، ابومعاويه اوسليمان بن قرم رحمهم الله د اسرائيل مخالفت كړې دې چه أعمش عن ابراهيم په طريق كښې اسرائيل دعلقمه شيخ ابراهيم وئيلې وو. خو دا دريوارو حضرات فرمائي چه د ابراهيم شيخ اسود بن يزيد دې علقمه نه دې. حافظ رحمه الله فرمائي چه جرير بن عبدالحميد ضبي هم ددې دريوارو حضراتو موافقت كړې دې.[9]

د مذكوره تعليقاتو موصولاً تخريج: ① دحفص بن غياث رحمه الله روايت مسنداً امام بخاري رحمه الله كتاب الحج اوكتاب التفسير كښې ذكر كړې دې.[10]

---

[1]) صحيح البخاري كتاب الحج باب مايقتل المحرم من الدواب رقم: ۱۸۳۰.

[2]) عمدة القاري: ۱۹۸/۱۵.

[3]) ددوى دحالاتودپاره اوګورئى كشف الباري: ٤٣٤/١.

[4]) ددوئ دحالاتودپاره اوګورئى كتاب الصوم، باب صوم يوم وإفطار يوم.

[5]) فتح الباري: ٦٨٧/٨كتاب التفسير سورة والمرسلات (باب بلاترجمة)

[6]) صحيح البخاري كتاب التفسير سورة والمرسلات رقم: ٤٩٣١.

[7]) المعجم الكبير للطبراني: ١١٩/١٠رقم: ١٠١٥٨الاختلاف عن الأعمش في حديث عبدالله.

[8]) فتح الباري: ٦٨٧/٨كتاب التفسير وعمدة القاري: ١٩٨/١٥.

[9]) حواله جات بالا وإرشادالساري: ٣١٤/٥.

[10]) كتاب الحج باب مايقتل المحرم من الدواب رقم: ١٨٣٠وكتاب التفسير باب قوله: ﴿هَٰذَا يَوْمُ لَا يَنطِقُونَ﴾ رقم: ٤٩٣٤.

② دابومعاويه ضرير رحمه الله حديث امام احمد رحمه الله په خپل مسند كښې او امام مسلم رحمه الله خپل صحيح كښې موصولاً ذكر كړى دى.[١]

③ سليمان بن قرم رحمه الله د روايت باره كښې حافظ رحمه الله خودا فرمائيلى دى چه دا روايت موصولاً چرته راغلې دې ماته نه ده معلومه.[٢]

خو عينى رحمه الله دا دعوى كړې ده چه د سليمان روايت موصوله فتوح كښې موجود دې.[٣]

دَ بحث خلاصه: ددې ټولو تعليقاتو او متابعاتو خلاصه دا شوه چه دباب دا روايت دحضرت ابن مسعود رضي الله عنه دوو جليل القدر شاګردانو علقمه رحمه الله او اسود بن يزيد رحمه الله دواړو نه نقل دې. كله د يو نه روايت شوې او كله دبل نه. والله اعلم.

وقال حفص وأبومعاوية وسليمان بن قرم.....

تراجم رجال

حفص: دا حفص بن غياث رحمه الله دې. ددوى حالات كتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فى الجنابة په ضمن كښې راغلى دى.[٤]

ابومعاويه: دا ابومعويه محمدبن حازم ضرير رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب العلم باب الحياء فى العلم لاندې تيره شوې ده.[٥]

سليمان بن قرم: دا ابوداؤدسليمان بن قرم بن معاذ تميمى ضبى رحمه الله دې. بعض حضراتود نيكه طرف ته منسوب كولوسره سليمان بن معاذ هم وئيلې دې.[٦]

دې د ابواسحاق سبيعى، ابويحيى قتات، عطاء بن سائب، ابن المنكدر، اعمش، سماك بن حرب، عاصم بن بهدلة رحمهم الله وغيره نه روايت كوى. ددوى نه روايت كونكوكښې سفيان ثورى (وهومن أقرانه) ابوالجواب، حسين بن محمد مروزى، يعقوب بن اسحاق حضرمى، يونس بن محمدمؤدب، ابوالاحوص، بكر بن عياش او ابوداؤد طيالسى رحمهم الله وغيره شامل دى.[٧]

عبدالله بن احمدبن حنبل رحمه الله وائى:

«كان أبى يتبع حديث قطبة بن عبدالعزيز وسليمان بن قرم ويزيد بن عبدالعزيز بن سياه، وقال: هؤلاء قوم ثقات، وهم أتم حديثا من سفيان وشعبة، وهم أصحاب كتب، وإن كان سفيان وشعبة أحفظ منهم».[٨]

---

[١] مسندالإمام أحمد، مسند عبدالله بن مسعود رضي الله عنه: ٤٥٦/١، رقم: ٤٣٥٧، وصحيح مسلم كتاب السلام باب قتل الحيات وغيرها. رقم: ٥٨٢٤

[٢] فتح البارى: ٣٥٧/٦، إرشادالسارى: ٣١٤/٥، هدى السارى: ٤٩.

[٣] عمدة القارى: ١٩٨/١٥، دَ نور تفصيل دَپاره اوګورئى فتح البارى: ٦٨٧/٨، كتاب التفسير وتحفة الأشراف بمعرفة الأطراف: ٥/٧ رقم: ٩١٦٣، و ١٠٣/٧ رقم: ٩٤٣٠، مسندعبدالله بن مسعود رضى الله عنه.

[٤] كشف البارى: ٤٦٧.

[٥] كشف البارى: ٦٠٥/٤.

[٦] تهذيب الكمال: ٥١/١٢، رقم الترجمة: ٥٥٥، تهذيب ابن حجر: ٢١٣/٤، إكمال مغلطاى: ٨١/٦.

[٧] دَ شيوخ اوتلامذه دَتفصيل دَپاره اوګورئى تهذيب الكمال: ٥٢/١٢-٥١.

[٨] تهذيب الكمال: ٥٣/١٢-٥٢، تهذيب التهذيب: ٢١٣/٤.

يعنى زما والد صاحب به د قطبه سليمان او يزيد احاديث لتول اوفرمانيل به نى چه دا تبول ثقه خلق دى. د سفيان او شعبه په مقابله كښې دهغوى حديثونه زيات مكمل اوتام دى اوهغوى سره كتابونه هم دى. اګرچه شعبه او سفيان ددې خلقو په نسبت د زيات يادداشت اوحافظه مالكان دى

ليكن دې سره د امام احمد رحمه الله نه دا هم نقل دى: «لاأرى به بأسا، ولكنه كان يفرط فى التشيع»[1] د شيعيت په معامله كښې خان خوښى وو. يحيى بن معين رحمه الله فرمانى ضعيف.[2] نور فرمانى «ليس بشىء»[3] امام ابوزرعه رحمه الله فرمانى «ليس بذاك»[4] امام ابوحاتم رحمه الله فرمانى: «ليس بالمتين»[5] امام نسائى رحمه الله فرمانى: ضعيف.[6]

ابن عدى رحمه الله د سليمان بن قرم رحمه الله داهل بيت فضائل وغيره باندې يوڅو روايات نقل كړى دى دې نه پس نى په سليمان باندې تبصره كولوسره ليكلى دى: «وله أحاديث حسان إفرادات، وهوخير من سليمان بن أرقم بكثير، وتدل صورة سليمان هذا على أنه مفرط فى التشيع»[7]

يعنى چه ښكلې احاديث كوم چه د افراد د قبيل نه دى هغه سره دى. هغه دسليمان بن ارقم نه ښو درجې بهتر دې. خو د سليمان د مخ د سهرې نه هم دغه معلوميږى چه غالى شيعه دې.

يوشخصيت اودوه نومونه: حافظ ابن عدى رحمه الله د سليمان بن قرم ضبى او سليمان بن معاذ ضبى چه د سماك بن حرب، عطاء بن سائب اوابواسحاق رحمهم الله نه روايت كوى اودهغوى نه امام ابوداؤد طيالسى رحمه الله روايت كوى، په مينځ كښې تفريق كړې دې اوفرمانيلى دى چه دوه جدا جدا شخصيات دى دواړه يو نه دې. ددوى خيال دادې چه دا سليمان بن معاذ رحمه الله بصرى دې حافظ ابن عدى رحمه الله نور فرمانى چه سليمان بن معاذ رحمه الله نيك نام راوى دې.

د متقدمين نه د چاكلام دهغوى باره كښې ما نه دې ليدلې دهغوى روايت كړې شوى احاديث هم صحيح دى. البته بعض منكر روايتونه نى هم دى.[8]

مغالطه چاته شوې ده؟: په اصل كښې دلته امام بخارى رحمه الله ته مغالطه شوې ده.[9] هم شغوى د تولو نه اول دې دواړو كښې فرق بيان كړې دې. بيا دهغوى په اتباع كښې ابن حبان رحمه الله[10] ابن عدى، عقيلى رحمه الله[11] او ابن القطان رحمه الله د سليمان بن قرم بن معاذ اوسليمان بن معاذ په مينځ كښې د فرق

---

[1] الضعفاء الكبير للعقيلى: ۱۳۷/۲ رقم الترجمة: ۶۲۵ تهذيب الكمال: ۵۳/۱۲.

[2] رواية عباس الدورى عنه فى تاريخه: ۲۳٤/۲.

[3] تهذيب الكمال: ۵۳/۱۲ والجرح والتعديل: ۱۳۲/٤ رقم: ۵۹۷/۵۷۱۶ تهذيب التهذيب: ۲۱۳/٤.

[4] حواله جات بالا.

[5] حواله جات بالا والمغنى فى الضعفاء: ٤٤۲/۱ رقم: ۲۶۱۳.

[6] تهذيب الكمال: ۵۳/۱۲ تهذيب التهذيب: ۲۱۳/٤.

[7] حواله بالا والكامل لابن عدى: ۲۵۷/۳ (ملخصًا) رقم: ۷۳۵/۳.

[8] الكامل: ۲۷٤/۳-۲۷۳ رقم: ۷٤۵/۱۳ تهذيب التهذيب: ۲۱٤/٤ تهذيب الكمال: ۵٤/۱۲

[9] التاريخ الكبير: ۳۳/۳/۳ رقم: ۱۸۷۱ باب القاف من السين، ۳۹/۲/۲ رقم: ۱۸۹٤ باب الميم.

[10] قال ابن حبان فى ابن قرم: كان رافضيا غاليا فى الرفض، ويقلب الأخبار مع ذلك. المجروحين له: ٤۱۸/۱ رقم: ٤۰۹ وقال فى ابن معاذ: شيخ من أهل البصرة... يخالف الثقات فى الأخبار. المجروحين له: ٤۱۹/۱ رقم: ٤۱۲.

[11] الضعفاء الكبير للعقيلى: ۱۳۶/۲.

قول ذکر کړی دی.[1]

حقيقت څه دی؟: حقيقت دادی چه دواړه هم د يو کس نومونه دی. هم سليمان بن معاذ سليمان بن قرم دی. ډيرزيات محدثين حضرات او ائمه اسماء الرجال ددی تصريح کړی ده. لکه امام ابوحاتم[2]، امام عبدالغنی بن سعيد مصری، حافظ دارقطنی[3]حافظ لالکائی[4] امام طبرانی[5] اوامام ابن عقده[6]رحمهم الله وغيره[7]حافظ عبدالغنی بن سعيد رحمه الله خپل تصنيف ايضاح الاشکال کښې فرمائی: «إن من فرق بينهما فقد أخطأ».[8]

دا مغالطه ولی اوشوه؟: په اصل کښې امام ابوداؤد طيالسی رحمه الله د سليمان بن قرم رحمه الله دتلامذه نه دی. ليکن چه کله دهغوی نه روايت کوی نود ابن قرم په ځائی باندی ابن معاذ وائی. اوس هغه داسې ولې کوی نوحقيقت خو صرف هم الله تعالی ته معلوم دی. خو حافظ ابو حاتم رازی رحمه الله د دی وجه دا ليکلی ده چه خلقو ته پته اونه لګی چه دا شيخ مجروح دی.[9] او ابن عقده رحمه الله داعمل د امام ابوداؤد طيالسی رحمه الله غلطی اوتسامح ګرځولی دی.[10]

بهر حال د امام طيالسی رحمه الله په دی عمل سره دغه محدثينو حضراتو ته مغالطه اوشوه چا چه دا دواړه (سليمان بن قرم او سليمان بن معاذ) په مينځ کښې فرق کړی دی او دا نی ګڼړلی دی چه د طيالسی والابل يو راوی دی ابن قرم نه دی. والله اعلم.

د بحث خلاصه: ددی ټول بحث خلاصه دا ده چه سليمان بن قرم ضعيف راوی دی خو امام بخاری رحمه الله د متابعت په توګه دهغه نه صرف هم دا يوحديث روايت کړی دی. هغه هم تعليقاً نه چه اصالةً. ځکه چه دومره مضر نه دی. په نورو حضراتو کښې امام ابن ماجه رحمه الله نه علاوه څلورو واړو حضراتو ددوی روايات قبول کړی دی.[11]

اعمش: دامشهورمحدث ابومحمدسليمان بن مهران اسدی الاعمش رحمه الله دی. ددوی حالات «کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تيرشوی دی.[12]

---

[1]) تعليقات تهذيب الكمال: ۱۲/۵٤تهذيب ابن حجر: ٤/۲۱٤.

[2]) الجرح والتعديل: ٤/۱۳۲.

[3]) تعليقات الدارقطنی علی المجروحين وإكمال مغلطای: ۶/۸۱

[4]) تهذيب ابن حجر: ٤/۲۱٤ولاإكمال للمغلطای: ۶/۸۱تعليقات تهذيب الكمال: ۱۲/۵٤

[5]) تهذيب ابن حجر: ٤/۲۱٤ تعليقات تهذيب الكمال: ۱۲/۵۱.

[6]) تهذيب ابن حجر: ٤/۲۱٤.

[7]) تهذيب ابن حجر: ٤/۲۱٤وإكمال للمغلطای: ۶/۸۱وتعليقات تهذيب الكمال: ۱۲/۵٤

[8]) حواله جات بالا.

[9]) حواله جات بالا والجرح والتعديل: ٤/۱۳۲.

[10]) تهذيب ابن حجر: ٤/۲۱٤.

[11])وذكره الحاكم فی باب من عيب علی مسلم إخراج حديثهم، وقال: غمزوه بالغلو فی التشيع، وسوء الحفظ. تهذيب ابن حجر: ٤/۲۱٤وإكمال للمغلطای: ۶/۸۲ تهذيب الكمال: ۱۳/۵٤ هدی الساری:۶٤۳فصل فی سياق من علق البخاری شيئا..

[12]) اوګورئ: كشف الباری:۲/۲۵۱.

ابراهيم: دا مشهور فقيه ابو عمران ابراهيم بن يزيد نخعي كوفي رحمه الله دي. (دحديث مسند سند اوګورئ)

الاسود: دا اسود بن يزيد نخعي كوفي رحمه الله دي. د دوی حالات كتاب العلم باب من ترك بعض الأخبار مخافة....لاندې تيرشوی دی.

عبدالله: دا مشهور صحابي حضرت عبدالله بن مسعو رضي الله عنه دي. (دَ حديث مسند سند اوګورئ)

دحديث نه مستنبط بعض فوائد: ددې حديث نه معلومه شوه چه مار په حرم كښې وژل جائز دی. بل دا هم معلومه شوه چه مار د هغه سورۍ ته په ورننوتلوسره هم وژلې كيدې شي.(۱)

دحديث ترجمة الباب سره مطابقت: دحديث ترجمة الباب سره مناسبت په دې معنی دې چه مار هم موذي خناور دې اود باب په شروع كښې دا تصريح راغلې ده چه د فواسق قتل په پنځو ساء والا خناوروكښې منحصر نه دې بلكه هر هغه ساه والا خناور كوم چه موذي وی دهغه وژل جائز دی چنانچه مار هم موذي دې لهذا دده وژل هم جائز دی.

دباب پنځم حديث دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما دی.

الحديث الخامس

[۳۳۰]-حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الأَعْلَى، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «دَخَلَتِ امْرَأَةٌ النَّارَ فِي هِرَّةٍ رَبَطَتْهَا، فَلَمْ تُطْعِمْهَا، وَلَمْ تَدَعْهَا تَأْكُلُ مِنْ خَشَاشِ الأَرْضِ» قَالَ: وَحَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ سَعِيدٍ المَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ-[ر۲۲۳٦] (۲)

تراجم رجال

نصربن علي: دا ابوعمرو نصر بن علی بن نصر بن علی بن صهبان بن أبي ازدی، جهضمی بصری رحمه الله دي. دده د نيكه نوم هم نصربن علی دی. (۳)په دې وجه نيكه ته نی نصر بن علی الكبير او صاحب ترجمه ته الصغير سره جدا كړې دی. (۴)

د ۱٦۰ هجری نه پس پيداشوی. د كبارمحدثينو نه وو. حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی «الحافظ العلامة الثقة»(۵)

دې د يزيد بن زريع، معتمر بن سليمان، نوح بن قيس الحرانی، عبدربه بن بارق، يحيی بن ابی زائده، عبدالاعلی بن عبدالاعلی، سفيان بن عيينه، درست بن زياد، بشر بن المفضل، حارث بن

---

۱) فتح الباری: ۳۵۷/٦.

۲) قوله: عن ابن عمر رضی الله عنهما: الحديث، مرتخريجه فی كتاب المساقاة، باب فضل سقی الماء.

۳) دې هم دَ كبار محدثينونه دې اوګورئ تهذيب الكمال: ۳۵٤/۲۹سير أعلام النبلاء: ۱۳٦/۱۲.

۴) تهذيب الكمال: ۳۵۵/۲۹رقم: ٦٤۰٦سير أعلام النبلاء: ۱۳۳/۱۲تهذيب التهذيب: ٤۳۰/۱۰رقم: ۷۸۰.

۵) سير أعلام النبلاء: ۱۳۳/۱۲أيضا الكاشف: ۱۸۷/۳رقم: ۵۸۹٦

جبير، عبدالعزيز دراوردي، عمر بن علي، ابن عليه عيسى بن يونس رحمهم الله په شان اساطين علم حديث نه روايت كوى. او ده نه ائمه سته، بل ابوزرعه، ابوحاتم، ذهلي، بقي بن مخلد، عبدالله بن احمد، عبدان الاهوزي، اسماعيل قاضي، ابن ابى الدنيا، ابن خزيمه، عبدالله بن محمدبن ياسين، قاسم بن زكريا مطرز، محمدبن محمدبن سليمان باغندي، ابوبكر بن ابى داؤد، ابوالقاسم، ابوحامد حضرمي او يحيى بن محمدبن صاعد رحمهم الله وغيره نه دحديث روايت كوى.(١)

امام احمدبن حنبل رحمه الله نه روايت دي: «مابه بأس، ورضيه»(٢) ابن حاتم رحمه الله فرمائي ثقة.(٣) امام نسائي رحمه الله او ابن خراش رحمه الله فرمائي ثقة.(٤) عبدالله بن محمد فرهياني رحمه الله فرمائي: «نصر عندي من نبلاء الناس»(٥) خشني رحمه الله فرمائي: «ماكتبت بالبصرة عن أحد أعقل من نصر بن علي»(٦) چه په بصره كښې ما د چانه حديث نه دې ليكلې چه د نصر بن علي نه زيات عاقل او هوښيار وى. بهرحال نصر بن علي رحمه الله متفق عليه اوثقه دې. مسلمه بن قاسم رحمه الله فرمائي: «هو ثقة عند جميعهم»(٧)

دَ قضا پيشكش اودَ نصربن علي رحمه الله ردعمل: حافظ ابوبكر بن ابى داؤد رحمه الله فرمائي چه عباسي خليفه مستعين بالله د قضاد پيشكش سره خپل قاصد امام نصر بن علي رحمه الله ته اوليګلو اوددې دپاره نې دهغوى تعين اوكړو. چنانچه امير بصره عبدالملك هغه راؤغوښتلو اوددې عهدې قبلولو حكم نې ورته وركړو. نصر بن علي رحمه الله اوفرمائيل زه كور ته خم استخاره كول غواړم. دې وينا كولو سره هغه دامير نه په غرمه كښې واپس شو. كورته راغلو دوه ركعته مونځ نې اداكړو اوونې فرمائيل «اللهم، إن كان لي عندك خير فاقبضني إليك» كه چرته زما دپاره تاسره څه خير وى نوزما روح واخله. دې وينا كولوسره اوده شو. روستو چه كله كور والو پاسولو نوچه ونې كتل د هغه انتقال شوې وو.(٨)

امام بخاري(٩) محمد بن اسحاق سراج، بكربن محمد قزاز ابراهيم بن محمد كندي او ابن حبان(١٠) رحمهم الله وغيره قول دادې چه ٢٥٠هجرى بصره كښې انتقال شوې. غالباً د ربيع الثاني مياشت وه يو قول د ٢٥١هجرى هم دې ليكن رومبې قول صحيح دې(١١) دې د اصول سته راوى دې. كما مر. رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

---

(١) دَ شيوخ اوتلامذه دَ پاره اوګورئى تهذيب الكمال: ٣٥٨/٢٩-٢٥٦.

(٢) الجرح والتعديل: ٥٣٧/٨رقم ٢١٥٩ تهذيب ابن حجر: ٤٣٠/١٠تهذيب الكمال: ٣٥٨/٣٩سير أعلام النبلاء: ١٣٤/١٢.

(٣) حواله جات بالا.

(٤) تهذيب ابن حجر: ٤٣٠/١٠تهذيب الكمال: ٣٥٨/٣٩سير أعلام النبلاء: ١٣٤/١٢تاريخ الخطيب: ٢٨٨/١٣.

(٥) تهذيب الكمال: ٣٥٩/٢٩تاريخ بغداد: ٢٢٨/٣تهذيب التهذيب: ٤٣٠/١٠سير أعلام النبلاء: ١٣٤/١٢.

(٦) تهذيب التهذيب: ٤٣١/١٠.

(٧) تهذيب ابن حجر: ٤٣١/١٠تعليقات تهذيب الكمال: ٣٦١/٢٩.

(٨) تهذيب ابن حجر: ٤٣١/١٠تهذيب الكمال: ٣٦١/٢٩-٣٦٠سير أعلام النبلاء: ١٣٤/١٢تاريخ الخطيب: ٢٨٩/١٣ شذرات الذهب: ١٢٣/٢عمدة القاري: ١٩٨/١٥.

(٩) تاريخ بخاري الصغير: ٣٩١/٢تهذيب الكمال: ٣٦١/٢٩تاريخ بغداد: ٢٨٩/١٣.

(١٠) كتاب الثقات لابن حبان: ٢١٨/٩.

(١١) تهذيب الكمال: ٣٦١/٢٩سير أعلام النبلاء: ١٣٦/١٢تاريخ بغداد (مدينة السلام): ٢٨٩/١٣الكاشف: ١٨٧/٣.

عبدالاعلي: دا عبدالاعلى بن عبدالاعلى شامي بصري رحمه الله دي. [۱]

عبيدالله بن عمر: دا مشهور محدث حضرت عبدالله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب رحمه الله دي. ددوى حالات **كتاب الوضوء باب التبرز في البيوت** كښې راغلي دى. [۲]

نافع: دا مشهور تابعي محدث حضرت ابولبابه نافع مولى ابن عمر رحمه الله دي. ددوى تفصيلي حالات **كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا في المسجد** په ذيل كښې راغلي دى. [۳]

ابن عمر: دامشهور صحابي حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دي. دد وى تفصيلي حالات **كتاب الايمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس...** لاندې تيرشوى دى. [۴]

قوله: عن النبي ﷺ قال: دخلت امرأة النار في هرة: د نبي اكرم ﷺ نه روايت دې چه حضور پاك فرمائيلي دى يوه ښځه د يوې پيشو د وجې نه جهنم كښې داخل شوه.

قوله: امرأة: ددغه ښځې نوم څه وو؟ دا معلومه نه شوه، حافظ رحمه الله او عيني رحمه الله وغيره دلته د لاعلمئ اظهار كړې دې. [۵]

خود رواياتونه دومره پته لګى چه دهغې تعلق بنوحمير سره وو. نور دا چه هغه يوه توره اوږده ښځه وه. [۶] البته يو روايت كښې «امرأة من بني إسرائيل.....» [۷] الفاظ وارد شوي دى. دكوم نه چه معلوميږى چه ددغه ښځې تعلق بني اسرائيل سره وو او بنوحمير خو عرب وو؟

ددې جواب دادې چه په دې دواړو كښې څه منافات اوتضاد نشته دې ځكه چه د بنوحمير يوجماعت په يهوديت كښې داخليدو سره ددين په توګه دا خپل كړې وو. چنانچه د قوم په توګه ددې ښځې نسبت بنوحمير طرف ته اوكړې شو او د مذهب په توګه د بنو اسرائيل طرف ته دا منسوب كړې شوه. [۸]

دغه ښځه مؤمنه وه كه كافره؟: علامه نووى رحمه الله فرمائي چه ددې روايت نه معلوميږى چه د هر (پيشو) قتل حرام دې. دا تږل اود خوراك څښاك نه بندول هم حرام دى. هم په دې وجه هغه ښځه په دوزخ كښې داخل شوه. د حديث د ظاهر نه دا معلوميږى چه هغه ښځه مسلمه وه ليكن هغه د پيشو په تږلو او نهره ساتلو سره جهنم كښې داخل كړې شوه. [۹]

ليكن قاضي عياض رحمه الله فرمائي چه كيدې شي دغه ښځه كافره وى اوهغې ته دهغې دكفر د وجې نه عذاب وركړې شوى وى اود پيشو دتنګولو او سزا وركولود وجې نه د هغې په عذاب كښې اضافه

---

[۱] ددوى دحالاتودپاره اوګورئى كتاب الغسل باب إذا ذكر في المسجد أنه جنب......

[۲] كشف البارى: ۲۶۰/۵.

[۳] كشف البارى: ۶۵۱/٤.

[۴] كشف البارى: ۶۳۷/۱.

[۵] فتح البارى: ۳۵۷/۶ عمدة القارى: ۱۹۸/۱۵.

[۶] حواله جات بالا، ومسندأبي داؤد الطيالسي: ۲۵٤/۲ مسندجابر بن عبدالله، رقم: ۱۸۶۱ ومسندالإمام أحمد: ۳۷٤/۳ رقم: ۱۵۰۸۲ وحلية الأولياء: ۲۸٤/۶.

[۷] صحيح مسلم كتاب الكسوف باب ماعرض على النبي صلى الله عليه وسلم في صلاة الكسوف..... رقم: ۲۱۰۰ عن جابر رضي الله عنه

[۸] فتح البارى: ۳۵۷/۶ عمدة القارى: ۱۵/۱۹۸ إرشادالسارى: ۳۱٤/۱۵.

[۹] فتح البارى: ۳۵۷/۶ عمدةالقارى: ۱۹۸/۱۵ شرح النووى: ۲۳۶/۲ إكمال إكمال المعلم مع شرحه مكمل إكمال الإكمال: ۵۶/۶

شوې وی. هغه ښځه د عذاب مستحق شوې ځکه چه هغه مؤمنه نه وه. د مؤمنانو صغائر خو دکبائر نه په توبه کولوسره معاف کیږی. په دې وجه چه کله ګناه معاف شوه نود سزا اوعذاب څه معنی؟ ځکه چه هغه هم کافره وه په دې وجه ورته عذاب کیدلو او د پیشو په تکلیف کولوسره عذاب په هغې باندې زیاتی.[1]

خو بیاهم علامه نووی رحمه الله فرمائی چه صحیح هم دغه دی چه هغه مسلمه وه نه چه کافره. ددې دوزخ ته داخلیدلو سبب هم هغه پیشو وه نه چه کفر. کماهوظاهر الحدیث. ترکومې پورې چه ستاسو (قاضی عیاض) ددې خبرې تعلق دې چه پیشو تنګول صغائر کښې داخل دی چه د کبائر نه اجتناب او احتراز په صورتکښې معاف کیږی. نوددې جواب دادې چه پیشو تنګول صغیره پاتې نه شو بلکه ددغه ښځې د اصرار د وجې نه کبیره جوړه شوې وه. دې نه علاوه په حدیث کښې مخلد فی النار کیدو ذکر چرته دې چه اشکال دې وی؟[2]

راجح څه دی؟: لیکن دلته د قاضی عیاض رحمه الله خبره صحیح ده هغوی چه دکافره کیدو کوم احتمال ذکرکړې دې هغه صحیح دې. د ابونعیم رحمه الله تاریخ اصفهان[3] اود علامه بیهقی رحمه الله البعث والنشور[4] کښې تصریح ده چه هغه ښځه کافره وه. ابن الملقن رحمه الله هم خپل یو قول هم دغه ذکرکړې دې چه هغه ښځه کافره وه اود هغه دویم قول د امام نووی رحمه الله موافق دې.[5]

دحضرت عائشه رضی الله عنها رائې هم دغه ده چه هغه ښځه کافره وه اودا حدیث دهغه احادیثونه دې دکوم د وجې نه چه حضرت عائشه رضی الله عنها په حضرت ابوهریره رضی الله عنه باندې اعتراض کړې دې او فرمائیلی دی.

((هل تدري ما كانت المرأة؟ إن المرأة مع ما فعلت كانت كافرة، وإن المؤمن أكرم على الله عزوجل من أن يعذبه في هرة، فإذا حدثت عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فانظر كيف تحدث؟))[6] یعنی آیا تاته پته ده چه هغه ښځه څه وه؟ هغه ښځه کوم څه چه هغې اوکړل دهغې سره کافره وه. دمؤمن شان اومرتبه دالله تعالی په نیز ددې نه ډیره اوچته ده چه د یوې پیشو د وجې نه هغې ته عذاب ورکړی....... والله اعلم بالصواب.

قوله: **ربطتها، فلم تطعمها، ولم تدعها تأكل من خشاش الأرض**: دغه ښځې پیشو تړلې وه هغې باندې نې څه نه خوړل اونه نې هغه خلاصوله چه هغه د زمکې چینجی وغیره نه نې څه خوړلې وې. د خشاش خاء مثلثه ده یعنی په دې باندې ضمه ، فتحه یا کسره دریواړه حرکات لوستل جائز دی. حشرات الارض یعنی چینجو وغیره ته وائی لکه مږه کوم چه د پیشو یوډیر خوښ خوراک دې.[7]

---

[1] شرح النووی علی مسلم: ۲۳٦/۲عمدة القاری: ۱۹۸/۱۵إكمال المعلم للقاضی: ۳۰۸/۳.

[2] حواله جات بالا.

[3] تاريخ اصبهان (أخبار أصبهان): ۱۵٤/۲تحت ترجمة رقم: ۱۲٤۱محمدبن النعمان بن عبدالسلام، وعمدة القاری: ۱۹۸/۱۵التوضيح: ۲۵۲/۱۹.

[4] كتاب البعث والنشور للبيهقي: ۷۹/۱باب قول الله تعالى عزوجل: ﴿إِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ...... ﴾ رقم: ٤۸ باب مايستدل به النبی صلى الله عليه وسلم..... رقم: ۱۹۱-۱۹۰ وفتح الباری: ۳۵۸/٦.

[5] التوضيح: ۲۵۲/۱۹عمدة القاری: ۱۹۸/۱۵فتح الباری: ۳۵۸/٦.

[6] إرشادالساری: ۳۱٤/۵فتح الباری: ۳۵۸/٦مسندأحمد: ۵۱۹/۲رقم: ۱۰۷۳۸.

[7] أرشادالساری: ۳۱٤/۵عمدةالقاری: ۱۹۸/۱۵فتح الباری: ۳۵۸/٦شرح النووی علی مسلم ۲۳٦/۲.

حديث نه مستنبط فوائد: ددې حديث نه معلومه شوه چه پيشوګانې ساتل اوهغه ترل جائز دی په دې شرط چه دهغې د خوراك څښاك انتظام هم اوكړى. دغه حكم د ټولو ساتونكو څناورو او مرغو دې. بل دې د خوراك څښاك انتظام د هغې په مالك باندې په دې صورت كښې واجب دې چه كه چرې دا ستقل اوتړى. قاله القرطبي والنووي. (١)

دې نه علاوه دا هم مستفاد كيږى چه د پيشوګانو وغيره تمليك (بيا بيع وشراء) جائز دى. چنانچه يو روايت كوم چه د همام بن منبه رحمه الله په طريق سره دې(٢) په هغې كښې «هرة لها» الفاظ دى يعنى هغه پيشو د دغه ښځې مملوكه وه. والله اعلم بالصواب.(٣)

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: دحافظ ابن حجر رحمه الله د رائې مطابق خوترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت واضح دې چه هغه هغه ټول احاديث شاتنى باب نمبر ۱۴ سره يوځاني كوى. د مينځ دوه ابواب ((باب خير مال المسلم....))و((باب خمس من الدواب.....)) د موقع اومحل په اعتبار سره حذف كول اولي ګرځوى اودا د ناسخينو غلطى ګرځوى. (٤)د باب نمبر ۱۴عنوان وو «باب قول الله تعالى ﴿ وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ ﴾» بغيرد څه شك نه زير بحث حديث دې سره مناسبت لرى چه هره هم په دابه كښې شامل ده اوهر دابه مخلوق دې.

نور شراح عينى قسطلانى رحمهما الله وغيره دلته دمناسبت بيانولوته تعرض نه دې كړې مګر زمونږ داكابر علماء ديوبند نه حضرت ګنګوهى رحمه الله فرمانى: «ثم إن جميع ما أورده في الباب(٥) من الروايات فمقصودة منها أن للدواب ذكرأفيها، غيرأن بعض الروايات لما كانت تتضمن فائدة أزيد من هذا القدر نبه عليها بزيادة لفظ الباب (٦)هناك، وأورد الرواية المتضمنة لتلك الفائدة....»(٧)

يعنى امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې څومره روايات نقل ړى دى دهغه ټولومقصود دغه دې چه په هغې كښې دواب (ساه والو) ذكر دې. مګر په دې كښې بعض روايات چونكه دې سره زياتى فائدې ته متضمن دى نودا فائده (جديده) زائده باندې د تنبيه كولودپاره لفظ باب هلته اضافه اوكړه او بيانى دغه روايت راوړلو كوم چه دغه فائدې ته متضمن وو. خلاصه دا شوه چه دلته د ناسخين صحيح بخارى د تغليط ضرورت نشته اودا د باب فى باب د قبيل نه دې. حضرت شيخ الحديث زكريا كاندهلوى رحمه الله هم دا راجح ګرځولى دى. (٨)

---

(١) عمدة القارى: ١٩٨/١٥فتح البارى: ٣٥٨/٦شرح النووى على مسلم: ٢٣٦/٢شرح القرطبى على مسلم: ٦٠٥/٦كتاب البر والصلة، باب عذبت امرأة فى هرة، رقم: ٢٥٣٠.

(٢) صحيح مسلم كتاب البروالصلة... باب تحريم تعذيب الهرة..... رقم: ٦٦٧٩

(٣) عمدة القارى: ١٩٨/١٥.

(٤) فتح البارى: ٣٦٠/٦.

(٥) أى باب قول الله تعالى: ﴿ وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ ﴾.

(٦) هو أصل مطرد من أصول التراجم المذكورة فى المقدمة، وهوالأصل السادس منها. تعليقات اللامع: ٣٨٧/٧،همداشان اوګورئى كشف البارى: ١٧٢/١ اصل نمبر ١٢ فصل اوّل تراجم بخارى مقدمة الكتاب.

(٧) لامع الدرارى : ٣٨٧/٧.

(٨) تعليقات اللامع: ٣٨٧/٧.

قوله:: قال: وحدثنا عبيدالله عن سعيد المقبري عن أبي هريرة: [1]

دعبارت مطلب اود حديث تخريج: د قال ضمير عبد الاعلى سامى رحمه الله طرف ته راجع دى او په دې عبارت كښې امام بخارى رحمه الله ددې حديث يوبل طريق طرف ته اشاره كړې ده. اودا حديث دكوم طرف ته چه امام اشاره كړې ده په مسلم شريف كښې موصولاً موجود دې. [2]
دباب شپږم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث السادس

[۳۳۱]-حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "نَزَلَ نَبِيٌّ مِنَ الأَنْبِيَاءِ تَحْتَ شَجَرَةٍ، فَلَدَغَتْهُ نَمْلَةٌ، فَأَمَرَ بِجَهَازِهِ فَأُخْرِجَ مِنْ تَحْتِهَا، ثُمَّ أَمَرَ بِبَيْتِهَا فَأُحْرِقَ بِالنَّارِ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ: فَهَلَّا نَمْلَةً وَاحِدَةً-[ر۲۸۵۶] [3]

ترجمه: د انبياء كرام عليهم الصلوات والتسليمات نه يومحترم نبى (عزير عليه السلام يا موسى عليه السلام) د يوې ونې لاندې د آرام په غرض سره كوز شو. چرته چه يوميږى هغه ته ټك وركړو. نو هغوى دخپل سامان دهغه ځائى نه د اوچتولو حكم وركړو. بيائى د ميږى د سوړې باره كښې حكم اوفرمانيلو. دغه شان نى د دې ميږى سوړه اوسوزوله. (په دې باندې) الله تبارك وتعالى وحى نازل كړه چه تا صرف د يو ميږى (كوم چه تكليف دررسولې وو) باندې اكتفاء اونه كړه؟

تراجم رجال

اسماعيل بن ابي اويس: دا اسماعيل بن ابى اويس مدنى اصبحى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الايمان باب من كره أن يعود في الكفر.... كښې تيرشوى دى [4]

مالک: دا ابوعبدالله مالك بن انس مدنى اصبحى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى تذكره بدء الوحى اوكتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن كښې ذكرشوې ده. [5]

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذكوان مدنى قرشى رحمه الله دې.

الاعرج: دا عبدالرحمن بن هرمز الاعرج قرشى رحمه الله دې. ددې دواړو محدثينو حضراتو تذكره ((كتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان)) لاندې تيره شوې ده. [6]

---

[1] دحضرت سعيد مقبرى رحمه الله حالات كشف البارى: ۲/۳۳۶كتاب الإيمان اوحضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات كشف البارى:۱/۶۵۹كتاب الإيمان كښې تيرشوى دى

[2] صحيح مسلم كتاب السلام باب تحريم قتل الهرة رقم: ۲۲۴۲.

[3] قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث، مر تخريجه فى كشف البارى كتاب الجهاد۲/۳۵۵-۳۵۴.

[4] كشف البارى: ۲/۱۱۳.

[5] كشف البارى: ۱/۲۹۰، ۲/۸۰.

[6] كشف البارى: ۲/۱۱-۱۰.

ابوهريره: دا مشهور صحابي حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تيرشوى دى. (١)

داحديث كتاب الجهاد كښې تيرشوې دې او دې سره متعلق څه مباحث هم هلته تيرشوى دى. په دې وجه به مونږ دلته يو څو فوائد ذكركوو. (٢)

د مېږي عجيبه اوحيرانونكي عادتونه: د رزق په لټون كښې هرساه والامختلف حيلې متنوع اسباب او ډيرې طريقې اختياروى. خو په دې كښې د ټولونه حيله باز ساه والامېږې دې. د ده د عجيبه عادتونونه يو دا هم دې چه كه ده ته چرته څه څيز ملاؤ شي نودې هغه يوازې د خوړلوكوشش نه كوى بلكه د خپلې برادرئى نور هم خبروى. هم دګرمئى د موسم نه د يخنئى د موسم خوراك راجمع كول شروع كوى. كه چرته د دانود خرابيدو خطره وى نو هغه د زمكې سر ته راؤړى دې دپاره چه تازه هوا پرې اولګى. كه چرته زمكه كنستلوسره خپله سوړه (كور) جوړوى نوهغه په كوږووږ انداز كښې جوړوى نيغه ئې نه جوړوى دې دپاره چه د باران اوبه دا اود ده خوراك خراب نه كړى. په ساه والا څيزونوكښې

د ده په شان بل نه شته چه د خپلې جوسې نه زيات وزن اوچتوى. (٣)

د ټول كال خوراک ئې يوه دانه دَغنم: علماؤ ليكلى دى چه حضرت سليمان عليه السلام د يومېږى نه تپوس اوكړو چه ستا د يوكال دپاره څومره خوراك كافى دې؟ نومېږى جواب وركړو دغنم يوه دانه. سليمان عليه السلام حكم اوكړو چه دا مېږې په يوبوتل كښې بند كړنى او د ده د خوراك په توګه د غنم يوه دانه كيږدنى. ټول كال هغه بوتل پروت وود كال تيريدو نه پس سليمان عليه السلام هغه بوتل راؤغوښتلو اوسرنې ترې لرې كړو نوچه وئى كتل مېږې ژوندې اوسلامت موجود وو اوهغه صرف نيمه دانه خوړلې وه حضرت سلميان عليه السلام مېږى ته اووئيل چه تاخو وئيلى وو چه زما د يوكال خوراك د غنم يوه دانه ده ؟ مېږى په جواب كښې عرض اوكړو اې د الله تعالى نبي! تاسو يو ډير عظيم الشان بادشاه يئى اوپه ډيرو زياتو امورو اومعاملاتوكښې مشغول يئى نوزما انديښنه پيدا شوه چه تاسو ما چرته هير نه كړنى او په دې باندې دوه كاله تير شى. په دې وجه ما نيمه دانه اوخوړله او نيمه مې د بل كال دپاره اوساتله چه د اولږې مړ نه شم. چنانچه حضرت سليمان عليه السلام د دغه مېږى په پوهه عقل ددماغو په بيدارئى او هوښيارئې باندې ډير حيران او متاثر شو. (٤)

د كمزورو په ذريعه د رزق رسول: دامام دارقطني رحمه الله وغيره په حواله سره علامه دميرى رحمه الله حياة الحيوان كښې دحضرت ابوهريره رضي الله عنه يو حديث نقل كړې دې چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى چه مېږى مه وژنئى. خكه چه يوخل حضرت سليمان عليه السلام د صلاة استسقاء په نيت سره اووتلو نو چه وئى كتل يو مېږې په شا باندې پروت دې او هغه خپل واړه واړه لاسونه خپې (د آسمان طرف ته) اوچت كړى وو اودا الفاظ ئى وئيل: «اللهم، إنا خلق من خلقك، لاغنى لنامن فضلك، اللهم، لاتؤاخذنا بذنوب عبادك الخاطئين،

---

١) كشف البارى: ٦٥٩/١

٢) كشف البارى كتاب الجهاد دوم: ٣٥٨-٣٥٦.

٣) عمدة القارى:١٩٩/١٥فتح البارى: ٣٥٩/۶.

۴) عمدة القارى: ١٩٩/١٥تعليقات اللامع: ٣٩٥/٧.

وأستقنا مطرا، تنبت لنابه شجرا، وأطعمنا ثمرا» [1] يعني اې الله مونږ هم ستاسو په تولو مخلوقاتو کښې يو مخلوق يو. مونږ هم ستاد فضل اوکرم نه مستغنی نه يو، اې الله ته د خپلو خطاکارو بنديګانو رانيول زمونږ نه اونه کړې. او زمونږ د پاره داسې باران اوورو دکوم په ذريعه چه زمونږ دپاره بوټی ونې راؤتوکوی او مونږ ته «د هغې» ميوې راکړې.

حضرت سليمان عليه السلام دا ټول منظر ليدلوسره خپلو ملګرو ته اوفرمائيل واپس لاړشئی زمونږ دپاره داکافی شوې دی او تاسو د نورو مخلوقاتو په عوض سره خړوب کولې شئی. [2]

دعربې ژبې د وسعت يو مثال: په روايت باب کښې راغلی دی «لم أمربيتها» هم دغه روايت شاته په کتاب الجهاد کښې هم راغلې دې هلته «فأمربقرية النمل.....» [3] الفاظ دی؟ چنانچه د ميږی سوړې يا کور ته قريه وئيلې شوې ده او روايت باب کښې چه کوم د بيت الفاظ دی اوهغه روايت بالمعنی دې. اوقرية النمل معنی ده ددوی د جمع کيدو ځائی. [4]

اهل عرب به اوطان کښې تفريق کوی چنانچه انسانی مسکن ته د وطن نوم ورکوی اود ازمری اوسيدو ځائی ته عرين او غابة داوښ دپاره عطن د هوسئی دپاره کناس، ليوه دپاره وجار د مرغودپاره عش اود مچې دپاره کور اود مږې دپاه نافق استعمالوی. [5]

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: په ساه والا ځناورو کښې چه کوم موذی وی هغه وژل جائز دی. هم په دې کښې ميږی هم داخل دی چه د تکليف وغيره سبب جوړيشی نود دې وژل جائز دی. قاضی عياض رحمه الله فرمائی «وفيه دليل علی جواز قتل النمل، وکل مؤذ» [6]

۱۶ –باب: إذَا وَقَعَ الذُّبَابُ فِي شَرَابِ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْمِسْهُ، فَإِنَّ فِي إِحْدَي جَنَاحَيْهِ دَاءً وَفِي الْأُخْرَي شِفَاءً.

اختلاف نسخ: لکه څنګه چه وړاندې تيرشو د شراح بخاری عمومی رائې هم دغه ده چه بعض ناسخينو کتاب بدء الخلق کښې څه بې جوړه تراجم ذکرکړی دی. کومو چه د دغه تراجم لاندې ذکرکړې شوی احاديثوسره څه تعلق نه لری. هم دغه مسئله دلته هم ده. حافظ ابن حجر، علامه عينی اوعلامه قسطلانی رحمهم الله وغيره فرمائی چه دحضرت ابوهريره رضی الله عنه حديث ذباب نه وړاندې د ابوذر په نسخه کښې دهغوی د بعض شيوخ په حواله سره «باب إذاوقع.......» په عنوان سره ترجمة الباب قائم کړې شوې دې خود نورو ناسخينو په نسخوکښې دا عبارت يا ترجمه محذوف ده او د دغه

---

[1] مشکوة المصابيح، کتاب الصلاة باب الاستسقاء الفصل الثالث رقم: ۱۵۱۰وسنن الدارقطنی: ۶۶/۲کتاب الاستسقاء رقم:۱ وشرح مشکل الآثار:۳۳۱/۱رقم: ۸۷۵

[2] حياة الحيوان: ۵۰۲/۲باب النون النمل ، فائدة اخری وإرشادالساری: ۲۱۵/۵.

[3] صحيح البخاری کتاب الجهاد باب (بلاترجمة) رقم: ۳۰۱۹.

[4] عمدة القاری: ۱۹۹/۱۵شرح القسطلانی:۳۱۴/۱۵فتح الباری: ۳۵۸/۶.

[5] عمدة القاری: ۱۹۹/۱۵فتح الباری: ۳۸۸/۶.

[6] إکمال المعلم: ۱۶۵/۷کتاب السلام رقم:۲۲۳۱عمدة القاری:۱۹۹/۱۵شرح القسطلانی: ۳۱۴/۵فتح الباری: ۳۵۸/۶شرح السنة للبغوی: ۲۸۸/۶.

شراح حضراتو په قول هم دغه اولی دی.[۱] او د ګنګوهی رحمه الله او شیخ الحدیث کاندهلوی رحمه الله په نیز دا ترجمه هم دباب فی باب دقبیل نه ده او زیاتی فائدې ته متضمن ده.[۲]

دترجمة الباب مقصد: ددې باب لاندې درج شوی احادیثوکښې ذباب (مچ) ذکر دې اود بعض نورو ساه والا څیزونو هم ذکر دې اودا ټول مخلوق دی. بیا دې دا خبره ښکاره وی چه دې کښې شپږ احادیث دی په کوم کښې چه اولنې حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

الحديث الاول

[۳۳۲]-حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُتْبَةُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ بْنُ حُنَيْنٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا وَقَعَ الذُّبَابُ فِي شَرَابِ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْمِسْهُ ثُمَّ لِيَنْزِعْهُ، فَإِنَّ فِي إِحْدَى جَنَاحَيْهِ دَاءً وَالأُخْرَى شِفَاءً» [۵۳۳۵][۳]

ترجمه: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه حضورپاك فرمائیلی دی چه کله چرته ستاسو (خوراك) څښاك څیز کښې مچ پریوځی نوهغې ته غوپه ورکړئی بیائی راؤباسئی ځکه چه دهغې په یو وزر کښې بیماری او بل کښې شفا وی.

تراجم رجال

خالدبن مخلد: دا ابوالهیثم خالد بن مخلد کوفی بجلی رحمه الله دې.

سلیمان: دا ابوایوب سلمیان بن بلال رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره کتاب العلم باب طرح الامام المسألة علی أصحابه...... لاندې راغلې ده.[۴]

عتبه بن مسلم: داعتبه بن مسلم مدنی رحمه الله دې بنوتیم مولی دې هم دغه عتبه بن ابی عتبه هم دې[۵] دې د عبید بن حنین، حمزه بن عبدالله بن عمر، نافع بن جبیر بن مطعم، ابوسلمه بن عبدالرحمن، عبدالله بن رافع بن خدیج او عکرمه مولی ابن عباس رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کوی او دوی نه دحدیث سماع کونکوکښې ابن اسحاق، سلیمان بن بلال، اسماعیل بن جعفر بن ابی کثیر، محمدبن جعفر بن ابی کثیر، مسلم بن خالد زنجی، سعید بن ابی بلال، ابراهیم بن ابی یحیی او یوسف بن یعقوب الماجشون رحمهم الله وغیره شامل دی.[۶]

---

[۱] فتح الباری: ۳۶۰/۶ عمدة القاری: ۲۰۰/۱۵ شرح القسطلانی: ۳۱۵/۵.

[۲] لامع الدراری مع تعليقاته: ۳۸۷/۷ والأبواب والتراجم: ۲۱۲/۱.

[۳] قوله: سمعت أباهريرة رضي الله عنه: الحديث. أخرجه البخاری أيضا كتاب الطب باب إذا وقع الذباب في الإناء رقم: ۵۷۸۲ وأبوداؤد فی سننه. كتاب الأطعمة. باب في الذباب يقع في الطعام. رقم: ۳۸۴۴ وابن ماجه في سننه كتاب الطب باب الذباب يقع في الإناء رقم: ۳۵۰۵.

[۴] كشف الباری: ۱۳۷/۳-۱۳۵.

[۵] تهذيب الكمال: ۳۲۳/۱۹ وتهذيب التهذيب: ۱۰۲/۷ والجرح والتعديل: ۴۹۱/۶ رقم الترجمة: ۲۰۶۵.

[۶] د شیوخ اوتلامذه د تفصیل دپاره اوګورئی حواله جات بالا.

ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې.(۱) حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی صدوق.(۲) حافظ خزرجي رحمه الله فرمائی ثقة.(۳) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ثقة.(۴) عتبه بن مسلم رحمه الله د امام ترمذی رحمه الله نه علاوه د نور ائمه سته راوی دې. رحمه الله رحمة واسعة.(۵)

تنبیه (دامام بخاري یو وهم): خطیب بغدادی رحمه الله موضح کښې لیکلی دی چه امام بخاری رحمه الله عتبه بن ابی عتبه او عتبه بن مسلم په مینځ کښې فرق کړې دې او خپل تاریخ(۶) کښې دواړه جدا جدا شمیرکولوسره د هر یوترجمه جدا لیکلې ده. حالانکه صحیح دا ده چه دا دواړه یودی(۷) هم دغه عبدالغنی بن سعید ازدی رحمه الله نه هم نقل دی.(۸) په ظاهر امام ته خکه وهم شوې دې چه د عتبه شاګرد سعید بن ابی هلال کله د عتبه نه روایت د حدیث کوی نوکله عتبه بن مسلم فرمائی اوبل وخت عتبه بن ابی عتبه. والله اعلم بالصواب.(۹)

عبید بن حنین: دا ابوعبدالله عبید بن حنین مولی زید بن الخطاب عدوی رحمه الله دې.(۱۰)

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې. ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کښې تیرشوی دی.(۱۱)

یوه بله تنبیه: حافظ د عبیدبن حنین رحمه الله باره کښې لیکلی دی چه بخاری شریف کښې دهغوی دحدیث باب نه علاوه بل یوحدیث نشته دې.(۱۲)

دا د هغوی تسامح دې صحیح بخاری کښې دهغوی نور هم روایات دی.(۱۳)

قوله: قال النبي صلى الله عليه وسلم: إذا وقع الذباب في شراب أحدكم، فليغمسه، ثم لينزعه، فإن في إحدى جناحيه داءً، والأخرى شفاءً

د الذباب تحقیق: حافظ ابن التین فرمائی چه ذباب جمع ده د ذبابة خو ابوهلال عسکری فرمائی ذباب پخپله مفرد دې اوددې جمع ذبان دې. عامة الناس ذبانة واحد د پاره او ذبان جمع دپاره یادوی نودا غلط دې. ددې لفظ په حقیقت کښې نور هم ډیر اقوال دی لیکن زړه ته لګیدونکې خبره د ابن سیده

---

(۱) کتاب الثقات: ۲۵۰/۵وتهذیب الکمال: ۳۲۳/۱۹.

(۲) الکاشف: ۲۴۰/۲رقم: ۳۷۱۳.

(۳) خلاصة الخزرجي: ۲۵۸من اسمه: عتبة.

(۴) تقریب التهذیب: ۶۵۴/۱ رقم: ۴۴۵۸.

(۵) تهذیب الکمال: ۳۲۴/۱۹.

(۶) التاریخ الکبیر: ۵۲۴/۲/۶ رقم: ۳۱۹۶-۳۱۹۵.

(۷) موضح أوهام الجمع والتفریق: ۱۶۱/۱تهذیب التهذیب: ۱۰۲/۷تعلیقات تهذیب الکمال: ۳۲۳/۱۹.

(۸) تهذیب التهذیب: ۱۰۲/۷.

(۹) تهذیب التهذیب: ۱۰۲/۷.

(۱۰) ددوی دحالاتودپاره اوګورئی کتاب الصلاة باب الخوخة والممر فی المسجد

(۱۱) کشف الباری: ۶۹۰/۱

(۱۲) فتح الباری: ۲۵۰/۱۰کتاب الطب.

(۱۳) دکتاب الصلاة محوله باب رقم: ۴۶۶تحفة الاشراف: ۳۹۵/۳رقم: ۴۱۴۵مسندسعدبن مالك ابوسعید الخدری رضی الله عنه

د ده کومه چه هغوی په المحکم(۱) کښې ذکرکړې ده.چه ذبابة مستعمل خو نه دې مګر ابو عبید د احمر نه هم دغه نقل کړی دی. صحیح ذباب دې. قرآن کریم کښې راغلی دی ﴿ وَاِنْ يَّسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَّا يَسْتَنْقِذُوْهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوْبُ ﴾ (۲)ددې تفسیر مفسرین حضراتو په واحد سره کړې دی.(۳)

د شراب نه مراد: دلته د شراب په مفهوم کښې هرقسم بهیدونکې څیز شامل دې. په قرآن کښې د شاتو دپاره هم د شراب لفظ استعمال کړې شوې دې. فرمائیلی دی ﴿يَخْرُجُ مِنْ بُطُوْنِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ اَلْوَانُهٗ فِيْهِ شِفَآءٌ لِّلنَّاسِ ﴾ (۴)بلکه دصحیح بخاری او ابوداؤد شریف (۵)هغه روایت زیات جامع دې په کوم کښې چه د إناء لفظ دې. په لوښی کښې خو ماکولات او مشروبات دواړه وی مطلب دادې چه که ستاسو د خوراك څښاك په څیزونوکښې مچ پریوځی. (۶): دې نه علاوه د حضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه اوحضرت انس رضي الله عنه په روایت کښې د طعام لفظ راغلې دې. (۷)لیکن څنګه چه اوس مونږ اوخودل إناء لفظ زیات جامع دې.

قوله: فليغمسه: غمس د باب ضرب نه په معنی د غوپې ورکولو داخلولو. (۸)ابوعبیده رحمه الله فرمائی مطلب دادې چه دې پوره مچ له د خوراك څښاك په څیز کښې غوپه ورکړنی دې دپاره لکه څنګه چه بیماری وتلې ده چه هغه شان ترې شفا هم راوځی.(۹)

څومره غوپې ورکول پکاردې یو یا درې؟: دباب په روایت کښې دا مصرح نه دې چه څومره خل به دې مچ له غوپه ور کول وی؟ صرف هم دغه دی چه غوپه ورکولو سره ئې راؤباسئی وئې غورزوئی. یو بل روایت کوم چه دحضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې. په هغې کښې دی چه: «كنا عند أنس، فوقع ذباب فى إناء، فقال أنس بإصبعه، فغمسه فى ذلك الإناء ثلاثا، ثم قال: بسم الله، وقال: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمرهم أن يفعلوا ذلك» (۱۰)

---

(۱) المحکم: ۱۰/٥٤الذال والباء مادة: ذ ب ب.

(۲) سورة الحج: ۷۳.

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۲۰۰التوضیح: ۱۹/۲۵۷فتح الباری: ۱۰/۲۵۰رقم:۵۷۸۷.

(٤) سورة النحل: ۶۹

(۵) صحیح البخاری کتاب الطب باب إذا وقع الذباب فی الإناء رقم: ۵۷۸۲وسنن أبی داؤد کتاب الأطعمة باب فی الذباب يقع فی الإناء رقم: ۳۸٤۳.

(۶) عمدة القاری:۱۵/۲۰۰فتح الباری:۱۰/۲۵۰.

(۷) سنن ابن ماجه کتاب الطب باب الذباب يقع فی الإناء رقم: ۳۵۰٤وابن حبان: ۳/۲۱۸کتاب الطهارة باب المياه، ذکر الأمر بغمس الذباب فی الإناء رقم: ۱۲٤٤.

(۸) القاموس الوحید مادة: غمس عمدة القاری: ۱۵/۲۰۰.

(۹) عمدة القاری:۱۵/۲۰۰.

(۱۰) کشف الأستار، کتاب الأطعمة باب الذباب يقع فی الإناء رقم: ۲۸۶۶ومجمع الزوائد للهیثمی: ۵/۳۸کتاب الأطعمة باب فی الذباب.... والأحادیث المختارة للضیاء المقدسی: ۵/۲۰۷-۲۰۶رقم: ۱۷۳۵.

دکوم حاصل چه دادې چه ثمامه بن عبدالله بن انس رحمه الله په قول حضرت انس رضي الله عنه درې خل مچ له په لوښي کښې غوپه ورکړه. بسم الله ئې اووئيله اوونې فرمائيل چه رسول الله ﷺ مونږ ته ددې حکم راکړې دې.

هم دغه حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه هم نقل دې حافظ فرمائي: «ورواه حماد بن سلمة عن ثمامة، فقال: عن أبي هريرة ورجحها أبوحاتم، وأما الدارقطني، فقال: الطريقان محتملان»[1] چنانچه دواړه صورتونه صحيح دی. د تثليث والا روايت په مبالغه باندې محمول دې.[2]

قوله: فإن في إحدى جناحيه داء...: يعنى ددې په يو وزر کښې بيمارى ده. د ابوداؤد شريف[3] روايت کښې احد دې يعنى مذکر دې خو په دې کښې هيڅ حرج نشته دې ځکه چه لفظ جناح مذکر اومؤنث دواړه شان استعماليږي. يوقول دادې چه تانيث جناح په اعتبار د يد دې خو صغاني رحمه الله

«أحد جناحيه» يعنى د مذکر والا روايت ته راجح وئيلي دې اود تانيث د احتمال ئې انکار کړې دې.[4]

داء نه څه مراد دې؟: د مچ جبلت او طبعي عادت هم دغه دې چه کله هغه څه د خوراك ځښاك په څيز کښې پريوځي نوهغه وزر اول پريوځي کوم کښې چه بيمارى وى دې دپاره چه خپل ځان بچ کړې شي.[5] نو مقصد خوددې کار نه خپل ځان بچ کول وى خوذ ده په دغه وزر کښې زهر (يا د جديد محاورې مطابق جراثيم) وى. يو روايت[6] کښې د زهر تصريح راغلې ده نود داء نه مراد زهر دی.[7]

دَ زهرو والا وزر کوم يو وى؟: حافظ ابن حجر فرمائي ددې حديث د يو طريق نه چه په کوم يو وزر کښې بيمارى ده اوکوم کښې شفا؟ ماته معلومه نه شوه اوددې تعيين مې اونه کړې شو ليکن بعض علماؤ ليکلي دی چه هغوى په دې معامله کښې تامل کړې دغور اوفکر لاز ئې خپله کړې نو معلومه شوه چه مچ په يو څيز کښې د پريوتلو په وخت خپل ګس وزر سره خپل ځان بچ کوى يعنى په خپل ګس اړخ باندې پريوځي دکوم نه چه معلومه شوه چه د هغه په ښى وزر کښې شفاء ده. چنانچه ليکي:

«ولم يقع لي في شيء من الطرق تعيين الجناح الذي فيه الشفاء من غيره، لكن ذكر بعض العلماء أنه تأمله، فوجده يتقي بجناحه الأيسر، فعرف أن الأيمن هو الذي فيه الشفاء، والمناسبة في ذلك ظاهرة»[8]

---

[1] فتح الباري: ۱۰/۲۵۰.

[2] التوضيح لابن الملقن: ۱۹/۲۵۶.

[3] سنن أبي داؤد كتاب الأطعمة باب في الذباب يقع في الإناء، رقم: ۳۸٤۳.

[4] فتح الباري: ۱۰/۲۵۱شرح القسطلاني:۵/۳۱۵عمدة القاري: ۱۵/۲۰۱.

[5] كما في رواية أبي داؤد، رقم: ۳۸٤٤وابن حبان: ۱۲/۵۵كتاب الأطعمة باب آداب الأكل رقم: ۵۲۵۰ومسند أحمد: ۲/۲۳۰رقم: ۷۱٤۱مسند أبي هريرة. وقال أفلاطون: الذباب أحرص الأشياء، حتى إنه يلقي نفسه في كل شيء، ولو كان فيه هلاكه. فتح الباري: ۱۰/۲۵۰.

[6] الطب النبوي لأبي نعيم: ۲/٤۰۶رقم: ۶۹۳

[7] بذل المجهود: ۱۱/۵۶۸رقم: ۳۸٤۳فتح الباري: ۱۰/۲۵۱التوضيح لابن الملقن: ۱۹/۲۵٤عمدة القاري: ۱۵/۲۰۱.

[8] فتح الباري: ۱۰/۲۵۱.

حديث په حقيقت باندې محمول دې که په مجاز د پورتنۍ تفصيل نه معلومه شوه چه په حديث شريف کښې د مچ باره کښې کوم ونيلې شوې دي چه د دواړو وزرو کښې بيمارۍ يا زهر وي نو دا حقيقت دې که مجاز؟ بعض حضراتو د داء نه مجاز اداالکبر مراد اخستې دي او د شفاء نه مراد د کبر علاج ګرځولې شوې دې چه دغه شان مچ له پوره غوږه ورکولو سره تواضع پيدا کيږي او تکبر ختميږي خکه چه عموماً دا کنګلې شي چه په خوراک کښې د داسې قسم څه څيز پريوځي نو بنده خوراک پريږدي او دغه شان هغه خوراک ضائع کيږي [۱]

چنانچه صاحب بحر د سراج نه نقل کړې دي چه بعض علماء وائي چه دې نه داء الکبر مراد دې ليکن پخپله صاحب البحر وائي چه دا ضعيف دې خکه چه بيا د جناحين تذکرې او د شفاء د تذکرې هيڅ څه ضرورت نشته دې نه علاوه دا موقف د حديث د نص خلاف دې [۲]

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت د حضرت ابوهريره رضي الله عنه د دې حديث د باب مطابقت ترجمة الباب سره واضح دې چه ذباب هم د مخلوقاتو د قبيل نه دې.

د باب دويم حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې

الحديث الثاني

[۳۳۳]-حَدَّثَنَا الحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ الأَزْرَقُ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنِ الحَسَنِ، وَابْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: غُفِرَ لِامْرَأَةٍ مُومِسَةٍ، مَرَّتْ بِكَلْبٍ عَلَى رَأْسِ رَكِيٍّ يَلْهَثُ، قَالَ: كَادَ يَقْتُلُهُ العَطَشُ، فَنَزَعَتْ خُفَّهَا، فَأَوْثَقَتْهُ بِخِمَارِهَا، فَنَزَعَتْ لَهُ مِنَ المَاءِ، فَغُفِرَ لَهَا بِذَلِكَ-[۳۳۸۰] [۳]

تراجم رجال

الحسن بن الصباح دا الحسن بن صباح ابوعلي واسطي ثم بغدادي رحمه الله دې د دوی تذکره کتاب الايمان باب زيادة الايمان ونقصانه کښې راغلې ده [۴].

اسحاق الازرق دا اسحاق بن يوسف بن يعقوب بن مرداس مخزومي ابومحمد الازرق رحمه الله دې [۵].

عوف دا عوف بن ابي جميله الاعرابي عبدي بصري رحمه الله دې د دوی تذکره کتاب الايمان باب اتباع الجنائز من الايمان کښې تيره شوې ده [۶]

---

[۱] حواله بالا التوضيح: ۱۹/۲۵۶.

[۲] قال صاحب البذل: والظاهر أن الداء والشفاء محمولان على الحقيقة. فإن لها شواهد ونظائر. كالنحلة يخرج من بطنها الشراب النافع. وينبت من إبرها السم النافع. فلاباعث للحمل على المجاز. بذل المجهود: ۱۱/۵۶۸كتاب الأطعمة.

[۳] قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث. رواه البخاري في كتاب الأنبياء باب بعد باب حديث الغار رقم: ۳۴۶۷ومسلم رقم: ۵۸۱۵-۵۸۱۴في كتاب الحيوان. باب فضل سقي البهائم المحرمة وإطعامها.

[۴] كشف الباري: ۲/۳۶۷

[۵] د دوی د تذکره د پاره اوګورئ کتاب الحج باب أين يصلي الظهر يوم التروية؟

[۶] كشف الباري: ۲/۵۲۲

الحسن: دا مشهور تابعی محدث حسن بصری رحمه الله دی. د دوی تذکره **کتاب الایمان باب المعاصی من أمر الجاهلیة ولایکفر صاحبها بارتکابها إلا بالشرك** کښې راغلې.[1]

ابن سیرین: دا مشهور محدث محمدبن سیرین انصاری رحمه الله دی. د دوی تذکره **کتاب الایمان باب اتباع الجنائز....** کښې تیره شوې ده.[2]

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی. ددوی حالات **کتاب الایمان باب أمور الایمان** کښې تیرشوی دی.[3]

قوله: عن أبوهریرة رضی الله عنه عن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال: غفر لامرأة مؤمسة مرت بکلب علی رأس رکی یلهث قال: کاد یقتله العطش: د ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه د یوې زناکارې ښځې مغفرت (صرف په دې خبره باندې) اوکړې شو چه هغه د یوسپی خواکې تیریدله چه د تندې د سختئی (نیزدې وه چه مړشوې وې) د وجې نه د یوکوهی په غاړه باندې ړچیدلو. غفر فعل ماضی مجهول دې. غفراناً ددې مصدر دې.

دَ مومسه معنی اوماده دَاشتقاق: د مومسه معنی فاجره او زانیه ده ددې جمع **میامس مومسات** او **موامس** ده.[4] خو اصحاب حدیث ددې جمع میامیس لیکی. په یوحدیث شریف کښې راخی «**لایموت جریج حتی ینظر فی وجه المیامیس**»[5] اود حضرت ابووائل شقیق بن سلمه رحمه الله یو روایت کښې «**أکثر تبع الدجال الیهود وأولاد الموامس**» "چه د دجال لعین اتباع کونکی عموماً زانیات او فاجراتو اولاد وی". الفاظ دی.[6]
ددې لفظ اصل اوماده د اشتقاق کښې اختلاف دې. بعض دا مهموز او بعض دا مثال واوی گرخولې دې. یعنی د ومس نه مشتق دې یعنی دا دَ اصحاب عربیت رائې ده.[7]
خو ابن السماك رحمه الله دا مهموز گرخوی. ابن قرقول رحمه الله فرمانی چه که همزه سره دا لفظ صحیح دې نودا «**مأس الرجل**» نه دې. دکوم معنی چه ده د بنده دومره ورانیدل چه هډو نصیحت قبول نه کړی دغه شان ونیلی شی «**مأس بین القوم**» د قوم په مینځ کښې فساد خورول او ورانې پیدا کول.[8]
علامه عینی دمهموز کیدو احتمال ردکولوسره فرمائیلی دی که چرې مومسه د ماس نه مشتق وې نو اسم فاعل به ئې ماسة وې په دې وجه چه د علامه عینی په قول زما په نیزدا لفظ دباب فعللة نه دې یعنی مومس، دوسوس په وزن باندې. ددې باب نه د اسم فاعل د مؤنث دپاره هم مومسه دې. والله اعلم.[9]

---

[1] کشف الباری: ۲۲۰/۲.
[2] کشف الباری:۵۲٤/۲.
[3] کشف الباری: ۶۵۹/۱
[4] عمدة القاری: ۲۰۱/۱۵.
[5] رد ذلک فی حدیث جریج العابد. انظر صحیح البخاری کتاب الصلاة باب مسح الحصافی الصلاة رقم:۱۲۰۶عن أبی هریرة رضی الله عنه
[6] رواه أبونعیم فی الفتن، عن وکیع: ۵٤۷/۲رقم: ۱۵۳٤مکتبة التوحید، القاهرة.
[7] النهایة فی غریب الحدیث والأثر: ۳۱۸/٤مادة مومس، باب المیم مع الواو، ومجمع بحار الأنوار: ٦۳۳/٤مادة: مومس
[8] عمدة القاری: ۲۰۱-۲۰۲/۱۵والمحکم لابن سیدة: ٦۲۹/۸مقلوبه: موس.
[9] عمدة القاری: ۲۰۲/۱۵.

د ركي معني او ضبط: ركى د راء فتح كاف كسره او ياء تشديدسره دې. كوهى ته وائى په دې شرط چه د هغې منډير يعنى اوچته غاړه نه وى. ددې جمع ركايا ده.[1]

د يلهث معني لغوي اوصرفي تحقيق: يلهث دباب فتح نه دفعل مضارع صيغه ده لهثا ددې مصدر دې. دتندې او ګرمئى د سختئى نه ژبه بهر راوتلوته يلهث وائى. «أي يخرج لسانه من شدة العطش والحر»[2] او «كاد يقتله العطش» د يوراوى تفسيرى جمله ده.

قوله: فنزعت خفها، فأوثقته بخمارها، فنزعت له من الماء، فغفر لها بذلك: چنانچه هغه ښځې خپله موزه اوويستله هغه ئې خپلې لوپټې پورې اوتړله اودهغه سپى دپاره ئې څه اوبه راښکلې ددې عمل په وجه دهغه ښځې مغفرت اوكړې شو.

مطلب دادې چه كله دغه ګناهګارې ښځې د دغه سپى بې بسى اوليدله او د تندې د وجې نه ئې دهغه تكليف اوليدلو نود يوساه والاځناور كيدو د وجې نه ئې په هغه سپى باندې رحم راغلو اود هغه د تندې د لرې كولودپاره ئې دا اوكړو چه خپله موزه ئې خپلې لوپټې پورې اوتړله اوكوهى ته ئې وركوزه كړه اوكله چه هغه په اوبوباندې لمده شوه نوهغه ئې راښكله اودهغې اوبه ئې نچوړى كړې او په سپى باندې اوڅكلې. د دغه ښځې دا وړوكي شان عمل دالله تعالى دومره خوښ شو چه صرف هم په دې عمل باندې ئې دهغې بخښنه اوكړه. چنانچه ددې حديث شريف نه دا فائده مستفاد شوه چه الله تعالى بعض وخت د خپل خاص فضل او احسان مظاهره كولوسره په يو وړوكى شان نيك عمل سره تركبائر پورې معاف كوى.[3]

ځناورو سره ښه سلوك: ددې حديث نه دا هم معلومه شوه چه ځناورو سره هم ښه سلوك كول پكاردى هغوى ته تكليف نه دى وركول پكار. هغه هم دالله مخلوق دې. مشهور حديث شريف دې چه نبى كريم ﷺ فرمائيلى دى «ارحموا من في الأرض يرحمكم من في السماء»[4]

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مطابقت په دې معنى دې چه كلب يعنى سپې هم دالله تعالى مخلوق دې.

دباب دريم حديث د حضرت ابوطلحه رضي الله عنه دې.

الحديث الثالث

[۳۳۲]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَفِظْتُهُ مِنَ الزُّهْرِيِّ كَمَا أَنَّكَ هَا هُنَا أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبِي طَلْحَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَا تَدْخُلُ المَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ وَلَا صُورَةٌ» - [ر ۳۰۵۳] [1]

---

[1] حواله بالا وإرشادالساري: ۳۱۶/۵.

[2] مجمع بحار الأنوار: ۵۱۸/٤مادة: لهث.

[3] التوضيح لابن الملقن: ۲۵۹/۱۹عمدة القاري:۲۰۲/۱۵شرح القسطلاني: ۳۱۶/۵.

[4] الحديث أخرجه الترمذي أبواب البر والصلة باب ماجاء في رحمة الناس رقم: ۱۹۲٤وأبوداؤد كتاب الأدب باب في الرحمة رقم: ٤۹٤۱وأحمدفي مسنده: ۱۶۰/۲ رقم: ۶٤۹٤مسند عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه.

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا مشهور محدث علی بن عبدالله المدینی رحمه الله دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب ما ذکر فی ذهاب موسٰی صلی الله علیه وسلم فی البحر إلی الخضر لاندې تیره شوې ده.[٢]

سفیان: دامشهور امام محدث سفیان بن عیینه رحمه الله دې. ددوی مختصر حالات بدء الوحی الحدیث الأول کښې او مفصل حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا.... کښې تیر شوی دی.[٣]

الزهري: دا مشهور محدث محمدبن مسلم ابن شهاب زهری رحمه الله دې. ددوی مختصر ذکر بدء الوحی دریم حدیث لاندې راغلی دی.[٤]

عبدالله: دا عبدالله بن عتبه بن مسعود الهذلی رحمه الله دې.[٥]

ابن عباس: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما دې. د دوی اجمالی تذکره بدء الوحی الحدیث الرابع او تفصیلی کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفر... کښې شوې ده.[٦]

ابوطلحه: دا زید بن سهل ابوطلحه الانصاری النجاری رضی الله عنه دې.[٧]

دَ کما انک ههنا معنی: حضرت سفیان بن عیینه رحمه الله چه کله دا حدیث حضرت علی بن المدینی رحمه الله ته واورولو نودا ئی آوفرمائیل چه ما دا حدیث د امام زهری رحمه الله نه اوریدلي او یاد کړې مې دې. چنانچه څنګه ستاسو موجودګی زما په وړاندې یقینی ده دغه شان زما د امام زهری رحمه الله نه اوریدل اودا یادول هم یقینی دی. علامه کرمانی رحمه الله لیکی: «یعنی کما لاشك فی کونك فی هذا المکان کذلك لاشك فی حفظی منه»[٨]

دا حدیث نیزدې یو څو بابونه وړاندې تیرشوې دې. هم هلته ددې شرح هم شوې ده.[٩]

ترجمة الباب سره دَ حدیث مطابقت: ددې حدیث ترجمة الباب سره مناسبت لفظ کلب او ملائکة کښې دې چه دواړه دالله تعالی مخلوقات دی. والله اعلم.

دباب څلورم حدیث دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما دې.

---

[١] قوله: عن أبی طلحة رضی الله عنهم: الحدیث، مرتخریجه سابقا، باب إذاقال أحدکم: آمین.....

[٢] کشف الباری: ٣٣١/٣.

[٣] کشف الباری:٢٣٨/١ و ١٠٢/٣.

[٤] کشف الباری: ٣٢٦/١.

[٥] دَدوی تذکره کتاب الصلح باب إذا اصطلحوا علی الصلح.... کښې راغلې ده.

[٦] کشف الباری: ٤٣٥/١ و٢٠٥/٢.

[٧] ددوی دتذکره دپاره اوګورئی کتاب الوضوء باب الماء الذی یغسل به شعر الإنسان.

[٨] شرح الکرمانی: ٢٢١/١٣عمدة القاری:٢٠٢/١٥إرشادالساری:٣١٦/٥قال الکورانی الحنفی رحمه الله: اراد تحقیق السماع. الکوثر الجاری: ٢٢٧/٦.

[٩] فی باب سلف عن قریب: باب إذا قال أحدکم: آمین.....

الحديث الرابع

[۳۳۵] - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِقَتْلِ الكِلاَبِ» [1]

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنيسی دمشقی رحمه الله دی. ددوی اجمالی حالات بدء الوحی او تفصيلی حالات كتاب العلم باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب لاندې تيرشوی دی. [2]

مالک: دا امام دارالهجرة امام مالك بن انس اصبحی مدنی رحمه الله دی. ددوی اجمالی حالات بدء الوحی او تفصيلی حالات كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن لاندې بيان كړې شوی دی. [3]

نافع: دا مشهور تابعی محدث حضرت نافع مولی ابن عمر رحمه الله دی. ددوی تفصيلی حالات كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا في المسجد په ذيل كښې راغلی دی. [4]

عبدالله بن عمر: د مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما حالات كتاب الايمان باب الايمان، وقول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام...... لاندې تيرشوی دی. [5]

دباب پنخم حديث دحضرت ابوهريره رضی الله عنه دی.

الحديث الخامس

[۳۳۶] - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رضی الله عنه، حَدَّثَهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَمْسَكَ كَلْبًا يَنْقُصْ مِنْ عَمَلِهِ كُلَّ [ص: ۱۳۱] يَوْمٍ قِيرَاطٌ إِلَّا كَلْبَ حَرْثٍ، أَوْ كَلْبَ مَاشِيَةٍ [ر ۲۱۹۷] [6]

[1]) قوله: عن عبدالله بن عمر رضى الله عنهما: الحديث. أخرجه مسلم كتاب المساقاة والمزارعة، باب الأمر بقتل الكلاب.. رقم: ۱۵۷۰ والنسائی فی سننه، كتاب الصيد، باب الأمر بقتل الكلاب، رقم: ۴۲۸۸ والترمذی فی جامعه، كتاب الصيد باب ماجاء: من أمسک كلبا.....و رقم: ۱۴۸۸ وابن ماجه فی سننه ، كتاب الصيد، باب قتل الكلاب رقم: ۳۲۰۲.

[2]) كشف الباری: ۲۸۹/۱ الحديث الثانی: ۱۱۳/۴.

[3]) كشف الباری: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲

[4]) كشف الباری: ۶۵۱/۴

[5]) كشف الباری: ۶۳۷/۱

[6]) قوله: أن أبا هريرة رضى الله عنه: حدثه الحديث، مرنخريجه فی كشف الباری: كتاب البيوع..... والمزارعة: ۴۱۹.

تراجم رجال

موسي بن اسماعيل: دا موسی بن اسمٰعیل تیمی تبوذکی رحمه الله دي. د دوی حالات اجمالاً بدء الوحی او تفصیلاً کتاب العلم باب من أجاب الفتیا بإشارة الید.....، په ضمن کښې راغلی دی (۱)
همام: دا همام بن یحیی بن دینار عوذی بصری رحمه الله دي. (۲)
يحيي: دا یحیی بن ابی کثیر الطائی ابوالنضر الیمانی رحمه الله دي ددوی تذکره کتاب العلم باب کتابة العلم کښې تیره شوې ده. (۳)
ابوسلمة: دا مشهور تابعی حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب صوم رمضان احتساباً من الإیمان لاندې راغلی. (۴)
ابوهريره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دي. ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کښې تیرشوی دی. (۵)
دباب شپږم حدیث دحضرت سفیان بن ابی زهیر شنئ رضی الله عنه دي.

الحديث السادس

[۲۳۲۴]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَزِيدُ بْنُ خُصَيْفَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي السَّائِبُ بْنُ يَزِيدَ، سَمِعَ سُفْيَانَ بْنَ أَبِي زُهَيْرٍ الشَّنَئِيَّ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ «مَنِ اقْتَنَى كَلْبًا، لاَ يُغْنِي عَنْهُ زَرْعًا وَلاَ ضَرْعًا، نَقَصَ مِنْ عَمَلِهِ كُلَّ يَوْمٍ قِيرَاطٌ» فَقَالَ السَّائِبُ: أَنْتَ سَمِعْتَ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِي وَرَبِّ هَذِهِ القِبْلَةِ- [ر۳۱۴۸] (۶)

تراجم رجال

عبدالله بن مسلمه: دا عبدالله بن مسلمه قعنبی مدنی رحمه الله دي ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن په ذیل کښې تیرشوی دی. (۷)
سليمان: دا سلیمان بن بلال تیمی ابومحمد قرشی المدنی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کښې تیره شوې ده. (۱)

---

(۱) کشف الباری: ۳۳/۱؛ الحدیث الرابع: ۴۷۷/۳.
(۲) ددوی د حالاتو دپاره اوګورئ کتاب مواقیت الصلاة باب من نسی صلاة.
(۳) کشف الباری: ۲۶۷/۴.
(۴) کشف الباری: ۳۲۳/۲.
(۵) کشف الباری: ۶۵۹/۱.
(۶) قوله: سمع سفیان بن أبی زهیر الشنئی....: الحدیث، مر تخریجه کشف الباری کتاب المزارعة: ۴۲۵.
(۷) کشف الباری: ۸۰/۲.

يزيدبن خصيفه: دا يزيد بن عبدالله بن خصيفه رحمه الله دې.[2]

سائب بن يزيد: دا مشهور تابعي حضرت سائب بن يزيد كندي رحمه الله دې.[3]

سفيان بن ابي زهير الشنئ: دا صحابي رسول حضرت سفيان بن ابي زهير رضي الله عنه دې. دعربو د مشهورې قبيلې ازدشنوءة طرف ته منسوب كيدو سره شنئ سره ياديږي.[4]

قوله: أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من اقتنى كلبا، لايغني عنه زرعا، ولا ضرعا، نقص من عمله كل يوم قيراط: سائب بن يزيد رحمه الله فرمائي چه ما سفيان بن ابي زهير رضي الله عنه فرمائيلو سره واورېده چه هغوی د نبي اکرم صلى الله عليه وسلم نه اوريدلي دي چه چا داسې يو سپې اوساتلو چه هغه ته نه په زميندارئ كښې فائده وركوي اونه د څناورو په خيال ساتلو كښې... ددغه بنده د نيكو اعمالونه هره ورځ يو قيراط كميږي. اقتنى فعل ماضي دې ددې مصدر اقتناء دې ددې معنى د ساتلو ده. او ضرع په اصل كښې تى ته وائي مگر دلته څاروي مراد دي.

دَ قيراط معني اومراد: قيراط د يو وزن نوم دې په اكثر علاقوكښې داد دينار شلمه حصه وه اود اهل شام په نيز قيراط د دينار د څليريشتمې حصې نوم دې. ځكه چه د اهل شام په نيز د دينار څليريش حصې وي.[5]

دلته په حديث كښې يقيني هم دا معنى مرادنه ده بلكه ددې حقيقي اندازه هم الله تعالى ته معلومه ده اوحديث مراد دادې چه د ده دنيك عمل د اجزاء نه يو جزء هره ورځ كميږي. دا بغيرد ضرورت نه د سپي ساتلو سزا ده.[6]

رواياتوكښې اختلاف اوپه هغې كښې تطبيق: دباب په دوارو احاديثوكښې قيراط مفرد راغلې دې خو په بعض رواياتوكښې (لكه د حضرت ابن عمر او ابوهريره رضي الله عنهما په رواياتو كښې) قيراطان تثنيه سره راغلې دې چه دوه قيراط كميږي.[7]

د دې دوارو احاديثو د تطبيق دپاره علماؤ دا ارشادات فرمائيلي دي: ① د سپو د دوو جدا جدا قسمونو په اعتبارسره حضورپاك دا فرمائيلي. نوچه د كوم ضرر زيات وي په هغې باندې دوه اود كوم چه كم وي په هغې باندې به يو قيراط منها كيږي. ② يا په معنوي اعتبارسره دا تفريق اوكړې شو دا د ځايونو په اختلاف باندې مبني دې. چنانچه په مدينه منوره كښې دوه قيراط ځكه چه ددې فضيلت ډير زيات دې او دمدينې نه بهر به يو قيراط منها كيږي. ③ په لويوښاريواو كلوكښې به دوه قيراط

---

[1] كشف الباري: ۶۵۸/۱

[2] دَدوی دَ حالاتو دَپاره اوگورئی كتاب الصلاة باب رفع الصوت فی المسجد.

[3] دَدوی دَحالاتو دَپاره اوگورئی كتاب الوضوء باب استعمال فضل وضوء الناس......

[4] دَدوی دَحالاتو دَپاره اوگورئی كتاب فضائل المدينة باب من رغب عن المدينة.

[5] مجمع بحار الأنوار: ۲۵۱/۴مادة قرط، باب القاف مع الراء.

[6] عمدة القاري: ۲۰۲/۱۵وقال المحدث الكوراني رحمه الله: وقد سلف أن المراد بالقيراط شئ من عمله، لا يعلمه غير الله، أو أعلم رسوله، ولم يبين لنا ذلك. الكوثر الجاري: ۲۲۸/۶.

[7] انظر صحيح مسلم كتاب المساقاة والمزارعة، باب الأمر بقتل الكلاب.... رقم: ۴۰۲۵-۴۰۲۳و ۴۰۲۸-۴۰۲۷عن ابن عمررضي الله عنه، ورقم: ۴۰۲۰عن أبي هريرة رضي الله عنه.

او په ورو کلو کښې به یو قیراط عمل ضائع کیږي. ④ د علامه نووی رحمه الله د تحقیق مطابق دا اختلاف د دوو زمانو په اعتبار دی. اول حضورپاك د یو قیراط ذکراوکړو بیا چه نبی کله اوکتل چه خلق نه منع کیږی نو په دې سختوالی اختیارکړو او د دوو قیراطو ذکرنی اوفرمائیلو.[1]

⑤ خو حافظ ابن حجر رحمه الله قیراطان تثنیه والا روایت راجح گرخولې دې. «لکونه حفظ مالم یحفظه الآخر»[2] ⑥ حضرت شیخ الحدیث رحمه الله فرمائی چه اول نی د قیراطان حکم اوکړو او بیانی د قیراط. ددې وجه داده چه د سپو په معامله کښې په شروع کښې ډیره سختی وه او هغه چه چرته لیدلو د وژلو حکم نی وو لکه چه وراندې ددې تفصیل راځی ان شاء الله. بیا په دغه حکم کښې تخفیف راغلو. چنانچه د قیراطان تعلق د شدت زمانې سره او د قیراط تعلق د خفت زمانې سره دې. هم دا آخری قول حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا کاندهلوی رحمه الله راجح گرخولې دې.[3]

د اجر نقصان به د کوم ځائې نه کیږي؟: بیا د علماء کرامو د نقصان عمل په محل کښې هم اختلاف دې چه دا به د کوم ځائې نه کیږي؟ چنانچه علامه عبدالواحد رویانی شافعی رحمه الله په بحر کښې لیکلی دی چه د ورځې په اعمالو سره یو قیراط او د شپې په اعمالو سره به یو قیراط کمیږی. دویم قول دادې چه د فرائضونه یو قیراط او د نوافل نه یو قیراط کمیږی.[4] مګر راجح هم دغه دی چه دا ټول هسې بې وجې قیاسونه دی ځکه چه د دې نقصان محل به څه وی ددې تعیین د قیاس په ذریعه سره نه شی کیدې. د دې قسم امورو توضیح اوتنقیح په سماع باندې موقوف کیږی کوم چه دلته موجود نه ده. په دې وجه د دې قیاسونو ضرورت هم په ظاهره هیڅ نشته.

چنانچه د شارع علیه السلام مقصد ومطمح صرف دومره اندازه باندې دې چه بغیرد حاجت او ضرورت نه سپی مه ساتئ ګنی سزا به ملاویږی چه د بنده د عمل نه به روزانه دوه قیراط اجر کمیږی په دې وجه د فیشن په توګه بغیر ضرورت نه سپی ساتل اودا په کورکښې ساتلونه پرهیز کول پکاردی. لهذا په دې قسم بحثونو کښې د غور او سوچ هیڅ ضرورت نشته دې. علامه ابی مالکی رحمه الله څه ښکلې ارشاد فرمائیلی دی: «والله أعلم عما أراد رسول الله صلی الله علیه وسلم، وذکر القیراط هنا تقدیراً لمقدار، الله أعلم به، والمراد به نقص جزء ما»[5]

د اجر د نقصان سبب څه دی؟: ① بغیرد ضرورت نه او د فیشن په توګه د دې په کورکښې د ساتلو د وجې نه په اجر کښې چه کوم کمې واقع کیږی دهغې سبب څه دې؟ د امت علماؤ ددې مختلف اسباب بیان کړی دی:

① ددې د وجې نه په کور کښې د رحمت فرښتې نه داخلیږی. ② تلونکو راتلونکو ته ددې نه تکلیف کیږی چه دا سپی هر تیریدونکې ویروی او هغوی پسې کیږی ③ د شریعت د طرف نه منع کړې شوې څیز ساتل اود شریعت خبره نه منلو دا سزا ده. ④ ښکاره خبره ده چه دا سپی کورکښې وی

[1] شرح صحیح مسلم للنووی: ۲۳٤/۱۰عمدة القاری: ۲۰۳/۱۵والأوجز: ۲۷۹/۱۷-۲۷۸الکوثرالجاری: ۲۲۸/۶إرشادالساری: ۳۱۶/۵.

[2] فتح الباری: ۵/۵تکملة فتح الملهم: ۲٤۳/۱.

[3] أوجزالمسالک: ۲۷۹/۱۷.

[4] عمدة القاری: ۲۰۳/۱۵الأوجز: ۲۷۸/۱۷وبحرالمذهب للرویانی: ۸۹/۵باب بیع الکلب، ومسندالرویانی: ۹۶/۲رقم: ۸۹۲.

[5] شرح الأبی علی صحیح مسلم: ۲۵۵/٤.

نواخو اديخوا به خله هم وهي او بنده ته به خبر هم نه وي. حالانكه د شريعت حكم د ولوغ كلب باره كښې واضح دې نو د دې غفلت د وجې نه به بنده نه لوښې وينځي نه به دې له شوره وركوي په دې وجه به ددې دا سزا وي.(١)

دا ممانعت تنزيهي دې كه تحريمي؟: ددې ټولو احاديثونه هم دغه خبره واضح كيږي چه د ضرورت دپاره كه سپي اوساتلې شي نو په هغې كښې هيڅ حرج نشته اود ضرورت تعيين رسول اكرم ﷺ فرمائيلي چه د فصل د حفاظت دپاره يا د څارو دحفاظت دپاره يا د ښكار دپاره وي. ددې ټولو نه علاوه كه څوك سپى ساتي نودهغه څه حكم دې؟

ددې جواب دادې چه دا عمل جائز نه دې د احاديثو ظاهر هم په دې باندې دلالت كوي چه دا حكم تحريمي دې. ليكن حافظ ابن عبدالبر مالكي رحمه الله دا احاديث په كراهت تنزيهي باندې محمول كوي چه په دې احاديثو كښې صرف دومره راغلي دي چه اجر به كميږي. د ګناهګاريدو چرته ذكر نشته دې د حرمت دپاره د ګناه كيدل ضروري دي. خو حافظ صاحب ابن حجر رحمه الله دهغوى په دې موقف باندې رد كولوسره فرمائيلي چه د اجر كمې هم يو قسم له ګناه ده. يا په حديث كښې دنقصان اجر نه مراد دادې چه د سپو ساتلو او پاللود وجې نه چه كومه ګناه كيږي هغه د يو قيراط يا دوو قيراطو د اجر برابر كيږي. (٢)

د حافظ ابن حجر د موقف تائيد ددې احاديثو نه هم كيږي په كوم كښې چه دامضمون راغلي دې، چه ملائكه د رحمت په هغه كوركښې نه داخليږي په كوم كښې چه تصوير وي يا سپې. په دې باب كښې دا حديث تيرشوې دې. ښكاره هم دغه ده چه د ملائكو عدم دخول ددې د پاره دې چه په دې كښې ګناه ده.(٣) خلاصه دا شوه چه دا حكم د حرمت دپاره دې چه بغيرضرورت نه سپى ساتل جائز نه دى.

د كورونو اومكانونو د حفاظت د پاره د سپي ساتلو حكم: په دې كښې خودامت دعلماؤ اتفاق دې چه د فصل د حفاظت دپاره د څارو وغيره دحفاظت دپاره سپى ساتلو كښې څه حرج نشته بالكل جائزدى. البته آيا په دې باندې قياس كولوسره د حويلي اوكور وغيره د حفاظت دپاره سپى ساتل جائز ګرځولې كيدې شي. نوددې جواب په اثبات كښې دې يعني جائزدى. د اكثرعلماؤ فقهاؤ هم دغه رائې ده. چنانچه حافظ رحمه الله د كوځې يا لارې د حراست او څوكيدارئې دپاره د سپى ساتلو جواز د علماء شوافع نه نقل كړې دې.(٤) هم دغه مذهب شافعيه علامه عينى رحمه الله هم نقل كړې دې او په دې باندې د څه قسم نكيرنه دې كړې د كوم نه چه معلوميږي چه دعلامه عينى حنفى رحمه الله هم دغه موقف دې.(٥)

مالكيه كښې حافظ ابن عبدالبر رحمه الله خو مطلقًا جلب منفعت او دفع مضرت دپاره ددې قائل دې (٦) خو حنابله كښې ابن قدامه رحمه الله د كورونو يا لارو وغيره د حفاظت دپاره سپى ساتلو ته ناجائز وائى اوهم دغه قول د هغوى په نيز اصح دې.(١)ائمه احناف كثر الله سوادهم هم د جواز صراحت فرمائيلي

---

(١) شرح الكرماني: ۲۲۲/۱۳شرح للنووي:على صحيح مسلم: ٤۸۳/۱۰.

(٢) فتح الباري: ٥/٥ والتمهيد لابن عبدالبر: ۲۱۹/۱٤.

(٣) تكملة فتح الملهم:۳٤۳/۱.

(٤) فتح الباري: ٦/٥كتاب المزارعة.

(٥) عمدة القاري: ۷۱٤/۱۰كتاب المزارعة.

(٦) التمهيد لما في المؤطأ من المعاني والأسانيد: ۲۱۸/۱٤.

دي چنانچه فتاوی عالمګیری کښې د اجناس په حواله سره لیکلي دي چه سپي ساتل مناسب نه دي البته که د ډاکوانو یا غلو وغیره ویره وی نوځه حرج نشته دې دغه شان از مرې شرمخ او نور ځناور وغیره د حراست او څوکیدارئی په غرض سره ساتلو کښې څه بدینت نشته دې او د ذخیرې په حواله سره لیکلي دي: ((ویجب أن یعلم بأن اقتناء الکلب لأجل الحرس جائز شرعاً.....))[2]

د سپو ساتلو د ممانعت حکمتونه: شریعت مطهره چه د سپو ساتلو، بغیر د ضرورت د ساتلو نه ممانعت فرمائیلې دې. په دې کښې ډیر حکمتونه دی امام الهند حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله په دې باندې رڼا اچولوسره فرمائیلی دی چه په دې کښې حکمت او راز دادې چه دخپل جبلت او فطرت په اعتبار سره سپي د شیطان په شان دي ځکه چه د ده عادت لوبې توقي اوغصه کول دي، بیا دي په ګندګئی کښې اوسیږی خلقو ته تکلیف رسوی او شیطانی الهامات او وسوسې قبلوی.[3]

علامه دمیری رحمه الله لیکلی دی چه سپې د بنه تازه غوښې په ځائې مرداره خوړل ډیر خوښوی، ګندګی خوری اوخپل قې کړې شوې څیز دوباره خوری.[4] دده توکانړې دانسان دپاره ډیرې مضر دی. زهرژنې دی په دې وجه بغیر د ضرورت نه دده نه ځان ساتل او هم لرې اوسیدل بهتر دی. والله اعلم

قوله:: فقال السائب: أنت سمعت هذا من رسول الله صلی الله علیه وسلم؟ قال: إي، ورب هذه القبلة: سائب رحمه الله د حضرت سفیان رحمه الله نه تپوس اوکړو چه آیا واقعی تاسو داحدیث د رسول الله ﷺ نه اوریدلې دې؟ نوهغوی اوفرمائیل چه بالکل دادې قبلې په رب قسم.

قوله:: کلمه إي حرف إیجاب: کلمه د إي دهمزه زیر سره حرف ایجاب دې دنعم په معنی کښې دې یعنی اوجی بالکل وغیره. په دې باندې خو د ټول نحاة اتفاق دې چه داکلمه همیشه د قسم نه وړاندې راځی مګر د څانه پس راځی په دې کښې د نحاة اختلاف دې. د جمهور نحاة په نیز داد خبر ورکونکی تصدیق لګه ((قام زید)) د تپوس کونکی (سائل) ته د خبر ورکولو دپاره ((هل قام زید؟))، اود یوکار طلب کونکی سره د وعدې کولودپاره لکه ((اضرب زیدا))، د پاره استعمالیږی چنانچه ددې ټولو په جواب کښې إي راځی لکه چه د إن نه پس نعم راځی.[5] خود ابن حاجب رحمه الله په نیز دا کلمه د استفهام سره خاص ده یعنی صرف د استفهام نه پس راځی[6]، لکه چه په کلام الله کښې راغلی دی ﴿وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقٌّ هُوَ ۖ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ ۖ﴾[7]

---

[1]) المغنی لابن قدامة: ۱۷۳/٤رقم: ۳۱۵۸.

[2]) الفتاوی العالمگیریه (الهندیة): ۳۶۱/۵والموسوعة الفقهیة: ۱۲٤/۳۵.

[3]) حجة الله البالغة، مبحث فی تطهیر النجاسات: ۱۸۵/۱.

[4]) حیاة الحیوان للدمیری: ۲۲۶/۲.

[5]) عمدة القاری: ۲۰۳/۱۵ومغنی اللبیب: ۱۵۹/۱تفسیر المفردات......

[6]) حواله جات بالا والکافیه: ۱۲۰حروف الایجاب مکتبه رحمانیه.

[7]) سورة یونس: ۵۳

البته په نعم او إي كښې فرق دې اوهغه دا چه د نعم نه پس قسم كيدل ضروري نه دي اود إي نه پس : قسم كيدل ضروري دی اوددې مقسم به هميشه لفظ رب لفظ الله او لعمري وی. والله اعلم. [1]

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر بقتل الكلاب: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمانی چه حضورپاك د سپو د وژلو حكم وركړې وو.

د سپو د وژلوحكم: د اسلام په شروع كښې د سپو د وژلو حكم وو. حضورپاك حكم وركړې وو چه په مدينه منوره كښې دې يو سپې هم په نظر رانه شي بلكه هغه وژنئى خكه چه خلق نوى نوى مسلمانان شوى وو. د جاهليت د زمانې د ډيرو خرابو عادتونونه يو عادت د سپو ساتل هم وو. د اسلام قبلولونه پس هم دبعض خلقو هغه پخوانې شوق باقى وو په دې وجه نبى اكرم ﷺ په سختئى سره د دې دختمولوحكم جاري كړو. حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه فرمانى:

«أمرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم بقتل الكلاب، حتى إن المرأة تقدم من البادية بكلبها، فنقتله، ثم نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن قتلها، وقال: عليكم بالأسود البهيم ذي النقطتين، فإنه شيطان» [2]

يعنى نبى كريم ﷺ مونږ ته د سپو د قتل كولو حكم راكړې وو ددې حكم په خاني راوړلو كښې نى دومره سختي اختيار كړې وه چه كه يوه ښځه به د خپل سپى سره د كلى نه دمدينې ښار ته راتلله نوبيا به هم مونږ دهغې سپې وژلو. بيا حضورپاك دسپو د قتل كولونه منع اوفرمائيله او ارشاد ئى اوفرمائيلو چه په دې كښې كوم يو ډير تك تور وى او خاپونو والاوى صرف هغه قتل كونى خكه چه هغه خو شيطان وى.

بيا لكه څنګه چه جابر رضي الله عنه اوفرمائيل چه په دې حكم كښې كمې راغلو اومذكوره حكم صرف د تور سپى پورې محدود شو چه دغه وژنئى. دغه شان دحضرت عبد الله بن مغفل رضي الله عنه روايت كښې دى:

«أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بقتل الكلاب، ثم قال: ما بالهم وبال الكلاب؟ ثم رخص في كلب الصيد وكلب الغنم» [3]

ددې رواياتونه معلومه شوه چه د اسلام په شروع كښې په دې معامله كښې شدت وو بيا تخفيف اوشو.

دائمه اربعه مذاهب: په دې خبره خود امت دعلماؤ اجماع ده چه كلب عقور (چك لګونكې سپې) وژل جائز دى. په دې كښې د چاهم اختلاف نشته دې. خوهغه سپې كوم چه بې ضرر وى دهغې وژل جائز دى كه نه؟ د ائمه اربعه په دې مسئله كښې مختلف اقوال دى:

امام مالك رحمه الله حديث باب (حديث ابن عمر رضي الله عنهما) نه استدلال كولوسره دا موقف اختيار كړې دې چه داستثنائى صورتونونه علاوه د سپو وژل جائز دى ددې د وژلوحكم هغه منسوخ نه ګڼرى بلكه محكم ورته وائى.

---

[1] معجم النحو والصرف: ١٢١.

[2] صحيح مسلم كتاب المساقاة والمزارعة، باب الأمر بقتل الكلاب..... رقم: ١٥٧٢وسنن أبي داؤد كتاب الصيد، باب في اتخاذ الكلب للصيد وغيره، رقم: ٢٨٤٦.

[3] الحديث اخرجه مسلم كتاب الطهارة باب حكم ولوغ الكلب رقم: ٦٥٣/٢٨٠وكتاب المساقاة.... باب الأمر بقتل الكلاب رقم: ١٥٧٣وأبو داؤد كتاب الصيد باب ماجاء في اتخاذ الكلب للصيد، رقم: ٢٨٤٥والترمذى كتاب الصيد باب ماجاء في قتل الكلاب رقم: ١٤٨٦وباب ماجاء من أمسك كلبا.... رقم: ١٤٨٩وابن ماجه كتاب الصيد باب قتل الكلاب رقم: ٣٢٠١-٣٢٠٠.

مگر نور ائمه حضرات فرمائي چه بې ضرر سپي وژل جائز نه دي هغوی دا د سپو دوژلو حکم منسوخ منی. ناسخ حديث حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنهما دی.[1]

دملاحده يو اعتراض اودهغې جواب: د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما داحديث په بخاری شريف کښې هم دومره دې چه «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر بقتل الكلاب» خود مسلم شريف يو روايت کوم چه د عمرو بن دينار رحمه الله په طريق سره دې په هغې کښې دا اضافه هم ده: «إلاكلب صيد أوكلب غنم أوماشية» بل په دې کښې دا اضافه هم ده «فقيل لابن عمر: إن أباهريرة يقول: أوكلب زرع، فقال ابن عمر: إن لأبي هريرة زرعاً» يعنی حضرت ابن عمر رضي الله عنهما ته چا دا اوونيل چه ابوهريره رضي الله عنه خو دا هم فرمائي چه «أوكلب زرع» (اوهغه سپی چه د فصل د حفاظت دپاره وی) نوحضرت ابن عمر رضي الله عنهما اوفرمائيل چه د ابوهريره رضي الله عنه خود زميندارئی کار دې.[2]

هم دا روستو ذکرکړې شوې اضافه بنياد جوړولو سره بعض ملحدين په حديث باندې اعتراض کوی او وائی چه صحابه کرام رضي الله عنهم په روايات حديث کښې به په يو بل باندې شك کولو او العياذبالله هغوی به يو بل باندې د حديثو په وضع کولوکښې تهمت لګولو چه هغوی د خپل نفسانی خواهش مطابق احاديثوکښې تصرف کولو په دې وجه احاديث هيڅ کله حجت نه شی کيدې.

هم ددې محلدينو په دې قسم اعتراضاتو باندې متاثر کيدو سره بعض هغه مصنفين کوم چه خپل نسبت د اسلام طرف ته کوی مګر ددې قسم بې بنياد واقعات بنياد جوړولوسره په اسلام باندې د اعتراض کولو هيڅ يوه موقع د لاس نه نه پريږدی اوهغه ئی په خپلو کتابونوکښې نقل کړه. مقصد ئی صرف دا دې چه احاديث د تنقيد نښه جوړکړی اوصحابه کرام رضي الله عنهم چه دامت يو مقدس ترين طبقه ده په هغوی باندې تعريض اوکړی. نستغفرالله العظيم.

مګر دا اعتراض بې خايه او فضول دې صرف يوه کينه ده دکومې اظهارچه په مختلفو طريقو سره کولې شی. حقيقت دادې چه د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په دې قول کښې حضرت ابوهريره رضي الله عنه باندې تنقيد نه دې کړې شوې چه دهغوی پټی دی نوځکه هغوی د سپی باره کښې اضافه کوی. حالانکه نبی عليه السلام دا نه دی فرمائيلی ددې نفوس قدسيه باره کښې ددې تصور پورې کول روا نه دی چه هغوی دې د دې وړو وړو څيزونو دپاره ددنيا دمعمولی فائدې دپاره به د رسول الله صلى الله عليه وسلم په احاديثوکښې خيانت کوی او په هغې کښې به د خپل ذاتی غرض دپاره څه اضافه کوی. چنانچه دابن عمر رضي الله عنهما دا قول نه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه د روايت د توهين دپاره دې اونه په دې کښې د شك دپاره دې. بلکه دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما ددې قول غرض اومقصد دادې چه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه خود زميندارئی کار دې په دې وجه هغه ددې اضافه د يادولو دپاره اهتمام اوکړو او ښه ئی ياد کړو. عرف اوعادت هم دغه دې څوك چه کوم څيز سره راګيروی اود کوم څيزسره چه د چا شغل وی دهغې سره متعلق امور دهغه سړی په نسبت زيات ياد ساتی اودهغې اهتمام کوی چه څوك هغې سره راګير نه وی اونه ئی څه شوق وی. په دې کښې د حيرانتيا څه خبره نشته دې. بلکه هم دغه زياتې (چه د پټی د

---

[1] المنتقى: ٢٨٩/٧ماجاء فى أمر الكلاب مطبعة السعادة، مصر، والأوجز: ٢٨١/١٧-٢٨٠عمدة القارى: ٢٠٢/١٥الموسوعة الفقهية: ٣٥/١٣٣-١٣٢شرح النووى على مسلم: ٤٧٩/١٠والمغنى: ١٧٣/٤كتاب البيوع باب حكم قتل الكلب واقتنائه وتربية الجرو الصغير رقم: ٣١٥٧والمفهم: ٤٤٨/٤كتاب البيوع باب ماجاء فى قتل الكلاب...... رقم: ١٦٦٢.

[2] صحيح مسلم كتاب المساقاة باب الأمر بقتل الكلاب رقم: ٤٠١٩.

حفاظت دپاره د سپي ساتلو اجازت دې، حضرت ابن المغفل رضي الله عنه (۱)اوحضرت سفیان بن ابی زهیر رضي الله عنه (۲)په روایاتو کښې هم موجود دې ظاهره خبره ده چه هغوی هم د نبی علیه السلام نه اوریدلي دي.
دې نه علاوه هم پخپله دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما د روایت په یوطریق دکوم مدار چه حضرت ابوالحکم عبدالرحمن بن ابی نعیم البجلی رحمه الله دې (۳)کښې هم دا اضافه موجود ده. چنانچه داسې ښکاري چه کله ابن عمر رضي الله عنهما دا اضافه واؤریده اوهغوی ته پوخ یقین حاصل شو چه دا هم دنبی علیه السلام مبارك کلمات دی نوهغوی رضي الله عنهما هم دا روایت کړل. او راتلونکو احادیثوکښې ددې اضافې سره روایت کولو که چرې د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په حضرت ابوهریره رضي الله عنه باندې اعتراض کول وې لکه چه د دغه ملحدینو فاسد ګمان دې نوهغه به هیڅ کله دا پخپله نه روایت کولو. والله اعلم بالصواب.
خلاصه دا شوه چه حضرت ابوهریره رضي الله عنه په دې زیاتی سره منفرد نه دې اوکه چرې منفرد شوې هم وې نودا زیاتې به مقبول ومرضی وې. امام نووی رحمه الله فرمائي: «والحاصل أن أباهريرة ليس متفردا بهذه الزيادة بل وافقه جماعة من الصحابة في روايتها عن النبي صلى الله عليه وسلم، ولو انفرد بها لكانت مقبولة مرضية مكرمة» (۴)

ترجمة الباب سره دحدیث مطابقت: دباب آخری دریوارو احادیثو یعنی حدیث ابن عمر حدیث ابی هریره اوحدیث سفیان بن ابی زهیر رضي الله عنهم ترجمة الباب سره مناسبت لفظ کلبا یا کلاب کښې دې کوم چه مخلوق دې.

تتمه (خلاصه کتاب بدء الخلق): امام بخاري رحمه الله کتاب بدء الخلق کښې ۱۶۰ مرفوع احادیث ذکرکړی دی په کوم کښې چه ۲۲ تعلیقات دی. باقی ۱۳۸موصول روایات دی. بیا په دې کښې دا احادیث کوم چه مکرر دی دهغې شمیر ۹۳ دې باقی ۶۷احادیث په اول خل دې کتاب کښې راغلی دی. بل په دې کتاب کښې د صحابه کرامو اوتابعینو وغیره ۴۰ آثار هم دی. (۵)

---

(۱) مر تخريجه آنفا.
(۲) ددې باب دټولونه آخری حدیث مراددې
(۳) صحيح مسلم كتاب المساقاة باب الأمر بقتل الكلاب......رقم:۴۰۲۹.
(۴) شرح النووی علی صحیح مسلم: ۱۰/۴۸۰كتاب المساقاة باب الأمر بقتل الكلاب.
(۵) فتح الباري: ۶/۴۶۰.

مصادر و المراجع

① القران الکریم

② الابواب والتراجم لصحیح البخاری، للشیخ العلامہ محمد بن زکریا الکاندھلوی رحمہ اللہ تعالی المتوفی ۱۴۰۲ ھہ سعید کراتشی

③ الاثار الموضوعہ فی الاخبار الموضوعہ، للعلامۃ ابی الحسنات محمد عبدالحی بن محمد عبدالحلیم اللکنوی، رحمہ اللہ تعالی (۱۲۶۴ھہ /۱۳۰۴ ھہ) دار الکتب العلمیۃ بیروت

④ الاحاد والمثانی للامام ابی بکر احمد بن عمرو بن ضحاک الشیبانی (ابن ابی عاصم رحمہ اللہ تعالی المتوفی ۲۸۷ ھجری دار الرایۃ الریاض الطبعۃ الاولی ۱۴۱۱ ھجری-۱۹۹۱م

⑤ الاحادیث المختارۃ للشیخ الامام ضیاء الدین ابی عبداللہ محمد بن عبدالواحد بن احمد الحنبلی المقدسی رحمہ اللہ تعالی المتوفی ۶۴۳ ھجری الطبعۃ الرابعۃ ۱۴۲۱ ھجری
دار الحضر بیروت

⑥ الإحسان بترتیب صحیح ابن حبان، للأمیر ابن بلبان الفارسی، تحقیق: الشیخ شعیب الأرناؤط، مؤسسۃ الرسالۃ بیروت، الطبعۃ الأولی: ۱۹۸۸م

⑦ أحکام القرآن، للإمام أبی بکر محمد بن عبداللہ المعروف بأبن العربی رحمہ اللہ تعالی، المتوفی ۵۴۳ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت.

⑧ احیاء علوم الدین للامام شیخ الاسلام محمد بن محمد الغزالی رحمہ اللہ تعالی المتوفی ۵۰۵ ھجری دار الکتب العربیۃ (فی مجلد واحد) بیروت

⑨ أخبار مکۃ فی قدیم الدھر وحدیثہ، للإمام أبی عبداللہ محمد بن إسحاق بن العباس الفاکہی المکی رحمہ اللہ تعالی، من علماء القرن الثالث الھجری، تحقیق: عبد الملک بن عبد اللہ بن دھیش، الطبعۃ الثانیۃ ۱۴۱۴ھ/۱۹۹۴م

⑩ ادب الکاتب للامام ابی محمد عبداللہ بن مسلم بن قطیبۃ الدینوری رحمہ اللہ تعالی المتوفی ۲۷۶ ھجری دار الکتب العلمیۃ بیروت الطبعۃ الثالثۃ ۱۴۲۲ ھجری

⑪ الأدب المفرد للإمام أبی عبداللہ محمد بن إسماعیل بن إبراھیم بن المغیرۃ بردزبہ البخاری رحمۃ اللہ، (۱۹۴ھ-۲۵۶ھ) دار السلام/مکتبۃ المعارف، ریاض/دار البشائر الإسلامیۃ/الصدف ببلشرز، کراتشی

⑫ إرشاد الساری للإمام الحافظ أبی الفضل أحمد بن علی بن الحجر شہاب الدین العسقلانی الشافعی رحمہ اللہ المتوفی سنۃ ۸۵۲ دار الکتب العلمیۃ / المطبعۃ الکبری الأمریۃ ببولاق مصر المحمیۃ سنۃ ۱۳۲۳ھجری (الطبعۃ السابعۃ)

⑬ الاستذکار، للإمام الحافظ أبی عمر یوسف بن عبداللہ بن محمد بن عبدالبر (۴۶۳ھ)، دار إحیاء التراث العربی.

⑭ الاستیعاب فی أسماء الأصحاب (بہامش الإصابۃ)، للإمام الحافظ أبی عمر یوسف بن عبداللہ بن محمد بن عبدالبر المالکی رحمہ اللہ، المتوفی سنۃ: ۴۶۳ھجری، دار الفکر، بیروت. ط: ۱۴۰۹ھجری-۱۹۸۹م

⑮ الاستیعاب فی اسماء الاصحاب للامام الحافظ ابی عمر یوسف بن عبداللہ بن محمد بن عبدالبر المالکی رحمہ اللہ تعالی المتوفی ۴۶۳ ھجری دار الفکر بیروت الطبعۃ الاولی ۱۴۲۳ ھجری

(۱۶) أسد الغابة في معرفة الصحابة للإمام عز الدين أبي الحسين علي بن محمد بن عبد الكريم بن عبد الواحد الشيباني المعروف بابن الأثير الجزري رحمه الله المتوفى سنة ٦٣٠ هجری دار الكتب العلمية بيروت

(۱۷) الاسرار المرفوعة في الاخبار الموضوعة للملا علی بن سلطان محمد نور الدين الهروی القاری (۱۰۱۴ هجری) المكتب الاسلامی بيروت الطبعة الثانية ۱۴۰۶ هجری

(۱۸) الاصابة فی تمييز الصحابة للامام الحافظ ابی الفجر احمد بن علی بن حجر شهاب الدين العسقلانی الشافعی رحمه الله تعالی المتوفی ۸۵۲ هجری دار الفكر بيروت دار الجيل بيروت

(۱۹) الاضداد للامام ابی بكر محمد بن قاسم بن محمد بن بشار المعروف بابن الانباری رحمه الله تعالی المتوفی ۳۲۸ هجری المكتبة العصرية بيروت

(۲۰) أعلام الحديث في شرح صحيح البخاري للإمام المحدث أبی سليمان حمد بن محمد الخطابی رحمه الله المتوفی سنة ۳۸۸ هجری مركز احياء التراث الإسلامی جامعة أم القرى مكة المكرمة

(۲۱) الأعلام الأشهر الرجال والنساء من العرب والمستغربين والمستشرقين لإمام الشيخ خير الدين الزركلی رحمه الله الطباعتة الخامسة عشرة: ۲۰۰۲م دار العلم للملايين لبنان

(۲۲) اعلام النبوة للامام ابی الحسن علی بن محمد بن حبيب الماوردی رحمه الله تعالی المتوفی ۴۵۰ هجری الطبعة الاولی ۱۹۸۷م دار الكتاب العربی بيروت

(۲۳) آكام المرجان فی غرائب الاخبار واحكام الجان للعلامة المحدث القاضی بدر الدين ابی عبد الله محمد بن عبد الله الشبلی الحنفی رحمه الله تعالی المتوفی ۷۶۹ هجری دار الغد للجديد القاهرة الطبعة الاولی ۱۴۳۰ هجری

(۲۴) اكمال المعلم بفوائد مسلم للامام الحافظ ابی الفضل عياض بن موسى بن عياض اليحصبی رحمه الله تعالی المتوفی ۵۴۴ هجری دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع دار الكتب العلمية بيروت

(۲۵) إكمال إكمال المعلم شرح صحيح مسلم للإمام عبد الله محمد بن خلفة الوشتانی الأبی المالكی البخاري المتوفی سنة ۸۲۷ أو ۸۲۸ هجري دار الكتب العلمية بيروت

(۲۶) إكما التهذيب الكمال للعلامة علاء الدين مغلطائی ابن قليجبن عبد الله الحنفی رحمه الله المتوفی سنة ۷۶۲ هجري، الحديثية للطباعة والنشر

(۲۷) الأنساب، للإمام أبی يوسف سعد عبد الكريم بن محمد ابن منصور التميمی السمعانی رحمه الله المتوفی سنة ۵۶۲ هجري دالفكرت للطباعة والنشر بيروت

(۲۸) الانواء فی مواسم العرب للعلام ابی محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة الدينوري رحمه الله تعالی المتوفی ۲۷۶ هجري در المعارف العثمانية حيدر آباد كن الهند الطبعة ۱۹۷۸م

(۲۹) اوجز المسالك للإمام المحدث محمد زكريا الكاندهلوي المدنی رحمه الله المتوفی سنة ۱۴۰۲ هجري دار القلم دمشق

(۳۰) البحر الرائق شرح كنز الدقائق للإمام العلام الشيخ زين الدين بن ابراهيم بن محمد المعروف بابن نجيم المصري الحنفی المتوفی سنة ۹۷۰ هجري دار الكتب العلمية بيروت

(۳۱) البحر الزخار المعروف بمسند البزار، للحافظ للإمام أبی بكر بن أحمد بن عمرو بن عبد الخالق العتكی رحمه الله المتوفی: ۲۹۲ هجري الطبعة الأولی: ۲۰۰۹ هجري، مؤسسة علوم القرآن/بيروت

(۳۲) بحر المذهب للامام ابی المحاسن عبد الواحد بن اسماعيل الرويانی الشافعی رحمه الله تعالی المتوفی: ۵۰۲ هجري الطبعة الاولی ۲۰۰۹ هجري دار الكتب بيروت

٣٣ البداية والنهاية للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل بن كثير بالدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ٧٧٤ هجري دار الكتب العلمية بيروت/دار إحيا التراث العربي
٣٤ البدر الساری. حاشیه فیض الباری: حضرت مولانا بدر عالم میرٹھی (١٣٨٥هـ) المکتبة الرشید کوئٹه
٣٥ البدور السافر فی احوال الاخرة للعلامة جلال الدین عبد الرحمن بن ابی بکر بن سابق الدین الخضیري السیوطی رحمه الله المتوفی ٩١١ هجري دار الکتب العلمية ١٤١٦ هجري
٣٦ البعث والنشور للامام احمد بن الحسین بن علی البیهقی رحمه الله تعالی المتوفی ٤٥٨ هجري الطبعة الاولی: ١٤٠٦ هجري مرك الخدمات والابحاث الثقافية بیروت
٣٧ بذل المجهود للشیخ المحدث خلیل أحمد السهارنبوري رحمه الله المتوفی سنة ١٣٤٦ هجري مرکز الشیخ أبي الحسن الندوي الهند
٣٨ بیان القرآن للشیخ مولانا أشرف علی تهانوي رحمه الله المتوفی سنة ١٣٦٢ هجري إدارة التالیفات الاشرفیة ملتان
٣٩ البیان والتبیین للعلامة ابی عثمان عمرو بن بحر الحافظ رحمه الله تعالی المتوفی ٢٥٥ هجري دارالکاب العلمية بیروت
٤٠ تاج العروس للشیخ أبوالفیض سید محمد بن محمد بن عبدالرزاق الحسینی المعروف بالمرتضی الزبیدی (١٢٠٥هـ). دار الهدایة
٤١ تاریخ اسماء الثقات للعلام عمر بن احمد بن عثمان المعروف بابن شاهین رحمه الله المتوفی (٣٨٥ هـ) الطبعة الاولی: ١٤٠٤ هجري الدار السفیة الکویت
٤٢ تاریخ الإسلام ووفیات المشاهیر والأعلام للإمام شمس الدین أبي عبدالله محمد بن محمد أحمد الذهبی الدمشقی رحمه الله المتوفی سنة ٧٤٨ هجري دار الکتاب العربی
٤٣ تاریخ اصبهان (اخبار اصبهان) لابی نعیم احمد بن عبدالله بن احمد بن اسحاق الاصبهانی رحمه الله تعالی، المتوفی (٤٣٠ هجري) دارلکتب الطبعة الاولی (١٤١٠ هجري)
٤٤ تاریخ بغداد : حافظ أحمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی m (متوفی ٤٦٣ هـ). دار الکتب العربی بیروت لبنان،
٤٥ تاریخ الخمیس فی احوال أنفس نفیس: شیخ حسین بن محمد بن الحسن الدیار بکری المالکی m (متوفی ٩٦٦هـ)، مؤسسة شعبان بیروت،
٤٦ تاریخ الصغیر للحافظ النقاد شیخ الاسلام ابی عبدالله اسماعیل بن ابراهیم البخاري رحمه الله تعالی المتوفی (٢٥٦ هجري) دار المعرفة بیروت
٤٧ تاریخ الطبري (تاریخ الرسل الملوك) للإمام جعفر محمد بن جریرة الطبري رحمه الله المتوفی: ٣١٠ هجري الطبعة الثانیة: دار المعارف مصر
٤٨ تاریخ العباس الدوري عن ابی زکریا یحیی بن معین رحمه الله تعالی المتوفی (٢٣٣ هجري) مرکز البحث العلمی واحیاء التراث الاسلامی مکة المکرمة الطبعة الاولی: ١٣٩٩ هجري
٤٩ تاریخ عثمان بن سعید الدارمی رحمه الله تعالی المتوفی (٢٨٠ هجر) عن ابی زکریا یحیی بن معین رحمه الله المتوفی (٢٣٣ هجر) در الکتب العلمية بیروت لبنان
٥٠ التاریخ الکبیر للحافظ النقاد شیخ الإسلام أبي عبد الله بن إسماعیل بن إبراهیم البخاري رحمه الله المتوفی سنة ٢٥٦ هجري در الکتب العلمية بیروت لبنان
تاریخ مدینه السلام (راجع: تاریخ بغداد)
٥١ تاریخ یحیی بن معین، للإمام یحیی بن معین بن عون المزي البغدادي رحمه الله المتوفی: ٢٣٣ هجري دار القلم

للطباعة والنشر والتوزيع بيروت
(٥٢) تبيين الحقائق للإمام فخر الدين بن عثمان بن على الزيلعي الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٣ دار الكتب العلمية
(٥٣) تحذير الناس من انكار اثر ابن عباس رضي الله عنه لحجة الاسلام قاسم العلوم والخيرات مولانا محمد قاسم النانوتوي رحمه الله تعالى المتوفى (١٢٩٧هجري) ادارة تحقيقات اهل سنت/اداة العزيز كوجرانواله
(٥٤) تحرير تقريب التهذيب تأليف الدكتور بشار عواد معروف والشيخ شعيب الأنور الطبعة الأولى : ١٤١٧ هجري مؤسسة الرسالة بيروت
(٥٥) التحرير والتنوير للشيخ محمد الطاهر بن محمد بن محمد بن عاشور التونسي رحمه اللا المتوفى (١٣٩٣هجري) الدار التونسية للنشر تونس
(٥٦) تحفة الأحوذي بشرح الجامع للإمام الترمذي للإمام الحافظ أبي العلى محمد بن عبد الرحمان ابن عبد الرحيم كفوري رحمه الله المتوفى سنة ١٣٥٣هجري دار الفكر
(٥٧) تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف للحافظ المنقن جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٢ هجري الطبعة الثانية : ١٤٠٣هجري المكتب الإسلامي بيروت
(٥٨) تحفة الباري شرح صحيح البخاري للإمام شيخ الإسلام يحيى بن زكريا بن محمد الأنصاري الشافيعي رحمه الله ا لمتوفى سنة ٩٢٦هجري دار الكتب العلمية/دار ابن حزم/مكتبة الرشد
(٥٩) تدريب الراوى شرح تقريب النواوى: حافظ جلال الدين عبد الرحمن سيوطى m (متوفى ٩١١ه) المكتبة العلمية مدينه منوره،
(٦٠) تذكرة الحفاظ: حافظ أبو عبد الله شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان ذهبى m (متوف ٧٤٨ ه). دار المعارف العثمانيه الهند،
(٦١) تذكرة وسوانح الامام الكبير مولانا محمد قاسم النانوتوي للشيخ عبد القيوم الحقاني حفظ الله القاسم الكى ڈمى جامعه ابوهريرة نوشهره
(٦٢) ترتيب العلل (علل الترمذي الكبير) لابى طالب القاضى مكتبة النهضة العربية/ عالم الكتب بيروت : (١٤٠٩ هجري)
(٦٣) تعليقات احياء علوم الدين (المغنى حمل الاسفار فى الاسفار) للامام زين الدين ابى الفضل عبد الرحيم بن الحسين العراقى رحمه الله تعالى المتوفى (٨٠٦هجري) دار الكتاب العربى بيروت
(٦٤) تعليقات الاسماء والصفات للاستاذ عبد الله بن محمد بن الحاشدي مكتبة السوادي جدة
(٦٥) تعليقات التدريب الراوي للاستاذ عبد اللطيف المطبوع بذيل تدريب الراوي الطبعة الثانية : ١٣٩٢هجري
(٦٦) تعليقات خلاصة الخزرجى المطبوع مع الخلاصة لم يعرف كاتبه مكتب المطبوعات الاسلامية حلب
(٦٧) تعليق التعليق التعليق للشيخ سعيد عبد الرحمان موسى المكتبة الاثرية لاهور
(٦٨) تعليقات الدارقطنى على المجروحين لابن حبان للامام المحدث الحافظ الكبير لعى ابن عمر الدارقطنى رحمه الله المتوفى [٣٨٥هجري] دار الكتاب الاسلامى القاهرة الطبعة الاولى [١٤٢٣هجري]
(٦٩) تعليقات الشيخ المحقق المحدث محمد عوامه على المصنف لابن ابى شيبة ادارة القرآن والعلوم الاسلامية كراتشى الطبعة الاولى [١٤٢٧هجري] شركة دار القبلة/مؤسسة علوم القرآن
(٧٠) تعليقات لا مع الدراري للامام المحدث محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله تعالى المتوفى [١٤٠٢ هجري] المكتبة الامدادية مكة المكرمة ط: ١٣٩٦هجري---١٩٧٦م
(٧١) تعليق التعليق: للحافظ ابى الفضل أحمد بن على بن حجر شهاب الدين المعروف بإبن حجر العسقلانى m الشافعى (متوفى ٨٥٢ه) المكتبة الاثرية پاكستان

⑦٢ تفسير ابن ابى حاتم (تفسير القرآن العظيم) للإمام الحافظ شيخ الإسلام أبى محمد عبدالرحمن بن أبى حاتم محمد بن إدريس بن المنذر التميمى الحنظلى الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٧ هجري الطبعة الأولى بمطبعة دائرة المعارف العثمانية بحيدرآباد دكن الهند/دار الكتب العلمية

⑦٣ تفسير البغوي (معالم التنزيل) للإمام محيى الدين السنة ابى محمد الحسين بن مسعود البغوي رحمه الله المتوفى: ٥١٦ هجر طبع: ١٤٠٩ هجري دار طيبة للنشر والتوزيع الرياض

⑦٤ تفسير البيضاوي (انوار التنزيل واسرار التأويل) للقاضى الإمام ناصر الدين ابى سعيد عبدالله بن عمر البيضاوى الشافعى رحمه الله المتوفى: ٦٨٥ هجري دار الكتب العلمية الطبعة الاولى [١٤١٦ هجري]

⑦٥ التفسيرات الاحمدية فى بيان الايات الشرعية للعالم الجليل الشيخ احمد الموعو بمال جيون الجونفوري رحمه الله تعالى المطبع الكريمى الواقع ببمباي الهند

⑦٦ التفسير الخازن للامام العلامة علاء الدين على محمد بن المعروف بالخازن رحم الله تعالى المتوفى [٧٤١ هجري] وحيدي كتب خانه پشاور

⑦٧ تفسير روح البيان للعلامة اسماعيل حقى بن مصطفى الاستانبولى رحمه الله تعالى المتوفى [١١٢٧ هجرى] احياء التراث العربى بيروت

⑦٨ التفسير الكبير (مفاتيح الغيب): إمام أبوعبدالله فخر الدين محمد بن عمر الحسين رازىm (متوفى ٦٠٦ھ). مكتب الاعلام الإسلامى إيران،

⑦٩ التفسير لابن كثير للعلامة الجليل الحافظ أبوالفداء عماد الدين إسماعيل بن عمر ابن كثير دمشقىm (متوفى ٧٧٤ھ) دار الفكر بيروت،

⑧٠ تفسير الضحاك للامام ابى القاسم الضحاك بن مزاحم البلخى الهلالى المتوفى ١٠٥ هجري الطبعة الاولى [١٤١٩ هجري] جمع ودراسة وتحقيق الدكتور محمد شكري احمد الزاويتي دار اللام القاهرة مصر

⑧١ تفسير عبدالرزاق للامام المحدث ابى بكر عبدالرزاق بن همام بن نافع الصنعانى رحمه الله تعالى المتوفى [٢١١ هجري] دار الكتب العلمية بيروت

⑧٢ تفسير ماجدي مولانا عبدالماجد دريا آبادي رحمة الله عليه مجلس نشريات اسلام كراچى اشاعت [١٤١٨ هجرى]
تفسير ماوردي (انظر النكت والعيون)

⑧٣ تفسير مجاهد للامام المحدث المفسر مجاهد بن جبر المكى المخزومى رحمه الله تعالى المتوفى [١٠٤ هجري] دار الفكر الاسلامى الحديثة مصر

⑧٤ تفسير النسفى (انظر مدارك التنزيل وحقائق التأويل)

⑧٥ تفسير الطبري (جامع البيان عن تأويل اي القرآن) للإمام جعفر محمد بن جرير الطبري رحمه الله المتوفى: ٣١٠ تحقيق الادكتور عبدالله بن عبدالمحسن التركى دار هجر مركز البحوث والدراسات العربية والاسلامية

⑧٦ تفسير عثمانى لشيخ الإسلام العلامة شبير احمد عثمانى رحمه الله المتوفى: ١٣٦٩ هجري دار الإشاعت كراتشى

⑧٧ تفسير القران العظيم: حافظ أبوالفداء عماد الدين إسماعيل بن عمر ابن كثير دمشقى (متوفى ٧٧٤ھ) الطبعة الاولى: ١٤٢١ هجري الفاروق الحديثة للطباعة والنشر القاهرة/مؤسسة قرطبة دار الفكر بيروت،

⑧٨ تفسير القرآن العظيم لسرسيد احمد خان طبع: ١٩٩٨م: دوست ايسوسى ايشن لاهور

⑧٩ تفسير الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأقاويل فى وجوه التأويل للعلامة جار الله القاسم محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله المتوفى: ٥٣٨ الطبعة الأولى: ١٤١٨ هجري مكتبة مكتبة العبيكان الرياض

⑨٠ التفسير المظهري، للعلامة القاضى محمد ثناء الله رحمه الله المتوفى سنة ١٢٢٥ هجري حافظ كتب خانه كوئته دبو پاكستان

(٩١) التفسير الوسيط للامام المفسر ابي الحسن علي بن احمد بن محمد الواحدي النيسابوري الشافعي رحمه الله المتوفى [٤٦٨هجري] دار الكتب العلمية بيروت
(٩٢) تقيد المهمل وتميز المشكل للامام ابي علي الحسين بن محمد الغساني الجياني رحمه الله تعالى المتوفى [٤٩٨ هجري] وزراة الاوقاف المملكة العربية السعودية
(٩٣) التمهيد لما في الموطأ من المعاني والإسانيد للإمام الحافظ أبي عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبد البر المالكي رحمه الله المتوفى سنة ٤٦٣هجري الكتبة التجارية مكة المكرمة
(٩٤) التوضيح لشرح الجامع الصحيح ، للإمام سراج الدين أبي حفص عمر بن علي بن أحمد الإنصاري الشافعي المعروف بابن ملقن رحمه الله المتوفى سنة ٨٠٤هجري وزراة الأوقاف والشئون الإسلامية
(٩٥) تهذيب تاريخ دمشق الكبير للامام الحافظ ابي القاسم علي المعروف بابن عساكر الشافعي رحمه الله المتوفى [٥٧١ هجري] دار المسير بيروت الطبعة الثانية ١٣٩٩هجري
(٩٦) تقريب التهذيب للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ دار الرشيد،سوريا حلبس
(٩٧) تهذيب الأسما واللغات للإمام العلامة الحافظ الفقيه أبي زكريا محيي الدين بن شرف النووي رحمه الله المتوي سنة ٦٧٦هجري دار الكتب العلمية بيروت
(٩٨) تهذيب التهذيب للحافظ ابي الفضل احمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى: ٨٥٢هجري مؤسسة الرسالة
(٩٩) تهذيب الكمال في أسماء الرجا للحافظ المتقن جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٢ هجري مؤسسة الرسالة
(١٠٠) تهذيب اللغة للامام ابي منصور محمد بن احمد الازهري الهروي رحمه الله تعالى المتوفى [٣٧٠ هجري] دار احياء التراث العربي بيروت الطبعة الاولى (٢٠٠١)م
(١٠١) جامع الأحاديث (الجامع الصغير وزوائد والجامع الكبير) للإمام الحافظ أبي الفضل جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي رحمه الله المتوفى : ٩١١هجري، الطبعة الأولى : ١٤٢١هجري، دار الكتب العلمية، بيروت
(١٠٢) جامع الأصول في أحاديث الرسول للإمام مجد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير رحمه الله المتوفى سنة ٦٠٦هجري در الفكر
جامع البيان عن تأويل القرآن راجع الى تفسير الطبري
جامع الترمذي (انظر: سنن الترمذي)
(١٠٣) جامع الدروس العربية للشيخ الغلاييني مشنورات المكتبة العصرية بيروت
(١٠٤) الجامع لأحكام القرآن، للإمام أبي عبدالله بن محمد بن أحمد الإنصاري القرطبي رحمه الله المتوفى سنة ٦٧١ هجري دار إحياء التراث العربي
(١٠٥) الجرح والتعديل للإمام الحافظ شيخ الإسلام أبي محمد عبدالرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس بن المنذر التميمي الحنظلي الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٧ هجري الطبعة الأولى [١٣٧٢ هجري] دار الكتب العلمية بيروت
(١٠٦) الجزء القرءة خلف الامام للامام عبدالله بن محمد بن اسماعيل البخاري رحمه الله المتوفى [٢٥٦ هجري] الطبعة الاولى [١٤٠٠هجري] المكتبة السلفية
(١٠٧) الجمع بين الصحيحين للإمام المحدث محمد بن فتوح الحميدي رحمه الله المتوفى: ٤٨٨هجري دار ابن حزم
(١٠٨) الجهاد لابن ابي عاصم للامام احمد بن عمرو بن الضحاك بن مخلد الشيباني رحمه الله تعالى المتوفى [٢٨٧ هجري] مكتبة العلوم والحكم المدينة المنورة

(١٠٩) حاشية الجمل على الجلالين (الفتوحات الالهية) للامام العلام سلمان الجمل رحمه الله تعالى المتوفى [١٢٠٤ هجري] قديمى كتب خانه

(١١٠) حادي الارواح الى بلاد الافراح للامام محمد بن ابى بكر ايوب المعروف بابن قيم الجوزية رحمه الله تعالى المتوفى [٧٥١ هجري] دار الكتب العلمية بيروت

(١١١) حاشية الدسوقى (على الشرح الكبير) للامام العلام الشيخ محمد بن أحمد بن عرفة الدسوقى المالكى رحمه الله المتوفى سنة ١٢٣٠ هجري دار الكتب العلمية بيروت

(١١٢) حاشية السندي على صحيح البخاري للامام أبى الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادي السندي رحمه الله المتوفى سنة ١١٣٨ هجري قديمى كتب خانه

(١١٣) حاشية السهارنبوري على صحيح البخاري للشيخ المحدث احمد على السهارنبوري رحمه الله المتوفى : ١٢٩٧ هجري قديمى كتب خانه كراتشى

(١١٤) حاشية الشهاب على تفسير البضاوي (عناية القاضى وكفاية الراضى) للشيخ احمد بن محمد بن عمر قاضى القضاة الملقب بشهاب الدين الخفاجى المصري الحنفى رحمه الله المتوفى : ١٠٦٩ هجري الطبعة الأولى : ١٤١٧ هجري درا الكتب العلمية، بيروت

(١١٥) حاشية الطحطاوي على مراقى الفلاح شرح نور الايضاح للامام العلامة أحمد بن محمد بن إسماعيل الطحطاوى الحنفى رحمه الله المتوفى سنة ١٢٣١ هجري دار الكتب العلمية بيروت

(١١٦) حجة الله البالغة لإمام الكبير لاشيخ احمد المعروف بشاه ولى الله ابن عبد الرحيم الدهلوي رحمه الله قديمى كتب خانه كراتشى

(١١٧) الحجة للقراءة السبعة للامام المقرء ابى على الحسن بن احمد بن عبد الغفار الفارسى الاصل رحمه الله المتوفى [٣٧٧ هجري] دار المامون للتراث الطبعة الثانية [١٤١٣ هجري].

(١١٨) الحجة فى قراءة السبع للامام المقرء ابى عبد الله الحسين بن احمد بن خالويه رحمه الله تعالى المتوفى [٣٧٠ هجري] دار الشروق بيروت الطبعة الرابعة [١٤٠١ هجري]

(١١٩) حلية الإولياء وطبقات الأصفياء للحافظ أبى نعيم أحمد بن عبد الله الإصفهانى رحمه الله المتوفى سنة ٤٣٠ هجري دار الفكر بيروت/دار الكتب العلمية بيروت

(١٢٠) حياة الحيوان الكبري لابى البقاء كمال الدين محمد بن موسى بن عيسى الدميري الشافعى رحمه الله تعالى المتوفى [٨٠٨ هجري] دار الكتب بيروت الطبعة الثانية [١٤٢٤ هجري]

(١٢١) ختم الشفاء للامام محمد بن عبد الله بن محمد بن احمد بن مجاهد القيسى الدمشقى الشافعى الشهير بابن ناصر الدين رحمه الله تعالى المتوفى [٨٤٢ هجري] دار البشائر الاسلامية الطبعة الثانية [١٤٢٦ هجري]

(١٢٢) خلاصة الخزرجى (خلاصة تهذهيب تهذيب الكمال) للعلامة صفى الدين الخزرجى رحمه الله المتوفى سنة ٩٢٣ هجري مكتب المطبوعات الإسلامى بحلب

(١٢٣) الدر المختار للإمام العلام علاء الدين محمد بن على بن محمد الحصكفى رحمه الله المتوفى سنة ١٠٨٨ هجري دار علم الكتب

(١٢٤) الدر المصون فى علوم الكتاب المكنون للإمام شهاب الدين أبى العباس بن يوسف ابن محمد بن إبراهيم المعروف بالسمين الحلبى دار الكتب العلمية بيروت

(١٢٥) دلائل النبوة لأبى بكر أحمد بن الحسين البيهقى رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٨ هجري دار الكتب العلمية / المكتبة الأثرية لاهور/ دار الريان للتراث

(١٢٦) الديباج على صحيح مسلم الحجاج للعلامة جلال الدين عبد الرحمن بن أبى بكر بن سابق الدين الخضروى

السیوطی رحمه المتوفی : ٩١١ هجري الطبعة الاولی : ١٤٢٦ دار ابن عفان للنشر والتوزیع السعودیة/ادارة القرآن والحدیث الاسلامیة کراتشی

١٢٧ دیوان الحماسه: أبوتمام حبیب بن أوس بن حارث طاءیm (متوفی ٢٣١ھ). میر محمد آرام باغ کراچی،

١٢٨ دیوان الفرزدق لامام الشعراء همام بن غالب بن صعصعة بن ناجیة رحمه الله تعالی المتوفی [٣١٠ هجري] دار الکتب العلمیة بیروت الطبعة الاولی [١٤٠٧هجري]

١٢٩ رد المختار للفقیه العلام محمد أمن بن عمر الشهیر بابن عابدین رحمه الله المتوفی سنة ١٢٥٢هجري عالم الکتب/ دار الثقافة والتراث دمشق سوریة

١٣٠ رسالة شرح تراجم أبواب صحیح البخاري (المطبوع مع صحیح البخاري) للإمام المحدث الشاه ولی الله رحمه الله المتوفی سنة ١١٧٦ قدیمی کتب خانه

١٣١ روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی للعلامة أبي الفضل شهاب الدین السید محمود الألوسی البغدادي رحمه الله المتوفی سنة ١٢٧٠ دار الکتب العلمیة/دار إحیاء الترث العربی

١٣٢ الروض الأنف في شرح السیرة النبویة لابن هشام للإمام المحدث عبد الرحمن السهیلی رحمه الله المتوفی : ٥٨١ هجري الطبعة الأولی : ١٣٨٧هجري دار الکتب اسلامیة

١٣٣ زاد المسیر فی علم التفسیر للإمام الحافظ جمال الدین أبي الفرج عبد الرحمن بن علی بن محمد الجرزي رحمه الله المتوفی سنة ٥٩٧هجري الطبعة الثانیة : ١٤٢٢هجري درا الکتب العلمیة، بیروت

١٣٤ زاد المعاد فی هدي خیر العباد للإمام المحدث شمس الدین أبی عبد الله محمد بن أبی بکر الزرعی الدمشقی المعروف بابن القیم الجوزیة رحمه الله المتوفی سنة ٧٥١ هجري مؤسسة الرسالة/مکتبة المنار الإسلامیة

١٣٥ سؤالات الاجري (سؤالات ابی عبد الاجري ابا داؤد السجستانی) للامام ابی داؤد صاحب السنن رحمه الله تعالی المتوفی [٢٧٥هجري] الناشر الجامعة الاسلامیة [١٣٩٩هجري]

١٣٦ سؤالات الحاکم للدار قطنی للامام علی بن عمر الدار قطنی البغدادي رحمه الله تعالی مکتبة المعارف الریاض الطبعة الاولی [١٤٠٣هجري]

١٣٧ سبل السلام شرح بلوغ المرام، للإمام العلامة محمد بن اسماعیل الصنعانی رحمه الله المتوفی : ١١٨٢هجري

١٣٨ سبل الهدي والرشاد فی سیرة خیر العباد للإمام محمد بن یوسف الصالحی الشامی رحمه الله المتوفی : ٩٤٢هجر وزارة الأوقاف لجنة إحیا التراث الإسلام مصر

١٣٩ سنن ابن ماجه للإمام الحافظ أبی عبد الله محمد بن یزید الربعی ابن ماجه القزوینی رحمه الله المتوفی سنة ٢٧٣ هجري دار لسلام

١٤٠ سنن الترمذي للإمام الحافظ أبی عیسی محمد بن عیسی بن سورة ابن موسی الترمذي رحمه الله المتوفی سنة ٢٧٩

١٤١ سنن الدارقطنی للإمام الحافظ الکبیر علی بن عمر الدارقطنی رحمه الله المتوفی سنة ٣٨٥هجري دار نشر الکتب الإسلامیة لاهور/مؤسسة الرسالة/در المعرفة بیروت

١٤٢ سنن النسائی للإمام أبی عبد الرحمن بن شعیب النسائی رحمه الله المتوفی سنة ٣٠٣هجري دار السلام

١٤٣ سنن أبی داؤد للإمام الحافظ أبی داؤد سلیمان بن الأشعث بن إسحاق الأذدي السجستانی رحمه الله المتوفی سنة ٢٧٥هجري دار السلام

١٤٤ سیر أعلام النبلاء للإمام شمس الدین أبی عبد الله بن أحمد بن عثمان الذهبی رحمه الله المتوفی سنة ٧٤٨ هجري مؤسسة الرسالة

١٤٥ سمط النجوم العوالی فی انباء الاوائل والتوالی للشیخ بن حسین بن عبد الملك العصامی رحمه الله تعالی المتوفی

[١٤١١هجري] دار الكتب العلمية بيروت
(١٤٦) السنن الكبرى: إمام حافظ أبوبكر احمد بن الحسين بن علی البیہقی (متوفی ٤٥٨ھ) دار الكتب العلمية بيروت، مجلس دائرة المعارف الاسلامية بهند
(١٤٧) السنن الكبرى: إمام حافظ أبوبكر احمد بن الحسين بن علی البیہقی m (متوفی ٤٥٨ھ) نشر السنة ملتان،
(١٤٨) سوانح قاسمی: علامہ سید مناظر احسن گیلانی m (متوفی ١٣٧٥ھ مطابق ١٩٥٦ء) میر محمد آرام باغ کراچی،
(١٤٩) السيرة الحلبية (انسان العيون فی سيرة الأمين المأمون): علامہ علی بن برهان الدين الحلبی m (متوفی ١٠٤٤ھ) المكتبة الإسلاميه بيروت،
(١٥٠) السيرة النبوية لابن هشام (مع الروض الأنف) إمام أبوعبد الملك بن هشام المعافری البصری m (متوفی ٢١٣ھ) مكتبه فاروقيه ملتان،
(١٥١) سيرة المصطفى صلى الله عليه وسلم مولانا محمد ادريس كاندهلوي رحمه الله متوفی: ١٣٩٤هجري دار الاشاعت /كتب خانه مظهري كراچي
(١٥٢) شذرات الذهب فی أخبار من ذهب للإمام شهاب الدين أبی الفلاح عبد الحئ بن أحمد بن محمد العكري الحنبلی الدمشقی رحمه الله المتوفی سنة ١٠٨٩هجري دار ابن كثير دمشق /بيروت طبعة ٢٠٠٦
» ابن بطال (انظر شرح صحيح البخاري)
» شرح لابی علی صحيح مسلم (زاجع اكمال اكمال المعلم
(١٥٣) شرح الزرقانی علی المواهب اللدنية للإمام محمد بن عبد الباقی بن يوسف الزرقانی رحمه الله المتوفی سنة ١١٢٢ هجري دار الكتب العلمية بيروت
(١٥٤) شرح صحيح البخاري لأبی الحسن علی بن خلف بن عبد الملك ابن بطال البكري القرطبی رحمه الله المتوفی سنة ٤٤٩هجري دار الكتب العلمية/مكتبة الرشيد رياض
(١٥٥) شرح العقائد النسفية للعلامة سعد الدين التفتازانی رحمه الله تعالی المتوفی [٧٩٢ هجري] الطبعة الاولى [١٤٣٠ هجري] مكتبة البشري كراتشی
(١٥٦) شرح الكرمانی (الكواب الدراري) للإمام العلام شمس الدين محمد بن يوسف علی الكرمانی رحمه الله المتوفی سنة ٧٨٦ هجري إحياء التراث العربی
(١٥٧) الشرح الكبير مع حاشية الدسوقی للإمام أبی البركات أحمد بن محمد العدوي الشهير بالدردير رحمه الله المتوفی سنة ١٢٠١هجري در الكتب العلمية بيروت
(١٥٨) شرح النووي علی صحيح الإمام مسلم للإمام العلامة الفقية الحافظ أبی زكريا محيی الدين بن شرف النووي رحمه الله المتوي سنة ٦٧٦هجري دار المعرفة/ المطبعة المصرية بالأزهر
(١٥٩) شرح النووی علی صحيح مسلم (مطبوعه مع صحيح مسلم) إمام أبوزكريا يحی ی بن شرف النووی m (٦٧٦ھ). قديمی كتب خانه كراچی،
(١٦٠) شرح لباب المناسك) المسلك المتقسط فی المنسك المتوسط علی لباب المناسك للإمام السندي رحمه الله للعلامة علی بن سلطان المعروف بملا علی القاري رحمه الله المتوفی سنة ١٠١٤هجري دار الكتب العلمية بيروت
(١٦١) شرح مشكل الأثار للإمام المحدث الفقيه أبی جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله المتوفی سنة ٣٢١هجري، الطبعة الثانی [١٤٢٧هجري] مؤسسة الرسالة
(١٦٢) الشفاء بتعريف حقوق المصطفى للعامل المحقق القاضی أبی الفضل عياض اليحصی رحمه الله المتوفی ٥٤٤ هجري در الكتب العلمية، بيروت
(١٦٣) شعب الإيمان للإمام أبی بكر أحمد بن الحسين بن علی البيهقی رحمه الله المتوفی سنة ٤٥٨هجري الطبعة الاولى

[۱۴۲۲ هجري] مكتبة الرشيد الرياض

⑯٤ صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن حاتم التميمي البستي رحمه الله المتوفى سنة ۳۵۴ هجري الطبعة الثانية [۱۴۱۴ هجري] مؤسسة الرسالة بيروت

⑯٥ الصحيح لابن خزيمة للعلامة أبي بكر محمد بن اسحاق بن خزيمة السلمي رحمه الله المتوفى: ۳۱۱ هجري المكتب الإسلامي بيروت

⑯٦ صحيح البخاري للإمام أبي عبدالله بن إسماعيل البخاري رحمه الله المتوفى سنة ۲۵۶ هجري دار السلام

⑯٧ صحيح الإمام مسلم للإمام الحافظ أبي الحسن مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري رحمه الله المتوفى سنة ۲۶۱ هجري در السلام

⑯٨ صور من حياة الصحابة للدكتور عبدالرحمان رافت الباشا رحمه الله تعالى المتوفى [۱۴۰۶ هجري دار النفائس بيروت]

⑯٩ الطبقات الكبري للإمام محمد بن سعد بن منيع أبي عبدالله البصري الزهري رحمه الله المتوفى ۲۳۰ هجري دار صادر بيروت/مكتبة الخانجي القاهرة

⑰٠ طبقات الخليفة للامام ابي عمرو خليفة بن خياط بن خليفة بن خياط العصفري رحمه الله تعالى المتوفى [۲۴۰ هجري] دار الفكر بيروت

⑰١ الطب النبوي للامام ابي نعيم احمد بن عبدالله بن احمد الاصفهاني رحمه الله تعالى المتوفى [۴۳۰ هجري] دار ابن حزم الطبعة [۲۰۰۶م]

⑰٢ الطراز الأسرار البلاغة وعلوم حقائق الاعجاز للعلامة المؤيد بالله يحي بن حمزة بن على بن ابراهيم العلوي الطالبي المتوفى [۷۴۵ هجري] المكتبة العنصرية بيروت

⑰٣ الضعفاء والمتركون للامام ابي عبدالرحمان احمد بن شعيب بن على الخراساني النسائي رحمه الله المتوفى سنة [۳۰۳ هجري] دار الوعي الحلب

⑰٤ عارضة الأحوذي للإمام أبي بكر محمد بن عبدالله المعروف بابن العربي المالكي رحمه الله المتوفى سنة ۵۴۳ هجري در الكتب العلمية بيروت

⑰٥ عجاله نافعه (فارسی/اردو). حضرت شاه عبدالعزيز صاحب محدث دهلویm (متوفی ۱۲۳۹ھ). مطبوع مع فوائد جامعه مكتبه الكوثر

⑰٦ العذب النمير من مجالس الشنقيطي في التفسير للعلامة محمد امين بن محمد المختار بن عبدالقادر الشنقيطي رحمه الله تعالى المتوفى [۱۳۹۳ هجري] عالم الفوائد مكة المكرمة الطبعة الثانية [۱۴۲۶ هجري]

⑰٧ العرش للامام شمس الدين ابي عبدالله بن احمد الذهبي الدمشقي رحمه الله تعالى المتوفى [۷۴۸ هجري] عمادة البحث الاسلامي بالجامعة الاسلامية المدينة المنورة الطبعة الثانية [۱۴۲۴ هجري]
العظمة لابي الشيخ (انظر: كتاب العظمة)

⑰٨ العقائد النسفية المطبوع مع شرحه لتفتازاني رحمه الله تعالى المتوفى [۷۹۲ هجري] الطبعة الاولى [۱۴۳۰ هجري] مكتبة البشري كراتشي

⑰٩ العلل الواردة في الأحاديث النبوية للإمام الحافظ أبي الحسن على ابن عمر ابن أحمد بن مهدي الدارقطني رحمه الله المتوفى: ۳۸۵ هجري دار طيبة

⑱٠ العلل ومعرفة الرجال للإمام أبي عبدالله أحمد بن محمد بن حنبل الشيباني رحمه الله المتوفى ۲۴۱ هجري الطبعة الثاني ۱۴۲۲ هجري دار الخاني الرياض

⑱١ عمدة القاري للإمام بدر الدين أبي محمد محمود بن أحمد العيني رحمه الله المتوفى سنة ۸۵۵ هجري دار الكتب العلمية/إدار الطباعة المنيرية

(۱۸۲) غريب الحديث لابي عبيد القاسم بن سلام رحمه الله تعالى (متوفى ۲۲۳ھ). دائرة المعارف العثمانية حيدر آباد الدكن [ط: ۱۳۸۴ھجري] دار الكتاب العربي بيروت [ط: ۱۳۹۶ھجري] مركز البحث جامعه ام القرى مكه مكرمة.
(۱۸۳) غياث اللغات فارسى، غياث الدين محمد بن جلال الدين بن شرف الدين رامپوري طبع ۱۹۰۶ء
(۱۸۴) الفائق فى غريب الحديث: علامه جار الله أبو القاسم محمود بن عمر الزمخشرى (متوفى ۵۳۸ھ). دار الفكر بيروت،
(۱۸۵) الفتاوي الحديثية لشيخ الاسلام احمد بن محمد بن على بن حجر المكى الهيثمى رحمه الله تعالى المتوفى [۹۷۴ هجري] مير محمد كتب خانه كراتشى /دار الفكر بيروت
(۱۸۶) الفتاوي الهندية فى مذهب الإمام الأعظم أبي حنيفة النعمان (الفتاوي العالمكيرية) للعلامة الهمام الشيخ نظام وجماعة من علماء الهند الأعلام دار الكتب العلمية بيروت
(۱۸۷) فتح الباري للإمام الحافظ أحمد بن على بن الحجر العسقلانى رحمه الله المتوفى ۸۵۲ هجري در المعرفة دار الكتب العلمية/دار السلام
(۱۸۸) فتح الملهم شرح صحيح مسلم للعلامة شبير أحمد عثماني رحمه الله المتوفى ۱۳۶۹ هجري دار القلم
(۱۸۹) الفصل فى الملل والاهواء والنحل للامام المحدث ابو محمد على بن احمد بن سعيد بن حزم الاندلسى رحمه الله تعالى المتوفى [۴۵۶ هجري] مكتبة الخانجي القاهرة
(۱۹۰) فضائل الاوقات للامام احمد بن الحسين بن على البيهقى الخراسانى رحمه الله المتوفى [۴۵۸ھـ] مكتبة المنارة مكة المكرمة الطبعة الاولى [۱۴۱۰ هجري]
(۱۹۱) عجاله نافعه (مع فوائدِ جامعه). حضرت شاه عبد العزيز صاحب محدث دهلوى m (متوفى ۱۲۳۹ھ). نور محمد آرام باغ کراچی،
(۱۹۲) فهم فلكيات سيد شبير احمد عثمانی صاحب کاکا خیل حفظه الله مکتبه دار العلوم کراچی
(۱۹۳) فيروز اللغات مصنف الحاج مولوي فيروز سنز لاهور كراچى دوسرا اي ڈيشن فيروز اللغات اردو جديد، ان ايسوي ىں اشاعت
(۱۹۴) فيض البارى على صحيح البخاري اللفقيه المحدث الشيخ محمد أنور الكشميري ثم الديوبندي رحمه الله المتوفى ۱۳۵۲ هجري دار الكتب العلمية المكتبة الرشيد كوئته
(۱۹۵) فيض القدير شرح الجامع الصغير للعلامة محمد عبد الرؤف بن تاج العارفين المناوي رحمه الله المتوفى: ۱۰۳۰ هجري الطبعة الثانية: ۱۳۹۱ هجري دار المعرفة بيروت
(۱۹۶) فيوض قاسمى فارسى (الفيوض القاسمية الفارسية) مجموعة ردور للاسئلة الواردة على الامام محمد قاسم النانوتوي رحمه الله تعالى
(۱۹۷) القاموس الوحيد لمولانا وحيد الزمان قاسمى كيرانوي رحمه الله تعالى ادارة اسلامية لاهور
(۱۹۸) الكافية للعلامة جمال الدين عثمان ابن الحاجب رحمه الله تعالى المتوفى [۶۴۶ هجري] مكتبة رحمانية اردو بازار لاهور
(۱۹۹) الكاشف عن حقائق السنن الشهير بشرح الطيبى للعلامة حسن بن محمد بن الطيبى رحمه الله المتوفى سنة ۷۴۳ هجري [دارة القرآن والعلوم الإسلامية كراتشى
(۲۰۰) الكاشف فى معرفة من له الرواية فى الكتب الستة، للإمام شمس الدين أبى عبد الله محمد بن أحمد بن الذهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ۷۴۸ هجري دار القبلة للثقافة الإسلامية جدة مؤسسة علوم القران جدة
(۲۰۱) الكامل فى التاريخ: علامه أبو الحسن عز الدين على بن محمد بن الأثير الجزرى m (متوفى ۶۳۰ھ) دار الكتاب

العرب ی،س

(۲۰۲) الكامل فی الضفاء الرجال للإمام الحافظ أبي أحمد عبدالله بن عدي الجرجاني رحمه الله المتوفی سنة ۳۶۵ هجري دار الكتب العلمية بيروت/دار الفكر بيروت

(۲۰۳) كتاب الاسماء والصفات لامام احمد بن الحسين علی البيهقی رحمه الله تعالی المتوفی [۴۵۸ هجري] دار احياء التثرا العربي بيروت

(۲۰۴) كتاب الامالي لابی علی القالي (مع ذيل الامالي والنوادر) للامام اللغوي ابی علی اسماعيل بن القاسم القالي رحمه الله تعالی المتوفی [۳۵۶ هجري] المكتبة العصرية بيروت

كتاب البعث والنشور (راجع البعث والنشور بيهقي رحمه الله تعالی)

(۲۰۵) كتاب الثقات للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن حاتم التميمی البستی رحمه الله المتوفی سنة ۳۵۴ هجري الموافق سنة ۹۶۵ دار الفكر

كتاب الثقات لابن شاهين (انظر تاريخ اسماء الثقات)

(۲۰۶) كتاب الجمع (بين كتابی الكلاباذي والاصبهانی) رحمهما الله تعالی) للامام محمد بن ظاهر علی المقدسی المعروف بابن التفسيرانی رحمه الله تعالی المتوفی [۵۰۷ هجري] دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الثانية [۱۴۰۵ هجري]

(۲۰۷) كتاب الدعوات الكبير للامام ابی بكر احمد بن الحسين بن علی بن موسی البيهقی رحمه الله تعالی المتوفی [۴۵۸ هجري] طبع ۱۴۳۳ هجري، منشورات مركز المحظوطات والتراث

(۲۰۸) كتاب الزهد ويليه كتاب الحقائق للامام وعلق عليه. شيخ الاسلام عبدالله بن المبارك المروزي رحمه الله المتوفی [۱۸۱ هجري] حققه وعلق عليه الاستاذ المحدث المحقق الشيخ حبيب الرحمان الاعظی دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الثانی ۱۴۲۵ هجري

(۲۰۹) كتاب السنة للامام ابی بكر احمد بن عمرو بن ضحاك الشيبانی) (ابن ابی عاصم) رحمه الله تعالی [۲۸۷ هجري] كتاب المتكبة موسی (۲۸۷ هجري)

(۲۱۰) كتاب العظمة ابی محمد بن محمد بن جعفر بن حيان لانصاري المعور بابن الشيخ الصبهانی كتا رحمه الله تعالی المتوفی ۳۶۹ هجري ۳۶۹ هجري دار لعمية الرياض

(۲۱۱) كتاب عمل الليوم الليلة للامام ابی عبدالرحمان بن شعيب بن علی الخراسانی النسائی رحمه الله المتوفی [۳۰۳] هجري

(۲۱۲) كتاب العين لامام الابی خليل بن احد الفراهيد التميمی رحمه الله تعالی المتوفی [۱۷۰ هجري] دار مكتبة الهلال بيروت

(۲۱۳) كتاب الفتن لابی عبدالله نعيم بن حماد المروزي رحمه الله تعالی الطبعة الاولی ۱۴۱۲ هجري مكتبة التوحيد القاهرة

(۲۱۴) كتاب المجروحين للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن حاتم التميمی البستی رحمه الله المتوفی سنة ۳۵۴ هجري الموافق سنة ۹۶۵ دار المعرفة بيروت

(۲۱۵) كتاب الميسر للامام ابی عبدالله فضل الله بن الصدر الامام السعيد تاج الملة والدين الحسن التوربشتی رحمه الله تعالی المتوفی [۶۶۱ هجري] مكتبة نزار مصطفی الباز مكة المكرمة الرياض

(۲۱۶) كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم للباحث العلامة محمد علی التهانوي رحمه الله مكتبة لبنان ناشرون بيروت

(۲۱۷) كشف الأستار عن زوائد البزار: إمام نور الدين علی بن أبی بكر الهيثمی m (متوفی ۸۰۷ھ). مؤسسة الرسالة طبع اول ۱۴۰۵ھ

٢٩ كشف الباري للشيخ سليم الله خان مد ظله المكتبة الفاروقية كراتشي
٢٨ كشف الخفاء ومزيل الالباس عما اشتهر من الاحاديث على السنة الناس للحافظ ابی الفداء اسماعیل بن محمد العجلوني الجراحي المتوفى [١١٦٢هجر،] الطبعة [١٣٢٤هجري] دار احياء التراث العربي
٢٩ كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون: ملا كاتب جلپی مصطفى بن عبدالله المعروف به حاجی خلیفهm (متوفى ١٠٦٧ھ). مكتبة المثنى بغداد، آفست فوتو استنبول،
٣١ الكشف عن وجوه القراءات السبع وعللها وحججها للامام المقري ابی محمد مكى بن ابی طالب القيسى رحمه الله تعالى المتوفى [٤٣٧هجري] مؤسسة الرسالة الطبعة الثالثة [١٤٠٣هجري]
٣٢ كشف المشكل من حديث الصحيحين للإمام الحافظ جمال الدين أبي الفرج عبدالرحمن بن على بن محمد الجوزي رحمه الله المتوفى سنة ٥٩٧ هجري ط ١٤١٨هجري
٣٣ الكوكب الدري للإمام المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنجوهي رحمه الله المتوفى سنة ١٣٢٣هجري مع تعليقات المحدث محمد زكريا بن محمد يحيى الكاندهلوي رحمه الله تعالى ادارة القرآن والعلوم الاسلامية كراتشي ط: ١٤٠٧هجري، ١٩٨٧م لكنؤ
الكوكب الدري (راجع إلى شرح الكرماني)
٣٤ الكوثر الجاري إلى رياض أحاديث البخاري للإمام الجليل أحمد بن إسماعيل بن عثمان بن محمد الكوراني الشافعي ثم الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٨٩٣هجري دار إحياء التراث العربي
٣٥ كنز العمال فى سنن الاقوال والافعال للعلامة علاء الدين على المتقى بن حسام الدين الهندي رحمه الله المتوفى: ٨٧٥ الطبعة الثانية: ١٣٢٣هجري دار الكتب العلمية، بيروت
٣٦ الكنز المتواري للشيخ العلام محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله المتوفى سنة ١٤٠٢ هجري مؤسسة الخليل الإسلامي فيصل آباد
٣٧ الكنى والأسماء للإمام مسلم بن الحجاج القشيري رحمه الله تعالى المتوفى [٢٦١هجري] عمادة البحث الاسلامي بالجامعة الاسلامية المدينة المنورة الطبعة الاولى [١٤٠٣هجري]
٣٨ اللؤلؤ والمرجان فيما اتفق عليه الشيخان وضعه الاستاذ محمد داؤد عبد الباقى رحمه الله تعالى المتوفى دار احياء الكتب العربية
٣٩ لامع الدري على جامع البخاري للإمام المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنجوهي رحمه الله المتوفى سنة ١٣٢٣ هجري مكتبة الإمدادية مكه مكرمه
٤٠ لسان العرب للإمام العلام أبي الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الأفريقي المصري المتوفى سنة ٧١١ هجري إحياء التراث العربي/مؤسسة التاريخ الإسلامي بيروت لبنان/نشر أدب الحوذة قم ايران ١٤٠٥هجري
٤١ لسان الميزان للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن على بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ الطبعة الأولى: ١٣٩٢ مكتبة المعارف العلمية لاهور
٤٢ لقط المرجان للإمام الحافظ جلال الدين السيوطى رحمه الله تعالى، المتوفى ٩١١ هجري، مكتبة القرآن للطبع والنشر والتوزيع القاهرة
٤٣ اللمعات التنقيح فى شرح مشكوة المصابيح للعلامة المحدث الشيخ عبد الحق محدث دهلوى (متوفى ١٠٥٢ھ) دار النوادر دمشق سوريا الطبعة الاولى: ١٤٣٥هجري
٤٤ مجاز القرآن للامام ابی عبيدة معمر بن المثنى التيمي البصري رحمه الله تعالى المتوفى ٢٠٩هجري، مكتبة الخانجى القاهرة الطبعة الاولى [١٣٨١هجرى]
٤٥ مجمع بحار الأنوار للشيخ العلام اللغوي محمد طاهر الصديق الهندي الجراتي المتوفى سنة ٩٨٦ هجري الموافق

سنة ٤٨٥ طبع مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية بحيدر آباد الدكن الهند

(٢٣٦) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد للحافظ نور الدين على بن ابى بكر الهيثمى رحمه الله المتوفى : ٨٠٧ هجري الطبعة الأولى دار الفكر بيروت

(٢٣٧) مجمل اللغة للامام اللغوي ابى الحسن احمد بن فارس بن زكريا القزوينى الرازي رحمه الله تعالى المتوفى [٣٩٥ هجري] الطبعة الثانية [١٤٠٦ هجري] مؤسسة الرسالة بيروت

(٢٣٨) مجموع فتاوى شيخ الإسلام إبن تيمية: حافظ تقى الدين أبوالعباس احمد بن عبدالحليم حرآنى (متوفى ٧٢٨ ھ). طبعة الملك فهد،

(٢٣٩) محرف قرآن علامه سيد تصدق بخاري مد ظله ادارة العلم والتحقيق نوشهره

(٢٤٠) المحكم والمحيط الأعظم للإما اللغة أبى الحسن على بن إسماعيل بن سيده المرسى المعروف بأبن سيده رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٨ هجري دار الكتب العلمية بيروت

(٢٤١) المحلى بالأثار للإمام المحدث أبى محمد على بن أحمد بن سعيد بن حزم الأندلسى رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٦ هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان

(٢٤٢) مختار الصحاح للإمام محمد بن أبى بكر بن عبدالقادر الرازي رحمه المتوفى سنة ٦٦٦ هجري دار الكتب العلمية بيروت، لبنان

(٢٤٣) المخصص للإما اللغة أبى الحسن على بن إسماعيل بن سيده المرسى المعروف بأبن سيده رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٨ هجري دار الكتب العلمية بيروت

(٢٤٤) مدارك تنزيل واسرار التأويل للامام الفقيه عبدالله بن احمد النسفى رحمه اله تعالى المتوفى [٧١٠ هجري] الطبعة الاولى [١٣١٩ هجري] قديمى كتب خانه

(٢٤٥) مراقى الفلاح بأمداد الفتاح شرح نور الإيضاح للإمام العلامة حسن بن عمار بن على الشرنبلالى الحنفى رحمه الله تعالى دار الكتب العلمية بيروت

(٢٤٦) مرقاة المفاتيح شرح مشكوة المصابيح: علامه نور الدين على بن سلطان القارى (متوفى ١٠١٤ھ). مكتبه امداديه ملتان،

(٢٤٧) مسائل الرازي من غرائب اي التنزيل للامام اللغوي محمد بن ابى بكر عبدالقادر الرازي رحمه الله تعالى المتوفى [٦٦٦ هجري] مكتبة علوم اسلاميه بشاور

(٢٤٨) المستدرك على الصحيحين: حافظ أبوعبدالله محمد بن عبدالله حاكم نيشابوري (متوفى ٤٠٥ھ) دار الفكر بيروت،

(٢٤٩) المستطرف فى كل فن للإمام شهاب الدين محمد بن أبى الفتح الأبشهى المحلى رحمه الله المتوي سنة ٨٥٠ هجري مكتبة الجمهورية العربية مصر

(٢٥٠) مسند الحميد للإمام المحدث أبى بكر بن الزبير القريشى المعروف بالحميدي رحمه الله المتوفى سنة ٢١٩ هجري للطباعة والنشر

(٢٥١) مسند الرويانى للاما م ابى بكر محمد بن هارون الرويانى رحمه الله تعالى المتوفى [٣٠٧ هجري] الطبعة الاولى [١٤١٦ هجري] مؤسسة قرطبة القاهرة

(٢٥٢) مسند عبد بن حميد (المنتخب) للامام الهام ابى محمد بن حميد بن نصر الكسى رحمه الله تعالى المتوفى [٢٤٩ هجري] الطبعة الاولى [١٤٠٨ هجري] مكتبة السنة القاهرة

(٢٥٣) أبى عوانة للإمام الجليل أبى عوانة يعقوب بن اسحاق الاسفرائينى رحمه الله المتوفى سنة ٣١٦ هجرى دار المعرفة بيروت لبنان

۲۵۴ مسند ابویعلی موصلی للامام الحافظ احمد بن علی بن المثنی التیمی رحمہ اللہ المتوفی : ۳۰۶ ھجری دار المعفرفة بیروت لبنان

۲۵۵ مسند الإمام أحمد بن حنبل للإمام أحمد بن حنبل رحمہ اللہ المتوفی سنة ۲۴۱ ھجری مؤسسة الرسالة / عالم ا لکتبں

۲۵۶ مسند الطیالسی للامام المحدیث سلیمان بن داؤد بن الجارود رحمہ اللہ المتوفی : ۲۰۴ھجری، دار الکتب العلمیة /دار ھجر للطباعة والنشر

۲۵۷ مشارق الانوار علی صحاح الاثار للقاضی ابی الفضل عیاض بن موسی بن عیاض الحیصی البستی المالکی رحمہ اللہ تعالی المتوفی [۵۴۴ھجري] دار التراث بیروتں

۲۵۸ مشکوة المصابیح: شیخ أبوعبداللہ ولی الدین خطیب محمد بن عبداللہ (متوفی ۷۴۱ ھجري، الطبعة الثانی [۱۳۹۹] المکتب الاسلامی

۲۵۹ المنصف لابن أبی شیبة للأمام أبی بکر عبداللہ بن محمد بن أبی شیبة رحمہ اللہ المتوفی سنة ۲۳۵ھجری شرکة دار القبلة/مؤسسة علوم القرآن/إدارة القرآن والعلوم الإسلامیة باکستان

۲۶۰ المنصف لعبد الرازق للامام المحدث ابی بکر عبد الرزاق بن همام الصنعانی رحمہ اللہ تعالی المتوفی [۲۱ ھجري] الطبعة [۱۳۹۲ھجري] دار الکتب الاسلامی بیروت/منشور المجلس العلمی هند

۲۶۱ المصنوع فی معرفة الحدیث الموضوع للعلامة نور الدین علی بن سلطان القاري رحمہ اللہ تعالی المتوفی [۱۰۱۴ ھجري] مکتب المطبوعات الاسلامیة حلب

۲۶۲ معارف القرآن لامام المحدثین مولانا محمد ادریس الکاندھلوی رحمہ اللہ تعالی المتوفی [۱۳۹۴ھجري] قرآن محل لاھور

۲۶۳ معارف القرآن للعلامة مولانا المفتی محمد شفیع الدیوبندي رحمہ اللہ تعالی طبع [۱۳۹۶ھجری] ادارة المعارف کراتشی

۲۶۴ معالم السنن شرح سنن الإمام أبی داؤد رحمہ اللہ لإمام أبی سلیمان حمد بن محمد بن الخطابی البستی رحمہ اللہ المتوفی سنة ۳۸۸ھجري طبعه وصححه محمد راغب الطباخ فی مطبعة العلمیة بحلب

۲۶۵ معانی القرآن للامام ابی زکریا یحی بن زیاد بن عبد اللہ الدیلمی الفراء رحمہ اللہ تعالی المتوفی [۲۰۷ھجری] دار المصریة للتالیف والترجمة مصر الطبعة الاولی

۲۶۶ المعجم الاوسط للإمام الحافظ أبی القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی رحمہ اللہ المتوفی سنة ۳۶۰ ھجري دار الحرمین بالقاهرة

۲۶۷ معجم البلدان للشیخ الإمام شهاب الدین ابی عبد اللہ یاقوت بن عبد اللہ الحموي الرومی البغدادي رحمہ اللہ طبع: ۱۳۹۷ھجري دار صادر بیروت

۲۶۸ معجم الصحابة للامام الحافظ ابی الحسین عبد الباقی بن قانع البغدادي رحمہ اللہ تعالی المتوفی (۳۵۱ھجري) مکتبة نزار مصطفی الباز مکة المکرمة الطبعة الاولی [۱۴۱۸ھجري]

۲۶۹ معجم الصحاح للامام إسماعیل بن حماد الجوهري المتوفی سنة ۳۹۳ھجري دار المعرفة بیروت لبنان

۲۷۰ المعجم الصغیر للامام ابی القاسم سلیمان بن احمد بن احمد الطبرانی رحمہ اللہ تعالی [۳۶۰ھجري] دار المعرفة بیروت لبنان

۲۷۱ المعجم الکبیر للإمام الحافظ أبی القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی رحمہ اللہ المتوفی سنة ۳۶۰ الطبعة الثانی دار احیاء التراث العربی بیروت

۲۷۲ المعجم الفهرس الالفاظ الحدیث النبوی (الف) وی منسک-وي (پ) منسج مطبعة بریلی فی لیدن [۱۹۶۵م]

(٢٧٢) معجم النحو والصرف [معجم القواعد العربية] للاستاذ عبد الغنی الدقر حفظ الله مكتبة محمودية كونته لاهور

(٢٧٣) معرفة الثقات للامام احمد بن عبدالله بن صالح ابی الحسن العجلی الكوفی رحمه الله تعالی المتوفی [٢٦١ هجري] مكتبة الدار المدينة المنورة

(٢٧٤) المعرفة والتاريخ للامام ابی يوسف يعقوب بن سفيان الفسوي رحمه الله تعالی المتوفی [٢٧٧هجري] دار الكتب العلمية

(٢٧٥) معرفة الصحابة لأبی نعيم للإمام المحدث العلامة أحمد بن عبدالله بن أحمد بن إسحاق بن مهران المعروف بأبی نعيم الأصبهانی رحمه الله المتوفی سنة ٤٣٠، دار الوطن للنشر/دار الكتب العلمية بيروت

#المغنی عن حمل الاسفار فی الاسفار (راجع تعليقات احياء علوم الدين)

(٢٧٦) المغنی فی فی ضبط اسماء الرجال ومعرفة كنی الرواة والقابهم وانسابهم للعلامة محمد طاهر بن علی الهندي رحمه الله المتوفی [٩٨٦هجري] الرحيم الكديمی كراتشی

(٢٧٧) المغنی فی الضعفاء للإمام أبی عبدالله شمس الدين محمد بن أبی أحمد بن عثمان الذهبی رحمه الله المتوفی: ٧٤٨ هجري دار إحياء التراث العربی قطر

(٢٧٨) المغنی فی الفقهة الإمام مالك رحمه الله للإمام موفق الدين أبی محمد عبدالله بن احمد بن قدامة رحمه الله المتوفی: ٦٢٠هجري دالفكر/دار عالم الكتب الرياض

(٢٧٩) مغنی اللبيب عن كتب الاعاريب للامام جمال الدين عبدالله بن يوسف بن احمد ابن هشام الانصاری رحمه الله تعالی المتوفی [٧٦١هجري] قديمی كتب خانه كراتشی

(٢٨٠) مفتاح صحيح البخاري للشيخ فضل الهی بن غلام حسين المكتبة الاسلامية جوكوال جهلم

(٢٨١) المفردات القران: لعلامه ابی القاسم حسين بن محمد بن الفضل الملقب بالراغب الأصفهانی (متوفی ٥٠٣ھ) دار الكتب العلمية بيروت [١٤٢٥هجري]

(٢٨٢) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب المسلم للإمام الحافظ إبی العباس أحمد بن عمر بن ابراهيم القرطبی رحمه الله المتوفی: ٦٥٦هجري الطبعة الأولی: ١٤١٧هجري، دار ابن كثير، دمشق

(٢٨٣) المقاصد الحسنة فی بيان كثير مون الاحاديث المشتهرة علی السنة للعلامة الدين ابی الخير محمد بن عبد الرحمن السخاوي رحمه الله تعالی المتوفی [٩٠٢هجري] در الكتب العلمية بيروت الطبعة الثانية [١٤٢٧هجري]

(٢٨٤) مكائد الشيطان للامام ابی بكر عبدالله بن محمد القرشی المعروف ابن ابی الدنيا رحمه الله تعالی المتوفی [٢٨١ هجري]

(٢٨٥) المنتقی (شرح مؤطا الإمام مالك) للإمام القاضی أبی الوليد سليمان بن خلف بن سعد بن أيوب الباجی رحمه الله المتوي سنة ٤٠٣هجري دار الكتب بيروت لبنان

(٢٨٦) المنهاج شرح النووي علی صحيح الإمام مسلم للإمام العلامة الفقية الحافظ أبی زكريا محيی الدين بن شرف النووي رحمه الله المتوي سنة ٦٧٦هجري دار المعرفة/المطبعة المصرية بالأزهر

(٢٨٧) منحة الباري (تحفة الباري) للإمام شيخ الإسلام يحيی بن زكريا بن محمد الأنصاري الشافيعی رحمه الله المتوفی سنة ٩٢٦هجري مركز الفلاح للبحوث العلمية/دار الكتب العلمية بيروت

(٢٨٨) الموسوعة اقوال ابی الحسن الدار قطنی فی رجال الحديث وعلله لمجموعة من المؤلفين الطبعة الاولی [١٤٣٠ هجري] عالم الكتب للنشر والتوزيع بيروت

(٢٨٩) الموسوعة الفقهية وزراة الأوقاف والشئون الإسلامية ا الطبعة الثانية: ١٤٠٣ هجري طباعة ذات السلاسل ا لكويت

(٢٩٠) موضع اوهام الجمع والتفريق للامام ابی بكر احمد بن علی بن ثابت الخطيب البغدادي رحمه الله تعالی المتوفی [٤٦٣هجري] المعرفة بيروت

(۲۹۱) الموضوعات الصنغانی للامام الحسن بن محمد الھندي الصغانی رحمہ اللہ تعالی المتوفی [۶۵۰ ھجري] دار المامون/دار الکتب

(۲۹۲) الموطا للإمام مالك بن انس الاصبحی رحمہ اللہ تعالی المتوفی [۱۷۹ھجري) دارالکتب العلمیة/احیاء التراث العربی

(۲۹۳) المنھل علی المنھل للامام الجلیل خلیل احمد السھارنفوري رحمہ اللہ تعالی المتوفی [۱۳۴۶ھجری) ادارۃ الرشید کراتشی

(۲۹۴) المیبذي (شرح ھدایة الحکمة) کمال الدین حسین بن معین الدین رحمہ اللہ تعالی المتوفی کتب خانہ مجیدیہ ملتان/المطبع المجتبائی دھلی

(۲۹۵) میزان الإعتدال فی نقد الرجال للإمام ابی عبداللہ شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان بن قایماز الذھبی رحمہ اللہ المتوفی: ۷۴۸ھجري دار المعرفة بیروت

(۲۹۶) النبراس علی شرح العقائد للإمام الحافظ ابی عبدالرحمان عبدالعزیز بن ابی حفص احمد بن حامد الفرھاوي رحمہ اللہ المتوفی: ۱۲۳۹ھجري مکتبة الرشیدیہ کوئٹہ

(۲۹۷) النحو الوافي للاستاذ النحوي الکبیر عباس حسن رحمہ اللہ تعالی المتوفی [۱۳۹۸ھجري] دار المعارف

(۲۹۸) نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض للعلامة احمد بن عمر شھاب الدین الخفاجی المصری رحمہ اللہ المتوفی: ۱۰۶۹ھجري المکتبة السلفیة المدینة المنورۃ

(۲۹۹) النکت الظرف علی الاطراف للحافظ ابن حجر العسقلانی رحمہ اللہ تعالی المتوفی [۸۵۲ھجري] المطبوع بذیل تحفة الاشراف

(۳۰۰) النکت والعیون للامام ابی الحسن علی بن محمد بن حبیب البصري البغدادي الشھیر بالماوردی رحمہ اللہ تعالی المتوفی [۴۵۰ھجري] دار الکتب العلمیة بیروت

(۳۰۱) نوادر الاصول فی معرفة احادیث الرسول للعلامة ابی عبداللہ محمد الحکیم الترمذي رحمہ اللہ تعالی المتوفی (۳۲۰ھجري) الطبعة الاولی مکتبة الامام البخاري مصر دار الجبل بیروت [۱۹۹۲م]

(۳۰۲) النھایة فی غریب الحدیث والأثر، للإمام أبی مجد الدین أبی السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بابن الأثر رحمہ اللہ المتوفی سنة ۶۰۶ھجري

(۳۰۳) نیل الأوطار شرح متقی الأخبار للشیخ الإمام محمد بن علی الشوکانی رحمہ اللہ المتوفی سنة ۱۲۵۰ ھجري دار الکتب العلمیة بیروت لبنان

(۳۰۴) وفیات الأعیان انباء الزمان للعلامة ابی العباس شمس الدین احمد بن محمد بن ابی بکر بن خلکان رحمہ اللہ المتوفی: ۶۸۱ھجري، دار صادر بیروت

(۳۰۵) الھدایة للاما برھان الدین ابی الحسن علی بن ابی بکر المرغینانی رحمہ اللہ تعالی المتوفی [۵۹۲ھجري] مکتبة شرکت علمیة ملتان

(۳۰۶) ھدایة النحو قدیمی کتب خانہ

(۳۰۷) ھدي الساري للإمام الحافظ أبی الفضل أحمد بن علی بن الحجر شھاب الدین العسقلانی الشافعی رحمہ اللہ المتوفی سنة ۸۵۲ دار السلام ریاض

(۳۰۸) الھیئة الکبری مع شرحھا السماء الفکري (الفلکیات) للشیخ محمد موسی الروحانی البازي، رحمہ اللہ تعالی المتوفی (۱۴۱۹ھجري) التصنیف لاھور، الطبعة (۱۴۲۵ھجري)

تسهیل وتکمیل

معارف القرآن [پښتو]

پښتو ترجمه او کمپوزنګ

مرکز التحقیق والعلوم العصریة

زیر نګرانی: مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس،
امداد العلوم، جامعه اسلامیه چارسده

تسهیلات وتکمیلات از شاه فیصل

① د خلاصه تفسیر په مینځ کښې د آیاتونو جملې لګول مثلاً ټول تعریفونه الله تعالی لره دی د دې نه وړاندې ((الحمد لله)) لګول.

② د یوې جملې د تفسیر نه وړاندې په ..قوله تعالی.. سره د هغې تفسیر شروع کول

③ د شیخ الهند رحمة الله په ځائې د آسانتیا دپاره د مولانا شاه فیصل د فهم القرآن ټکی په ټکی او روانه ترجمه لګول

④ په معارف کښې د عربې او فارسې شعرونه په پښتو کښې ترجمه کول

⑤ په کومو آیاتونو کښې چې مفتی صاحب اختصار کړې دې هلته د نورو تفاسیرونو نه تفسیر نقل کول او په لاندې حاشیه کښې لګول

په آخری مراحلو کښې دې انشاء الله ډیر زر به ستاسو د المارو زینت جوړ شی.

خوږونکي

فیصل کتب خانه محله جنګی پیښور

موبائیل: ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵